

LATVIJAS ZINĀTŅU
AKADĒMIJA

Par Latvijas vērtībām un valsts ideju/ideoloģiju

Sagatavoja

Dr. phil. habil., akadēmiķe Maija Kūle,
Dr. phil., LU vadošais pētnieks Māris Kūlis

Iesaistītie vadošie pētnieki

Dr. hist., prof., Ilgvars Butulis,
Dr. phil., LU FSI vad. pētniece,
RARZI prof. Māra Kiope,
Dr. phil., prof. LU FSI
vad. pētnieks Rihards Kūlis,
Dr. phil., LU FSI vad. pētniece
Elvīra Šimfa,
Dr. sc. pol., Andis Kudors,
Lietuvas Tehniskās universitātes
Dr. phil., prof. Tomas Kačerauskas,
Tartu Universitātes filosofijas
speciāliste, prof. Kadri Simm,
Tartu Universitātes filosofijas
speciālists, asoc. profesors
Francesco Orsi (Itālija/Igaunija)

Pilsoniskās sabiedrības un demokrātijas politika

<http://petijumi.mk.gov.lv/node/4010>

Atbildīgā APD direktore, Ginta Brūmane-Gromula

Konsultants

Dr. hist., LU FSI vad. pētn. Leo Dribins

Saturs

1. Situācijas analīze I.	
Starptautiskas, Latviju ietekmējošas	
vērtības un ideoloģijas	14
1.1. Brīvība un patiesība.....	19
Ietekme	20
1.2. Postmodernais stāvoklis, vēsture bez vēstures	24
Ietekme	27
1.3. <i>woke vs. based</i>	29
Ietekme	32
1.4. Vērtības kā hobijs.....	35
Ietekme	37
1.5. Jēdzienu inflācija kreisajā politikā	39
Ietekme	41
1.6. Politisko filosofiju tendences.....	44
Jaunais marksisms.....	44
Jaunais nacionālisms	45
Jaunais konservatīvisms	49
2. Situācijas analīze II.	
Ideoloģiskās aktualitātes pēc 2022. gada 24. februāra.	
Karš un “krievu pasaule”	52
2.1. Krievijas mūsdienu ideoloģisko nostādņu	
analīze filosofiskā skatījumā	53

2.2.	Fašisms. Kas tas ir šodien?	56
2.3.	Vai Padomju Savienība cīnījās pret fašismu un to uzvarēja? Nirnbergas process	61
	Aksiomas, ietekmes, apsvērumi	62
2.4.	Ideoloģijas un vērtības kara laikā	63
	Skatiena spēks, patēriņa un varas baudas konfrontācija	63
	Skatiena ideoloģija	65
	Varas bauda <i>vs.</i> labumu bauda	67
	Vai un cik vainīga ir krievu kultūra?	72
	Filosofi par latvieša dvēseli un rietumu racionalitāti	74
	Kāpēc Krievijas sabiedrība neprotestē?	77
3.	Ideoloģijas jēdzienssaistībā ar kultūru, vērtībām un naratīviem	80
3.1.	Kultūra un tās formas, vērtību veidošanās	89
3.2.	Ideoloģiju tapšanas likumi	93
	Vajadzība pēc ideoloģijas. Slēptā ideoloģija.	94
	Ideoloģiju tapšanā valda inversijas jeb apvēršanas likums	98
	Sevi aizsargājošā demokrātija un tās vērtības	99
3.3.	Cilvēka un sabiedrības attiecības: filosofiski sociāla analīze. Kāpēc vajadzīga ideoloģija?	100
3.4.	Kopienas un indivīda attiecības	101
	Jēdziens “tauta”	102
	Liberālā modeļa aksioloģiskā nepietiekamība	104
	Ideja par “nacionālā jautājuma galīgu atrisinājumu” kā šoks	107
3.5.	Ideoloģiju un tās pamatojošo vērtību dažādība, pretējība, izmaiņas	109
	Tehnikas ideoloģija mūsdienās — maz pamanīts drauds	111

Konservatīvisma un liberālisma idejas filosofijā: ko piedāvā šodien?	112
Konservatīvisma piedāvājums jaunos apstākļos	116
3.6. Ideoloģiju spēks un nozīme kara apstākļos. Krievijas karš Ukrainā. Latvijas valstiskuma un nacionālo vērtību stiprināšana un aizsardzība	117
Filosofu kā intelektuāļu nozīme	118
Angažētie eksperti	123
3.7. Latvijas iedzīvotāju motivācija aizstāvēt Latviju saistībā ar pamatvērtībām	126
 4. Ideoloģijas un vērtības. Nācijvalstu tapšana, Eiropas savienība	130
4.1. Valsts ārējais apdraudējums.....	133
4.2. ES daudzveidības utopija. Romantiskais nacionālisms; globalizācija kā popkultūra, kā patērniecība, kā politiska ideja.....	134
Nācijvalstu izveidošanās.....	134
4.3. Eiropas vērtības Latvijā.....	140
 5. Latvija un latvieši. Vērtību nostādnes. Posmi — no pagātnes uz nākotni	148
5.1. Latvijas attīstības posmi un vērtības	149
5.2. Kļūdas, kuras var nosaukt šodien.....	156
5.3. Konceptuālie dokumenti — kas tajos sakāms par vērtībām?.....	159
5.4. Intelektuāļu un inteliģences loma valsts vērtību spēkā uzturēšanā	161

5.5.	Vērtības Latvijas sabiedrībā un atsvešinātība. Indivīda un sociālo institūciju attiecības. Anomijas analīze	163
	Ģimene kā kultūras, dabas, sociāls fenomens. Ģimenes erozija.....	165
6.	Ideoloģijas valoda: mehānismi un manipulācijas.	
	Padomju ideoloģijas efekti	166
6.1.	Sajušanas efekts. Emocionalitāte un vērtības	170
6.2.	Valsts tēls, vērtības un zīmes	172
6.3.	Valstiskums, tradīcijas un vēsturiskās atmiņas kari.....	179
6.4.	Dzīvesstāstu nozīme.....	182
6.5.	Vēsture kā vērtību augsne un tās izmantošana politiskiem mērķiem	183
6.6.	Identitāšu meklējumi: metodes, Latvijas prakses	186
6.7.	Emocionalitāte un attieksme pret rituāliem.....	189
6.8.	Padomju laika pieredzeemocionālas ideoloģijas veidošanā	191
6.9.	Ideoloģijas un patērnieciskuma saikne	193
7.	Teorētiskā daļa: Vērtības, idejas, ideoloģijas	
	Struktūra, filosofiskie skatpunkti. Aizsardzības jēga.....	198
7.1.	Vērtību filosofiskā mācība.....	199
7.2.	Vērtību autentiskums kā vērtību pamatojums.....	204
7.3.	Vērtību jēdziens ekonomikā jāatšķir no vērtības valstiskā nozīmē	207
7.4.	Vērtību lietojums dažādās stratēģijās	208

8. Teorija par valsti kā vērtību un ideālu sistēmu un valsti kā vērtību iedzīvotāju un sargu	210
8.1. Latvijā Valsts ideja/vērtības koncentrētā veidā rodamas LR Satversmes preambulā	213
8.2. Primāra vērtība: latviešu valoda. Valoda kā vara	218
8.3. Valsts funkcijas un to izpratne mūsdienās un Latvijā. Valsts vērtība. Valstiskums kā kultūras emocionāli un simboliski piesātināts fenomens.....	222
8.4. Brīvības ierobežošanas tehnoloģijas un to nozīme Latvijā specifiskās situācijās.....	224
8.5. Nacionālisms un autoritārā ideoloģija.....	225
8.6. Valstsvērtību kultūras izveide.....	227
8.7. Klasiskās, ilgtspējīgās vērtības. Skatījums pirms gadsimta uz latviskajām vērtībām	229
20. gadsimta pirmās puses analīze par vērtībām — pārsteidzoša līdzība ar 2020.–2022. gadu.....	232
Satversmes tiesas spriedums par paternitātes pabalstu	236
9. Vērtību pētījumi Latvijā akadēmiskajā vidē	238
9.1. Vērtību socioloģijas projekti Latvijā	241
Analīze par Latvijas iedzīvotāju vērtībām, identitātēm, piederības sajūtu Latvijai:	242
10. Kārļa Ulmaņa autoritārā ideoloģija un propaganda (1934.–1940. g.) Ko saglabāt no vēsturiskā mantojuma?	244
Vispārīgs raksturojums un ārzemju ietekmes	245
Vienība un vienprātība	248

Vadonības princips	249
Zemnieki, strādnieki, darbs	250
II. Citas valstis, reģioni un spēcīgu ideoloģiju veidošanās.....	252
II.1. Radikālā ideoloģija — Islāmisms, džihādisms, radikālisms un ekstrēmisms.....	253
Mitoloģija	254
Vēlme karot	256
Sievietes pret Rietumiem	257
Propaganda.....	259
II.2. Lietuvas piemērs	260
Ideoloģija, karš un krievu pasaule	260
II.3. Igaunijas piemērs.....	273
Filosofiskas pārdomas par Igaunijas sabiedrības ideoloģisko un vērtību stāvokli 2022. gada jūnijā	273
Filosofisks ziņojums no Igaunijas.....	278
12. Intervijas	284
12.1. Metodoloģija.....	285
12.2. Vērā ņemami ieteikumi no intervētajiem. Rezumējums.....	288
13. Ieteikumi rīcībpolitikai un teorētisko nostādņu aktualizācijai par valsts ideju/ideoloģiju un vērtībām.....	294

Noslēgts Līgums (2021. g. 1. novembrī) starp Latvijas Zinātņu akadēmiju (prezidentu I. Kalviņu) un Latvijas Republikas Aizsardzības ministriju (valsts sekretāru J. Garisonu) par līgumdarbu, kurā tiek analizētas valsts un sabiedrības vērtības un valsts ideja jeb ideoloģija.

Līguma izpildes grupas vadītāja — akadēmiķe, Dr. habil. phil. Maija Kūle, iesaistītie — Dr. phil., LU FSI vadošais pētnieks Māris Kūlis, pieaicinātie — Dr. phil. Ilgvars Butulis (1920.– 1940. gadu Latvijas valsts vērtību ievirzes, Kārļa Ulmaņa laiku ideoloģija), Dr. phil. Māra Kiope (relīģiju temats), Dr. phil. prof. Rihards Kūlis (Krievijas ideoloģijas analīze, fašisms Krievijā), Dr. phil., prof. Tomas Kačerauskas (Lietuvas piemērs), Dr. phil. Elvīra Šimfa (jēdzienu inflācijas temats, Vācijas piemēra analīze), Dr. sc. pol., Andis Kudors (konservatīvisma pozīcijas analīze), Dr. phil. Kadri Simm (Igaunijas piemērs), Dr. phil. Francesco Orsi (Igaunijas piemērs). Ziņojuma izstrādes gaitā konsultēja Dr. hist. Leo Dribins (nacionālisma un etnisko minoritāšu temats).

Līgumdarba pamatojums LR AM: ņemot vērā LR Aizsardzības ministrijas valsts sekretāra rezolūciju par 2021. gada 14. jūnija ziņojumam Nr. ZIN/IP-230 “Par līdzekļu piešķiršanu pētījumam par Latvijas valsts/sabiedrības vērtībām”, 2021. gada 20. jūlija Aizsardzības ministrijas Sabiedrisko attiecību padomes lēmumu (protokola Nr. PROT-67 1. §) un pamatojoties uz Publisko iepirkumu likuma 3. panta otro daļu, noslēgts šis līgums par pētījuma veikšanu par Latvijas valsts/sabiedrības ideoloģiju un vērtībām.

Līgumdarbs tiek izstrādāts pēc Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas pasūtījuma laika posmā no 2021. gada 1. novembra līdz 2022. g. 15. jūlijam.

Pārskata mērķis ir, balstoties uz līdzšinējiem pētījumiem filosofijā, kultūrā, vēsturē, starpkultūru norišu salīdzinājumos, pilsoniskās sabiedrības attīstības, drošības jomās, statistikas datiem, universitāšu, projektu ziņojumiem un plašsaziņas līdzekļos atrodamo informāciju, sniegt problēmu formulējumus, risinājumu virzienus, kā arī priekšlikumus jomas politikas rezultātiem un rezultatīvajiem rādītājiem iekļaušanai Valsts pamata orientācijās par noteicošajām vērtībām un Valsts pamata ideju veidošanā, kas būtiskas Valsts aizsardzības stiprināšanai.

- Pētījums balstās uz daudzveidīgu izglītības, kultūras, ārpolitikas, drošības politikas plānošanas un normatīvo dokumentu analīzi, uz starptautisku organizāciju ziņojumiem, valsts attīstības plānošanas dokumentiem un akadēmiskām publikācijām.
- Ziņojuma izstrādē tiks izmantota atgriezeniskā saite ar LZA akadēmiķiem, ar intelektuāļiem, kas ir bijuši sabiedrisko izjūtu ietekmētāji un virzītāji, ar LU vadošajiem profesoriem, ar LR Saeimas deputātiem un Saeimas Prezidija locekļiem, ar humanitāro un dabas zinātņu nozaru studentiem kā jaunatnes pārstāvjiem, kā arī ar cilvēkiem, kas dzīvo tālu no Rīgas, attālos laukos, bet ir sociāli aktīvi un iestājas par valsts attīstību, nebaidoties to kritizēt.
- Ziņojuma empīriskajai bāzei tiks izmantoti dažādi datu avoti: valsts institūciju apkopotie statistikas dati, LU Filozofijas un socioloģijas institūta dati par migrāciju, un prognozes par migrācijas iespējamo pastiprināšanos postcovid situācijā. Pētniekiem ir svarīgi kolēģu un ārzemju nozīmīgāko autoru akadēmiskie un lietišķie pētījumi, kā arī starptautiskie salīdzinošie pētījumi — tajā skaitā *World Values Survey*.

Atbilstoši sākotnējam uzstādījumam,

rekomendācijas tiks sniegtas **četros rīcības virzienos**:

1. Valsts idejas/vērtību un kultūrtelpas stiprināšana, norādot uz vājajām vietām (īpaši uz to, kas var kavēt vai jau kavē Latvijas valsts aizsardzības spēkus);
2. Tuvo kaimiņvalstu — ar agresīvu ideoloģisku politiku piesātinātām valstīm — raksturīgie ideju, vērtību būvēšanas mehānismi; jautāts, kāpēc tie sekmējas? Kāpēc Latvijas valstij trūkst spēka virzīt vērtību uzstādījumus? Īpaši tiek izvērtēts, uz kādām dziļākām filosofiskām idejām tas tiek balstīts ārzemēs — kara romantikas, uzvarētājas nācijas un mitoloģijas jomas, filosofijas ideju transformācijas Krievijā, lai veidotu valsts ideoloģiju filosofiskā (ne tikai ideoloģiskā) šarma un pievilcības ietvaros, cilvēka antropoloģijas mācības iepretim Eiropas sociālajam konstruktīvismam, vēsturiskās atmiņas nozīme, izvēloties neapšaubāmas zīmes; simbolisma un vizuālo zīmju efekti, ideoloģijas spēles ar pieminējumiem, krāsām, himnām, dziesmām, pop-kultūru kā mūsdienu vizuāli akustisko ideju iemiestošanas mehānisms.
3. Latvija un Eiropas Savienības vērtības. ES vājums — par stiprību tiek runāts daudz, kāpēc nav pietiekamas kritiskās domāšanas par vājumu? Migrācija, integrācija, vienotība daudzveidībā, nacionālās valsts nozīme nākotnē XXI gs.
4. Valsts idejas vai vērtības un pilsoniskās sabiedrības attīstība, iekļaušanās un saliedētība, un pretējais — atsvešinātība, saliedētības trūkums, demokrātiski politiskā sadrumstalotība.

Līguma mērķis un uzdevums

Sagatavot analītisku materiālu par Latvijas valsts/sabiedrības ideoloģiju un vērtībām, atbildot uz turpmāk uzskaitītajiem jautājumiem.

- Kas ir valsts ideoloģija (vai arī valstiskā vērtību sistēma) un kas tā nav? (Partijas ideoloģija iepretim valsts ideoloģijai)
- Kāpēc valstij un sabiedrībai ir vajadzīga ideoloģija?
- Kāpēc sabiedrībai ir vajadzīgas vērtības?
- Kāpēc jābūt eksistējošai vērtību sistēmai un kāpēc tā ir jāpieņem?
- Valsts bez ideoloģijas un valsts bez vērtībām (laikmeta raksturojums).

Pētījums ietver:

- situācijas analīzi — skaidrojošu darbu par ārējo vidi, ideoloģijām un vērtībām, kuras mūsdienu laikmetā sasniedz Latvijas sabiedrību, un to, kā tās ietekmē vai var ietekmēt indivīdu. Jāizzina, kādu ietekmi uz indivīdu atstāj ārējie apstākļi situācijā, kad nav skaidra un saprotama valsts ideoloģija, kā arī pastāv sadrumstalota vērtību sistēma;
- analīzi un skaidrojumu par pašreizējo situāciju — problēmas raksturojumu par to, kāpēc sabiedrībā valda apjukums, noraidošā attieksme pret valsti, politiskās elites un valsts pārvaldes mēģinājumiem ieviest vērtību sistēmu;
- fenomenoloģiski kulturoloģisku aprakstu par situāciju citās valstīs — piemērus par pasaules praksi un pieredzi un Latvijai līdzīgām valstīm, to veiksmēm un neveiksmēm, veidojot valstisko ideoloģiju un vienotu sabiedrības vērtību sistēmu. Piemēram, Lietuvu un Igauniju, Krieviju, Latvijas agrāko laiku situāciju.

Vērtību jēdziens: Noskaidrojamie jautājumi

- Teorija par valsti kā vērtību un ideālu sistēmu un valsti kā vērtību iedzīvinātāju un sargu.
- Indivīda un valsts kopējie saskarsmes punkti no vērtību skatpunkta (nāciju valstu izveidošanās, neatkarības un suverenitātes nozīme, Rietumu pasaule).
- Atbilde uz jautājumiem: kāpēc Latvijā dzīvojošam indivīdam ir vajadzīgas vērtības, kas pastāv ārpus ekonomiskajām indivīda un valsts attiecībām? Kāpēc 21. gs. nepietiek tikai ar liberālu valsts politiku, kuras pamatā starp indivīdu un valsti tā realizējas kā brīva tirgus ekonomika un sociālo labumu nodrošināšana, kā arī minoritāšu tiesību aizstāvība? Kāpēc vērtību vakuums var apdraudēt valsts eksistenci?
- Temats "valstis bez vēstures" vai "sabiedrība bez vēstures". Valsts kā pašvērtība un valsts kā funkcija. Kāpēc "uzspiestas" vērtības no ārpuses var būt valsti un sabiedrību apdraudošas? Kā uzspiestais kļūst par pieņemto? Kad kļūst, kad ne? Vai Latvijas valsts ideja/vērtības var tikt veidotas ar idejisku spēku, ar likumiem, prasībām?

- Vērtību ticamība un uzticamība. Vērtību autentiskums kā vērtību pamatojums. Autentiskums laikmetā pēc autentiskuma — problēma un risinājumi.
- Izstrādāt robežpunktus pētījumam, lai atbildētu uz uzdotajiem jautājumiem, pamatojoties uz mūsdienu filosofijas, politikas zinātnes, socioloģijas, kultūras teorijas, civilizāciju mācības, aksioloģijas nostādnēm.
- Tēmas izpētes attīstības apkopšana Latvijas zinātniskajā vidē (Latvijas pētījumi vērtību jomā); *Eurobarometer* un *World Values Survey* jaunākie secinājumi.
- Vērtību jēdziena analīzes konceptuālās nostādnēs: indivīda un valsts kopējie saskarsmes punkti no vērtību skatpunkta, ideoloģiju veidošanās pamati un mehānismi.
- Vērtību, valstsvērtību veidošanās dažādos vēsturiskos posmos Latvijā un pasaulē — analītisku piemēru sākotnējā izstrāde, Dr. hist. I. Butuļa pētījums un secinājumi par Latviju 1920.-40. gados ideoloģiju un propagandas veidošanas griezumā; Dr. phil. R. Kūļa analīze par Krievijas Federācijas mūsdienu ideoloģiju un vērtībām.
- Dr. phil. M. Kiopes pētījuma sadaļas par piemēriem reliģiju jomā.

Pētniekiem uzdots veikt pētījumu, kas sniegtu atzinumus par Latvijas valsts un sabiedrības vērtību stiprajām pusēm un iespējamajiem riskiem apdraudētības situācijā, kāda vērojama 2021.–2022. g., lai rastu idejas, ideoloģiskas un vērtību nostādnēs un mehānismus, kā stiprināt Valsts ideju (valstsgribu), valsts aizsardzības spēju, saistot to ar indivīdu, sociālo un kultūras kopienu orientācijām ideju, vērtību un ideoloģiskajos jautājumos.

Līgumdarba uzdevums: piesaistot personālu un citus resursus, veikt pētījumu par Latvijas valsts/ sabiedrības ideoloģiju un vērtībām, analizējot valsts vērtības un idejas jēdzienus, to vietu un interpretācijas mūsdienās Latvijā un pasaulē.

Laika grafiks: 1.11.2021.—15.07.2022.

Metodoloģija: akadēmisko, teorētisko darbu sistēmiska analīze, socioloģisko pētījumu par vērtībām interpretācija, nostādņu kopsavilkumu veidošana, izceļot īpaši būtiskus, bet maz aplūkotos aspektus; nevairīties no esenciālisma (būtību atziņas) sociālo norišu, cilvēku, kopienu, civilizāciju un reliģiju izpratnē; ideju vēstures skatījums un metodes — E. Bucenieces red. 4 sējumi “Ideju vēsture Latvijā”, fenomenoloģiskā un hermeneitiskā metode, kultūru migrācijas aplūkošanas metodes, aksioloģiskās metodes vērtību pētījumos, M. Heidegera, H. Ortegas i Gasetā, P. Jureviča, u.c. skatpunkti uz masu fenomenu un “das Man”, patērētājsabiedrības kultūrformu pētniecības metode M. Kūles “Eirodzīve”, horizontu domāšana (M. Kūles monogrāfija “Jābūtības vārdi”), Māra Kūļa pieeja patiesības konceptam no skatpunkta “patiesības devalvācija” monogrāfijā “Finis Veritatis?”, F. Ničes varasgribas fenomenoloģija, Mišela Fuko skatpunkts uz varu kā esošu visur, prof. Igors Šuvajeva pētījumi par psihoanalīzi un sabiedrību, publikācijas par cittautu ideoloģiju un vērtībām kā “Bezvarīgo vara: Masariks, Patočka, Havelis”, biovaras skatījums, semiotikas metodes, analizējot ideoloģiju iemiesošanu zīmēs, celtnēs, notikumos.

Pētījuma autori atļaujas balstīties uz savā specialitātē iegūtajām pārlicībām, **apriorām nostādnēm, filosofiskiem principiem**, kam piekrist (liela) daļa patlaban pasaules filosofiskajā telpā strādājošo domātāju, cenšoties izvairīties no Latvijas politiskās varas aprindās dominējošajiem diskursiem, kam ir tiesības pastāvēt, bet to atkārtošana neienestu neko jaunu Valsts ideju/vērtību nostādņu veidošanā.

Pasaules piemēri

Pasaules prakses piemēru analīze deleģēta vietējiem un citvalstu ekspertiem, taču pētījumā saglabāts fenomenoloģiski kulturoloģisks apraksts ne tikai tāpēc, ka ekonomisku vai politiski vēsturisku pētījumu jau ir pietiekami daudz, bet gan tāpēc, ka pētījuma centrā ir vērtību temats.

- *Prof. Tomas Kačerauskas* — Lietuvas piemērs, filosofiska un kulturoloģiska analīze par ideoloģiju un antiideoloģiju, nacionālas valsts nozīmi un ierobežotību, par Lietuvas sabiedrības nostādnēm aizsargāt savu valsti: dinamiskas izmaiņas, par intelektuālajiem līderiem vērtību apliecinājumā
- *Prof. Kadri Simm un Francesco Orts* — Igaunijas piemēri vērtību un valsts idejas pētījumos, izstrādāts pēc līgumdarba vadītājas uzaicinājuma.
- *Prof. Rihards Kūlis* — Krievijas fašistiskās ideoloģijas filosofiskā analīze, iztīrājot idejas, kuras Krievija izmanto pašreizējā kara un militārisma attīstībai.
- *Dr. hist. Ilgvars Butulis*. — 1920.– 1940. gadi Latvijas valsts vērtību ievirzes, Kārļa Ulmaņa laiku ideoloģija.

Moto

ASV prezidents Dž. Baidens atzīst:

“

NĀKAMIE 10 GADI KĻŪS PAR IZŠĶIROŠIEM ŠIM GADSIMTAM. TIE IETEKMĒS TO, KĀ IZSKATĀS MŪSU PASAULE, UN VĒRTĪBAS, PĒC KURĀM TĀ VADĪSIES.¹

Latvijas Republikas prezidente (1999–2007) prof. Vaira Vīķe-Freiberga secina:

“

PASAULE ŠOBRĪD STREIPUĻO. TIEŠĀM STREIPUĻO VISĀDOS VEIDOS. TRĪSDESMITO GADU BEIGĀS ARĪ EIROPA ĻOTI BĪSTAMI STREIPUĻOJA, BET CERĒJA, KA VISS BEIGSIES LABI. DOMĀJU, KA TĀDOS BRĪŽOS JĀBŪT ĻOTI MODRIEM UN JĀRAUGĀS UZ DZĪVI TĀLRĒDZĪGI. UZ VISĀM JAUNĀM, BIEDĒJOŠAJĀM ATTĪSTĪBĀM JĀRAUGĀS ĻOTI IZVĒRTĒJOŠI UN KRITISKI. UN JĀREAĢĒ PIETIEKAMI ĀTRI, PIRMS NOTIEKOŠAIS IR KĻUVIS PAR KRĪZI.²

“

Prof. Ineta Ziemeļe atzīst:

SARUNA PAR VĒRTĪBĀM ŠAJOS GADU DESMITOS VISPĀR NAV NOTIKUSI! TAS, KAS NOTIEK PAŠLAIK [UKRAINĀ], IR KARŠ STARP DEMOKRĀTIJU UN TOTALITĀRISMU.³

Ineta Ziemeļe šajā izteikumā ir pateikusi galveno, kas vajadzīgs šodienas Latvijā — gan teorētiski, gan praktiski tā ir vērtību sapratne un to iemīļošana. Tāpēc vērtību jautājums jāpadara par prioritāru, un tā risināšanā jāpiedalās sabiedrības viedokļu līderiem.

Šīs trīs nostājas nosaka Līgumdarba kopējo ievirzi: jāreaģē uz briesošajām krīzēm, kas skar vērtības ne tikai Latvijā, bet visā pasaulē, veicot filosofisku analīzi; situācijas praktiskajai analīzei jābūt sākumā, bet diskusijām par teoriju — pēc tam, jo nav pareizi ieslīgt diskusijās, neveidojot pozīcijas darbībai; jāizvērs filosofiski ētiskais skatījums, jo tā patlaban visvairāk trūkst, lai palīdzētu stiprināt valsts visaptverošo aizsardzības sistēmu.

¹ Baidens: “Putins mēģina iznīcināt ukraiņu tautas kultūru”, LETA, 28.05.2022.

² Vaira Vīķe-Freiberga skarbi izsakās par pašreizējo situāciju; 2021.
<https://tautaruna.nra.lv/slavenibas/367186-vaira-vike-freiberga-skarbi-izsakas-par-pasreizjo-situaciju/>

³ Ineta Ziemeļe. ES Tiesas tiesnese, RJA profesore, raidījumā “Kas notiek Latvijā?”, vada Jānis Domburs, 25. marts, 2022., ieraksts, skat. 19:55.

I. Situācijas analīze I.

Starptautiskas, Latviju
ietekmējošas vērtības
un ideoloģijas

Situācijas vērtējums. Vērtības un ideoloģijas 2020. gados: starptautiskās tendences, kas ienāk Latvijā. Sadaļā analizētas nostādnes par ideoloģijām un vērtībām, ārējo vidi, kura mūsdienu laikmetā ietekmē Latvijas sabiedrību, un tas, kā šīs starptautiski izplatītās tendences ietekmē vai var ietekmēt indivīdu, kad nav skaidra un saprotama valsts ideoloģija, kā arī pastāv sadrumstalota vērtību sistēma.

Pētījumā ir izvēlēti skatpunkti, kas nemaz tik bieži netiek aplūkoti mūsdienu politikas zinātnē. Tie ir inovatīvs, oriģināls sociālās filosofijas skatījums tieši paredzēto uzdevumu izpildei un tālākam rosinājumam zinātnē.

Francijas Nacionālā zinātniskās pētniecības centra antropoloģijas pētījumu vadītājs un terorisma pētnieks Skots Atrons, analizējot notikumus Irākā un Sīrijā šīs tūkstošgades otrajā desmitgadē, raksta:

“Civilizācijas krīt un ceļas par kultūras ideāliem, nevis tikai materiālajām vērtībām. Vēsture rāda, ka vairumam sabiedrību ir sakrālas vērtības, par kurām to pārstāvji ir gatavi cīnīties, neielaižoties kompromisos un riskējot ar būtiskiem zaudējumiem un pat dzīvību.”¹

Cenšoties saprast tolaik aktīvās teroristu organizācijas *Islāma valsts* biedējošo spēju pretoties gan Rietumu koalīcijas, gan Asada un Krievijas

spēkiem, antropologi varēja konstatēt tieši šādu “kultūras ideālu” un “sagrāto vērtību” klātbūtni gan džihādistu, gan arī to pretinieku kurdu rindās. “Taču,” raksta Atrons,

“Rietumu demokrātijās aptaujāto jauniešu vairākums nepauž līdzīgu gatavību. Vai līdz ar fašisma un komunisma sakāvi viņu dzīve ir noplakusi līdz komforta un drošības meklējumiem? Vai ar to pietiek, lai saglabātos, kur nu vēl triumfētu, vērtības, kuras uzskatām par pašsaprotamām, par mūsu pasaules pamatu? Mūsdienu atvērtajām sabiedrībām šis eksistenciālais jautājums varētu būt vēl lielāka problēma nekā vardarbīgu džihādistu radītais apdraudējums.”²

Šis jautājums ne mazākajā mērā nav zaudējis aktualitāti arī 2022. gadā. Vienīgā atšķirība ir tā, ka

¹ Atran, Scott. “Why ISIS has the potential to be a world-altering revolution.” *Aeon Essays*. 15 December 2015. <https://aeon.co/essays/why-isis-has-the-potential-to-be-a-world-altering-revolution>

² *Ibid.*

patlaban uzmanības centrā ir cits izaicinājums, ko pauž Krievijas Federācijas agresīvā retorika un karš pret tās kaimiņzemi Ukrainu. Turklāt arī šis izaicinājums nebūt nav jaunums, tas ir gruzdējis ilgstoši, taču dažādā intensitātes pakāpē, dažādos laikos un vietās.

Eiropas rietumos cīņa pret fašismu un nacismu beidzās 1945. gadā, bet Eiropas austrumos karš turpinājās, tiesa, ar neredzami citu pretinieku. Pēc PSRS sabrukuma, pašā 20. gadsimta nogalē, uzplauka ilūzija par rožaino nākotni, kurā ideoloģijas vairs nebūs vajadzīgas, jo vienīgā pieņemamā ideoloģija būs uzvarējusi. Kā izrādās, ir nūdien pamatoti bažīties par cīņasspara sarukumu, dodoties "komforta un drošības meklējumos". Ukrainu tautas izmisīgā un ārkārtīgi drošsirdīgā pretošanās Krievijas Federācijas agresijai parāda, ka aizstāvju cīņasspārs ir ne mazāk svarīgs par ieroču daudzumu. Tieši tāpēc ir ne tikai vērts, bet pat akūti nepieciešams atgriezties pie jautājumiem par mūsu — Eiropas, visu Rietumu un jo īpaši Latvijas — spēju un vēlmi aizstāvēt savas vērtības, kā arī jāsaprot, kas ir šīs mūsu vērtības un kas tās tomēr nav.

Patlaban pasaulē un Latvijā var konstatēt vairākas nozīmīgas *idejiskas* (kad tās tiek noformētas un noformētas, tās kļūst par ideoloģiskām)

Brīvība pret patiesību. Tā ir filosofiska problēma, kas laika gaitā ieguvusi ļoti konkrētu politisku nozīmību, kas izpaužas gan dažādu sociālo grupu, gan politisko spēku aktivitātēs. Brīvības padarīšana par prioritāti veicina dažādu grupu emancipāciju un sola ekonomisko izaugsmi, taču tā vienlaikus noved arī pie patiesības autoritātes mazināšanās, kas savukārt ved pie patiesības inflācijas. Valsts līmenī tas nozīmē uzticības zušanu valsts autoritātei, bet sabiedriskā līmenī tas ved pie izjūtas par tradīcijas, izglītības sistēmas, plašsaziņas līdzekļu u.c. jomu neuzticamību. Latvijas kontekstā

tendences. Šo tendenču vērtējums kategorijās *labs* vai *slikts* šā pētījuma kontekstā nav relevant, jo uzdevums ir izvērtēt Latvijas valsts drošības un pastāvēšanas riskus no sabiedriskā atbalsta skatu punkta. Aplūkotās tendences nebūt nenozīmē tiešus militārus draudus, tomēr tām ir ietekme uz sabiedrisko noskaņojumu, kas var veicināt vai mazināt sabiedrības vēlmi uzturēt vai pat sargāt savu valsti. Citiem vārdiem, runa ir par pastāvošās kārtības uzturēšanu tādā nozīmē, ka turpina pastāvēt Latvijas valsts kā suverēna vienība, kas pastāv ne tikai kā ģeogrāfiski ierobežots zemes kopums, bet arī identificējama kultūras vienība.

Savukārt, ja kādas ideoloģiskās tendences tiecas izmainīt sabiedriskās kārtības pamatstruktūras (piemēram, ideju par nācijvalstīm), tad pastarpināti tiek apdraudēta Latvijas valsts *tāda, kāda tā ir*. Šeit nav nolūka izvērtēt, vai Latvija varētu būt *citādāka*, bet ir nolūks izvērtēt pastāvošās ideoloģiskās vai vērtību sistēmu attīstības tendences pasaulē un to ietekmi uz Latvijas pastāvēšanu.

Patlaban fiksējamas vairākas tendences, kuras te īsi ieskicētas, bet tālāk ir sniegts dziļāks izvērsums, paskaidrojums, kā arī iezīmēta šo tendenču iespējamā ietekme uz Latvijas nākotni.

tas nozīmē valstiskuma, nacionālisma, kultūras saglabāšanas dekonstrukciju. No vienas puses, tas sekmē iekļaušanos globalizācijas, rietumnieciskšanās, starptautiskā kapitāla aprites procesos, taču, no otras puses, vājina valsts kā pašvērtības statusu.

Vēsture bez vēstures. T.s. postmoderno stāvokli izsaka tēze, ka beigusies uzticība lielajiem nara-tīviem, savukārt politiskā aktīvisma kontekstā patlaban var runāt par dažām skaidrām pamata tēzēm: it viss ir sociāla konstrukcija (vēsturiska, laiciska, ģeogrāfiska utt., par sociālo konstruktīvismu vairāk skat. 3. un 8. daļā); sociālas konstrukcijas

nav universāli likumi; tātad tie nav un nevar būt normatīvi. Vienīgais normatīvs ir emancipējošais normatīvs veikt nepārtrauktu kritiku. No valsts pastāvēšanas skatu punkta tas nozīmē valsts kā teorētiska jēdziena apšaubīšanu, kas praktiski nozīmē šī jēdziena abstrahēšanu un tālāk jau neuzticību tam. Emancipējot valsti un sabiedrību no tradīcijas jūga, vienlaikus tiek zaudēti arī to veidojošie, konsolidējošie mīti.

Progresīvisms pret konservatīvismu jeb *woke vs. based*. Rietumu sabiedrībās un jo īpaši ASV kopš 21. gs. sākuma ir arvien vairāk aktivizējusies sociālā taisnīguma meklējumu kustība, kas tās radikālākajā formā ieguvusi reliģiska kulta iezīmes. Vienlaikus *woke* kustība ir ieguvusi kultūras un noteiktas politiskās elites daļas simpātijas, lai gan apšaubāms, ka tai ir atbilstoši plašs atbalsts ASV sabiedrībā. Šāda situācija liek uzdot jautājumu par valsts iekšējo konfliktu riskiem, kuri nav vērtējami kā mazi, tomēr pastāv pamatota cerība, ka tie var atrisināties nevardarbīgi. Latvijā vērojama nedaudz līdzīga situācija, kas pagaidām aprobežojas ar daļu no kultūras elites (kura tomēr teicas atdarināt ASV problēmas un attiecināt tās uz Latviju). Lai gan Latvijas gadījumā nav pamata runāt par liela konflikta draudiem, jo *woke* pietrūkst vērā ņemama politiskā atbalsta, tomēr tam ir ietekme uz sabiedriskajām diskusijām, kurās tiek apšaubīts ne tikai nacionālais skatpunkts un tā saucamais nacionālisms, bet arī pastāvošā (tāda, kāda tā patlaban un šeit ir) valsts kārtība.

Vērtības kā hobijs. Mūsdienu sabiedrību raksturo specifiskas vērtību izjūtas pārmaiņas, ko raksturo dažādu būtisku pamatvērtību transformācija, tām pazaudējot "sagrābtu" nozīmi (par patērētājsabiedrību un vērtībām vairāk skat. 6.9. nodaļā). Uz virsmas šīs vērtības var izskatīties kā plaši pieņemtas un iedzīvinātas, taču tā tas nav. Te jāņem vērā nošķirums starp publisko un privāto — vērtības tiek reproducētas pēc formas, atsvešinoties no šo vērtību apliecinošo rituālu jēgas.

Jēdzienu inflācija kreisajā politikā. Kreisuma politika Eiropā, t.s. *šampanieša kreisie*, nerisina reālas darbaļaužu problēmas, bet gan skaļi runā par

globālām likstām. Lai gan elitārais kreisums Latvijā nav guvis politisko virsroku, tas saglabājas kultūras un zinātnes elites aprindās. No vienas puses, tas veicina Latvijas iekļaušanos Rietumu intelektuālajā telpā, taču vienlaikus jāņem vērā, ka arī Rietumos šī ideoloģiskā nostāja nebūt netiek vienprātīgi atbalstīta. Attiecībā uz Latviju tas nozīmē, ka var veidoties jauni draudi — galēji kreisās politikas kļūšana par aizgrābjošu ideoloģiju, ko kultivēs tā jaunatnes daļa, kas nav pieredzējusi padomju laikus un nespēj attiekties kritiski pret jauno kreiso politiku.

Vecais un jaunais marksisms. Marksisma ideju uztvere Rietumos ir citāda nekā Latvijā. Pastāv t.s. Rietumu marksisms (ilgais ceļš, kreisuma idejas, kultūras marksisms), kas, lai gan citāds, saglabā būtisku saikni ar to marksisma formu, kas tika uzspiesta Latvijai padomju okupācijas gados. Šo ideju klātbūtne pēc gadu desmitiem atkal ir pamanāma Latvijā; Latvijas sabiedrības attieksme pret to (ņemot vērā savu pieredzi, atšķirīgu no Rietumiem) nav skaidra, taču jaunatnes attieksme pret to ir gluži kā pret vilinājumu.

Jaunais nacionālisms. Nacionālisma uztvere Rietumos ir noraidošā, iespējams, Trešā Reiha nacionisma dēļ. Nacionālisms jebkādā formā ir aptraipīta ideoloģija, to nevar valkāt, tomēr Austrumeiropā tas ir pieņemams tādā nozīmē, ka ar to saprot pozitīvu nacionālās valsts attīstību pēcpadomju periodā (mēdz teikt, ka tā ir nokavētā apgūšana). Savukārt Rietumos nesaprot, ka jaunās nacionālās valstis, kas nesen atbrīvojušās no PSRS spaidiem, neatteiksies no nacionālisma nācības un atjaunotās valsts vērtību ziņā.¹

Jaunais konservatīvisms. Ideoloģiskā pozīcija, kas atrodas meklējumu stāvoklī un kurai nav redzams kāds konkrēts, spēcīgs attīstības virziens. Latvijā par moderno konservatīvismu runā,

¹ Jēdziena "nacionālisms" vietā valodniekiem būtu jāatrod visiem pieņemams, labs apzīmējums. Diemžēl pagaidām tas nav izdevies. Jārūnā par "nācības būvēšanu", savas identitātes attīstību, ko dara visas pasaules tautas un kas nevienu neapdraud, tikai vairo pasaules dažādību.

piemēram, Alvis Hermanis, tomēr viņš to nepaskaidro, ļaujot saprast, ka viņa vadītais Jaunais Rīgas teātris pauž konservatīvās identitātes idejas, kaut gan agrāk viņa skatītāji bija pārliecināti, ka šis teātris ir liberālo vērtību teātris. Francijā prezidenta vēlēšanu kandidāts Eriks Zemūrs runā par konservatīvās nostājas nepieciešamību (pret imigrāciju, islāmu, patērētājsabiedrības vajībām

un Eiropas norietu), tomēr vienlaikus dažās jomās pauž ļoti radikālu pozīciju, vēloties vērtību saskaņu ar Krievijas 2020. gadu ideoloģiju, kas tomēr neļauj viņu pieskaitīt pie mērenajiem konservatīvajiem spēkiem. Konservatīvās tendences, vēršoties pret neolibērāliem pārspilējumiem, ir viena no Latvijas idejiskām straumēm, kurai paredzama ietekme uz sabiedrību nākotnē.

I.I. Brīvība un patiesība

- Brīvība un patiesība, nevis patiesība un meli
- Patiesības hibrīdstāvoklis
- Patiesības inflācija un devalvācija

Ierasta ir opozīcija starp patiesību un meliem, tomēr patlaban aktuālāka ir **opozīcija starp patiesību un brīvību**. Tā ir filosofijas problēma, kas arvien skaidrāk ir pārtapusi konkrētā politiskā problēmā ar milzīgu ietekmi uz sabiedrības kohēziju. No vienas puses, šo stāvokli raksturo alkas pēc klasiskas patiesības (izteikuma atbilstības lietām), taču filosofiskais un politiski ideoloģiskais emancipācijas imperatīvs vedina uz domāšanu, ka dažādām grupām, lielām un mazām, ir pieejama sava īpaša patiesība. Vispārzināms, ka stingra patiesības paušana nozīmē stāvēšanu arī kādas ideoloģijas pusē, īpaši kad runa ir par vērtībām. Taču, kad valda patiesības devalvācija un opozīcija starp patiesību un brīvību, nevar pastāvēt stingra valstiska ideoloģija. Tās ir cieši saistītas lietas. Jārēķinās, ka pieņemot šādu filosofisko nostāju, mazinās uzticamība jebkurai patiesībai.

Patiesības un brīvības pretnostatījuma saknes ir meklējamas 20. gs. filosofijā: postmodernismā, sociālā konstruktīvisma idejās, determinējošās situācijas un konteksta uzsvēršanā, strukturalisma un poststrukturalisma atskārtās. Īsi un vienkāršoti paskaidrojot, uzsverot subjekta lomu zināšanu tapšanā, jebkuras zināšanas tikušas atzītas par vairāk vai mazāk subjektīvām, taču, ja zināšanas ir subjektīvas un tātad nav pilnīgi objektīvas, tām ne tikai nevar pilnīgi uzticēties vai uzskatīt tās par normatīvām, bet tās var arī konstruēt pēc iegribas.

Vara sāk dominēt par objektīvām zināšanām.

Šāda patiesības modeļa izveidošanās un nostiprināšanās 20. gs. sākumā sekmēja patiesības plurālisma atzišanu, kas atbalsoja it visur

— politikas, sabiedrības, izglītības u.c. zinātnēs. Pavērsiens uz subjektivismu, plurālismu, indivīda eksistences unikalitāti, bezapzināto dziņu atzišanu, protams, radīja labvēlīgu vidi daudzveidīgai emancipācijai.

Šī emancipācija tiek uzskatīta par vienu no modernās Eiropas pīlāriem un lepnumiem. Taču šim patiesības modelim ir ēnas puse.

Proti, metožu nenoteiktība un daudzu patiesību sludināšana devalvē patiesību *per se*.

Mūsdienu filosofisko situāciju raksturo **patiesības hibrīdstāvoklis**, kurā tādi jēdzieni kā “absolūts” vai “Dievs” ir lielā mērā atmesti, taču vienlaikus tie pastāv, tiek lietoti ne tikai ikdienas valodā, bet arī lēmumu pieņemšanas, zinātnes un sabiedrības informēšanas jomās. Piemēram, dabaszinātnēs turpina valdīt tieksme pēc vienas patiesības, ko ideju vēsturē mēdz aprakstīt kā idejas par Dievu aizvietošanu ar Dabas likumiem (Dievs kā persona un Dievs kā matemātikas, fizikas likumu iemiesojums u.tml.).

No vienas puses, dabaszinātnes alkst pēc absolūtā, skaidrības, zināšanu koncentrāta patiesībā kā savas rezultativitātes apstiprinājuma, kas īstenojas praktiski izmantojamās un ekonomiski ietekmīgās tehnoloģijās. Dabaszinātnes mēģina aizstāvēt sevi tā saucamajā “zinātnes ideoloģijā” (vairāk par to skat. 5.6. nodaļā). Taču, no otras puses, (it īpaši humanitāro un sociālo zinātņu jomā) turpina pastāvēt veselīga atskārta, ka cilvēku dzīvi — vēsturi, kultūru, idejas — nav iespējams noskaidrot reizi par visām reizēm, savukārt plašākā sabiedrībā iebildumus nerada frāze, ka “katram jau sava patiesība”. Daudzveidīgās patiesības interpretācija lielākoties izskan sociālajās zinātnēs, kas aizrāvušās ar

konstruktīvisma teorijām, un ezotērikas piekritēju aprindās.¹

Mūsdienu sabiedrībā bieži jo bieži dažādas grupas, pat atsevišķi indivīdi, uzstāj, ka viņu unikālā pārlicība ir patiesība un — tas ir svarīgi — tai ir tādas pašas tiesības uz pastāvēšanu un atzišanu kā citām atziņām, tostarp dabaszinātņu atziņām. To nosaka filosofiskā atziņa, ka izdzīvotā pieredze ir nebūt ne mazāk svarīga kā dabaszinātņu objektīvā pieredze.

Šāda epistemoloģiskā nostāja, bez šaubām, reabilitē marginālas pieredzes, dod vietu dažādībai, paver iespēju izteiksmes brīvībai, tomēr vienlaikus tā tiecas mazināt objektivitātes pretenzijas.

Objektivitāte, citiem vārdiem, pretenzijas uz vispārīgas pieredzes iespējamību tiek aizstāta ar unikālu, subjektīvu izjūtu, īpašas pieredzes fiksēšanu. Tas ir klajā pretrunā tam domāšanas un patiesības modelim, kas tiecas uz vispārināšanu. Te

¹ Piemēram, filosofs Ilja Maso argumentē, ka mūsdienu sociālās zinātnes ir atbildīgas par morāles krīzi: Maso, Ilja. *Truth, Freedom, Art and the Task of the Social Sciences*. In: Tymieniecka, A.-T. (ed.). *Analecta Husserliana*, Vol. XXII. Dordrecht, Boston, Lancaster, Tokyo: D. Reidel Publishing Company, 1987, pp. 435–442.

uzreiz jāteic, ka valsts, arī nācijvalsts ir vispārības, nevis atsevišķības forma. No valsts pastāvēšanas skatpunkta teorētisks un filosofisks jautājums ir šāds: cik lielas vai mazas kopības formas var saliedēties, neizaicinot alkas pēc unikālas pieredzes apliecinājumiem?

Patiesības hibrīdstāvoklī noris **patiesības inflācija**: daudzums devalvē vērtību arī patiesībai. Ja patiesības ir daudzas un tādad tām nav diži lielas vērtības, tad par patiesību nav vērts uztraukties. Mazinās patiesības vērtība, bet tā kļūst pieejama ikvienam, citiem vārdiem, katram sava patiesība.

Patiesības hibrīdstāvoklī, kurā paralēli pastāv alkas pēc objektivitātes, vispārības un subjektivitātes, unikālās pieredzes autentiskuma, filosofijai ir jāizvēlas starp patiesību un brīvību, nevis patiesību un meliem. Problēma ir tāda, ka šīs izvēles cena ir ļoti augsta. 20. gs. filosofija ar vienu roku deva brīvību, bet ar otru atņēma stingro patiesību. Mums, t.i., **ikvienam, ir jāizvēlas lielāka brīvība vai stingrāka patiesība**. Šādam stāvoklim ir konkrētas sekas, kuras daži uzskata par slavējamām, bet citi par peļāmām. Ja mazinās patiesības atzišana, tad mazinās tās nozīme, un līdz ar to atzinību zaudē arī tās jomas, kurās patiesībai ir fundamentāla nozīme, piemēram, modernā zinātne, nācijvalsts, valstiskuma vērtības u.c.

Ietekme

Patiesības un brīvības opozīcijas ietekme uz šābrīža sabiedriskajām norisēm, politisko klimatu un ideoloģisko nostāju, valsts pastāvēšanu un vērtību sistēmu ir saskatāma vismaz četros veidos:

- neapvaldītas šaubas,
- neuzticība klasiskiem jēdzieniem un līdz ar to
- valsts idejas apšaubīšana, kā arī
- patiesības un melu izšķīšana viedokļu jūrā.

Neapvaldītas šaubas. Mūsdienu Rietumu un Latvijas filosofisko situāciju var raksturot kā balansēšanu uz naža asmens, kur vienā pusē ir patiesības absolutizācija un otrā pusē ir

neapvaldītas šaubas. Visu apšaubošais zinātnes gars (viens no modernās zinātnes pamata pīlāriem ir metodiski izmantotas šaubas) ir “aizrāvis”: sociālās un humanitārās zinātnes,

izvirzījušas par patiesības kritēriju dabaszinātņu piemēru, konstatē, ka it visi tās priekšmeti (sociālā joma, cilvēka darbības joma) ir apšaubāmi. Līdz ar to

veidojas paradoksāla situācija, kurā zinātnes saēd pašas sevi no iekšpuses, apšaubot savus pamatus.

No vienas puses, šaubas ir zinātniskās metodes pamatprincips, taču, no otras puses, neapdomīgi piemērotas tās var kaitēt pašai zinātnei. Līdz ar to tādas nozares kā kritiskā domāšana un medijpratība, lai gan orientētas uz cēliem mērķiem, vienlaikus arī palielina apjukuma riskus, jo šīs pieejas ir *negatīvas*, nevis *pozitīvas*. Tās palīdz atšķetināt, atmaskot, bet tās nesniedz jaunu saturisku devumu zinātnei.

Neuzticība klasiskiem jēdzieniem.

Pieņēmums, ka jebkurš jēdziens ir vēsturisks, kontekstā stingri iejūgts (šāda filosofiskā nostāja dominē Rietumu filosofijā 21. gs.), vedina pie atziņas, ka jēdzieni ir sociālas konstrukcijas. Tas ir sociālās filosofijas jautājums, kura dažādas atbildes ved pie radikāli dažādām politiskajām sekām (par to vairāk skat. 3. nodaļā), piemēram, pie atziņas, ka Ukraina nemaz neesot īsta valsts, ka tā esot tikai Ļeņina "sakonstruējums" u.tml.

Jēdzienu pārinterpretācijai ir tieša ietekme uz valsts pārvaldi, sociālo kohēziju. Analizējot jautājumu par likumdevēja neitralitāti jeb ideoloģijas pārpilnības fenomenu ideoloģiju vakuumā Latvijā, Dace Šulmane raksta:

"Mūsdienu juristam ir būtiski pārlicināties un izprast, cik saistīti ir dažādu sociālo zinātņu ietvaros izmantotie jēdzieni un kā tie atsaucas un ietekmē konkrēto tiesību nozari vai jurista darba jomu."¹

Šulmane pamatoti aizrāda: ja Latvijas tiesām ar piespiedu līdzekļiem ir jāapvalda iespējamie ideoloģiskie uzbrukumi vārgajai Latvijas iedzīvotāj

izpratnei par demokrātisku Latviju, tad tas liecina par valstiskas ideoloģijas vakuumu. Šulmane turpina ideoloģijas vakuumu:

"Tas tiek aizpildīts ar dažādām ideoloģijām un idejām, kas mūsdienās raksturo globālo pasauli: "feminisms", "neoliberālisms", "ilgtspējīga attīstība", "multikulturālisms", "šovinisms" utt."²

Secinājumam, ka ir acīmredzami, ka Latvijā trūkst kopīgu simbolu un ideju, kuras tiktu arī sabiedrībā paustas kā valsts ideoloģija, ir vedams atpakaļ pie LR AT sprieduma atziņas, ka "ideoloģijas veiksmīga izplatīšana jebkurā gadījumā var samazināt demokrātijas vērtību sabiedrībā."³ Tā ir situācija, kas var ļoti nelabvēlīgi ietekmēt sabiedrības noturību pret ideoloģiskiem un tieši militāriem uzbrukumiem.

Neuzticība ierastai valsts izpratnei. No apšaubīšanas cieš ne tikai zinātne, zinātniskums, klasiska patiesības izpratne, bet arī tādi jēdzieni kā valsts, valstiskums u.c., proti, tiek apšaubīta šo jēdzienu vispārība, noturība un normativitāte. Īsi sakot, apelēšana pie valstiskuma jēdziena politiskā nozīmē šķiet apšaubāma, ja vienlaikus priekšplānā saglabājas filosofiskā pārliecība par visu jēdzienu situativitāti, turklāt ļoti īsā laika kontekstā.

Dažādās patiesības, viedokļu jūras. Patiesības inflācija un izšķīšana daudzveidībā, citiem vārdiem,

patiesības izpratne, kas uzsver subjektivitāti, paver ceļu ne tikai Eiropas minoritāšu pieredzes stāstiem, bet arī radikāli citiem, pret Rietumiem noskaņotiem spēkiem.

Patiesības relativitāte, subjektivitāte nav jaunums Rietumu filosofijā, tomēr jaunums ir relativitātes attiecināšana uz konkrētām jomām. Patiesības kontekstualitātes atsegšana un normativitātes noraidījums 20. gs. Rietumu filosofijā lielākoties ir bijis attiecināts uz sociālajām nomalēm, t.i., dažādām minoritātēm, seksuālām, ideoloģiskām, dzimtes u.tml. Patlaban pārsteidzošais ir tas, ka patiesības

¹ Šulmane, Dace. "Likumdevēja neitralitāte jeb ideoloģijas pārpilnības fenomens ideoloģiju vakuumā Latvijā" *Jurista vārds*, Nr. 40 (842) – 10. lpp.

² Turpat – 15. lpp.

³ LR AT Senāta 2013. gada 30. aprīļa spriedumu lietā Nr. A42945009.

relativitāte tiek attiecināta arī uz starptautisko attiecību jomu. Ja katram ir sava patiesība, ja dažādas deviantas grupas Rietumos var pieprasīt savas izdzīvotās pieredzes atzīšanu un vērtību pieņemšanu, tad principā stingri loģiskā gaismā ir grūti argumentēt, ka savas patiesības nav arī, piemēram, *Islāma valstij* (par to vairāk skat. 11.1. nodaļā). Šo atskārtu atklāti izvērsē Kremļa ideologs Aleksandrs Dugins, intervijās atsaucoties uz postmodernisma patiesības interpretāciju: "Patiesība ir relatīva!" Viņš klāsta, ka "mums, krievi, ir sava, īpaša patiesība," jo absolūta patiesība neeksistē. Viņš atsaucas uz Emīla Dirkema totāla sociālā fakta koncepciju (vērtības, kultūras normas un sociālās struktūras, kas pārsniedz un tādējādi kontrolē individu). Dugina izpratnē pastāv divas pilnīgi dažādas valodas (hermeneitikas izpratnē), kurās runā Rietumi un Krievija, un šīs valodas nav iespējams pārtulkot vienu otrā.¹ (Par šo tēmu vairāk skat. 2. daļā) Šādā pasaules ainā jebkurš fakts ir interpretācija veselā interpretāciju tīklā, ko pamato katras puses dziļākās pārliecības, kuru ietvarā katra puse savu nostāju uzskata par absolūtu patiesību.

Atziņai par patiesības relativitāti ir vismaz divējāda ietekme.

- Pirmkārt, zūd uzticība jebkuram informācijas avotam. Šis temats dažkārt ir skarts Kremļa dezinformācijas kampaņu analizēs, norādot, ka Kremļa nolūks ir sadalīt informatīvās telpas ūdeņus tiktāl, ka zūd uzticība jebkuram avotam. Tā varētu būt, taču jāatzīst, ka šajā situācijā lielāka loma ir pašiem Rietumiem — ne bez iemesla Dugins atsaucas uz postmodernismu, kas ir Rietumu filosofijas produkts. Līdz ar to

valsts uzturēšanas kontekstā jāņem vērā ne tikai ārējie apdraudējumi, bet arī iekšējie draudi, kas turklāt nemaz nav organizēti draudi, bet gan specifiskas nostājas loģiskas sekas jeb nevēlama blakne.

- Otrkārt, patiesības inflācija (daudzas, bet maznozīmīgas patiesības) ved pie situācijas, kurā valsts kā patiesības teikšanas avots strauji zaudē jebkādu autoritāti.

Mediju atbildība. Filosofisko ainu, kas pieder patiesības un brīvības pretnostatījumam, raksturo arī izmaiņas sabiedriskās komunikācijas līmenī, kur būtiska loma ir plašsaziņas līdzekļiem, bet no valsts aizsardzības skatu punkta tas ir jautājums par, pirmkārt, valsts tēlu un, otrkārt, valsts spēju nodot pilsonīme savu vēstījumu.

Mūsdienu situāciju komunikatīvajā sfērā raksturo situācija, kurā ziņas ir pārtapušas par patēriņa preci. Tāpēc tās nemitīgi jāpadara satraucošākas. Tā ir vēl viena mediju iezīme — sensacionālisms. Katrai jaunākajai ziņai jābūt šokējošākai par iepriekšējo, mediji tiecas pēc dižnotikumiem. Māris Kūlis grāmatā "Finis veritatis?" raksta, ka "tādējādi izveidojas hipertrofēta realitāte vai, precīzāk sakot, bezjēdzīgi uzburbis realitātes attēlojums. Šī gigantomanija raksturo arī komunikācijas praksi — hiperkomunikāciju, kurā visam jābūt milzīgam — jo milzīgāks, jo labāk."² Medijs nav tikai neitrāls sazināšanās rīks vai līdzeklis, jo tas ir pastarpinājums. Medijs ir nevis tikai ziņnesis, bet arī tulks, taču tulks nekad nav "tikai".

Bieži tiek runāts par diktatoriskas varas īstenotu institucionalizētu cenzūru un propagandu. Taču demokrātisku sabiedrību gadījumā var runāt par cita veida ierobežošanu, proti, pašcenzūru un pašpropagandu. Te jānošķir divu veidu cenzūra, kas izpaužas ne tikai mediju telpā — pozitīvā un negatīvā. Ja ar negatīvo cenzūru saprotam iegrozīšanu un aizliegumus, tad pozitīvā cenzūra ir noteiktu tematu vai aktivitāšu atbalstīšana uz citu interešu rēķina. Tāpēc ir jāreķinās, ka mediji nebūt ne automātiski apdraudējuma situācija būs valsts atbalstītāji, jo to prioritātes ir citas.

Mediju pētnieks Edvards Hermans un filozofs, politiskais aktīvisks Noams Čomskis 1988. gadā publicētajā grāmatā "Veidojot vienprātību"

¹ Intervija ar A. Duginu: <https://www.youtube.com/watch?v=GGunRKWtWBs>; <https://www.youtube.com/watch?v=NXNINsOXqsM>

² Kūlis, Māris. *Finis veritatis? Par patiesību un meliem*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.

aizstāvēja uzskatu, ka ASV plašsaziņas līdzekļi, pakļaujoties tirgus spēkiem un pašcenzūrai, nodarbojas ar pastāvošās varas sistēmas uzturēšanu un būtībā ir institucionālas propagandas rīki. Kā pirmo Hermans un Čomskis izdala vērstību uz apjomu, īpašumtiesībām un peļņu. Otrkārt, atkarība no reklāmas kā galvenā ienākumu avota reklāmdevējus ir faktiski padarījusi par licencēšanas iestādi, kas ietekmē mediju saturu. Trešā nosliece ir atkarība no avotiem), tas ir, no valsts varas un uzņēmējdarbības vides sniegtajām ziņām, kā arī šo divu spēku finansēto "ekspertu" viedokļiem. Plašsaziņas līdzekļu disciplinēšanas rīks ir bailes no iznīcinošas kritikas, kas izpaužas kā publiska sūdzēšanās vēstuļu, zvanu, peticiju, runu un pat likumu formā. Kā piekto Hermans un Čomskis pētījuma 1988. gada izdevumā norādīja antikomunismu kā nacionālo reliģiju, taču patlaban to varētu dēvēt par ideoloģiskās vainas draudiem. Proti, plašsaziņas līdzekļi nelabprāt pievēršas tematiem, kuri varētu draudēt ar pamatotas un arī nepamatotas ideoloģiskās orientācijas piedēvēšanu, piemēram, komunisti, buržujs, fašists vai terorists.¹

Šis temats nav svešs arī Latvijā. Spilgts piemērs ir bēgļu krīze 2016. gadā, kad ne tikai komerciālie, bet arī sabiedriskie mediji vienpusīgi iestājās par bēgļu uzņemšanu. Spriedzi radīja arī notikumi 2021. gadā, kad uz Baltkrievijas un tās kaimiņvalstu, tostarp Latvijas, robežām veidojās jauna migrantu krīze, kur atkal vairums mediju pauda pozīciju, kas neatbilda valsts aizsardzības interesēm. Spilgtākais pēdējā laika konflikts izvērtās, kad LR Aizsardzības ministrs Artis Pabriks saociālajos tīklos publicēja medijus kauninošu vēstuli, bet uz to pretī saņēma asu kritiku.²

Šādā situācijā valsts aizsardzības resoram ir jārēķinās, ka krīzes apstākļos tas var būt viens bez sabiedrisko mediju atbalsta, jo mediji savas ideoloģiskās orientācijas dēļ var izvēlēties ja ne pieslēties iebrūkošam agresoram, bet sludināt, piemēram, bezkompromisu pacifismu vai, piemēram, apelējot pie totāla ziņu caurspīdīguma, uzstāt, ka jāatklāj pat militārie noslēpumi. Lai gan šāda situācija patlaban šķistu absurda, tā principā nav izslēdzama, it īpaši tad, ja pieļauj, ka uz to varētu mērķtiecīgi vadināt ārējas ietekmes aģenti.

¹ Herman, Edward S.; Chomsky, Noam. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. London: The Bodley Head, 2008.

² Brauna, Anita. "Vai sabiedriskie mediji tiešām apdraud Latviju? Vēstule Artim Pabrikam." *Delfi*, <https://www.delfi.lv/news/versijas/anita-brauna-vai-sabiedriskie-mediji-tiesam-apdraud-latviju-vestule-artim-pabrikam.d?id=54215740>

1.2. Postmodernais stāvoklis, vēsture bez vēstures

- Fundamentālo jēdzienu un pastāvošās kārtības deleģitimizācija

Mūsdienu Rietumu sabiedrību raksturo ne tikai atkarība no dažbrīd gaistošajiem apgaismības ideāliem, bet arī nokļūšana t.s. postmodernajā situācijā. Filosofijas vēsturē šis stāvoklis tiek konstatēts, nevis pēc pavēles izveidots, lai gan var jautāt par cēloņiem, kas pie tā veduši (tas paliek filosofijas vēstures interešu lokā). Modernajam laikam — pirms postmodernā — bija raksturīga uzticība vairākām lielajām idejām: apgaismības ticība cilvēces progresam, ideālistiskās tradīcijas koptā ticība gara tehnoloģijai, vēstures filosofijas izstrādātā ticība nozīmes hermeneitikai. Postmodernisms visupirms ir diagnoze, ka šīs idejas ir zaudējušas aktualitāti:

“Filosofijā postmodernisma situācija nozīmē, ka savu autoritāti zaudējusi tā ontoloģija, kura nosacīja “ir” un “jābūt”,

kontrolēja pāreju no “neprātīgā” uz “saprātīgo”, “nepatiesā” uz “patieso” utt.”¹

Žana Fransuā Liotāra vārdiem, ir zudusi ticība “lielajiem stāstiem” (jeb metanaratīviem), proti, noturīgām idejām par to, kāda pasaule ir un kādai tai vajadzētu būt.² Nobela prēmijas laureāts,

¹ Rubene, Māra. “Postmodernisms.” *Grāmata*, 1991. gada decembris — 5. lpp. Kritiski par filosofijas atbildību un zināšanu krīzi skat.: Höslle, Vittorio. *Die Krise der Gegenwart und die Verantwortung der Philosophie: Transzendentalpragmatik, Letztbegründung, Ethik*. München: Verlag C.H.BECK, 1997 — S. 13–58.

² Skat.: Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, translated by Geoff Bennington and Brian Massumi. Manchester: Manchester University Press, 1984.

rakstnieks Oktavio Pass uz modernitātes attīstību raugās ar bažām:

“Mēs esam nākotnes norieta liecinieki. Modernisma idejas noriets un tāda apšaubāma priekšstata kā postmodernisms popularitāte ir fenomeni, kas attiecas ne tikai uz literatūru un mākslu vien: mēs šobrīd pārdzīvojam būtisku ideju un ticējumu krīzi, kuras orientējušas cilvēkus vairāk nekā divus gadu tūkstošus”.¹

Savu nemieru izsaka arī slavenais vācu filozofs Martins Heidegers: “Ir noticis pamatjēdzienu spēka zudums, kuri gadsimtiem ilgi nesuši garīgo norisi”.²

Valsts vērtību vai ideju sistēmas kontekstā svarīgākais ir tas, ka postmodernā stāvokļa apzināšanās, proti, diagnozes pieņemšana ved pie konkrētām sekām — pie jaunu normatīvu apzināšanās, pie jaunu mērķu un atbildību noteikšanas.

Šajā situācijā arī valsts ir viens no tiem lieliem *metanaratīviem*, kas tiek izaicināts uz pārdomāšanu.

Postmoderno stāvokli 20. gs. beigās un mūsdienās, 21. gs. sākumā, var raksturot ar vairākiem jauniem normatīviem naratīviem, tomēr neviens no tiem, šķiet, nav dominējošs.

Laikmetā pēc ideoloģijām ideoloģijas vairs nešķiet pieņemamas, līdz ar to ir ārkārtīgi grūti skaidri pateikt, vai kāda jauna ideoloģija veidojas. Sociologs un filozofs Zigmunds Baumans šādu laiku apraksta ar jēdzienu *interregnum*, kas apzīmē neziņas un bažu māktu laikposmu starp diviem valdniekiem. Pievienojoties itāļu kultūras teorētiķim Antonio Gramši, šo jēdzienu var aplūkot plašāk kā visas kultūras un politiskās sistēmas krīzi. Rietumos tā ir politiski ideoloģiskā krīze, kurā Vestfālenes tipa nācijvalstu sistēma, kuras daļa ir arī Latvija, šķiet acīmredzami novecojusi, bet jauna vīzija vēl nav dzimusi. *Interregnum* ir nemiera un nezināšanas

laiks, taču tas vienlaikus ir arī vētrains radošuma laiks, kurā var rasties visdažādākās himeras. Šajā situācijā sava vieta ir jāatrod arī Latvijai.

Baumans lielo stāstu vai mītu sabrukuma stāvokli dēvē par “šķidro modernitāti” (*liquid modernity*). Viņš runā par modernisma iekšējo loģiku, kas novedusi pie pasaules ainas pārmaiņām. Modernisma centieni rast stabilitāti un paredzamību vienmēr ir pastāvējuši roku rokā ar tradīciju noārdīšanu. Taču modernisma nespēja būt gana “cietam” (*solid*, racionālam un paredzamam) ir sekmējusi sabiedrisko stāvokli, ko raksturo izjūta, ka noturīga identitāte nemaz nav iespējama — modernā sabiedrība ir kā spiets, bet cilvēks ir kā tūrists sociālo pieredžu ceļojumā. Savukārt valsts ir tikai vēl viens pieturas punkts identitātes ceļojumā, nebūt ne daudz svarīgāks kā lielveikals vai hokeja komanda.³

Raksturojot mūsdienu sabiedrību, vācu sociologs Andress Rekvics runā par tendenci, kurā “vispārinošo” nomaina “singulārā loģika”, ar no tā izrietošajām sekām, kas izpaužas it visās sabiedriskās dzīves formās — ekonomikā, kultūrā, kā arī politikā.

Singulārā loģika ir domāšanas vērstība uz atsevišķo, ko, piemēram, raksturo darba dzīve kā īstermiņa projekti, bet sabiedriskajā dzīvē kā vēlme būt atsevišķam, īpašam, unikālam, citiem vārdiem, singulāram. Tā kā izmainās kopības izpratne, mainās arī sabiedrības uzbūves principi.⁴

Savukārt filozofe Maija Kūle šo modernitātes laikmeta stāvokli kultūrā, mākslā, zinātnē, politikā — it visās dzīves jomās — raksturo ar dzīves formu “uz virsmas”.⁵ Viņasprāt, pastāv trīs vērtību sakārtojuma veidi: “uz augšu”, atzīstot hierarhijas virsotni, kas var būt Dievs, absolūts, patiesība, labais. Tā ir klasiskā dzīves forma, ko pauž kristietība. Otrā

¹ Pass O. Tagadni meklējot. Nobela lekcija 1990. gadā. *Grāmata*, 1991., nr. 12, 44. lpp.

² Heidegger M. Das Mass der Verborgenen, S.263.

³ Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2001.

⁴ Reckwitz, Andreas. *Die Gesellschaft der Singularitäten: Zum Strukturwandel der Moderne*. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2017.

⁵ Kūle, Maija. *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006 — 63.–99. lpp.

forma ir “uz priekšu” — kapitālisma, progresa, tehnoloģiju vārdā skrienošā sacensība, risku paaugstināšanās, vērtību mainīgums un īslaicīgums. Lai vai kā būtu, tomēr dzīvesformā “uz priekšu” vērtībām ir kāds sakārtojums, tikai tas tiek citādi pausts — ar vinnestu, uzvaru, pārkumu utt. Absolūta vairs nav, ir ikdienišķais varonis, varas subjekts, veiksmnieks.

Dzīves forma, kas Rietumvalstīs iesakņojas pēc Otrā pasaules kara un jo īpaši kopš 1970. gadiem ir “uz virsmas”, plurālisms, nenoteiktība, nekādas hierarhijas, der viss, kas izsauc efektu, *challenge*, raksturojot trauksmes stāvokli, kam piešķirta pozitīvs vērtējums. Nebūt ne visās sabiedrībās to pieņem, taču postmodernisma vilnis nāk arī uz Latviju, piemēram, mākslā (Brektes murālis 2021. g. uz brandmūra kā izaicinājums, un daļa sabiedrības to vēlas redzēt un aizstāt).

Pēc Maijas Kūles “Eirodzīvē” teiktā, Latvija nav ieslīgusi postmodernismā (tas vairāk ir kā mākslinieku, intelektuāļu “rotas lietiņa”, progresīvisma zīme). Latvijā tāpat pastāv arī reliģiskā kultūra, dziļas ticības ļaudis, kam Dievs eksistē. Bet vairumam svarīgs ir kapitālistiskais gars, vēribas “uz priekšu”, lai attaisnotu dzīvi kā sasniegumus sociālajā atzīšanā, ekonomisko labumu gūšanā, esamību veiksmnieka statusā.

Klaji pesimistisku ainu par mūsdienu Eiropas vērtībām sniedz, piemēram, britu publicists Duglass Marijs, vainu meklējot “vēstures nogurumā”. Viņš raksta, ka mūsdienu Eiropu māt pilnīgs vīziju un ambīciju trūkums, pie kura ir novedis eiropēiskās kultūras “pašnāvnieciskais nogurums” un atsāšanās no savas pagātnes. Pārgurusi pati no savas pagātnes brāžmainajām utopijām, Eiropas sabiedrība ir kļuvusi ciniska un aizdomīga pret jebkuru ideoloģiju. Lai gan šo kultūras stāvokļa aprakstu Marijs attiecina uz migrācijas krīzi 2015. gadā, tas ir vērā ņemams arī patlaban, jo arguments vēl joprojām ir vietā: lai cik liela vai maza būtu imigrācija, tā nespētu satricināt Eiropu, ja vien pati Eiropa nebūtu zaudējusi ticību sev.¹

Jebkuras sabiedrības pamatā ir dažādi mīti vai, izsakoties modernāk, stāsti. Jau 18. gs. filozofs Džambatista Viko runāja par tā saukto “veselo saprātu”, ko mūsdienu valodā saprot kā spēju izteikties normāli. Viko redzējumā šī normalitāte jeb veselais saprāts ir katrā lielā un mazā sabiedrībā ieaustas pamatvērtības, kuras nekur nav skaidri fiksētas, bet katrs tās zina, atpazīst.² Ja kāds tās nezina, neņem vērā, rīkojas tām pretstatā, tad mēs sakām, ka šis cilvēks nav saprātīgs. Šīs vērtības nav ārēji uzspiestas ideoloģijas vai valsts pasūtījumā sacerēti saukļi, kas nodrukāti bezmaksas bukletos. Tradīcijas pārnese notiek no paaudzes uz paaudzi, nevis vienā, bet neskaitāmās paaudzēs. (Vērtību saikne ar mītiem un to ietekme uz ideoloģiju, arī Latvijā, vairāk aplūkota 4. nodaļā.)

Nacionālisma krīze, šķidrā identitāte, kosmopolitisms u.c. — uz šiem jautājumiem vismaz pagaidām nav gana apmierinošu atbilžu. Tieši te slēpjas lielākās briesmas.

Eiropas pamatus veido veci mīti, taču tie ir zaudējuši ticamību. Savukārt jaunie mīti vēl nav dzimuši.

Eiropas Savienība pati kultivē postnacionālu sabiedrību un tādējādi paver ceļu pārmaiņām, taču pārmaiņas mēdz būt neplānotas. Radušos tukšumu vismaz pagaidām neviens tā lāga nespēj aizpildīt. Postmodernais stāvoklis nūdien ir “lielo stāstu” sairums, taču tas vienlaikus ir arī izaicinājums.

No mūsdienu Eiropas, tostarp Latvijas, skatu punkta būtisks jautājums ir par “pozitīvo piedāvājumu”, proti, par Eiropas vai visas Rietumu sabiedrības “lielo stāstu” un vērtību sistēmu, ap ko varētu konsolidēt tās ārkārtīgi daudzveidīgo sabiedrību. Vai Rietumi spēj piedāvāt pietiekami vilinošu stāstījumu? Kopš Padomju Savienības sabrukuma Rietumu pasaulē iestājās eksaltēta jūsma. Šķita, ka līdz ar Aukstā kara beigām, Fukujamas vārdiem, ir pienākušas arī “vēstures beigas”. Bipolārajā pasaulē ir uzvarējis Rietumu liberālisms, un turpmākas diskusijas nav vajadzīgas. Tomēr šķiet, ka uzvarētāju ideoloģija

¹ Murray, Douglas. *The Strange Death of Europe*. London: Bloomsbury Publishing, 2017.

² Vico, Giambattista. *New Science*. 3rd. Translated by David Marsh. Penguin Books, 2001, p. 142.

ir izbalējusi uzvaras salūtu spožajā gaismā. Tas ir ideoloģiskais stāvoklis bez ideoloģijas — vēsture bez vēstures. **Tomēr “valstis bez vēstures” vai “sabiedrība bez vēstures” nav iespējama, kaut pati sev tāda izliekas.** Precīzāk sakot, tiek radīts iespaids, ka vēsture it kā “tur gūstā” un par to nevajag tik daudz runāt, lai netraucētu nākotnes veidošanai, līdz ar to tiek mākslīgi izveidota publiskā telpa, kurā tiek nojaukti vērtīborientieri.

Vēsture jau nav faktu vai gadskaitļu uzskaitīšanas māka, bet gan kaut kas cilvēka dabai atbilstīgs un nepieciešams. Vēstures varoņi, arī protagonistu, piemēram, katras ģimenes, dzimtas priekšteči; tautas vēstures personības vienlaikus ir personiski vērtību nesēji. ASV skolās vēsturi māca, izceļot valsts

dibinātāju rakstura īpašības un tikumus, parādot viņus kā dzīvus cilvēkus, kam ir bijuši ideāli, izkoptas morālās, fiziskās un garīgās spējas, kas ir ļāvušas sasniegt iecerēto mērķi, izturēt grūtās situācijas utml. Citādi sakot, vēsturiskās personas ir dzīvi cilvēki — vērtību īstenotāji, un viņu cilvēciskās pieredzes apgūšana aktualizē arī katra paša pārdomas, rīcības un plānus sevis audzināšanā, savu iekšējo principu un vērtību noskaidrošanā. Domājams, ka tāds personālistiski vērtīborientējošs vēstures, arī literatūras u.c. priekšmetu, pasniegšanas veids vai, kā tagad būtu moderni teikt kompetenču izglītības kontekstā, caurviju kompetence būtu ļoti palīdzīga mūsu jauniešu kā personību pašveidošanā un pašaudzināšanā.

Ietekme

Šīs filosofiskās tendences ietekme ir saskatāma vairākos veidos, taču tiem visiem pamatā ir pārliecība, ka ne tikai ir iespējama, bet arī aktīvi noris demistifikācija kā atteikšanās no lielajiem mītiem. Par to, vai tā patiešām notiek, var pamatoti šaubīties, tomēr tā ir vērā ņemama tendence. Ietekme ir vērojama un izpaužas kā:

- reliģisko naratīvu zudums,
- atteikšanās no autoritātes,
- veco mītu atmešana, jaunu mītu rašanās,
- vienotība dažādībā — jaunais mīts, vājš mīts.

Demistificēšana un sekularizācija.

Sekularizācija nav modernā laikmeta produkts, tā konceptuāli radās krietni agrāk nekā baznīcas vēlme mazināt valsts varas ietekmi uz baznīcas lietām. Tomēr modernitātes apstākļos, it īpaši kopš apgaismības, izvērsot sekularizācijas koncepciju, ir attīstījusies arī “demistifikācija”. Proti, viens no “lielajiem stāstiem”, ko turpina dekonstruēt postmodernisms, ir ne tikai kristietība, bet, plašākā mērogā, jebkāda reliģiozitāte. Tas gan nenozīmē, ka tam būtu lieli panākumi, jo, lai gan kristietība nūdien zaudē savas pozīcijas, tās vietu bieži ieņem nevis racionalitāte un paļaušanās uz savu prātu, bet gan neopagānisms, sektantisms, kā arī ikdienas māņticība, numeroloģija,

astroloģija u.tml., kas nebūt nesekmē sabiedrības noturību un spēku.

Nepatiesība un neticība. Postmodernās filosofijas ietekmē statusu zaudē tādi jēdzieni kā “patiesība” un “ticība”. No vienas puses, tā ir emancipācija, kas atsvabina prātu no dogmatisma žņaugiem, taču, no otras puses, vaļā palaistie “žņaugi” nevar noturēt sabiedrību saliedētu. Filosofiskās hermeneitikas izstrādātājs Hanss Georgs Gadameris raksta, ka viens no būtiskākajiem apgaismības priekšizspriedumiem ir “aizspriedums pret aizspriedumu vispār.”¹ No aizspriedumiem jeb

¹ Hans Georgs Gadameris. *Patiesība un metode*. Tulk. Igors Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999 — 257. lpp.

“dogmām”, kas iesakņojušās tradīcijās, nevar vienkārši atsvabināties, jo cilvēks savā dzīvē ir “iemests”, nevis to izvēlas. Postmodernajam stāvoklim raksturīgā “lielo stāstu” saīšana ir ļoti sāpīga pieredze, ar ko saskaras cilvēki it visās modernajās sabiedrībās, tostarp Latvijā. Bez “lielajiem stāstiem” zūd orientieri un turpmāk cilvēkam būtu jāpaļaujas pašam uz savu prātu, taču tas nav vienkāršs uzdevums un nereti glābiņš tiek meklēts pie valsts autoritātes, bet tā no šāda pienākuma mēdz atteikties.

Verdzības mīts. Mīts par latviešu tautas 700 verdzības gadiem muižnieku jūgā, kā arī tas pats mīts Padomju režīma laikos. Šie stāsti, visviens, patiesi vai aplami, gremdē pašapziņu. Vēlreiz jāuzsver, ka tās ir uzvedības un attieksmes tradīcijas, kas veidojas ilgā laika posmā. Izteiciens, ka kādai tautai tas un tas ir asinīs, te nozīmē nevis ģenētisku iedzimtību, bet gan to, ka vērtības, pasaules uzskats tiek nodots paaudžu paaudzēs.

Mīts par latviešiem kā kalpiem bija vajadzīgs konkrētajā laika periodā, lai sapulcinātu latviešus zem kāda vienkārša un iedarbīga stāsta.¹ Tagad tas nelāgi atspēlējas, jo veicina nevarēšanas attieksmi.

Padomju gadi arī nav par labu nākuši pilsoniskās atbildības izaugsmei.

Dagmāra Beitnere Le Galla savā grāmatā “Mēs, zemnieku tauta” pareizi atgādina:

“Saskatot tikai negatīvos aspektus un atstājot tos, pagātnes naratīvi spēj veidot sabiedrībai sapratni par sevi, kurā var dominēt no malas uzspiestais vērtējums (kolonizētās tautas parasti uzlūkoja kā nevērtīgākas), un, nekritiski tos pieņemot, tie var gan izveidot deformētu, neatbilstošu paštēlu, gan arī radīt traucējumus *autopoiesis* procesā”.²

¹ Kaspars Kļaviņš. Vēsturiskie mīti: izcelsme un to nozīme modernās nācijas attīstībā. <https://lvportals.lv/viedokli/257835-vesturiskie-miti-izcelsme-un-nozime-modernas-nācijas-attīstībā-i-2013>

² Dagmāra Beitnere. *Mēs, zemnieku tauta?* Rīga: LU FSI, 2012, 59. lpp.

Latvijas sabiedrībai ir jātiek valā no skandēšanas — dzīvojam tikai verdzības laikos, un nekas labs nav bijis. Tas jāsekmē ar Latvijas valstiskumā sakņotu rosinājumu kultūrai (literatūrai, teātrim, kino, tēlniecībai utt.) pievērsties naratīviem, ar kuriem tauta var lepoties. Šādas ievirzes joprojām ir par maz un tā ir ļoti vajadzīga arī valsts aizsardzības spēku vairošanai.

Rūgtais kapitālisms. Latvijā maz apspriests temats ir nesenā vēsture un satikšanās ar Rietumu kapitālismu. To gaidīja, par to sapņoja, tad tas atnāca, bet izrādījās, ka tik vienkārši un labi nemaz nav. Lai gan vidējais dzīves līmenis pēdējos 30 gados ir ievērojami audzis, tas ir prasījis lielus upurus. Nojaušams, ka kādai sabiedrības daļai vilšanās pāraugusi aizvainojumā, bet ieildzis aizvainojums ir grūti pamanāms, toties ļoti destruktīvs.

Nevienotība dažādībā. Eiropas Savienības moto ir “Vienoti dažādībā” (*in varietate concordia; united in diversity*): esam daudzveidīgi, bet mūs vieno uzskats, ka tieši šī daudzveidība ir vienojošais; mūs vienojot dažādības atzišana. Lai gan šī mantra skan spoži, praktiskajā realitātē ir bažas, ka tā īsti labi nestrādā. Vērojams, ka gan Eiropā, gan Latvijā dažādos sabiedriskās audzināšanas pasākumos priekšplānā ir dažādība, bet salīdzinoši mazāk tiek runāts par vienojošo (to atstājot vietējam līmenim).

Šāda atziņa — mūs vieno dažādības atzišana — gluži vienkārši nav taisnība.

Tas neatbilst dzīves īstenībai, pat ja tas būtu vēlams. Jāņem vērā, ka būs ļoti grūti uzbūvēt politisku vienotību, ja teju visa pēdējo simts gadu filozofija ir to vien darījusi, kā izjaukusi vienoto, lai izgaismotu dažādo. Eiropas Savienība un arī Latvija ilgstoši ir veicinājuši dažādības pieņemšanu, izrādot savienības dažādību, uzsverot tās sastāvdaļu atšķirību. No vienas puses, tas ir bijis apsveicams solis, kura mērķis ir bijis mazināt aizspriedumus. Tomēr, no otras puses, dažādības uzsveršana pati par sevi nav un nevar būt saliedējošs elements.

1.3. *woke vs. based*

woke vs. based un iekšējo konfliktu risks Rietumos, to iespējamās atskaņas Latvijā:

- Alkas pēc sabiedriskās kārtības radikālas, strukturālas pārveides
- Atsacīšanās no valsts kā no novecojušas un kaitīgas kopabūšanas formas
- Paaugstināti iekšējā konflikta riski

Konservatīvisms un progresīvisms, vecais pret jauno, *querelle des Anciens et des Modernes*, patlaban jaunās formās kā t.s. kresis pret labējiem u.tml. — mazākā mērā Eiropā, izteiktāk ASV šī opozīcija iegūst specifisku izpausmi kā sadursme starp t.s. *woke* un *based*. **Šī situācija vedina jautāt par teorētiski ideoloģisku, taču arvien vairāk arī politiska aktīvisma izraibinātu konfliktu Rietumu intelektuālajā telpā, visupirms ASV.** Filosofiskās idejas iekļūst ASV intelektuālajā telpā, maina šīs valsts pašizpratni un tad transformētā, vulgarizētā formā izvirst ārā. Savienojumā ar amerikāniskās kultūras tieksmi dominēt, tās agresīvi tiecas mainīt citu valstu vērtību sistēmas. Lai gan pagaidām attālas un it kā svešas, šīs idejiskās tendences var ļoti ātri kļūt arī par Latvijas problēmu, pat ja samāksolti apbētas.

Tipiski vērtību jautājumi, par kuriem notiek spraigas diskusijas ASV 21. gadsimtā, ir aborti, ieroču nēsāšanas ierobežošana, migrācija, valsts lomas pieaugums, dabiskās ģimenes aizsardzība un rasu attiecības. Viena no pēdējo gadu sabiedrību satraucošām tēmām ir kustības: *Black Lives Matter (BLM)* un *Woke*. ASV viceprezidents Maiks Pompeo 2019. gadā savā *Twitter* kontā ierakstīja, ka *Woke* kustība (*wokeism*) un multikulturālisms ir "ismi", kas nav Amerika.

Woke kustības dalībnieki runā par *pamošanos* un cīņu ar rasu nevienlīdzību un diskrimināciju. Tomēr marksistu vadītās *BLM* aktivitāšu kontekstā konservatīvā sabiedrības daļā *Woke* jēdziens ir ieguvis negatīvu skanējumu. 1938. gadā dziedātājs Hadī Ledbeters brīdināja ASV melnādainos cilvēkus "palikt nomodā, turēt acis vaļā" saistībā ar melnādaino jauniešu netaisnu notiesāšanu Alabamā. Tēmturis *#Staywoke* ar laiku tika lietots arī runājot par citām cilvēktiesību problēmām, ne tikai rasismu,

piemēram attiecinot to arī uz grupas "*Pussy Riot*" vajāšanu Krievijā. Pēc Maikla Brauna nošaušanas 2014. gadā *BLM* aktīvisti izmantoja izteicienu "*Staywoke*", lai norādītu uz policijas nepareizu rīcību. *Woke* un *based* konflikts var šķist tāls un teorētisks, tomēr tā dziļāko implikāciju dēļ, tas jāvērtē ārkārtīgi uzmanīgi.

Līdzīgi kā marksisms prasīja radikāli, fundamentāli mainīt pastāvošo ekonomisko kārtību, arī *woke* pieprasa radikālas, strukturālas pārmaiņas. Runa ir nevis par reformām, pārkārtošanu vai pārinterpretāciju, bet gan par radikālu pastāvošās kārtības destrukciju un jaunas utopijas būvniecību.

Lai gan *woke* retorikā ieskanas miermīlīgi mērķi, nemītīgi izskan atsaukšanās uz taisnīgumu un satiecību, citas šīs kustības iezīmes (idejiskā līmenī reliģiskums un kulta, praksē — atcelšanas kultura, pazemošana, vajāšanas) liek izvērtēt ar tās izpausmēm saistītos riskus, kuri rastos, ja tā pieņemtos spēkā.

Gan *woke*, gan *based* ir angļu valodas slenga vārdi, kas ir kļuvuši par amerikāņu politiskā diskursa ievērojamu sastāvdaļu. Precīzs šo abu apzīmējumu novietojums politiskajā kompāsā ir apgrūtināts ne tikai tāpēc, ka šie jēdzieni nav skaidri definēti, bet arī tāpēc, ka pats politiskais kompass ir kļuvis zināmā mērā anahronisks. Iztirzājamās opozīcijas robežas nav precīzas ne idejiskā, ne ģeogrāfiskā nozīmē; dažkārt tiek runāts par t.s. kultūras karu (*culture war*), kas ietver asas diskusijas par tādiem tematiem kā aborti, homoseksualitāte, transseksuāļu tiesības, pornogrāfija, multikulturālisms u.c.

tematus, kuri skar sabiedriska mēroga vērtības, dzīvesveidu un morālās izvēles. Varētu arī runāt par konfliktu starp liberālismu un autoritārismu, progresu un reakcionārismu utt. Arvien sarežģītāk ir skaidri nodalīt liberālismu un konservātivismu, kreisumu vai labējumu, autoritārismu un demokrātismu, jo nereti dažādas politiskās kustības pieņem it kā nesavienojamas iezīmes. Tieši tā varētu sacīt par *woke* kustību, kas zem atbrīvošanās karoga nereti parāda apspiedošas, neiecietīgas iezīmes. To pašu var teikt arī par *based* vai t.s. reakcionāri konservatīvo spārnu. **Nedz woke, ne based nav filosofijas vai politikas zinātnes jēdzieni, tie ir pilsoniskās pašiniciatīvas radīti saukļi.**

Apzīmējuma *based* vēsture ir daļēji skaidra. Līdz pat 21. gadsimta sākumam jēdzienu *basehead* un *freebased* lietoja, lai apzīmētu narkomānus, lielākoties t.s. kreka (smēķējama kokaīna kristalizēta forma) lietotājus, tomēr šo nozīmi ir aizstājusi cita: *based* ir tāds, kuram nerūp, ko citi par tevi domā; patiens pret sevi; dzīvo, kā pats vēlas.¹ Laika gaitā arī šī nozīme ir acīmredzami mainījusies, lai gan tā ir saglabājusi savu jauno, pozitīvo nokrāsu. Arvien biežāk to savā leksikā ir pārņēmuši t.s. labējā spārna pārstāvji, pozicionējoties pret *woke*. Te jāuzsver, ka jēdziens *based* ir jāizprasa konkrētā kontekstā, kas tam piešķir specifisku nozīmi. No vienas puses, tas apzīmē "pamatotību", atbilstību faktiem, īstenībai u.tml. Tomēr šajā pētījumā uzmanība pievēršama nozīmei, kas ir saprotama attiecībā pret postmodernisma, sociālā konstruktīvisma u.tml. idejām. Proti, *based* ir tāds, kas pamatojas "īstenībā" atšķirībā no teorijām, kas objektivitāti noliedz.

Atšķirībā no *based*, kas savu nozīmi gūst atsaucēs uz (nedefinētu) tradīciju, *woke* ir sarežģītāka parādība.

Šā jēdziena saknes ir cieši saistītas ar ASV melnādaino iedzīvotāju subkultūru. Vārds *woke* it tīcis lietots gluži vienkārši ar nozīmi "būt nomodā", taču arvien biežāk to izmanto ar nozīmi "būt modram" pret rasisma izpausmēm. Ar *woke* kustību tiek saistīta nostāja, ka "krāsainie" cilvēki cieš no sistēmiska un institucionāla rasisma; ka baltajiem amerikāņiem ir nepelnītas privilēģijas, bet afroamerikāņi ir pelnījuši reparācijas par ciešanām; *woke* apšaubā amerikāņu pārkuma (*american exceptionalism*) ideju. Būtisks elements ir pārliecība, ka ASV tiesībsargājošās iestādes savā būtībā ir izveidotas tā, ka vienmēr un visur diskriminēs "krāsainos" cilvēkus, tāpēc tās būtu jālikvidē un vietā jārada radikāli citādas. Laika gaitā *woke* pašizpratne ir arvien paplašinājusies, ietverot sistēmiska seksisma, seksualitātes, audzināšanas un citus tematus.

Woke kustības raksturojumos centrālu lomu ieņem divas piedēvētas iezīmes:

vēršanās pret rasismu jeb **antirasisms** (*anti-racism*) un **postmodernisms**. Rasisma tematā ir saskatāmas reliģiskas izturēšanās iezīmes, bet postmodernisms tiek izmantots selektīvi kā filosofiska nostāja vulgarizēta aktivisma formā.

Konservatīvie amerikāņi (arī melnādainie) norāda, ka rasisms liberālajos medijos esot pārspīlēts un no dažu melnādaino aktivistu puses pat kultivēts. "*Staywoke*" tēmtura lietotāji pasniedz ASV prezidentu Dž. Baidenu kā cilvēku, kas ir "pamodies", jo izvēlējās iecelt par viceprezidenti melnādainu sievieti. Tāds pats atbalsts no *Woke* aktivistiem Baidenam izskanēja par viņa labvēlīgo nostāju pret LGBT kopienu. Viena no tēmām, kas sevišķi satrauca ASV mūsdienu konservatīvos aktivistus, tostarp Benu Šapiro, ir kritiskā rasu teorija, kas atbilstoši konservatīvo viedoklim nevis mazina rasismu, bet gan stigmatizē ASV baltādaino sabiedrību un vairo spriedzi. ASV domnīcu un universitāšu īstenots pētījums par Krievijas varas apmaksātu interneta troļļu darbību 2016. gadā ASV, parādīja, ka J. Prigožina (t. s. Putina pavārs) "Interneta pētījumu aģentūra" bija radījusi lielu skaitu *Facebook*, *Twitter* un *Instagram* kontu, no kuriem tika tiražēts naidis un vairota spriedze starp rasēm, ieroču turētājiem un viņu opozicionāriem,

¹ Intervijā *Lil B* izsakās: "*Based* nozīmē būt pašam par sevi. Nebaidīties no tā, ko cilvēki par tevi domā. Nebaidīties darīt to, ko vēlies darīt. Būt pozitīvam. [...] Es šo negatīvo nozīmi pārvērtu par pozitīvu. Es sāku to pieņemt, piemēram, "Jā, es esmu *based*"" *Complex*. "Lil B Talks Getting Sucker Punched, Gay Rumors, & Drake Envy." *Complex*, 2010 Jun 10, <https://www.complex.com/music/2010/06/lil-b-talks-getting-sucker-punched-gay-rumors-drake-envy>

starp konservatīvajiem un liberāļiem u. c. grupām. Tāpēc saspīlējums, kas saistīts ar rasu tematiku un citiem sensitīviem jautājumiem ASV, vairs nav skatāms tikai kā iekšpolitikas jautājums.

Attiecībā uz postmodernismu ir zīmīgi, ka *woke* kritiķu sniegtie raksturojumi, lai gan nav pilnīgi aplami, tomēr pavisam noteikti nav pilnīgi precīzi. Tomēr varētu izteikt tēzi, ka šie raksturojumi ir atbilstoši, ja pievēršas postmodernismam *darbībā*. Šāda tēze pagēr, ka postmodernisma iemiesojums praksē ASV parāda atšķirības no postmodernisma idejām 20. gs. franču intelektuāļu aprindās. Te ir jārunā par “lietišķo” (*applied*) postmodernismu, ko varētu saprast kā postmodernisma filosofijas iedzīvināšanu praksē pa politiskā aktīvisma ceļiem. Ejot soli tālāk un skatoties uz 21. gs. otrās desmitgades *woke* kustību, varētu visnotaļ droši teikt, ka arī lietišķums ir attīstījies tālāk un nu jau arvien mazāk var runāt par kritisko teoriju, postmodernismu u.c. teorijām, bet tā vietā jāanalizē politiskais aktīvisms. Gluži kā Ļeņins noveda Hēgeli un Marksu līdz revolucionāram teroram Krievijā; līdzīgi kā *Islāma valsts* pārinterpretēja islāmu, **arī woke ir populistiska kustība, kas filosofiskas idejas ir novedusi pie masām jeb vulgarizējusi.** Bez šaubām, *woke* ir pieņēmusi postmodernās filosofijas žargonu un, domājams, arī idejas, tomēr to konsekventa un loģiski nepretrunīga lietošana ir apšaubāma.

Woke kustības reliģisko aspektu var labāk saprast amerikāņu civilās reliģijas kontekstā: ASV ir notikusi idejiska kustība prom no kristietības uz pilsoniskajiem ideāliem, kuri savukārt nonākuši tradicionālo reliģisko ideju vietā. Tādējādi izveidojusies situācija, ka amerikāņu sabiedrības savu valsts iekārtu, pilsonisko sabiedrību, amerikāniskos ideālus uzskata par kaut ko svētu, pat sakrālu.¹ Patlaban varētu izteikt minējumu, ka veco civilo reliģiju aizvieto jauna reliģija — *woke* kults. Rasisma pētnieks Džons Makvorters saistībā ar to raksta, ka tieši rasisma apkarošanas jomā ASV ir vērojama reliģisko elementu

iznākšana priekšplānā: māņticība, garīdzniecība, iedzimtais grēks, evaņģēliskums, apokaliptiskums, ķeceru vajāšanas, veco ticību aizstāšana.²

Uz asociācijām ar reliģisku kultu vedina jau pats kustības nosaukums *woke*, modrības un mošanās jēdzieni. Kustības kontekstā tiem piemīt īpašs cēlums, pacilātība, piederība kopienai, kas ir aplaimota ar īpašām zināšanām par velnišķajām “struktūrām”. Citiem vārdiem,

***woke* gadījumā ir vērojama postmodernisma tehnisku jēdzienu sakralizācija un, pretējā virzienā, reliģiski piesātinātu terminu ienešana filosofiskajā diskursā.**

Daži piemēri: *woke* kā atdzimšana vai piedzimšana no jauna, privileģētība kā samaitātība, kā iedzimtais grēks, atcelšana (*cancellation*) un ekskomunikācija, pastāvošā situācija kā pasaule pēc grēkā krišanas, atbildība nākotnes priekšā kā dievišķā tiesa utt.³

Woke kustībā īpaša loma ir rituāliem, kuros tiek apspēlēta baltādaino cilvēku loma strukturālās netaisnības izveidošanā un uzturēšanā.⁴ Pestīšana ir sasniedzama, publiski izrādot nožēlu (no apņemšanās paziņojumiem līdz kāju mazgāšanai), kas vedīs pie atdzimšanas jeb *woke* stāvokļa.⁵ Šādā

² McWhorter, John. *Woke racism: how a new religion has betrayed Black America*. New York: Portfolio/Penguin, 2021 — chapter 2.

³ Sal.: Lindsay, James. “A First-Amendment Case for Freedom from the Woke Religion.” *New Discourses*, 2020 September 9, <https://newdiscourses.com/2020/09/first-amendment-case-freedom-from-woke-religion/>

⁴ Mūsdienu ASV universitātēs patiešām ir notikušas reliģiskiem, sektantiskiem rituāliem līdzīgas performances, kurās tiek pieprasīta skaļa, klaja un neapspriežama savas pozīcijas izteikšana. Spilgts piemērs ir Evergrīna universitātes Vašingtonā Daudzveidības komisijas pasākums, kurā dalībnieki tika aicināti sakāpt iedomātā kanoe laivā un irties uz jauniem sociālā taisnīguma krastiem. Skat.: <https://www.youtube.com/watch?v=IHM7SUFIE8w>

⁵ Piemēram, ASV publiska melnādaino cilvēku kāju mazgāšana kā vainas izpirkšana: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8397065/White-police-officers-community-members-wash-feet-black-faith-leaders-protest.html>

¹ Bellah, Robert N. “Civil Religion in America.” *Daedalus* 96, no. 1 (1967) — pp. 3–4. <http://www.jstor.org/stable/20027022>

pasaules skatījumā problemātisks kļūst atbildības temats, jo “sistēma” ir pacelta transcendences augstumos. Upuris ir kā svētais, kura līdzvainīgums paša bēdās nedrīkst tikt apšaubīts, jo tādējādi tiktu apšaubīta visa sistēma — gan tās pastāvēšana, gan tās interpretācija, taču tā būtu zaimošana.

Varētu pamatoti sacīt, ka cīņa pret rasismu ir redzamākā *woke* kustības daļa, tomēr būtu maldinoši teikt, ka tā ir kustības reliģiski filosofiski mitoloģiskais pamats.¹ *Woke* nežēlastībā kritušais Brets

¹ Kādā populārās žurnālistikas rakstā tiek uzskaitītas atziņas, kas jāievēro katram baltādainajam cilvēkam: baltajiem cilvēkiem runāt par rasi ir neērti, bet krāsainajiem cilvēkiem tā ir nepieciešamība; jūs gūstat labumu no balto priekšrocībām; krāsainie cilvēki drīkst dusmoties par rasismu, un jums šīs dusmas ir jāpieņem; ikdienas rasisms ir viltīgs; tavai balsij nevajadzētu būt centrā; nepastāv reversais rasisms. Šajā uzskaitījumā uzmanību pelna normatīvisms, pat diktatorisms, ar kādu tiek pieteikts temats — šaubīšanās vai jautāšana nav pieļaujama. Drīkst tikai klausīt, atzīt, paklausīt un rīkoties. Skat. Gray, Emma and Jessica Samakow.

Ietekme

- Kultūras opozīcija un intelektuālās elites,
- konfliktu riski,
- radikāla strukturāla pārveidošana

Lai saprastu *woke* un *based* opozīcijas nozīmīgumu, to jāaplūko iekšējo konfliktu izcelšanās perspektīvā. Jautājumā par iekšējo karu cēloņiem ir jāpaļaujas uz daudziem minējumiem, jo ierosinoši notikumi var izraisīt konfliktu, tomēr neko daudz nepasaka par plašāku kontekstu, apstākļiem, sabiedrisko noskaņojumu. Citiem vārdiem, runa ir par konfliktu priekšnosacījumiem (*preconditions*) un ierosinātājiem (*precipitants*).³ Revolūciju vēsture parāda, ka nav iespējams skaidri paredzēt ne to,

³ Eckstein, Harry. “On the Etiology of Internal Wars.” *History and Theory*, Vol. 4, No. 2 (1965), pp. 133–163.

Vainšteins to attiecina uz daudz fundamentālākām norisēm. Viņš skaidro, ka konflikts nav par runas brīvību — tas ir par visu civilizāciju, turklāt esot vērojams, ka šī ideoloģija izejot ārpus universitātēm, ietecoties lielajos tehnoloģiju uzņēmumos:

“Doma, ka tava patiesība ir tikpat laba kā manējā, ka visas patiesības ir vienlīdzīgas — ja šāda pārlicība tiek ievazāta institūcijās, uz kurām balstās civilizācija, tad civilizācija sabruks!”²

Šāds vērtējums varētu būt pārspīlēts, tomēr tas nav aplams. Par *woke* kustību var teikt, ka tajā ir skaidri nošķirtas divas kultūras, jaunā un vecā, kuras ir radikāli antagoniskas. *Woke* sevi redz kā jauno apgaismību.

“11 Things White People Need To Realize About Race.” *Huffpost*, 2015 July 23, https://www.huffpost.com/entry/11-things-white-people-need-to-realize-about-race_n_55b0009be4b07af29d576702

² “Part three: The Hunted Individual.” Documentary film directed by Mike Nayna. *YouTube*, <https://www.youtube.com/watch?v=2vyBLCqyUes&t=0s>

kādi būs, nedz to, kad būs iekšējie konflikti, un tomēr zināmas indikācijas pastāv.

Iepriekš sniegtais filosofisko, ideoloģisko orientāciju apraksts, konflikta iezīmēšana bieži ir skatīta no t.s. kultūru kara perspektīvas, vairāk pieturoties pie “kultūras”, nevis “kara” aspekta. Tomēr šo pretstāvi var mēģināt apskatīt revolūciju vēstures un teorijas kontekstā, jautājot par kultūras kara pārtapšanu materiālā karā.

Pirms atgriezties pie *woke* un *based*, jāpiemin vairāki apsvērumi. Vispirms, dažādi ierasti par nozīmīgiem uzskatīti konfliktu cēloņi nebūt tādi nav. Piemēram, konfliktu vēsture parāda, ka nabadzība

nav izšķirīgs revolūciju priekšnosacījums. Par to nozīmīgāka ir pārmaiņu dinamika, turklāt nav svarīgi, kurā virzienā. No tā tomēr nav jāsecina, ka politiskās vardarbības ierosas nav saistītas ar ekonomiskajām tendencēm. Analizējot revolūciju vēsturi, pētnieciskajā literatūrā nereti konstatēts, ka tikai ilgtermiņa tendences ir nebūtiskas, bet īstermiņa tendencēm ir lielāks svars. Precīzāk sakot, pirms iekšējiem konfliktiem mēdz būt gan ekonomiska izaugsme, gan pagrimums.¹ Turklāt jāņem vērā arī skatījuma izjūta, kas var nesakrist ar patiesajiem ekonomiskiem rādītājiem (piemēram, “nabadzīgās” ASV un “bagātā” Krievija).

No *woke* un *based* konflikta skatpunkta svarīgākais ir kultūras aspekts. **Konfliktu vēsture parāda, ka iekšējos karus izraisa izmaiņas elitē un ka lielā mērā var neņemt vērā nemierniekus.** Šāda analīze izriet no pārliecības: ja cilvēka elementārās dzīves vajadzības ir apmierinātas, tad tikai viena lieta var likt sacelties pret valdniekiem, un tā ir sajūta, ka valdnieki dzīvo pilnīgi citā vidē, ka viņi ir “nošķirti” no padotajiem kaut kādā īpašā, dziļā kultūras vērtību nozīmē. Citiem vārdiem,

sabiedrisko neapmierinātību nereti izraisa atsvešinātība no elites, kura tādējādi zaudē pēdējo legimitātī — lai gan elite ir bijusi apspiedoša vai pat uztverta kā ļauna, tā tomēr ir bijusi “savējā”.

Secinājums ir tāds, ka tikai pati elite var graut savu politisko stāvokli.²

Atskatoties uz *woke* un *based* aprakstu, var izteikt minējumu, ka tajā ir saskatāms klajš kultūras konflikts. **Situāciju satraucošu padara tas, ka woke idejas ir elitāras vairākās nozīmēs.** Vispirms, *woke* ideoloģija sevi uzskata par revolucionāru avangardu, kas radikāli mainīs pastāvošo kārtību pat strukturālā līmenī. Reliģiskā dimensija, kas uzsver mošanās metaforu, vienlaikus pagēr, ka otrā pusē ir guļošie, nejēgas, neiesvētītie — tā ir nevis dažādu viedokļu satikšanās dialogā, bet “cīņa starp gaismu un tumsu”. Iekšējo konfliktu iespējamības

nozīmē vērā jāņem, ka ASV ir vērojama politiskās elites ievērojamas daļas piesliešanās *woke* virzienam, un pat vēl vairāk — ASV informācijas tehnoloģiju megakorporāciju atklātais atbalsts *woke* ideāliem. Šādā situācijā, kad elite, pieņemusi *woke* idejas, zaudē sabiedrības būtiskas daļas uzticību, tā vairo konfliktu riskus.

Bez šaubām, ASV vēsture ir parādījusi noturīgu un spēcīgu demokrātisko ideālu pastāvēšanu, kas ļauj domāt, ka arī *woke* un *based* konflikta gadījumā sabiedriskās kārtības izmaiņas varētu notikt bez lieliem satricinājumiem, lai gan *Black Lives Matter* grautiņi varētu liecināt par pretējo.

Lai gan patlaban *woke* idejas var šķist tālas un sevšas, domājams, ka tas arvien vairāk mainīsies un šīs idejas pietuvosies arī Latvijai. Līdzīgi par to bažas ir paudis, piemēram, Francijas prezidents Emanuels Makrons. Pēc Makrona domām, Franciju ir “iedragājušas” teorijas, kas pilnībā importētas no Amerikas Savienotajām Valstīm”. Makrona skatījumā (Francijas prezidents ir akadēmiski skolējies filosofijā) šīs teorijas, piemēram, postkoloniālisms, dzimtes studijas, dekonstrukcija un kritiskā rasu teorija, Francijai rada eksistenciālus draudus, kas “veicina separātismu” un grauj valsts vienotību, kā arī uzbrūk Francijas intelektuālajam un kultūras mantojumam.³

Nesenā pētījumā (publicēts 2022. gada jūnijā) par Lielbritānijas studentu attieksmi pret dažādiem jautājumiem parāda rezultātus, kas norāda uz *woke* klātbūtni, kā arī *woke* ietekmes dinamisku izaugsmi. *Higher Education Policy Institute* pētnieki konstatēja, ka aptuveni divas trešdaļas aptaujāto studentu un skolnieku neuzskata vārda brīvību par necik vērtu, jo daudz svarīgāk tiem šķiet, lai “vārds” neizrādītos aizskarošs. 79 % skolēnu uzskata, ka “Skolēniem, kuri jūtas apdraudēti, vienmēr ir jārespektē viņu drošības prasības” (pieaugums salīdzinājumā ar 68 % 2016. gadā), bet 4 % skolēnu

¹ Eckstein — pp. 141–143.

² Ibid. — p. 151.

³ Onishi, Norimitsu. “Will American Ideas Tear France Apart? Some of Its Leaders Think So” *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2021/02/09/world/europe/france-threat-american-universities.html>

tam nepiekrīt (samazinājums salīdzinājumā ar 10 % 2016. gadā). 61 % studentu uzskata, ka “šaubu gadījumā” viņu augstskolai “būtu jānodrošina, lai visi studenti būtu aizsargāti no diskriminācijas, nevis jāatļauj neierobežota vārda brīvība” (pieaugums salīdzinājumā ar 37 % 2016. gadā). Viens no pētījuma īstenotājiem komentē:

“Tagad ir skaidrs, ka lielākā daļa studentu vēlas, lai tiktu noteikti lielāki ierobežojumi, nekā tas bija ierasts agrāk. Iespējams, tas galvenokārt ir līdzjūtības apsvērumu dēļ, lai aizsargātu citus studentus, taču tas varētu atspoguļot arī to, ka studentiem, kas saskārušies ar vēl nepieredzētiem izaicinājumiem, trūkst izturības.”¹

Woke un based konflikts Latvijas kontekstā ir vērtējams pretrunīgi. No vienas puses, šo virzienu neaizsargātā veidā aizstāv salīdzinoši šaura kultūras elites daļa (piem., daļa portāla *Satori* autoru), kurai

¹ Hillman, Nick. “‘You can’t say that!’ – New polling shows students want more controls on free expression.” *The Higher Education Policy Institute*, <https://www.hepi.ac.uk/2022/06/23/you-cant-say-that-new-polling-shows-students-want-more-controls-on-free-expression/>

nav politiskās varas (tas gan lēnām mainās). No otras puses, *woke* ideoloģija savā būtībā ir radikāli naidīga pastāvošajai kārtībai, tai ir liels potenciāls. Jāpiebilst, ka *woke* problēmas ir importētas, mākslīgi attiecinātas pret neeksistējošām problēmām Latvijas sabiedrībā, taču realitātes citādība ne *woke*, ne citām sabiedriskām kustībām nav bijusi šķērslis censties īstenot radikālas politiskas pārmaiņas.

***Woke* kategoriski aicina apšaubīt pastāvošās sabiedrības uzbūves struktūras no ģimenes institūcijas līdz valsts pārvaldei. Atturoties veikt šīs kustības morālu vērtējumu, tomēr var teikt, ka tā ir radikāli noskaņota un orientēta uz revolucionārismu un konfliktu.**

Woke un valsts. Noraidot pastāvošās struktūras, *woke* noraida arī nācijvalsts ideju, kā arī jebkādu nacionālisma, valsts vai etnosa patriotismu.

No *woke* ideoloģijas skatpunkta Latvijas valsts tāda, kāda tā ir, nav nedz tiesīga pastāvēt, nedz vajadzīga, jo šādā formā tikai turpina “ekspluatēt” pasauli un visu tās sabiedrību.

Tāpēc šis briestošais konflikts jāuzskata par iespējamu, kaut šobrīd vēl tālu draudu Latvijai.

1.4. Vērtības kā hobijs

- Vērtību desakralizācija un demistifikācija
- Vērtības bez sakrālā elementa — bezvērtīgas

Lai gan identitātes temats ir bijis un joprojām ir teorētisko diskusiju centrā, tas nebūt nav izsmelts. Ir nepietiekami apsvērti šā temata dažādo secinājumu ietekme uz valsts vērtību sistēmu un valsts pastāvēšanas izredzēm. Te ir runa par fundamentālo (nevis kādu inovatīvu, marginālu aspektu) jautājumu par identitātes būtību, robežām un nozīmi sabiedriskajā dzīvē. Politiskās filosofijas jomā to skata kā identitātes politikas tematu, proti, nostāju, ka cilvēki ar kādu noteiktu dzimumu, reliģiju, rasi, sabiedrisko izcelsmi vai šķirisko piederību u.tml. veido sabiedrības politiskās dzīves programmas, kas, lūk, balstās uz šīm identitātēm, nevis uz kādu abstraktu vispārīgumu.

Temata izvērsums mūsdienu sabiedrības vērtību sistēmas analīzes kontekstā ved pie jautājuma ne tikai par to, kādas tieši vērtības būtu uzskatāmas par klātesošām, bet arī par šo vērtību nozīmīgumu, lomu gan katra indivīda, gan visas sabiedrības līmenī. **Jautājums ir par to, vai aktuālās vērtības tiek uzskatītas par kaut ko jēgpilnu un relevantu, par nozīmīgām lēmumu pieņemšanā, vai arī tām ir cita funkcija.**

Protams, identitātes krīze nav unikāli rietumniecisks temats, tomēr tieši Rietumos izpaužas īpaši asi. Nacionālisma noriets, globalizācija rada situāciju, kurā uzturēt veco laiku ideālus kļūst arvien grūtāk. Neraugoties uz mūsdienu Eiropas politisko institūciju, kā arī politisko līderu centieniem slavināt kosmopolītiskas un multikulturālas idejas, sabiedrībā joprojām ir vērojamas ilgas pēc stingras un noturīgas identitātes.¹

¹ Skat.: Kaprāns, Mārtiņš; Mieriņa, Inta. *Ideological Polarization in Baltic Societies*. Rīga: LU FSI, 2019; https://issuu.com/lufsi/docs/2019_ideological_polarization_repor

Eiropas valstu, tostarp Latvijas, sabiedrība acīmredzami līdz galam nesaprot, vai iekļauties ciešā savienībā vai tomēr ne, vai saglabāt klasisku, noturīgu identitāti vai arī izgaistināt vecās robežas, pieņemot plūstošu pašizpratni (par to vairāk skat. 5. nodaļā). Latvijas kontekstā tas nozīmē jautājumus par nacionālo identitāti jeb, citiem vārdiem: kas tad īsti ir latvietis un latviešu tauta? Rietumu liberālajā pasaules daļā 21. gadsimtā plaši izplatīta ir pārliecība, ka gandrīz visu ne tikai var, bet arī vajag interpretēt kā mainīgu sociālo konstrukciju, un tas attiecas ne tikai uz, piemēram, dzimti, bet arī uz nacionālo, etnisko un reliģisko identitāti. Tādējādi arī “nacionāla valsts” tiek saprasta kā vairāk vai mazāk konsolidēta etniskā kopiena, kas nu dos vietu pārnacionālām institūcijām. Pretstatā simboliskajam vai pilsoniskajam modelim pastāv etniskais nācijas modelis, kurā noteicošais ir izcelsme. Šādā modelī nācijas pamatā ir kopīga izcelsme, t.i., piederība vēsturiskai “superģimenei”.²

Vai cilvēka identitāte ir stabila, “iedēstīta” un izaudzēta, vai arī drīzāk sabiedriski nosacīta konstrukcija — *piedzimsti par latvieti* vai arī *izveidojies par tādu*? Katrai interpretācijai ir nopietnas sekas. Daži strīdnieki nenoliedzamo faktu, ka identitātes robežas nūdien ir neskaidras, tiecas padarīt par argumentu, ka robežu vispār nav. Savukārt citi iecērtas, ka kultūru sajaukšanās esot māņi vai

² Filozofs un antropologs Klifords Ģircs komentē: “Nacionālo vienotību arvien biežāk uztur, nevis piesaucot asinis un zemi, bet gan neskaidru, neregulāru un rutīnā sakņotu lojalitāti pret pilsonisko valsti, lojalitāti, ko vairāk vai mazāk papildina policejisks spēks un ideoloģiska pārliecināšana, pie kā ķeras valdība.” Ģircs, Klifords. *Kultūru interpretācija*. Tulk. Agita Lūse. Rīga: AGB, 1998 — 255. lpp. Sal. ar: Smits, Entonijs D. *Nacionālā identitāte*. Tulk. Mārtiņš Poišs. Rīga: AGB, 1997 — 21. lpp.

“sorosītu sazvērestība”. Neapšaubāmi, teorētiskā līmenī identitātes nenoteiktība ir leģitīma ideja; to ir iespējams argumentēti aizstāvēt. Tomēr tai ir gana daudz pretargumentu un pretenieku, tostarp tādi, kuriem šķiet pretīga doma, ka, piemēram, latviskums kā piederība etniskai kopienai vai attiecības ar dievu (visviens, vai kristīgu, pagānisku vai citādu) ir trula nejaušība.

Identitātes temats ir cieši saistīts ar postmodernismu tādā veidā, ka to definē postmodernisma risinātais jautājums par nozīmju patstāvīgumu un pastāvīgumu. Ja nozīmes ir “būtības”, nevis mirkļa iespaidi, tām ir viena loma sabiedriskajos procesos, bet pavisam cita, ja nozīmes (t.i., arī identitātes) ir plūstošas. Proti, runa ir par secinājumu,

ko un kā konkrētu indivīdu dzīvē nozīmē dažādas vērtības, kāda ir to ietekme uz personas rīcību, pārliecību, vēlmēm un attieksmi. Vai šīs vērtības ir tikai maznozīmīgs fona troksnis vai arī tām ir konkrēti motivējoša vara?

Šis jautājums turpina 20. gadsimta filosofijas diskusijas (hermeneitika, strukturālisms u.c. virzieni), kas iztaujā konteksta lomu sabiedriskajā un individuālajā dzīvē. Bez šaubām, hermeneitika uzstāj uz tradīcijas noteicošo lomu, taču tā pieļauj, ka pati tradīcija var mainīties. Līdz ar to, kamēr dzīvā tradīcija ir gājusi uz priekšu, var gadīties, ka no vecās tradīcijas ir palikušas tikai paražas, taču šīs vecās paražas vairs nav jēgpilnas, tām nav pilnvērtīgas lomas ne indivīdu, ne kopienas rīcībā un lemšanā.

Šo situāciju jau 20. gadsimtā ļoti trāpīgi uztvēra viens no vadošajiem radikālā islāmisma adeptiem Saijids Kutbs, sakot, ka nopietnākais apdraudējums musulmaņu sabiedrībai ir nevis militārie draudi, bet gan *kultūras invāzija*, kas tiecas islāma reliģiju padarīt nenožīmīgu jeb, izsakoties modernāk, to pārvērst par privātu nodarbi. Domājams, ka tieši islāma tradicionālisms (pretstatā Eiropas modernismam) ļāva šo problēmu gan saskatīt, gan definēt īpaši spilgti un tāpēc ir vērts ņemt vērā radikālā islāmisma salafisma piemēru. Kutbs pamanīja, ka mūsdienu Rietumu sabiedrības (vai

vismaz progresīvā kultūras elite) cenšas nodalīt privāto identitāti un publisko uzvedību kā divas ļoti atšķirīgas sfēras. Vai tā būtu etniskā, kultūras, seksuālā — jebkura privāta orientācija nerada bažas citiem, t. i., tā nav publiska lieta. Kutbs, konsekventi sekojot islāma reliģijas dogmām, šādu nošķirumu noliedz. Gluži otrādi, viņš iestājas par publiskās un privātās dzīves monolītu vienotību. Tātad, islāms ir un var būt tikai un vienīgi publisks.¹ Viņš labi saprata, ka islāma reliģijas norobežošana no varas jeb izstumšana no publiskās sfēras beigsies vienīgi ar to, ka reliģija zaudēs savu lomu — tā kļūs par rituālu, par simbolu sistēmu, kurai nav sakara ar materiālo, miesisko dzīvi.

Kutba pārdomas attiecas uz konkrētu vēsturisku situāciju laikā un vietā, tomēr, filosofiski pārstrādātas (distancētas un abstrahētas), tās var attiecināt uz daudziem citiem gadījumiem. Par reliģijas ietekmi uz pilsoniskajiem ideāliem Amerikas Savienotajās Valstīs ir rakstījis Roberts N. Bella:

“Lai gan personīgās reliģiskās pārliecības, kulta un biedrošanās jautājumi tiek uzskatīti par stingri privātām lietām, vienlaikus pastāv daži kopīgi reliģiskās orientācijas elementi, kurus pieņem lielākā daļa amerikāņu. Tiem ir bijusi izšķiroša nozīme Amerikas iestāžu tapšanā, un tie joprojām piešķir reliģisku ievirzi it visam amerikāņu dzīves vedumam, tostarp politiskajai sfērai.”²

Bellas analīze parāda šķietami **paradoksālu situāciju, kurā tradicionālās kristietības koncepti ir padarīti par pilsoniskās sabiedrības mērķiem**

¹ Viņš strikti norāda, ka jebkurai islāma valstij ir pienākums īstenot šariatu, un šariats, pēc Kutba domām, ir “viss, ko Allāhs visvarenais ir noteicis cilvēka dzīves vadīšanai; tas ietver ticības, pārvaldes un tiesvedības, morāles un cilvēku attiecību, kā arī zināšanu principus”. Qutb, Sayyid. *Milestones*. Edited by A. B. al-Mehri. Birmingham: Maktabah Booksellers and publishers, 2006 — p. 120.

² Bellah, Robert N. “Civil Religion in America.” *Daedalus* 96, no. 1 (1967) — pp. 3–4. <http://www.jstor.org/stable/20027022>

un līdzekļiem. Tādējādi tiek sajauktas privātās un publiskās sfēras attiecības. No vienas puses, sekulārā valstī reliģija paliek privāta, tā it kā neietiecas valsts lietās, tomēr, no otras puses, valsts lietas iegūst reliģisku auru — par politikas un sabiedrības pārvaldes lietām tiek runāts gluži kā par ticības lietām; pat vairāk, politikas lietās parādās mesiānisma elementi (demokrātijas sēšana pasaulē, ASV kā jaunā Jeruzaleme u.tml.). Latvijas gadījumā šāda situācija nav novērojama un nevar teikt, ka valsts idejas (piemēram, konstitucionālisms, demokrātija utt.) tiktu uzskatītas par “svētām”.

Plašākā nozīmē šeit atklājas iepriekš iezīmētais identitātes jautājums. Proti, **vai tradicionālās prakses, idejas vai rituāli ir tikai privāts vaļasprieks, brīvā laika nodarbe, hobijs, vai arī tiem ir sabiedriska, sociāla loma?** Vai mana reliģija, ticības pamati ir sabiedriski nozīmīgi, publiski, vai arī tie ir tikai nodarbe privātā sfērā? Taču te jāsaprot, ka privātas nodarbes nav sabiedriski nozīmīgas un ietekmīgas jeb, izsakoties ļoti vienkārši, privātais nav publiskais, jo tas neattiecas uz citiem. Vai latviešu valoda, paražas, tradīcijas, kā arī, piemēram, tautastērps svētkos un alus Jāņos ir tikai vaļasprieks, hobijs vai arī apliecina kaut ko dziļāku, neapšaubāmu un visiem “īstenajiem” piedienīgu? Pat vairāk, vai Eiropas Savienība savas vērtības uzskata par publiski normatīvām vai arī par katra indivīda izvēli?

Te parādās jautājums par vērtību autentiskumu. Sociologs Andreass Rekvics nošķir “vispārinošo” un “singulāro loģiku”. Viņa ieskatā **patlaban sāk dominēt singulārā loģika, ko raksturo orientācija uz atsevišķo, autentisko: vieta, nevis telpa, personība, nevis disciplīna un normalitāte, autentiskas lietas, nevis masu produkcija u.tml.** Rekvics raksta, ka vēlino modernitāti un singulāro loģiku izraisīja vairākas modernitātē pašā iebūvētas tendences: kultūras kapitālisms, digitālās tehnoloģijas, jaunā vidusšķira un alkas pēc autentiskuma. Līdz ar to patlaban esot vērojams politiskais antagonisms starp liberālo hiperkultūru un komunitāro kultūras esenciālismu. Singularitātes loģika it visu apgriež otrādi, jo tagad vērtīgāks ir unikālais, nevis normām atbilstošais, disciplīnas pakļautais.¹ Ja šāda analīze ir adekvāta, jāreķinās ar to, ka noris izmaiņas arī kopības izpratnē. Ja agrīnā un vidējā (industriālā) modernitāte tiecās lokālās kopienas aizvietot ar augstāka (valsts, korporācija) līmeņa organizācijām, patlaban varot vērot pretējo — tiekšanos attīstīt lokāli nozīmīgus sakarus, iejūgšanos vietējā kopienā, personisku un “autentisku” sakaru dibināšanu.

¹ Andreas Reckwitz. *Die Gesellschaft der Singularitäten: Zum Strukturwandel der Moderne*. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2017.

Ietekme

Singularitātes loģika, ko var uzskatīt par postmodernās filosofijas sekām (taču šāds vispārīnājums tālākiem secinājumiem nav nemaz nepieciešams), rada būtiskus riskus un izaicinājumus pastāvošajai kārtībai, jo “valsts” pamatjēdziena statusā ir abstrakcija, tā ir funkcija *bez miesas un asinīm*.

Abstrakti likumi, konkrēti tikumi. Tā saucamās Eiropas vērtības ir abstraktas, nepietiekami skaidras. Par tām daudz runāts, par tam runā filosofi, bet nav bijis uzsvērts, ka tās ir “mūsējās”. 2017. gadā tika izstrādāta EK Baltā grāmata par Eiropas nākotni, tomēr tā lielākajai daļai sabiedrības palika sveša, jo tika radīta “no augšas”.

Lai piesaistītu ES iedzīvotājus, 2021. gadā tika sāкта iniciatīva maksimizēt līdzdalību “no apakšas”, aicinot pilsoņus izteikties par Eiropas nākotnes vērtībām (Konference par Eiropas nākotni; *futureu.europa.eu*). Eiropas filosofija jau kopš apgaismības ir uzstājusi uz savu ideju universālismu, globālo aptveri, uz pārliecību, ka Eiropas idejas ir arī pasaules

idejas (tādām būtu jābūt). Taču līdz ar to ir notikusi uztveres samulsināšana, jo šīs t.s.

Eiropas idejas netiek uztvertas kā “mūsējās”, bet gan kā kādas abstraktai pasaulei piederošas. Vērtībām, lai tās taptu iemiesotas, pieņemtas, ir vajadzīga konkrētība, emocionālais ietērs jeb piesaiste,

kultūrvēsturiskā piesaiste (par to vairāk skat. 4.3. nodaļā). Lielbritānijas izstāšanās no Eiropas Savienības, Polijas un Ungārijas asā nostāja, aizstāvot savas intereses, īpaši vulgāra populisma uzliesmojums daudzās valstīs — tie ir indikatori, kas parāda sabiedrisko noskaņojumu. Tās nacionālās valstis, kas pārdefinējušas sevi par funkciju, klaji riskē kļūt par bezformīgām sekulārām individuālistiskām sabiedrībām bez kultūras mantojuma, tādējādi zaudējot morāles un ētikas tradīcijas. **Šāda situācija — atkarība no abstraktiem likumiem, nevis no vēsturiskajiem tikumiem — ir universāla tikai uz papīra.** Dzīvē tā uzrāda trūkumus un ir jāatbrīvo no abstraktās pozas.

Latvijai piemītošajai vērtību sistēmai augstāk minētais rada jau zināmus (piemēram, pārsātinātība ar normatīvām prasībām līdz pat “gurķa

formai”) un jaunus riskus (piemēram, aizsardzības nodrošinājuma līmeņa atšķirības dažādās ES valstīs). Eiropas Savienība tiek identificēta ar birokātisku mašīnēriju, netradicionālām prasībām, kuru radikālisms kaitina daļu sabiedrības. Tāpat tiek pārņemta neieinteresētība konkrētu valstu tautsaimniecības specifiskā¹, tautas noskaņojumā un ES vienotības trūkums. Eiropas Savienības ievēlētā un tāpat amatus ieguvusī pārvalde (kā EK), protams, sola trūkumu apzināšanu un novēršanu. Taču nākotnes ainas joprojām ir abstraktas un tālas parastajam Eiropas iedzīvotājam, kas nejūt saikni ar savu Savienību.²

¹ Pētījums, Žaneta Ozoliņa, Inna Šteinbuka. Eiropas nākotne — Latvijas skatījums. Aptauja tika veikta 2021. gada 10.–22. septembrī. Gandrīz puse visu respondentu (42 %) norāda, ka Latvijai būtu labvēlīgāks rezultāts, ja lēmumi par spēcīgu ekonomiku, sociālo taisnīgumu un nodarbinātību tiktu kopumā vairāk pieņemti Latvijas līmenī. Bet ir arī atšķirīgs viedoklis: 32 % uzskata, ka labāks rezultāts būtu sasniegts, ja lēmumi vairāk tiktu pieņemti ES līmenī, dalībvalstīm vienojoties. (13. lpp.).

² Pētījums, Žaneta Ozoliņa, Inna Šteinbuka. Eiropas nākotne — Latvijas skatījums. http://epi.lza.lv/wp-content/uploads/2021/12/Eiropas-nakotne_raksts-A4_08.12.21..pdf

1.5. Jēdzienu inflācija kreisajā politikā

Vācu sabiedriskajā televīzijā demonstrētā populārā politiskā raidījuma 2022. gada 31. martā kāds no raidījuma dalībniekiem Vācijas ekonomikas ministram Robertam Hābekam, jautā, kā tikt galā ar to, ko raidījuma vadītājs nodēvē par “morālu dilemmu” (ar kuru konfrontēta arī Latvija un citas Rietumu valstis) — noteikt Krievijas gāzei un naftai embargo, cerot, ka tas mazinās Krievijas iespējas turpināt karadarbību, vai šādu embargo nenoteikt, turpinot gūt labumu no izdevīgām saimnieciskām attiecībām ar Krieviju un vienlaikus ļaujot labumu no šīm attiecībām gūt arī Krievijai.¹ Hābeka atbilde ir interesanta un pašreizējam politiskajam un sabiedriskajam diskursam neraksturīga, taču šī situācija iezīmē būtisku tendenci Rietumu politiskajā diskursā, vērtību sistēmā. Viņš norāda, ka tā nemaz nav dilemma, jo izšķiršanās turpināt sadarbību ar Krieviju ir smags, bet stratēģiski saprātīgs lēmums. Tā ir izsvēta un gudra, bet ne “sniegbalta un nevainojama” pozīcija. Politiski lēmumi, norāda Hābeks, nekad nav “sniegbalti”. Doma, ka kompleksā pasaulē mēs varēsim pieņemt lēmumus no augstām morāles pozīcijām, ir maldīga. Mēs varam sevi tikai mānīt, ka noteiktā politiskā situācijā rīkojamies pareizi, ka mēs vienmēr esam morāli pareizajā pusē, bet tā nav. Politika nozīmē “sasmērēt rokas un negausties, ka rokas ir netīras, ja jau esam ķērušies pie lietas”. Hābeka šeit paustā nostāja ir interesanta nevis pati par sevi, bet tās izraisītās reakcijas dēļ. Gan pašā raidījumā, gan arī turpmāk medijos, atsaucoties uz Hābeka teikto, to raksturo kā savaldīšanās zaudēšanu², kaut ko, kas sacīts emociju iespaidā. Tas ir paradokss Hābeka sacītā tvērumā, jo viņš pauž ļoti pragmatisku pozīciju, kas raksturīga t. s. reālpolitikai, kā to raksturo šā jēdziena autors vācu politiķis un žurnālists Augusts Ludvigs fon Ročau (*von Rochau*):

“Reālpolitika nenotiek miglainā nākotnē, bet pašreizējā skaidrās redzamības sfērā, tās uzdevums ir nevis ideālu īstenošana, bet konkrētu mērķu sasniegšana, un tās ievērotāji prot atturīgi apmierināties ar daļēji sasniegtiem mērķiem, ja pilnīgi tos sasniegt attiecīgajā laika brīdī nav iespējams. Reālpolitika galu galā ir jebkāda pašapmāna ienaidnieks.”³

Kopš šā jēdziena ienākšanas politiskā diskursa aprītē 19. gadsimta vidū un joprojām tas tiek saprasts, no vienas puses, kā pragmatiska uz konkrētiem mērķiem (šādas politikas īstenošanu ieguvumiem) vērsta politika un, no otras puses, kā zināmā mērā ciniska, nemorāla politika, kas izriet no populārā un pietiekami labi pamatotā priekšstata, ka tas, kas ir izdevīgs, lielākoties nav morāls un otrādi. Turklāt arī fon Ročau norāda, **ka politikai ar morāli nav jābūt ciešākās attiecībās kā ar reliģiju**.⁴ Tas tomēr nebūt nenozīmē, ka nemorāla politika, t.i., reālpolitika, nepieciešami ir amorāla, jo tai jāvadās pēc tiesībām, kas šādu politisko praksi kontrolē arī nopietnos morāli relevantos jautājumos. Reakcija uz Hābeka izteikumiem, kā arī daudzi citi politiskā diskursa un prakses piemēri, liecina nevis par to, ka

pragmatiskais ir kļuvis par emocionālo un otrādāk, bet drīzāk par to, ka emocionālais politikā ir kļuvis par normu, bet pragmatiskais — par izņēmumu.

Politiku kopumā tagad raksturo tas, kas iepriekš (vismaz pirms Covid-19 pandēmijas) raksturoja tikai noteikta veida politiku, proti, populistisku politiku. Kā raksta politikas

¹ Televīzijas raidorganizācijas ar nosaukumu “Otrā vācu televīzija” (*Zweites Deutsches Fernsehen* — ZDF) raidījums “Markus Lanz”.

² Vācu valodā šeit izmanto apzīmējumu “*Fassung verloren*”, kas burtiski tulkojams kā “satvara zaudēšana”.

³ Von Rochau, A.L. *Grundsätze der Realpolitik angewendet auf die staatlichen Zustände Deutschlands*. Zweiter Teil. Heidelberg: Verlag von K. Göpel, 1869, S. vi.

⁴ Von Rochau, A.L. *Grundsätze der Realpolitik angewendet auf die staatlichen Zustände Deutschlands*. Erster Teil. Stuttgart: Verlag von K. Göpel, 1869, S. 10.

zinātnieks, radikālu politisko parādību pētnieks Kass Mude, tā ir "*Stammtisch* (pūļa) politika, t.i., ļoti emocionāls un vienkāršots diskurss, kas ir vērsti uz cilvēku sajūtām ("*gut feelings*")"¹. Šāda tipa politikas pārstāvjiem un piekritējiem ir ļoti vienkārša maniheistiska pasaules aina, kur "sabiedrība ir sadalīta divās homogēnās un antagonistiskās grupās — "nevainīgā tauta" un "korumpētā elite"². Šeit nav nepieciešami jūturas pie Mudes pieteiktā iedalījuma tautā, t.i., iedzīvotājos, un elitē, svarīgs ir morāli iekrāsots dalījums divās daļās, kuru var aizpildīt ar jebkādam divām sabiedrības vai valstu grupām. Svarīgi šeit ir turēties pie stingrām morālām kategorijām — labs un ļauns vai pat absolūti labs un absolūti ļauns, jo jebkādi nošķirumi labuma un ļaunuma satvarā sarežģī ainu, liek uzdot jautājumus. Tāpat vislabākais ir dalījums tikai divās daļās, jo vairāk daļu padara pasauli sarežģītāku, tādu, kurai jāpieņemro atšķirīgi raksturojumi, nevis tikai iepriekš piedāvātais iedalījums labā un ļaunā kategorijās. Tieši šāda vienkārša un ļoti emocionāli iedarbīga pasaules aina ir tādu populāru kultūras industrijas produktu kā "Zvaigžņu kari" vai "Gredzenu pavēlnieks" pamatā.

Šāda veida politikas raksturojums uzreiz atklāj arī tās attaisnojumu vai pamatojumu, proti, tā ir politika, kas pretendē uz morālas vai vērtību politikas statusu. Ir svarīgi, ka pasaules un politisko procesu vienkāršošana notiek, pamatojoties uz to morālo novērtējumu, kas kalpo kā attaisnojums. Šeit parādās jautājumi — vai morāle paredz vienkāršošanu un vai tas, ko sauc par vērtību politiku, patiešām ir morāla politika, vai politiķus, kuru runas un aktivitātes lielākoties raksturo norādes uz noteiktām viņu pārstāvētām vērtībām (t.s. *virtue signalling*), patiešām raksturo morāla pozīcija?

Jāuzsver, ka pilnvērtīgas atbildes uz šiem jautājumiem ir iespējams sniegt, tikai noskaidrojot, kas ir morāle, ko tā paredz, kas no tās izriet. Savukārt to noskaidrot nav iespējams ne tikai tāpēc, ka šim jēdzienam saturu bieži piešķir intuitīvi, vadoties no aktualitātēm, bet arī tāpēc, ka ētikā pastāv vairāki savstarpēji konkurējoši morāles skaidrojumi. Tomēr tas, ko var darīt, lai noskaidrotu, vai kāda nostāja vai rīcība ir uzskatāma par morālu, ir apsvērt, vai tā atbilst kādam no populārākajiem priekšstatiem par morāli vai svarīgākajām morāles teorijām.

Atgriežoties pie iepriekš minētā Hābeka piemēra, kurš politiskajā kontekstā gan rīkojas kā valsts ministrs, nevis privātpersona un kura rīcība un nostāja, tāpat, ir izprotama kā visas valsts rīcība un nostāja, visai skaidri iezīmējas, ka vēlme atteikties no Krievijas energoresursiem un uz šīs vēlmes īstenošanu vērsta rīcība nav morāla vēlme vai rīcība. Citiem vārdiem, iemesli atteikties no Krievijas resursiem nav morāli iemesli. Tas atklājas, ņemot vērā Vācijai pieejamās resursu ieguves alternatīvas. Vācijas amatpersonas jau 2022. gada martā devās vizītē uz Kataru un Apvienotajiem Arābu Emirātiem, taču jāatceras, ka šis valstis ir diktatūras, tajās ir ļoti nopietnas problēmas ar cilvēktiesību ievērošanu.

Šis piemērs, kas raksturo situāciju gan Krievijas–Ukrainas kara sakarībā, gan arī citos politiski nozīmīgos jautājumos ne tikai Vācijā, bet arī citās t. s. Rietumu pasaules valstīs, ir interesants nevis tāpēc, ka uzrāda nemorālu valsts politiku, ko mēģina attaisnot un pamatot ar morāliem apsvērumiem (tā ir pavisam ierasta politiska prakse), bet tāpēc, ka uzrāda, ka par **morālu uzdotā politika ir ne tikai nemorāla, bet arī nepragmatiska.**

Nepragmatiskas rīcības motīvi lielākoties ir morāli, nemorālas rīcības motīvi savukārt lielākoties ir pragmatiski un savtīgi kā indivīdu, tā indivīdu grupu, sabiedrību un valstu rīcības kontekstā.

Tāpēc, piemēram, morāles un politikas attiecību kontekstā vācu filozofs Imanuels Kants izskata tikai divu tipu politiķus — "*morālu politiķi*, t.i., politiķi, kas valsts gudrības principus izmanto tā,

¹ Mudde, C. The Populist Zeitgeist // *Government and Opposition. An International Journal of Comparative Politics*. Volume 39, Issue 4. Cambridge University Press, 2004, p. 542.

² *Ibid.*, p. 543.

lai tie varētu pastāvēt kopā ar morāli” un “*politisku morālistu*, kas darina sev morāli tā, kā uzskata par noderīgu valstsvīra labumam”¹.

Tas, ka mūsdienu Rietumu valstu politisko praksi raksturo rīcība, kas nav ne morāla, ne pragmatiska, ļauj pieņemt, ka **par noteicošu šajā praksē kļuvis kāds cits faktors**, kuru nav tik sarežģīti identificēt, ja apsver, kas kopīgs morālai un pragmatiskai rīcībai, proti — **saprātīgums**. Par saprātīgu parasti tiek dēvēta tieši pragmatiska rīcība, tomēr arī morāla rīcība nav neracionāla. Citiem vārdiem sakot, **gan morālai, gan pragmatiskai rīcībai raksturīgs, ka tās abas ir saprātīgas un racionālas attiecībā pret noteiktiem principiem — savtīguma vai morāles principiem**. Tāpēc vērts pieņemt, ka nemorālas un nepragmatiskas rīcības gadījumā runa ir par neracionālu rīcību.

Šā pieņēmuma derīgumu apliecina novērojumi un pētījumi par aizvien pieaugošo sajūtu un emociju nozīmi lēmumu pieņemšanā gan individuālā, gan sabiedriskā un politiskā līmenī. Pēdējā laika Eiropas politiskās un sociālās krīzes un satricinājumi noved pie politiskas rīcības, kas “lielākajā daļā gadījumu lielā mērā vadās no emocijām”², tāpēc pētnieki atzinuši “afekta kā politiskas rīcības mikropamata un makropolitiskas institucionalizācijas nozīmi”³.

¹ Kants, I. Mūžīgu mieru // *Kas ir apgaismība?* Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Zvaigzne ABC, 123. lpp.

² Demertzis, N. Introduction. In *Emotions in Politics. The Affect Dimension in Political Tension*. Ed. by Nicolas Demertzis. Palgrave Macmillan, 2013, p.3.

³ *Ibid*, p.2.

Starp iemesliem ir emociju un kaislību “asociēšana ar romantiskām un utopiskām idejām, kas nav savienojamas ar moderno publisko sfēru”, “*interesešu* pārkums pār *kaislībām*, skaidrojot politiskos procesus”, kā arī “racionālas izvēles paradigmas dominance” politikas pētnieku vidē.⁴ Sajūtu un emociju loma politikā un sabiedriskajā diskursā neizgaismojas tikai tāpēc, ka daudzi politiskie procesi un sabiedriskie viedokļi nav izskaidrojami ar racionālām kategorijām, neatbilst nekādi morālai pozīcijai un nav arī noteiktu savtīgu interešu izpausme, bet tā atklāti tiek uzsvērtā daudzos politiski aktuālos jautājumos.

Izjūtas, tāpat kā emocijas vai noteiktus fiziskus procesus nevar raksturot, bet tos var nosaukt, tomēr, sevišķi, ja runājam par emocijām un izjūtām (piemēram, prieku vai bēdām), nevis fiziskām sajūtām (piemēram, sāpēm), var paredzēt, ka katrs šo emociju vai sajūtu subjekts attiecīgo jēdzienu piepildīs ar savu saturu. Šis ir viens no piemēriem, kas uzrāda, ka

mūslaiku politikā un sabiedrībā emocionālas izpausmes, emocionāls izteiksmes un viedokļa paušanas stils ne tikai tiek pieņemts un pat gaidīts — emocijas un izjūtas kļūst par būtisku faktoru viedokļu formulēšanā, lēmumu pieņemšanā un rīcībā.

Šīs emocionālās izpausmes tiek uzdotas par morālas pozīcijas izpausmēm, taču tās tādas nav.

⁴ *Ibid*. p. 1 — 2.

Ietekme

- Jēdzienu izplūšana radikalizē sabiedrību,
- iznīcina valsti pamatojošus jēdzienus,
- normālā sfēra sašaurinās, bet nenormālā sfēra aizvien paplašinās,
- nepamatotu apsūdzību un inkrimināciju plūdi.

Emociju un jūtu nozīmes pieaugumu un nostiprināšanos publiskajā, tostarp politiskajā, sfērā

bieži skaidro kā civilizēšanās procesa iznākumu. Civilizācijas vēsture ir sensibilizācijas vai jūtīguma

izkopšanas vēsture, savā 2021. gada grāmatā skaidro vācu filozofe Svenja Flaspolere. Tomēr jāņem vērā, ka **sensibilizācijas jeb jūtīguma izkopšanas blakusparādība ir paaugstināts agresijas potenciāls**, jo negatīvās un agresīvās cilvēciskās izpausmes nāk no tās pašas jūtu un jūtīguma saknes.

Sensibilizētā sabiedrībā emocijām un jūtām kļūstot par būtisku faktoru publiskajā dzīvē, ievērojami mainās politiskā un sabiedriskā kultūra, no vienas puses kļūstot iejūtīgāka, no otras — agresīvāka un netolerantāka. Vācu politiķe, ekonomiste un publiciste Sāra Vāgenknehta savā 2021. gadā iznākušajā grāmatā “Paštaisnie” šo jauno kultūru apraksta šādi:

“Šķiet, ka mūsu sabiedrība vairs nemāk bez agresijas, ieturēti un ar cieņu diskutēt par problēmām. Demokrātiskas viedokļu apmaiņas vietā nāk emocionalizēti pozicionēšanās rituāli, morāls nosodījums un atklāts naidis. Tas ir biedējoši. Jo ceļš no verbālas agresijas līdz fiziskai ir īss.”¹

Tas, ka jūtās un emocijās balstītu sabiedrību būtiski raksturo pretrunas un nekonsekvence, nav nekāds pārsteigums, jo pretrunas ir problēma, raugoties tikai no prāta viedokļa, savukārt jūtas un emocijas ļoti bieži un pat lielākoties ir pretrunīgas un producē pretrunīgos izteikumus un darbības.

Jēdzienu izplešanās — vertikālā un horizontālā.

Sensibilizētu sabiedrību raksturojošos pretrunīgos procesus psiholoģijas kategorijās vislabāk ilustrē tā saucamā *concept creep* jeb jēdzienu izplešanās problēma. Jēdzienu izplešanās fenomenu Niks Haslams raksturo kā kaitējumu un patoloģijas apzīmējošu jēdzienu semantisku izplešanos, kas var būt horizontāla vai vertikāla. Vertikāla izplešanās notiek,

“kad jēdziens kļūst mazāk stingrs, kvantitatīvi izplešoties līdz to fenomenu, uz kuriem

šis jēdziens sākotnēji attiecās, vieglākām izpausmēm. Piemēram, garīga slimība vertikāli izplešas tad, ja tās diagnozes kritēriji attiecas uz mazāk smagiem un izteiktiem klīniskiem fenomeniem, nekā iepriekš formulētie kritēriji. Vertikālā izplešanās var izpausties kā fenomena identifikācijas latīņas pazemināšana, vai kā šā fenomena definēšanas kritēriju mīkstināšana vai mazināšana.”

Savukārt jēdzienu horizontālā izplešanās notiek tad, ja

“jēdziens sāk ietvert kvalitatīvi atšķirīgus fenomenus vai tiek lietots jaunā kontekstā. Piemēram, bēgļa jēdziens tiek izmantots, runājot par cilvēkiem, kuri ir spiesti pamest dzīvesvietu vides katastrofu rezultātā, nevis tikai, kā paredz sākotnējā šā vārda nozīme, konfliktu rezultātā.”²

Nav grūti saskatīt jēdzienu izplešanos, runājot ne tikai par psiholoģiskām kategorijām, piemēram, diagnozēm, bet sabiedriski un politiski nozīmīgām parādībām: rasismu, seksismu, ksenofobiju, vardarbību, diskrimināciju, naida runu u. c. Piemēram, jēdziens “rasisms” patlaban tiek attiecināts ne tikai uz skaidri nosakāmu nicinošu, kaitniecisku un diskriminējošu attieksmi un rīcību attiecībā pret citas rases vai etniskās grupas pārstāvjiem, bet arī uz, piemēram, vārda “nēģeris” lietošanu vispār, neatkarīgi no konteksta. Šā iemesla dēļ Rietumeiropas valstīs un ASV publiski izvairās no šā vārda lietošanas pat pilnīgi neitrālā kontekstā bez vēlmes vai nolūka aizvainot. Šeit var runāt par jēdziena “rasisms” vertikālu izplešanos.

Horizontāla izplešanās notiek, piemēram, jēdziena “vardarbība” gadījumā, kas tagad attiecas uz krietni plašāku un pilnīgi atšķirīgu parādību loku nekā sākotnēji šauri definētā fiziskā vai pat emocionālā

¹ Wagenknecht, S. *Die Selbstgerechten: Mein Gegenprogramm — fuer Gemeinsinn und Zusammenhalt*. Frankfurt / New York: Campus Verlag, 2021, S. 3.

² Haslan, N. Concept Creep: Psychology's Expanding Concepts of Harm and Pathology // *Psychological Inquiry. An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 2016, 27:1, 1-17, p. 2.

vardarbība. Šeit jāpiemin norvēģu sociologa Johana Galtunga strukturālās vardarbības definīcija: strukturālā vardarbība ir ievainojums, ko nevar uzreiz piedēvēt kādam konkrētas rīcības subjektam, bet kas ir "iebūvēts struktūrā" un izpaužas kā varas, resursu un iespēju nevienlīdzība.¹ Tik plaša vardarbības definīcija faktiski nenosaka vispār nekādus kritērijus, pēc kuriem noteikt, kādas parādības raksturojamas kā vardarbīgas, šajā nozīmē jebkas noteiktā kontekstā varētu tikt saprasts kā vardarbīgs.

Latvijas valsts kontekstā tas, pirmkārt, pie ne-labvēlīgiem apstākļiem (ārēji vai iekšēji, tieši vai nejauši stimuli) var novest pie izteikta sabiedriskās konfrontācijas risku pieauguma, taču, otrkārt, tam var būt arī dziļākas sekas — jēdzienu pārinterpretēšana vedina apšaubīt arī pašas valsts un to pavadošos jēdzienus. Tas var novest pie situācijas, kurā "valsts" tiek saprasta tādā veidā, kurā tās pastāvēšanas imperatīvs vairs netiek iekļauts.

Nepamatotu apsūdzību plūdi. Jēdzienu izplešanos kā problēmu Haslans raksturo šādi:

"[...] piemērojot izmantošanas, terorizēšanas un traumas jēdzienus mazāk smagiem un skaidri definētiem notikumiem un darbībām un aizvien biežāk šajos jēdzienos iekļaujot subjektīvus elementus, **jēdzienu izplešanās var rezultēties nepamatotu apsūdzību un inkrimināciju plūdus, kā arī pārspīlētos un nesamērīgos sodos** [...]"²

Jēdzienu izplešanās, no vienas puses, norāda uz sabiedrības jutīguma pieaugumu un intensificēšanos, kas attiecas uz dažādām diskriminatīvām, kaitnieciskām, nonicinošām un izslēdzošām praksēm. Aizvien jutīgākā sabiedrība kā problēmu uztver un mēģina atrisināt to, kas salīdzinoši nesen nemaz netika uzskatīts par problēmu. Šāda situācija nav

labvēlīga nevienas valsts, tostarp Latvijas, drošības situācijai, jo paplašina iekšējo sašķeltību, kas jau tāpat ir liela.

Jēdzienu izplūšana radikalizē sabiedrību, morāli problematizējot, tiesiski kriminalizējot un pat medicīniski patalogizējot veselu virkni parādību, kuras līdz šim bijušas normālas.

Tādējādi **normālā sfēra**, t. i., tas, ko šāda sabiedrība atzīst par normālu privātu, publisku un politisku praksi, aizvien **sašaurinās, bet nenormālā sfēra arvien paplašinās**, iekļaujot veselu virkni parādību un prakšu, kuras līdz nesenam laikam bija vispāratzītas un kuras joprojām daudzi sabiedrības locekļi atzīst par normālām.

Tieši radikalizācijas un agresivitātes potenciāls, kas izriet no šādas normālā sfēras sašaurināšanas, ir galvenā emocijās balstītas, sensibilizētas sabiedrības un politikas centrālā problēma. **Šāda radikalizācija ne vien ir pretrunā liberālajām un demokrātiskajām šīs sabiedrības vērtībām, bet arī draud ar politiskās līdzdalības kritumu, rezignāciju attiecībā uz pilsoniskās sfēras izkopšanu un, galu galā, ar politiskiem nemieriem.**

¹ Skat.: Galtung, J. Violence, Peace and Peace Research // *Journal of Peace Research* 6:3, 1969, p. 170.

² Haslan, N. Concept Creep: Psychology's Expanding Concepts of Harm and Pathology // *Psychological Inquiry*, p. 14.

1.6. Politisko filosofiju tendences

Jaunais marksisms

Latvijas kontekstā marksisma kā politiskās filosofijas un ideoloģijas vēsture ir divdomīga. No vienas puses, to raksturo atsauces uz PSRS laika uzspiesto ideoloģiju, marksismu-ļeņinismu, kā arī visām PSRS neizdarībām, patvaļu un represijām. Tādā gadījumā runa ir par “vecajiem komunistiem”, kas varētu Latvijā atgriezties, izlīst no slēpņiem vai pat režisēt valsts dzīvi no aizkulisēm.

Taču pavisam cits aspekts ir marksisma ideju uztvere Rietumos, t. s. Rietumu marksisms, kas gājis ilgu ceļu, līdz nostiprinājies valstiskajās struktūrās un tur ienesis kreisuma idejas, kultūras marksismu. Šo ideju klātbūtne pēc gadu desmitiem atkal ir pamanāma Latvijā, kad runas par marksismu ir kļuvušas aktuālas. Šo tendenci raksturo iepriekšējās nodaļās ieskicētie elementi,

taču visvairāk *woke* pietuvošanās. Latvijas sabiedrības attieksme pret to (ņemot vērā tās pieredzi, atšķirīgu no Rietumiem) nav skaidra. No vienas puses, vecākā paaudze, kas dzimusi un augusi PSRS, pret to izturas noraidoši, savukārt jaunatnietas šķiet vilinošs. Marksisms, kura fasāde atsvabināta no PSRS drausmīgajiem noziegumiem, jau atkal sola dažādus labumus, kas sakrīt ar Rietumu ultraliberālās un ultraprogresīvās sabiedrības daļas prasībām, tostarp pilnīgi jauna sabiedrības uzbūves modeļa meklējumiem.

Šādā nozīmē sarežģītas kļūst attiecības starp jauno marksismu un liberālismu. Klasiskais liberālisms — savā būtībā visnotaļ “konservatīvs” — ir transformējies par liberālismu “bez bremzēm”

Jaunais nacionālisms

Nacionālisma kā politiskās filosofijas un politiskā projekta reputācija it īpaši Rietumu civilizācijas rietumos ir piedzīvojusi dramatisku atbalsta zudumu, taču domājams, ka tas ir noticis visupirms Trešā Reiha Nacionālsociālistiskās strādnieku partijas pastrādāto noziegumu (u.c. līdzīgu organizāciju) dēļ. Nacionālisms daudzās tā formās ir “aptraipīta” ideloģija, kurai meklē jaunus apzīmējumus, jaunus ideālus un mērķus. Viens no ceļiem ir nacionālisma parādēvēšana par patriotismu, norādot uz specifiskām koncepta niansēm. Tomēr it īpaši Austrumeiropā nacionālisms ir palicis pieņemams tādā nozīmē, ka ar to saprot pozitīvu nacionālās valsts attīstību pēcpadomju periodā (mēdz teikt, ka tā ir nokavētā apgūšana). Vienlaikus Rietumos nereti šķiet nesaprotams, ka jaunās nacionālās valstis, kas nesen atbrīvojušās no PSRS spaidiem, neatteiksies no nacionālisma nācības un atjaunotās valsts vērtību ziņā.¹ Te

¹ Jēdziena “nacionālisms” vietā valodniekiem būtu jāatrod visiem pieņemams, labs apzīmējums. Diemžēl tāds nav atrasts. Jārunā par “nācības būvēšanu”, savas identitātes attīstību, ko dara visas pasaules tautas, un kas nav drauds nevienam, bet tikai vairo pasaules dažādību.

(skat. tematu par patiesību un brīvību, nodaļa 1.1). Tādējādi veidojas situācija, kurā šā politiski filosofiskā ķermeņa kreisā roka aicina visu graut un pārveidot, kamēr labā šo procesu piesedz ar klasiskā liberālisma karogu. **Liberālisms ir kļuvis par status quo, taču citā nozīmē nekā konservatīvisms — liberālisms ir tagad**, bet konservatīvisms it kā velkas nopakaļ, velk uz aizmuguri. Tāpēc par liberālismu nav jārunā, jo tas ir šeit un tagad, tas ir šodienas aktualitāte, tā jēdzieni ir ikdienas vārdu krājumā. Tādējādi veidojas tendence, kurā liberālismam nav sevi jāpaskaidro, jo tas tiek uzskatīts par pašsaprotamu, tomēr tas arvien vairāk mainās, iegūstot revolucionāra, taču naivi utopiska, labestīgi ideālistiska marksisma vaibstus.

interesanti piezīmēt ilustrācijai, ka pat neilgi pirms Krievijas iebrukuma Ukrainā Rietumu mediji labprāt runāja par ukraiņu “nacistiem” vai “nacistiskām” tendencēm Ukrainā.

Būtisku pavērsienu jautājumā par nacionālās valsts vērtību, nacionālismu un liberālismu 2022. gada maijā paveica pasaulē pazīstamais filozofs, vizionārists Juvals Noass Harari, uzstājoties 2022. gada Davosas forumā.

Viņš sacīja: “Dziļākā līmenī Ukraina demonstrē svarīgas MĀCĪBSTUNDAS cilvēkiem visā pasaulē. Pirmā tāda stunda ir cieši saistīta ar nāciju, nacionālismu. Starp nacionālismu un liberālismu nav pretrunas. Rietumi pēdējos gados ir pārdzīvojuši kultūrkarus starp kreisajiem un labējiem, starp liberāļiem un konservatīvajiem. Šīs šķietamās pretrunas ietvaros nācās izlemt, vai tu esi patriots, vai liberālis. Tagad ukraiņi māca visai pasaulei: tā ir aplama dihotomija! Ukraiņi cīnās gan par nacionālo neatkarību, gan par iespējām būt brīvu, liberālu sabiedrību. Patiesībā liberālisms

un nacionālisms iet roku rokā, jo tos abus apvieno brīvības ideja.”¹

Mūsdienu Rietumu akadēmiskajā vidē liela daļa pētnieku izvairās no nacionālas valsts vērtības atzīšanas un pētniecības bailēs no “nacionālisma”, kas varētu draudēt ar kontrolei nepakļaujamām izpausmēm, kā tas jau ir bijis vēsturē. Tā, piemēram, vācu nacionālsociālisma gadījumā, ko Romas pāvests Pij XI nosodīja 1937. gada enciklikā *Mit brennendern Sorge* (“Ar dziļām bažām...”) kā pagānismu un elkdievību, kas nāciju ir pacēlusi Dieva vietā. Un šajā enciklikā paustās bažas būtu bijis jāattiecina arī uz gadiem ilgi izplatīto Krievijas Federācijas propagandas kampaņu, kas, turpinot padomju ideoloģijas tradīciju, krievu nāciju pacēla pāri visām citām tautām, saucot par “tautuzvarētāju”, “tautudievnesēju”, kuras īpaša misija ir cīņa pret “sapuvušajiem Rietumiem”. Diemžēl Eiropas valstu vadība pret Putina ideoloģiskajiem paziņojumiem ilgu laiku izturējās nevērīgi.

Sovetoloģijā līdz 1970. gadu vidum valdīja padomju politisko un ekonomisko procesu pētījumi, neiedziļinoties *padsavienībā* dzīvojošo tautu, vispirms jau nekrievu tautu, pētījumos jau tāpēc vien, ka tas prasītu milzīgus papildus ieguldījumus visu šo tautu valodu zināšanu apguvē. Pagriezienu iezīmē Minhenes PSRS pētniecības institūta līdzstrādnieka R. Paipa pamatīgās avotu studijās balstītais darbs², kurā autors izvērsī tēzi, ka Lielā Oktobra Sociālistiskā Revolūcija bija komunisma cīņa ar nacionālismu un boļševiku uzvara — karā izcīnīta krievu uzvara pār nekrievu

nacionālajiem un separātiskajiem centieniem.³ Pētījumi 1970. gadu vidū⁴ parādīja, ka komunistiskie mēģinājumi modernizēt tradicionālās etniskās kopības nespēja īstenoties un pamazām pārvērtās par kompromisa meklējumiem ar nacionālajām kopienām. Tā, piemēram, nedz ebreju komunisti spēja apkarot jūdaisma reliģiju ebreju kopienās, nedz Vidusāzijas republikās izzuda parandžas nēsāšanas un kalima izpirkuma tradīcija. Vienlaikus t. s. nekrievu republikās aizvien stiprāka sabiedrībā kļuva etniskās varas komponente, kad etniskās elites pārstāvji republikās darbojās nacionālās identitātes nostiprināšanas virzienā, prasmīgi izmantojot centra atļautās “nacionālā jautājuma” nostādnes.⁵

Gan pētnieciskajā literatūrā, gan politiskajā komunikācijā bieži izskanējis temats ir nacionālisma saikne ar nacismu un fašismu, it kā pieņemot, ka šie koncepti ir ārkārtīgi tuvi. Reflektējot nacisma un fašisma vēsturi, Umberto Eko ir mēģinājis iezīmēt fašisma pamatiezīmes jeb, viņa vārdiem, Ur-fašismu vai mūžīgā fašisma raksturīgākās iezīmēs. Viņš atzīmē, ka šīs iezīmes nevar sakārtot sistēmā un daudzas no tām ir pretrunā viena otrai.

Eko ieskatā pirmā ur-fašisma iezīme ir tradīciju kulta, bet jaunajai kultūrai jābūt sinkrētiskai. Savukārt tradicionālisms nozīmē modernisma noraidījumu. Tas ved pie iracionālisma, kas ir atkarīgs arī no rīcības kulta rīcības dēļ. Te jāatminas, ka neviena sinkrētiskā ticība nepieņem analītisku

¹ Juval N. Harari. Raksts. Atreferējums FB Иван Шаблов, 26.05.2022, viņam veltītajos komentāros krievu valodā sākās diskusija, ka nepareizi tiek lietots jēdziens “nacionālisms”, kas ir slikta parādība. Te jārunā par “nacionālo ideju”. Natālija Fjodorova komentē, ka, iespējams, pašiem krievi trūkst veselīga nacionālisma, jo tad Centrs neattiektos pret Krievijas perifēriju kā pret koloniju un tur nedzīvotu tik trūcīgi.

² Pipes, R. *The Formation of the Soviet Union: Communism and nationalism, 1917-1923*. — Cambridge; Mass., Harvard UP, 1954

³ “Введение”. *A State of Nation. Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin* — Oxford UP, 2001. [*Государство наций: империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина* — Фонд Президентский центр Б. Н. Ельцина, РОССПЭН, М., 2011], сс. 7-30, с. 9.

⁴ Gitelman Z.Y. *Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930*. un Masell G. J. *The Surrogate Proletariat: Moslem Woman and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929*.

⁵ Rakowska-Harmstone T. “The Dialectics of Nationalism in the USSR”. *Problems of Communism*. 1974.23.nr.3, P. 1-22.

kritiku, turklāt nesaskaņas ir daudzveidības pazīme, kas ir nevēlami.

Eko raksta, ka ur-fašisms rodas no individuālas vai sociālas neapmierinātības. Cilvēkiem, kuri jūtas bez skaidras sociālās identitātes, ur-fašisms piedāvā atziņu, ka viņus vieno piedzimšana vienā valstī. Tas ir nacionālisma sākuma punkts. Šīs izcelsmes dēļ nacionālismu visās tā fromās mēdz satuvināt ar fašismu (pat ja tā ir aušīga pārsteidzība).

Eko aprakstītajā ur-fašismā tā sekotājiem ir jājūtas pazemotiem pret savu ienaidnieku demonstratīvo bagātību un spēku, tomēr tiem ir jātic, ka galu galā izdosies gūt virsroku. Ur-fašismā nav cīņas par dzīvi, bet gan dzīve tiek izdzīvota cīņai. Elitārisms ir tipisks jebkuras reakcionāras ideoloģijas aspekts, ciktāl tā savā būtībā ir aristokrātiska, un aristokrātisks un militārisks elitārisms nozīmē nežēlīgu nicinājumu pret vājajiem. Tādā gadījumā ur-fašisms var aizstāvēt tikai tautas elitārismu. Ikviens tiek audzināts par varoni. Ur-fašisma ideoloģijā varonība ir norma. Ur-fašists savu gribu pēc varas pārnes uz seksuālām lietām, bet tā rodas mačisms (nicinājums pret sievietēm, neiecietība pret nestandarta seksuālajiem ieradumiem). Visbeidzot, ur-fašisma pamatā ir selektīvs vai kvalitatīvs populisms. Ur-fašismā indivīdiem nav tiesību, jo tikai Tauta tiek saprasta kā izcilākā kvalitāte, monolīta vienība, kas pauž Kopīgo gribu. Lai to visu panāktu, ur-fašisms runā Orvela jaunrunā, tas sagroza ierastos vārdus.¹

Taču, atgriežoties pie nacisma vēstures — tā baisās izpausmes Otrajā Pasaules karā bija vedinājušas sabiedrisko norišu teorētiķus, piemēram, B. Andersonu², komunistiski domājošo Ē. Hobsbaumu³ un citus ne tikai "pār-cilvēciska nacionālisma" nosodījumam, bet arī teorētiskam atzinumam, ka "nācijas nepastāv". Tā ir otra

galējība.⁴ Kā jau minēts, valdošā akadēmiskā mode sociālajās zinātnēs, tajā skaitā patlaban Latvijā, ir pārliecība un izglītības ievirze, ka nacionāla valsts ir "iedomāta kopiena". Sociālo zinātņu pārstāvji, sekojot Andersonam un Hobsbaumam, plaši apspriež to, cik sarežģīta, pārspīlēta, fragmentāra un mainīga ir individuāla cilvēka vēlme piederēt kādai lielākai kopībai, un tāpēc pašos radikālākajos uzskatos par pavisam absurdu ir uzskatāma personas nacionālās piederības dimensija.

Pat ja šādi teorētiski nenoliedz, ka pastāv tādi veidojumi kā "nācijas", kam ir savs stāsts par sevi, tad tomēr piedēvē to izdomāšanu ambicioziem politiķiem, sabiedrības ietekmētājiem, kas vēlas manipulēt ar cilvēkiem, tos pārliecinot, ka viņi ir piederīgi kaut kādai vienai kopībai.

Taču šī pieeja ignorē dažādās pasaules malās novērojamo acīmredzamību, ka nacionālā pašapziņa dabiski progresējošā veidā izaug no etnicitātes un ka nacionālās valstis ir pastāvējušas ilgi pirms "nācijas" jēdziena nosaukšanas 19. gadsimtā.⁵

E. Heistingss⁶ definē nāciju kā etniskumu, kas kļūst par sevi apzinošamies kopību, kam jau kā nācijai/tautai ir prasības pēc politiskas identitātes (t. i. valstiskuma — aut. piez.) tiesībām un autonomijas līdz ar kontroli pār kādu teritoriju. Heistingsa skaidrojumā etniskums kā cilvēka identitātes

¹ Eco, Umberto. "Ur-Facism". *The New York Review of Books*, June 22, 1995.

² Sk., piem., Benedict Anderson. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983.

³ Sk., piem., Eric Hobsbawm. *AGE OF EXTREMES* (1994).

⁴ Jāatgādina, ka Egils Levits grāmatā "*Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai. 1985-2018*" (Latvijas vēstnesis, 2019) kritiski izsakās par virkni mūsdienu kreiso radikāļu uzskatiem, tajā skaitā par B. Andersonu (viņaprāt, nācija esot iedomāta kopiena). Levits atzīst, ka viņi ignorē sociālo realitāti. Ja pat pieļauj sociālo konstruēšanu (tapšanu), (jo tāda ir cilvēciskā pasaule, kas top, nevis ir dota), tad tajā nav patvaļas elementu. Tā ir redzama, uztverama sociālā realitāte, īstenība (831. lpp.) B. Andersons arī komentējis, ka viņš atzīst nācijas realitāti.

⁵ Diana Muir. "The Value of the Nation-State." *Historically Speaking*, vol. 7 no. 1, 2005, p. 37-40. *Project MUSE*, doi:10.1353/hsp.2005.0052.

⁶ Adrian Hastings. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion, and Nationalism*. Cambridge University Press, 1997.

būtiska dimensija praktiski tiecas uz nācijismu, t. i., cilvēki, kam ir kopīga etniskuma dimensija, vēlas būt šajā dabiskajā savstarpējā kopībā, kas ir nācija. Etniskās grupas, kas izjūt sevi kā tādas, kuras vēlas būt nācijas, šo izjūtu īsteno suverēnu nacionālu valstu nodibināšanā. Arī Heistingss, runājot par Angliju, parāda, ka nacionālā pašapziņa jau ir bijusi atrodamā Godājamā Bedas (lat. *Beda Venerabilis* — angļu mūks, kas dzīvoja VII-VIII gs.) laikā un konceptuāli ir balstījusies uz biblisko izraēļu tautas modeli.

Latvijas vēsturē nacionālās jeb tautvalsts pašapziņas izpausmes (valstsgriba), kas vadīja uz Latvijas Republikas nodibināšanos 1918. gadā, pamatoti ir saistāmas ar jaunlatviešu centieniem Tērbatas Universitātē un to tālāku attīstību latviešu sabiedrībā.

Taču nav jāaizmirst par to, ka arī Latvijā vēl ilgi pirms tam ir pastāvējuši valstiski veidojumi, kā, piemēram, kuršu ķoniņvalstis, Jersikas karaliste un Livonijas baznīcvalsts. Krievijas propaganda gadiem ir atkārtojusi, ka tādas valstis kā Latvija ir “vēstures kļūda”, ir nelikumīgi atdalījušās no PSRS kā jaunveidojumi, kas ir radušies tāpēc, ka “to politiķiem gribējās pašiem savu valsti un braukāt limuzīnos, un dzīrot pie Eiropas valstu vadītāju galdiem”. Pēdējo divu gadu laikā, gluži tāpat kā attiecībā uz Ukrainu, Krievijas propagandā ir sākusi skanēt frāze par to, ka Latvijas valsts ir Ļeņina izveidota.

Šāda pieeja liecina par to, cik sociālais konstruktīvisms ir aplams, ja tas redz nācijā, valstiskumā subjektīvās gribas radītus fenomenus. Tad jau Krievijas propagandai ir taisnība — ja valda sociālais konstruktīvisms, Ukrainas valstij nav cieša pamata, to var graut, konstruēt citādi. Tas pats attiecas uz ukraiņu nāciju — karš ir mēģinājums to pārkonstruēt un ar gribu sagraut tās identitāti.

Apzinoties šādas pieejas politisko ļaunumu un sabalsošanos ar Krievijas propagandu, vajadzētu Latvijas sociālos konstruktīvistus vairāk piebremzēt ar šo uzskatu kritisku analīzi.

Izvērtējot, ir jāsecina, ka Latvijas akadēmiskajā vidē “sociālā konstrukta” teorija ir plaši izplatīta, taču tā

aizkavē reālistiska skatījuma attīstību par nāciju un tās identitātes pētījumus, jo ir taču neauglīgi pētīt “konstruktu”, nevis realitāti. Turpretim pieeja, kas balstās uz ontoloģiskās pieejas reālismu, skata nāciju kā vienu no dabiskām, t. i. cilvēka iedabai atbilstīgām kopības formām, kurās var nostiprināt tiesiskumu un taisnīgumu.

Egils Levits ir izstrādājis “valstsgribas” jēdzienu saistībā ar nācijas veidošanos. Tas ir trāpīgs jēdziens, jo apvieno ideju, mērķi, centienus un cilvēku gribu, kas vēlas radīt augstākas pakāpes kopības formu nekā reģionālās, etniskās, ģimeniskās u. c. veida kopienas. “*Valstsgriba ir nācijas kolektīvā griba dibināt, uzturēt un attīstīt savu valsti.*”¹

Tautai ir jāapzinās kādi būtiski kopības elementi, starp tiem liela loma ir valodai, iespējai sazināties, spriest, radīt. Svarīga ir arī jauna tipa intersubjektivitāte, kad par kopību var domāt — tie esam Mēs. Levits māca, ka nācija kā universāls konglomerāts (atšķirīgu indivīdu, grupu apvienība) ir socioloģiski pētāma, taču valstsgriba padara to par politisku un tiesību kategoriju. Tātad tiek ne tikai saprasts šis “mēs”, bet arī īstenota politiskā griba, spēkā uzturēta valsts iekārta, attīstīta ekonomika, kultūra, valoda, starpkultūru saites.

Aplūkojot jaunus mācību kursus, grāmatas, var secināt, ka Latvijā sociālās zinātnes nav diez ko elastīgas, lai pieņemtu jaunus konceptus, jo jēdziens “valstsgriba” līdz šim nav iesakņojies. Izvērstu studiju kursu par to nav. “Valstsgriba” būtu pelnījusi arī kādu izstrādes projektu tiesību, vēsturiskajās, psiholoģiskajās zinātnēs un filosofijā. Taču arī tāds LZP nav piešķirts.

Valsts prezidents Levits ir devis labu ierosmi, lai spriestu vērtību kategorijās par valstsgribu. Viņa nesalaužami stingrās tēzes par to, ka latviešu nācijas valstsgriba ir negrozāma, apliecina latviešu tautas iniciatīvu valstiskuma radīšanā un spēkā noturēšanā kopā ar mazākumtautību pārstāvjiem. Tā ir ļoti svarīga tēze valsts aizsardzībai, jo ne par procenta simtdaļu nepieļauj valsts nodevību,

¹ Egils Levits. *Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai. 1985-2018*. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2019, 829. lpp.

likvidāciju, kapitulāciju. Pat acumirkļīgam demokrātiskam vairākumam (tādu iztēlojoties stresa un krīzes situācijā) nav morālu un juridisku tiesību nākotnē atņemt latviešiem valstiskās pašnoteikšanās spēju.¹

Tāpēc **nacionālisms modernā un tiesiskā izpratnē ir saistāms ar valstsgribas veicināšanu.**

Interesanti novērot, ka saistībā ar karu Ukrainā nostādni sāk mainīt kreisais, modernismā jeb

¹ Turpat, 835. lpp.

laikmetīgajā kultūrā iegremdētais portāls "Satori", ap kuru pulcējas literāti. Portālam nomainījās vadība un pašreizējais galv. redaktors H. E. Zēgners atļaujas paust: "*Nacionālisms mums šobrīd gluži vienkārši ir eksistenciāli nepieciešams*".² Satori ir portāls ar augstu jūtīguma pakāpi, tāpēc jādoma, ka arī tas sajūt transatlantiskās pasaules pārvirzi no neoliberalisma un postmodernisma uz kādu konservatīvāku, nacionālāku pozīciju.

² Henriks Eliass Zēgners. Atmoda no sačakarēta nacionālisma. Satori, 30.05.2022.

Jaunais konservatīvisms

Mūsdienu izpratne par to, kas ir konservatīvisms un kādas vērtības ir jāsaglabā, atšķiras dažādās valstīs. Tomēr pastāv kopsaucēji, kuri izriet no konservatīvisma vēsturiskajām saknēm. Konservatīvisms (no lat. *Conservo* — apsargāju, saglabāju) ir ideoloģija un politiskā kustība, kas veidojās kā atbilde uz liberālismu. Pirmie konservatīvisma pamatprincipi tika formulēti Edmunda Bērka, Žozefa de Mestra darbos. Par konservatīvisma atskaites punktu tiek uzskatīta Bērka eseja "Pārdomas par Franču revolūciju" uzrakstīšana. Pats termins "konservatīvisms" iegāja aprītē pēc tam, kad franču rakstnieks Fransuā de Šatobriāns 1815. gadā nodibināja žurnālu "Konservators". Bērka darbs "Pārdomas par Franču revolūciju" nāca klajā 1790. gadā. Tajā viņš puda uzskatu, ka francūži ar savu revolūciju ir pieļāvuši lielu kļūdu, jo tās nav vienkārši reformas, kas notiek, bet gan asiņainas cīņas, kas saārda sabiedrību. Savā darbā Bērks centās pierādīt, ka sabiedriskā dzīve balstās uz tradīcijām, paražām, morāles un materiālajām vērtībām, kuras mantotas no iepriekšējām paaudzēm.

Konservatīvie var būt arī sabiedrisku un politisku pārmaiņu virzītāji, kā tas bija redzams Polijā 20. gadsimta astoņdesmitajos gados, kad katoļi bija radikālu — antikomunistisku — reformu atbalstītāji. Līdzīgi kā Bērka laikā, arī mūsdienu Latvijas konservatīvie reaģē uz

sociāldemokrātiskiem un radikāli-liberāliem priekšlikumiem mainīt senu izpratni par laulību, ģimeni un nacionālu valsti. Latvija kā atvērta valsts piedzīvo plašu informācijas straumējumu klāstu (gan no Rietumiem, gan Austrumiem) un ar tiem saistītu vērtīborientāciju ietekmi, jo sevišķi uz jaunajiem prātiem, kuri vispārējās socializācijas un politiskās socializācijas procesā vēl tikai meklē savu pozīciju, eksaminējot savā ģimenē iegūtos pirmos priekšstatus par apkārtējo pasauli un svarīgo tajā.

Konservatīvie iestājas par nacionālu valsti un noraida svarīgu lēmumu pieņemšanu ārpus nācijvalsts ietvara. Rodžers Skrūtons norāda, ka **konservatīvisms pēc savas būtības nav internacionālistisks** un ar aizdomām izturas pret visiem mēģinājumiem kontrolēt valsts likumdošanu un pārvaldību no kādas vietas ārpus tās robežām. Spriežot par nācijvalsts priekšrocībām un nacionālo identitāti, viņš runā par kopīgu teoriju, ko uzskatām par *mūsējo*, kā arī par vēsturi un paražām, kas **līdzpilsoņus saista kopīgā māju sajūtā**.³ Minētā māju sajūta vairo patriotismu, kam X stundā var būt izšķiroša nozīme nācijas pastāvēšanā.

Jaunais konservatīvisms ir ideoloģiskā pozīcija, kura atrodas meklējumu stāvoklī un nav redzams

³ Rodžers Skrūtons, *Kā būt konservatīvam*. Rīga: KODOKA, 2021, 59. lpp.

kāds viens spēcīgs attīstības virziens. Latvijā par moderno konservatīvismu, piemēram, runā Alvis Hermanis, tomēr viņš to nepaskaidro, liekot saprast, ka viņa vadītais Rīgas Jaunais teātris pauž konservatīvās identitātes idejas, kaut gan agrāk viņa skatītāji bija pārliecināti par šo teātri kā liberālo vērtību teātri. Arī Eiropas kontekstā ir jaušami konservatīvisma meklējumi, kuru priekšpusē kā viens no idejiskajiem līderiem bija britu filosofs Rodžers Skrūtons. Francijā prezidenta vēlēšanu kandidāts Eriks Zemūrs runā par konservatīvās nostājas nepieciešamību (pret imigrāciju, islāmu, patērētājsabiedrības vaļībām un Eiropas norietu), tomēr vienlaikus dažās jomās pauž ļoti radikālu pozīciju, vēloties vērtību saskaņu ar Krievijas 2020. gadu ideoloģiju, kas tomēr neļauj viņu piešķaitīt pie mērenajiem konservatīvajiem spēkiem, bet drīzāk pie draudiem.

Latvijā ir radies jaunais filosofiski-literārais portāls *Telos*, tomēr tā nostāja kļuva daļēji neskaidra, kad portāla redakcija pieslējās pretvakcinācijas idejai, kā arī arvien atklātāk pauda savu piesliešanos

katoliskajai kristietībai. Domājams, ka tie nav pīlāri, kas reāli varētu noturēt Latvijas sabiedrību vērtību līdzsvarā. Taču konservatīvās tendences, vērsoties pret neo-liberāliem pārspīlējumiem, ir viena no Latvijas idejiskām sadursmēm, kurai paredzama ietekme uz sabiedrību nākotnē.

Politisko ideoloģiju sacensības rezultātā tiek ietekmēta ne tikai demokrātijas izpratne, bet arī nacionālās drošības sfēra.

Pēc Otrā pasaules kara konservatīvā ideoloģija ieguva jaunas formas. Tika mēģināts izveidot “trešo ceļu”, kas atšķirtos no liberālisma un sociālisma — pirmsindustriālā laikmeta vērtību (ģimene, reliģija, morāle) apvienošanu ar pēcindustriālisma laikmeta vērtībām: radošu darbu, katra indivīda unikalitāti, nekomerciālām sfērām (kultūru, izglītību), paātrinātu attīstību. Neokonservatīvisms izrādīja virzību uz klasiski liberālajām vērtībām ekonomiskajā sfērā, cenšoties saglabāt tradicionālu skatījumu uz sociālo sfēru. 21. gadsimta konservatīvisms ir lielā mērā būvēts uz tiem pamatiem, kas tika nostiprināti

20. gadsimta otrajā pusē, tomēr jaunā gadsimta divās desmitgadēs priekšplānā ir parādījušies jauni akcenti, piemēram, reakcija uz imigrācijas izaicinājumiem, valsts lomas nepārtrauktu pieaugšanu un LGBT kopienas virzītajām prasībām.

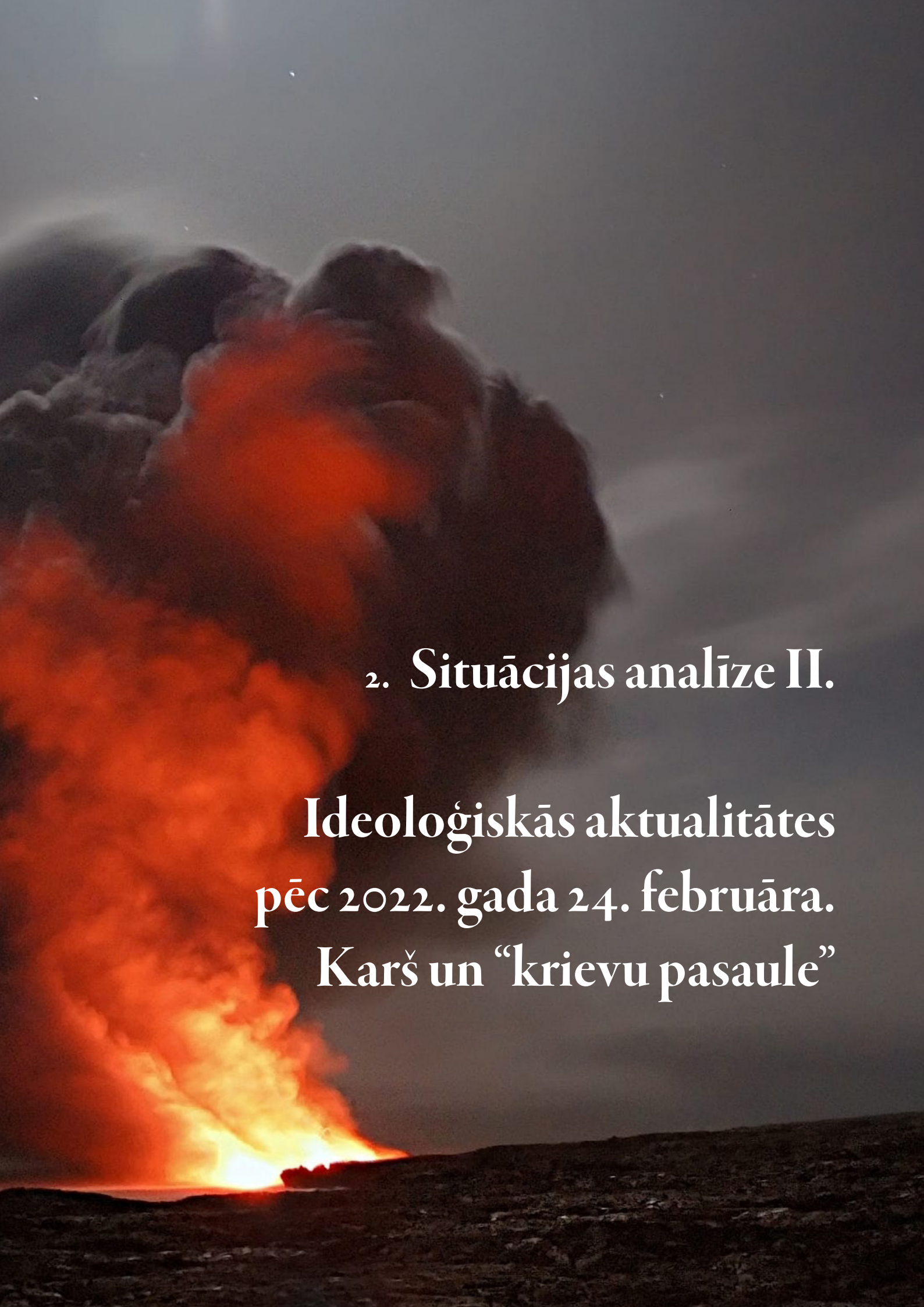
Notika jēdzienu satura daļējas izmaiņas, jo liberālisms (precīzāk — to sludinošās politiskās partijas) **pakāpeniski virzās no centra pa kreisi un konservatīvisms atbalsta noteiktas vērtības, kuras iepriekš aizstāvēja klasiskais liberālisms, piemēram, iestāšanos pret valsts pārlietu iejaukšanos ekonomikā.** Skrūtons 2014. gadā norādīja, ka “Amerikā ar šo vārdu (“liberāli” — *autora pieb.*) apzīmē tos, kurus Eiropas izpratnē varētu raksturot kā “kreisos” — cilvēkus, kuri uzskata, ka valstij ir jāizmanto vara un resursi, lai izlīdzinātu savu pilsoņu likteņus, un kuri atbalsta lielāku valsts lomu ekonomikā un ikdienas dzīves regulēšanā, nekā to dabiski atbalstītu konservatīvie. Bet šis jēdziena “liberāls” lietojums ir gandrīz pretējs 19. gadsimta lietojumam, kad liberālās partijas sāka izplatīt vēsti, ka varu un

piespiešanu var attaisnot tikai tad, ja brīvība to pieprasa.”¹ Šis novērojums ir sevišķi paties, ja vērojam ASV politikā notiekošo. Savukārt, Eiropas valstis daudzpartiju sistēmas dēļ saglabā daudzkrāsaināku ideoloģiskā spektra dalījumu.

Ievērojams konservatīvisma uzplaukums bija vērojams 20. gadsimta septiņdesmitajos gados, kad politikā labējie politiskie spēki atguva varu vairākās valstīs, ieskaitot Vāciju, Dāniju, Kanādu un Lielbritāniju. Konservatīvi noskaņotā Ronalda Reigana uzvara ASV vēlēšanās 1980. gadā, kā arī Margaretas Tečeres konservatīvā kabineta nākšana pie varas Lielbritānijā pārvērtā neokonservatīvismu² par vispasaules mēroga parādību.

¹ Rodžers Skrūtons, *Kā būt konservatīvam*. Rīga: KODOKA, 2021, 99. lpp.

² Dotajā darbā netiek sekots alternatīvai versijai, kuras ietvaros Reigans un Tečere tika dēvēti par neoliberaliem.

2. Situācijas analīze II.

Ideoloģiskās aktualitātes
pēc 2022. gada 24. februāra.
Karš un “krievu pasaule”

2.1. Krievijas mūsdienu ideoloģisko nostādņu analīze filosofiskā skatījumā

Valsts drošības dienesta 2021. gada pārskatā teikts:

“Kremļa pasaules redzējums ir balstīts melos, dezinformācijā un iztēlotos Rietumu draudos. Tā pamatā ir spriedzes izplatīšana, baiļu vairošana, draudi, citu valstu un to vēstures noniecināšana, citādu uzskatu izsmiešana.”¹

Var piekrist tiem politologiem un sociālās dzīves analītiķiem, kuri 2022. gada 24. gada marta rītā konstatēja: mēs esam pamodušies citā, negaidītā realitātē. Sākoties Krievijas agresijai Ukrainā, ir sabrukusi līdzšinējā, vairāk vai mazāk par racionālu uzskatītā pasaules kārtība, mēs pat

nespējam prognozēt, kas varētu notikt rīt, nav izslēgtas atomkara briesmas. Vienlaikus gribētos vaicāt, vai Rietumu pasaule pārāk ilgi nav gulējusi letarģiskā miegā, atradusies cītīgi producētu iedomu un ilūziju gūstā, neatlaidīgi un nekritiski piedēvējot visai cilvēcei (jebkurai civilizācijai, arī Krievijai) pasaules redzējuma formas un domāšanas īpatnības, kas raksturīgas tikai Rietumu sabiedrībām.

Mūsdienu (21. gadsimta pirmās desmitgades) aktuālo politisko procesu kontekstā jāpiemin Krievija ar tās piekopto **militārisma un valsts terorisma** praksi, kas gan laika intervāla, gan vērēna ziņā ievērojami pārspēj franču “lielā terora” uzbangojumus. Valsts terors Krievijā ir plaši pētīts fenomens gan pašā Krievijā, gan arī pārējā pasaulē. Tas guvis pamatīgu

¹ <https://vdd.gov.lv/uploads/materials/29/lv/vdd-2021-gada-parskats.pdf>, 16. lpp.

atspoguļojumu krievu rakstnieka Aleksandra Solženicina darbos ("Gulaga arhipelāgs"), angļu vēsturnieka R. Konkvista pētījumos ("Lielais terors") un daudzu citu autoru apcerējumos. Šeit nav vietas sniegt izvērstu apskatu, jānorāda vien uz dažiem aspektiem, kuri militārisma un valsts terorisma sakarībā saistās ar krievu kultūru kā "kolektīvo personību", respektīvi, nacionālo identitāti. Nav tā, ka par šo tēmu nebūtu runāts, taču politkorektums līdz šim ir uzstājīgi prasījis šādas sarunas pieklusināt. Tāpēc būtu labāk ļaut par to runāt pašiem krievu autoriem. Norādīsim kaut vai uz krievu politologa D. Oreškina atzinumiem (protams, līdzīgas domas pauž arī citi autori). Pēc viņa pārlicības,

Krievija daudzējādā ziņā ir Zelta ordas mantiniece un Krievijas ekspansionistiskās politikas saknes ir meklējamas arī Zelta ordas vērtību orientācijās, t. i., būt nemitīgā kustībā, citu etnosu teritoriju sagrābšana un pārvalde utt.

Tas iezīmē **Krievijas īpašo un tragisko situāciju arī mūsdienu pasaulē, kas universālā nozīmē izpaužas kā nespēja pievērsties sev, savas valsts celtniecībai, bet gan nemitīga gatavība izdarīt lēcieni uz ārpasauli.** Sociālie pētījumi liecina, ka tikai neliela Krievijas sabiedrības daļa būtu gatava atdot Japānai Otrā pasaules kara beigās Krievijas sagrābtās japāņu salas. Domājams, ka **tieši impērisms kā augstākā vērtība ir faktors, kas Krievijā ļauj uzturēt agresīvu militārismu** līdz pat šai dienai.¹

Totalitāras regulācijas sakarībā gribētos atzīmēt vēl kādu salīdzinoši jaunu parādību: vairākas pasaulē plaši pazīstamas Krievijas nevalstiskās organizācijas (piem., "Memoriāls") pasludinātas

par ārvalstu aģentiem, kas varas pārstāvju rīcību būtiski pietuvina valsts terorismam, kurš vērsts gan pret savu tautu, gan ārpasauli, vedinot domāt par Krievijas kultūras īpatnībām, kas šādu rīcību pieļauj. Pašlaik Krievijā jau aizliegta jebkura opozicionāra darbība, par protestiem pret karu Ukrainā draud visbargākie sodi.

Turpinājumā aplūkosim vairākas būtiskas kategorijas, naratīvus un sociālās prakses elementus, kas ilgstoši (brīžiem gadsimtu gaitā) ir bijuši nozīmīgi Krievijas kultūrā, nosakot tās savdabību un praktisko rīcību.

Visupirms būtu aplūkojamas tādas kategorijas un naratīvi kā —

- "krievu pasaule",
- "dzilestauta",
- "Krievijas īpašais ceļš",
- Zelta ordas mantojums,
- fašisms un nacisms.

Arī mūsdienu Krievijas ekonomikas specifika kļūst saprotamāka, ja to skata kultūras kontekstā.² Tādā rakursā aplūkotās problēmas un izteiktās domas var **aktualizēt atziņas, kas vai nu ideoloģisku apsvērumu, vai politkorektuma dēļ ilgāku laiku ir noklusinātas.**

Gribētos oponent šobrīd Rietumos populārajam sauklim: tas ir Putina karš! Jā, Putins un viņam tuvās militāristu un spēka struktūru aprindas varēja izraisīt karu, taču neviens karš nav iespējams, ja to neatbalsta plašāka sabiedrības daļa. Kā to apliecina Levadas sabiedriskās domas pētījumu centra veiktās aptaujas, pozitīva attieksme pret Krievijas agresiju Ukrainā ir aptuveni 70 % iedzīvotāju. Karu aktīvi atbalsta Krievijas Pareizticīgās baznīcas vadība.

¹ Igors Šuvajevs. *Krievijas homo imperii*. LU FSI, 2015, 17. lpp. Krievijas impērisms tikai pastiprinās. Tā analīzei veltīta šī grāmatiņa, kas šobrīd ir aktuāla, par to liecina arī intervijas ar profesoru. <https://news.lv/Diena/2015/04/10/brivibai-vienmer-ir-asins-piegarsa>

² Pētniecība par Krievijas mūsdienu ideoloģiju veikta vērtību, ideju un ideoloģisko prakšu rakursā. To var izvērst Krievijas ekonomikas un vēstures detalizētā pētījumā, taču tas nav pasūtītā darba uzdevums. Pētījums galvenokārt balstās uz ļoti plašu sekundārās literatūras klāstu, turklāt visupirms uz krievu autoru darbiem.

Krievijas opozicionārie pētnieki (piem., Andrejs Kurajevs) analizē tēzi, ka karš Ukrainā nav tikai Krievijas patvaldnieka iedoma, bet kļuvis redzams, ka to atbalsta liela daļa Krievijas tautas un pareizticīgā baznīca. Var piekrist, ka bolševisms ar savu vardarbību ir bijis pareizticības inversā (apgrieztā) forma, jo Bizantijas dzīves forma Eiropā ir atstājusi unikālu totalitārisma pieredzi. Bizantija nav senās Hellādas dārgumu krātuve, cik tūkstošgadīga totalitārās prakses forma, kas atainojas Krievijas garajā vēsturē.¹

Kopš 2012. gada Krievijas ideoloģijā pastiprināti sāka kultivēt mineliārismu un vardarbības pamatojumu, to noformulējot kā mesianisku palīdzību "nepareizu ceļu ejošajām tautām", piemēram Rietumeiropai kā "gejropai". Iedestīt šīs idejas lielā Krievijas sabiedrības daļā, balsoties uz pareizticības vērtībām — glābt citus —, ir izdevies ātri un ļoti dziļi. Karā ar Ukrainu un Ukrainas pareizticīgās baznīcas atdalīšanās aktā no Krievijas 2022. gada maija beigās sāk parādīties Krievijas pareizticīgās baznīcas patriotiskās bravūras morālais sabrukums. Patriarha Kirila bezgalīgā jūsma par Putina izraisīto karu balstās uz melīgu frāzi par Eiropas atpestīšanu un konservatīvo ģimenes vērtību apliecināšanu visas pasaules labā. "Mūs, krievus un baznīcu, sauc palīgā!", tādā pseidomorālā diskursā tiek ievīta vajadzība karot. Interesanti, ka tika izmantota preventīva nākotnes forma: *ja mēs neiesim savlaicīgi palīgā, Rietumi un NATO uzbruks pirmie*. Tāpēc tiek attaisnota karadarbība Ukrainā.²

Lielu ietekmi Krievijas ideoloģijas veidošanā spēlēja grāmatas, kuras publicētas jau pasen, 2012. gadā, piemēram, Mihaila Jurjeva "Trešā impērija. Krievija, kurai jābūt" un tika uzskatītas par murgainām, bet no šodienas kara Ukrainā

ir lasāmas kā Putina ideoloģisko, impērisko centienu atspulgs, un nebūt ne kā tīrās aplamības, jo autors savā sacerējumā atspoguļo Putina centienus, par kuriem raksta šodien daudzi analītiķi — impērismu, ekspansiju, ne tikai Ukrainas, bet arī Baltijas valstu apdraudējumu līdz pat centieniem visu iznīcināt.³

Pareizticībā ir īpaši noformulētas attiecības starp "es" un "mēs". "Es" kā indivīds, protams, ir grēcīgs, un baznīcai jānāk grēciniekam palīgā. Taču "mēs" kā valsts, Baznīca, varas kopiena utt., nekad neklūdās, nav vainīgi, te iespējama tikai pašslavināšanās, ko redzam mūsdienu Krievijas ideoloģijā. Ārkārtīgi reti notiek vērtēšanas pret Baznīcas vadību, bīskapiem, ka viņi varētu proponēt ko aplamu. Tāpēc sagaidīt opozīcijas pastiprināšanos no pareizticīgās baznīcas nav reāli.

Turpmākajā Krievijas ideoloģijas (vēsturiskās un mūsdienu) analizē tiek apspriesta pamattēze:

Krievijas agresīvā darbība arī mūsdienu pasaulē sakņojas gadsimtos kultivētajā militarismā un dominējošajās kultūras orientācijās.

Lai noskaidrotu Krievijas militarisma iespējamo saistību ar kultūru, jāveic padziļināta kultūras kā sociāla fenomena analīze, ir jātiek skaidrībā, kādi varētu būt tie fundamentālie kultūrslāņi, kuri visupirms spētu raisīt agresīvu reakciju.

Pēc tam ir jāmeklē tādas struktūras, kas atklāj etnosa pasaules redzējuma un domāšanas īpatnības. Līdz ar to iezīmējas arī pētījuma galvenais uzdevums — **atsegt vēsturiski noteiktā praksē un pārliecībās sakņoto un universālo Krievijas kultūrvēsturisko struktūru (mīta formas, lielie naratīvi, specifiska ikdienas apziņa, reliģija, filosofija) ciešo saikni**. Šāda pieeja arī ļaus labāk saprast Krievijas ideoloģijas panākumus un trūkumus.

¹ Александр Каждан. *Византийская культура*, М., 1968, un citi darbi, izcils bizantologs.

² Андрей Кураев. Парижская беседа ч.2: церковь на фоне спецоперации. <http://novsoc.ru/a-kuraev-parizhskaya-beseda-ch-2-tserkov-i-spetsoperatsiya/>

³ Skat.: Юрьев М. *Третья Империя. Россия, которая должна быть*. М.: Лимбус Пресс: Изд-во К. Тублина, 2006

2.2. Fašisms. Kas tas ir šodien?

Krievijas politiskajā praksē un arī ikdienas valodā bieži vien jāsastopas ar krievu kultūrai un valodai nepiederoša cilvēka skatījumā dīvainu vārda “fašisms” lietojumu. Ar šo vārdu kā lamuvārdu no krievu puses daudzkārt ir apzīmēti arī latvieši. Katrā ziņā šis termins krieviskajā apziņā ir visa pasaules ļaunuma iemiesojums.

Lai aptvertu šā vārda specifiku krieviskajā izpratnē, nedaudz aktualizēsim termina “fašisms” saturisko piepildījumu. Lai cik tas šķistu dīvaini, zinātniskajā literatūrā joprojām nav vienprātības par šā termina būtību.

Šeit nebūtu jēgas kavēties pie termina izcelsmes, vispārzināms, ka tas kā simboliska forma (saišķis ar tajā iestiprinātu cirvi) sakņojas Romas kultūrā, aicinot uz spēku un vienotību. Raugoties uz fašismu vēsturiski, jāatzīst, ka sākotnējā attīstības stadijā to vairākās Eiropas valstīs atbalstīja plašas, turklāt atšķirīgas iedzīvotāju grupas: strādnieki, zemnieki, intelektuāļi, rūpnieki (aina dažādās valstīs ir atšķirīga). Jāpiezīmē, ka ne vienmēr fašistiskā kustība ir bijusi saistīta ar antisemitismu. Piemēram, Itālijā liela loma fašisma izveidē un popularizēšanā visā Eiropā bija ebrejietei Margeritai Sarfati, vērā ņemams arī tas, ka sākotnēji fašisms attīstījās kā kreisi sociālistiska kustība.

Fašismu kā sociālu parādību raksturo spēcīga centrālā vara, kas nepieļauj opozīcijas izveidošanos, autoritārs vadonis, militarizācija, agresīva ārpolitika, represijas pret politiskajiem pretiniekiem, pārspīlēts nacionālisms vai pat nacionālā pārkuma ideoloģija.

Ir teorētiķi, kuri domā, ka par vienotu fašisma jēdzienu runāt ir, ja ne neiespējami, tad vismaz neauglīgi. Raksturīgs piemērs šādam skatījumam ir starptautiski atzītā vācu pētnieka Bernda Martina uzskati.

“Fašisms kā augstākstāvošs pamatjēdziens tāpat labākajā gadījumā ir piemērots, lai

apzīmētu trīs dabiski radušos, Vācijā, Itālijā un Japānā vispārēji par fašismu saukto kustību fāzes. Turpretim kā aptverošs jēdziens režīmu fāžu apzīmēšanai izteikums nav auglīgs un nevar būt atbilstošs pilnīgi atšķirīgiem kundzības nodrošinājumiem. Tāpēc vēsturiskajai īstenībai, kā arī toreizējo režīmu Berlīnē, Romā un Tokijā vēsturiskajai pašsaprotamībai atbilstošāk būtu atteikties no novazātā fašisma jēdziena,” raksta B. Martins.¹

Atšķirībā no Martina pasaulē pazīstamais vēsturnieks, Konrāda Adenauera prēmijas laureāts, Ernsts Nolte runā par fašistiskām kustībām Eiropā, attiecinot fašisma jēdzienu arī uz krievu boļševismu.² Nolte savos 20. gs. sešdesmitajos gados publicētajos darbos argumentēti demonstrē fašistisko kustību pamatstruktūru līdzību ar boļševismu. Kad Nolte astoņdesmitajos gados ierunājās par “Gulaga arhipelāga prioritāti attiecībā pret Osvencimu”, sekoja asi noraidošā reakcija no pasaules “progresīvo” vēsturnieku puses (pirmais balsi pacēla vācu slavenais filozofs J. Hābermāss).

Krievijā (PSRS) pēc Otrā pasaules kara “uzvara pār fašismu” kļuva par vienu no galvenajiem ideoloģiskajiem naratīviem, par eksistenciālu kategoriju. Neiespējami iedomāties, ka pat tā saucamā “Hruščova atkušņa” vai Gorbačova “perestroikas” laikā plašākā sabiedrībā (arī akadēmiskajās apriņķos) varētu aizsākties diskusija par “padomju fašismu”. Padomju cilvēks kā antifašists un fašisma uzvarētājs bija svēti un neskarami jēdzieni.

Putina agresīvo darbību rezultātā pēdējās desmitgadēs fašisma un boļševisma salīdzinājuma tēma pamazām ienāk krievu disidentu diskursā

¹ Bernd Martin: *Zur Tauglichkeit eines übergreifenden Faschismus-Begriffs*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 29. Jg. 1981, S. 48 - 73

² Skat. Ernst Nolte. *Die faschistischen Bewegungen*. DTV, München, Originalausgabe 1966.

(G. Kasparovs, V. Novodvorskaja, A. Šutovs, V. Suvorovs, M. Vellers u. c.). Tā aktualizējas līdz ar Krievijas īstenoto Krimas aneksiju un iebrukumu Donbasā. 2022. gada 24. februāris piešķir balsi ilgstoši slāpētajam vārdam un simtiem un tūkstošiem ļaužu visā pasaulē (visupirms, Krievijā) ļauj pateikt to, ko viņi jau sen ir sapratuši:

Krievijā kopš 1917. gada bolševistiskā apvērsuma ir valdījis totalitārs režims, ko pamatoti var pielīdzināt fašismam (iespējams, briesmīgāks par dažām citām fašisma versijām).

Neraugoties uz radikālo izteiksmes veidu, Krievijā šiem pielīdzinājumiem trūkst akadēmiskas konkrētības. Daudzos gadījumos tie atgādina lāstus un lamuvārdus. Taču ir mainījies šo lāstu adresāts, kas gan vēl nav guvis pietiekami skaidras un noteiktas aprises: **līdz galam nav atbildēts jautājums, kas iemieso krievu fašismu — tauta ar tās specifiskajām eksistenciālajām un vērtību orientācijām, valsts pārvalde, čeka, partija, militārās struktūras, citas instances vai arī noteiktu instanču kopums?**

Par krievu fašismu šobrīd pilnā balsī runā daudzi pasaulē pazīstami Krievijas intelektuāļi: vēsturnieki, filosofi, sabiedriskās domas pētnieki, ekonomisti. Atsevišķos gadījumos viņiem pievienojas pat militāro aprindu un popkultūras pārstāvji.¹ Īpaši pieminami būtu bijušie Krievijas varas pārstāvji: G. Javlinskis, A. Čubaiss u. c., kuri ne tikai Krievijas staļinisko, bet arī pašreizējo režīmu nesaudzīgi raksturo kā fašistisku veidojumu. Pēc Javlinska domām, "Putina Krievijā iedibināta fašistiska, "korporatīvi mafioza sistēma".² Politikis tiecas arī noskaidrot,

kāpēc šāda sistēma mūsdienu Krievijā varēja izveidoties. Līdzās ekonomiskiem un politiski organizatoriskiem faktoriem Javlinskis kā ļoti būtisku min apstākli, ka "netika dots valstisks vērtējums Staļina režīmam".³ Viņš aicina saprast, ka putiniskais fašisms

"nav viena vai dažu cilvēku pasākums, un tāpēc par to, ko dara ar Ukrainu, ir atbildīga visa Krievijas sabiedrība".⁴

Nedaudz pretrunīgi sacītajam izskan Javlinska atziņa, ka Krievijā nav sabiedrības šā vārda īstā nozīmē, t. i., Krievijā nav sabiedrības kā vairāk vai mazāk autonomi funkcionējošu un totalitārai varai nepakļautu elementu kopuma, nav varas horizontāles. Tā vietā **pastāv totalitāri organizēta varas vertikāle, kas arī ir viena no dažādu fašismu pamatiezīmēm.** Līdz ar to Javlinska izteikumā par Krievijas sabiedrības atbildību termina "sabiedrība" vietā adekvātāk būtu likt terminu "tauta" (par tautas atbildības problēmu detalizētāk nedaudz vēlāk).

Krievijas intelektuāļu vidē ir sākušās sarunas arī par krievu fašisma vēsturisko ģenēzi. Šajā sakarībā ļoti interesantas ir filosofa, literatūrkritiķa un rakstnieka D. Bikova atziņas. Pēc viņa pārliecības, krievu fašisma specifiskās saknes rodamas jau Ivana Bargā valdīšanas laikā, kad tiek iznīcināta pirmā un vienīgā demokrātija Krievzemes vēsturē — Novgorodas republika. **Bikovs uzskata, ka krievu totalitārismu (fašismu) raksturo trīs pamatiezīmes,** kas lielos vilcienos iezīmē arī jebkura fašisma pamatprincipus:

- nacionālās izredzētības ideja;
- nemitīga iekšējā ienaidnieka meklēšana un iznīcināšana;
- specdienesti kā režīma galvenais balsts.⁵

¹ Skat., piemēram: Андрей Макаревич призывает прекратить это сумасшествие немедленно! (2022) Новости Украины, <https://www.youtube.com/watch?v=4MLs-xbGli4>

² Skat.: За то, что делают с Украиной, несет ответственность российское общество, <https://www.youtube.com/watch?v=c9G4FkV0Mxg&t=484s>

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Skat.: Дмитрий Быков о генезисе русского фашизма. Ведущий: проф. Гжегож Пшебинда, <https://www.youtube.com/watch?v=a03o7BcTffg>

D. Bikovs ļoti akcentē fašisma psiholoģiskos aspektus. Pēc viņa domām, fašismu būtiski raksturo kādas sociālās grupas, kliķes pārākuma apziņa attiecībā pret citām sociālajām grupām. Sekojot jau minētā vācu vēsturnieka B. Martina atzinumiem, varētu teikt, ka šāds termina "fašisms" lietojums ir nekonkrēts un neauglīgs. Līdzīgus "fašismus", labi pameklējot, varētu atrast jebkurā vietā un vēsturiskajā laikmetā. Tomēr, lai arī cik neprecīzs Bikova gadījumā būtu termina lietojums, viņa minētie pamatprincipi pārlicinot iezīmē kultūrformas, kas gadsimtu gaitā caurauž krievisko pasaules redzējumu un sociālo praksi.

Atzīmēsim vēl dažu ietekmīgu Krievijas politiķu un ekspertu viedokļus un izteikumus, kuros pievērsta uzmanība Putina režīma sociālajai praksei, vērtējot to kā fašistisku.

A. Čubais: viens no Gorbačova "perestroikas" galvenajiem arhitektiem jau 2010. gadā saskata fašisma atdzimšanu Krievijā un brīdina par to sabiedrību: "Fašisma radītās briesmas vēl nav pilnīgi parādījušas sevi, un es uzskatu, ka tās ir briesmas, kas var saraut Krieviju gabalos."¹ Sākoties Krievijas iebrukumam Ukrainā, politiķis ir devies emigrācijā.

J. Felštinskis: "Šodienas Krievija ir fašistiska valsts, ko pārvalda drošības iestāžu darbinieki", saka šobrīd ASV dzīvojošais krievu vēsturnieks.²

"Pašreizējā vēsturiskajā etapā Krievijā valda VDK/FDD virsnieku hunta. Viņi ir sagrābuši augstākos valsts, administratīvos, ekonomiskos un saimnieciskos amatus. Ja ne visu lielo uzņēmumu, banku un kompāniju vadītāji ir FDD virsnieki, tad tādi ir vadītājiem pieliktie vietnieki, kas kontrolē biznesu savas organizācijas interesēs," turpina Felštinskis.³

Kā redzams, paužot kategorisku nosodījumu krievu fašismam (un jebkuram fašismam), minētie sabiedriskās domas analītiķi un politiķi nepretendē veikt akadēmisku termina "fašisms" analīzi. Neraugoties uz to, viņiem ir izdevies veiksmīgi iezīmēt krievu totalitārisma uzbūves un prakses pamatprincipus.

Apkopojot iepriekš veikto analīzi, varētu konstatēt, ka **krievu fašismu raksturo čekas, partokrātijas un militāro aprindu diktatūra, iedzīvotāju pārvalde pēc vertikālās varas struktūras uzbūves principa un specifiski (mafiozi) organizēta ekonomika** (par to detalizētāk vēlāk).

Svarīgi saprast, ka krievu fašisms kā specifisks sociāls fenomens varēja veidoties un pastāvēt arī šodien tikai ilgstošā laika periodā radušos vērtīborientāciju un kultūras pamatformu kontekstā (to konkretizēsim turpmāk).

Nepretendējot uz fašisma problēmas universālu risinājumu, atzīmēsim, ka pētījumā svarīgāka ir termina "fašisms" konkrētā lietojuma prakse un šīs prakses saistība ar vēsturiskām krieviskā pasaules redzējuma formām. Vēsturnieks Timotijs Snaiders rakstā, kas 2022. gada 19. maijā publicēts *The New York Times*, skaidri nosauc Krievijas šābrīža izpausmes, tostarp karu Ukrainā, par fašismu, kaut tas tiek aizmiglots ar antifašisma doktrīnu, kad Krievija ir uzvarējusi Otrajā pasaules karā antifašistiskajā frontē.⁴

Fašisma jēdziens savu krieviski iekrāsoto saturu un kultūras mežglupunkta statusu gūst saistībā ar Vācijas iebrukumu Krievijā Otrā pasaules kara laikā, nostādot Krieviju sabrukuma, pat iespējamās iznīcības priekšā. Pirms tam vārds "fašisms" īpašas negācijas Krievijā neraisa, kādu brīdi Krievija ir pat nacionālsociālistiskās Vācijas sabiedrotā. Abas valstis vieno kopīgi asinsdarbi Polijā. Molotova-Ribentropa pakts sadala Eiropu ietekmes zonās. Situācija mainās, Krievijai no sabiedrotā kļūstot

¹ <https://www.delfi.lv/news/arzemes/anatolijs-cubaiss-fasisms-var-saraut-krieviju-gabalos.d?id=34120283>

² <https://www.delfi.lv/news/arzemes/felstinskis-krievija-ir-fasistiska-valsts-ko-parvalda-fdd.d?id=46331747>

³ Turpat.

⁴ Snyder, Timothy. "We Should Say It. Russia Is Fascist." *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>

par agresijas upuri. Līdz ar katastrofālajām neveiksmēm frontē, zaudējumiem, visas tautas ciešanām, mainās arī attieksme pret vārdu “fašisms”. Tas kļūst par ļaunuma iemiesojumu kosmiskos mērogos, iezīmējot opozīciju kultūrapziņā; fašisms kā absolūts ļaunums ir pretstats jēdzieniem “labais”, “dzīvība”, “cilvēks”, “krievs” utt. Ir saprotams, ka cilvēcības vārdā fašisms ir jāiznīcina. Kara norisē konkrētais, redzamais fašists ir vācietis. Ilja Ērenburgs nerimstoši aicina iznīcināt vāciešus — pretīgos necilvēkus ar zaļām spāres acīm: nogaliniet, izvarojiet, viss pieder jums. Piebildīsim, ka vienkāršais krievu karavīrs nav teorētiķis, viņš neprāto par fašismu — fašists ir vācietis, un viņš to nogalina. Pakāpeniski un nemanot notiek fundamentāla apziņas transformācija, kuras sekas ir uzskatāmi vērojamas vēl šodien:

apzīmējums “fašisms” ir pārtapis par etnisku kategoriju

(šodien briesmīgākie “fašisti” izrādās ukraiņi). Turklāt laika gaitā (līdz pat mūsdienām) šis jēdziens krieviskajā kultūrapziņā ir savijies ar cita, svešā negatīvu uztveri. Pasaule ir sadalījusies krievos un viņu sabiedrotajos — antifašistos, un visos pārējos — fašistos, t. i., tajos, kas nepakļaujas krievu nestajai “atbrīvošanai” un “antifašistu” diktātam.

Saistībā ar to interesanti un reizē šausminoši ir vērot Krievijas propagandistu darbību. “Militārā operācija”, kuras gaitā iet bojā tūkstošiem cilvēku, tiek pasludināta par humānu, turklāt, galvenais, par antifašistisku pasākumu. Izskatās, ka, apkarojot “fašismu”, nedaudz mulst pat Kremļa propagandisti. Margarita Simonjana ir pārsteigta, ka “liela Ukrainas sabiedrības daļa ir “banderovieši” un “nacisti””.¹ Ļoti viegli šo “pārsteigumu” būtu izskaidrot kā profesionālu liekulību. Tā tas droši vien arī ir. Tomēr daudz svarīgāk ir saprast, ka šo liekulību ir iespējams pārdot miljoniem Krievijas pilsoņu — “antifašistu”, kas sava “antifašisma” vārdā ir gatavi likvidēt vai puspasauli.

Krievu “antifašistus” nesatrauc vairāk nekā četri miljoni ukraiņu bēgļu (viņu uztverē tie ir fašisti, banderovieši). Savulaik vāciešus īpaši nesatrauca nacistu koncentrācijas nometnes. Miljonus krievu nesatrauc mierīgo iedzīvotāju slaktiņi Bučā un Irpiņā, pat mazu bērnu izvarošana (*tie tak esot meli — turklāt fašisms jāizravē ar visām saknēm*), tas viss taču tiek darīts krievu pasaules kā nākotnes laimes valstības vārdā, tās ir “antifašistiskas” darbības.

Vērojot sabiedriski politiskos procesus pasaulē, ar satraukumu nākas konstatēt, ka periodā **pēc Otrā pasaules kara ievērojama Rietumu sabiedrības daļa (tostarp intelektuāļi) ir jāvusies krievu “antifašisma”, t. i., fašisma hipnozei**. Visai iedarbīgs ir bijis vēstījums par padomju varu kā tautas varu Padomju Savienībā. Padomju režīma slavināšanā iesaistās daudzi ievērojami rietumu intelektuāļi, kuru vidū īpaši izceļas filosofi Žans Pols Sarts un Ernsts Blohs. Un tikai retais pamana, ka Padomju Savienība nav un nekad nav bijusi valstu savienība, bet gan Maskavas totāli pārvaldītu teritoriju kopums, ka pēc Satversmes sapulces padzišanas boļševiku pārvaldītajās teritorijās nekad vairs reāli nav pastāvējusi demokrātiski vēlētā padomju vara, bet gan ieviesta boļševiku militāra pārvalde. To pamana vien atsevišķi Rietumu inteliģenti; Karls Jaspers atzīmē, ka viņš neiebilstu pret padomju varu, ja vien tā kādreiz vispār būtu iedibināta.²

Dīvainu nostāju attiecībā pret Krieviju ieņem tā saucamā Rietumu kreisā kustība (kreisās partijas). Ja sākotnēji tām ir bijusi kaut kāda saistība ar darbaļaužu interesēm (šķiet, Rietumu kreisie nav pamanījuši, ka viņu apjūsmotā “darbaļaužu valsts” sen jau pārvērtusies miljardieru oligarhu valstī), tad laika gaitā to kreisums aizvien vairāk transformējas atbalstā krievu fašismam. Īpaši spilgti to nākas vērot šobrīd, kad Krievija cenšas veikt Ukrainas aneksiju, turklāt jau pāris desmitgades atklāti sludinot tēzi par Ukrainas valsti kā

¹ Skat. https://www.youtube.com/watch?v=H__0HE0bdqQ

² Skat. Karl Jaspers. *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*. München, 1962.

vēsturisku pārpratumu, kuru pēc iespējas drīzāk ir jānovērš (V. Putins, V. Surkovs, A. Dugins u. c.). Formāli nosodot Putinu (krievu tauta, protams, nav vainīga), Rietumu kreisie visu atbildību par Ukrainas karu uzliek Rietumu valdībām. Kopējā korī sevišķi izceļas vācu kreisie (S. Vāgenknechte¹, G. Lētša² u. c), taču Putina atbalstītāju netrūkst pat ASV akadēmiskajās aprindās. Pēc Vašingtonas Universitātes profesores M. Laruelas domām, Putina režīmu nekādā ziņā nedrīkst dēvēt par fašistisku (tas gan tika teikts 2018. g.).³

Pārsteidzošā kārtā Putina Krievijas atbalstītāju vidū pamanāmi arī nopietni politiķi un sabiedriskās domas eksperti. Bijušais Vācijas sociāldemokrātu vadītājs O. Lafontēns ir pārliecināts, ka Krievijas iebrukumu Ukrainā izraisījusi Rietumu nevēlēšanās ņemt vērā Putina intereses (pašu iebrukumu Lafontēns gan nosoda).⁴ Izbrīnu raisa arī spožā intelektuāļa un politiķa Kļausa fon Donani nostāja saistībā ar Krievijas agresiju. Pēc Donani domām, ar Putinu nav pietiekoši daudz runāts, viņš nav pārliecināts par Rietumu labajiem nodomiem (iepriekšējās desmitgadēs un arī tagad); arī Krievijas agresiju Ukrainā eksperts vēlētos izbeigt diplomātiskā ceļā.⁵

¹ Skat. "Katar statt Russland? Über grüne Scheinheiligkeit und die katastrophalen Folgen eines Gas-Embargos", <https://www.youtube.com/watch?v=hFMMeqC8fuY>; "Frieden für die Ukraine - Wie der Krieg beendet werden kann", <https://www.youtube.com/watch?v=HEzT9HKJ6D8&>

² Skat. "Wir werden der neuen Rüstungsspirale niemals zustimmen", <https://www.youtube.com/watch?v=CNys-KpEqQ>

³ Skat. "Можно ли на самом деле считать Россию «фашистской»? Комментарии на публикации Тимоти Снайдепа", <https://www.ponarseurasia.org/10088/>

⁴ "Oskar Lafontaine und Norbert Röttgen im Gespräch | maischberger. die woche", <https://www.youtube.com/watch?v=XRZCLOcJpY>

⁵ "Klingbeil und Merz: Brauchen Energie aus Russland | maybrit illner vom 10.03.22", https://www.youtube.com/watch?v=_X3J2B5jsb4&t=1144s

Raksturīgi, ka, uzsākot sarunu par Krievijas agresīvajām darbībām pasaulē, Rietumu eksperti nekavējoties atceras Dostojevski, Tolstoju un Čaikovski (to dara arī Lafontēns). Vērtējot šīs Krievijas darbības, ļoti bieži tiek pausta neizpratne. Apzinoties to, ka termins "neizpratne" ir diplomātijas instruments, vienlaikus derētu apjēgt, ka **attiecībā ar Krieviju tā saucamā "neizpratne" atklāj būtisku Rietumu kultūras stāvokli**. Jau gadsimtiem ilgi Rietumi cenšas izprast Krieviju, to neizprot, taču savos izprašanas centienos Krievijas realitātei neadekvāti piemēro Rietumu racionalitātes principus. Tiek radītas teorijas par krievu cilvēka "plašo dvēseli", Dieva meklētājiem utt.

Rietumu cilvēks nesaprot, ka "krievu pasauli" nevar traktēt, vadoties pēc vienotiem universāliem principiem. Ir jāsaprot, ka darišana ir ar principiāli citu civilizāciju un kultūru, kas respektē tikai spēku un varu.

(Skat. tēmas turpinājumu 7.3.–7.4. nodaļā.)

Nav iespējams dialogs ar Čingishana un Hitlera hibrīdu Putinu un viņa domubiedriem. Agresija pret pasauli gadsimtu gaitā ir bijusi noteicošā Krievijas eksistences forma. Dialogs ar Putinu nav iespējams, tāpat kā savulaik nebija iespējams dialogs ar Hitleru.

Iebrukums Ukrainā ir iezīmējis plaisu starp divām atšķirīgām civilizācijām, un šo plaisu nebūs iespējams pārvarēt tik ilgi, kamēr vien pie varas būs Čingishans-Putins un viņa domubiedri un Krievijā nebūs veikta principiāla defašizācija.

Tomēr kā ir ar Dostojevski, Čaikovski un daudziem citiem visā pasaulē atzītiem un mīlētiem krievu kultūras pārstāvjiem? Nenoliedzami, tā ir Krievijas un visas pasaules kultūras daļa, daudzos gadījumos atšķirīga, tomēr tuva Rietumu pasaulei. Reizē ir jāsaprot, ka tā Krievijā vienmēr ir bijusi mazākuma daļa, turklāt pārinterpretēta boļševisma gaumē. Pasternakam, Mandelštamam, Bulgakovam un daudziem citiem boļševistiski tvertajā pasaulē vietas nebija.

2.3. Vai Padomju Savienība cīnījās pret fašismu un to uzvarēja? Nirnbergas process

Pētot mūsdienu krievu fašisma īpatnības, būtu jāpievēršas vēl kādai smagai un vienlaikus delikātai tēmai — Nirnbergas procesam. Šis process lielā mērā pielika punktu Otrajam pasaules karam un iedibināja oficiālu naratīvu šā kara atainojumam. Rietumos lielākoties tiek runāts par antihitlerisko koalīciju, Krievijā to visbiežāk dēvē par antifašistisko koalīciju. Arī interneta resursi latviešu valodā galvenokārt vēstī, ka "1941. gada oktobrī izveidojās antifašistiskā koalīcija, valstu savienība, kas vērsta pret fašistiskajām valstīm".¹ Ja koalīcija "vērsta pret fašistiskajām valstīm", tad arī Krievija pašsaprotami ir "antifašistiska", neraugoties uz neseno draudzību ar fašistisko Vāciju, neraugoties uz principiāli

fašistiski organizēto valsts pārvaldi, staļinisko teroru un citu valstu aneksiju. Šāda veida "anti-fašisms" piešķir savdabīgu indulgenci darbībām nākotnē: poļu virsnieku slepkavības Katiņā un citur, tūkstošiem izvarotu sieviešu Vācijā, masveida deportācijas, Gulaga nometnes, utt. — tās visas ir "antifašistiskas" darbības. Uzskatāmi varam vērot kā vārds, apzīmējums vēsturiski kļūst par ontoloģisku realitāti, kultūrformu, Krievijas sabiedrībā radot nesatricināmu pārliecību, ka Krievija kopumā un jebkurš tās pilsonis *a priori* ir antifašists (izņēmums varētu būt kāds, kas vēršas pret valdības politiku). Arī laikā, kad notiek aktīva karadarbība Ukrainā, ievērojama daļa Krievijas iedzīvotāju (vairāk nekā 80 %), neprasa šo darbību agrumentētu pamatojumu. To atsver putinisko propagandistu sejas televīzijas ekrānos, kuras piedāvā visam pāri stāvošo

¹ Skat., piemēram, <http://www.pavelsjurs.lv>; <http://uzdevumi.lv>

skaidrojumu, kas izslēdz jebkuru turpmāko jautājumu — tā ir cīņa pret fašistiem un banderoviešiem. Jāteic, ka no vārda “fašisms”, suģestējošā lietojuma un iedarbības nav pasargāti pat Rietumvalstu pārstāvji. Pavisam nesen, sākoties Ukrainas karam, Boriss Džonsons (tieši Lielbritānija sniedz neat-sveramu palīdzību Ukrainai) uzrunā Krievu tautai aicināja atcerēties kopīgo cīņu pret fašismu.¹ Skaidrības labad būtu jāprecizē, kā Padomju Savienība resp. Krievija antihitleriskās koalīcijas

ietvaros “cīnījās pret fašismu”. Objektīvi vērtējot, Padomju Savienība sniedza grandiozu ieguldījumu fašistiskās Vācijas sagrāvē, Eiropas atbrīvošanā no nacistu okupācijas, palīdzēja izgaistināt Hitlera maniakālo ideju par pasaules lielas daļas pakļaušanu un “jaunas kārtības” iedibināšanu tajā (līdzīgas idejas šobrīd pārņēmušas Putinu un viņam pietuvinātās aprindas). Cīņa pret Hitleru Krievijai bija arī cīņa uz dzīvību un nāvi par tās kā nacionālas valsts pastāvēšanu (šeit neaplūkosit jautājumu par to, ka Krievija aktīvi gatavoja iebrukumu Vācijā un Eiropā kopumā). Šajā gadījumā aktuāls ir jautājums: vai Padomju Savienība cīnījās pret fašismu un to uzvarēja?

¹ Skat. https://www.youtube.com/watch?v=q1dT_TuT-JY

Aksiomas, ietekmes, apsvērumi

Uz jautājumu gribētos atbildēt ar dažām **aksiomām**:

- fašisms (šajā gadījumā krievu) nevar uzvarēt fašismu;
- Padomju Savienība nekad nav cīnījusies pret fašismu, bet gan labākajā gadījumā pret savu neseno sabiedroto Hitleru;
- Padomju Savienība ārpus savas teritorijas nav atbrīvojusi nevienu kvadrātmetru zemes;
- iepriekš minētā aksioma pakļaujas citai aksiomai: **patiesi atbrīvotājs no atbrīvotajām teritorijām aiziet**, turpretim Padomju Savienība jebkuras “atbrīvotās” teritorijas (īpaši apspriežams būtu Austrijas gadījums) vienmēr ir paturējusi pilnīgā kontrolē.
- Līdz pat Padomju Savienības sabrukumam jebkuri centieni izvairīties no šīs kontroles ir beigušies ar militāru agresiju (Polija, Ungārija, Čehoslovākija). Otrā pasaules kara beigās Padomju Savienības okupētās (“atbrīvotās”) Japānas salas joprojām nav atdotas Japānai.
- Iepriekš pausto atziņu kontekstā jāmin daži apsvērumi Nirnbergas procesa sakarībā. Tas apstiprina sen zināmu patiesību: *uzvarētājs netiesā*. Ne brīdi nevēloties apšaubīt, ka vācu nacistiskie noziedznieki saņēma pelnīto sodu, diemžēl Nirnbergā tiesas priekšā netika saukts fašisms kā tāds. Nevienu neinteresēja krievu fašistu pastrādātās zvērības. Jau tas, ka fašistus tiesā fašisti, zināmā mērā padarīja Nirnbergas procesu par farsu. Tāpēc nav pārsteidzoši, ka pasaulē daudzkārt ir izskanējis aicinājums sarīkot Nirnbergas procesu II, kurā tiktu izvērtēti arī krievu fašisma noziegumi.

Aktuāls ir jautājums, kā mūsdienu Krievijai varētu palīdzēt izrauties no fašistiskās eiforijas. Protams, ir jāpalīdz Ukrainai noturēties pret nepārprotamo Krievijas ideoloģisko un militāro agresiju. Taču varētu domāt, ka vislielākā dāvana Krievijas sabiedrībai no civilizētās pasaules puses būtu konsekventi veikta psihoterapija, kas liktu agresīvu

ilūziju pārņemtajiem Krievijas iedzīvotājiem saprast, ka tieši viņi ir fašisti, ka viņu neapvaldītās fantāzijas, viņu ideoloģija apdraud visas pasaules pastāvēšanu. Savā attieksmē pret “krievu pasauli” Rietumu civilizācijai vajadzētu būt konsekventai, lietas būtu jāsauc īstajos vārdos un nedrīkstētu savu pārliecību pārdot par Krievijas gāzi vai naftu. Varētu cerēt,

ka turpmākajos gadsimtos arī Krievija spētu pārtapt par demokrātisku sabiedrību (ar specifiskām iezīmēm, kas tikai bagātinātu pasaules kultūru). “Krievu pasaules” adekvāta interpretācija ir nepieciešama arī Latvijai. Tas varētu palīdzēt atteikties no ilūzijām, ka daļēja piekāpība Krievijas agresīvajām prasībām mazinātu starpvalstu spriedzi un palīdzētu risināt aktuālās ekonomiskās problēmas. Latvijas skolās tiek stāstīts par holokaustu. Līdzās šai informācijai būtu nepieciešams arī kurss par krievu fašismu un “krievu pasaules” agresīvi nacistisko virzību.

Lielai daļai Krievijas iedzīvotāju ir stipri svešs jēdziens “Otrais pasaules karš”. Tikpat kā nekas nav zināms par Sabiedroto ieguldījumu uzvaras kaldināšanā. Tā vietā mēdz runāt par Lielo Tēvijas karu, kurā Padomju Savienība gandrīz viena pati pieveikusi nacistisko Vāciju. Šāda kara interpretācija ir veicinājusi militāristisko dvingu Krievijā, kuras

rezultāts ir saukļi, “uz Berlīni!”, “mēs varam atkārtot!” un bērnu ratiņi tanka formā. Arī šajā gadījumā agresīvās eiforijas mazināšanai ir nepieciešama adekvāta informācija, kuru piegādāt Krievijas sabiedrībai būtu aicināti gan Rietumu, gan arī pašas Krievijas intelektuāļi.

Ieteicams valsts visaptverošās aizsardzības nostādņu paplašināšanai vairāk piesaistīt vēsturniekus, kuri, būdami labi speciālisti un daļa no viņiem atraktīvi pasniedzēji, varētu gatavot raidījumus sabiedriskajā TV (arī privātajos kanālos) par Otrā pasaules kara īstenajiem uzvarētājiem,

kur Krievijas militārie spēki ietilpa koalīcijā, nevis bija vienīgie uzvaras kaldinātāji. Atstājot bez vēsturiskas skaidrības šādus jautājumus, Latvijas sabiedrības apziņā turpina iesakņoties nevajadzīgs mīts par Krievijas milzīgo nozīmi, kas ir šīs valsts vadības pašreizējās ideoloģijas stūrakmens.

2.4. Ideoloģijas un vērtības kara laikā

Skatiena spēks, patēriņa un varas baudas konfrontācija

2022. gada 24. februārī uzsāktā Krievijas agresīvā kara pret Ukrainu situācija krasi ietekmē vērtību nostādnes: pieaug konfrontācija starp demokrātiskām un autoritārām vērtībām, to paudējiem un aizstāvjiem; pieaug Latvijas valsts iestāžu, tiesībsargājošo struktūru, zinātnieku, inteliģences loma vērtību uzstādījumu skaidrošanā, sabiedriskās domas ietekmēšanā.¹

Krievijas un Ukrainas kara sākums ir radījis jaunu situāciju valstiskuma vērtību un Latvijas valsts idejas izpratnē — tās sargāšanā ir jāiegulda vēl lielāks

spēks un līdzekļi un vēl lielākā apmērā jārosina pilsoniskās sabiedrības aktivitātes, nekā tika darīts pirms 2022. gada 24. februāra.

Krievijas un Ukrainas attiecības ir saasinājušās līdz visasākajam punktam, līdz “gadsimta kaujai” Donbasā, kas izšķiršot aizsāktā kara likteni (situācija 2022. g. maijā). Diezin vai kāda viena liela kauja to izdarīs, taču no daudzām politisko analītiķu pusēm nāk vēstis — saķeršanās ir nevis starp divām valstīm — Krieviju un Ukrainu, bet gan starp divu vērtību platformu nesējiem, kas militārajam konfliktam jeb karam piešķir vēsturisku nozīmi.

Šīs vērtību sistēmas ir: demokrātija, kuras pusē stāv Eiropa, ASV, Kanāda u. c., un totalitārisms, ko kā pārvaldes formu un vērtību hierarhisko sistēmu

¹ Kārlis Apalups. Drošības profesionāļu asociācija. Intervija. Jābūt modriem, bet baidīties nevajag. www.zinas.tv3.lv, 7.03.2022.

praktizē Krievijas Federācijas vadība, priekšplānā izvirzot vardarbību, iekarošanu, ekspansiju, un totālu varu par saviem iedzīvotājiem.

Portāla *Atlantic Council* pētnieks Tarass Kuzio raksta:

“Šīs krīzes pamatā ir viena cilvēka — Krievijas prezidenta Vladimira Putina atteikšanās pieņemt Aukstā kara iznākumu un viņa dedzīgais sašutums par mūsdienu Krievijas vājo stāvokli pasaules mērogā. Savas politiskās karjeras laikā V. V. Putins nav slēpis, ka vēlas atjaunot Krievijas starptautisko prestižu un novērst nesenās pagātnes ģeopolitiskās netaisnības. Šīs imperiālās ambīcijas ir atradušas izpausmi V. Putina aizvien izteiktajā apsēstībā ar Ukrainu — valsti, kuras pastāvēšana ir kļuvusi par Krievijas valdnieka tumšāko baiļu un viņa daudzo vēsturisko aizvainojumu iemiesojumu”.¹

Kuzio nostādne par tikai viena cilvēka (Putina) lomu kara izraisīšanā tomēr ir diskutabla, jo bez Krievijas dažādu sociālo grupu atbalsta kara vešana nebūtu bijusi iespējama.

Viena no vērā ņemamām sociālpsiholoģiskām parādībām — daudziem cilvēkiem Krievijā ar mediju palīdzību iedvestā pasaules aina ir stingra, mainīt to, uzklusot argumentus, ir tikpat kā neiespējami, jo pasaules aina, kurā sakņojas vērtības, ir tapusi par identitātes pamatu. Vienkārši sakot: šis karš tā atbalstītājiem un veicējiem nozīmē Krievijas impērisko spēku un “pareizās vērtības”. Identifikāciju ar impērisko spēku nevar apgāzt, rādot un stāstot par kara šausmām Ukrainā. Intervijās cilvēki atbild: *Kā gan es varētu domāt un just citādi tāpēc vien, ka jūs man parādāt šīs šausmīgās kara bildes? Kā lai zina, ka tur tiešām tā ir? Varbūt mūsdienu mediju laikā tas ir feiks?* Šādas atbildes dzird krievu medijos, un eiropiešu vērtību aizstāvji brīnās, kā var atteikties neredzēt acīmredzamo.

Valsts aizsardzības stiprināšanas ziņā Latvijā jāņem vērā šis fenomens — ka var neredzēt acīmredzamo.

Mūsdienās pastāv tāds paradokss: kopš 20. gadsimta beigām **ilgstoši ir ticis veicināts, lai ar medijprātības palīdzību cilvēki paši atmaskotu melīgas ziņas.**

Tagad ir notikusi inversija — cilvēki paši pārvērš patieso par melīgo, kaut tas ir patiess, nespējot noticēt patiesībai, (piemēram, par brīvo Rietumu mediju sniegto informāciju), un aizmaskē savu skatienu, noslēpjoties savā ideoloģizētajā identitātē

(kā tas notiek ar lielu daļu Krievijas iedzīvotājiem, kas skatās TV un netic citam, atšķirīgam viedoklim). Noris vēl interesantākas pārvirzes: nevis melus uztver par patiesību, bet patiesību par meliem (piemēram, asinsdarbus pret civiliedzīvotājiem Ukrainā izdarījuši paši ukraiņi). Vai vēl citādāk — patiesības vairs nav nekur, tāpēc nevajag uzticēties nevienam un nekad. Filosofo Pītera Slotterdaika paredzētais ciniskā prāta stāvoklis ir iestājies daļā no Krievijas urbanizētās sabiedrības, kas nozīmē ideoloģisko ignoranci un nonākšanu “pelēkajā zonā” (ar novēršanos praktiski atbalstot agresiju).

Krievijas Federācijas vadības taktika melot, ziņas un militārā uzbrukuma motivāciju iekļaujot savā totalitārajā ideoloģijā, ir radījusi vērtību sistēmā īpašu stāvokli. Vērtību interpretācijās tiek lietotas kara stāvoklim atbilstošas mitoloģiskas shēmas par to, kas ir labais, kas ir ļaunais. Pasaules aina ir kļuvusi melni/balta un karotājiem otrā pusē: balti/melna jeb inversa. Vērtību uztverē tad ir mazāk šaubu, kas ir kas (ienaidnieks jānogalina! Un tas no krievu militāristu skatpunkta ir katrs ukraiņis kā “nacists”). Vērtības tiek pieņemtas vienkāršoti, tikpat kā bez sava novērtējuma. Ukraina bez “nacistiskās sejas” (ko ir iegalvojuši Krievijas mediji) netiek saskatīta. Tā ir **psihotraumatiskā inversija, kas regulē izpratni par labo un ļauno. Nostāšanās kādā no pusēm notiek bez analīzes, iekļaujot bezapzināto līmeni. Valsts drošības nostiprināšanai Latvijā jāņem vērā, ka analīzei jāpiesaista arī uz sociālo pētniecību orientētie psihoterapeiti un psihoanalīzes pārzinātāji.**

¹ Tarass Kuzio. *Kas stāv aiz Putina apsēstības ar Ukrainu?*
<https://www.sargs.lv/lv/viedoklis/2022-02-03/kas-stav-aiz-putina-apsestibas-ar-ukrainu>

Skatiena ideoloģija

Pastāv **skatiena ideoloģija**, kam nespeciālisti pievērš maz uzmanības. Taču vizuālās kultūras laikmetā tai ir liela loma. Fenomenoloģiskajā filosofijā ir labi aprakstītas iekšējās psihiskās shēmas, kā darbojas skatiens. Tas, ko redz, ir atkarīgs no tā, *kā skatās*. Skatiens ir būtībā vērtībpilns, ideoloģisks. Ž.P. Sartrs jau savā fundamentālajā darbā "Esamība un laiks" analizēja skatiena fenomenoloģiju. Skatiens redz jēgas (savā horizontā), nevis faktus. Jo ideoloģiski stiprāk veidota skatiena platforma, jo mazāk iespējas no skatiena pāriet uz redzēšanu, uz objektīvo faktu platformu. Mūsdienu propaganda lieliski zina šo skatiena fenomenoloģiju, papildinātu ar vizuāliem skatiem, balss tembru, krāsām, filmēšanas rakursu utt.

Skatiena inversiju pavērš atpakaļ uz citu — pareizo, realitāti tverošo pusi, ar pierunāšanu, ziņu sniegšanu, apgaismošanu utt., tikpat kā nav iespējams. Nepieciešama psihoterapeitiska prakse,

kas kara laikā individuālajiem cilvēkiem ir maz pieejama. Tāpēc karojošās valstis izmanto psihoterapeitu darbu medijos.

Latvijas sabiedriskā televīzija maz rūpējas par psihotraumatiskajām inversijām, skatiena ideoloģijām, bet turpina daudzus raidījumus un diskusijas tā, it kā pašlaik valstī drošības ziņā nekas nebūtu mainījies. **Sabiedriskajai televīzijai būtu jāuzņemamas lielāka atbildība par vērtību veidošanu Latvijā, ņemot vērā kara notikumus un draudus drošībai.** Tādam vajadzētu būtu arī sabiedriskajam pasūtījumam.

Pastāv ne tikai skatiens, bet arī jautājums, kā *izskatās* persona (*Instagram* nozīme!) noteiktas ideoloģijas ietvarā. Viņas vai viņa SEJA. No vizuālās kultūras dominances rodas šī milzīgā fotogrāfēšanās tieksme. Kauja vēl nav beigusies, izšautās raķetes dūmi joprojām kūp, bet tas jānofotografē un jānopublicē sociālajos tīklos. Arī Eiropas

Savienības augstākajām amatpersonām un EK vadībai gribas sevi iemūžināt bildē, jo vizuālās kultūras laikmetā attēlam ir lielāks svars nekā tekstam. Attēlu redz daudz vairāk cilvēku, nekā lasa tekstus vai dokumentus. EK priekšsēdētāja Urzula fon der Leiena atbrauc uz Ukrainu ar vilcienu un 2022. gada 8. aprīlī stāv Bučas pilsētiņā, kur Krievijas armija izdarīja kara noziegumu, nošaujot daudzus civiliedzīvotājus. Priekšplānā viņai melnas plēves (it kā) maisi, kas rada iespaidu par liķiem, tomēr mirušie tur klātesoši neizskatās. Taču kādam dizainerim ir bijis vajadzīgs ar šādiem aksesuāriem papildināt foto dramatismu. Fon der Leiena uzrunā min Putina armijas *Jauno seju*, un atkal neviļus tā ir skatiena (seja!) tēma.

Filosofs Moriss Merlo-Ponti saka: “.. redzēt nozīmē pārvaldīt no attāluma”¹ Tā ir vilinoša pietuvināšanās, patiesībā neesot tur iekšā. EK priekšsēdētājas rīcība ir politiski nozīmīgs žests, nav vēlmes viņu kritizēt, vien norādīt uz milzīgo vizuālās kultūras iespaidu, kas 21. gadsimtā valda pār cilvēku prātiem un veido vērtību skatījumu.

Kara dokumentācija fotogrāfijās (arī ukraiņu glezniecībā, kas tiek izstādīta arī Rīgā) nav tikai ar faktoloģisku nozīmi kara noziegumu pierādījumiem. Fotogrāfijai ir īpaša loma pasaules ainā, jo, kā raksta franču filozofs Rolāns Barts:

“Fotogrāfija ir varmācīga — nevis tāpēc, ka tā rāda varmācību, bet tāpēc, ka tā katru reizi ar spēku piepilda skatījumu un tajā nekas nevar ne liegties, ne pārveidoties...”²

Fotogrāfijai, kas fiksē būtisko, ir milzīgs spēks. Mākslinieciski spēcīga fotogrāfija izgaismo vērtības, atver būtības. Par lielisku Ukrainas armijas aizstāvības pozīciju attēlojumu ir kļuvušas Azov vienības karavīra, foto mīļotāja Dmitrija Kozacka fotogrāfijas no aplenktās rūpnīcas *Azovstaļ* katombu dziļumiem — ievainoto cilvēku sejas

tumsā, sāpes, spīts, izturība, pārliecība utt. **Foto nes tik ietilpīgu jēgas vēsti, ka top redzams — Ukraina aizstāvas ar kultūru, bet Krievijas armija uzbrūk bez kultūras, dzīvnieciski vissliktākajā nozīmē, nogalinot aiz Jaunuma.**

Dmitrija Kozacka foto, kur *Azovstaļ* sagrautajās telpās zilas gaismas strēles spīdumā stāv kareivis(e) ar plaši izplestām rokām uz sāniem kā putns, gatavs lidojumam, ir pelnījusi pasaules fotogrāfu vislielāko atzinību (kā saka autors, viņš vēlētos, lai viņa foto veltījums aiziet pasaulē). Ukrainas aizsardzības pozīcijas tiek pareizi veidotas, iesaistot valsts vislabākos dizainerus, fotogrāfus, video speciālistus, kas ir sapratuši — viņu vēstījumam jābūt visaugstākajā līmenī, lai rosinātu pasauli redzēt. Ar šo komentāru vēlamies piebilst, ka

saistībā ar Latvijas aizsardzības sistēmu un valstiskuma vērtību iemūžināšanu ir jāpievērš lielāka uzmanība vizuālajiem tēliem, foto, video spēkam un tam jābūt izpildītam vislabākajā kvalitātē.

Vēl citā rakursā jēdziens “seja” tiek izspēlēts Francijas prezidenta E. Makrona izteikumā, ka nedrīkst pieļaut smagu Krievijas zaudējumu, tāpēc jāpalīdz Krievijas prezidentam saglabāt “seju”. Jāatgādina, ka jēdziens “seja”, “seja pret seju” pieder mūsdienu franču/ebreju filosofa E. Levina repertuāram. Viņš māca, ka katrai “sejai” klātesošs ir arī Cits kā primārs, ar kuru rodas nesaraujamas attiecības. Sejas vērtība tiek izmantota ideoloģiskā skatiena konstruēšanai. Var secināt, ka sejas (metaforiskā nozīmē) izmantošana valsts vērtību identifikācijai nav nekas neparasts.

Tāpēc, ņemot vērā to, cik Latvijā savulaik bija augstu attīstīta fotogrāfijas un dokumentālā kino skola, būtu vairāk jāparūpējas par valsts vērtību un “sejas” vizualizāciju, zemessardzes vizualizāciju, armijas “seju”, sabiedrisko aktīvistu, Ukrainas atbalstītāju vizualizāciju pozitīvā nozīmē. Kā jau atzīmēts, Latvijai trūkst varoņseju (jo valda *vaimanoloģija*). Aizsardzības ministrijas portāls “Sargs” ir labi vērtējams, jo sniedz aktuālo informāciju, publicē daudzas fotogrāfijas, video, izpildītus ar nenoliedzamu māksliniecisko gaumi.

¹ Moriss Merlo-Ponti. *Acs un gars*. Rīga: laikmetīgās mākslas centrs, 2007, 29. lpp.

² Rolāns Barts. *Camera lucida. Piezīmes par fotogrāfiju*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2006, 106. lpp.

Portāla sadaļā “Vienības un personības” tiek aplūkotas nozīmīgas personības. **Taču portāls “Sargs.lv” varētu mēģināt iegūt plašāku atpazīstamību, koncentrējoties arī uz sabiedrības un ES vērtībām kultūras jomā, kas skar drošību, valsts idejas, Satversmes preambulā minētās**

vērtības, to iedzīvināšanu, jo aizsardzība ir humanitāri-militāra sistēma. Interesants šķiet logotips “sargs.lv”, taču tā pelēcīgi nobružātais izpildījums estētiski rada asociācijas, ka šis “sargs” ir smagi cietis karā, novecojis un neko daudz cīnīties nespējīgs.

Varas bauda *vs.* labumu bauda

Putina ideoloģija ir izaicinājusi ne tikai vērtības, bet arī baudas.

Patērēšanas bauda, ko kultivē Rietumi, stāv preti impēriskas varas baudai, kuru Krievijas tautai patlaban piedāvā Putina ideoloģija.

Tāpēc tauta instinkti veic savu vadoni, kas padalīsies varas izjūtās (*krievu nācijai ir pasaulvēsturiska misija!*), kaut varbūt būs jāgrimst nabadzībā.

Bieži tiek izteikts pieņēmums, ka Putins jūt nostalģiju pēc Padomju Savienības un vēlas atjaunot PSRS, taču šķiet, ka viņa **īpašās padomju nostalģijas pamatā ir vēlme reabilitēt totalitāro pagātni un leģitimizēt autoritāro tagadni**, uzskata Dr. T. Kuzio.¹ Putina patiesā iedvesma ir nevis nomināli internacionālistiskā PSRS, bet gan ultranacionālistiskā cariskā impērija. Viņa atteikšanās no Ukrainas valstiskuma un atsevišķas ukraiņu nācijas noliegšana ir cieši saistīta ar carisma pagātni un cieši atspoguļo Krievijas impērijas laiku paziņojumus un politiku attiecībā uz Ukrainu, domā Kuzio.

Kā to saprast? Rietumvalstis, atjaunojot pēckara drupas un uzsākot romantisko 1960. gadu dzīvi, virzoties uz labklājības sabiedrību, vairāk nekā pusgadsimtu ir grimušas patēriņa baudās. Demokrātija nepiedāvā varas baudas, tās gan pati tauta aizstāj ar korupciju (valsts un līdzpilsoņu piekrāpšanas bauda!), taču demokrātijas princips ir neļaut nostiprināties kādai noteiktai varai, tā tiek mainīta. Ne velti, daudzos statūtos un konstitūcijās ir princips — ievēlēt personu uz noteiktu termiņu.

Ne jau tāpēc, ka pēc termiņa beigām nebūtu saglabātas kvalitātes, bet tādēļ, lai nenostiprinātos vara. Šis demokrātijas princips pat ir būtiskāks nekā vajadzība par visu diskutēt.

Patērētājsabiedrība vēlas savas baudas mūžīgi. Tas atbilst cilvēka ķermeniskai uzbūvei, vajadzībai baroties, dzīvot ērtos apstākļos, ātri izārstēties. Tās ir priekšrocības, ko dod naudas sabiedrība. Nevar noliegt, ka šīs baudas ir ļoti tīkamas — seksuālā revolūcija atver visus logus un dod ķermeniskos priekus (bieži bez kādas atbildības, bet tirgū uzrodas pretapaugļošanās tabletes un grūtniecība vairs nav bēdīga). Filosofijā ķermeņa tēma iznāk priekšplānā. Sākumā, 1940. gados Merlo-Ponti darbos, ķermenī vēl tiek meklēta jēgas intencionalitāte², vēlāk jau daudz vienkāršāk — ķermeni patīk lietot, krāšņot, baudīt, patērēt. Šo kultūru apkalpo kosmētikas un modes industrija, kas sāk gūt milzīgu peļņu. Vēlāk viss process pavēršas otrādi — nevis industrija apkalpo tevi, bet tu kā pircējs skrien pakalpojuma piedāvājumam, apkalpo industriju, dod tai peļņu un seko modes saucieniem. Arī pirkšana pārvēršas par baudu — cik gan daudzās intervijās netiek teikts, ka ir bauda tāpat vien pastaigāt pa lielveikaliem, iztēlojoties preces iegūšanu, uzlaikot tērpus, paspoguļoties, mainīt identitātes, kosmētikas firmas, nogaršot, pasmaržot, pafirtēt ... 20. gadsimta literatūra ir pilna ar šo baudu aprakstiem, kūdot, pārliecinot, piesaistot. (Tipiska grāmata par patēriņa vērtību radītajām problēmām ir Elizabetes Gilbertas dižpārdoklis “Ēd,

¹ <https://www.sargs.lv/lv/viedoklis/2022-02-03/kas-stav-aiz-putina-apsestibas-ar-ukrainu>

² Moriss Merlo-Ponti. *Uztveres fenomenoloģija*. Tulkojis Rinalds Zembahs. Rīga: LU FSI, 2018.

lūdzies, mīli"). Un galu galā tur nav nekā peļama, drīzāk baudkāri var uzskatīt par cilvēcisko vājību. Tikai retam tā nepielīp, askētu šajā pasaulē palicis visai maz. Lietu patēriņš kļūst par baudu, kas saistīta ar ātru atbrīvošanos no lietām, lai patērētu jaunas. Te jāpiesaista "zaļā ideoloģija", kas labklājības valstīs ir sākusi pareizu kampaņu par pārlietu neapdomīgu resursu tēriņu, ražojot lietas, kas tiek izsviestas.

Bet ir arī **citāda bauda — varas bauda**. Daudzi traktāti ir sarakstīti par varu, tās iegūšanu (Makjaveli), noturēšanu, varas filosofiju (F. Niče, M. Fuko). Kopš Fuko paskaidroja, ka *vara ir visur*, top acīmredzams, cik visi alkst pēc varas — tas, ko dēvē par bijušo padomju stilu — veikalā uzbrēkt pircējam, ir mazās baudas versija. Biļešu kontrolieris tevi izsēdina, kaut varētu izrakstīt soda kvīti un ļaut aizbraukt līdz galam. Mazo varas baudu ir pilna pasaule, un tās ne tikai dod apmierinājumu, bet arī ceļ pašapziņu (kaut pēc brīža tā var nokrist zemāk par zemu). Kā saka G. V. F. Hēgelis: katrs cilvēks alkst atziņas, un tā viegli nāk ar varas līdzekļiem. Tāda vara gan ir nepilnīga, situatīva, taču kurš var liegt tiekties uz arvien augstākas varas baudu? Patriarhālajā iekārtā ir dziļi iestrādāta vīrieša kā augstākas kārtas būtnes bauda par sievieti kā pakļauto varas attiecību nozīmē. Šī vara ir it visur — kas rīkosies ar finansēm, kas ko apēdis, brauks, paklausīs lēmumiem utt. Nav jau runa par to, ka kādās sievas un vīra attiecībās varētu būt izcili laba satiecība un dalīšanās ar vērtībām (*value sharing*). Te darbojas varas sistēma, un tas, kam tiek vara, jūt baudu no tās, kaut neizsaka to vārdos, var slēpt pat no sevis, tomēr apmierinājums ir gūts. Vislieliskākā pozīcija ir tāda, kad patēriņa bauda savienojas ar varas baudu (karaļa situācija), uz ko savā (un tuvu stāvošo draugu labā) ir tiecies Krievijas valdnieks.

Pateicoties labajai peļņai, ko tūkstošgades sākumā (un joprojām) ienesa enerģijas resursu pārdošana ārvalstīm, Krievijas lielpilsētu iedzīvotāji (vidusšķira) nomēģināja patēriņa baudu. Bija iespējams braukt uz ārvalstu kūrortiem (tikai 20 % Krievijas iedzīvotāju esot ārvalstu pases), sekot Rietumu

modei, doties izpriešanās. Kā stāsta Pēterbugas un Maskavas vidēji pelnošie ļaudis, ar strauju izrāvienu sāka attīstīties dažādi *spa*, lokāli, izcili restorāni — ķermenis sāka justies lutināts. Tādam ķermenim vairs nevajadzēja varas baudu, ko deva sistēma, jo izcelties varēja ar citām baudas kvalitātēm. Vērtību sistēma šādā situācijā pārvirzās no valstiskuma uz ķermeniskuma, paštiksmes vērtībām.

Taču Krievijas patvaldniekam prātā bija kas cits — ka varas bauda ir varenāka par patēriņa baudu. Protams, runa ir par ļoti lielu varu, kas politiski apveltīta ar vēsturisku vērienu. (Par Krievijas ideoloģijas saknēm vairāk 12.1. nodaļā). Diezin vai Putina ideologiem nāca prātā, ka savienot patēriņa un varas baudu neizdosies. Ja Ukraina būtu ieņemta pāris dienās un krievu armija būtu sagaidīta ar ziediem, tad, izmantojot Ukrainas resursus un nolaupītos labumus, varētu cerēt uz šo baudu apvienojumu un Krievijas tautai arī kas atlēktu.

Taču ukraiņu sīvā pretošanās, īsts karš, Rietumu ieviestās sankcijas visu ieceri apgāza otrādi: tagad patēriņa baudu atņem ar sankcijām, Krievijā pārtrauc luksuspreču tirgošanu, automašīnu un luksusa zīmoli pamet Krieviju, nauda tiek izmaksāta rubļos un ir pārtraukti vidusšķiras un jauniešu iemīļotie ceļojumi uz ārvalstīm.

Taču tiek piedāvāts kas cits — **impēriskās varas bauda ar piederību "dižas nācijas" ideoloģijai**. No baudu filosofijas skatpunkta var **izvirzīt hipotēzi:**

cīņa nav tikai un vienīgi starp demokrātiskām un totalitārām vērtībām, starp individuālo brīvību, demokrātiju, no vienas puses, un pakļāvību totalitārajam režīmam, no otras. Cīņa ir starp patērētāja baudu un impēriskas apziņas varas baudu.

Nav īsti tā, ka Krievijas parastais iedzīvotājs paliek tukšā, viņam dod citu baudu — lielnācijas pilsoņa izjūtu, vēstures bīdītāja, pasaules aplaimotāja lomu. Tas nav nieks! To pašu piedāvāja Hitleris, mazliet citādā izpildījumā, un vācu tauta pakļāvās savas varenības un āriskuma izjūtai.

Karš ir tas fenomens, kas kā nekas cits uz šīs pasaules, iedod varas sajūtu uz tā fona, ka arī pats cīnies par savu dzīvību. Atļauja, esot bruņotam, nogalināt civiliedzīvotājus ir briesmīga bauda. Bauda par cita nāvi, esot Dieva vietā. Pūsis no Burjatijas (vai jebkuras citas vietas Krievijā) Bučā šauj — uz ukraiņu riteņbraucēju, uz suni, uz meitenīti pagrabā, jo viņā plosās divējādas šausmas: jūtot iespējamo savas dzīvības apdraudējumu un tā mirkļa visvarenības izjūtu, jo viņš ir valdnieks pār citu dzīvībām. Kara algotņi jau nedodas karā ar tiešu mērķi nogalināt, tādi patiešām ir sadisti. Viņus vilina arī laba alga. Taču Krievijas propagandas mašīna ražo citas vērtības — *ej tur un valdi! Izjūti vienreiz sevi pārcilvēka garu*. Tāpēc cīņa par vērtībām ir sarežģītāka nekā racionāla spriešana.

K. G. Jungs, kas ir pazīstams kā izcils kolektīvās bezapziņas pētnieks, ir publicējis darbu “Diktatoru diagnosticēšana”¹, kas veltīts Hitlera, Staļina, Musolini psihe analīzei. Tagad te pievienotos arī Putins.

Ir dažādi diktatoru tipi, kas iespaido tautu ar saviem demonstrējumiem. Tas pieder pie vērtību pasaules. Jungaprāt, Mussolini ir fiziskā spēka cilvēks. Viņš jau ir vadonis tāpēc, ka ir spēcīgāks par jebkuru sāncensi. Putins savās personīgajās vērtībās (tēlā) arī cenšas to demonstrēt — fiziskais spēks (pat ja iestu dēts), melnā josta, pie zvēriem taigā, zemūdenē utt. Tagad gan tas spēka laiks ir pagājis, jo prezidentam nāk 70 gadu vecums. Tomēr tēls ir uzbūvēts, nevajag jau reālu spēku, vajag leģendu.

Pie Putina tēla pieder demonstrētā seksualitāte ar atkailināta ķermeņa palīdzību, kas ir bezapziņu iespaidojošs spēks. Ne velti pastāv doma (nav pārbaudītu avotu), ka lielai daļai Krievijas (daļai arī Eiropā) sieviešu Putina tēls ir pievilcīgs, jo bezapzinātajā iztēlē nes seksuālas baudas vērtības. To ir apzinājušies viņa tēla reklāmisti. Dabas instinkti sievietēm liek pievērsties stiprākajam, kaut kultūras platformas bieži to neļauj. Varbūt te slēpjas daļa no šokējošām krievu karavīru māšu atbildēm, ka “Dēliņ, turpini vien cīnīties pret tiem fašistiem — ukraiņiem!, nevis bēdz mājās pie mātes”. Daļa māšu

identificējas ar valsts proponēto spēku, kuram jāpieder arī viņu dēliem.

Staļinu Jungs nosauc par ar instinktu apveltītu zvēru, brutālu, viltīgu zemnieku. Hitlerš ir citādāks — viņš pieder pie mistisko šamaņu kategorijas, ar sapņainu skatienu.

Jungs uzdod interesantu jautājumu: *kādēļ Hitleram klanās visi vācieši, bet ārzemniekus viņš neietekmē?*

Atbilde ir precīza: **Hitlers ir ikviena tālaika vācieša bezapziņas spogulis**. Bet nevācietim viņš neko neatspoguļo.

Tieši tāpat ir ar Krievijas bezapziņu: cilvēki saskata tajā savu piederību, sludināto spēku, bet ārzemnieki neko. Tāpēc empātijas metodes te nelīdz, saprašana nāk no citas vides — būt savējam, tad sapratīsi. Tāpēc tik daudzi ārzemju politiskie komentētāji kļūdās.

Jungs apgalvo, ka Hitlera vara bija maģiska, pat ne politiska. Līdzīgi var teikt par Putina vērtībām — *piederības maģija*. Hitlerš iet izjūtu pavadā. Putins atspoguļo spēka izjūtas kā varas baudu. Vara tiek dāvāta katram, kas piedalās šajās izjūtās, ne tikai politiski demonstrējas ar karogu, piemēram, Lužņiku stadionā, slavējot vadoni 2022. gada 18. martā. Latvijas prese, lai mazinātu iespaidu par šā pasākuma nozīmību, centās aprakstīt, ka pēc pulcēšanās Krievijas karogi tikuši samesti miskastē aiz stadiona vārtiem. Jā, fotogrāfijas ir fakts, taču tās galīgi neatceļ to **varas baudu, ko sapulcējušies saņēma**, 200 000 cilvēkiem pulcējoties kopā pasākumā.

Ir daudz izcilu filosofijas un sociālpsiholoģijas darbu par to, kādu spēku piešķir **būšana kopā ar masu un iekļaušanās masā**.² Vērtību uzvarai tas ir ļoti būtiski, to izsenis ir zinājuši visi valdnieki. Interneta laikmetā eiropēiskās vērtības tiek izplatītas masveidā, ar miljoniem *share*, taču tām nav

¹ Turpat, 157. lpp.

² Visiem Latvijas vērtību veidotājiem šodien ieteiktu Eliasa Kaneti grāmatu “Masa un vara”. Tulkojis Igors Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999. Tiek tulkots no spāņu valodas H. Ortegas i Gasetas pasauleslavenais darbs “Masu sacelšanās”, kuram būtu jāiznāk šogad. Žēl, ka daļa žurnālistu, kas veido pārspriedumus par kara ideoloģiju un Latvijas vērtībām, nezina šādu literatūru.

masas klātbūtnes efekta, jo tās ir garāmslidošas, imateriālas.

Nenoliedzami, arī Krievijas patvaldniekam ir izjūtas, ne jau racionāla konstrukcija. Viņš ir sapratis, ko var vēlēties Krievijas “dvēsele” — būt līdzvērtīga un pat pārāka par Rietumiem. Un tas strādā. Jo tas pieder varas baudai (arī hēgeliskajai atzišanas baudai).

Vērtības (nācijas pārākums, uzvara) tiek iegremdētas izjūtās, nevis filosofiski reflektētas. Tās pārdod ar kino, TV seriālu, datorspēļu palīdzību. Izjūtas tiek noformulētas ideoloģiskos traktātos, pie kuriem pieder 2021. gada 12. jūlija V. Putina publikācija par Krievijas uzdevumiem “Об историческом единстве русских и украинцев”. Tas bija politisks manifest ar draudiem kaimiņvalstīm. Vēsturnieks Timotijs Snaiders tajā saskatīja draudīgu imperiālismu. Žurnālists Edvards Lūkass tajā redzēja vēsturisku revizionismu, kas rada draudus Eiropai. Diemžēl Latvijas politikas zinātnieku un vēsturnieku vidē nekādu lielu satraukumu šī publikācija neradīja, kaut, raugoties atpakaļ, tā bija tiešs kara vēstnesis. Jāpiebilst, ka

valsts aizsardzības stiprināšanai Latvijā būtu daudz efektīvāk jāizmanto LU un citu universitāšu akadēmiskie spēki, lai sabiedrībai (un militārajiem speciālistiem) radītu skaidru priekšstatu, ko nozīmē ārvalstu ideoloģisku vēstījumu parādīšanās un kā tos interpretēt.

Pat izmantojot tulkojumus no ārzemju rakstiem, tie Latvijas medijos parādās diezgan novēloti, bez redkolēģiju lielas intereses radīt pašiem savu intelektuālo devumu. Arvien vairāk nākas secināt, ka daudzi ārzemju komentētāji principā nesaprot Krievijas ideoloģiju, vērtību dispozīcijas, mērķus, tāpēc vietējo pētnieku iesaiste būtu jāpastiprina (skat. Tartu universitātes prof. Kadri Simmas atziņas par Lgaunijas pētnieku aktivitātēm).

Fakts, ka daudzi Rietumu žurnālisti un politiskie komentētāji nesaprot, kāpēc Krievijas tauta nesaceļas pret vadoni, slēpjas tajā, ka viņi nav mācīti domāt baudas un varas filosofijas kategorijās. Šķiet, ja atņems luksusa preces, tad zeme apgriezīsies otrādi un radīsies niknums, sacelšanās situācija.

Taču tas nav pareizi. Visu jau neatņem, jo izsenis baro ar ko citu. Krievijas reģioni, kas nepieder pie lielpilsētām, dzīvo diezgan skarbi, ja par to uzskata, piemēram, tualeti pagalmā vai nabadzīgu pārtikas izvēli. Toties no TV Pirmās programmas skan diži noformēti raidījumi par krievu nācijas izredzētību, spēju uzvarēt pasauli, kaut tā šobrīd ierēbj. Tur nenoliedzami tiek sludinātas baudas kategorijas, ko atnes karš, kuru nedrīkst saukt vārdā. Citas nācijas — ukraiņu — pazemošana, cilvēku nošaušana, bērnu sakropļošana ir šīs baudas sastāvdaļa.

Ja pievērsties Freida psihoanalīzei, tad varas baudas piedāvājumā nenoliedzami slēpjas tanatoss — iznīcības un nāves smaka. Tā ir ļoti spēcīga, no dzīvnieciskās pasaules. Nāve vienmēr ir visspēcīgākais ierocis un kairinātājs. Ja salīdzinātu baudu, ko dod barošanās izcilā *Michelin* restorānā, ar baudu, ko dod nonāvēšana (īpaši bez pieskaršanās, bet no attālumā, zinot, ka to izdari, bet pašam nekas nedraud), tad cita nāves eksistenciālais spriegums noteikti uzvar ēšanu. Arī seksu, jo kāpēc gan nogalināt izvarotās sievietes? Bauda iegūta. Taču te slēpjas nāves klātbūtnes spēks — nogalināt diezin vai aiz pragmatisma, (lai neaiziet sūdzēties prokuroram), bet aiz baudas pabeigtības spēka.

Ja karā ierautie cilvēki domā, ka tā rīkojas tikai sadisti un nezvēri, tad sākumā tā ir taisnība. Taču karš uzliek ļoti augstas likmes — nāve valda pār visu. Un pat ja negūsti baudu no cita nogalināšanas, tad iegūsti baudu no tā, ka pats paliec dzīvs (kas karā ir saistītas lietas).

Tāpēc Krievijas tautas liela daļa ņem pretī piedāvājumu — varas baudu, kas, no ārienes skatoties, varbūt ir tikai iluzora, jo Krievija var zaudēt savā avantūrā, tikt sagrauta ekonomiski un morāli. Taču šobrīd tas vēl nav noticis, un maiņas vērtība ir bauda.

Raksturīgi, ka iekarojošās ideoloģijas ir spēcīgas tad, kad tās uzmin uz pareizajām cilvēku instinktu, vilinājumu un baudu stīgām.¹

¹ Vērā ņemams pētījums ir postmodernista Ž. Bodrijāra “*De la Séduction*”, Parīze, 1979, nav tulkots latviski, bet ir krieviski “*Соблазн*”, *Ad marginem*, 2000. Par vilinājuma un baudas politiskajiem likteņiem.

Var apgalvot, ka parastam Krievijas iedzīvotājam nekas jau īsti netiek no tās lielkrievu varas. Taču viss ir salīdzināmos mērogos. Ja tava tualete ir pagalmā un mājās tikai viena vistas kāja, ko apēst, tad TV spožums Maskavā un diktoru pārliecība apdullina — tā gribas būt ievērojamam, nozīmīgam, piederīgam. Pieslēdzies ideoloģijai un esi!

Ar ko gan citu esi varens? Ar sabrukušo ciemu, veco mašīnu un desmit vistām? Bet arī to nevajag novērtēt par zemu. Krievijā ir “māju sindroms” (iespējams, ka sociālpsihologi to sauc citādāk). Ja Rietumu pasaule ir apsēsta ar nomadu dzīvi, mītņu mainīšanu, nemieru un vilkmi, ka visu laiku kaut kas ir par daudz, bet kaut kā cita trūkst, tad māju sindroms piesaista, nomierina, tur ir savējie. Ne velti Putins savā ideoloģijā iekļauj stipras ģimenes ideju un pasludina to par vērtību. Realitātē jau arī Krievijā ģimenes šķiras, pamet bērnus, taču priekšplānā ir ideja — *klasiskā ģimene kā vērtība*. Tajā netiek proponēta varas bauda, bet gan pēc tās saņemšanas no ideoloģijas katla, tajā ir vieta, kur atkrist, piederēt, nometināties, lai atkal ietu karā. Vērtību vai baudu karā. Rietumos tādas miera ostas nav, tur lielākoties piedāvās psihoterapeitu par maksu vai ceļojumus, vai izpriecāšanos praida gājienā ar varavīkšņainiem baloniem.

Šādi ievirzītā Putina ideoloģijas ietvarā nevajag triekties uz Dubaiju, pirkt salu un rotāties ar dimantiem (tas, ko viņš dod saviem tuvākajiem, ir cits jau-tājums). Visi ir dzirdējuši, kā viņš tautiešus (ieskaitot oligarhus) *sauc mājās*. Arī Hitleris 1939.–1941. gadā Baltijas vāciešus *sauca mājās*, un daudzi pameta Latviju¹, nepadomājot par iespējamo karu. Vajag būt savā Krievzemē un ar to būt vareniem.

“Saukt mājās” ir stipra ideoloģiska formula, kas darbojas ar mērķi konsolidēt savējos, līdz ar to norādot uz svešajiem (ne-savējiem), kuri kara gadījumā skaidri tiks apzīmēti kā ienaidnieki. Šobrīd šo tvītu “nāc mājās” sāk piekopt putiniskā ideoloģija attiecībā uz krieviem, kuri dzīvo ārzemēs. Interesanti, ka

nekāda būtiska atsaukšanās uz to nenotiek, jo tajā tiek iekļauti draudi (ja nenāc mājās, esi nodevējs), neziņa, šaubas par to, ka, pārceļoties dzīvot uz Krieviju, tiks iegūti lielāki labumi nekā ārzemēs dzīvojot. Jādomā, ka krievu tautības cilvēki, kas atraduši darbu un dzīvesvietu ārzemju attīstītajās valstīs, jau ir “sabojāti” ar labumu baudu, un impēris-kās baudas sauciens nav tik lipīgs kā cerēts.

Latvija, starp citu, ir vāja savā ideoloģiskajā nostādņē — “saukt mājās” uz Rietumiem

devušos darba un ienākumu meklētājus. Liela daļa resursu tiek atvēlēta tam, lai aizbraukušie varētu latviskumu saglabāt tur — dziļi neiesakņo-ties jaunajā mītnes zemes kultūrā, lai nepazaudētu latviešu valodu, saglabātu atmiņas par rituāliem (Jāņi!), ēdiena paradumiem, sadzīves stilu, kultūru. Nevar noliegt to pozitīvo devumu, ko Latvijas valsts sniedz valodas apmācības ziņā, kultūras un identitātes uzturēšanas labā latviešiem (un no mūsu valsts aizbraukušajiem cittautiešiem) ārze-mēs. Tomēr valsts visaptverošas aizsardzības labā saiknei ar aizbraukušajiem tautiešiem vajadzētu jābūt stiprākai. Te vairs nav runa par latviskuma, valodas saglabāšanu, bet par ieguldījumu valsts aizsardzībā, Latvijas interešu lobēšanu jaunajā mītnes zemē.

Problēmas saistībā ar migrācijas procesiem no Latvijas izsmeljoši aplūko Latvijas sociologi, ievie-šot jaunus jēdzienus: “transnacionālā identitāte”, “attālinātais nacionālisms”, kultivējot diskusijas rosinošo jēdzienu “latvīješi” utt.² Atgriešanās programma tika sludināta, valsts tajā ieguldīja līdzekļus, taču, kā parāda sociologi, tai nav ievēro-jamu panākumu.³

¹ Skat. prof. Ineša Feldmaņa monogrāfiju *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939-1941)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 106.lpp.

² Lielisku pētniecisko programmu par migrāciju, remigrāciju realizēja LU Filozofijas un socioloģijas institūta sociologu grupa, Dr. sc. soc. Intas Mieriņas vadībā, sk. publikācijas: *Latvijas emigrantu kopienas. Cerību diaspora*. Rīga: LU FSI, 2015, Rita Kaša, Inta Mieriņa (ed.). *The Emigrant Communities of Latvia*, 2020. Darbs pie šīs tēmas turpinās arī 2022.-2024.g.

³ Vairāk par emigrācijas jautājumu Latvijā skat. LU FSI pētījumu “Latvijas emigrantu kopienas. Cerību diaspora” (LU FSI, 2015).

Latvijas valsts ideoloģijā ilgstoši nav bijis ne miņas par iespējamo nepieciešamību papildināt valsts aizsargātāju rindas ar atpakaļatbraukušajiem remigrantiem, jo esam dzīvojuši ES radītajā miera un tirgošanās atmosfērā, lūkojoties pēc ES fondu finansējuma, nevis pietiekami nopietni lūkojoties arī uz otru pusi — uz kaimiņvalsts radītajiem draudiem, kurus pirms 10 gadiem

pat saukt vārdā nebija politkorekti. Protams, ka tātūmā dzīvojošos latviešus varētu piesaistīt informācijas kara veikšanai Latvijas (ES) pusē, taču, **cik no viņiem un ar kādu kvalifikāciju iestātos Latvijas sargu digitālā korpusa rindās? Tas ir steidzami noskaidrojams jautājums, kura risināšana jāsekmē ar Aizsardzības ministrijas iniciatīvu.**

Vai un cik vainīga ir krievu kultūra?

Latvijā un daudzās Eiropas valstīs ir sākušās diskusijas par to, vai un cik pie kara Ukrainā ir vainīga Krievijas kultūra, tostarp tās dižgari kā Puškins, Ļermontovs, Tolstojs, Čaikovskis utt. Taisnība, ka lielkrievu šovinisms ir ieaudzis kultūrā, tas ir dzirdams gan Puškina dzejā (nevis mīlas lirikā), gan tik iemīļotu rakstnieku kā Dostojevskis u.c. filosofijā. Cilvēks iekšēji ir tumša būtne, pat nāves smakas pilns, taču, to atklājot, parādās cīņa ar dēmoniem, iznirst daži morāli gaiši jautājumi par viena bērniņa asaru (ar to allaž izceļ Dostojevskas morālo intenci, kaut citos darbos viņš parādās kā nežēlīgs šovinists. Skat. lietuviešu profesora Tomasa Kačerauska eseju šajā pētījumā, ko viņš sāk ar Puškina dzeju). Slovēņu filosofs Slavoj Žižeks par Ukrainas karu atzīst, ka tas ir karš par vērtībām un “sarkanajām līnijām”, kuras Putins groza, kā vien pats vēlas. Taču vērtību ieviržu atšķirības skaidri izpaužas Dostojevskas darbos.

“Dostojevskis parādīja visdziļāko pretstatu izteiksmi starp Eiropu un Krieviju: individuālisms pret kolektīvo garu, materiālistiskais hedonisms pret upura garu”.¹

Latvijā (Latvijas krievvalodīgo aprindās) ir sākusies savdabīga intelektuālā skaidrošanās par krieviskā impērisma, kas nācis caur krievu dižo literatūru un dzeju, ielipšanu cilvēku dvēselē, pat to nemanot

un netieši atbalstot (piem. Dr. phil. Igora Gubenko nostāja). Lai cik morāli skaidra liktos šāda pozīcija — *noskaidrot slēpto ļaunumu sevi* (izklausās pēc kristīgās grēksūdzes modeļa!), tādi aicinājumi ir ļoti, ļoti maza daļa no krievvalodīgo iedzīvotāju pašanalīzes. Tas prasa īpaši augsta līmeņa intelektuālos resursus, skaidrību par ideoloģizētajiem mītiem, par kara politiku un vēlmi pēc pašcieņas, kas gremdēta apzinātā vērtību sistēmā — Rietumu tipa vērtībās.

Liela daļa iedzīvotāju gan Krievijā, gan arī eiropiešiem ievirzītajā Latvijā **nav tikuši audzināti pašanalīzes garā**. Diemžēl. Cēlonis tam ir skaidrs — trūkst kristīgās paradigmas. Lai cik sekulāri ievirzīti būtu cilvēki, tomēr daļa atzīst, ka vajag vērtību izvērtēšanas modeļus, vajag palīdzēt saprast, kas ir labs un kas ir ļauns. Nepietiek ar bērniībā iemācītām pasakām. Ideoloģijas, kas nāk, lai valdītu pār cilvēku prātiem, kļūst arvien rafinētākas.

Gadu tūkstošiem ilgi **par tādiem vērtību novērtēšanas modeļiem ir kalpojusi grēksūdze**. Var atzīt, ka tā varēja būt bijusi arī ideoloģisks cenzors, ko pildīja baznīca saskaņā ar varu, taču psiholoģiski šāda vērtību pārvērtēšana ir dvēseles (psihes) prasība. Tagad to attīstītājās valstīs apmierina ar naudaskārām biznesa struktūrām, viltus reliģiskiem virzieniem (Latvijā tāds bija, piemēram, psiholoģes Noras Kalnmales, sauktas Degoldas (pseudonīms) radītais Durgas templis, bet rodas atkal jauni)².

¹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/may/23/we-must-stop-letting-russia-define-the-terms-of-the-ukraine-crisis>

² <https://jauns.lv/raksts/zinas/100197-durgas-templis-krupnieciba-nora-degolda-nu-maca-bezkontakta-kirurgiju>

Jāmin arī izpalīdzīgie *koučingu* centri, aktivisti, skolotāji, kas par labu samaksu "iegroza smadzenes" raizpilniem cilvēkiem.

Laikā, kad kara tuvuma dēļ plosās tik aktīvi ideoloģiskas ietekmes mehānismi, Valsts drošības dienestam, Aizsardzības ministrijai ir jāpievērš maksimāla uzmanība tam, kas tajos notiek — kādā vērtību virzienā un pašanalīzē notiek "prātu iegrozīšana" kultūras instinktu līmenī, jo spekulācijas ap bezapziņu ir ļoti jaudīgs, ideoloģijās izmantojams mehānisms.

Savukārt sociālie un humanitārie zinātnieki varētu uzņemties pētījumus, lai no iekšienes, ar iekļauto novērojumu, izdibinātu tendences un atklātu Latvijas drošībai nevēlamus psiholoģiskās iespaidošanas punktus. Taču Latvijas zinātnē, kuru vērtē tikai ārvalstu eksperti, nav iespējams bez pasūtījuma īstenot tieši valstiskuma aizsardzībai vajadzīgos pētījumus. Tas uzskatāms par vienu no — turklāt pašu valsti radītiem — drošības kavēkļiem.

Krievijas kultūrā ir ļoti dziļi bezdibeņi, un viens no tiem — varas bauda — ir pamodnāts. Padomju vara to kultivēja tikai zināmās aprindās — komunistiskā partija, specdienesti, čekisti, ziņotāji, partijas aprindu apkalpotāji specstruktūras, armijas virsotnes utt.

Gorbačovs speciālo aprindu varas baudu tika apturējis (pat komunistiskās partijas lomas atcelšana neizsauca milzīgus protestus), lielkrievisms saruka, priekšplānā nāca Eiropas vērtības — atklātums, uzticība reformām (*perestroika*), mēģinājums parādīt vēsturisko patiesību. Ar Gorbačova sievas Raisas kā filosofijas zinātnu kandidātes, padomdevējas un nereti arī procesu virzītājas lomu tika rādīts kultūras arhetips, ka arī sievietei ir vara, stils, zināšanas, gaume. Gorbačovu pāra ievirze, no tālienes raugoties, bija rietumnieciska, tāpēc viņus tik labprāt uzņēma Lielbritānijā, ASV un citur. Atklātības laikmets, kas tiks ieviests viņu prasības dēļ, parādīja krievu klasiskās literatūras atveidotās dziļās sociālās zemapziņas strāvas, kas satur slēptu

impērismu un Krievijas izjūtu divdabību — it kā upura lomu un reizē sava pārākuma slavināšanu.

Režisors Alvis Hermanis piebilst, ka izteiciens "*velikaja russkaja kuļtura*" liekas visai pierasts (bet satur dižošanās izjūtu), taču neviens nelieto izteicienu "*velikaja italjanskaja kuļtura*", kaut senās Romas mantojums ir pasaulvēsturisks. Krievijas misionāriskā, cietēja ievirze parādās ļoti daudzos, pat it kā ārēji morāli izturētos mākslas darbos, kas urda nepieciešamību atdarīt par šīm ciešanām. Pat kā upuris, cietējs krievu tauta tiek parādīta kā pārāka par citām tautām, jo ir izturējusi vairāk nekā citas.¹

Krievu kultūra ir vainīga impērisma un šovinisma izjūtas veidošanā, tā spīd cauri arī klasiskajai literatūrai, taču nevar noliegt tās talantīgo ieguldījumu cilvēka vērtību pasaules aprakstīšanā, ieskaitot vispārcilvēciskās vērtības kā mīlestība, piedošana, cerība utt., un zemapziņā sakņoto bailu, vardarbības kāres, atsvešinātības, vienaldzības, splīna utt. atmaskošanā. Krievijas lieliskie literatūras kritiķi (piemēram, V. Bikovs) un filosofi (V. Loskis, V. Šestovs u. c.) ir spējuši uzrādīt krievu kultūras spožumu un postu. Tāpēc nebūtu pareizi vērsties pret šo kultūru kopumā tādēļ vien, ka tā ir krievu valodā un autori (arī senie) ir no Krievijas, bet vairāk izglītoties, hermeneitiski iedziļināties, lai saprastu, uzrādītu un noraidītu krievu dvēseles nepieņemamās stīgas.

¹ Rīgas Jaunā teātra galvenajam režisoram Alvim Hermanim piemīt lieliska kultūras intuīcija gan attiecībā uz krievu mentalitāti, gan latviskumu. Ja būtu jāatrod Latvijā kāds "lakmusa papīrs" cilvēciskā veidolā, kas sajūt garīgi tektoniskās svārstības, varētu ieteikt Hermani. Viņš ilgi ir strādājis tieši ar arhetipiem un identifikācijām, viņa daudzie teātra uzvedumi kā "Šukšina stāsti", "Latviešu stāsti", "Vēstures izpētes komisija", "Gorbačovs" u.c. ir sabiedrības arhetipu un identifikāciju mehānisma lasījumi. Pat viņa paša vērtību pagriešanās no kultūras liberālisma uz konservatīvisma pusi ir laikmeta zīme — briestošās tektoniskās svārstības, kas nāk šurp un kuras daļa viņa nelabvēļu (kuri grib, lai paliek, kā bijis!) nevēlas pieļaut.

Filosofi par latvieša dvēseli un rietumu racionalitāti

Latviešu filsofs Pēteris Zālīte 20. gadsimta sākumā publicē rakstu “Latviešu tautas dvēsele”, kurā izsaka interesantus novērojumus, ka latvieša dvēsele ir visradnieciskākā lielās, brīvās un varenās angļu tautas dvēselei (svešāka esot franču psihe). Tomēr, līdzīgi kā vēlāk Zenta Mauriņa, viņš uzskata, ka latviešiem pati līdzīgākā ir sengrieķu dvēsele. Te ieskanas “zelta laikmeta” meklējumi, jo kam gan negribētos līdzināties senajai Hellādai un tās varoņiem. Zālīte raksta, ka grieķis bija varonīgs un pašsavaldīgs, ar samēra izjūtu. Grieķu dvēsele bija pilnīgi autonoma, jo bija morāle. Arī latviešu dvēsele ir pilnīgi autonoma, mēs esam individuālisti,

droširdīgi, varonīgi, pašsavaldīgi, alkstam pēc brīvības, gaismas, gudrības. Tajā ir nemītīga dziņa pēc brīvības.¹

Zālītes formulējumos redzams, ka iezīmējas liela atšķirība no krievu dvēseles, kurā valda kopienas vērtības, individuālisms ir minimāls, tieksme pēc brīvības nav centrā, bet vairāk

¹ Pēteris Zālīte. Latviešu tautas dvēsele. Grām.: *Akadēmiskā humanitārā tradīcija Latvijā un demokrātiskās kultūras tapšana. Raksti un avoti (1920-1940)*. Sast. E. Buceniece. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 153.-155. lpp.

izpaužas kā ekspansionisms, vēlme iziet ārpus robežām, upura statuss, kura pārvarēšana pieļauj vardarbību pret citiem. Nevajadzētu apgalvot, ka tautu sociālpsiholoģiskās īpatnības mūžīgi nosaka politiku, tomēr, kad acu priekšā ir neracionālu motīvu uzsākts Krievijas karš pret Ukrainu, liekas pamatoti ieklausīties arī filosofu stāstos par “dvēselēm”.

1990. gados Boriss Jeļcins kā Krievijas pirmais prezidents pārdzīvoja haosa laikus Krievijā. Viņa idejas sakņojas Krievijas Federācijas nostiprināšanās pēc PSRS sabrukuma 1991. gada decembrī. Saprotams arī, ka Jeļcins meklēja savu turpinātāju, kas nebūtu “gorbačoviska paskata”, jo rietumnieciskā ievirze uz pārbūvi un atklātību tika uzskatīta par vienu no PSRS sagrāves cēloņiem.

Pēc dažādu kandidātu izmēģināšanas, Jeļcina komanda atrada šo čekistu skolu beigušo Vladimiru Vladimiroviču, kam spēcīgi nostrādāja instinkti saprast baudas iedarbināšanas pedāļus. Tie ir vara. Notika iluzora šīs varas dalīšanās ar tautu, kas alkst pēc izjūtas — esam pārkāpi!

Psihoanalītiķis Karls Gustavs Jungs raksta:

“.. iegūstot varu, ir ļoti svarīgi, cik tavi iekšējie instinkti saka priekšā, kā vajag, un cik tie tiek aizvadīti līdz racionālai saprašanai un pēc tam, līdz rīcībai. [...] Hitlera noslēpums ir tāds, ka viņa bezapziņai ir ārkārtēja pieceja viņa apziņai, un viņš ļaujas iet tās pavadā.”¹

Jeļcins nenodarbojās ar Krievijas impēriskās kultūras kultivēšanu (zemdegās tā jau nekur nepazuda), tāpēc 1990. gados attīstījās krievu kultūra upura, ciešanu, pārdzīvojuma lomās, kur cietēji bija bandīti, mazie cilvēki, kas savu panāca ar vardarbību, nevis ar grēksūdzi un garīgu izaugsmi (piemēram, Ņikitas tēls kulta kinofilmā “Brālis”).

Turpretī šodien var secināt, ka mēs, eiropēiskā tipa ļaudis, latvieši, esam pārlicu racionāli, pārlicu prātīgi, lai klausītos bezapziņas balsī. Ja latviešus

kas ietekmē bezapzinātajā līmenī, tad tā ir saikne ar dabu, panteisma balsis, “cielaviņas dziesma”. Ne velti pie valsts tēla pieder katru gadu sludinātā “Latvijas putna, dzīvnieka” izvēle. Nekad ne lācis, ne vilks, pat ne tāda liela zivs kā sams nenonāks simboliskā lomā, jo dvēseļu izjutēji izvēlēšies ko vieglu, lidojošu, mazu, skaistu.

No jūtu un estētikas viedokļa tas ir izcili, par ko latviešus nereti apskauž urbanizētās pasaules pārstāvji (japāņu secinājumi par latviskās kultūras tuvību dzenbudismam). Tomēr dabas mīlestība nekadā veidā nespēj stāties pretī vardarbības kultam. Tautasdziesma “Caur sidraba birzi gāju/ Ne zariņa nenolauzu...” lieliski iederas Eiropas Savienības “zaļajā kursā”, bet kļūst riskanta, kad ar seju jānostājas pret ienaidnieku. Protams, ka tautasdziesmu pūrā ir arī kara dziesmas, taču nereti tās skumst “par karā kautu dvēselīti”.

Latvijas vēsturē ir plaši aprakstīti stāsti par strēlniekiem (dažādu krāsu), pirmajiem vadošajiem čekistiem un Sarkanās armijas vadoņiem no latviešu puses, par Otrā pasaules kara leģionāru varonīgajām kaujām utt. Tomēr liekas, ka vadošā tonalitāte ir “trauslais zēns”, kas nav piemērots karam, kā, piemēram, lieliskajā kinofilmā “Dvēseļu putenis” (režisors Dzintars Dreiberģs) un attiecīgajā Aleksandra Grīna romānā. Kad mūsu izcilie režisori uzņem filmas par laikmeta notikumiem, tajās ik pa brīdīm jāskatās uz trulo, sevi neatradušo jaunatni kā “Kolka cool”, vai uz veco aktieru everģēlībām par armijas dzīvi “Džimlai Rūdi Rallallā” (2014), kas rāda veco ļaužu pansionāta iemītnieku meklējumus, kā būt jautriem un darbīgiem. Nevar noliegt, ka Latvija noveco, ka jauniešiem ir identifikācijas grūtības, ka ir daudz sociālu nelaimju utt. Kino māksla ir pašpietiekama un nevienam tā nebūtu jāpamāca, **tomēr valsts aizsardzības labad tajā būtu vēlamas filmas (seriāli, animācijas filmas uc.) par spēcīgām, varonīgām personībām, kas veidojušas Latvijas vēsturi, pretestības kustību un ir spējīgas to veidot šodien.** Būtu jādod impulss un atbalsts tiem režisoriem (pat no militārā budžeta), kas jūt aicinājumu un saprot varoņeposu jēgu. Diemžēl, mūsu vēsturiskais eposs “Lāčplēsis”

¹ Karls Gustavs Jungs. Diktatoru diagnosticēšana. Grām. Jungs K. G. *Dzīve. Māksla. Politika*. Zvaigzne ABC, , b.g., 155.-167. lpp.

ir Pumpura konstruēts, un tā galvenais varonis iekrīt Daugavā kopā ar Melno bruņinieku. Varbūt pienācis laiks to bruņinieku tur atstāt vienu pašu un nākt ar uzvaru, nevis upuri, kuram nav nekādas iespējas izglābties? Spīdola gan sola jaunus laikus, tomēr vai visa vēsture būtu jāatstāj viņas rokās bez maskulīnās klātbūtnes?

2017. gadā Rīgas Stradiņa universitātes Psihosomatiskās medicīnas un psihoterapijas katedras un klīnikas vadītāja Gunta Ancāne provokatīvi radīja skandālu par latviešu literatūras bezcerību. Viņa uzrāda personāžus: zem eglītes nosalis Cibiņš, tā arī nepieņēmis pāridarītāju Buņģi, Kristīne izvēlas dzīvi upurēt alkoholiķim Edgaram, Atraitnes dēls, studijas nepabeidzis, mirst no diloņa — Latvijas skolu obligātās literatūras saraksts ir pārpilns ar traģiskiem piemēriem, bet varoņstāstu ir maz.¹ Var piekrist profesorei par viņas asredzību, kaut skolotāju vidē sākās protests par klasiskās literatūras neizpratni — tai ir jāmodina bērnos visādu izjūtu līdzpārdzīvojums. Taču runa ir par ko citu: kāds ir “latvieša dvēseles atspulgs”, un vai tam nebūtu jāmainās uz varošu, zinošu un uzņēmīgu tēlu, ieskaitot savas valsts patriota tēlu (tikai bez vulgarizācijas!).

Nostādnēs par Rietumu kultūras racionalitāti un vēlmi izkalkulēt sev vēlamu (vai tas nebūtu protestantiskais gars?) ir liela patiesība, to parāda Rietumvalstu vadītāju pragmatiskās kalkulācijas, shēmas un apsvērumi, cik daudz iet vai neiet palīgā upurzemei — Ukrainai, kaut par upuri sevi mēģina iztēlot uzbrūkošā Krievija.

Rietumu vērtību pasaules stīga gadu tūkstošiem ir bijis prāts, racionalitāte (lai gan jāatceras, ka Sv. Akvīnas Toms — katolicisma filozofs — lieliski savienoja vienā sistēmā prātu un ticību, racionalo un mistisko!). Visa pēdējo gadsimtu Eiropas filozofija, kopš Kanta, ir mācījusi par prāta augsto vērtību. Kanta darbs “Par mūžīgo mieru” vienubrīd bija Eiropas Savienības mīlētāko filozofisko traktātu

priekšgalā. Pēc kara sākšanās Ukrainā gan “mūžīgais miers” ir pieklusināts un drīzāk priekšgalā tiek iznests G. V. F. Hēgelis, kurš spēja saskatīt procesu dialektiku un negativitātes lomu vēstures procesos.

Jāatzīst, ka Krievijas varas struktūru izmantotie profesionāli ideoloģijas un vērtību sistēmas būvniecībā ir augsta līmeņa speciālisti, apveltīti ar lielu cinismu un krieviska imperiālisma jūtām. Vladislavs Surkovs, kurš bija galvenais Čečenijas kara polittehologs, Krievijas lielākās partijas “Edinaja Rossija” radītājs, arī savu roku pielicis idejai par Ukrainas karu, ir jāuztver kā ļoti zinošs vērtību tehnologs, prasmīgs sabiedriskās domas veidotājs (pie varas bija 2013.–2020. gadā). Pretstāvēt tādiem speciālistiem mazā Latvijā ir grūti, tomēr ne bezcerīgi. Taču netiek darīts pietiekami. Daudz netrūka, lai Latvijā sāktu plaši aizrauties ar “krievu pasauli”, jo tajā ietilpst gan sudraba laikmets, gan pasaules līmeņa literatūra. Andis Kudors atzīst:

“Krievija ir diezgan unikāls starptautiskās politikas aktors, jo vara Maskavā savā būtībā ir izteikti reālisma kategorijās domājoša, un vienlaikus, tā savu rīcību pamato ar konstruktīvisma jēdzieniem. Krievijas mūsdienu domātāji pamato Krievijas ārpolitikas soļus gan ar nacionālās drošības apdraudējumiem, gan ar sevišķu nacionālo identitāti, kuras saknes meklējamas vairākus gadsimtus senā pagātnē. Problēmu rada vienkārša melošana, Vladimira Putina un viņam uzticamā ārlietu ministra Sergeja Lavrova teiktais ir jātulko ne tikai lingvistiski, bet arī semantiski.

Ko īsti Putins domāja, kad 2001. gadā Krievijas Tautiešu kongresā teica, ka Krievijas tautietis (sootečestvenņik) ir garīga kategorija? Vai viņš pats tic tam, ko runā? Baidos, ka šoreiz nesniegšu drošas atbildes, tomēr izsaku hipotēzi: Putins netic “Krievu pasaules” koncepcijas uzstādījumiem; viņš izmanto šīs idejas kā aizsegu militāristatēģiskai motivācijai ārpolitikas īstenošanā.”²

¹ Gunta Ancāne. <https://jauns.lv/raksts/zinas/256642-obligata-literatura-musu-skolas-sludina-bezceribu-un-nevaribu-cibina-vieta-janak-istiem-varoniem>

² Andis Kudors. “Krievu pasaule” — no pievilcīguma līdz karam. <https://www.latvijasdrošiba.lv/post/krievu-pasaule-no-pievilc%C4%ABguma-l%C4%ABdz-karam>

Mūsdienu Latvijā *intuitīvais, kultūras instinktu līmenis* ir dīvains — gan rotaļīgs, gan garu mistikas apdvests, gan ielīdis mistērijās un, nenoliegsim, arī peļņā. Te nedomājam cēlsirdīgu un estetizētu panteismu, kas nāk no latviešu tautasdziesmām, ne arī mīklu, velnu un burvju pasauli, kas vienmēr ir bijusi latviskajā pasaulainā. **Drīzāk jārunā par mūsdienu latviešu intuitivisma kultūru, kas ar tādiem “niekiem”, kā valsts drošība un tautas aizsardzības spējas nenodarbojas, toties Krievijas galmā ar to nodarbojas, cik uziet (vismaz mediji par to ir pārliecināti).** Šajā pētījumā nemēģinām izteikt domu, ka tam būtu jāpievēršas (valdība gan reiz vilka bluku ap valdības namu, gādājot Latvijai veiksmi), bet uzsveram to, ka **intuitivisma kultūra aizpilda tos ideoloģijas un vērtību slāņus, ko nespēj, neprot, negrib valsts proponētās vērtību kopas veidotāji.** Viena no aktīvām žurnālistēm — Lia Guļevska ilgstoši nodarbojas ar kultūras iracionālo pusi. Viņai draugos ir akadēmiķis Andris Buiķis, dakteris Pēteris Kļava kā vieni no pazīstamākajiem.

Jaunākajā Guļevskas sastādītajā grāmatā “Cilvēks veltī savu dzīvi tam, kam viņš tic” (privāts izdevums, 2022) ir apkopots plašs spektrs ar kultūras iracionālo pusi saistītu personu domām, izjūtām, vērtībām. Tā ir sava veida instinktu/intuīciju kultūras panorāma un nebūt ne vārda sliktā nozīmē. Tikuši izmantoti žurnāla “Mistērija” raksti, un šā žurnāla redakcija ir atradusi pajumti LZA augstceltnē, simbolizējot, ka zinātne no mistērijām nemaz tik tālu nestāv!

Neviena pasaules kultūra nav brīva no iracionālā slāņa, taču jautājums ir: cik daudz, cik tālu iracionālais ietekmē vērtību izvēli. Eiropēiskās filosofijas nostāja ir — tam nevajadzētu dominēt. To pašu var teikt par Latvijas valstiskuma vērtību aizsardzību — iracionāli mistiskajai dimensijai nevajadzētu dominēt.

Ideoloģijā izjūta tiek izteikta vārdos, mākslā — tēlos. Komentētāji stāsta, ka Putins baidoties izsludināt vispārēju mobilizāciju armijā, iegūt simtiem tūkstošus jaunu karavīru un tos iemest frontē. Kāpēc baidās? Liekas, ka tāpēc, ka nav pārliecināts par šo identifikācijas ar kolektīvo zemapziņu spēku.

Varbūt tādas nav? To vajag sajust intuitīvi, bet tad vajag iet tuvāk pie tautas, ko mūsu kaimiņzemes patvalnieks atsakās darīt. Lai vai kā, tā ir ļoti liela viņa kļūda, jo spēks ir dalīšanās ar varas baudu, nevis tās savilkšana Gelendžikas (vai kādas citas viņa pils) tukšajos gaitenīšos. Hitlers, lai kāds viņš mūsu acīs būtu kara noziedznieks, no formālā viedokļa daļu kara vērtību veidoja viltīgāk, ideoloģiju asāk, skaidrāk, rasistiskāk (par Ukrainu parasts krievu cilvēks nevar saprast, kāpēc vienlīdz jānošauj arī tur dzīvojošie krievu tautības civiliedzīvotāji, ja jau jāiet viņus atbrīvot?). Putina Krievijā daļa sabiedrības tiek piespiesta nostāties viņa pusē ar draudiem par milzīgiem sodiem. Liekas, ka sodāmā daļa, ja tā pavērtu mutes, būtu diezgan liela. **Taču, cik liela Krievijas iedzīvotāju daļa būtu pret un kāpēc tā nesaceļas?**

Kāpēc Krievijas sabiedrība neprotestē?

Tas ir viens no pamata jautājumiem, uz kuru atbildi gaida visa Rietumu pasaule.

Par to, ka iedzīvotāji nesaceļas, viena atbilde jau tika dota: putiniskā ideoloģija piedāvā varas baudu — impērisma ideju un diezgan slikti izstrādātu Krievijas kā jaunās civilizācijas modeli (līdz komunisma idejas spēkam tam vēl tāls ceļš ejams). Ja ieskaidro, ka patēriņa bauda jāpagaida, kad Krievija uzvarēs un kļūs par pasaules varenāko valsti, daļa

iedzīvotāju ir ar mieru, jo vēsturē ir gaidījuši daudz ko, pat komunismu, kas bija gaidīšanas arhetips. Taču, kādēļ nesaceļas un iziešana ielās masveidā netiek prognozēta? Tāpēc, ka draud milzīgi sodi, ir radīta nepatika pret līdzdalību politiskajos procesos (labāk neiet balsot nemaz), ir atsvešinātība no esošās varas un bezcerība, ka, pat iegūstot valsts varu, varētu ko mainīt. Vēl viens apstāklis — sabiedrībā nav ticis ļauts izaugt līderiem.

Vienmēr ir vajadzīgi līderi-upuri, kas uzsāk cīņu par taisnu lietu un ir ar mieru iet bojā. Taču Krievijas sabiedrība pēdējos 20 gadus ir dzīvojusi (cik nu katrs un kādā reģionā) samērā pārticīgi. Lielas ļaužu daļas mērķis ir bijis — nu tā, kā viņi, Rietumos, tikai ar mūsu pašu resursiem. Krievijas kultūra ir bijusi daudzveidīga, taču tajā nenoliedzami ir dominējušas arī ekspansioniskuma un imperiālisma notis. Krievija citus “glābj” — tas ir parastākais eifēmisms, ko izmanto mūsdienu ideoloģijā.

Viens no pēdējiem brīvajiem socioloģiskajiem pētījumiem par kara (tur to sauc par “speciālo operāciju”) atbalstīšanu Krievijā, bija projekts “Афина”¹ (2022. gada marts). Pētījums aptver laiku no 2022. gada 28. februāra līdz 1. martam, tam bija 1640 respondentu, kuri izsvērti pēc vecuma grupas, dzimuma, izglītības. Aptauja reprezentē Krievijas sabiedrības noskaņas konkrētajā situācijā. Garantēta socioloģiskā pētījuma kvalitāte, to veica apvienotā sociologu grupa, kurā darbojās arī Levada centra pārstāvji. Pamata jautājums: vai atbalstāt/neatbalstāt kara operāciju Ukrainā. “Operāciju” atbalstīja 58 %, neatbalstīja 23 %. Kā tiek apgalvots interpretācijā, šo augsto atbalsta procentu noteica uzticības pieaugums armijas ģenerālkomandierim V. Putinam, kura reitings desmit dienās pieauga par 10 %. 2000. gados Putins ticis uzskatīts par glābēju no terorisma, tad 2014. gadā — par Krimas atbrīvotāju, tagad ir trešais lēciens atzinības pieaugumā. To jau bija ieplānojuši Putina polittehnologi, vadoties no pieredzes, cik jūsmīgi krievu sabiedrība sagaidīja Krimas pievienošanu Krievijai.

Šis projekts izgaismo televīzijas milzīgo ietekmi uz cilvēku sirdi un prātu, īpaši Krievijas Federācijā, kur lielai daļai lauku un tālieņu iedzīvotāju televīzija ir galvenais ziņu, izklaides un informācijas avots. Kā rāda projekts “Афина”, pēdējos trijos mēnešos pirms kara sākuma, vadošās Krievijas TV programmas ir spējušas mainīt attieksmi pret Ukrainu no

pozitīvas 2021. gada novembrī (45 %, negatīva — 43 %) uz negatīvu, t. i., 52% (pozitīva attieksme ir vairs tikai 35 % sabiedrības) 2022. gada februārī², tādējādi sagatavojot augsni Ukrainas iedzīvotājus uztvert kā ienaidniekus. Līdz ar to virtuālā kara operācija ar palielinātu intensitāti bija sākusies kādu laiku pirms reālā iebrukuma. Dati, ko par pirmo kara nedēļu apkopojusi “Афина”, atspoguļo šo mediju spēju apvērst rezultātus no tomēr vairumā pozitīvas attieksmes uz negatīvu.

Ledusskapis pret televizoru. Tā sociālie pētnieki metaforiski demonstrē labklājības vērtību (pārtikas) pretstāvi TV kā ideoloģiskās piesaistes, Krievijā — impēriskās baudas apmierinājuma vērtībām.

Interesants un vērā ņemams secinājums ir par viedokļu atšķirību, kas izriet nevis no dzimuma, ne arī Krievijas reģiona (izņemot atšķirības Sibīrijā), bet gan no tā, vai informācija tiek iegūta galvenokārt no TV, jeb tiek izmantoti netelevisijas avoti, ieskaitot internetu. Savdabīgi, ka lielais vairums respondentu izturas pret karadarbību kā pret tādu, kas drīz veiksmīgi beigsies, un Krievijas jaunatne netiks apdraudēta ar iesaisti karā, jo aptaujas atbildēs nav atšķirības, vai respondents ir militārā dienesta vecumā, vai tie ir šā vecuma jauniešu vecāki (tātad nav pārdzīvojuma par dēlu iespējamo iesaukšanu karā). **Pētījums parāda, ka TV un internets ir tā robežšķirtne, kas sadala sabiedrības viedokļus.** Krievijā marta sākumā 71 % izmantoja TV, 28 % neskatījās TV. TV ietekme radījusi 68 % kara piekritēju (neatbalstītāji ir tikai 16 %). Taču interneta vide Krievijā maina situāciju: 34 % atbalsta karu, 37 % to neatbalsta. Kad TV skatītājiem pajautā, kāds mērķis ir militārajai operācijai Ukrainā, 38 % atbilžu ir — aizsargāt un glābt Luhanskas un Doņeckas apgabala iedzīvotājus, kas parādās kā noteicošā atbilde. Kad to pašu pajautā tiem, kuri ir interneta aktīvi lietotāji, 38 % atbild — nezinu. Tātad interneta vide nav tik dominējoši propagandistiska krievu ideoloģijas stilā, jo ir pieejami arī ārvalstu kanāli.

¹ Исследование отношения жителей России к специальной военной операции РФ в Украине. www.extreamscan.eu

² Pētījumā minēti Levada centra 2022. gada marta dati.

Sievietes un vīrieši atbalsta karu Ukrainā līdzīgi, taču jaunieši (18–30 g.) ievērojami mazāk nekā 56–65 gadu vecuma grupā. Šos pētījumus martā vairs neizdosies ne atkārtot, ne turpināt, jo valdība ir ierobežojusi daudzas interneta vietnes, *Twitter*, *Google*, *Instagram*, un Krievijas sabiedrības galvenais informācijas avots paliks TV, kas ir šo agresiju propagandējošo darbinieku mērķis.

Šādās baudu un vērtību cīņās ir svarīga identifikācija. Kaut darbojas kolektīvā bezapziņa, tā nav tik varena, lai noteiktu visu vēstures gaitu. Tāpēc demokrātisko sabiedrību pūles ir tā vērtas, lai radītu bēdas Krievijas sabiedrībai par patēriņa baudu iztrūkumu, lai tā atjēgtos no kara baidas un sava patvaldnieka dievināšanas, mainītu impēriskās vērtības, ejot prom no vardarbības apjūsmošanas, un saprastu, ka dzīvība ir labāka par nāvi.

An aerial photograph showing a calm lake on the left, a sandy shoreline in the middle, and a dense forest of green trees on the right. A wooden walkway or boardwalk runs horizontally across the sandy area, separating the water from the forest. The text is overlaid on the right side of the image.

3. Ideoloģijas jēdziens saistībā ar kultūru, vērtībām un naratīviem

- Atbildes uz jautājumu: *kāpēc valstij un sabiedrībai vajadzīga ideoloģija? Kāda izskatās valsts bez ideoloģijas un valsts bez vērtībām (laikmeta raksturojums)?*

Ideoloģija nozīmē jēgpilnu, līdz mūsdienām lietotu jēdzienu salikteni, ko veido divi sengrieķu vārdi: *ideja* (eidos) un *logos* (vārds, prāts, doma, mērķis). Gan *ideja*, gan *logos* ir sengrieķu filosofijas koncepti, kas atnākuši līdz pat mūsdienām un tiek ietverti mūsdienu naratīvos.

Mūsdienās priekšplānā ir iznākuši jauni termini, piemēram, *naratīvs* (ļoti populārs jēdziens franču filosofijā). Citos vārdos to var dēvēt par stāstījumu šā vārda visplašākajā nozīmē (daži to latviski atveido kā “stāstu”, “teiku, vēstījumu”, “runu”, (nevis “runu”), t.i., kā uztveram sevi, kā mūs uztver citi, uz kādu nozīmju pamata tiek meklēta (vai atgrūsta) komunikācija, kādā valodiskuma formā norit domāšana.

NATO StratCom vārdnīcā “naratīvs” tiek interpretēts kā: *Morals drawn from stories*.¹ No mūsdienu filo-

sofijas viedokļa šis skaidrojums gan neliekas visai veiksmīgs, jo naratīvs aptver ne tikai morāli, bet arī visdažādākās vērtības, turklāt tās var būt konfrontējošas. Naratīvs ir personisks, taču jāņem vērā, ka nekā absolūti personiska jau kultūrvēsturiskajā un politiskajā pasaulē nav, tāpēc tas uzskatāms par sabiedrībā pastāvošo stāstu, vērtību, mācību, u. c. jēgu koncentrātu personīgās dzīves satvarā.

Katrai sociālas eksistences formai, kopienai, tāpat kā indivīdam, ir vajadzīgas “idejas” — pašrefleksijas platformas, uz kuru pamata virza un attaisno mērķus. **Tāpēc uz jautājumu — vai iespējama sabiedrība bez vēstures, bez ideoloģijas (pat vārda vismaigākajā versijā), var atbildēt: NĒ.**

Ja jēdziens “ideoloģija” mūsdienās var šķist nevajadzīgs, jo atgādina laikus, kad valdīja marksisms-ļeņinisms, tad tā vietā var lietot citus apzīmējumus, piemēram “ideju sistēma”, “valstiskuma vērtības”, “pamatvērtības domai un rīcībai”. Šajā ziņojumā neatsakāmies no jēdziena “ideoloģija”, jo jautājums ir par to, kāda ir ideoloģija, kāds ir tās saturs, kāds ir tās mērķis, nevis par atteikšanos no šā jēdziena marksistiskā lietojuma.

¹ Neville Bolt, Leonie Haiden. StratCom CDE, June, 2019. Glossary of proposed definitions (alphabetically). https://stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/nato_stratcom_terminology_review_10062019.pdf?zoom=page-fit, 30. lpp.

Darbošanās vispār bez idejas (kaut pašas utilitārākās un empīriskākās) nozīmē racionalitātes deficītu, ideju trūkumu. Vēsturē tā notiek, kad idejas tiek mētātas apkārt nerezultatīvi, mēģinot radīt iespaidu par attīstību. Tāds mēdz būt stagnācijas laiks, piemēram, Brežņeva režīms 1970.–1980. gados, kad tika izvirzītas idejas par “attīstīto sociālismu” u. c., bet nekādas pārmaiņas tās neradīja, jo piederēja pie “tukšas ideoloģijas”, kas turpina aizsākt kursu.

Cilvēks, lai cik mazattīstīts būtu, kaut ko domā, vadās pēc kādiem principiem, kaut ko sargā un kaut ko grauj. Katram dzīvesvedumam, pat visvienkāršākajā veidā, ir kādas idejas un domas. Ideoloģijas uzstājas par šo domu sakārtotāju (tas var notikt arī negatīvā virzienā), piedāvājot teorētiski un emocionāli plašākus skatījumus, nekā mēdz būt personiskajā pieredzē. Gruzīnu filosofs Merabs Mamardašvili ideoloģiju sauca vienkāršā vārdā: tā ir kā sabiedrības lime.

Subjektīvās pašsapratnes mehānisms darbojas ļoti sarežģīti, ar pretrunām, ar absolūtās brīvības šausmām un spēju sintezēt pretējības. To lieliski parāda Hēgelis “Gara fenomenoloģijā” kā subjektīvā gara mācībā. Nav jābrīnās par karā iesaistīto cilvēku mežonību un viņu pārliecību, ka no viņu puses tiek darīts morāls, labs darbs, jo pretējības — labais un ļaunais — spēj apvienoties. Ļaunais nonāk inversā stāvoklī, tiek atzīts par labo. Daļa Krievijas militāristu tiešām tic, ka viņi dodas atbrīvot ukraiņus no “nacistiem”, tāpēc savu vardarbību uzskata par labu, pat morālu. Tāda pat nostādne ir Latvijai 1940.–1941. un 1944.–1945. gadā okupējušajiem cittautiešiem, ka šeit notikusi atbrīvošana un nabadzības pārvarēšana (kaut vēsture liecina, ka dzīves līmenis pēc padomju okupācijas pazeminājās un daļa latviešu tautas nonāca izsūtījumā).

Šo visdažādāko vērtību apvienošanu sekmē valdošais stāstījums, kam pakļauta cilvēka doma, t. i., tās ideoloģiskais piesātinājums. Tā, piemēram, Ukrainā iebrukušo Krievijas karaspēka karavīru ideoloģija attaisno ukraiņu civiliedzīvotāju nogalināšanu kā *labu darbu*, jo

jāiznīcina tā saucamie “nacisti”, kas, iespējams, ir visa ukraiņu tauta. Ja tiek atzīta visas tautas vaina, tas jau ir genocīds. Ar nelielu pretestību, tomēr Rietumvalstu vadītāji un vispirms jau ASV prezidents Dž. Baidens sāka lietot šo jēdzienu attiecībā uz Krievijas armijas izrīcībām Ukrainā, nosaucot nežēlīgo attieksmi pret civiliedzīvotājiem par nostādni, kas vērsta pret visu tautu, nevis atsevišķiem indivīdiem. Sieviešu masveida izvarošana ar saukli, lai jūs vairs nekad nevarētu dzemdēt jaunus ukraiņu bērnus, ir genocīda pazīme.

Latvijas Avīzes galvenais redaktors Voldemārs Krustiņš, 2012. gada 10. maijā jautāja Maijai Kūlei: vai nav tā, ka ideoloģija ir tikai totalitārismam, bet cita veida valsts iekārtām nav? M. Kūle:

“Kāpēc tad mēs esam tik uzmanīgi ar šo vārdu? Markss un Engelss, kuri bija filosofi, bet vienlaikus arī praktiķi un politiķi, 19. gadsimtā pievērsa uzmanību terminam “ideoloģija” un sāka izmantot to savos darbos. Viņi rakstīja, ka valda buržuāziskā, kapitālistiskā, ekspluatatoru šķiras ideoloģija, kas ir briesmīga un netaisnīga, tāpēc tā ir jāsgrauj. Marksisti piešķīra vārdam “ideoloģija” sliktu skanējumu, un tas kaut kur zemapziņā mums ir palicis. Ja ir ideoloģija, tātad marksistiem skaidrs, ka tas ir valdošās elites instruments, ar ko apspiest tautu. Tā ir jāpārvar un jāsgrauj. Tomēr ir arī citāda pozīcija, ko mēs mācām studentiem un izskaidrojis franču filosofs Pols Rikērs. Lai sabiedrība funkcionētu un lai cilvēki saprastu savu vietu tajā, ir jāpastāv noteiktam simbolu, zīmju un ideju kopumam. Tas tiek reprezentēts dažādos veidos — literatūrā, kino, dokumentos, valstsvīru runās. Franči to pat sāka saukt par “naratīvu”.

Mēs dzīvojam tādā kā stāstā par savu zemi, tautu, un šim stāstam ir noteiktas kontūras. Šīs idejas nevajag gāzt un iznīcināt. Valsts bez tām nevar pastāvēt! Protams, jaunas valstis var gan aizņemt idejas no citām — vecākām, veiksmīgākām

un pieredzējušākām — valstīm, gan var veidot arī savu ideoloģiju. Tāpēc vārds “ideoloģija” ir labs un vajadzīgs, bet ir grūti Latvijā to sākt lietot, jo tam nāk līdzīgs pagātnes mantojums. Var jau teikt citādi — valstij nepieciešams sistēmisks ideju kopums...”¹

20. gadsimta otrajā pusē bija vērojama politisko ideoloģiju nozīmes mazināšanās praktiskās politikas īstenošanā, to aizstājot ar orientāciju uz tematisku problēmu risināšanu.

Tomēr Frensis Fukujamas prognozētās “vēstures beigas” pēc 1991. g. neiestājās, kad viņš apgalvoja, ka pēc PSRS sabrukuma palikusi vairs tikai viena nozīmīga ideju kopa — liberālā demokrātija.

Kreiso ideju un radikalizētās liberālisma versijas uzvaras gājiens 21. gs. ir saskāries ar nopietnu pretreakciju ASV, Eiropā un citur pasaulē.

Arvien vairāk Eiropas valstu pilsoņu skata politiku ne tikai kā jomu, kur jārisina ekonomiskie, sociālie un drošības jautājumi, bet arī kā procesu, kura satvarā jānodrošina savas identitātes pastāvēšana ilgtermiņā.

Šādā kontekstā konservatīvisms kā politiska ideoloģija piesaka sevi no jauna ar tādu tēmu aktualizēšanu kā nācijas kultūras savdabīguma saglabāšana, nācijas pašnoteikšanās tiesības (visplašākajā nozīmē), dabiskas ģimenes aizsardzība un stiprināšana. Kristīgais konservatīvisms kā viens no konservatīvisma paveidiem piesaka savu kritisko nostāju pret abortiem, eitanāziju, azartspēļu, vieglo narkotiku un homoseksuālisma reklāmu u. c. sensitīviem jautājumiem. Tehnoloģiju attīstības un sociālo platformu sniegtās iespējas paplašina to personu loku, kuras iesaistās publiskā diskusijā par minētajiem jautājumiem, vienlaikus saasinot diskusiju un vairojot spriedzi nosacītās anonimitātes apstākļos.

Diskusijas par ideoloģijas nepieciešamību Latvijā nav rimušas. Piemēram, uzņēmējs Viesturs Tamužs 2012. gadā izteica domu, ka **Latvijas valstij ir vajadzīga skaidrāka ideoloģija**. Kā to definē vārdnīcās: politisku, tiesisku, morālu, ētisku, filosofisku uzskatu kopums. Voldemārs Krustiņš min, ka valsts ideoloģijas ilglaicīgs trūkums var būtiski ietekmēt Latvijas nākotni.² Pirmskara Latvijā, Kārļa Ulmaņa laikā, valsts ideoloģija bija skaidra — tā bija celta uz nacionālisma vērtībām (skat. vairāk 10. nodaļā). Turpmākie režīmi to noliedza. Bet kas ir likts vietā?

Kā būtisku ideoloģijas pamatu var minēt Satversmi un tās Preambulu (par to vairāk 8.1 nodaļā). Sociālās un humanitārās zinātnes būtu spējīgas nodarboties ar valsts ideoloģijas jautājumiem, bet šajā procesā ļoti svarīgi nenonākt kādu politisku grupējumu vai šaurāku interešu gūstā. Ja tādu darbu dara, tam jābūt ļoti ētiskam, modernam, arī saistītam ar Eiropas kopējām vērtībām. Un nevajadzētu orientēties uz patērētājsabiedrībā iegrimušu pilsoni, kas par galveno izvirza tikai labklājību.

Vai ideoloģijas jāuzskata par kādu lideru (mūsdienās teiktu, influenceru) gribas radīt stāstījumu? Sadomājumu? Sociālo konstrukt?

Gan “Jā”, gan “Nē”. Te jāatgriežas pie filosofa Hēgeļa, kas ir izcils ideoloģijas funkcionēšanas sapratējs, tikai to dara no mūsdienām atšķirīgā leksikā un terminoloģijā. Ideoloģija sabiedriskā, nācijas, valstiskā līmenī pieder, viņa vārdiem, pie “objektīvā gara” sfēras. Tā nav identa visu subjektu domu kopsummai un nav arī skaidrojama kā vidējais izmērāmais lielums, bet ir cita — kolektīvā jeb objektīvā gara līmeņa fenomens.

Garīgās sfēras attīstībai ir savi likumi, piemēram, idejas nobriešanas likums (Hēgelis to apzīmē ar jēdzienu “īstenošana”, jēdziens īstenošanas, *sich verwirklichend*, īstenība — *Wirklichkeit*).

¹ Ideoloģija kā ideju kopums. Intervija ar Maiju Kūli. <https://www.la.lv/ideologija-ka-ideju-kopums%E2%80%A9-saruna-ar-maiju-kuli>

² «Jābūt cēlam mērķim». Saruna ar uzņēmēju V. Tamužu, Latvijas Avīze, 2012. g. 13. aprīlis, <https://www.la.lv/jabut-celam-merkim-saruna-ar-uznemeju-v-tamuzu%E2%80%A9>

Sabiedriska (vai valstiska) līmeņa idejas līderi var radīt, “iemest tautā”, var pamēģināt, taču bez daudzu subjektīvo garu brieduma tās neieemiesojas, neiesakņojas un negūst leģitimitāti. Kā latviski saka: *sauc, bet neatsaucas!*

Šī (ne)atsaukšanās ir smalka līmeņa norise, kurā ietilpst gan cilvēku priekšspriedumi, gan aizspriedumi, gan intuīcijas, ticība, gan emocionālo uzrunu spēks, gan salīdzināšana ar savu pieredzi. Zināšanām ir daudz mazāka loma nekā visam iepriekš minētajam. Patiešām, lai iemiesotu ideoloģiju, nav nepieciešama zināšanu sabiedrība, tā pat traucē! Un vēl vairāk traucē kritiskā domāšana. Cilvēks (ja tas nav prātojošs politiķis, reflektējošs filozofs vai analizējošs zinātnieks) daudz vairāk *dzīvo jūt, nekā domā*. Tāpēc nav jābrīnās, ka pret ļaunumu maz iedarbojas racionāli argumenti, jo tas mēdz funkcionēt ikdienības sfērā, kur nevalda zināšanas.¹

Uzsaukt idejas (kas iemieso vērtības) nozīmē iztaustīt augsni. Tas ir līdzīgi kā liet ūdeni augsnē, veicinot asniņu izdīgšanu. Reizēm tiek pārliets par daudz, reizēm par sausu, tad nekas nerodas. Bet īstajā brīdī īstās ideoloģiskās formulas aizdedzina liesmas. Šī sajūta, kā notiek ideju uzdīgšana, nav katram politiķim dota. Tā ir spēja pārrēķināt sabiedriskās domas un izjūtu laukumu, lai saprastu savlaicīgi, kas ir paredzams, uz ko atsauksies. Latvijā šādu personību ir maz. Tāpēc valsts drošības labad būtu jāstimulē viņu izaugsme, t. i., sociālie analītiķi, kas spēj lietas noformulēt īstajos vārdos un paredzēt sabiedrības reakciju.

Tā, piemēram, 1986. gadā Serbijas ZA akadēmiķu grupa radīja serbu nacionālo manifestu (*Memorandum of the Serbian Academy*, dēvēts par *SANU Memorandum*), kas, kā šķita, varēja būt pārags uzsaukums, bet izrādījās, ka tam ir augsne Miloševica līdzdomātāju aprindās, lai “audzētu” serbu nacionālo pašapziņu līdz

pat Balkānu kara uzsākšanai.² Markoviča stāsts liecina par to, cik vārdiem (ideju kopai) ir milzīgs spēks, ja tie krīt auglīgā augsnē. Reizēm paši autori vairs neatpazīst savu runu, kad tā ir izaugusi līdz nācijas rīcību stimulējošam lielumam.

Jo ciešākas ir sadarbības formas, piemēram, attīstītu cilvēkbūtņu kopībās, jo vairāk nepieciešamas apvienošās idejas, kuru vienotu, sistēmiski izstrādātu veidu var saukt par ideoloģiju. Sistēmisko izstrādi mēdz realizēt varai pietuvināta intelektuālā elite. LU FSI vadošais pētnieks Vilnis Zariņš plaši aprakstīja, piemēram, Alfrēda Rozenberga u. c. veikumu nacisma ideoloģijas izstrādē.³ Viņu kā labu vēsturnieku var minēt starp personībām, kam bija gan zināšanas, gan sabiedrības aktualitāšu izjūta, gan spēja uzstāties par Latvijas valstiskumam vajadzīgām vērtībām. V. Zariņš saka:

“Pēc neatkarības atjaunošanas manu publicistisko rakstu konstantais mērķis jeb virsuzdevums bija veidot Latvijas pilsoņu apziņu. (..) Neatliekams uzdevums bija konkretizēt valstiskuma apziņu, konfrontēt to ar reālo situāciju, izvirzot reāli sasniedzamus mērķus (..), kā arī norādīt reālās briesmas, no kurām turpmākajā Latvijas attīstībā vajadzētu izsargāties. Ne mazāk svarīgs uzdevums bija kritizēt tādus uzskatus un viedokļus, kuru paudēji tiecās

¹ Vairāk par ļaunumu un ikdienu sk. Hanna Ārente. *Totalitārisma izcelsme*. Rīga: Elpa, 2000.

² Atmiņas no personīgās sarunas ar profesoru, filozofu Mihajlo Markoviču, vienu no galvenajiem Dienvidslāvijas *Praxis* grupas filosofiem, kas būvēja jauno ideoloģiju un stāstīja, cik grūti ir bijis paredzēt memoranda milzīgo efektu. Ilgi tika noliegts fakts, ka memoranda teksts par serbu apspiestību ir kalpojis kā ugunsgrēku radoša liesma Balkānos) Markoviča liecības citē *Institute of war and peace reporting*, <https://iwpr.net/global-voices/sanu-memorandum-author-testifies>. Te parādās ideoloģijas veidošanas nenoteiktība, daudzšķautņainība un neparedzamība.

³ Vilnis Zariņš. *Nacionālsociālisma ideoloģija un tās izpausmes Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016.

atturēt latviešu tautu no cīņas par savu tiesību atjaunošanu, virzīt to uz pasivitāti, uz samierināšanos ar okupācijas rezultātiem un ar okupācijas laika varasvīru kundzību”.¹

LU FSI izdeva vairākas viņa publicistikas grāmatas, kurās bija ievirze uz nacionālajām vērtībām, neglaimojot latviešu tautas pašapziņai, bet prasot to stiprināt.

Zariņš publikācijās spriež par 1939. gada Latvijas valdības nespēju adekvāti reaģēt uz tai pieejamo ziņu par slepeno Molotova-Ribentropa paktu. Viņš raksta:

“Oficiālajā valsts dzīvē turpināja dominēt tās pašas idejas, kas bija valdošās kopš 1934. gada valsts apvērsuma — tautas vienība, visu zinošais un par visu gādājošais tautas vadonis, zemnieka darba cildenais raksturs, Latvijas ekonomiskā orientācija uz vietējiem resursiem.”²

Filosofo ieteikumi rīcībai valstiskuma apdraudējuma gadījumos nav zemē metami, vajadzējis:

1. vismaz dažus simtus Latvijas neatkarībai uzticīgu, Latvijas valsts dzīves nozares vislabāk pārzinošu un tāpēc okupācijas dēļ visvairāk apdraudētu, gados jaunus valsts darbiniekus izvietot ar ģimenēm ārpus Latvijas un Eiropas. Viņi celtu savu kvalifikāciju un okupācijas gadījumā dotu rekomendācijas Latvijā palikušajiem patriotiem, kā tiekties uz valsts atjaunošanu;
2. vismaz dažus simtus valsts darbinieku un armijas virsnieku sagatavot aiziešanai pagrīdē;
3. izvest svarīgus dokumentus vai to dublikātus ārpus Latvijas un tos deponēt

drošā vietā;

4. assignēt pietiekami lielus materiālos līdzekļus šādas Latvijas valstiskumu uzturošas emigrācijas vajadzībām. Šis punkts Otrā pasaules kara laikā un pēc tam daļēji tika pildīts.³

Krīzes gadījumos ir svarīgi iepazīstināt plašas aprindas ar iespējamo okupantu oficiālajām idejām, faktoloģiski pierādot šo ideju stiprās un vājās puses un nepiemērotību latviešu tautas vajadzībām. Vēl filosofs atzīmē to, ka ir būtiski, lai Latvijā dzīvojošās mazākumtautības būtu ieinteresētas Latvijas valsts stiprināšanā. Tomēr, pēc Zariņa domām, Latvijā Otrā pasaules kara sākumā valdošajā ideoloģijā dominēja vienpusīgs nacionālisms, un iespējas optimizēt varas attiecības ar tai lojālajām mazākumtautībām gandrīz netika izmantotas, kas jāatzīst par kļūdu. Jaunieši tika ietekmēti emociju līmenī ar Vakara jundām, bez viņu redzeslauka paplašināšanas un izdzīvošanas iemaņu attīstības. Kad 1939. gada novembrī sākās PSRS karš ar Somiju, Kārlis Ulmanis vīriešus uzrunāja ar ideju turēt kārtībā apavus un lieku zeķu pāri, jo varbūt nāks nopietni pārbaudījumi. Šāda tipa runas nesniedza ne politisko skaidrojumu, ne sagatavošanos aizsardzībai. Vilnis Zariņš atzīst: “Kopumā tauta morāli netika gatavota valsts aizsardzībai PSRS agresijas gadījumā”.⁴

Doc. Zariņa teiktais attiecas arī uz mūsdienām — par vājumu un samierināšanos ar okupācijas sekām, kas izpaužas garās diskusijās, iesaistot pretvalstiski domājošus personāžus, lai tikai “izspēlētu demokrātiju”, kad pilnīgi visi var tikt pie vārda. Tā ir aplama nostādne, jo

demokrātijai ir jāklūst par paš aizsargājošo sistēmu, kurā nav jābūt tolerancei pret netolerantu attieksmi pret valstiskumu un Satversmes preambulā aprakstītajām vērtībām.

¹ Vilnis Zariņš. *Kam pieder nams? Publicistika, intervijas, pasakas 1990-1994*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 1999, 16. lpp

² Vilnis Zariņš. Valdošās idejas Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Krājumā *Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939-1945)*. LNB, 1999, 49. lpp.

³ Turpat, 49.-50. lpp.

⁴ Turpat, 51. lpp.

Šodien var uzdot to pašu jautājumu: *vai tauta tiek morāli sagatavota valsts aizsardzībai Krievijas agresijas gadījumā?* Vai pietiek ar ministrijas rekomendācijām “72 h somai”, ieteikumiem, kad nav patversmes, braukt uz laukiem, un iegādāties pārtikas, zāļu rezerves? Valda nostādne, ka runāt par iespējamo karadarbību uz Latvijas zemes nozīmētu radīt satraukumu sabiedrībā. Tomēr, vai nevar atkārtoties tas, ko Vilnis Zariņš teica par 1939. gadu Latvijā — kad tauta morāli nebija sagatavota militāri politiskajiem notikumiem?

Latvijā 1980. gadu otrajā pusē var minēt dažādas situācijas, kad dzimstošā Latvijas valstiskuma atjaunošanas ideja svārstījās — to nosaukt skaļi jeb atlikt, “iesaldēt”, paust kā izaicinājumu tolaik vēl stiprajai padomju varai (pārdomas redzamas LTF valdes locekļu, piemēram, Daiņa Īvāna, Sandras Kalnietes, Jāņa Škapara, Eduarda Berklava u. c. atmiņās). Pat par 1990. gada 4. maiju kā īsto brīdi nebija vienprātības.¹ Tāpēc ideoloģiju veidošana jāuzskata par vēsturisku procesu, kurā allaž ir svarīgs notikums un precīza vērtību izjūta.

Viens no galvenajiem jautājumiem idejas pasludināšanā ir “brīdis”, filosofijā to skata plašāk — situācija jēgu tīklojumā. Vai ideja iegūs leģitimizāciju, t. i., atbalstu kopienā, vai tā tiks izplatīta, pieņemta, cik liela būs pretestība?

- Kas ir valsts ideoloģija (vai arī valstiskā vērtību sistēma) un kas tā nav?

Valsts ideoloģija ir nepastarpinātā veidā un plānveida rīcībā kopta, attīstīta, iekļauta politiskajās norisēs, izglītībā un kultūrā ideju un vērtību kopa, kas nosaka un iespaido valsts pamatus, tās semiotisko raksturojumu, varas simbolus, parāda atšķirību no citām valstīm un

kopienām un darbojas ar telosa — mērķtiecības raksturu.

Ideoloģijas radīšanu un uzturēšanu jeb propagandu finansē valsts, taču ideju un vērtību kopas veidojas arī visdažādākajās kultūras norisēs, rituālos, utt., ko var dēvēt par “tautas ideoloģiju”.

Ideju, vērtību kopums, kas funkcionē sabiedrībā, būdams mainīgs, saistīts ar dažādām sociālām grupām bez valsts pārstāvju un institūciju mērķtiecīgas ietekmes un sistēmiskas pieejas, ir tikai **ideoloģisks uzstādījums**, bet ne ideoloģija. (Lietojot humoristiskus salīdzinājumus, tas būtu kā “ideoloģijas izstrādājums”. Nevis kā īsts krējums, bet gan tā izstrādājums, kurā iekšā var būt palmu eļļas gluži kā nevajadzīgi aizguvumi no citvalstu ideoloģiskajām nostādnēm).

Šādā — pastarpinātā — veidā ideoloģija pastāv kā mainīgu tēžu, mediju politisko nostādņu, izglītības sistēmā un kultūras norisēs ietverta nesistēmiska, speciāli nevirzīta, ideju un vērtību kopa, kuru par leģitīmu padara daļā sabiedrības pastāvošais konsenss, Latvijā, piemēram, ka zemes atdošana īpašniekiem 1990. gados ir pareiza ideja. Taču, kaut idejas tiek atzītas par pareizām, par to konkrēto, praktisko īstenošanu allaž mēdz būt domstarpības un nereti arī nelikumīga rīcība.

Dzejnieki Latvijā ar patosu runā par tautas dvēseli un **valsts vērtībām**. Tā ir neizbēgama ideoloģijas izveides procedūra — kādam(ai) ir jāizsaka valsts vērtību emocionālā būtība. Māra Zālīte, teju vai trīsdesmit gadus pildot šo lomu (jau kopš padomju laikiem), raksta (un arī lieliski uzstājas masu pasākumos, TV):

“Latvijas valsts ir latviešu griba. Sapnis, asinis, upuri. Gan tā, kas acu priekšā pašlaik, gan kā simboliskā realitāte dziļi zemapziņā. Tā ir identitātes lieta. To atņemot, tu tiec noslaucīts no vēstures skatuves”.²

¹ E. Berklavs. Kas notika pirms 4. maija deklarācijas pieņemšanas? 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par neatkarības deklarāciju. T. Jundža redakcijā. Rīga: LV Fonds, 2000. 190.–198. lpp.

² Māra Zālīte. Vairs necenšos būt gudra. <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/foto-vairs-necensos-but-gudra-752395>. Intervija. Egils Zirnis. *Sestdiena*, 2. oktobris, 2010. g., 19. lpp.

Filosofijā mūsdienās ir trīs galvenās nostādnes par ideoloģiju un veidiem, kā to rada un pauž sabiedrībā:

1.	2.	3.
Marksistiem, ieskaitot Ž. P. Sartru kā neomarksistu, tā ir melīgā apziņa . Marksisms atzīst, ka ideoloģijas pamatā ir noteiktas sociāli-ekonomiskas šķiras intereses, arī marksisms pats par sevi bija ideoloģija, nekautrējoties no šā vārda un reizē zākājot, kritizējot alternatīvas (Prudonu, Štirneru u. c.) kā nepareizas šķiras domāšanu.	Hermeneitiķa, personālista P. Rikēra mācība par naratīviem piepildītu kultūras valodisko telpu, kurā valda interpretējamas zīmes, nostādnes, idejas . Ideoloģijās nav nekā melīga, jo tās, kā teica M. Mamardašvili, ir sabiedrības "līme".	Neomarksista S. Žižeka ¹ popularitāti ieguvusi filosofija par ideoloģiju kā cildeno objektu , pamatojoties uz Lakāna psihoanalīzi par reālo, par valodu, kurā ietverta zemapziņa utt. ²

Plašāk pieņemtā ir Rikēra nostādne, jo tajā ietilpst iespēja interpretēt kultūras un sociālo atmiņu, kas Latvijai ir ļoti svarīga (arī iebilstot Krievijas centieniem pārinterpretēt vēsturi), taču arī Žižekam ir sava taisnība, jo īpaši saskatot ideoloģijās psihoanalīzes klātbūtni un efektus.

¹ Ievērojamākais Žižeka darbs ir *Sublime object of Ideology*, oriģ. franču val., latviski nav tulkots, 1999. gadā tika izdots krievu valodā. Zīmīgi, ka Latvijas studentu vidē pēdējos gados pieaug interese par Žižeka filosofiju.

² Skat. par Lakānu: Elga Freiberga. *Starp reālo un imagināro*, LU FSI, 2015.

Šaubas un nemitīgais satraukums, ko pauž cittautiešu politiķi Latvijā, ir pārspilēts, uzskatot, ka emocionālās runas par latviskumu apdraud mazākumtautību tiesības. Nācijas kultūras vēstis vienmēr būs estētiskas, metaforiski piesātinātas, lai radītu iejušanos un pašsapratni. No tā, ka es domāju par sevi, nebūt neizriet, ka citu vajadzības un intereses tiks apietas tad, kad pievērsīšos viņiem. Taču vienlīdz neētiski ir neļaut latviešiem domāt un runāt par latviskumu, jūtoties kā saimniekiem savā zemē. **Liberālisma bailes no etniskās dimensijas ir izaugušas jau tik lielas, ka jēdziens "latvieši", "latviskais" tiek lietoti ar bažām, lai tikai neradītu kādu satraukumu Eiropas ekspertos un vietējos cittautiešu**

politiķos. Kad LZA izdeva četru sējumu akadēmiskos rakstus "Latvieši un Latvija" (2013), priekšplānā tika likts jēdziens "latvieši". Taču divsējumu versijā ar pārstrādātiem rakstiem krievu un angļu valodā virsraksts tika mainīts uz "Latvija un latvieši" (2017, 2018), valsts jēdzienu liekot priekšā, jo kuru gan ārzemēs vairs interesējot tāds neliels etnoss kā "latvieši". Šis piemērs ir tikai viens no daudziem, kā pēc noklusējuma tiek pazemināta etniskā dimensija, kaut tā, iespējams, tieši ir Eiropas tautu kopējā bagātība laikā, kad valstiskuma struktūras, vado ties pēc demokrātijas modeļa, tiek pēc iespējas vienādotas.

Mūsdienās runā par stratēģiskiem naratīviem, vienkāršāk sakot, ilgtspējīgas ideoloģijas stāstiem.

Tas tāpēc, ka ātrlaikā cilvēku uztvere darbojas pastiprinātā stresa režīmā uz kairinātāju “jauns, vēl jaunāks” un ideoloģijā koncentrētās vērtības (piemēram, pašlaik ES “zaļā kursa ideoloģija”) nenotur savu spriego gargabala vēstījumu, jo tajā ir pārāk daudz faktu, datu, argumentu utt. Tāpat kā Līgums par Eiropas Savienības konstitūciju bija daudz par garu un neskaidru, pie tam izveidots postmodernā teksta formā kā atsauču atsauces. Juridiski birokrātiskā valoda ir pārņēmusi valsts ideoloģiskās kontūras. Tāpēc tā tiek uztverta kā sveša, nesaistoša un pat nevajadzīga.

Ideoloģijas un vērtību skaidrojumus nepieciešams pasniegt īsi, atraktīvi, vizuāli. Stratēģiskie naratīvi pamato un izskaidro jau pieņemtus pamatprincipus (piemēram, valsts attīstīsies demokrātiski) vai attīstības uzdevumus. Tie aplūko vērtību jautājumus, reputācijas, tēla, nostādņu jautājumus. Stratēģiskajos naratīvos ietilpst vairāki vēstījumi, kas veido kopējo paskaidrojuma un pamudinājuma tīklu. Daļa no Latvijas valsts dokumentiem tiek veidoti kā stratēģiskie naratīvi, taču rodas iespaids, ka tajos nepietiek kultūrvēsturiskā, aksioloģiskā, filosofiskā horizonta. Kad ierēdņi raksta nacionālos attīstības plānus, politikas programmas, augstākais, ko atļaujas, ir kāds Raiņa dzejas citāts. Tāpēc tie nereti paliek atsvešināti no sabiedrības, nesaņemamas birokrātiski politiskas valodas ietinumā. Ja politiķi vēlas sabiedrības pretimnākšanu, jārada patiesi, saprotami un īsi ideoloģiski teksti un to ilustrācijas. Kamēr tādu nav, nav vietas izbrīnam par iedzīvotāju atsvešinātību no valsts.

Ideoloģijās vissvarīgākais ir **nozīme jeb jēga**. Šo konceptu pamatīgi ir izstrādājusi fenomenoloģija, eksistences filosofija, hermeneitika, strukturālisms, savā veidā tam pievēršas analītiskā filosofija.¹ Savdabīgi, ka NATO StratCom publicētajā NATO terminu vārdnīcā *nozīme* (*meaning*) ir tikai

semiotisks fenomens ar kodēšanas funkciju — *meaning: the product of coding and decoding of a message or information*.² Latvijas filosofiskajā domā, sekojot Rietumu filosofijas lielajiem virzieniem, nozīme tiek saprasta plašāk, ne tikai kā analītiski pragmatiskajā filosofijā — kā funkcija, informācijas kods. Nozīme ir dzīvespasaules daļa, nevis ar subjektīvi konstruētu saturu, bet ontoloģiski dota, variabla, vērtību izteicēja. Tā, piemēram, valstij ir pašpietiekama jēga, jo tas cilvēces vēsturē līdz šim ir veiksmīgākais, vērēnīgākais kopdzīves veids, ko vada ar likumu, kultūras normu un cilvēcisku vērtību klātbūtni. Impērijas savu laiku ir pārdzīvojušas, jo tajās allaž ir bijusi vardarbības klātbūtne, apspiešana, interšu balansa trūkums. Kaut liekas, ka impērisma laiks ir pagājis, tomēr Putina vadībā Krievija atkal izvirza impēriskas pretenzijas, uzbrūkot suverēnai, demokrātiskai Ukrainas valstij (skat. 2. nodaļu). Nenoliegsim, ka impēriskās krievu ideoloģijas veidošanā piedalās gan filosofi, gan mākslinieki, sabiedrisko attiecību speciālisti, vēsturnieki, mediju pārstāvji, panākot tautas daļas emocionālu iesaisti un atsakoties no juridiski birokrātiskās, nogurdinošās valodas.

Latvijā ir sanācis tieši otrādi — juridiski smagais žanrs ir radījis situāciju, kad par valsts ideju, vērtībām vairs tikai retais grib ko dzirdēt.

Pareizi darīja 2022. gada 20. maija gājiena “Par atbrīvošanos no padomju mantojuma” organizatori un vadītāji, aicinot skandēt ne tikai “Ukrainai slava”, bet arī “Latvijai slava”, ar to domājot pozitīvi emocionālu attieksmi pret Latvijas valsti.

¹ Te nav vietas nozīmes teoriju izklāstam, bet, īsi sakot, nozīme/jēga ir ontoloģisks (ar esamības statusu), kultūrā un vēsturiskumā iegremdēts fenomens, atkarīgs no saprašanas un interpretācijas, kas ir domāšanas satura sastāvdaļa, un var veidot rīcības pamatu.

² https://stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/nato_stratcom_terminology_review_10062019.pdf?zoom=page-fit,30 lpp.

3.1. Kultūra un tās formas, vērtību veidošanās

Saprotams, ka valsts idejas un vērtību pētījums paredz arī noteiktu kultūras teorētisku izpratni. Reizē ir skaidrs, ka neko neatrisināsim, balstoties uz joprojām populāro pieņēmumu, ka “kultūra ir viss, ko radījis cilvēks”, respektīvi, nacionālā kultūra ir viss, ko radījusi aplūkojamā nācija. Šāda “definīcija” agresijas un kultūras attiecību analizē vienkārši nedarbojas.

Jēdziens “**kultūra**” iezīmē vienu no mūsdienu filosofijas mezgļpunktiem. Kultūru kā cilvēka spēju un cilvēciskās pasaules kultivāciju var aplūkot no visdažādākajiem skatpunktiem — no filosofiskā, reliģiskā, vēsturiskā, socioloģiskā, politiskā, etnogrāfiskā utt.

Mūsdienīga kultūras interpretācija nobriest Imanuela Kanta filosofijas kontekstā (pats Kants kultūras problēmu netematizē). Kants Rietumu

filosofijā iedibināja jaunu paradigmu (tā dēvēto Kopernikam līdzīgo pavērsienu), pievēršot uzmanību cilvēciskās subjektivitātes konstituējošajām aktivitātēm, vienkāršāk sakot, cilvēks rada pasaules ainu. Šo aktivitāšu rezultātā cilvēks būtībā “producē” pasauli, t. i., tā kļūst par “parādību pasauli”.¹ Kanta filosofijā mēs nepārprotami varam saskatīt pasaules fenomenoloģiska aplūkojuma aizsākumus, turklāt Rietumu filosofija savā būtībā pakāpeniski transformējas par kultūras filosofiju. Nav pārsteidzoši, ka šo pasaules izpratnes un interpretācijas līniju turpmāk 20. gadsimta sākumā izvērs neokantieši, kurus pieskaita pie vērtību filosofijas veidotājiem. Divdesmitā gadsimta pirmajā pusē tā spilgtāko iemiesojumu gūst neokantieša (atsevišķās

¹ Skat.: Imanuels Kants. *Tirā prāta kritika*. A 383–387.

izpausmēs — fenomenologa) Ernsta Kasīrera simbolisko formu filosofijā.¹ Tieši **spējā radīt simbolisku realitāti Kasīrers saskata cilvēka būtību atšķirībā no jebkuras citas dzīvas būtnes.**

Visa 20. gadsimta laikā kultūras filosofija pieredz plašu izvērsumu fenomenoloģiskās tradīcijas horizontā, pat tad, ja kultūras teorijas izveide netiek izvirzīta kā apzināts uzdevums. Šajā sakarībā visupirms būtu jāmin tādi autori kā V. Diltejs, M. Vēbers, E. Huserls, M. Heidegers, H. G. Gadamers, Levī-Stross un daudzi citi.

Šo teorētiku filosofisko nostādņu un atzinumu kontekstā jāmeklē iespējas izvērstāk iezīmēt kultūras galvenās struktūras un funkcijas, lai turpmāk varētu adekvāti jautāt arī par Krievijas kultūras un militārisma saistību.

Ir jākonstatē, ka kultūra un cilvēks ir nešķirami jēdzieni. Kultūra dzimst līdz ar cilvēku kā kvalitatīvi noteikts pasaules skatījums, tā veidojas, līdztekus topot dažādām eksistences formām, cilvēciskām attiecībām un attiecībām ar dabu. No pašiem sabiedrības rašanās pirmsākumiem

kultūra pilda pasaules veseluma, vienības apzināšanās funkciju.

Bez šādas pasaules skatījuma vienības acīmredzot nav iespējama cilvēku orientācija šai saulē, viņsaulē, kosmosā, to interpretācija. Nav iespējama komunikācija, jo katra lieta, katra parādība, katrs dzīves moments un rīcība gūst jēgu un attaisnojumu — arī skaidrojumu — tikai iekļaujoties kādā veselumā.

Jebkura konkrēti vēsturiski radusies kultūra īstenojas specifiskā formā. Kaut arī ikviena kultūra kā noteikta cilvēcība ir veselums, to nevar pielīdzināt bezformas veidojumam. Tāpēc nav iespējama "sabiedrība bez vērtībām". Šis veselums tiek realizēts, vienīgi sadaloties elementos un tiem iemiesojoties konkrētās formās.

Sabiedrības attīstības gaitā veidojas katrai tautai un cilvēku kopumam raksturīgas dzīvesformas, kas sevī ietver gan attieksmi pret pasauli, gan

emocionalitātes un pasaules izzināšanas un izpratnes veidus. Cilvēks rīkojas saskaņā ar šīm formām — viņš zina, ka jādara tieši tā un ne citādi. Turklāt nav pat svarīgi, vai viņš apzinās, ka rīkojas saskaņā ar kādu regulatīvu formu (normu). Šīm formām piemīt īpaša uzskatāmība, tās pārstāv, aizstāj savā nedalāmībā simtiem un tūkstošiem cilvēcisko attiecību un sakaru. Tās, būdamas pieredzes un rīcības postulāti, kļūst par kaut ko līdzīgu pasaules saprašanas un apguves instrumentiem. Tās ir konstruktīvas attiecībā pret mūsu iespējām noteiktā veidā just, domāt, rīkoties un ir kaut kas līdzīgs "vēsturiskam *a priori*", t. i., noturīgām pieredzes struktūrām, kuras katra jauna cilvēku paaudze manto gatavā veidā un kuras noteiktā vēsturiskās attīstības posmā paliek relatīvi nemainīgas. Tieši šādā "vēsturiskā *a priori*" nozīmē **šīs formas kļūst par instrumentiem, mehānismiem cilvēcības fenomena uzturēšanai, komunikācijas pastāvēšanai.** Tās ir līdzeklis, lai dabiskos cilvēciskos spēkus un iespējas transformētu tajā veidā, ar tā mehānisma palīdzību, kas radies un eksistē kādā konkrētā kultūrā. Šādu līdzekļu un mehānismu noturība, universalums (vēsturiskais *a priori*) ir nepieciešams priekšnosacījums cilvēku sazināšanās un savstarpējās saprašanās iespējamībai. Vēl plašāk raugoties — mieram starp pasaules valstīm. Šādi veidojumi, sākot ar rīcības formām un beidzot ar savdabīgiem apziņas pirmtēliem, kas nosaka cilvēka attiecības ar pasauli, citu cilvēku un Dievu, regulē mūsu eksistenci visdažādākajās jomās.

Sekojot M. Vēbera, K. Ģirca filosofiskajai tradīcijai,² kultūru varētu domāt (nevis viennozīmīgi definēt) kā "cilvēka austu nozīmju tīklu" (K. Ģircs), universālu veselumu, jēgas vienību, kas katram reģionam, vēsturiskajam laikmetam, etnosam piešķir neatkārtojamību (savadību), tādējādi padarot to par **"kolektīvu personību"**. Izceļot šo veseluma, jēgas vienības (jēgveidojumu tīkla) aspektu, **kultūru iespējams interpretēt kā cilvēcības formu,**

¹ Skat.: Ernsts Kasīrers. *Apcerējums par cilvēku*. Fonds "Intelekts", 1997.

² Skat. Makss Vēbers. *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004. Klifords Ģircs. *Kultūru interpretācija*. AGB, 1998.

eksistences veidu un tehnoloģiju, kas realizējas noteiktās mentalitātes formās, eksistenciālajos arhetipos (cilvēka darbības un pasaules skatījuma pirmtēlos) un visā to lietu un parādību kopumā, kuru varētu saukt par konkrēti vēsturisko “cilvēcisko pasauli”.

Ar dzīvesformu problēmu saistīts jautājums par cilvēcisko **pieredzi kā simbolisko formu kopumu**. Turklāt runa ir nevis par kādiem konkrētiem simboliem, bet gan par universālu visas “cilvēciskās esamības” īpašību pastāvēt simbolisko formu veidā.

Darbības, aktivitātes rezultātā cilvēks savā “kultūras zonā” iekļauj arvien jaunus dabas objektus, veidojot “cilvēka pasauli”. Jebkura lieta, parādība, ar ko cilvēks saskaras vai nu darbības, vārda, žesta, vai pat acu skatiena rezultātā, piesātinās ar jēgu, ko tai piešķir cilvēks, tā gūst savu īpašo nozīmi un cilvēcības formu jau pastāvošā (cilvēka radītā) jēgas kontekstā. Mēs domājam par antīko, renesanses, viduslaiku kultūru, saprotot ar to kādu universālu eksistences veidu, specifisku pasaules apjēgsmi un pasaules pārdzīvojumu — jēgu, kas izteic šo kultūru būtību. Taču šī universālā pasaules apjēgsme pastāv tikai reāli strukturētu jēgveidojumu formā un tikai saistībā ar reālajām cilvēciskajām attiecībām un priekšmetisko pasauli. Jēga ienes katru lietu un parādību konkrētās kultūras horizontā, šo kultūru strukturējot un kārtojot, tā padara visu pasauli par “simbolisku formu kopumu”. Dabas objekti, naturālie procesi, sabiedriskās attiecības kļūst par “cilvēciskās pasaules” elementiem tikai tad, kad tās gūst simbolisku formu, kļūst par simboliskiem jēgveidojumiem.

Lai izvairītos no pārpratumiem, ir jākonkretizē nozīme, kādā tiek lietots jēdziens “simboliskā forma”, īpaši tāpēc, ka šis lietojums atšķiras no ierastās izpratnes literatūras un mākslas teorijā. Literatūrteorijā parasti par simbolu uzskata kādu idejisku vai idejiski tēlainu struktūru, kura sevī ietver norādes par kādiem no tās atšķirīgiem priekšmetiem un kura tiem kalpo kā vispārinājums un neizvērsta zīme. Ļoti bieži simbols faktiski tiek identificēts ar zīmi. Jānorāda, ka zinātnē, īpaši

matemātiskajā loģikā, simbola nozīme faktiski tuvojās zīmes jēdzienam, t. i., tas ir kāds materiāls priekšmets (parādība, norise), kas pārstāv cita priekšmeta īpašības vai attiecības un izteic noteiktas subjektaobjekta attiecības. Atšķirībā no zīmes mākslinieciskais, literārais simbols glabā sevī patstāvību, to nedrīkst reducēt uz kādu abstrakciju. Simbolā realizējas līdzsvars un nedalāma vienība starp ideju un tēlu, iekšēja un ārēja vienotība.

Runājot par kultūru kā organizētu jēgveidojumu kopumu, termins “simboliska forma” visupirms nozīmē jēgu un saprašanu, un tāpēc simbolu analīze nozīmē nevis ar zīmi aizstāta objekta rekonstrukciju, bet gan subjektīvās situācijas rekonstrukciju, kura sevī ietver kā apzīmējamo, tā arī apzīmējošo zīmi. Simboli kultūras jēgveidojumu nozīmē ir nevis priekšmetu vai priekšmetisku struktūru apzīmējumi, bet gan pieredzes rezultāti, pieredzes situāciju apzīmējumi. Šķiet, lieki būtu uzsvērt, ka specifiskā pieredzes situācija kā īpaša pasaules saprašanas vai pārdzīvojuma forma — kā kultūras forma —, kas visu objektīvo realitāti pārvērš jēgveidojumu kopumā, realizējas tikai noteiktu cilvēcisko attiecību kontekstā noteiktā vēsturiskajā situācijā. Cilvēciskā darbība, aktivitāte būtībā ir jēgveidojoša, un šī darbība kā cilvēciska darbība var rasties vienīgi jau dotās kultūras, dzīvesformu — arhetipu, modeļu, matricu, kategoriju utt. — kontekstā, tikai no universālā jēgas ētera, kas aptver katru sabiedrību.

Atzīmēsim, ka 20. gadsimta strukturālisms (Levī-Stross) orientējas uz centieniem izskaidrot cilvēka rīcību, pastāvīgi rekonstruējot **simboliskos kodus**, kas izraisa noteiktu rīcību. Šie kodi ir pārsabietīvi eksistējošas diferences sistēmas, kuras cilvēks varētu arī neapzināties. Rīcības subjektīvā motivācija strukturālismam galu galā ir nesvarīga.

Iespējams, ka daži apgalvojumi, kas sastopami šeit piedāvātajā kultūras izpratnes teorētiskajā izklāstā, būtu jākonkretizē, īpaši akcentējot tos aspektus, kas noteiktā elementu konstelācijā varētu raisīt agresīvu rīcību.

Viens no šādiem iepriekš izteiktajiem apgalvojumiem bija: **kultūru var interpretēt kā “kolektīvu**

personību". Šāds apgalvojums visai nepārprotami saistās ar diskusijām par "kolektīvās identitātes" iespējamību. Ir jāatzīst, ka jebkura "kolektīva identitāte" ir sava veida teorētisks konstrukts, taču šādu konstruktu pamatā (ja vien tie nav ideoloģiska pasūtījuma produkts) var būt reālas pieredzes formas, kuras kļūst par instrumentiem, mehānismiem cilvēciņas fenomena uzturēšanai. Atcerēsimies, ka līdzīgu konstruktu — "ideālformas" — savulaik sekmīgi izmantoja M. Vēbers sociālo procesu analizē. "Ideālforma", **"kultūra kā kolektīva personība" nekādā ziņā nenoīmē centienus jebkuru personu, sociālo grupu pakļaut vienotam un absolūtam mēram**. Runa ir par tāda teorētiskā rīka izmantošanu, kas labāk varētu iezīmēt kādas kultūras specifiku, neizslēdzot novirzes no dominējošās kultūrformas.

Piebildīsim, ka **nacionālā savdabība (identitāte) vispilnīgāk un nepārprotamāk atklājas aktuālajā sociālajā praksē**.

Bieži vien nacionālās identitātes saknes tiek meklētas (un arī atrastas) aizvēsturiskā senatnē. Kā piemērus te varētu minēt kaut vai klasiskos M. Granē (*Granet*) apcerējumus Ķīnas kultūras izpētes jomā vai K. Levi-Strosa (*Lévi-Strauss*) arhaisko sabiedrību analīzei veltītos darbus. M. Vēbers ir pārliecināts, ka visi svarīgākie pasaules uzskata jautājumi sakņojas ticībā, tāpēc pasaules uzskata problemātika lielā mērā sakrīt ar reliģisko, kuras izpētei viņš pievērš uzmanību visu mūžu. Veicot kristietības, jūdaisma, senās Ķīnas un Indijas reliģiju izpēti, arī Vēbers meklē pirmformas, kurām varētu būt noteicoša loma atbilstošo kultūru attīstībā gadsimtu un pat gadu tūkstošu ritumā. Tomēr, summējoties specifiskiem sociālās prakses elementiem, jebkurā laikmetā nacionālajā identitātē var aizsākties būtiskas izmaiņas. To konstatē arī Vēbers, analizējot protestantiskās ētikas ietekmi uz kapitālisma attīstību jaunlaiku kultūras kontekstā. Pēc Vēbera domām, protestantiskā apziņa rada "vēsturisku individu", t. i., "vēsturiski pastāvošu parādību kompleksu".¹ Vēl vairāk, šī apziņa, kļūstot

par būtisku Rietumu sabiedrības daļas identitātes elementu, atstāj vēsturisku ietekmi uz visu šīs sabiedrības turpmāko attīstību. Sekojot Vēberam, varētu pieļaut, ka arī krievu Pareizticīgā baznīca ir radījusi un turpina radīt "vēsturisku individu".

Domājam, ka pārliecību par vairāk vai mazāk noturīgas nacionālās identitātes esamību apliecina arī ievērojamā 20. gadsimta kulturologa un vēsturnieka F. Borkenava (*Borkenau*) izteikumi, pārdomājot ebreju kultūras un identitātes būtību gadsimtu tvērumā. Borkenavs raksta:

"Ebrejiskā identitāte sadursmē ar moderno dzīvi nesabruka, kā tas notika ar citu Millets² etniskajām identitātēm. Vienalga, ticīgi vai neticīgi, ebreji gandrīz visur saglabāja savu raksturu un savu kā ebreju kontinuitāti".³

Atbildot uz pazīstamā 20. gadsimta angļu vēsturnieka Toinbija pārmetumiem cionismam, Borkenavs vēl saasinātāk akcentē ebreju spēju saglabāt savu patību.

"Kamēr Toinbija nosodošie spriedumi par cionismu un ebrejiem vispār attiecas uz dažām mūsdienu ebreju dzīves virspusējām iezīmēm, nacisti sagrozīja un sātaniskoja kādu citu nesalīdzināmi dziļāku aspektu — stūrgalvību, ar kādu ebreji pastāvēja uz to, lai jebkuros apstākļos paliktu ebreji."⁴

Lai gan vairums 20. gadsimta un 21. gadsimta sākuma perioda kulturologu ir pārliecināti par īpaši strukturētas nacionālās identitātes esamību, pastāv arī pretējs viedoklis, kas uzstāj, ka jebkādas sarunas par kolektīvu identitāti būtu jānoraida kā "nacionālistiskas" un "ideoloģiski aizdomīgas". Vācu autors R. Krekels šajā sakarībā raksta: "Tikai

¹ Turpat, 27. lpp.

² Millet — jēdziens (cēlies no turku valodas), lai apzīmētu konfesionālās kopības, kuras dzīvoja saskaņā ar saviem likumiem, Otomanu impērijā. Borkenavs šo vārdu netulko.

³ Franz Borkenau. *Ende und Anfang*. Klett-Cotta, 1991, S. 542.

⁴ Turpat, 543.

indivīdi var izveidot identitāti. Grupas to nevar. Arī sabiedrībām (vai “nācijām”) nepiemīt nekāda īpaša identitāte.”¹ Aplūkojot Krekela izteikumus iepriekš

¹ Kreckel R. *Soziale Integration und nationale Identität* // Berliner Journal für Soziologie. 1994, Nr 4, S. 14.

izklāstīto dažādu autoru atzinumu un argumentu kontekstā, varētu domāt, ka Krekela uzskatu, iespējams, ietekmējis pārspīlēts politkorektums. Noteiktas nacionālās identitātes formas savu realitāti neskaitāmas reizes (arī saistībā ar militāru agresiju) ir apliecinājušas arī mūsdienu pasaulē (20., 21. gadsimtā).

3.2. Ideoloģiju tapšanas likumi

Ideoloģijas jēdziens filosofijas vēstures kontekstā. Ideoloģijas jēdzienu ieviesa Antuāns de Trasi kā filosofisko mācību, zinātņu par idejām un to ietekmi uz politiku. Tai bija jāklūst par visu zinātņu zinātņi. Tā gan īsti nav noticis, jo ideoloģiju sfēra drīzāk ir pietuvojusies mitoloģijai, nevis striktai zinātnei. Pirmoreiz autors šo jēdzienu izteica 1796. gada 20. jūnijā, tātad Franču revolūcijas kontekstā. Metafizika ir sevi diskreditējusi, sensuālistiskā psiholoģija nav pieņemama, jo runā par dvēseli, par ko vairs nav vajadzīgas nekādas zināšanas. Vēlāk K. Markss darbā “Vācu ideoloģija” apstrādā de Trasi tēzi par ideoloģiju kā šķiras apziņu²,

² Marksisma tēzes par ideoloģiju ir koncentrētas redukcionistiskā pieejā, virsbūvi saattiecinot ar ekonomiski šķirisko bāzi. “Apziņa [das Bewußtsein] nekad nevar būt kaut kas cits kā apzināta esamība [das bewußte Sein], un cilvēku esamība ir viņu īstenais dzīves process. Ja visā ideoloģijā cilvēki un to attiecības ir nostādītas uz galvas kā kādā *camera obscura*, tad šī parādība gluži tāpat izriet no viņu vēsturiskā dzīves procesa, kā ačgārns priekšmeta attēlojums acs tīklenē izriet no viņu tieši fiziskā dzīves procesa. [...] Arī miglainie veidojumi cilvēku smadzenēs ir viņu materiālā, empīriski konstatējamā un ar materiāliem priekšnoteikumiem saistītā dzīves procesa nepieciešami produkti. Tādējādi morāle, reliģija, metafizika un pārējie ideoloģijas veidi un tiem atbilstošās apziņas formas zaudē savu šķietamo patstāvību. Tām nav vēstures, tām nav attīstības; attīstot savu materiālo ražošanu un savu materiālo savstarpējo satiksmi, cilvēki līdz ar šo savu īstenību pārveido arī savu domāšanu un savas domāšanas

norādot, ka ideoloģija ir valdošās šķiras hegemonā atspoguļojums un izpausme apziņā.³ Svarīgi saprast, ka filosofisko avotu ziņā de Trasi balstās uz angļu empīriķa Džona Loka koncepciju par to, ka idejas veidojas no sajūtām. Tātad — saskaņā ar Loka mācību — cilvēks ir kā *tabula rasa* jeb “balta lapa”, ko prasmīgi lietotāji var “aprakstīt” jeb izveidot saskaņā ar savu plānu, apzināti veidojot vidi, kurā cilvēks iegūst noteiktas sajūtas. Plašāk par to padomājot, jāatceras tēze, ka

ideoloģijas tātad ir jutekliskas, emocionālas, ne tikai racionālu, politisku traktātu kopumi, un šo juteklības formu ne vien var pamodināt, bet arī ieviest tā, ka pats cilvēks nepamana, kam pievienojies.

Latvijas mūsdienu sabiedrība ir pieredzējusi divas dažādas ideoloģijas formas: sovjetisko un atjaunotās Latvijas nostādnes. Ļoti neliela daļa vēl atceras 1920.–1940. gadu Latvijas brīvvalsts ideoloģiju (skat. 12. nodaļu)

Analizējot padomju ideoloģijas vēsturi, ir iespējams atklāt mehānismus, kā, pamatojoties uz ideoloģijas izpratni, notiek tās efektīva īstenošana

produktus. Nevis apziņa nosaka dzīvi, bet gan dzīve nosaka apziņu.”: K. Markss, F. Engelss. “Vācu ideoloģija”, 1962, 30. lpp.

³ Emmet Kennedy. “Ideology” from Destutt De Tracy to Marx. *Journal of the History of Ideas*. University of Pennsylvania Press. Vol. 40, No. 3 (Jul. - Sep., 1979), pp. 353-368. <https://doi.org/10.2307/2709242>

jeb "iekārtošanās ikdienas dzīvē". Šeit kā izstrādes piemērs pirmējo secinājumu izveidei tiek piedāvāta "sajūtu" analīze. **Ideoloģija vienmēr funkcionē aksioloģiskās kategorijās:** vērtējumos — labs, ļauns, derīgs, nederīgs, brīvs, nebrīvs, morāls, amorāls utt. Vienkāršākajā veidā tā ir ne tikai mīts, bet pasaka. (ASV prezidents R. Reigans allaž mīlēja pasaku motīvus, nosaucot PSRS par ļaunuma impēriju, arī prezidents Dž. Baidens ir izmantojis pasaku struktūru par labo un ļauno radījumu cīņu.) Ja valsts nodod ideoloģijas nostiprināšanas un attīstīšanas funkciju kādu subjektu/institūciju

rokās, varas pārstāvjiem obligāti jau iepriekš jāizvērtē to piemērotība un vērtību ievirze. Tā, piemēram, būtu bijis pavisam aplam Latvijas valsts atjaunošanas ideoloģiju (ja tā būtu tikusi speciāli veidota un kopta) no 1990. gadiem nodot PSRS laika čekistu un tās rokaspuišu rokās, vai Zinātniskā komunisma katedras pārstāvju rokās. Taču Latvijā nesistēmiskā veidā tā notika, tāpēc Rietumu liberālisma filosofijas ieviešana par brīvu, darbīgu, pilsoniski atbildīgu, morālu cilvēku utt. tika kopta ne vairāk kā plakātiski un reklāmiski.

Vajadzība pēc ideoloģijas. Slēptā ideoloģija.

- Atbildes uz jautājumu: kas ir valsts ideoloģija (vai arī valstiskā vērtību sistēma) un kas tā nav? (Partijas ideoloģija iepretim valsts ideoloģijai)

Latvijai kopš 1990. gadiem **nav tiešā veidā kop-tas, sabiedrības attīstību skaidrā ceļā veido-jošas ideoloģijas**, izņemot uzsvāru uz pārejas posma vērtībām un dzīves formām — brīvību, privātīpašumā, tirgu un kopš 2000. gadiem (iestāšanās ES 2004. gad) oficiāli atzīto uzsvāru uz Eiropas Savienības vērtībām, kas ir demokrātija, tiesības, cilvēktiesības, likuma vara. Stingri noteiktas ideoloģijas neesamība ir demokrātiskas valsts pazīme, kurā ideju kopums veidojas ap ekonomisko, sociālo, kultūras norišu centriem. Tas ir mainīgs process, kas saistīts ar varas subjektu reakciju uz iekšējiem un ārpolitiskiem notikumiem.

Ideoloģija mēdz pastāvēt slēptā veidā, jo tā līdzinās mītam.

Mīts, kas ir iesakņots, netiek apstrīdēts, netiek nolasīts kā mīts, jo tādā gadījumā jau ir notikusi atsvešināšanās no tā. Mīts ir kā gaiss visapkārt, kā nepārprotamā tāle, kā debesjums... Ideoloģija atšķirībā no daudziem mītiem, piemēram, par Lielo māti u. c., mēdz veidoties ap valstiskumu. Valsts izveide, pat dažas premisas, un vērtību sistēma, jau veido ideoloģiju, pat ja to vārdā nenosauc. Tā, piemēram, 1918. gadā dibinātā Latvijas valsts kā *nacionāla valsts*, jau ir viena no ideoloģiskām

premisām, kurai ir objektīvs pamats, jo valsts dibināšana tiešām ir notikusi un tās ievirze tika realizēta.

Ideoloģijā izpaužas priekšstatu par varu, sociālām attiecībām, mērķi, vērtībām, kas kopienai svarīgas kādā noteiktā vēsturiskā posmā.

Ideoloģija daudziem mēdz nepatikt kā jēdziens, jo tad stāsts par to izklausās kā konstruēts, kā varas ieviesta sapratnes forma. Cilvēki, apzinoties ideoloģijas pastāvēšanu, sāk izjust savu pakļautību varas attiecībās. Tas atbaida sabiedrībā, kurā tik daudz piemin individuālo brīvību kā tas bija Latvijā 1990. gados.

Tāpēc ideoloģijās, kuras nav diktatoriskas, mēdz būt liela neredzamā, slēptā daļa, līdzīgi kā labā mītā. Tai ir ne tikai metaforisks, pat abstrakts tekstuāls formulējums, bet arī liels emocionāls karkass. Ideoloģiju it kā nejūt, to neanalizē. Tas vienkārši "tā ir". Mums (nevis viņiem) ir visobjektīvākais, pareizākais skatījums uz īstenību; mēs saprotam un darām, viņi — ne, jo viņus — svešiniekus, citādos, attālinātos no mums — bīda kāda vara un intereses, bet mūs ne. Tāda ir sociālpsiholoģiskā shēma, kā daudzās mūsdienu sabiedrībās tiek uztverta ideoloģija — kā netverama apjēguma forma. No

šā jēdziena izvairās ne tikai tāpēc, ka, līdzīgi kā marksismā, to uztver kā “melīgo apziņu” (teicama ir Ž. P. Sartra analīze par šo fenomenu), bet arī tāpēc, ka 20. gadsimtā sabiedrības acu priekšā ir sakautas un atmaskotas ideoloģijas (kas bija pastiprinātas ar ietekmīgu propagandu), piemēram, nacistiskā ideoloģija par āriešu rases pārkumu u.c. tēzēm. Ja reiz ideoloģijai ir tik slikta slava kā nacisma gadījumā, tad cilvēki padomā — nevajag radīt atkal kādu citu valstiskuma sapratnes modeli, jo nevar zināt, pie kā tas novedīs, jo jebkura ideoloģija ir tikai nepatīkšanas.

Taču tā nav. Pat ja šķiet, ka valsts pastāv bez ideoloģijas un savas vērtību sistēmas, tā vienalga ir zemdegās, nereflektētā veidā. Diskusijās nokļūst tikai tādas ideoloģiskas premisas, par kurām nav konsensa (kāpēc nav, apstākļi var būt visdažādākie). Tā, piemēram, tēze, ka Latvija ir latviešu kā valstsnācijas dibināta valsts, iznāca priekšplānā ap 2014. gadu Satversmes preambulas balsojuma sakarā. Politiskās diskusijas beidzās ar to, ka jēdziens “valstsnācija” tika aizvākts, kaut tajā nav nekā nepareiza. Taču tas tika uztverts emocionāli kā drauds cittautiešiem. Iecerētais naratīvs par valsti tika vienā vietā salauzts, tad “sašūts citādi” un atkal turpināja pastāvēt tālāk bez kādas politiskas intereses.

Ideoloģijas pastāvēšanas sajūtamība sabiedrībā ir atkarīga no varas koncentrācijas (arī tās vēlmes tapt stiprākai). Kad sāk notikt kādu spēku koncentrācija, ideoloģiskās tēzes publikai izmet priekšplānā. Ja ir demokrātiska sabiedrība, tās var tikt apspriestas, taču noraidīšana atkarīga no šīs tēzes izvirzījušo spēku koncentrācijas. Var apspriest, noraidīt, bet tik un tā neuzvarēt. Piemēram, Latvijā, 1990. gados tēze par tūlītēju privātīpašuma ieviešanu neko daudz netika apspriesta, kaut pāreja uz īpašumu atgūšanu varēja notikt līdzsvarotāk un tiesiskāk.

Tāpat tā saucamās “Čikāgas skolas” iespaids uz Latvijas sociāliekonomiskās sfēras transformāciju ietekmēja valsts ideoloģiju un likumdošanu, bet netika apspriests. Viens no iemesliem bija lielā ārvalstu ekspertu ietekme uz Latvijas politiku, ka

tas ir vienīgais pareizais ceļš (ideoloģijas mitoloģizācija, piesaucot vienīgi pareizo ceļu!), kā arī Latvijas inteliģences vājums un zināšanu trūkums sociālos un ekonomiskos jautājumos, jo inteliģencei pamata izglītība tolaik bija sociālisma, nevis tirgus kapitālisma jautājumos.

Aizrobežu latviešu iesaistīšanās ideoloģijas veidošanā bija fragmentāra, no vienas puses atnesot šurp “bāleliņu, kas pastalās” mītu, bet, no otras puses, piebalsoja Čikāgas skolas ekonomiskajai invāzijai.

Valsts ideoloģija nav tas pats, kas partiju ideoloģijas

Uz vēlēšanām prezentētajās partiju politiskajās programmās ir saskatāma katrai partijai atbilstoša ideoloģija (labējie, centristi utt.), ja programma ir kvalitatīvi uzrakstīta (zināms, ka nereti tiek “nopirkti” pareizie izstrādātāji). Partiju ideoloģiskās tēzes nesistēmiskā veidā periodos, kad partija iznāk priekšplānā varas struktūrās, var veidot valsts nespecifiskās ideoloģiskās nostādnes, taču tam nav vajadzīgā līmeņa un ietekmes, jo varas maiņa nosaka ideju īslaicīgumu.

Ja no vēstures atceramies, piemēram, Ļeņina runas, tās bija skaidras, ar vienkāršiem pamatprincipiem — *ko gāzīsim, ko būvēsim* — skaļas, uz masu tendētas, katrreiz pielāgotas situācijai un iekarojamajai nākotnei. Arī rakstveidā viņam nereti dominēja telegrāfiskais stils, tomēr ir filosofiski politiski darbi ar argumentiem, ideju pamatojumu (piemēram, grāmata “Materiālisms un empiriokriticisms” u. c.). Marksisma ideoloģijai, kā nākušai no 19. gadsimta K. Marksa un F. Engelsa laikiem, ir raksturīga prātošana, t. i., argumentācijas, vēsturisku shēmu un likumu meklēšana.

Mūsdienās, kopš postmodernisma gaisotnē tiek noliegti lielie naratīvi — vēstures gaitas stāstījumi —, ideoloģijas ir kļuvušas nenoteiktākas, mēģina izvairīties no tāliem, ideāliem un utopiskiem mērķiem (jo valda ātrlaiks), piedāvā relatīvas vērtības, izvairoties no absolūtisma. Postmodernisma pārstāvji ir aktīvi karotāji pret atzinumu, ka valstij vajag ideju kodolu, pamatvērtību apziņu (ideoloģiju), jo priekšplānā liek plurālistisku mainīgumu.

Taču mūsdienu filosofijas attīstības tendences liecina par to, ka postmodernisms aiziet pagātnē. Latvijas postmodernajiem aktivistiem ir pienācis laiks atskatīties, vai viņu performances nav novecojušas un zaudējušas aktualitāti.

Daudzkārt Latvijā partiju pieteikumos uz varu mēdz būt nekonsekvences, piemēram, labēja ievirze vērtību jomā, kreisa — ekonomikā. Svarīgi ir arī tas, ka partijas nespēj realizēt savas programmas, jo neiegūst pietiekami nozīmīgu uzvaru vēlēšanās. Tāpēc kopējo idejisko nostādni realizē politiskā koalīcija, kuru ietekmē ekonomiski grupējumi, dažādu sociālo grupu intereses, sabiedrības līderi un, nenoliedzami, arī ārpolitikas notikumi. Rezultāts ir ideoloģiska svārstīšanās, karuselis, reizēm virpulis. Tas nav nekas neparasts, jo partiju ideoloģijas ir kā “rasola” sastāvdaļas, tikai viss atkarīgs no tā, kādās sastāvdaļās “rasols” sajaucas. Šo mehānismu var dēvēt par *vēsturiskā kursa iztaustīšanu, ideoloģiskās temperatūras mērīšanu*, jo tā ir svārstīga. Kā jau minēts, daudz mazāk tā svārstās diktatoriskās iekārtās, kur ideoloģiskās nostādnes virza kāda kliķe vai patvaldnieks, taču tādās sistēmās iztrūkst viena no cilvēciski svarīgākajām vērtībām — brīvība.

Augstāka līmeņa ideju mācības (ideoloģijas) Latvijā līdz šim brīdim nav; šī doma netiek virzīta ne akadēmiskajās aprindās, ne mākslinieciskajā vidē, ne starp biznesa organizācijām.

Latvijas valstij 1920.–1940. gados, īpaši 1935.–1940. gadā bija speciāli virzīta, kopta ideoloģija. (Par to šī ziņojuma 10. daļā) Jautājums turpmākai izpētei: ko var pārņemt un saglabāt no vēsturiskā mantojuma un kas galīgi noraidāms?

Latvijas Politisko partiju likumā (pieņemts 2006. g.) ir detalizēti aprakstīta partijas veidošana, funkcionēšana, biedru loma u. c., taču līdz pat 2022. gada vidum netika noteikta atbildība par partijas nozīmi Latvijas valsts pamatvērtību spēkā uzturēšanu. Saikne starp vērtībām un partijas ideoloģiju netika skarta. Šāds likums tāpēc bija jāuzskata par nepilnīgu, jo tajā vajadzēja iestrādāt **katras pēc varas tiecošās partijas atbildību valstiskuma vērtību priekšā jebkādos**

apstākļos. Kopš 2022. gada 16. jūnija tas ir mainījies, jo Saeima atbalstīja par steidzamiem atzītos grozījumus Politisko partiju likumā, kas likumā nostiprina aizliegumu partijām savā darbībā vērsties pret Latvijas vai citu demokrātisku valstu neatkarību, teritoriālo nedalāmību, izteikt vai izplatīt priekšlikumus par Latvijas Republikas vai citas demokrātiskas valsts iekārtas vardarbīgu grozīšanu.¹

Nav pieļaujamas partijas, kas tieši apdraud valsts pastāvēšanu, kā, piemēram, pašlaik “Latvijas Krievu savienība”, kas simpatizē Krievijas agresijai. Šis likums un tas, kā tas konstruēts (uz partiju funkcionēšanas struktūru, nevis atbildību un pienākumiem), veido pamatvērtību sargāšanas deficītu mūsu valstī, jo tiek radītas (un likvidētas) partijas, kurās ideoloģiskās un vērtību nostādnes ir neskaidras, piederība pie kāda (kura gan?) ideoloģiskā spārna nav saprotama un partijas efektivitāte balstās galvenokārt uz to dibinājušo (sponsorējušo) personu aktivitātēm un tēliem.

Partiju programmas, īpaši pirmvēlēšanu periodos, izmanto ideoloģiskas tēzes, taču bieži vien tās kopumā ir nekonsekventas un vairāk atbilst politbiznesa interesēm, nevis valsts kopējām interesēm, piemēram, “Nacionālās apvienības” un pat “Zaļo un zemnieku savienības” (patlaban izšķīrušies) nostādnes ir visai labēji konservatīvas, iestājoties par nacionālu valsti, taču ekonomiskajā sfērā nereti proponē kreisi sociālistiskas idejas, bet praksē ieviestās nostājas drīzāk ir haotiskas un mirkļa izdevīgumā balstītas.

Tas pats attiecas arī uz citām politiskajām partijām, no kurām **tikpat kā neviena konsekvēnti neievēro savus ideoloģiskos uzstādījumus, jo tādi netiek izkopti.** Papildus naudas piešķiršana no valsts budžeta līdzekļiem (ap 6 milj. eiro, ko

¹ “Likumā nostiprina aizliegumu politiskajām partijām savā darbībā vērsties pret Latvijas vai citu demokrātisku valstu neatkarību.” *Konservatīvie*, 2022. gada 16. jūnijā, <https://konservativie.lv/2022/06/16/likuma-nostiprina-aizliegumu-politiskajam-partijam-sava-darbiba-versties-pret-latvijas-vai-citu-demokratisku-valstu-neatkaribu/>

ļoti atbalstīja valsts prezidents) neko nemainīja partiju ideoloģiskās pašizpratnes veidošanā, jo nebija jau tāda nosacījuma.

Sabiedrība arī skaidrus ideoloģiskos uzstādījumus nepieprasa, jo partiju programmas lielākoties nelasa un par valsts kursu neinteresējas, izņemot sev svarīgus jautājumus par nodokļiem, pabalstiem u. c.

Sabiedriskās domas pētījumi atklāj, ka partijas vēlēti bieži dēvē partijas to vadītāja vārdā ("Artusa Kaimiņa partija", "Šlesera partija" utt.), nevis ideoloģiskā rakursā. Personību loma politiskajā procesā Latvijā ir augsta, tāpat kā viņu ilgtspējas trūkums. Līderu nenoturība, krimināllietu ierosināšana pret savulaik populārām personām (spilgtākais piemērs ir A. Lembergs), biznesa interešu bīdīšana priekšplānā un citas kaites ir Latvijas valstiskās noturības trūkums un līdz ar to arī pastāv trūkums valsts visaptverošas aizsardzības īstenošanā.

Vērojot notiekošo kara Ukrainā laikā, redzams, ka tur parlamenta partijas pamatā apvienojās aizsardzības spēju vairošanā, mēģinot atcelt savas pretrunas. Visi saliedējas ap vienu līderi — demokrātiski ievēlēto Ukrainas prezidentu V. Zeļenski. Tā viņiem ir negaidīta veiksmē, taču jājautā, vai tāpat būtu arī Latvijas gadījumā? Ļoti svarīga ir personības loma vēsturē, kas agrāk tika noniecināta, uzskatot, ka sociālie procesi veido vēsturi, bet personības nav galvenās. Taču ir laiks atgriezties pie Ukrainas kara piemēra, saskatot tieši *īstos cilvēkus īstajās vietās*. Nav bijuši pētījumi, cik no Latvijas aizsardzības sistēmas vadītājiem, armijas vadības, militāristiem būtu spējīgi pildīt arī sabiedrības vērtību orientiera lomu? Tas ir tuvās nākotnes uzdevums, jo līderiem Latvijā noteikti ir jābūt — nedrīkst paļauties uz publiskās komunikācijas tā saucamajiem ekspertiem, kam nereti neizdodas veiksmīgi veikt savas funkcijas, vai ievēlētajiem dažādu līmeņu deputātiem, kas ir tikuši pie varas pavisam citos apstākļos, nekā militāra uzbrukuma gadījums.

Vēlētāju reakcija uz neskaidriem partejiskiem pieteikumiem parādās kā vēlme, lai partijas būtu ārpus ideoloģijām. Tas principā nav iespējams,

taču tauta to gaida. Šī tēma Latvijas elektorātā pastāv jau 30 gadu cerībā, ka tas likvidētu plaisu starp "tautu un varu". Daļa no tiem vēlētājiem, kuri izsaka nepatiku pret partiju ideoloģisko nostādņu (ne)esamību, uz vēlēšanām neaiziet.

Pastāv populārs lozungs "kompetence ir galvenais, ideoloģijas nē", kas ir saprotams no iedzīvotāju viedokļa, bet tas nav pareizs no valsts demokrātiskas funkcionēšanas skatpunkta, jo politiskā darbība allaž ir ideoloģiska un piesaistīta vērtībām.

It kā "ideoloģijām pāri stāvošu personu" kompetence ir saskatāma viņu profesionālajā darbībā — labs ekonomists, labs diplomāts, labs menedžeris vai finansists, taču tas neatbilst demokrātiskas sabiedrības funkcionēšanas loģikai, kur visas norises, kas saistītas ar varu, tās iegūšanu, interešu realizēšanu, ir politiskas.

Jāatzīmē, ka Latvijā lielā mērā vērojama naiva izpratne par to, kas ir politika un kas — vara. Tas tāpēc, ka 30 gadu laikā nav noformējušās politiskās partijas kā ideju nesējas, bet pastāv nelieli (partijas nav daudzskaitlīgas) "politbiznesa grupējumi", kas piemēra kādas ideoloģijas cepuri vai pat nedara to. Latvijas prasība par nepieciešamo biedru skaitu partijā ir tik zema, ka tā sāk apdraudēt demokrātisko iekārtu ar sīku, sevi definēt nespējīgu grupiņu tieksmi pēc varas. Jāatceras, ka 1930. gados Latvijā demokrātijas apstākļos bija savairojušās tik daudzskaitlīgas sīkpartijas, ka tās apdraudēja valsts pastāvēšanu (skat. 10. nodaļu).

Jāatzīst, ka

valstiskuma vērtības apzinātas un koptas ideoloģijas trūkumu kopš 1990. gadiem var uzskatīt par defektu, nevis par demokratizācijas radītā plurālisma efektu.

2022. gada ziemā, kad Krievijas iebrukums Ukrainā ir radījis satraukumu par sabiedrības visaptverošu līdzdalību valsts aizsardzībā, valstiskuma vērtību savlaicīga nostiprināšana ir pirmšķirīga aktualitāte gan izglītībā, gan sabiedrības dzīvē, ejot uz vienotu mērķi.

Pašlaik par galveno vērtību jāuzskata brīvas, suverēnas Latvijas valsts pastāvēšana un draudu novēršana, jo bez valstiskuma nav nekādas garantijas citu nācijai svarīgu vērtību kopšanā (brīvība, tiesiskums, valoda, kultūra, etniskā identitāte u. c.).

Līdz 2020. gadam Latvijā ir pastāvējis ideoloģisks uzstādijs uz kapitālistiski izprastu brīvo tirgu, konkurenci, praktiski realizētu liberālismu kā individuālās pašpietiekamības principu, cenšoties samazināt paliekas no sociālistiskās sistēmas, kur dominēja valsts īpašums, plānveida ekonomika un marksistiski-ļeņiniskā ideoloģija.

Atjaunotajai Latvijas valstij beidzot ir vajadzīga kopta, skaidra ideoloģija / valsts ideju kopums un pamatvērtību apziņa, kas nodrošina ilgtspējīgus mērķus, pārsniedzot atsevišķu politisku partiju, biznesa grupējumu mērķus. Ideoloģija jeb ideju un vērtību kopa (ja nelieto šo jēdzienu) pašlaik ir ļoti vajadzīga valsts aizsardzības sistēmai, lai motivētu sabiedrību iestāties par visas valsts saglabāšanu, tās suverenitāti un demokrātisko iekārtu.

Ideoloģiju kā valsts ideju un vērtību kopumu varētu izstrādāt valsts prezidenta vadībā, dodot uzdevumus kultūras, universitāšu, zinātnieku apvienībai, kas saskatītu valstiskās aizsardzības intereses pāri atsevišķu partiju interesēm.

Ideoloģiju veidošanas gadījumā, ja varas subjektiem ir vēlme ietekmēt un pakļaut sabiedrību kādām noteiktām vērtībām un saprašanas modeļiem, naratīvam jābūt maksimāli plašam, sākot no artikulētas valodas, oficiāliem, uz varu vai tās iegūšanas tieksmi balstītiem tekstiem, dokumentiem līdz pat vizuāli emocionālām izpausmēm, mākslai, sportam, iekļaujot emociju stimulēšanas

vai bremzēšanas mehānismus. Sākot no aizvēstures līdz pat tālai nākotnei, ideāliem.

Latvijā kā modernā demokrātiskā valstī nav vienas nemainīgas, valdošās ideoloģijas, bet ir valsts politisko sistēmu leģitimējoši un balstoši vērtību un tiesiskie principi, kuri iekļauti Satversmē, tās preambulā un iedzīvināti dažādos rīcībpolitikas virzienos (vairāk skat. 8.9. nodaļu). Pamatprincipu saraksts ir garš, var izcelt demokrātiju, tiesiskumu un nacionālas valsts ideju. Šīs nostādnes iemieso valstiskie simboli, kas sniedz ne tikai vizuāli un tiesiski izprotamu saturu (karogs, ģerbonis u. c.), bet arī to lietošana ir tikusi leģitimizēta un tiesiski noteikta likumdošanā. **Satversmes preambula jāuzskata par šo pamatvērtību kodolu**, likumdošanā fiksēto pamatkursu, kāda ir bijusi, ir un būs Latvijas valsts. Pret Satversmi un tās Preambulu izglītības sistēmā, militārajā un zemessardzes apmācībā, jaunsargu kustībā u. c. pienāktos izturēties ar daudz lielāku ieinteresētību, iesaistot Preambulas formulējumu apguvi un izpratni visur un katram. Pēc Preambulas pieņemšanas Saeimā 2014. gadā interese par to ir noplākusi, kas nav pareizi. Joprojām parādās necieņas un neizpratnes pilni apgalvojumi par Preambulu!

Par daudziem citiem vērtību principiem publiskajā telpā ir neskaidrība, jo nav lietošanas normatīvās bāzes, bet darbojas ētiskie, kultūras, tradīciju, sociālās, etniskās, dzimumu u. c. piederības aspekti. Būdami daudzveidīgi, tie rada kolīzijas. Tāpēc vērtību realizācija nav vienvērtīga, stabila un neapstrīdama — ap tām vienmēr būs demokrātiski strīdi, kas pieļaujami publiskos diskursos. Taču šiem strīdiem jābūt noteiktam mērķim, virzītam uz valsts pamatvērtībām.

Ideoloģiju tapšanā valda inversijas jeb apvēršanas likums

Literārā formā vērtību apvēršanas likumu lieliski aprakstījis utopists Dž. Orvels romānā "1984". No šodienas viedokļa, kad rit karš Ukrainā, ko izraisīja Krievijas iebrukums, dīvaini izskatās

Krievijas izcilās plakātu mākslas demonstrējumi, kas savākti intenetā lapā: *Искусство плаката в России 1884–1991* (1985г, часть 6-ая). Zināms, ka Krievijas Federācijā pieņemts likums par līdz

pat 15 gadus ilga cietumsoda piespriešanu, ja cilvēki izies protesta demonstrācijā un iestāsies nevis par karu (speciālo operāciju), bet par mieru. Absurds ideoloģijas vārdā tiek novests līdz galējībai. Miers te pat vairs nav vērtība, bet noziegums. Notiek jēdzienu inversija, ko aplūkojām sadaļā par ideoloģiju inversijām.

Otrs ideoloģiju tapšanas likums ir **cīņa par varu**. Tā var būt slēpta, maigā formā (*soft*), maskēta, pastarpināta — kā tik tas vēsturē nav noticis — taču bez varas ideoloģijai nav ne iemiesošanās spēka, ne jēgas. Tad idejas pārvēršas par sapņiem un vērtības — par melanholisku vēlmi. Jānis

Škapars, viens no Latvijas Tautas frontes izcilākajiem ideologiem saka: "... atrodies Tautas frontes "katlā", visasākais man šķita jautājums par varu..."¹

Kā ziņojumā parādīsīm tālāk, vara ir filosofijas pamatjēdziens, tā ir arī vērtība un izpaužas ne tikai kā politiska vara, bet arī zīmju vara (semiotiska), valodas vara, ideju vara.

¹ Jānis Škapars. Vara un pretvara. Grām. *Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgas cīņas pieredze pasaules kontekstā*. Sast. Jānis Škapars. Rīga: Zelta grauds, 2005, 236. lpp.

Sevi aizsargājošā demokrātija un tās vērtības

Nākas secināt, ka **izpratnē par brīvību un tiesībām politiskajās aprindās ir valdījusi filosofiski pavisam aplama nostādne, ka vienlīdz jāpieļauj visas brīvības, arī demokrātiju apdraudošās**. Ka jāpieļauj arī tas, kas būtībā ir demokrātijas kops, proti, ka vienlīdz jādod ētera laiks pretinieku ideoloģijai, lai iegūtu tā saucamo ideoloģiju balansu: kreisie/labējie, krieviski orientētie / eiropieiski orientētie, cerībā, ka pilsoņi paši izvēlēšies savu pareizo vērtību sistēmu. Taču ar pilsoņu pašizpratni tā nenotiek — tā, kā rāda pētījumi, ir iespaidojama, apmulsināma, ietekmējama, un tās sev piedēvētā brīvība ir tikai šķietama.

Latvijas mediju pārstāvniecība un NEPLP 2022. gada pavasarī sacēlās pret Aizsardzības ministrijas iebildumu, ko izteica ministrs Atis Pabriks, par LTV 1 — sabiedriskās televīzijas kanāla — ētera laika piedāvāšanu G. Ragozinam ar pret Latvijas politiku vēršiem apgalvojumiem. Mediju saspīlētā

reakcija pret AM prasībām liecina par to, ka daudziem no redakcijas vadošajiem žurnālistiem nav skaidras izpratnes, kas ir brīvība saistībā ar vērtībām, un ka *demokrātijai ir jābūt sevi aizsargājošai*, nevis nodevības pieļaujošai sistēmai.

Ir pareizi, ka kopš 2020. gada Latvijas politiskajās zinātnēs ir sākta jēdziena "aizsargājošā demokrātija" (*self-defensive democracy*) ieviešana.

Tai ir jābūt turpmāko desmitgažu vadošajai izpratnei par vērtību centrējumu, nepieļaujot visu veidu vērtību, tostarp valstiskumu apdraudošo, līdztiesību, bet gan balstoties uz vērtību premisām, Latvijas gadījumā uz nacionālas valsts pastāvēšanu cauri gadsimtiem, konstitucionālo demokrātiju, latviešu valodu, nacionālajām vērtībām un liberāli-konservatīvi, globāli-latviski, tradicionāli-inovatīvi sabalansētajiem dzīves vedumiem.

3.3. Cilvēka un sabiedrības attiecības: filosofiski sociāla analīze. Kāpēc vajadzīga ideoloģija?

- Šeit apkopotas atbildes jautājumam: kādas ir cilvēka un sabiedrības attiecības un kāpēc valstij un sabiedrībai ir vajadzīga ideoloģija?

Rietumu filosofija jau kopš antīkās kultūras laikiem cilvēku uzskata par sociālu būtni. Individuālisma un pašpietiekamas individualitātes eksistence ir parādīta, piemēram, eksistencialisma filosofijā, taču tas nav izveidojies par dominējošo virzienu Eiropas kultūrā. **Cilvēks ir un paliek sabiedriskā būtne** — dabas, Dieva, evolūcijas vai kādu citu spēku radīts neaptveramajā Universā. Norobežošanās no sabiedrības tiek aplūkota kā sociāla deviance, psiholoģiska trauma, jo cilvēkam nepieciešama komunikācija, valoda, socializēšanās utt. Bez tās rodas “Mauglis”, tik pazīstamais R. Kiplinga stāsta varonis, kas izauga pie vilkiem.

Cilvēka dzīve kopš mazotnes norit dažādās dimensijās — uz sevi, savu “iekšējo, dvēselisko pusi”, un uz ārieni — kopienu, sabiedrību, kā arī uz transcendenci, vai tās būtu hierarhiskās vērtības, vai ticīgajiem — Dievs, absolūts. Apgaismības laika filosofijā transcendentā sāka saprast kā transcendentālo — t. i., attīstību, izaugsmi, tiecību uz mērķi, progresu. Sabiedrisku būtņu dzīvē ir vajadzīga sakārtotība, lai novērstu dzīvi “cits citam vilks” (tēze izvērsta Hobsa filosofijā).

Pastāv vēl viena dimensija — dziļumā, zemapziņas, kolektīvo arhetipu dzīles (K. G. Jungs). Arī šajā dziļumā parādās kopības, sociālā dimensija kā *Super Ego* — Z. Freida mācībā par ego psiholoģiju tā ir mācība par trim attiecībām: *Id, Ego, Super Ego*.¹ Ideoloģija pieder pie *Super Ego* līmeņa, kas atstāj lielu iespaidu uz *Id* un *Ego*.

¹ Latvijā ļoti daudz psihoanalīzes skaidrošanā un darbu tulkošanā ir paveicis prof. I. Šuvajevs, skat. Igors Šuvajevs. *Freida lieta: psihoanalītiskā kultūra, valoda un teksti*, Rīga: Intelekts, 2003.

Eksternalizācija jeb vērstība uz āru ietver fiziskās un mentālās aktivitātes, kas veido dzīvespasauli (*Lebenswelt, lifeworld* — filosofijā populārs jēdziens kopš to radīja E. Huserls savā fenomenoloģijā). Cilvēciskā būtne iemājo sabiedrībā, vēlas drošību, labklājību un emocionālu apmierinājumu visā savas dzīves laikā. Tādā veidā cilvēki kopā veido sabiedrību. Nav tādas filosofijas pasaulē, kas nesaskatītu cilvēka sociālo iedabu. Uzskati atšķiras tikai tajā ziņā, cik cilvēka iekšējā pasaule ir brīva, kas to determinē un kā notiek būtnes attīstība (ja tāda tiek pieļauta).

Sabiedrības nozīme ir jēgpilnas kārtības radīšana. Vācu filosofs V. Šmids secina: “Ko modernais cilvēks izmisīgi meklē: *jēgu dzīvē un dzīves jēgu*. [...] mēģinājums piepildīt jēgas vakuumu ar *materiāliem labumiem* ir veltīgs”.² Jēgas saskatīšana ir pamats vērtību nostiprināšanai. Bez vērtībām neviena sabiedrība nedzīvo, kaut bieži vien tās netiek teorētizētas, diskutētas, aprakstītas filosofijā un citās zinātnēs. Vērtības ir mītos ietvertas, un mītiem ir tāda specifika, ja tie ir “dzīvi”, darbojas, tad tos uztver kā pašsaprotamus. Kad mītus sāk atmaskot, t. i., izvilkt dienas gaismā, tie sāk zaudēt dzīvīgumu un nonāk pētnieku rokās kā “zvērādiņu izbāzeņi”. Patiesībā jau teoretizēšana par ideoloģijām ir tāda kā taksidermija, jo, kad ideoloģijas darbojas, tās nevajadzētu sajukt un kritizēt. Tad būtu jāieklaujas esošajā jēgas plūsmā.

A. Misāne ir pētījusi jēgpilnas kārtības fenomenus un to izjaukšanu: Bergeram “anomija” nozīmē “nomos” bojājumu. Savukārt “nomos” ir “jēgpilna kārtība” (*meaningful order*), ko veido sabiedrībā

² Vilhelms Šmids. *Laime*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008 – 61. lpp.

izplatītais pasaules uzskats jeb “uzticamības struktūra” (*plausibility structure*) visplašākajā nozīmē un tās “ētoss” — vērtības un dzīvesveids, kas tiek objektivizēts kā normatīvs. “Nomos” izveidojas sociālās konstrukcijas ceļā. “Sociāli konstruēts” ir plaši lietots, taču bieži pārprasts un primitivizēts jēdziens. Sociālā konstrukcionisma klasiķi P. Bergers un T. Lukmans aprakstīja, kā realitātes konstruēšanas dialektiskie procesi noris trijos soļos jeb posmos, un tieši tādā pašā perspektīvā Bergers apraksta “nomos” sociālo konstruēšanu. Šos soļus viņi nosauca par eksternalizāciju, objektivizāciju un internalizāciju (*Berger & Luckmann*, 1965).

Jau kopš pirmajiem dzīves gadiem cilvēks tiek socializēts sabiedrībā, kura viņu jau sagaida kā citu cilvēku kopīgas darbības produktu.¹ Valsts, valoda, ģimene, kultūra ir objektīvas parādības, kas veidojas noteiktu jēgu horizontā. Ar jēdzienu “nomos” apzīmē šādu objektīvu realitāti. Ar indivīdu sabiedrībā notiek “internalizācija”, kad

¹ Agita Misāne. Anomijas tēma un teorijas sociālajās zinātnēs, grāmatā *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*, LU, 2018, 14.–28. lpp. <http://www.sustinno.lv/userfiles/sustinno-gramata-D.pdf>

cilvēks kļūst par sabiedrības produktu. Tā ir atbilde uz jautājumu: kāpēc indivīds nevar dzīvot bez piesaistes sociālajai pasaulei? Sociālās institūcijas, tradīcijas, vērtības, jēgas izpratnes, plašā nozīmē kultūras formas tiek saņemtas un nodotas tālāk nākamajai paaudzei.² Tā objektīvi, bez konstruēšanas veidojas indivīda un kopienas attiecības.

I. Ijabs savā grāmatā “Pilsoniskā sabiedrība. Epizodes politiskās domas vēsturē”³ lieliski izskaidro indivīdu kā politiskās varas sākotni caur Dž. Loka filosofiju. Tālāk viņš pievēršas pilsoniskās sabiedrības un valsts nošķīrumam V. G. F. Hēgeļa tiesību filosofijā saistībā ar privātās ekonomiskās aktivitātes un politiskās kopienas tapšanu. Kā nākamais aspekts indivīda iesaistē sabiedrībā ir brīvprātīgās asociācijas A. de Tokvila skaidrojumā, un visbeidzot, politiskā atklātība, caurspīdīgums republikāniskā un liberālā izpratnē, pievēršoties filosofa J. Hābermāsa mācībai. Šīs visas teorijas un to sekotāji ir radījuši tūkstošiem lappušu garus pamatojumus, kāpēc cilvēks ir sabiedrībā, kā to veido un kā tiecas pēc kopības jēgas.

² Turpat — 24.–25. lpp.

³ Ivars Ijabs. *Pilsoniskā sabiedrība. Epizodes politiskās domas vēsturē*. LU Akadēmiskais apgāds, 2012.

3.4. Kopienas un indivīda attiecības

Nācijas/tautas kopības un indivīda attiecības ir aprakstāmas kā filosofiski ontoloģiskas, t. i., nevis tīšuprāt radītas kādu interešu labad, bet pastāvošas esamības statusā, ko raksturo noteikta struktūra.

Cilvēks (persona, indivīds, būtne u. c. terminoloģija) atrodas četrkārtīgās attiecībās: ar sevi, ar transcendentu (augstāko, kas ir vērtību hierarhijā), ar līdzcilvēkiem un ar apkārtējo vidi. Poļu fenomenologs, vēlāk Romas pāvests Karols Vojtila darbā “Persona, kas darbojas” norāda, ka cilvēks ir participācijā jeb līdzdalībā ar transcendentu, ņemot vertikālo dimensiju, un līdzdalīgs kopībā ar citiem

cilvēkiem — horizontālajā dimensijā. Tā ir pasaulē dažādos filosofijas virzienos atzīta pamattēze — personālismā, neotomismā, kristīgajā fenomenoloģijā un reliģiski vērstajā eksistenciālismā u.c.

Vācu filosofs M. Heidegers runā par to, ka cilvēks sākotnēji ir ne vien individuāla esamība, bet jau “esamībā-kopā-ar-citiem” (*Sein ir Mit-Sein*). Neviens cilvēks, pretēji mūsdienu patēriņieciskuma ideoloģijas apgalvojumiem, nav pašpietiekams. Drīzāk, kā ir norādījuši eksistenciālās fenomenoloģijas autori, cilvēkam ir “iedzimts” iztrūkums pēc citiem cilvēkiem (Ž. P. Sartra *être-pour-autrui* jeb nepieciešamība

būt [priekš] citiem¹; E. Levina "Citäts kā mana "Es" veidotājs veidola filosofijā: Citā seja, kas personālīzēti uzrunā mani ar vērtību vēstījumu, piemēram: "Nenokauj mani!"²)

¹ Jean-Paul Sartre. *L'Être et le néant : Essai d'ontologie phénoménologique*. 1943.

² Emmanuel Levinas. *Totalité et infini: essais sur l'extériorité*, Phänomenologica 8. The Hague: Martinus Nijhoff, 1961.

Jēdziens "tauta"

Tauta ir nevis agregātisks veidojums, kas mehāniski apvieno, teiksim, vienā valodā runājošos, bet gan *organiska* vienība, jo politiskā kopiena savu patieso apvārsni rod saistībā ar tautu, kurā izpaužas emocionālais vienotības rakurss. Tautas jēdziens ir izmantojams arī etnopsiholoģijā, mācībā par kolektīvajām mentalitātēm, par kurām pasaulē ir sarakstīts milzum daudz literatūras. Valsts visaptverošas aizsardzības kontekstā būtu ieteicams lēmumu pieņēmējiem studēt šāda veida literatūru, piemēram, par latviskuma iedabu, mentālajiem raksturojumiem, par krievisko mentalitāti un citu etnosu specifiku. Latviešu valodā viens no darbiem ir I. Apines publicētās lekcijas par etnopsiholoģiju "Politoloģija. Ievads etnopsiholoģijā", kas balstīts arī uz personīgiem novērojumiem.

Politiskā kopiena pastāv, lai personas sasniegtu mērķi, ko nav iespējams sasniegt citādi kā vien kopienā, un šis mērķis ir ikviena šīs kopienas locekļa pilnīga izaugsme, kas ir aicināti uz pastāvīgu sadarbību, lai īstenotu kopīgo labumu, ļaujoties savai dabiskajai tieksmei pēc patiesā un labā. Šis, protams, ir ideālistmā sakņots modelis, taču tādi ir vajadzīgi, lai negrimtu skepticismā par cilvēku kopdzīves neiespējamību. Proti, tauta nav bezveidīgs daudzu cilvēku kopums, inerta masa, ar ko manipulēt un ko izmantot kā instrumentu, bet gan tādu personu kopums, kurām ir brīvība paust savu politisko nostāju un to saskaņot ar kopīgā labuma mērķi. Turklāt personiskās eksistences līmenī, ja nav totalitāra valsts, tad cilvēki saglabā

Politiskā kopiena — piemēram, tauta, kam ir sava valsts — sakņojas cilvēka dabā jeb pašā cilvēka esamībā un ir tai atbilstīga. Tātad arī tauta ir dabiska (ne bioloģiskā, bet filosofiski ontoloģiskā nozīmē) cilvēku kopiena. Mūsdienās pastāv virzieni, kas iesaka izvairīties no jēdziena "tauta", domājot par tā izmantošanu nacionālsociālistiskajā ideoloģijā, taču pavisam šis jēdziens nebūtu pazaudējams. Tam latviski ir romantiskas, emocionālas konotācijas, tas minēts Satversmē kā Latvijas tauta, kā arī attiecību analīze *individus-tauta* atšķiras no attiecībām *indivīdssabiedrība*.

saprāta un gribas neatkarību (kas gan ar mediju melu politiku tiek stipri vājināta).

Tādējādi atbilde uz jautājumu, vai valsts ir tikai funkcija, vai valsts ir pašvērtība ir, **ka**

valsts ir pašvērtība, kas ne tikai atspoguļo kādas etniskās grupas vēlmes piepildījumu veidot politisku kopību valstiskumā, bet pati ir aicināta nodrošināt šīs kopības — tautas — pastāvēšanu un katra tās indivīda attīstību.

Ir svarīgi redzēt, ka persona un līdz ar to tauta — vismaz tās lielākā daļa — ir brīvs un atbildīgs morālas rīcības subjekts (angliski — *moral agent*).

Valsts loma Eiropā un ASV XXI gs. arvien paliecinās; ja kreisajiem tas patīk, tad mūsdienu Eiropas liberāļi to izliekas neredzam. Klasiskajiem liberāļiem šāda tendence visdrīzāk nebūtu pieņemama. Mūsdienu konservatīvie lielā mērā ir pārņēmuši stafeti no klasiskajiem liberāļiem indivīda aizsardzībā no pārlieku lielas varas kontroles. Ja klasiskie liberāļi iestājās pret monarhiju un par republiku, tad **neokonservatīvie iestājas pret valsts varas pārlieku izplešanos un padziļināšanos.** Atbilstoši Skrūtona paustajam valsts lomai vajadzētu būt mazākai nekā prasa sociālisti, bet lielākai nekā pieļauj klasiskie liberāļi.³ Viņš norādīja:

³ Rodžers Skrūtons, *Kā būt konservatīvam*. Rīga: Kodoka, 2021, 198. lpp.

“Tomēr man ļoti simpātiska bija Tečeres motivācija. Viņa gribēja, lai vēlētāji atzītu, ka indivīda dzīve ir viņa paša ziņā un atbildību par tās dzīvošanu nevar uzņemt nevienš cits, jo īpaši ne valsts.”¹

Sociālisms un sociāldemokrātija pieradina pie pārāk lielas valsts lomas, un tāpēc vēlāk vairo neapmierinātību cilvēku lielo ekspektāciju dēļ. Skrūtons turpina: “Tā rezultātā valdības arvien vairāk aizņemas no nākotnes, par labu dzīvajiem pilsoņiem iekļājot vēl nedzimušo pilsoņu aktīvus.”² Tādējādi tiek nonāks pie secinājuma, ka **visā Rietumu pasaulē labklājības valsts tās pašreizējā formā kļūst pārāk dārga.**

Valsts lomas pieaugums palielinās ne tikai labklājības valsts idejas vadīts, bet arī pateicoties jaunajai izpratnei par cilvēktiesībām, kas arvien vairāk attālinās no sākotnējās cilvēktiesību izpratnes, kuras pamatā bija ideja par brīvību no valsts varas pārlieku stingrā tvēriena. Jaunā pieeja iedrošina indivīdu pieprasīt no valsts augstu dzīves līmeni un tādu pabalstu piešķiršanu, kas mazina privāto iniciatīvu. **“Tiesību retorika ir pārgājusi no brīvībām uz prasībām un no vienlīdzīgas attieksmes — uz vienlīdzīgu iznākumu.”**³

Izvērtējot Latvijas situāciju, **ir jāatzīst, ka sabiedrībā, sabiedriskās saziņas līdzekļos faktiski nav morālās audzināšanas/formācijas/izglītošanas darba.** Nav diskursa par cilvēka kā atbildīga morāles subjekta tiesībām un pienākumiem, un visi pūliņi šajā virzienā ir tikuši bremsēti ar biedināšanu, ka jebkāda saruna par tikumu, sapratni un audzināšanu ir “Kremlja propagandas veicināšana”. Tieši pretēji, vērtību un tikumu, un prāta, gribas un rakstura audzināšanas jautājumi vienmēr ir bijuši raksturīgi Rietumu kultūras tradīcijai, sākot ar senās Grieķijas filozofiju no V–VI gs. p. m. ē., līdz pat mūsdienām, kad jau vairākas desmitgades akadēmiskajā vidē ir aktualizēta tikumu ētikas pētniecība.

Kā norādījis ētikas profesors A. Milts, **vērtības paliek tikai deklaratīvas, ja netiek nostiprinātas tikumos.** Tā, piemēram, patriotisms ir tikai frāzes, ja netiek veicināta sistēma, kurā jaunie cilvēki var vingrināties un praktizēt patriotisma jeb tēvijas mīlēšanas tikumu. Šī prakse, iepazīstot savu vēsturi, ģeogrāfiju, kultūru, dodoties pārgājienos un piedaloties piemiņas pasākumos, aktīvā palīdzībā līdzpilsoņiem, jaunsardzē utt. ir aktivitātes, kuru iznākumā cilvēka garīgajā pasaulē tiek iestrādāts, aktualizēts patriotisma tikums. Tāpat arī jebkura vērtība tiek iedzīvināta, to iestrādājot, praktizējot un īstenojot kā pastāvīgu ieradumu saprast, gribēt un īstenot dzīvē noteikta veida morālu un garīgu labumu. Morālai kārtībai ir lielāka nozīme nekā ārējās materiālās kārtības apsvērumiem, kad jārisina problēmas, kas attiecas uz cilvēku kā indivīdu un sabiedrības locekļu dzīvi, kā arī uz atsevišķo valstu savstarpējām attiecībām.

Tādējādi **indivīda un valsts kopējie saskarsmes punkti no vērtību viedokļa ir atrodamī garīgajā un morāles jomā.** Latvijā ir nepieciešams aktualizēt — akadēmiski izstrādāt un padarīt par filosofēmām jeb sabiedrības kultūrā izplatītām tās idejas, vērtības un labās prakses, kas Rietumu humanitārajā kultūrā nekad nav tikušas pazaudētas atšķirībā no Latvijas, kur padomju režīma laikā notika eiropēiskās kultūras sovjetizācija. Proti, dzīvības vērtība, cieņa pret cilvēku, morālas rīcības subjekta pašapziņa, brīvības un atbildības izpratne utt. No plaši saprastas valsts aizsardzības skatpunkta ir nepieciešama politiskā drošība un griba, lai īstenotu patiesi eiropēiskās vērtības, nevis tikai ES deklarētās vērtības, jo tautu visupirms raksturo kopīga dzīve un vērtības, kas ir pamatā kopībai garīgā un morālā līmenī. **Tāpēc vērtību vakuums var apdraudēt valsts eksistenci,** jo tiek pazaudēts, aiztumsots tas kopīgais, neredzamais, garīgais pamats, kam ir jābūt katrā cilvēkā un — savstarpējās dalīšanās procesā — tautai, sabiedrībai, kas vēlas uzturēt sevi arī kā politisku kopienu — valstiskumā.

Tautas vērtības, ko “nes” tautai piederīgās personas, iedzīvina un virza kultūras izpausmes, ekonomiku, sociālās institūcijas, politiskās kustības un iekārtas,

¹ Turpat, 19. lpp.

² Turpat, 68. lpp.

³ Turpat, 111. lpp.

un visas sabiedriskās dzīves izpausmes.¹ **Tātad visas nācijas, valsts dzīves pamatā ir šī kopīgā garīgā, vērtībās un to savstarpējā kopīgošanā (to share values) balstītā dzīve.** Pasaulē daudzām tautām ir sava valsts, kuras pastāvēšanas mērķis — kā ikvienai valstij — ir kopīgā labuma veicināšana, cilvēka mērķu sasniegšanas nodrošinājums, ko ir iespējams īstenot tikai kopīgiem pūliņiem.

Uz kopdarbības jēgu norāda “valsts” vārds latviešu valodā.² J. Endzelīns uzskata, ka vārda “valsts”

¹ Sk. šo tēmu kristīgās kultūras skatījumā. Jānis XXIII. *Pacem in terris*.

² Parastais skaidrojums ir, ka latviešu vārds “valsts” ir tās pašas cilmes kā vārds “valdīt” un pēc lietojuma ir ar līdzīgu nozīmi kā mūsdienu lietuviešu valodas vārds “valstybė” un somu valodas “valtio”. Sākotnēji vārdu “valsts” lietoja viena kunga varai pakļauta novada vai pagasta apzīmēšanai, tāpat kā vēl tagad to lieto krievu valodā (“волость” — “pagasts”) un igauņu valodā (“vald” — “pagasts”). Latvju dainās atrodamas tautasdziesmas, kas liecina par šo seno nozīmi: “Triju kungu valstis jāja, Mani vienu lūkotiesi: Ūzenieki, mūrenieki, Vilcenieku darbenieki” (Nr. 10861). Vēl 18. un 19. gadsimtā ar vārdu “valsts”, īpaši Vidzemes guberņas latviešu apgabalos, apzīmēja dažāda līmeņa pārvaldes, pievienojot tam attiecīgo apzīmētāju —

etimoloģija ir saistāma ar “valstīt”, “velt”, kas asociējas ar daudzu cilvēku kopīgu darbību, kas ir kā talka, kad visi kopā, teiksim, vāc sienu, veļ vālus un krauj kaudzēs. Citiem vārdiem sakot, Latvijas valsts ir latviešu tautas “talka”, dažādu dzīves aspektu kopīga “velšana”, lai veidotos vajadzīgais rezultāts. To varētu atgādināt saistībā ar Lielo aprīļa talku, kas jau izveidojusies par tradīciju — sakopt vidi, lai ne tikai kultivētu “zaļo ideoloģiju”, bet arī valstiskuma vērtību attīstību.

Šajā nozīmē vārda “valsts” etimoloģija ierosina domāšanu par mūsu valsts celtniecības īpatnībām — tā var būt veiksmīga tikai tad, ja tautai piederīgajiem indivīdiem ļauj brīvi un radoši izpausties, vienlaikus saglabājot kopīgu mērķi, ko nodrošinātu kopīga vērtību sistēma jeb apzināti veidota tautas garīgā realitāte. Un otrādi — tautas kopīgā dzīve ir iespējama tikai nacionālā valstī, kas būtu tieši šīs — latviešu — tautas “talka” kopīgas vērtību sistēmas uzbūvē, iesaistot šeit dzīvojošos, lojālos mazākumtautību pārstāvjus.

“ķeizara valsts” (impērija), “ķēniņa valsts” (karaliste), “lielkunga valsts” (hercogiste), bet arī “baznīcas valsts” (draudzes novads) un “muižas valsts” (muižas novads).

Liberālā modeļa aksioloģiskā nepietiekamība

- Atbildes uz jautājumiem: vai pastāv “valstis bez vēstures” vai “sabiedrība bez vēstures”? Valsts kā pašvērtība un valsts kā funkcija. Kāpēc “uzspiestas” vērtības no ārpuses var būt valsti un sabiedrību apdraudošas? Kā uzspiestais kļūst par pieņemto? Kad kļūst, kad ne? Vai Latvijas valsts ideja/vērtības var tikt veidotas ar idejisku spēku, ar likumiem, prasībām?

Pārdomājot iepriekš minēto par tautu kā vērtību kopību, nāciju valstu izveidošanos un to moderno izpratni, kas ienākusi no Franču revolūcijas laikiem, ir jānorāda, ka

valsts plaši saprastas aizsardzības dēļ mūsdienās nav pietiekami ar to, ka tiek īstenota liberāla valsts politika, kas ir uzlabots un attīstīts franču Apgaismības valsts izpratnes modelis

un kura pamatā attiecības starp indivīdu un valsti realizējas kā brīvā tirgus ekonomika un sociālo labumu nodrošināšana, kā arī minoritāšu tiesību aizstāvība. Proti, var runāt par šā modeļa aksioloģisko nepietiekamību jeb plaša vērtību aspekta iztrūkumu, kas patiesībā caurstrāvo cilvēka esamību un tā veidoto sabiedrisko esamību. Valsts kā kopesamības forma ir pašvērtīga tādā nozīmē, ka tā nodrošina nācijas attīstību (demokrātiskā veidā),

veido kultūras attīstības iespējas, dod iespēju indivīdu, ģimeņu, sociālo kopību, ekonomikas izaugsmei. Ja valsts vara darbojas autoritatīvisma, diktatūras, tirānijas režīmā, tad nevar runāt par šādas valsts formas pašvērtību, jo augstākas vērtības ir cilvēku brīvība, radošums, attīstība.

Latvija *volens nolens* — gribot negribot — atrodas globalizācijas situācijā, un globalizācija izsaka cilvēku pieaugošas ilgas pēc cilvēces vienības, aizvien ciešākas cilvēku un tautu sadarbības, ietverot politisko, kultūras, ekonomisko, vides un arī dzīves reliģisko dimensiju. Tādā skatījumā globalizācija nozīmē arī morālās kārtības un skaidrības pieaugumu par vērtībām, jo globālā sabiedrība nevar izdzīvot bez kopveselumu aptverošas argumentētas pārliecības par principiem un vērtībām tās pamatos, kam ir jābūt saistītiem ar cilvēka personas cieņu, cilvēktiesībām un pienākumiem, brīvību, taisnīgumu, mieru un kopējā labuma veicināšanu lokālā, nacionālā un globālā līmenī.

Taču, kā jau 1990. gadu sākumā kritiski norādīja Vatikāna analītiķis M. Martins: globalizāciju ietekmē augsta līmeņa politiskie birokrāti, kas gatavo tiesiskās vienošanās starp nācijām un nāciju blokiem, un starptautisko finanšu un transnacionālo korporāciju pārstāvji. Viņi izmanto tiesību aktus un naudu kā praktiskos instrumentus jaunās ģeopolitiskās kārtības veidošanā, tomēr globālo attīstību izprot darviniski kā sociālpolitisko evolūciju, kurā palielinās grupu mijiedarbība pasaules mērogā, aizvien pieaugot evolūcijas pakāpei, un — vājākie izgaist, stiprākie plaukst un zēl.¹ Daudzi mediji izvairās no šādas kritikas, saskatot draudus sasniegtā stāvokļa saglabāšanai, taču filosofu aprindās parādās arvien vairāk globālisma kritiķu, jo netiek ievērotas starptautiskās vienošanās, netiek palīdzēts mazattīstītajām valstīm, netiek pietiekami apkarota nabadzība pasaulē. Pat aplūkojot pandēmijas laika situāciju, bija sastopami raksti, ka ieguvējas ir bijušas starptautiskās

farmācijas firmas, bet zaudētāji — nabadzīgo valstu iedzīvotāji.

Izglītība tiek uzskatīta par pirmo soli ceļā uz globālistisku pasaules uzskatu no šūpuļa līdz kapam, kas nozīmētu kultūras un reliģiskās identitātes izšķīdināšanu. Globālistiskā indoktrinācija īpašu uzmanību pievērš humanitāro, pasauluzskatu veidojošo priekšmetu saturam, kas, pēc "internacionālistu" domām, ir jāpārstrādā tā, lai izdzēstu identifikācijas kodus ar savu kultūru un orientētu uz globālu "nekādību" jeb nepiederību. Refleksijas par vērtību pamats ir jautājums: "Kas ir labs?"², taču cilvēki taisīs "labu" naudu, "labi" projektēs ēkas, "labi" ražos masu patēriņa preces. Un "labi" vairs nebūs morāli vai reliģiski iekrāsota kategorija, raksta M. Martins, bet "labi" būs sinonīms vārdam "globāli".³ Taču patiesībā valstis bez vēstures nepastāv, globalizācija nonivilē vērtības un unificē kultūras, taču jebkura sociālā kopības forma mūsdienās ir vēsturiska.

Kāpēc "uzspiestas" vērtības no ārpuses var būt valsti un sabiedrību apdraudošas? Tāpēc, ka vērtības ir saistītas ar novērtējumu, kas piespiedu gadījumā personību padara par garīgi ievainojamu, atsvešinātu no valsts, tā ir neurožu, psihotraumu pilna sabiedrība. Nesenais piemērs — dzīve PSRS, kad valdība izlikšanās, dubultmorāle, etniskie un sociālie pazemojumi, neticība komunisma atnākšanai, minimālās iespējas protestēt utt.

Kā uzspiestais kļūst par pieņemto? To nosaka sociālpsiholoģiskie mehānismi. Kad cilvēkiem zūd cerības uz laimīgu maiņu, sākas pielāgošanās. Kad dzīve spaidos pāriet vairākām paaudzēm, cerības ko mainīt samazinās, jo apziņas struktūrās vairs nedomina nākotnes forma. Dzīve norit ierastajā režīmā tagadnē, cenšoties nodrošināt primārās vajadzības.

"Uzspiestas" vērtības no ārpuses var būt valsti un sabiedrību apdraudošas. Mērķtiecīgi nodarbojoties ar propagandas, masu kultūras, mākslas

¹ Martin Malach. *The Keys of This Blood*. The Pope John Paul II versus Russia and the West for control of the New World Order. Touchstone, N.Y., 1990, p. 315

² "Wert". *NEUES LEXIKON DER CHRISTLICHEN MORAL* — hrsg. von H. Rotter und G. Virt, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien, 1990, S 857-860, S 858

³ Martin, *Op. cit.*, p. 332

performanču, materiālisma un patērieciskuma izplatīšanu, sabiedrībā sākas t. s. tradicionālo jeb cilvēces pieredzē no paaudzes uz paaudzi nodoto cilvēciskuma vērtību degradācija.¹ Liberālā ideoloģija šobrīd pārāk lielā mērā izvēles atstāj uz indivīda pleciem, nerespektējot milzīgi ietekmīgo globālo (un lokālo) mediju uzbrukumu neļaut būt personīgi brīvam, jo ziņu, faktu, ideoloģiju gūzmā vairs nav iespējams atrast savu nostādni.

Liberālisma politiskā doktrīna un tajā pamatotā ideoloģija uzsver indivīda brīvību kā politikas centrālo jautājumu, kas ir iekšēji pretrunīgi, jo politika jeb latīņu valodā *rēs publika* (no šejienes arī vārds “republika”) pēc būtības nozīmē “visu cilvēku kopīgās lietas”. Indivīda abstrahēšana ārpus kopības jau ir loģiski metodoloģiska kļūda, kas cilvēku kā kopības būtni attēlo greizā spogulī, kas Rietumu filosofijā ir sakņojies “ego” filosofijas traktātos.

Uz liberālisma jēdziena patvaļīgi paplašināta lietojuma pamata izaug tāda galēja liberālisma ideoloģija, kas radikāli iestājas par jebkādam indivīda izpausmēm, lai cik necilvēciskas vai pretcilvēciskas tās būtu. Rietumu sabiedrībās izaugušais patērētāju egoisms, neļaujot Ukrainas kara gadījumā samazināt savu komforta līmeni, ir viens no piemēriem egoisma ieaugšanai sabiedrības dziļākajos slāņos. Iziet ārpus sava komforta zonas liekas drausmīgs pasākums, kas pat netiek salīdzināts ar to, cik drausmīgos apstākļos Ukrainā mirst civiliedzīvotāji.

Latvijā (ar it kā klusējošu vairākumu) ir pieņemts, ka valsts pieļauj neoliberalisma ideoloģiju kā daudzu valstiskā līmenī pieņemtu lēmumu noklusētu fonu un attaisnojumu. Konservatīvisma idejas politiskajā vidē daudziem raisa nepatiku, lai gan **pareizākais ceļš būtu atrast balansu starp kopības un indivīda vērtībām** (kā to jau 1998. gadā formulēja A. Pabriks). Novēdot liberālisma uzstādījumus līdz absurdam domu eksperimentam, varētu pat apgalvot, ka Putina rīcība ir liberālisma

kulturoloģiskās sekas, jo, kāpēc gan lai ar varu apveltīts indivīds nevarētu rīkoties brīvi saskaņā ar saviem ieskatiem, murgiem un mītiem?

Ukrainas kara atbalss Latvijā ļoti daudzos cilvēkos pamodināja solidaritāti, nesavtību, empātiju un patiesīgumu, taču varam novērot arī Krievijas agresijas atbalstu, savtīguma meklējumus ukraiņu bēgļu krīzē un morālisko nenoturību, kurā izpaužas atbilstīgi — patiesības kā vērtības trūkums, empātijas, solidaritātes, cilvēciskuma kopizjūtas, pacietības, gatavības upurēties kā vērtības trūkums.

Dominējošās ir liberālisma kultūrgaisotnes aktivizētās pragmatiskās vērtības, kas ikkatrā situācijā liek meklēt tikai savu egoistiski saprasto labumu. Jau 1990. gadu sākumā Klusā okeāna Universitātes (ASV) profesors ekonomists Gundars Ķeniņš-Kings norādīja, ka pēc neatkarības atgūšanas Latvijas jauno cilvēku vidē attīstījās pragmatiskas vērtības, kas lika rūpēties par savu biznesu un tādā ziņā nav peļamas. Taču, kā uzsvēra G. Ķeniņš-Kings, tās ir arī bīstamas, jo galu galā tad jau kļūst svarīgi rūpēties par savu biznesu neatkarīgi no citām vērtībām, tā, piemēram, agresora iebrukuma gadījumā var nodot savu valsti un tautu, lai tikai saglabātu biznesu.² Citiem vārdiem sakot, **ja nav pilna vērtību, tostarp garīgo un morālo vērtību, spektra, cilvēks degradējas, arī mīlestības pret dzimteni un patriotisma ziņā.**

Iepriekš minētais vājumus un apdraudējums, kas globālajā sistēmā varētu izgrūst Latvijas valsti un tautu ārpus “evolūcijas procesa”, ir aklā sekošanā un uzspiestu vērtību pieņemšanā. Vispirms jau likumdošanā, jo mūsdienu cilvēkam likumdošana aizvieto morāliski pastāvīgu spriešanu un kalpo kā orientieris — “ja tas ir ar likumu atļauts, tad jau arī morāliski pieņemams”, kamēr **patiesībā ir sarauta senā un cilvēces vēsturē ilgi pastāvējusī morāles un jurisprudences saikne, kas paredzēja, ka ar valsts likuma autoritāti tiek nostiprinātas un aizsargātas morāles normas.**

Prof., Dr. iur. Sanita Osipova latviešu tautas tiesisko apziņu raksturo kā

¹ Maijas Kūles monogrāfijā *Eirodzīve. Formas, principi, izjūtas*. Rīga: FSI, 2006, nodaļa par dzīves formu “uz virsmas”.

² Guntars Ķeniņš Kings...?

“vērstu uz likumpaklausību, lieka riska neuzņemšanos un dzīvošanu saskaņā ar tradicionālām vērtībām. Tai ir raksturīgs tradicionālisms un konservatīvisms. Šobrīd latviešu likumpaklausību būtiski ietekmē neticība juridisko vērtību, tiesu sistēmas un tiesību normu “ilgtspējai”. [...] Arī atjaunotās Latvijas likumdevēja pārlietu aktīvā darbošanās tiesību jaunradē nerada tautā

pārlicību, ka tiesības ir stabila ilgtermiņa normatīvā sistēma, uz kuru balstoties ir iespējams plānot rīcību un veidot nākotnes plānus”.¹

¹ Sanita Osipova. Latviešu juridiskā kultūra un tiesiskā apziņa. Grām.: *Latvieši un Latvija*, 3. sēj. LZA, 2013, 178. lpp.

Ideja par “nacionālā jautājuma galīgu atrisinājumu” kā šoks

Nekas nevar būt briesmīgāks par ideoloģiskiem draudiem “līdz galam atrisināt nacionālo jautājumu”. Tie ir genocīda draudi.

Nāciju valstu jeb tautvalstu kā dabisku veidojumu, kā indivīda un kopības mijiedarbīgu attiecību teorētisks noliegums ir vērtējams kā idejiski un praktiski nehumāns. Cilvēces vēsturē tas ir noticis, taču būtībā nepieļaujams, un ir jāapkarro jebkuri šādas izpausmes asni.

Šāda diskursa pastāvēšana mūsdienās ir radījusi kulturoloģisko fonu Krievijas propagandai attiecībā uz Ukrainu, un plašāk sakot — uz visām bijušās Padomju Savienības apspiestajām tautām. Premisa tam ir: *visas tautas nav vienlīdzīgas; lielās ir stiprākas, un mazajām ir jāpadodas*. Tā ir vērtēšana pret ANO starptautiskās politikas dokumentiem par visu valstu suverenitātes tiesībām, kā arī pret starptautiski atzīto politiku par tautu pašnoteikšanās tiesībām. Tiek ievazātas premisas no džungļu un dzīvnieku pasaules, kur spēcīgākajam zvēram pieder vara. Proti, Krievijas oficiālajos dokumentos īsi pirms iebrukuma Ukrainā lasām frāzi par nepieciešamību veikt “ukraiņu jautājuma galīgo atrisinājumu”. Bez šaubām šī frāze atkārto Hitlera izteikumu par “ebreju jautājuma galīgo atrisinājumu”, kas pamatoja holokaustu. Tā ir noziedzīga, sakņojas genocīda idejās un ar starptautisko spēku palīdzību ir jāaptur gan teorētiski, gan praktiski. Filosofiskās atziņas, kas paaugstina kādu nāciju pāri citām un pauž noniecinošu attieksmi pret citām tautām, ne vienu reizi vien pasaules vēsturē ir novedušas pie kariem.

2022. gada 24. februārī Krievijas sāktais karš, kas balstīts uz totalitāro fašistisko ideoloģiju, ir kārtējais pierādījums šai tēzei. Nepiedodami, ka pasaules labākie politikas analītiķi un arī Latvijas teorētiķi par to nebrīdināja jau gadu desmitus iepriekš, kaut vai sākot ar Putina uzstāšanos Minhenes konferencē 2007. gadā. Nepiekrītot pasaules vienpolāram modelim (domāta ASV hegemonija), Putins jau tolaik sāka izkārtot vietu Krievijas starptautiskajam spiedienam pret kaimiņu valstīm.

Te vietā militāristu izteiciens: viss, kas būs, jau ir. Tikai vajag skatīties!

Nacionālā apspiešana nav nekas jauns. Starptautiski pazīstamā ukraiņu rakstniece un filosofe O. Zabužko norāda, ka padomju laikā nebija iespējams nodarboties ar ukrainistiku citādi, kā vien noniecinot savu kultūru iepretim “dīžajai un progresīvajai krievu kultūrai”. Aizvadītajās trīs desmitgadēs pēc Ukrainas neatkarības atjaunošanas, O. Zabužko ir publicējusi daudzus literārus un pētnieciskus darbus par ukraiņu kultūru, filosofisku analīzi par T. Ševčenko, L. Ukrainkas un I. Franko idejām. Viņa parāda, ka nacionālā ideja ir ieņēmusi nozīmīgu vietu Eiropas garīgajā kultūrā, lai cik dažādos terminos to aprakstītu dažādās Eiropas kultūrās. Autore atklāj arīdzan ukraiņu nacionālās idejas un vērtību saskaņu ar Eiropas skaņu reģistru.² Šā gada 8. martā, Starptautiskajā sieviešu dienā, viņa uzrunāja Eiropas

² Оксана Забужко. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. 1992.

Parlamentu ar vārdiem: "Ukraiņi cīnās par Eiropas atbrīvošanu no totalitārisma rēģa".¹

Tikmēr atklātie dokumenti par Ukrainas pārveidi par "krievu pasauli", separātu apgabalu, kā Doņeckas un Luhanskas apgabali², veidošana 2014. gadā, kā arī politologu un vēsturnieku analīze parāda, ka

Krievijas oficiālās propagandas izvirzītais termins "denacifikācija" drīzāk būtu jāsauc par "de-nācij-ēšanu",

jo faktiski nozīmē ukraiņu nācijai un valsts iznīcināšanu, uz ko ir vērsti karš Ukrainā. Pēc tam, kad saskaņā ar Maskavā izstrādātajiem sarakstiem, tiktu iznīcināti un ieslodzīti koncentrācijas nometnēs Ukrainas inteliģences, politikas, kultūras un zinātnes cilvēki, ukraiņi tiktu pārvērsti par cilvēkiem bez pilsoņu tiesībām "krievu pasaulē". Līdzās īpašumu nacionalizācijai, stratēģisko objektu pārņemšanai un marionešu valdības iecelšanai, kā būtisks uzdevums ir minēts visas mācību literatūras izņemšana no skolām, kas stāsta par Ukrainas vēsturi, kultūru un literatūru.

Pētnieki atklāj, ka ideja par iedzīvotāju atšķirīgu "elementu" likvidāciju pirmoreiz konceptuāli un praktiski kļuva iespējama 19. gs., kad bija notikusi strauja tehnikas un tehnoloģiju attīstība un t. s. iedzīvotāju politikā sāka nošķirt sociālo agregāciju un tās sastāvdaļas, lai izkristalizētu un likvidētu tās daļas, kas ir "kaitīgas".

Statistika, pirmām kārtām jau militārā statistika, bija ne vien uzskaitē, bet arī instruments sabiedrības pārveidei. Cariskajā Krievijā jau no 1903. gada kara statistikas priekšmetu pasniedza militāro mācību iestāžu kadeti, jo militāro varenību noteicošais ģeogrāfiskais faktors ir iedzīvotāji, kur *ideāli iedzīvotāji* ir vienas cilts un valodas, tāpēc ir skaidrs, ka krievu iedzīvotāji ir uzticami, bet, teiksim, musulmaņi un poļi ne, ebreji — aizdomīgi, jo

mīl savrupību utt.³ Jau toreiz cariskās Krievijas politika bija tā virzīta, lai nekrievu zemes pēc iespējas atbrīvotos no cilvēkiem, piemēram, rosinot viņus doties projām no dzimtenes. Tā XIX gs. beigās attiecībā uz Kaukāzu varēja secināt, ka 1864. gadā no 505 tūkst. kalniešu dzimtās vietas bija pametuši 400–480 tūkst. cilvēku; 1859.–1879. gadā Kaukāzu pameta aptuveni 2 miljoni "iezemiešu", no kuriem ¼ gājusi bojā.⁴

Vidusāzijas etnogrāfiskās fizionomijas veidošanā par paraugu ņēma franču kolonizatoru prakses Alžīrā. Savukārt I pasaules kara laikā jau daudzviet Eiropā deportācijas un likvidācijas praktiski tika izmantotas iedzīvotāju jeb apdzīvotības politikā. Tā, piemēram, Austroungārija no Serbijas izsūtīja ap 180 tūkst. iedzīvotāju, lai izveidotu 15 jūdžu zonu pierobežā, ko apdzīvotu "uzticami elementi"; Osmaņu impērijā notika armēņu genocīds.

Hamburgas baņķieris M. Varburgs 1916. gadā Vāciju aicina izveidot iekarotajās teritorijās vāciešu kolonijas, pamatojot, ka:

"Latviešus būs viegli evakuēt, jo Krievijā [iedzīvotāju] pārvietošana neskaitās nekāda nežēlība. Tauta jau pie tā ir pieradusi .. Tām nekrievu tautām, kam ir vāciska izcelsme un pret kurām patlaban slikti izturas, varētu ļaut pārcelties uz [iekaroto] reģionu un izveidot kolonijas. Tos nevajag integrēt Vācijā, bet vienkārši piesaistīt, kaut vai ar cementu, lai tikai tie atkal nenostātos krievu pusē".⁵

No kolonijām pārņemtas "neuzticamo elementu" deportācijas un likvidācijas prakses Eiropā tika

¹ <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/press-room/20220304IPR24786/oksana-zabuzko-ukrainincinas-lai-atbrivotu-eiropu-no-totalitarisma-rega>

² Daria Isachenko, Mykhailo Minakov, Gwendolyn Sasse. *Post-Soviet Secessionism Nation-Building and State-Failure after Communism*. Ibidem Verlag, 2021.

³ Питер Холквист. "Вычислить, изъять и истребить: Статистика и политика населения в последние годы царской империи и в Советской России" *A State of Nation. Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin* — Oxford UP, 2001. [Государство наций: империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина — Фонд Президентский центр Б. Н. Ельцина, РОССПЭН, М., 2011] сс. 139-179, 140

⁴ *Ibid.*, 149. lpp.

⁵ Ferguson, N. *The Pity of War*. N.Y.: Basc Books, 1999, P. 144.

paplašinātas un pavērstas uz iekšējo konfliktu risināšanu. Padomju Savienība bija valsts, kas pārvirzīja šīs prakses pret iekšējiem ienaidniekiem, tā, piemēram, 1919. gadā veicot *raskazačivāniju*, lai iznīcinātu kazaku eliti. Politiku kriminalizēja ar jēdziena “bandītisms” nozīmes izpludināšanu, kas nozīmēja, ka pretestība varai ir antisabiedriskā rīcība, no kuras sabiedrība jāpasargā; un tikko “bandītiskais elements” bija atklāts, bija nepieciešama tīrīšana. Tā, piemēram, Ukrainā pie varas, kā, pirms kara uzsākšanas 2022. gada 24. februārī, izteicās Krievijas Federācijas prezidents Putins, valda “nacisti un narkomāni”. Arī Krievijas Valsts domes ievirze daļu Ukrainas karavīru (Azov) klasificēt kā teroristiskus grupējumus un pakļaut iespējami maksimālam sodam pieder pie šīs metodes — nacionālas pazemošanas un gala rezultātā iznīcināšanas.

Ja Ukraina nenosargās savu valstiskumu, “krievu pasaules” ideoloģija kļūdīs tālāk, un reālas briesmas parādīsies arī Baltijas valstīs, kur tāpat tiks lemts

īstenot pasākumus pret latviešu valstsgribu, to iznīcinot.

Latvijas aizsardzības sistēmā nepieciešams uzturēt spēkā skaidrojumus par to, ka Krievijas īstenotās kara metodes un centieni sagraut citas nācijas (nepakļāvības gadījumā) nemainīsies un netiks mīkstinātas. Tāpēc Latvijas aizsardzība nedrīkst būt naivi labticīga un pakļauties kolaboracionistu aicinājumiem.

Jau miera laikā ir jābūt analīzei, cik plašs kolaboracionisms te varētu parādīties, kādi būtu tā vilinājumi un kā ar vēsturiskiem piemēriem paskaidrot, ka tie ir vilinājumi bez stabila seguma

— piemēram, solīt krievvalodīgajiem dot vietējo varu, pavērt biznesa iespējas, paaugstināt krievu valodas statusu utt. Ne Ukrainas, ne Kremļa vara plaši neapraksta situāciju, piemēram, ieņemtajā Hersonā — cik vietējo iedzīvotāju iziet uz sadarbību, kādi ieguvumi, kāda sajēga par riskiem utt. Taču šāda informācija būtu zinātniski vēlama.

3.5. Ideoloģiju un tās pamatojošo vērtību dažādība, pretējība, izmaiņas

Ideoloģijas ir speciāli veidotas attieksmju sistēmas, kas balstās uz noteiktu vērtību kopu un abstraktām nostādnēm. Ideoloģiju pamats mēdz būt filosofiskas sistēmas, kas metafiziskā, ētiskā, estētiskā, cilvēkantropoloģiskā, tautsaimnieciskā, politiskā aspektā pauž priekšstatus par dzīves kārtību (piemēram, liberālisms iestājas par individuālo brīvību, risku, pašpietiekamību, konservatīvismā dominē kopienas vērtības, komunisma ideoloģijā — bezšķiru sabiedrība kā laimes zeme utt.).

Demokrātiskās sistēmās tieši partiju uzstādījumi un vēlēšanas regulē to, kāds ideoloģiski būs valsts kurss. Ja ir autoritatīva vai pat diktatoriska valsts, tad kursu diktē varu ieguvušās struktūras vai patvaldnieks. PSRS kā totalitāra valsts visiem uzspieda

marksismu-ļeņinismu, rūpīgi sekojot, lai tas tiktu respektēts, un sodot opozicionārus. Šāda kārtība ir izveidojusies patlaban Krievijā, kur vairs nav ne mazāko demokrātijas elementu.

Latvijas iedzīvotāji, kopš 1987.–1989. gada redzot iespēju mainīt valsts (tolaik Latvijas PSR republikas) kursu, ar entuziasmu iekļāvās opozicionārajā LTF kustībā. Tai paaudzei, kas piedzīvoja valsts varas maiņu, ir skaidrs, cik ļoti atšķiras dažādas ideoloģijas. Jaunākajai paaudzei, dzimušai pēc 1990. gada Latvijā, trūkst tiešu zināšanu par padomju varas izpausmēm, tāpēc var vērot pat simpātijas pret anarhismu, ļeņinismu, arī komunismu (piemēram, S. Žižeka piedāvājumā). Ideoloģiju daudzveidības skaidrojumi, izmantojot kara, okupācijas, padomju

stagnācijas aculieciniekus (un viņu dzīvesstāstu liecības grāmatās, video, kino, mākslā), var būt viens no faktoriem, kas stiprinātu Latvijas iedzīvotāju pārliecību aizstāvēt demokrātiju un brīvu valsti. Bez spilgtiem salīdzinājumiem ir grūti novērtēt mūsdienu labklājību un brīvību.

Rietumu pasaulē pastāv augsta ranga *ideoloģiskas ilūzijas*, kas raksturīgas nevis noteiktām nacionālām valstīm, reģioniem, bet daudz plašākas, pārnacionālas pārliecības, kas ir mazāk saprotamas, jo aptver daudzus gadsimtus un tiecas pāri civilizāciju ietvariem. (skat. 4. un 5. daļu) Globālās ideoloģijas ir transnacionālas, tās saistās ar kultūru mītiem, naudas filosofiju, cilvēka brīvības tēmu u. c. Tā, piemēram, kriptovalūtas ieviešanas aizstāvji spekulē uz jauna veida naudas filosofiju un tiesībām pelnīt nevis ar darbu, vai augļošanu, bet ar kriptospēlēm, “naudas audzēšanu” serveros, kas ievietoti ledus laukos. Šāda ideoloģija maina vērtības, kas ir dzīve, jēga, darbs, nauda, tiesības, stabilitāte u. c., pielīdzinot pasaules ainu tehnokrātiskai izrādes sabiedrībai.

Kultūras kontekstā izpratni veicina faktori, kas *mainās atkarībā no nāciju un tautas realitātes* un, piemēram, Brazīlijā notikumi mēdz būt citādi nekā Ziemeļamerikā vai Austrumeiropā. Atšķirības nosaka vēsture, tautu mentalitāte, intelektuālie un revolucionārie strāvojumi un dažādu nāciju valstsgribas spēks. To labi zina tie Latvijas trimdinieki, kas lielu daļu mūža ir pavadījuši citās mītnes zemēs un var salīdzināt.

Viens no augstākā ranga intelektuāļiem, kas latviešiem ir bijis pasaulē, ir katoļu filozofs, Sv. Toma akadēmijas īstenais loceklis S. Ladusāns. Viņš mūža lielāko daļu pavadīja Brazīlijā. Ir ziņas, ka savulaik viņu kā konsultantu garīgo strāvojumu un vērtību analizē ir pieaicinājuši Brazīlijas aizsardzības spēki. Ladusāns Brazīlijā 1930. gadu beigās nonāca kā Vatikāna sūtīts jezuīts, lai strādātu katoliski universālo, humāno vērtību labā tajā laikā, kad Dienvidamerikā plosījās Ēģevaras tipa revolucionārās kustības un “atbrīvošanas teoloģija”. Pat baznīca bija ieslīgusi revolucionāru atbaltīšanā, kas veda pie tūkstošiem nevainīgu cilvēku

nāves un nebūt nesakārtoja valsti. Slepavības bija līdzeklis, kā “ieviest vērtības”.

Kā tas notiek, ka garīgajos strāvos uzplaukst vardarbīgs radikālisms? Ladusāns krājumā, kas sarakstīta portugāļu valodā ar nosaukumu “Daļēja un visaptveroša domāšana” (*Pensamento parcial e total*), to skaidro ar **daļējās domāšanas** (port. — *pensamento parcial*) **jēdzienu**. Tas apzīmē ideoloģiju, kas sašaurinātu realitātes skatījumu totalizē jeb padara par vispārīgu pasauluzskatisku normu. Tā, piemēram, šodien var teikt, ka Krievijas ideoloģija par krievu civilizācijas pārkumu un izcilību (kam nav pierādījumu) ir tādas daļējas vēlmju domāšanas totalizēšana. Daļējā domāšana redz tikai sevi un nevēlas saskatīt savas kļūdas, to neinteresē citu ciešanas, jo tā ir pārņemta ar mesianismu, un nekāda vainas sajūta nav iespējama. Turpretim

“visaptverošā domāšana (*pensamento total*) apzīmē filosofiju, kas pēc savas dabas ir atvērta realitātes pilnībai jeb totalitātei un sniedz spriedumus uz acīmredzamības jeb objektīvās evidences pamata perspektīvā, kas transcendē jeb paceļ un izgaismo esamības kontekstā daļējas nozīmes un jēgas.”¹

Ladusāns raksta filosofiski sarežģīti, neotomisma stilā, taču viņam ir būtiski argumenti, kā tas notiek, ka labo satur tikai visaptverošā domāšana, kas nostājas pretī šaurai ideoloģijai, kas ved pie vardarbības un citādības nerespektēšanas. **Nav pareizi vienam radikālismam pretī likt citu radikālismu. Sapratnes uzlabošanai ir jāiesaistā filosofija, kas spēj domāt vispārīgi, humāni un atbildīgi.**

Maija Kūle monogrāfijā “Jābūtības vārdi” raksta līdzīgi par *horizontu domāšanu*. Visaptverošās

¹ Prof., Dr. Stanislavs Ladusāns S. I., Diretor do Conjunto de Pesquisa Filosófica e Presidente da ALAFC. “Apresentação”. Prof. Dr. Pe. Stanislavs Ladusāns, S.I. (idealizador e coordenador da coleção). *Pensamento parcial e total*. Primeiro Volume da Série Investigações filosóficas de atualidade. Edições Loyola, São Paulo, 1977, p. 9–16, p. 11.

domāšanas piemērs ir Universālā cilvēktiesību deklarācija (1948), kaut gan jāatzīst, ka to arvien plašāk transformējot, pie apvāršņa parādās arī šaurākas ideoloģijas (piemēram, speciālā Islāma cilvēktiesību deklarācija u. c.).

Vērtējot padomju ideoloģijas iespaidu uz latviešu tautu, profesors Ladusāns raksta, ka patiesības izziņas spēju ietekmē divās paaudzēs izplatītais marksisms, kas veicināja komunistiskā pragmatisma gnozeoloģiju.¹

No komunisma shēmām grūti atteikties, jo tās ieaustas ne tikai politikā, bet pasaules ainas saprašanā. Arī tur viņam ir taisnība. Piesātinājums ar padomju dzīves stilu, bezatbildība, slikta darba kvalitāte, dubultmorāle, alkoholisms, meli, partiju *bossings*, utt., tās ir negatīvās parādības, kas atpazīstamas no padomju varas laikiem un joprojām vērojamas Latvijā.

Otra **latviešu dzīves pazīme, pēc filosofa domām, ir eklektisms**, kas nozīmē “dažādu ideju un idejisko virzienu mehānisku apvienojumu bez iedziļināšanās to saturā, nepārbaudot, vai aizgūtie fragmenti ir savstarpēji loģiski un

¹ Staņislavs Ladusāns, *SJ. Daudzpusīgā gnozeoloģija. Izziņas fenomenoloģija un vispārējā kritiskā gnozeoloģija*. Rīga: RGS, 1994: 28.

apvienojami”² Par vēl paviršāku un vientiesīgāku S. Ladusāns nosauc pēcpadomju latviešiem pieņemamo **sinkrētismu**, kas pārņem idejas no citiem, tās nepārbaudot no patiesības viedokļa. Latviešu dzīvē un kultūrā atrodam vēl citus fenomenus, kas kavē patiesības izziņu, raksta S. Ladusāns, piemēram,

- pārlieku nodošanos zemes ērtībām,
- naturālismu,
- pārspīlētu racionālismu,
- morālu pagrimšanu,
- ideju un ideālu sajukumu jaunatnē.

Ladusāns uzsver:

“Kultūra ir ļoti svarīga. Tā ir cilvēka iekšējās dzīves izpausme. Garīgā, iekšējā kultūra, ko es saucu par iekšējo daudzplāksnīgā humānisma dimensiju, ir pati galvenā. Latviešiem tā jāveido saskaņā ar latvieša dabu, apstākļiem, tradīciju, vēsturi. Bet vēsture ir briesmīga. Latviešu vēsturē ir pastāvīgi kari, cīņas, apspiešanas, ciešanas. [...] Kā gan viņi to izturējuši līdz šai dienai! Latvijas vēsturei ir jādzird spēka vārdi, lai pretotos mūsdienu konfliktiem.”

² Turpat.

Tehnikas ideoloģija mūsdienās — maz pamanīts drauds

Rīgas katoļu arhibīskaps Z. Stankēvičs savā grāmatā “*Quo vadis, Rietumu pasaule?*” citē M. Heidegera skolnieku, vācu filosofu B. Velti, kurš apraksta ideoloģisku ilūziju: “Ka visu var noskaidrot un atrisināt ar zinātnes, tehnikas un ar tām saistīto mērķracionālo modeļu palīdzību”.³ Citiem vārdiem to var saukt par *apmātību ar tehniku* (ieskaitot sociālās tehnoloģijas, sabiedrības formalizētu vadību, mākslīgā intelekta

izmantošanu cilvēku attiecībās u. c.). Šo fenomenu skaidri ieraudzīja filosofi E. Huserls, viņa skolnieks M. Heidegers (sk. Tehnikas filosofija)⁴

³ Zbignevs Stankēvičs. *Quo vadis, Rietumu pasaule?* Rīga: Zinātne, 2022, manuskripts, 96. lpp.

⁴ Martina Heidegera filosofiju Latvijā, skarot jautājumu par esošā-esamības attiecībām, vēsturiskumu, ideoloģēmām, masu sabiedrību Latvijā ir analizējuši prof. Rihards Kūlis, prof. Raivis Bičevskis, doktora darbu izstrādājusi Linda Gediņa, Heidegera darbus tulkojis Rihards Kūlis. Kaut šī filosofija nespeciālistiem liekas ļoti sarežģīta, tās sapratne ir vislabākais ceļš uz jēgu, vērtību, ideoloģiju, laikmetu apjēgumu.

un viņiem sekojošie pētnieku tūkstoši 20. un 21. gadsimtā.

Latvijā par “tehnikas ideoloģiju” tikpat kā nav ticis diskutēts. Pēcpadomju laikā nacionālromantiskā attieksme pret valsts attīstību šo jautājumu neiekļāva savā diskursā. Liberāli pragmatiskā attieksme (“Latvijas ceļš” u. c.) atstāja bez lielas ievēribas, bet reālpolitiskā ideoloģija (“TP”) pievērsa valsts attīstību *pakalpojumu sfērai*, nevis ar tehnoloģijām saistītai attīstībai. Tas izpaudās kā 1990. gadu rūpnīcu privatizēšana (bieži neveiksmīga), izpārdošana, degradēšana, un kopumā visos 30 gados kopš 1990. gadiem kā rūpnieciski-industriālā sektora pamešana novārtā. 2020. gados to jau sāk atzīt par būtisku kļūdu.

Latvijā, īpaši kopš 2010. gadiem, sāk dominēt aizraušāns ar “tehnikas ideoloģiju”, kas izpaužas dažādos piemēros, kā *STEM+* (*Science, Technologies, Engineering, Mathematics*) dievināšana, prioritārās lomas piešķiršana šīm zinātņu grupām, kas, pēc varas pārstāvju uzskatiem, atrisinās turpat vai visas mūsu valsts problēmas — paaugstinās IKP, eksporta rādītājus, dos ražīgumu, inovācijas, resursu apguvi, palielinās prāta spējas jauniešiem (domāta pastiprināta matemātikas apguve skolās, kura, protams, bija degradējusies līdz ar IZM pirmā ministra Andra Piebalga sekmēto *izvēles izglītības* ieviešanu).

Lai saprastu tehnikas spēku un vājumu, ir jāiedziļinās sociālos un filosofiskos traktātos¹, ko šeit aplūkot nav vietas.

Latvijas ideoloģiskā ievirze kopš

2000. gadiem seko tehnikas un tehnoloģiski vadītu procesu prioritātei, kas nereti aizēno valsts humāno, kultūras un valstiskuma vērtību svarīgumu.

Pat 2022. gada pavasarī (01.06.2022.) universitāšu un politikas līderu diskusija par zinātnes un augstskolu attīstību beidzās ar tām pašām tēzēm: palielināt *STEM* studējošo skaitu, savienot zinātni ar uzņēmumiem, vērst uz ražošanu. Par valsts humanitāro dimensiju — ne vārda. Arī tas ir nepārejošs tehnikas ideoloģijas mīts, kamēr Latviju nepārņems kāda kataklizma, kurā tad tiks ieraudzīts — viss spēks ir tikai cilvēkos, pie tam ar humanitārām, valstiskām vērtībām.

¹ Piemēram, vācu profesors H. Pozers, kurš sadarbojās ar Latvijas filosofiem, publicēja izsmēlošu traktātu par cilvēka-tehnikas attiecībām: Hans Poser. *Homo Creator: Technik als philosophische Herausforderung (Anthropologie — Technikphilosophie — Gesellschaft)* (German Edition). Springer, 2016. Tehnikas ētikas jautājumi aplūkoti 2012. gada Filozofijas un socioloģijas institūta starptautiskajā konferencē “Zinātnieka ētika: Latvija. Baltija. Eiropa” un rakstu krājumā kopā ar vācu autoriem.

Konservatīvisma un liberālisma idejas filosofijā: ko piedāvā šodien?

Pēc Otrā pasaules kara Eiropā sāka nostiprināties liberālisma (klasiskajā formā) ideoloģija, kuras centrā ir uz cilvēku kā individu vērsta vērtību sistēma. Tās pamats ir 1948. gadā pieņemtā Universālā Cilvēktiesību deklarācija, kuras centrā paredzēta indivīda tiesību aizsargāšana pret valsti. Patiesībā šīs cilvēktiesības, lai kā tās šodien mēģinātu interpretēt, pat minoritāšu tiesību, reliģisko konfesiju satvarā, ir klasiskā liberālisma filosofijas auglis un Transatlantiskās pēckara politikas ievirze. Ienesot tās Satversmē, Latvijas politiķi paveica nozīmīgu

tiesiski politisku aktu — garantēja indivīda tiesību aizstāvību pret valsti.

Tomēr tas neizslēdz, ka indivīda brīvību ierobežo cita veida tiesību akti (piemēram, tā tika veidota protesta kustība pret vakcinēšanos), arvien pieaugošo normatīvo aktu daudzums, ES regulas un laikā, kad Krievija ved karu Ukrainā, arī labprātīgi pieņemtie dzīves un ētību ierobežojumi.

Spridze starp liberālisma un tradicionālisma (konservatīvisma) vērtībām Latvijā piepilda

garīgās dzīves telpu, un neviena no pusēm nav guvusi risinājumu, lai būtu kā valsts kurss.

Liberālisma idejas ar brīvo tirgu un privātīpašumu kopš 1990. gadiem ir gājušas pa priekšu, taču pēdējā desmitgadē atbalsts tām mazinās, jo kļūst pārāk radikālas, ievazā "jaunās ideoloģijas" (skat. 1.3.-1.6. nodaļas). Savukārt šaubas par konservatīvajām vērtībām (ģimeni, ticību, patriotismu) rada Putina ideologi, kuri tās ir piesavinājušies sev, un līdz ar to rada maldinošu iespaidu: ja esi šo vērtību pusē, tātad esi putinists! Tā ir viena no ideoloģiskām inversijām, ko veikli praktizē kaimiņzemes eksperti, un viņu radītajā mulsināšanas atmosfērā dzīvo liberāļu politiķi (skat. 3.2 nodaļu).

Mediju telpā valda neoliberāli, kas ar savām prasmēm nevis ļauj liberālajām vērtībām ieaukt sabiedrībā, bet spiež uz tām (R. Rudušas izteikums par sabiedrības "nogatavināšanu" vien ir ko vērts!).

Tas vērtību izjūtā rada pretsitienu. Jauniešu organizētos portālos ir gan postmodernas, poststrukturalistiskas ievirzes, gan katolisks konservatīvisms. Latvijas lielākie portāli ir gan liberāli, gan nacionāli, arī pragmatiski un skeptiski. Latviešu un krievu valodas mediju telpas krustojas slikti, un valsts vara nav tiekusies uz šo publisko telpu sakrustošanu. 2022. gada pavasarī dominē uzskati, ka sabiedrības integrācija ir izgāzusies, kaut tās īstens audits nav bijis.

Universitāšu un augstskolu klimats ir akadēmisks, ar ievirzi uz modernitātes laika zināšanu apguvi, sekojot tehnoloģiju sasniegumiem un vērstībai uz mūsdienīgu ekonomiku (zināšanu ekonomika, aprites ekonomika, zaļā ekonomika utt.), un Latvijas tautsaimniecības nostiprināšanu ES un pasaules ietvarā. Kara dēļ tiek sarautas visas saites ar Krieviju, arī zinātniskās. Līdz šim universitātēs nav ienācis tas pseidoliberālais jeb radikālā liberālisma gars, kas piepilda daudzas ASV universitātes. Taču vēsmas ir jūtamas un nav izslēgts, ka tikpat, cik ātri tika pārņemta neokoloniālisma metodoloģija, tikpat ātri Latvijā ieradīsies *woke* u. c. stila domāšana, jo tā ietver atraktīvas lietas — starp citu, arī marksisma atmodināto apspiesto šķiru (tagad tās ir minoritātes) karojošo garu.

ASV augstskolās izteikti dominē liberālā un kreisā politiskā doma, kas cenšas marginalizēt konservatīvu pārliecību. **Līdzīga tendence ir daļā Eiropas augstskolu**, kas saistīta ar Aukstā kara laika intelektuāļu kreiso naivuma slimību, esot tālu no Padomju Savienības un neiegūstot imunitāti, ko deva reālā dzīve Padomju Savienībā vai kādā no tās satelītvalstīm. Britu filosofs R. Skrūtons rakstīja:

"Ir neparasti būt intelektuālam konservatīvajam. Gan Lielbritānijā, gan Amerikā aptuveni 70 procenti augstskolu pasniedzēju atzīst sevi par "kreisi orientētiem"."¹

Augstskolas "ražo" viedokļu līderus, politiķus, valsts ierēdņus, kuri veido un īsteno valstu un visas ES politiku. Kreisie un radikāli-liberālie strāvājumi augstskolās ietekmē arī politisko diskursu un mūsdienu pārspīlēto politikorektumu, kas dažkārt sāk līdzināties cenzūrai. Konservatīvie aktīvisti zvana trauksmes zvanu, norādot, ka tādējādi tiek deformēta demokrātija, kas nevar pastāvēt bez runas un sirdsapziņas brīvības. Skrūtons norāda:

"Šķiet, mūsdienu cilvēki neaizdomājas, ka tieši "pareizais viedoklis", konformisms un disidentu vajāšana raksturo cilvēces pamatstāvokli un ka nav nekāda iemesla domāt, ka šajā ziņā demokrātijas varētu atšķirties no islāmiskajām teokrātijām vai totalitārajām vienprātības valstīm."²

2021. gadā bijusī Somijas iekšlietu ministre P. Resenena tika pakļauta kriminālvajāšanai par *Twitter* vietnē rakstītu aicinājumu Luterāņu baznīcai sekot Bibelē rakstītajam par homoseksuālām attiecībām kā grēku. Luterāņu mācītāja sieva P. Resenena tika apsūdzēta par naida un neiecietības kurināšanu pret seksuālām minoritātēm. Minētais notikums izsauca vairāku valstu konservatīvo aktīvistu sašutumu par runas un ticības brīvības ierobežošanu Somijā. Skrūtons savā 2014. gadā publicētajā grāmatā "Kā būt konservatīvam" rakstīja:

¹ Rodžers Skrūtons, *Kā būt konservatīvam*. Rīga: KODOKA, 2021, 11. lpp.

² Turpat, 245. lpp.

“Politkorektums mūs mudina būt pēc iespējas “iekļaujošākiem” — ne domās, ne vārdos, ne darbos nediskriminēt etniskās, seksuālās un reliģiskās minoritātes vai cilvēkus ar atšķirīgu uzvedību. Lai mēs būtu iekļaujoši, mūs mudina nomelnot to, ko uzskatām par īpaši mūsējo.”¹

Šāda nostāja ir saistīta ar mūsdienu vērtību relativismu, kas nosaka, ka nav objektīvas patiesības, ir tikai mūsu vienošanās, par to, kas mums ir izdevīgi šodien. Šāda nostāja ignorē dabisko likumu un no tā izrietošās dabiskās tiesības, tādējādi tā iet roku rokā ar sociālo konstruktivismu, kas nosaka, ka svarīgākais ir tas, par ko vienojamies un kādu patiesību “konstruējam”.

Paredzams, ka **nākotnes ideoloģiskajam modelim Latvijā jābūt izlīdzinājumam starp liberālo un konservatīvo vērtību kopu, apturot radikālismu visās tā izpausmēs kā tikuma likuma “zini mēru!” pārkāpumu.**

Liberālisms, nacionālisms, sociālisms ir paši pierastākie ideoloģiskas ievirzes apzīmējošie termini. Pie tiem pieder arī komunisms, ļeņinisms, marksisms, ko šeit neaplūkosit.

Mūsdienās šie kādreiz lielie ideoloģiskie (noteiktu ideju nesēji) virzieni ir saīruši daudzās sīkākās straumītēs. Latvijā daudz vairāk ir aplūkoti neoliberālismu, poststrukturālismu un postmodernismu veicinošie filosofi², nekā atšķirīgie — tradicionā-

lisma idejas veicinātāji. Konservatīvo, uz pagātnes vērtībām vērsto spārnu pārstāv, piemēram, rakstniece Zenta Mauriņa, taču viņas daiļradē ir arī spilgtas modernitātes tēmas, ētiska individuālisma akcepts.

Mazāk Latvijas publiskajā telpā ir runāts par tradicionālo spārnu tā intelektuālajā izpausmē. Paredzot, ka tas kļūs par aktualitāti šajā desmitgadē, kad pieaug prasība pēc stabilitātes un noturības, kā arī pēc nacionālas valsts lomas, pievērsīsīm uzmanību tai starptautiskajai domātāju kopai, kas aizstāv konservatīvismu. Tā nebūt nav filosofija, kurai rūpētu vienkāršots pagātnes slavinājums, stagnācija un individuālās brīvības ierobežošana. Šie autori redz neoliberālisma pārspilējumus, sajūt jauno šauro ideoloģiju draudus (skat. 1. daļu), 21. gadsimta ģeopolitiskās pārvirzes, kurās Eiropa var vairs nebūt centrā.

Konservatīvisma filosofijas mūsdienu tribūni ir: R. Skrūtons, poļu filosofs R. Legutko, populāra grāmata “Brīvības viltība: pašapziņas glābšana viltus elku laikmetā” un citi.

Kopīgās Eiropas vērtību izpratni konservatīvā un kristīgā veidolā pauž uzsaukums *The Paris Statement. A Europe We Can Believe In*. Uzsaukuma tekstu “The True Europe”³ parakstījuši ievērojami domātāji. To parakstījuši *Philippe Bénéton* (Francija), viduslaiku vēstures un islāma pētnieks *Rémi Brague* (Francija), *Chantal Delsol* (Francija), *Roman Joch*⁴ (Čehija) — Viduseiropas *Aspen* institūta izpilddirektors, darbu par ASV politiku, barbarismu, jauno konservatīvismu autors, kurš fiksē zīmīgu faktu, ka 1990. gadu liberāļi pārvēršas

¹ Turpat, 123. lpp.

² Latviski tulkoti M. Fuko, R. Barta, Ž. Bodrijāra u. c. darbi, par tiem ir komentāri, zinātniski raksti. Par klasiskā liberālisma pārstāvi Latvijā mēdz uzskatīt Rīgā dzimušo J. Berlinu, kuram veltītas lekcijas, tulkojumi (Jesaja Berlins, *Četras esejas par brīvību*, Rīga: Sorosa fonds–Latvija, 2014), monogrāfija (J. Vējš). Taču viņa attiecības ar nacionālisma, vērtību un plurālisma tēmu nav vienkāršas, to analizē portāla “Telos” autori K. Lācis un A. Irbe “Saruna par Jesajas Berlina mantojumu”, 1. un 2. saruna <https://telos.lv/tag/jesaja-berlins/> Viņi akcentē to, ka Berlina aizstāvētā vērtību dažādība un plurālisms ved pie relativisma. Pie tam Berlina akadēmiskā filosofija, kas tiek saprasta kā liberālisma pozīcija, šobrīd vairs nesaskan ar tiem pavērsieniem, kurus piedāvā neoliberālisms.

³ <https://thetrueeurope.eu/eiropa-uz-kuru-mes-varam-ticet/>

⁴ Roman Joch, analītiķis, kas vērtē liberāļu pārvirzi uz jauno konservatīvismu, kas vēlas saglabāt 1990. gadu vērtības. <https://www.aspen.review/article/2019/the-new-conservatism/>. Novērojums: “This progressivist trend to punish the public expression of disagreement with the official progressivist view, is a further reason why classic liberals have turned into new conservatives without abandoning their classical liberal political and economic convictions.”

par šodienas konservatīvajiem; *Lánczi András* (Ungārija) — *Corvinus* universitātes politiskais filozofs, *Ryszard Legutko* (Polija) — nozīmīgs poļu domātājs, ES parlamenta deputāts, rakstījis par totalitārisma iedīgļiem demokrātijās, par trim brīvības veidiem, liberālas valsts likteņiem, *Pierre Manent* (Francija), publicējis liberālisma intelektuālo vēsturi u. c. grāmatas, viņš atzīst, ka Eiropa, maksimizējot individuālās un sociālās tiesības un atbrīvojoties no nacionālo kopienu idejas, ir sākusi sevi apdraudēt (grāmata "Demokrātija bez nācijām"); *Janne Haaland Matlary* (Norvēģija) — politiķe, profesore, rakstījusi par starptautisko gāzes tirgu, cilvēktiesībām, sadarbības ar Vatikānu par katolisko vērtību nozīmi mūsdienās; *Dalmacio Negro Pavón* (Spānija) — rakstījis par liberālo tradīciju, Eiropas, Spānijas identitāti, *Roger Scruton* (Apvienotā karaliste) — visievērojamākais konservatīvisma filozofijas pārstāvis Eiropā, darbi tulkoti latviski, *Robert Spaemann* (Vācija) — kristīgās ētikas veidotājs, rakstījis par cilvēka personu, modernitātes beigām; *Bart Jan Spruyt* (Nīderlande) — vēsturnieks, žurnālists, žurnāla *Elsevier* apskatnieks, *Matthias Storme* (Beļģija) — Lēvenes un Antverpenes univ. Profesors, tiesību speciālists. Šantala Delsola ir Francijas nozīmīga mūsdienu filozofe, kas pauž viedokli par kristietības vājumu un tā bīstamību modernajās sabiedrībās¹. Viņas aplūkotā tēma nav jauna — par kristietības satraucošo pagurumu runāja jau pāvests Benedikts XVI, pašlaik par to uzstājas pāvests Francisks, un neskaitāmi viņu nostādņu komentētāji gan no kristīgās, gan sekulārās pasaules aprindām. Viņasprāt, ne civilizācija, ne arī morāle nebeigsies, tās ir tikai sākušas iet dažādos virzienos.

Reliģisko konfesiju līderi Latvijā arī ir raizpilni, kaut gan salīdzinājumā ar Rietumos dzirdamajām tēzēm par kristietības nāvi, izturas atturīgāk, cerot uz kristīgo konfesiju lomu valsts izaugsmē un sabiedrības tikumu veicināšanā. Latvijas baznīcu

ekumenisms tiecas modernizēt ticību, atbalstīt valsti, taču nenosaka toni Latvijas ideju karkasā. Kristietības vērtības, kad tās tiek savītas ar morāli, gūst atsaucību, atsevišķi mācītāji pieder pie sabiedrībā respektētām personām, savā ziņā viedokļu līderiem. To pašu var teikt par arhibīskapiem, kas savos formulējumos aplūko valstiskuma tēmas, izejot jau ārpus baznīcas tematikas rāmjiem.

Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps J. Vanags, daudzi luterāņu priesteri iestājas par Latvijas kā suverēnas, nacionālas valsts pamatvērtībām. Rīgas katoļu arhibīskaps metropolīts Z. Stankevičs aktīvi piedalās sekulāros pasākumos LZA, kur apspriež Latvijas valsts attīstības ceļu un pamatvērtības. Viņa jaunākā grāmata "*Quo vadis, Rietumu pasaule?*"² ir tieši veltīta Rietumu vērtībām un to likteņiem mūsdienās. Arhibīskaps, pamatojoties uz B. Veltes filozofiju, raksta, ka atzīst "Mūsu uzdevums ir censties atpazīt šo jauno, tuvojošos laikmetu, kurā garīgās vērtības būs pārākas par materiālajām; mums ir jāpaātrina šī laikmeta iestāšanās. Mūsu priekšā ir šādas alternatīvas: civilizācijas nenovēršams noriets vai arī radikāla tā virziena maiņa"³

Stankeviča domas atbilst tam, ko saka daudzi Rietumu filozofi: cilvēks nav jāuztver kā sociālās realitātes konstruētājs, kura varā būtu viss, ko vien vēlas. Tāda pārliecība ir bīstama, kristīgo vērtību sakārtojumu graužoša nostādne, kurā cilvēks sevi liek Dieva vietā. Vērojams, ka cilvēka gribas ambiciozitāte Rietumos ir dziļi iesakņojusies un tikai pieaug spēkā mūsdienās. Arī Krievijas prezidents Putins gribas ambīcijas izmanto kara Ukrainā pamatojumam.

Diemžēl netiek apjēgta nozīme, kāda ir esamības izpratnei, tverot vēsturiskā likteņa sākumus Heidegera skatījumā. B. Veltes filozofija (balstīta uz M. Heidegera mācību, kurā arhibīskaps ir iedziļinājies) brīdina Rietumu sabiedrību un pauž

¹ Chantal Delsol. 29.10.2021, the speech, The End of Christianity. <https://www.hungarianconservative.com/articles/culture-society/the-end-of-christianity/>

² Zbignevs Stankevičs. *Quo vadis, rietumu pasaule? Bernharda Veltes pārsteidzošā analīze*. Rīga: Zinātne, 2022, Pēcvārds. Maija Kūle.

³ Turpat, 190. lpp.

ticību, ka cilvēks kļūst spējīgs uztvert dievišķo atklāsmi. Tas būtu vērtību sakārtojums "augšup", kas novērstu vērtību plurālismu un spaidus. Lai arī atgriešanās pie plaša mēroga kristīgās ticības šķiet mazticama, tomēr baznīcas, bīskapu,

pāvestu aicinājumi ir nozīmīgi, jo tie sakņojas tūkstošgadēs, bet mūsdienu politika — daudz īslaicīgākās interesēs. Ideoloģiju svārstīgums ir tipiska 21. gadsimta Eiropas valstu iezīme.

Konservatīvisma piedāvājums jaunos apstākļos

Šajā sadaļā tiek apskatīti tie konservatīvisma postulāti, kurus mūsdienās joprojām aktualizē konservatīvie domātāji, politiķi un pilsoniskās sabiedrības pārstāvji ASV un Eiropā.

Cilvēks, sabiedrība. Sabiedrība ir pagātnē iesakņotu normu, tradīciju un institūtu sistēma. Mēs vienlaikus esam savienoti ar iepriekšējām paaudzēm un tām, kuras vēl tikai nāks. Konservatīvismā valda pesimisms cilvēka dabas vērtēšanā un skepticisms attiecībā uz cilvēka saprātu. Konservatīvie uzskata, ka cilvēks pēc savas dabas ir nepilnīgs, vājš un grēcīgs. Tas saskan ar kristietības mācību par cilvēka dabu. Konservatīvie uzskata, ka viens no lielākajiem cilvēces gudrības sasniegumiem ir mazināt (ierobežot) ļaunumu, kuru mēs nevaram iznīcināt.¹

Tikumība, morāle un reliģija. Konservatīvi domājošie uzskata, ka cilvēka darbība vienmēr rada sekas arī attiecībā uz citiem sabiedrības locekļiem, tāpēc katrs indivīds ir atbildīgs citu priekšā un nav pilnīgi brīvs savā rīcībā. Cilvēka rīcība ir atkarīga no viņa uzskatiem par vērtībām, tāpēc jāveicina tikumības un morāles normu esamība sabiedrībā.

Ģimene. Ģimene tiek uzskatīta par sabiedrības pamatinstitūciju. Cilvēks izaug un veidojas par personību nevis abstraktā sabiedrībā vai valstī, bet ģimenē. Tas, kāds viņš izveidosies un kāda būs viņa ietekme uz sabiedrību, visvairāk ir atkarīgs no ģimenes. Tāpēc konservatīvie ģimenes vērtībām un laulības kā institūta saglabāšanai atvēl lielu lomu savā ideoloģijā.

Tradīcija. Viena no centrālajām tēmām konservatīvismā ir tradīciju aizsardzība, vēlme saglabāt

nodibinātās paražas un institūcijas. Tradīcija nosaka indivīda sabiedrisko esību; tradīcija palīdz personai just piederību un stabilitāti. Pastāvošais institūts ir labāks par jebkuru teorētisku, nepārbaudītu shēmu. Konservatīvismam nav sava abstraktā, ideālā sabiedrības modeļa, kas būtu jāasniedz nākotnē, tam nav savas "konservatīvās utopijas". Nenoliedzot izmaiņas kā tādas, konservatīvie uzstāj, ka tām ir jābūt vispusīgi un pamatīgi sagatavotām.

Nācija, valsts. Konservatīvie lielu uzmanību pievērš tādām sociālām institūtiem, kā nācija. Konservatīvie augstu vērtē indivīda neatkarību, tomēr tam ir jādarbojas saskaņā ar nācijas interesēm. Nācijas līdzīgi kā ģimenes veidojas dabīgi, apvienojot cilvēkus ar valodu, vēsturi, kultūru un tradīcijām. Patriotisms ir dabisks un nepieciešams.

Valsts vara, pārvalde. Kārtība dod nodrošinājumu stabilai un paredzamai dzīvei. Viens no stabilitātes un kārtības galvenajiem nodrošinātājiem ir valsts, kura radīta atbilstoši konstitūcijai, kura izstrādāta pēc dabas un pasaules kārtības likumu parauga. Kristīgais konservatīvisms nosaka, ka vara ir dota no Dieva, tā ir svēta, un valstij nav jāiejaucas attiecībās, kuras ir morāli apgaismotas. Pašiem spējīgākajiem ir jāatrodas valsts un nācijas vadībā.

Īpašums, ekonomika. Konservatīvie īpaši izceļ privātīpašumu kā personīgās brīvības un sociālās kārtības garantu jeb priekšnosacījumu. Tie, kuriem pieder īpašums, drīzāk respektēs arī citu cilvēku tiesības uz privātīpašumu. Privātā iniciatīva ir bijis pamats Rietumu ekonomiskajam uzplaukumam; sociālisma idejas ir kaitīgas, jo tās apslāpē privāto iniciatīvu, kas saražo labklājību un nodrošina indivīda reālo brīvību.

¹ Edmund Berk. Pisma, adresovaniye clenam parlamenta. Grām.: Šamšurin.V.I. *Konservatizm i svoboda*. Krasnodar: Glagol, 2003, 395. lpp.

3.6. Ideoloģiju spēks un nozīme kara apstākļos. Krievijas karš Ukrainā. Latvijas valstiskuma un nacionālo vērtību stiprināšana un aizsardzība

SAB 2021. gada darbības pārskatā (pirmais 2021. g. pārskats) minēts: “Krievijā neformāli, bet mērķtiecīgi tiks kultivēta valsts ideoloģija, kurā savīts anti-rietumnieciskums, konservatīvisms, eirāzisms un pareizticība”.¹ Tās visas ir Krievijas militāristiski vardarbīgo ideoloģiju konstruējošas tēmas, ieskaitot reliģisko dominanti. Šajā pētījumā 2. daļā tam ir veltīta īpaša uzmanība.

SAB 2021. gada pirmais pārskats par situāciju Latvijā paredz:

“Pašsaglabāšanās instinkts un labāko autoritārisma tradīciju ieviešana dzīvē nodrošina V. Putina režīma stabilitāti un pastāvēšanu ne tikai šobrīd, bet, ļoti iespējams, arī ilgtermiņā”.²

Diemžēl, SAB 2021. gada nogalē nespēja paredzēt Krievijas kara Ukrainā sākšanos un prezidenta Putina varas apdraudētību sakarā ar Ukrainas tautas sīvo pretošanos, un tam sekojošo kara iznākumu. SAB paredzētspējas raksturu, iespējams, ietekmē ideju, vēstures, sabiedrības analītiķu nelielais daudzums šajā iestādē.

SAB pārskatā par 2021. gada darbību min naivas pozīcijas zinātnē un akadēmiskajā darbībā, kad par ielūgtajiem ekspertiem kalpo Krievijas Federācijas speciālo dienestu darbinieki, nevis patiešām Latvijai noderīgi speciālisti, jo vērojamas

“pseidoekspertu apaļā galda diskusijas un konferences, kā arī uz manipulatīviem faktiem un tendenciozi atlasītiem arhīvu materiāliem balstīti “pētījumi””.³

Viena no mūsdienu zinātnieku kļūdām ir bailes no vērtībās ievirzīta skatījuma, tiecoties uz tādu iedomātu “objektivitāti”, kur arī ideoloģiskajam pretniekam (ienaidniekam) ir jādod skatuve, jāmeklē kopīgu diskusiju vieta, it kā viņu proponētajām nostādnēm būtu universāla vērtība. Jāsaprot, ka tas principā ir nepareizi, jo saduras ne jau argumenti — pirmām kārtām saduras premisas, priekšspriedumi, kas ir zinātniskā skatījuma pamatā. Diskusijās atšķirībā no dialoga notiek sadursme nolūkā panākt pārākumu. Te ir iesaistītas varas pozīcijas, kuras nereti sociālie zinātnieki neņem vērā, jo tās ir slēptā veidā. Mūsdienās publiskā telpa ir pilna ar diskusijām, kam nav jēgas, izņemot pašprezentēšanos. Tas attiecas arī uz militāri politisko sfēru, kura pēc definīcijas ir varas sfēra.

Ļoti maz ir dialogu, jo varas tieksmes pārņemtā pasaule nespēj atteikties no savām premisām kādu augstāku, vispārcilvēcisku vērtību labā. Piemēram, tādu, kā sludina Kants darbā “Par mūžīgo mieru” (1795).⁴ Kants asredzīgi min situāciju, (ko var attiecināt uz Krievijas-Ukrainas karu mūsdienās), *ka kādu bijušo pretenziju saglabāšana nākotnei, par kurām neviena no pusēm nerunā, jo abas puses konfliktā ir izzikušas, ir iemesls, lai atjaunotu karu*. Tieši tas draud pārsteidzīgi ātrai miera līguma slēgšanai starp Ukrainu un Krieviju.

I. Kants ar savu pasaulspilsonisko, kosmopolitisko filosofiju ir vērā ņemams, kā saka O. Hefe, vismaz trijās dimensijās: pasaules pilsoņa filosofija zināšanās, pasaules pilsoņa filosofija morālē un tikai tad politiska pasaulspilsona filosofija, proti, pasaulaptverošas, globālas tiesību un miera kārtības

¹ SAB 2021. gada darbības pārskats. 14. lpp. [presē pieejami divi, atšķirīgi VDD 2021. gada pārskati]

² https://www.sab.gov.lv/files/2021_parskats.pdf, 14. lpp.

³ SAB 2021. gada darbības pārskats.
https://www.sab.gov.lv/files/2021_parskats.pdf

⁴ Imanuels Kants. Par mūžīgo mieru. Tulkots latviski, I. Kants. Otrfrīds Hefe. Imanuels Kants — pasaules pilsonis no Kēnigsbergas. Rīga: FSI, 2011. Sērija Filosofijas lekcijas Rīgā.

filosofija. Nevis sākt ar globālām deklarācijām (labas, taču nereālas), bet ar pilsoņa filosofiju, kas īstenojas zināšanās un morālē. Vienkāršāk sakot, ja nebūs apgaismības dvēselē, bandīti vienmēr uzsāks karu, jo tiem nav citu rīku, kā to vairot.

Vara no humānisma filosofijas viedokļa nav vērtība, bet par tādu uzdodas. Vara dod iespēju regulēt vērtības, aicināt jeb autoritatīvisma, diktatūras situācijā — uzspiest, ietekmēt ar mediju palīdzību.

Atbrīvošanās no pieņēmumiem (*suspension from assumptions*), jūtīgums (*sensitivity*), vēlme pēc dialoga ir vienīgais ceļš uz saprašanas godīgā ceļā. Maija Kūle grāmatā “Jābūtības vārdi” parāda dialoga filosofijas mūsdienu jēgu — tajā ir daudz ideālisma, taču **tēze, ka dialogā problēmu uztver kā paradoksu, kas jāizlīdzina, pievērsties augstākām vērtībām (pāri ikdienas interesēm), nevis kā cīņas fronti starp dažādām interešu grupām un varas-pakļautības pozīcijām, ir ieklausīšanās vērta. Paradoksus**

neatrisina, bet lietas saskaņo un vēsturi attīsta.¹ Skaidrs kādas puses zaudējums ir paradokss (no zaudētāja viedokļa), taču vienalga — dialogā (nevis diskusijās) ir jāiesaistās, kā pienācās Vācijas pusei, zaudējot karu, un kā nāksies Krievijas pusei, par kuras zaudējumiem ir pārliecināta puse pasaules.

Tā saucamais Itālijas mierizlīguma plāns (to balsta arī Francijas prezidents Makrons, Vācijas kanclers Šolcs u. c., situācija 15.06.2022.) ir centieni, nerēķinoties vairs ar Ukrainas suverenitātes tiesībām, fiksēt kara situāciju un atdot Krievijai 20 % no Ukrainas teritorijas it kā nākotnes miera labad.

Latvijas valdība, Igaunija, Lietuva, Polija u. c. to neatbalsta un pareizi dara, jo tam nav stratēģiska skatījuma. Putiniskā ideoloģija jeb “rašisms” neizzudīs. Kara apmēri nākotnē var tikai pieaugt.

¹ Maija Kūle. *Jābūtības vārdi*. Rīga: Zinātne, 2016, 192.-203).

Filosofu kā intelektuāļu nozīme

Galvenais vēstures virzībā ir nevis militārā cīņa, bet gan ideju cīņa.

Tā norit ne tikai kā informatīvais karš, mediju manipulācijas ar stāstiem, faktiem, pierādījumiem, bet dziļākā līmenī, pat kolektīvajā zemapziņā. **Te vislielākā loma ir filosofiem (pat ne vēsturniekiem), kas nodarbojas ar lielajām idejām, to vēsturi un nākotni.** Filosofi tiek izprasti plašā nozīmē, tie mēdz būt gan karaļa padomnieki, gan mūku klosteru gudrākās galvas, gan universitāšu mācībspēki, sākot no viduslaikiem, gan partiju ideju ģenerētāji mūsdienās, gan dažreiz arī ierēdņi un funkcionāri, kuriem uzticēti milzīgi pienākumi, kas prasa tendenču saprašanu un inovatīvo domāšanu. Tomēr tieši profesionālajā jomā (profesija — domātājs) strādājušajiem filosofiem kā Platonam, Aristotelim, Augustīnam, Akvīnas Tomam, Dekartam, Kantam, Hēgelim,

Ničem, Vitgenšteinam, Poperam, Heidegeram, Hābermāsam, Fuko, Deridā u. c. ir bijusi milzīga loma pasaules vēstures veidošanā. Civilizāciju pašsapratni tekstos un jaunos jēdzienos izsaka filosofi, lielu lomu spēlē arī reliģiskie virzieni un to līderi.

Filosofu traktāti runā par prātu, gribu, labo un ļauno, par vēsturi, laiku un atbildību, par karu un mieru. Arī šobrīd šīs sarunas ir īpaši svarīgas, jo pasaules gaita ir savērpusies kara, starptautisko likumu pārkāpumu, vardarbības mudžeklī, kura centrs ir Ukraina. Latvija vairāk ir novērotāju lomā šajā ideju cīņā, jo šeit nav attīstīta ne ideju ģenēze — dzīvojam uz Eiropas Savienības ideju un vērtību replikācijām (labākie rupori, piemēram, prof. Žaneta Ozoliņa, Iveta Kažoka, Sandra Veinberga u. c.), gan uz Latvijas nacionālās identitātes pamatojumiem (labākie darbi, piemēram,

akadēmiskajās aprindās — Jānis Stradiņš, LZA kolektīvs, kino — Jānis Streičs, rakstniecībā — Māra Zālīte, Nora Ikstena u. c.).

Kļūda ir tas, ka militārajās aprindās Eiropā un NATO kopumā pārāk maz spriež par ideju cīņu. Lielākoties to dara inteliģence gan ASV, ES, gan pašā Krievijā, lai noformulētu filosofiskā paradigmā to, kas notiek.

Nav runa par politoloģiskiem terminiem kā cīņu starp totalitārismu un demokrātiju, (jo demokrātijas arī ir dažādas, izčākstējušas, fluīdas, nacionālistiskas, tāpat kā totalitārismi utt.). Lozungu *totalitārisms versus demokrātija* jau ir likuši lietā visi rietumnieciskie mediji, taču tas ir pārāk vienkāršs. Nav runa arī par ģeopolitisko pārdali, ko ir piesaukuši tūkstošiem starptautisko attiecību komentētāju, kas pamatā balstās uz S. Hantingtona grāmatu “Civilizāciju sadursme”.

Ideja, ko izvēlas un bīda — attaisno, izskaidro, pavēl — vara, veido militāro konfliktu sākumu un beigas. Bez Idejas nav jēgas karot. Pat Putina pašlaik īstenotajam karam ir ideja (kaut nav labas stratēģijas¹) — tā ir dvēseļu apmierinājums impēriem. Pašapliecināšanās ar iedomātu spēku, vēstures lielo personību kopēšana (Putins kā Pēteris Pirmais!). Taču kā vēstī tautas sakāmvārds: vēsturē viss pirmoreiz nāk ar varonību, otro reizi — ar farsu. Runa ir par precīzākiem, jaunā paradigmā formulējamajiem filosofiskiem skatījumiem. Rietumi gaida jaunos lielos filosofu vārdus (un nevar sagaidīt, skat. 3.2. nodaļu).

Līdzšinējais Eiropas Savienības filosofiskais prāts, par kādu uzskatīja J. Hābermasu, ir zaudējis prestižu gan ar savām idejām par postnacionālo valstu laikmetu (kas nerealizējas), gan ar idejām par starptautiskās vienošanās spēku (vienošanās lielvalstis nepilda), gan ar komunikatīvo

racionalitāti — 1980. gadu cerību par “sarunāšanu” kā lietu kārtošanu un saprašanās pilnu dzīvi. Sekas no viņa idejas par komunikatīvo racionalitāti, kurā savienojās Rietumos populārā hermeneitika ar ASV piekopto pragmatismu, arī aiziet uz *nē*. Planētas iedzīvotāji jūt arvien lielāku nedrošību, ja jau karš ir sācies Eiropā (Ukraina ģeogrāfiski ir gandrīz Eiropas centrs), kur Eiropas filosofija pēc 1945. gada sludināja mieru, tikai mieru. Tātad filosofi nav spējuši saskatīt asņus, kas ir izauguši tepat blakus, pretendējot mainīt pasaules ainu un pielietot spēku.

Ir sācies Gribas laikmets, kad centrā nav Prāts (prāta doktrīna ir Rietumu civilizācijas pamats kopš apgaismības, tas sakņojas arī viduslaikos, Sv. Akvīnas Toma koncepcijā par ticības un prāta savienību, kā arī antīkajā filosofijā, skat. apjēgumu “logos”). Griba arī līdzās prātam un sajūtām tiek uzskatīta par cilvēka spēju, taču tai ir citi parametri un izpausmes formas. Marksisms, kas sākās kā reakcija pret Hēgeļa filosofiju (kura mēģināja apvienot visas spējas), soli pa solim nonāca pie gribas filosofijas, kad pasauli vajadzēja pārveidot, nevis saprast (Marksa 11 tēzes par Feiebahu).²

Marksismā, starp citu, ir daudz filosofisku, arī morālu ideju, kas tika slīpētas Komunistiskajās internacionālēs, diskusijās ar empiriokritiķiem, Prudonu, Štirneru, anarhistiem, meņševiku ideologiem utt. Putina ideoloģija un piedāvātā vērtību sistēma nav tāda — tā nav sakopta, kāds bija internacionālais marksisms ar utopiskajām komunisma ainām. Putina ideoloģijā nav nākotnes utopijas — tas no ideju konstruktū viedokļa ir liels mīnuss. Labi, saka viņam sekojošā sabiedrība, būsīm tā pasaules visdziļākā civilizācija ar pareizticību pamatā. Taču ideoloģiskās formulas mainās, jo ir tikusi panākta tik liela Krievijas sabiedrības padevība varai, ka ideoloģiskās formulas tai var piedāvāt visdažādākās — tā ir pieradināta sekot un baidīties.

¹ Daudzas starptautiskas publikācijas analizē Putina militāro un ideoloģisko stratēģiju, atzīstot, ka tā uz vietas tiek mainīta, izmēģinātas dažādas taktikas, pētot rezultātu. Tā nav klasiski racionāla karadarbības vešana. <https://www.newsweek.com/putin-russia-ukraine-war-losing-kyiv-strategy-1692521>

² Starptautiskajās filosofu aprindās kļūst anekdote, ka marksisti pasauli jau ir pārāk daudz centušies pārveidot, pienācis laiks to saprast.

Latvijā filosofu intelektuāļu līdzdalība vērtību formulējumos bija attīstīta 1920.–30. gados (skat. 8.6. nodaļu). Padomju laikā tā nebija vajadzīga, jo pamatā pastāvēja marksisms–ļeņinisms, bet kopš 1990. gada LU pastāv Filosofijas nodaļa, kas orientēta uz studentu apmācību. Vadošie profesori tajā bija prof. Māra Rubene, prof. Maija Kūle, prof. Rihards Kūlis, patlaban darbu turpina prof. Igors Šuvajevs un prof. Raivis Bičevskis. Kara sākums, ko vēstīja Krievijas iebrukums Ukrainā 2022. gada 24. februārī, ir tipiska Gribas laikmeta izpausme starptautiskajās attiecībās. Nav ar daudzām grāmatām, metafizikām, ētikām jāpamato, kāpēc mēs, Krievija, iebrūkam, jo, pirmām kārtām, *gribam to darīt; nav jāprātuļo, bet ir jādara* — tāda ir Putina militārā doktrīna. Rietumos par viņa valsts militāro stratēģiju izsakās, tā nebūt nav pa elementiem izdomāta kā liela racionāla karte.

Pamatā ir ideja, kas nāk no krievu filosofijas, literatūras, slavofilu laikiem, ka Krievijai pienākas tas, ko tā GRIB, jo to ir aizvainojuši un apdraudējuši no āries.

Rietumu analītiķiem un filosofiem ir grūti uzķert šo idejisko stīgu, jo tiek domāts citās kategorijās. Kaut vai atšķir tas, ka rietumnieki ir trenēti cēloņsakarību saskatīšanā, bet gribai nevajag cēloni. Tā var gribēt pati sevi.¹

Otra pazīme, kas atšķir rietumniecisko filosofiju no krievu klasikas, ir krievu autoru (tipiski tas ir “Sudraba laikmeta” darbos) īpaša pievēršanās juteklībai, iekšējiem pārdzīvojumiem, tēmai “aizvainotie un pazemotie”, mīlestībai un naidam, arī iekšējai vainai un jautājumam par tās noņemšanu no cilvēka. Rietumu filosofija lielākoties šādās tēmās aiziet pie psihoanalīzes, Ego un Superego attiecībām, pie K. G. Junga kolektīvajiem arhetipiem, katoliskās grēksūdzes utt., mēģinot juteklību strukturizēt.

¹ Skat. lielisko M. Heidegera skaidrojumu par gribas gribēšanu latviski tulkotajā grāmatā “Malkasceļi”, tulkojis Rihards Kūlis. Rīga: Intelekt, atkārtots izdevums, 2022.

Austrumu jeb krievu filosofijas domāšana (te neskaitām padomju marksismu) lielākoties dara citādi — nenoņem ar personīgo, liberāli izprasto vainu, ar protestantisko pievēršanos dzīvei un darbam, bet šīs tēmas paceļ transcendentālos augstumos, kur pat transcendentais dievs ir cilvēkā, un tā ir īpaša dievišķošana. Ja parokas dziļāk, iespējams tur saskatīt metaforiski aprakstītu impērismu, jo kuros cilvēkos tas dievs ienāk? Nu taču pareizticīgajos. Turklāt pareizticībai ir bijis raksturīgi pakļauties laicīgi militārai varai.

Par Rietumu filosofijas mūsdienu situāciju tiek spriests daudzos kongresos, nereti secinot, ka tā ir kļuvusi snobiska, atraujas no sociālajām vajadzībām, aizraujas ar dekonstruēšanu (t. i., nozīmju satura izjaukšanu), ar sava veida destabilitātes radīšanu, pārvēršot pasaules ainu superplurālistiskā skatā. To mēdz pasniegt kā demokrātiju, jo *esam dažādi*. Taču, zaudējot ticību lielajiem naratīviem, rietumnieki izirst pa molekulām.² Līdz pat 2020. gada ziemai Rietumu filosofijā valdīja sociālais konstruktīvisms attiecībā uz nacionālas valsts būtību. Mainīt uzskatus lika Covid-19 pandēmija, kuras laikā izrādījās, ka iedzīvotāju paglābšana no nāves ar vakcināciju saistīta ar nacionālas valsts funkciju — to organizēja valdības. Cilvēkiem tad bija svarīga piederība, pilsonība, pase, ģimenes ārsts utt. Tātad — būt kopienā, sistēmā.

Otrs faktors, kas stiprina pārliecību par nacionālas valsts jēgu, ir karadarbība un aizsardzība. Rietumvalstu tautas (Vācijā, Francijā u. c.) izdara spiedienu uz valdību, lai palīdz Ukrainai. Rodas viedokļi “mēs — vācieši”, “mēs — dāņi”, kas agrāk nebija tik tipiski.

Svarīgi ir vērot, kā Krievijas filosofisko ideju bagāžu šobrīd vērtē paši krievu filosofi, jo tas rāda, kā uzvedas un ko domā inteliģence Maskavā, Pēterburgā, Novosibirskā, Tverā un citur. Krievijā ilgstoši ir valdījis jēdziens

² Maija Kūle, Eiroduzīve. Rīga: FSI, 2006, koncepcija par trešo dzīves formu “uz virsmas”.

*inteligenci*a, kas ieviesās arī Latvijā. Inteligences būtība ir saskaņa ar tautu, krievu izpratnē tie ir *narodniki*, personības, kas saprot un izsaka tautas bēdu. *Narodniki* pieder vēsturei, taču mūsdienās Krievijā inteligences aprindās ir vērojamas dažādas pozīcijas.

Zīmīgs notikums bija Maskavā 2021. gada decembrī, kad Krievijas Zinātņu akadēmijai piederošajā Filosofijas institūtā¹ ar izglītības ministra pavēli pēkšņi nomainīja direktoru.² Pazīstot direktoru Dr. Andreju Smirnovu kā izcilu arābistu, Jūliju Siņeokuju kā izcilu fenomenoloģi un direktora vietnieci, likās, ka jāmeklē dziļāki cēloņi, kāpēc politiskā vara vēršas pret viņiem, jo starptautiskajās filosofu aprindās daudzi Filosofijas institūta pētnieki bija ieguvuši atzinību par kompetenci.

Taču lieta izrādījās vienkārša: Filosofijas institūtam bija uzdots pētnieciskā tēma par civilizācijām, ko darba grupa cītīgi apguva. Smirnova vadībā tika spēkā uzturēta tēze, ka visās civilizācijās ir kādas labas, derīgas, vēsturiski nozīmīgas vērtības. Viņš pat, lieliski pārzinot islāmu, uzskatīja, ka tajā ir pozitīva seja, kuru mūsdienās bojā islāmisms kā teroristisks pavērsiens radikālisma virzienā.

Smirnova pozīcija tika apstrīdēta tādā veidā, ka institūtam tika pasūtīts citas ievirzes darbs (kas gan pirms pieciem gadiem vēl nelikās tik strikts!): vienīgā civilizācija, kas nes pozitīvas, cilvēcei vajadzīgās vērtības, ir Krievijas civilizācija, jo visās citās ir notikusi vērtību kropļošana. Krievu civilizācija gadsimtiem ilgi ir dižena (Ļeņina laiks un padomju sistēma gan netiek atbalstīta), un ir pienācis brīdis pamatot Krievijas pasaulvēsturisko nozīmi! To Putina ideoloģijas vārdā tagad prasīja no pētniekiem.

Institūtā ir diezgan daudz proeiropeisku pētnieku, labu vēstures pārzinātāju, kas raduši strādāt nevis tieši ideoloģiju labā, bet gan starptautiski atzītās humanitāro zinātņu jomās.

Notika neliela “sacelšanās”.³ Tā vairāk bija vērsta pret direktora Smirnova atstādināšanu, nekā spriežot par to, kurām civilizācijām ir vai nav pozitīva vērtība. Institūts panāca, ka ieceltais, nevēlamais direktors tika atstādināts pēc nedēļas ar Zinātniskās padomes sēdes prasību,⁴ un viņa vietā par pienākumu izpildītāju iecēla Abdusalamu Huseinovu — padomju laika zinošu ētikas speciālistu, humānistu, kurš jau bija bijis direktors. Pētnieki par personu rokādi bija apmierināti, taču palika jautājums, kādu produkciju tagad radīt, kā attiekties pret Putina varas pasūtījumu, ko izpildīt var tikai tad, ja pilnīgi atceļ kritisko domāšanu, met malā vēstures zināšanas un pieglaimojas esošajai varai? Parādījās vēl jauns akcents — etniskā šķirošana, ar piebildi, ka Huseinova izcelsme ir no kalmikiem, bet krievu civilizācijas tēmu risinājums būtu jāuztic *īstajiem krieviem* (te vīd nacisma paņēmiens par īstajiem āriešiem!).

Jāatzīst, ka pēc kara sākuma šā institūta pētnieku tēmu loks ir sašaurinājies, un valsts uzdevums tagad daudziem ir morāla problēma. Saprotams, ka apstākļos, kad tiek īstenota tik tirāniska kontrole un piešķirts “ārņemju aģenta” statuss ikvienai organizācijai un personai, kas sadarbojas ar ārvalstīm, arvien vairāk nākas pakļauties spiedienam. Atgriežas ne tikai padomju laika ideoloģiskā stingrība, bet kas vairāk — liels spiediens melot zinātnē, izstrādājot filosofiskas tēmas kara pamatošanas labā. Vairs nav brīvu nišu, kur no tā izbēgt (padomju stagnācijas gados brīvas nišas veidojās ap dabaszinātņi, modelēšanu, kibernetiku u. c.). Krievijas intelīģence, vērojot notikumus Filosofijas institūtā Maskavā, sadalās vairākās grupās (arhetipos):

¹ <https://iphras.ru/>

² <https://trv-science.ru/2021/12/424758/>

³ Šis skandāls ir atspoguļots 2021. gada Maskavas medijos, tas izplatījās pa visu Krieviju, taču daudzas lapas ir tikušas izdzēstas. Skat. palikušās: <https://trv-science.ru/2021/12/institutu-filosofii-ran-navyazali-direktora/?fbclid=IwAR2vTApFVK-s5meDpYf5kA4-ITxZx-zdZj9PwLdS8UQnK-ODkY-Mrp6n0IA>

⁴ https://iphras.ru/22_12_2021.htm

- tie, kuri pakļaujas spiedienam, kurus neinteresē patiesība, bet interesē karjera, nauda, kuru veiksmē ir lišķības praktizēšanā;
- pētnieki, kuri mēģina uzdotajā tēmā ienest kādu patiesības graudu, dialektiski balansējot ar faktiem un notikumiem, taču šī (pat padomju laikā uztrenētā) Ezopa valoda izsīkst, jo nav vairs dubultlasišanas prasmes. Auditorija neprot to, ko stagnācijas gados apguva daļa no padomju tautas — lasīt slepenos kodus, pārnestās nozīmes, slēptās metaforas, līdzības utt.
- pētnieki, kuri savu intelektu izmanto ļoti abstraktu tēmu risinājumos filosofijā, kas ir pēc iespējas tālas no Putina ideoloģijas (piemēram, analītiskās filosofijas tēmas);
- pētnieki, kuri skaidri un gaiši pretojas, tiek atstādināti, nosodīti, viņi emigrē, ja iespējams, vai pieņem upura lomu. Tādi Krievijas intelligences vidū, iespējams, nav vairāk par 1 procentu.

Vēl jānodala tādi zinātnieki, kuri, iespējams, nenovertē viņiem uzbrūkošās ideoloģijas kaismīgumu un ļaundabību (jaunais filosofs G. Judins sniedz ļoti brīvu interviju raidījumam, ko vada *Meduza* (raidstacija mitinās Rīgā) programmā *Skaži Gordejevoi*, pats paliekot dzīvot Maskavā). Kara ideoloģija tagad apdraud jebkuru racionāli domājošu, pretkara noskaņās dzīvojošu cilvēku. Cilvēku talantiem te nav vietas. Vieta ir tikai izpildīt smagu ideoloģisko pasūtījumu.

Tāpēc, ka starp Krievijas filosofiem nav viendabīgi pakļaujošas attieksmes, Putina valsts idejas apkalpošana neveicas, kā iecerēts. Nekas nenotiek ātri. Krievijas kā visizcilākās civilizācijas, kas aplaimos visu Zemeslodi, filosofija nav radīta. Ir tikai tēzes, patvaldnieka formulējumi no Dugina, Iljina filosofijas grāmatām, kas ir par maz, lai radītu pasaulē sajūsmas pilnu ainu par krieviskumu kā pestīšanas vietu. Karā ar Ukrainu tas ir labi, raugoties no ES puses, jo militārajai mašīnai ir vajadzīgs uzvaru pamatojums, mērķis, un, galvenais, ticība tam. Krievijas armijā iesauktie burjati (procentuāli visvairāk iesaukto esot no turienes) neko nesaprot par Krievijas civilizācijas

diženumu. Paši krievu karavīri arī ne. Ģenerālštābs, iespējams, kaut ko saprot, taču vāji. Tāpēc **militārajai mašīnai ir liels defekts — ideju un vērtību trūkums jeb to virspusība**. To kompensē ar atļauju karā pret ukraiņiem izmantot viszemiskākos instinktus — baudu par cita nāvi, spīdzināšanu, zagšanu, laupīšanu (skat. 2.4. nodaļu). Ja Krievija būtu gadu desmitiem (vai pat vairāk) piestrādājusi pie savu diženo vērtību ieskaidrošanas, tas karam nestu saprātīgākus augļus, no karavīru puses raugoties. Taču patlaban intelekts izčākst un paliek tikai dzīvnieciskuma izpausmes. Ja salīdzina ar Hitlera ideoloģiju, jāatzīst, ka tā bija ilgāk un labāk nostrādāta. Arī tā sakņojās Gribas laikmeta noskaņās, taču bioloģiskais determinisms, āriskums, kultūras estetizācija, arhitektūra, valoda, masu kultūra un psiholoģiskā uzbudinājuma māksla, pat vēl neesot kara apstākļos, veidoja sakārtotāku kara kultūru. Zināms, ka propagandas vadonis Ģēbelss ir prasījis, lai vācu armijā būtu viņa gaumē izprasta kultūra — katru nedēļu (citviet mēnesi) bataljonos ir bijis jānoklausās klasiskās mūzikas koncertus. Nevar nest dižu civilizāciju, uzskatot, ka aplaimo pasauli, pašiem nespējot parādīt šīs civilizācijas jēgu. A. Rozenbergs, kuru kā filosofisko ekspertu izmantoja nacisti, nebija sevišķi talantīgs, taču prasme sakārtot Ā. Hitlera empīriski uzrakstītajā biogrāfijā “Mein Kampf” vērtības viņam piemita. Putinam nav biogrāfijas, ko rādīt pasaulei, jo ar čekistu un Pēterburgas jaunības pieredzi, tāpat kā ar dienestu Austrumvācijā, neveidojas ne dzīves filosofija, ne kara ideoloģija. Taču dižu talantu ideju jomā, kas strādātu viņa labā, nav.

Intelektuāļiem modernitātē ir cita pieskaņa — tie nealkst “iet tautā”, bet drīzāk uzturas “zilonķaula tronī”, atbrīvojoties no zemes grūtībām un spriežot par notiekošo, raugoties pāri empīrijai un neciešot vārdus par kaut kādu “misiju”. Taču sociālās krīzes viņus spēj izvest uz ielas. Spilgts piemērs, kad Rietumu intelektuāļi kā R. Markūze, Ž.-P. Sartrs, S. Bovuāra ieguva varu ar emancipācijas idejas palīdzību, ir 1968. gada “jauno kreiso” nemieri Francijā.

Mūsdienās uz filosofējošiem intelektuāļiem, kas vēlas pārveidot pasauli, bet sēd uz dīvāna, skatās ar aizdomām. Francijas profesori privātās sarunās

apliecināja, ka tāds mediju zvaigzne, kā Bernārs Levi (kurš bija 1968. gada kustības dalībnieks, pat viens no iedvesmotājiem), patlaban popularitāti iegūst ar lielu naudu, ko iegulda mediju programmās. Laikā, kad rakstīja Sartrs un Bovuāra, bija citādi — viņiem bija jāizceļas ar vārda mākslu, izcili noformulētām, atraktīvām idejām. TV loma 1960. gados tikai sākās. Tagad, vizuālo mediju laikā, ideoloģijas arvien vairāk veido ar reklāmistu, dizaineru un īsu tēžu palīdzību. Rietumu intelektuāļu vidē ir daudz kreisi noskaņotu domātāju, kuri neanalizē situāciju no vērtību puses, bet savu viedokli veido, salīdzinot dažādas kara un uzbrukuma situācijas, tajā skaitā to, ko darījušas ASV. Viņuprāt, nav pievērsta uzmanība Krievijas drošībai. Tas ir viens no argumentiem, kādēļ Putins atļāvās uzbrukt Ukrainai un izaicināt NATO (piemēram, Noams Čomskis ASV, pazīstams kā ievērojams lingvists, ir aizrāvis ar kreiso radikālismu un ASV politikas kritiku, ko viņš attiecina arī uz šo karu¹).

¹ Noam Chomsky. In brief, the crisis has been brewing for 25 years as the U.S. contemptuously rejected Russian security concerns, in particular their clear red lines: Georgia and especially Ukraine. <https://chomsky.info/20220301/>

Angažētie eksperti

Par angažētiem ekspertiem patiešām vērtīgs ir SAB brīdinājums, jo akadēmiskajās aprindās pastāv plaši izplatīta pārliecība, ka visa zinātne "ir ārpus ideoloģijas", ka tai ir sava vērtību sistēma un zinātnieks/administrators to spēj atšķirt no politiskas ievirzes. No filosofiskā skatpunkta jāatgādina, ka mūsdienās neviena zinātnes nozare nav ārpus ideoloģijas un varas attiecības ir visur, īpaši jau informatīvā kara apstākļos. SAB brīdinājums nebūt neaizsniedz visas Latvijas zinātnes dzirdīgās un nedzirdīgās ausis.

Šokējoša ir Krievijas 300 universitāšu rektoru parakstītā atbalsta vēstule karam Ukrainā un

Intelektuāliem ir spēks, kad tie iegūst "īstā mirkļa izjūtu" (skat. 5.1.4. nodaļu), rezonansi ar sabiedrības gaidām un prot atrast īstos vārdus. Latvijas Tautas frontes laika labāko runātāju un rīkotāju Daini Īvānu var uzskatīt pa daļai par inteligences virzītu personību (žurnālists, iestājās pret hidroelektrostacijas būvi uz Daugavas, kas izjauktu Latvijas ainavu), bet daļēji arī par intelektuāli, jo viņš pārsteidzošā kārtā prata atrast īstos vārdus, kā runāt par vērtībām.

Lielisks inteligences un intelektuāļa savienojums ir Ukrainas prezidents Volodimirs Zelenskis, tāpēc būtu jāizdod viņa teikto runu grāmatiņa, tāpat kā Anglijā darīja ar Čerčila runām. Latvijā augstākā ranga intelektuāle ir bijusī valsts prezidente (1999–2007) Vaira Vīķe-Freiberga. Jāpiemin arī pirms prezidenta krēsla ieņemšanas izdotā Egila Levita grāmata "Valstsgriba".

Īpaši kara apstākļos ir svarīgs pateiktais vārds, cerība, ticamība, saskaņa ar "tautas garu", ko ne katrs prot sajust. Tāpēc intelektuāļiem nākas tuvojies varas politikas nesējiem un tos atbalstīt.

Labu, vizuāli ietērptu runu, rakstu kopu vajadzētu attīstīt Latvijas armijai un Zemessardzei.

Putina politikai.² Universitātes Eiropā veidojās uz klosteru bāzes, krājot zināšanas un tiecoties pēc

² Atbalsta vēstule Putina ideoloģijai tapusi 2022. gada 4. martā. To parakstījuši visnotaļ nozīmīgu Krievijas universitāšu vadības pārstāvji, neraizējoties ne par savas augstskolas starptautisko prestižu, ne par nākotnes iespējām attīstīt globāli orientētu zinātni. Frāze "Universitātes vienmēr ir bijušas valsts atbalsts" no izglītības politikas viedokļa ir melīga, īpaši gadījumos, kad valsts ved netaisnu karu pret citām zemēm un to kultūru. <https://www.rsr-online.ru/news/2022-god/obrashchenie-rossiyskogo-soyuza-rectorov1/?fbclid=IwAR14QRvYKJHmAiHvtgyZvlveav1c3Y5ZvccXtu6LYzXuXx3kNZ9A625qXc>

autonomijas. Līdz ar apgaismību tika sasniegts arvien augstāks līmenis zināšanu vairošanai, negrimstot ne ticības lietās, ne politikas leģitimizēšanā. Diemžēl 21. gadsimta Krievijas augstskolu politika izrādās pilnīgi pakļauta kara un vardarbības ideoloģijai, uzskatot to par vērtību. Notikušais rada nožēlu par izziņas vērtību degradāciju un universitāšu rektoru savtīgumu, vēloties palikt amatā, jo, iespējams, ne visi rektori domā tā, kā viņi parakstījās. Jāpiekrīt radikālam uzstādījumam Latvijā, ka sadarbošanās ar šajā sarakstā uzskaitītajām universitātēm jāizslēdz pilnībā, neraugoties uz zinātnieku iespējami draudzīgajām attiecībām un projektu labumiem (līdzīgi kā netiks ņemts no Krievijas neviens piliens naftas).

Nevar izslēgt arī ideoloģiju un nacionālo interešu klātbūtni arī citās valstīs, kaut to dziļums un plašums atšķiras.

Tāpēc akadēmiskajās aprindās valsts drošības dēļ nebūtu pieļaujama naiva ticība ārvalstu ekspertiem, ņemot vērā viņu subjektīvās un politiskās ievirzes.

Tā, piemēram, IZM politika, kas atspoguļojas Latvijas zinātnes budžeta pieteikto grantu vērtēšanā *tikai no* ārvalstu ekspertu skatpunkta, var nelabvēlīgi attiekties pret Latvijas drošību, suverenitāti, vēstures traktējumiem, izvirzot priekšplānā pārmodernas un tehnikas ideoloģijā sakņotas tēmas, bet Latvijai vajadzīgos pētījumus par nacionālo identitāti, vēsturi, vajadzīgos darbus ar kontrpropagandas (jo katrai ideoloģijai veidojas pretējas nostādnēs) ievirzi atstājot bez finansējuma un atbalsta. 2010. gados tika novērots gadījums (no LZP 5. EK vadības pieredzes), kad LZP, meklējot ārvalstu ekspertus, kādu Latvijas sociologu pieteikto projektu deva vērtēšanai Ķīnas speciālistam, neraugoties uz Ķīnas politisko angažētību, īpaši sociālo pētījumu jomā.

Aplamas nostādnēs pauž Latvijas Zinātnes padome, virzot sistēmu, kurā Latvijas ideoloģiski svarīgos pētījumus sociāli politiskajā vēsturē, ideju vēsturē, karu vēsturē u. c. pārtrauc, nefinansē, paredz tos tikai uz vienu gadu un neievieto prioritāšu sarakstā. Latvijas Vēstures institūta vērtēšanā

pie valsts prezidenta (2022. gada 6. jūnijā) par šo netaisnību ir pilnīgi pamatota. Egils Levits saka: “[...] ir vajadzīgs nepārtraukts valsts atbalsts vēstures pētniecībai, izglītībai un komunikācijai”¹. Taču ne tikai vēstures izpēte un komunikācija tiek apdraudēta — zem sitiena tiek liktas visas humanitārās zinātnes, nacionālās valsts tēmas.

Laikā, kad Krievija izraisīja karu Ukrainā, kas apdraud visu Eiropu, nav nodrošināta vēstures pētniecības nepārtrauktība Latvijā, filosofiskā analīze, sociālā un politiskā filosofija, terorisma pētījumi u. c. Zinātnes, tehnoloģijas un inovācijas pamatnostādnes Latvijā no 2021. līdz 2027. gadam (MK pieņēma 2021. gada 13. aprīlī) iezīmēts “zaļais kurss”, pandēmijas radītās sekas, taču nav ne vārda par zinātnes, tajā skaitā humanitāro zinātņu, lomu Latvijas aizsardzības stiprināšanai, kas kopš 2022. gada ir iznākusi priekšplānā.

Iesakām valsts drošības, cilvēkdrošuma un aizsardzības jautājumus iekļaut kā primārus Zinātnes, tehnoloģijas un inovācijas pamatnostādnes Latvijā no 2021. līdz 2027. gadam, veicot dokumenta papildinājumus un jaunu izstrādi, kur savienotos zinātne-valsts-aizsardzība un ne tikai *STEM* vai tehnisko zinātņu jomās, bet arī humanitārajās un sociālajās zinātnēs.

Latvijas zinātnes politika, kas tiek attīstīta, ņemot vērā *tikai ārvalstu ekspertu* atzinumus, kam nav sakara ar Latvijas valsts situācijas pārzināšanu, aizsardzības vajadzībām, nepieciešamību iestāties pret vēstures viltojumiem, kopumā neiet pareizā virzienā.

Vēstures pētniecība pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā ir notikusi visai haotiski un nevienmērīgi. Netiek respektēts Valsts Drošības dienesta atziņums, kas pausts 2021. gada publiskajā pārskatā:

“2021. gadā Krievija agresīvi turpināja īstenot pasākumus vēstures politikas mērķu realizēšanai. Tā nemainīgi centās leģitimēt savu starptautisko statusu, izmantojot

¹ Egils Levits. Runa Latvijas Okupācijas muzeja jaunās ekspozīcijas svinīgajā atklāšanā. 30.05.2022. www.president.lv

padomju režīma “vēsturiskos sasniegumus”. Šis politikas galvenais mērķis bija pierādīt un aktualizēt nacistiskās Vācijas īstenotos noziegumus pret cilvēci, vienlaikus cenšoties ne tikai noklusēt, bet arī attaisnot padomju varas represijas un civiliedzīvotāju slepkavības”¹.

Politiski Rietumeiropā un arī pie mums, Latvijā, vērojama vērsšanās pret nacisma un staļinisma noziegumu salīdzināšanu, sekojot Krievijas ievirzei atgriezties pie Staļina lomas pozitīvas pārvērtēšanas, slavējot padomju armijas uzvaru Otrajā pasaules karā. Tikai daži deputāti kā Sandra Kalniete Eiropas Parlamentā², Saeimas deputāts Edvīns Šnore savās intervijās, filmā³ un politiskajās nostādnēs aktīvi darbojas, parādot, ka nacisms un staļinisms/boļševisms ir pielīdzināms ļaunums un Latvijai sekojoši ir bijušas divas okupācijas. Valsts prezidents Egils Levits saka: “Bez izpratnes par Latvijas okupāciju — gan padomju, gan nacistiskās Vācijas — nevar izprast atgūtās neatkarības vērtību”.⁴ Tēze par divām okupācijām ir iestrādāta Satversmes preambulā.

¹ SAB 2021. gada darbības pārskats. https://www.sab.gov.lv/files/2021_parskats.pdf

² S. Kalniete Eiropas Parlamentā ieteica pieņemt 23. augustu kā staļinisma un nacisma upuru piemiņas dienu. Politiski vērtīgs rosinājums, kas noskaidro vērtību sistēmu, saliekot pareizus akcentus. Eiropas Padome 23. augusta datumu jau pieņēma 2008. gadā. Atliek Latvijā šajā datumā vairāk prezentēt nacisma-staļinisma līdzības tēmu, ne tikai atcerēties Baltijas ceļu, kas, protams, ir simboliski izcils notikums. <https://kalniete.lv/2010/07/21/ep-deputati-aicina-23-augustu-pasludināt-par-stalinisma-un-nacisma-upuru-pieminas-dienu/>

³ Režisors Edvīns Šnore. filma “Padomju stāsts”, kas nebija Latvijas valsts vārdā pasūtīts darbs, ieguva visai plašu Latvijas un ārvalstu skatītāju interesi un milzīgu nosodījumu no Krievijas varas struktūrām. Režisors Jānis Streičs to nodēvēja par “valstiskās domas un valstiskās filosofijas priekšvēstnesi Latvijā”.

⁴ Egils Levits. Runa Latvijas Okupācijas muzeja jaunās ekspozīcijas svinīgajā atklāšanā. 30.05.2022. www.president.lv

Tomēr ne medijos, ne jaunajā izglītības projektā “Skola 2030” nav pietiekami akcentēta šo divu okupāciju būtība, to totalitārā līdzība, kas ir svarīga, lai saprastu arī mūsdienu Krievijas fašistisko būtību (skat. 3. nodaļu). Baidoties no Krievijas propagandistiskā pretuzbrukuma, daudzi Latvijas vēsturnieki, politiķi un sabiedrības ietekmētāji klusē, nerosās, lai pilnveidotu dokumentus, rakstītu jaunas grāmatas, mācību līdzekļus, kaut, valsts prezidenta vārdiem runājot, “šie atskaites punkti veido mūsu morālo horizontu, kā vērtēt Latvijas valstiskumam nozīmīgus vai postošus notikumus un cilvēku rīcību”⁵.

Latvijas politiskās, militārās, kultūras, mazākumtautību, etniskās, reliģiskās vēstures jomā nav pietiekami daudz valsts balstītu un aizsardzības interesēs sakņotu iespēju strādāt pie Latvijas vēstures “balto”, “apstrīdēto”, “degošo” problēmu risinājumiem⁶. Latvijas vēsturē, ieskaitot nākotnes skatījumu (arī kultūras, ideju, vērtību, kultūrvēsturisko zemju, reģionu utt. vēsturē) nav ne zinātnes, ne sabiedriskajiem medijiem pasūtīto darbu, tie nav augstskolu programmu prioritāte, un tiem nav nodrošināts ilgtspējīgs atbalsts.

Tas ir liels trūkums valsts aizsardzības spēju stiprināšanā un demokrātijas — kā humāno vērtību veidotājas — izpratnē.

Līdzīgi, kā tika darīts ar Latvijas Valsts simtgades svinību programmu — jārosina izveidot valsts pamatvērtību un vēstures izpēti, izglītības un vēstures komunikācijas programmu. Tās patrons varētu būt valsts prezidents, un to varētu īstenot Latvijas Zinātņu akadēmijas paspārnē.

Labākie darbi vēsturē rodas uz profesionāļu entuziasma pamata, privātu izdevniecību pasūtījumu un diemžēl ar Latvijas politiskajam kursam

⁵ Turpat.

⁶ Guntis Zemītis. Intervija. Vēstures pētniecība pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā ir notikusi visai haotiski un nevienmērīgi. www.lvportals.lv; 2018, 15.06. <https://lvportals.lv/viedokli/296575-guntis-zemitis-ja-pasi-nevertesim-savu-vesturi-to-izdaris-kads-cits-2018>

neatbilstošu sponsoru klātbūtni (tā, piemēram, uz Krieviju orientētās gāzes kompānijas "Itera Latvija" vadītājs, bijušais VDK štata darbinieks Juris Savickis, Krievijas "Alfa" grupas bankieris Pjotrs

Avens u. c.). No tā šie darbi nav kļuvuši sliktāki, jo nav bijis saturiska diktāta, taču morālā dilemma paliek — valsts varai nav bijis vajadzīgs darbs pie vēstures. Šāda kļūda būtu jālabo.

3.7. Latvijas iedzīvotāju motivācija aizstāvēt Latviju saistībā ar pamatvērtībām

- *Pasūtītāja uzdots jautājums:* analīze un skaidrojums par pašreizējo situāciju. Problēmas raksturojums par to, kāpēc sabiedrībā valda apjukums, noraidošā attieksme pret valsti, politiskās elites un valsts pārvaldes mēģinājumiem ieviest vērtību sistēmu.

Latvijā kopš 1990. gadiem ir izveidojusies "fluīdā jeb šķidrā" demokrātija, kuras pamats, no vienas puses, ir vēlēšanu sistēma¹ (diskusijas par tās uzlabošanu ir speciāla tēma), politisko partiju cīņa par varu, vāji definējot savas idejiskās un ekonomiskās nostādnas, tās mainot, partijām neesot daudzskaitlīgām, bieži sabrūkot pāris gadu laikā.

Taču, no otras puses, par visbūtiskāko trūkumu Ž. Ozoliņa un I. Ziemeles nosauc to, ka:

"Latvija nav izstrādājusi vidēja termiņa un ilgtermiņa ārpolitiku, ņemot vērā jaunās iespējas, ko sniedz dalība ES un NATO. Darbojoties starptautiskās organizācijās, joprojām dominē "aizstāvības" pozīcija, nevis mērķtiecīga interešu paušana un aizstāvēšana, kas balstītos uz vispusīgu situācijas un procesa analīzi".²

Latvijas valstij nav "savas sejas" (ne jau logo nozīmē). Ja Igaunijai kopš 1990. gadiem (skat. prof. K. Simmas un F. Orsi esejas šajā pētījumā nodaļās 11.2. un

11.3.) bija skaidra pozīcija kā Ziemeļeiropas valstij, virzoties uz Skandināvijas vērtībām, ja Lietuvai kopš 2000. gadiem bija raksturīga pozicionēšanās uz Viduseiropu, uz katolicisma zemēm (skat. T. Kačerauskas eseju nodaļā 11.2.), tad Latvija palika vidū bez "sejas", ar vēlmi būt par "tiltu" uz Austrumiem, respektīvi, Krieviju, un no tā izrietošām kļūdām (skat. 5.2. nodaļu).

Noraidošā attieksme pret valsts varu ir īpašs fenomens, kam ir daudz dimensiju. Viena no tām — valsts varai neuzticas. Lai uzticētos, jābūt spēkā vērtībai "uzticēšanās" (*trust*) (līdzīgi, kāda ir uz dolāra naudaszīmēm — dolārs ir pasaules mēroga valūta, jo tai (ASV) uzticas!).

Noraidošas attieksmes pret valsti (procentuāli tā ir pat augstāka nekā būtu objektīvi pamatoti) cēloņi ir meklējami vairākos aspektos: kritiskā masa atvērtā, demokrātiskā sabiedrībā, kurai dota runas brīvība, kopš 1990. gadiem pieauga eksponentveidīgi, jo PSRS totalitārās varas apstākļos līdz 1986. gadam valsts varas kritika bija izņēmums. **Latvijas valsts vara nonāca kritikas spilēs.**

Neveidojās kritikas kritika, jo nebija izveidojusies tādu līderu paaudze, kas šajos jautājumos gūtu sabiedrības uzticību kā patiesības izteicēji. Demokrātijas vārdā notiek diskusijas, nevis dialogi. Sabiedrības integrācijas ziņā ir valdījušas diskusijas, prezentācijas un performances, kas, kā redzams pēc

¹ *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits.* 2005. <http://petijumi.mk.gov.lv/node/1678>. Nozīmīgu darbu te ir ieguldījis prof. J. Rozenvālds ar komandu, izstrādājot ieteikumus demokrātijas uzlabošanai, tomēr jaunākie materiāli ir par 2014. gadu. Lielāka vērtība būtu longitudinālajiem pētījumiem.

² Turpat, 197. lpp.

2022. gada 9.–10. maija notikumiem pie “Rīgas atbrīvotāju pieminekļa”, rāda integrācijas mazspēju. Kā atzīstams faktors jāpiemin latviešu valodas apguves pieaugums un skaidra valsts politika valodas apguves veicināšanai.¹

Kā nākamais cēlonis jāmin **partiju sistēmas vājums**, svārstīgums, ideju nekonsekvence, kas liek partijai uzskatīt par “politbiznesa projektiem” (tas nav zinātnisks, tomēr ir plaši lietots jēdziens, ko izmanto V. Dombrovskis, S. Kalniete u. c.). Elektorāts labāk izvēlas nepiedalīties vēlēšanās, nekā iestājas par noteiktu valsts kursu.

Pastāv **apolitiskas domāšanas paradigma** — “labāk nepiedalīties, nekā iesaistīties”. Latvija šajā ziņā nav vienīgā tāda valsts. Laikā, kad postmodernie filosofi (Ž. Bodrijārs u. c.) sludina, ka viss ir politisks, sabiedrības daļa ir noskaņota — nekas nedrīkst būt politisks!

Atšķiras politikas sapratne. Ja viss ir politisks, tad jāsaprot, ka viss ir pakļauts kādai varai, kam būtu jāpakļaujas. Un cilvēku dabiskā brīvības tieksme tam pretojas. Taču tēze “viss ir politisks” nenozīmē konkrētu varu, bet gan to, ka viss ir vērtību, ideju karkasā, no kā neviens nevar izvairīties. Klusēšana vai atturēšanās tāpat cilvēku novieto kādā sistēmā. Latvijā teju vai puse pilsoņu ir “atturībnieki” politiskā ziņā, (starp krieviem arī tādu ir daudz), tāpēc nepieciešami skaidrojumi, diskusijas, raidījumi un pētījumi, ko nozīmē politika un būšana ārpus politikas, vienalga nonākot tās ietekmē.

Vēl viens cēlonis noraidošai attieksmei pret valsti kopš 1990. gadiem ir **augstais korupcijas līmenis**. Valsts tiek identificēta ar varas pārstāvjiem. Lai arī notiek cīņa pret korupciju, tomēr sabiedriskajā domā tā nav guvusi pārliecinošus rezultātus — sabiedrības aizdomas diemžēl nereti apstiprinās.²

¹ Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam.

² Skat. korupcijas indeksu, tas joprojām ir augsts. <https://tradingeconomics.com/latvia/corruption-index> Viena no analītiskākajām grāmatām, kas ir sarakstīta zinātniskā skatījumā par postpadomju valstīm, pievērsoties tieši korupcijas cēloņiem. Rasma Šilde-Kārklīņa. *The System Made Me Do It: Corruption in the Post-communist Region*, 2005, tulkota arī latviski 2006.

Politiskā elite (elite lēmumu pieņēmēju nozīmē) **bieži neiztur pārbaudi ar varu** (piemēram, A. Kaimiņa dibinātās partijas iziršana). Latvijā vēlētāju vidū ir izteikta tendence orientēties uz personībām. Tām “cēlu seju” palīdz iegūt mediji (arī apmaksāti), un, iegūstot varu, šīs cēlās sejas zūd. Vilšanās cilvēkos-solitājos ir viens no cēloņiem, kāpēc ir radusies noraidoša attieksme pret valsti, un tā turpināsies, “jo, kā var nesolīt!”.

Valsts prezidents Egils Levits nosauc pēdējās desmitgades raksturīgākos cēloņus, kāpēc veidojas noraidošā attieksme pret valsts varu:

“Paralēli ar pilsoņa rīcības modeļa daļēju “izbālēšanu” pēdējā dekādē Rietumos aktuāli kļuvuši četri jauni demokrātijas apdraudējumi — **populisms, manipulācija ar sabiedrisko domu, indivīda privātās sfēras izzušana un autonomijas apdraudējums, demokrātijas idejas erozija.**”³

Grāmatā “Valstsgriba” viņš lieliski izskaidro visu šo draudu specifiku.

Turpinot kritisko analīzi, jāmin, ka valstī pilsoņu vidū **trūkst politiskās izglītības, valsts lomas izpratnes**, mediji nepievērš uzmanību vienkāršam un atraktīvam skaidrojumam, kas ir valsts, Satversme, deputāta atbildība, dažādas politiskās sistēmas un to vērtības. Liekas, ka Latvijas pilsoņības kandidāti uz eksāmenu iemācās vairāk, nekā to zina vienkāršs pilsonis. Tiek uzskatīts, ka politisko domāšanu iemāca skolā, taču tā nenotiek (vai notiek ļoti formāli), turklāt tā vēlētāju daļa, kura piedzīvojusi padomju sistēmu, turpina dzīvot aizspriedumos, ka “mana balss neko nemaina”.

Valstī nepieciešama tāda tālākizglītība un mūžizglītība, kurā atraktīvā veidā tiktu ietvertas valstiskuma idejas un indivīda nozīmes skaidrojums (sociālā māksla, animācijas filmas bērniem, seriāli pieaugušajiem, grāmatas, žurnālu raksti, raidieraksti utt., visa veida valstiskuma ideju

³ Egils Levits. *Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai. 1985–2018*. Latvijas vēstnesis — 778. lpp.

nostiprinošas darbības, kas orientētas uz vizuālās kultūras laikmetu).

Valsts Kultūrkapitāla fonda satvarā varētu darboties mērķprogramma valstiskuma vērtību interpretācijām un stiprināšanai (tādā pat mērā, kā tika svinēta Latvijas simtgade). Daļēji to dara Kultūras ministrija, sludinot projektu konkursus par valstiskuma tēmām, taču kopumā rezultāti ir maz jūtami, jo to mērķauditorija ir šaura.

Jāatzīst, ka Ukrainas kara situācijas ietekmē Latvijas iedzīvotāju motivācija aizstāvēt valsti mainās — Latvija uzstājīgi veido starptautiskās prasības pret Krieviju, ievieš sankcijas pret Krieviju un kopā ar ES dalībvalstīm un ASV piegādā ieročus Ukrainai, Latvijas valsts prezidenta vārdā vāc pierādījumus par Ukrainā pastrādātajiem kara noziegumiem utt. Latvijas sabiedrība mostas, lai palīdzētu ukraiņu tautai un bēgļiem, jāpiemin “ziedot” akcijas, pašvaldību rūpes par bēgļiem no Ukrainas, Reiņa Pozņaka vadītais *Twitterkonvojs* u. c.

Karš Ukrainā ir kalpojis par stimulu Latvijas sabiedrības aktivizēšanai, tautas demokrātijai, kopējo interešu — sargāt savu valsti, Baltiju, ES — īstenošanai. Hēgelim ir taisnība: *pretējais uzurda!* Latvieši saka: *nelaime māca!* Atgriežas 1988.–1991. gada sajūta, kad vērtības bija skaidras — kas ir diktatūra un kas ir demokrātija, par kuru jāiestājas. Bez lielas skaidrošanas daļa tautas ir sapratusi: *ukraiņi karo arī par mūsu valsti un brīvību.*

Taču būtu pārsteidzīgi uzskatīt, ka visas tās sabiedrības aktivitātes, kas radušās saistībā ar Ukrainu, atkārtotos tiešu draudu Latvijai gadījumā. Situācija šeit būtu atšķirīga, jo Latvijā mēs neredzam Ukrainas iekšējās politiskās ķildas, neizdarības, bēgšanu no armijas, īpaši kara pirmajās dienās, nodevības un nesakārtotību. Ukrainas informācijas līdzekļi ir uzbūvējuši vienotas, stipras un pašapziņas pilnas valsts un tās līderu tēlu. Turklāt Latvijai nav svarīgas viņu iekšējās pretrunas un nelaimes, par kurām neesam atbildīgi, jo svarīgāka ir Ukrainas uzvara kopumā.

Latvijā militāras krīzes gadījumā sabiedrības saliedētība pastiprināsies, taču ārā iznāks arī zemdegās guļošie politiskie konflikti, Latvijai nelojālā krievu “piektā kolona”, kas patlaban (47 % aptaujāto) klusē,

neizsakot viedokli par karu, taču patiesībā nogaida, kura puse būs tuvāk uzvarai, lai tai pievienotos.

Viņu īstie uzskati ir nekādi, patiesībā “tukši”, kas tiks aizpildīti ar tām idejām, kuras diktēs uzvarētājs.

Tāpēc miera laikā reālo vēlmi aizsargāt valsti nav īsti iespējams paredzēt — pārāk liela ir klusējošo daļa.

Sabiedriskās domas pārmaiņas ir profesionāli jāpēta (Aizsardzības ministrija to dara pamatoti) un ne tikai ar socioloģiskiem līdzekļiem, lai zinātu, ar kādu — cik lielu, kā motivētu, cik izprotošu — sabiedrības atbalstu valstiskumam var rēķināties Latvijas un Eiropas Savienības apdraudējuma gadījumā. Socioloģija var klibot ar to, ka ap 15 % neatbild godīgi (Londonas Ekonomikas skolas 2022. gada 6. aprīļa pētījums, ko veica F. Čapkovskis un M. Šaubs, ar speciālu metodi atklājot, ka 15 % aptaujāto neatbild, ko īstenībā domā, bet saka, kā varai vajag). Latvijā, iespējams, vēl lielāka daļa, īpaši krievu tautības iedzīvotāji, neatbild, kā domā, vai klusē, ja tiek piedāvāta izvēle — nezinu, negribu atbildēt. Ja aptuveni 47 % no krievu valodā intervētajiem iedzīvotājiem neatbild, tas nozīmē, ka pastāv ļoti liela nezināmās nākotnes daļa, kas var nosvērties uz jebkuru pusi. Fakts, ka viņi nebūt nevēlas emigrēt uz Krieviju (atgriezties), rāda, ka patiesībā viņi viltīgi (cilvēciski saprotami) gaida, kura puse Krievijas-Ukrainas karā uzvarēs. Ja tā būs Krievija, notiks viņu priecīga atgriešanās.

Sabiedrības attālināšanās no valdības 2022. gadā diemžēl ir tāda pati, kāda bijusi visos 2000. gados, jo nav novērsti galvenie atsvešinātības faktori:

- partijas nav ieguvušas savu idejisko seju, tās ir mazskaitlīgas, nacionāli sagrupējušās;
- tautai nevairojas pārliecība, ka partiju vara tiek īstenota tautas interesēs;
- arvien lielāka sabiedrības daļa kļūst apolitiska (neiet uz vēlēšanām utt.).

Nepiedalīšanās vēlēšanās, savas sociāli-politiskās orientācijas neizpratne, ir ļoti bīstams faktors Latvijā, jo tas grauj valsts kursa veidošanu, kas būtu leģitims (par to nobalso vairāk nekā puse vēlētāju). 2021. gada pašvaldību vēlēšanas parādīja, ka vēlme iet balsot ir minimāla, satraucoša.

Partiju sistēma, kas ir 19. gadsimtā izdomāta varas dalīšanas sistēma un piestāv kapitālistiskajai pasaulei, kura saprot, ka vara un nauda nāk ar risku, sacensību, ieguvumiem un zaudējumiem, 21. gadsimtā nav īsti piemērota, un tas galvenokārt ir lielas sabiedrības daļas apolitiskuma dēļ. Partijas pietiekami nepārstāv sabiedrību vērtības, idejas, tendences. Latvijā tas ir īpaši jūtams (skat. 5.1. nodaļu).

Nevar noliegt, ka šo politiskās līdzdalības nolieģumu ir radījis arī pats liberālisms, kas vērtību ziņā galveno akcentu lika uz personu, individu, un no tā izrietēja, ka kopdarbības formas tiek aizēnotas. Dažādi papildu virzieni kā libertārisms u. c. šo egoistisko situāciju nav varējuši salāpīt.

Vara ir sevi parādījusi no negatīvas puses (kā nacisms, staļinisms, PSRS laiku stagnācija utt.), tāpēc līdzdalība tajā, kaut 70 gadus pēc kara un 30 gadus pēc PSRS sabrukuma, būšana varā “nav morāli atmazgājusies”. Lai cik godīgi Saeimas deputāti būtu bijuši Latvijā, kā, piemēram, Aīda Prēdele, Ausma Kantāne u. c. mākslinieciskas personas, kopējā sabiedrības lielas daļas reakcija pret iešanu politikā ir “nē”. Paredzams, ka Latvijā tā arī turpināsies, ja nenotiks kāda kataklizma, uzbrukums, valsts graušana no iekšienes ar “piekto kolonu”, jo tad, kā bija 2012. gada referendumā par otro valsts valodu, latvieši un Latvijas patrioti saņemties kopīgai rīcībai.

Latvija var virzīties gan vairāk (neo)liberālisma, gan vairāk konservatīvisma, gan sociāldemokrātijas u. c. virzienos, ja vēlēšanas skaidri atspoguļo tautas gribu.

Taču pastiprinātas mediju un sponsoru ietekmes dēļ Latvijas kurss netiek noskaidrots kā “tautas griba”, bet gan kā veiksmīgāku vai neveiksmīgāku partejisku grupējumu sacenšanās. Diemžēl *ideju* klātbūtnei, izņemot 1987.–1994. gadu, daļēji arī, stājoties ES 2004. gadā, nav bijusi liela loma. Latvijas kurss netiek nolasīts kā IDEJU kurss, tāpēc pieprasījuma pēc intelektuāļiem nav. Tas ir (neo)liberālu ekonomistu, reālpolitiķu un dziesmām pārņemt *nacionāļu* kopdarbs, kas svārstās no reizes uz reizi.

Tāpēc ik pa brīdim atskan jautājums — kāds ir Latvijas mērķis, un atbildes nav, ja tik to nesasaista ar — būsīm labklājības valsts, kas pats par sevi ir

nevis mērķis, bet gan vajadzīgais pamats laimīgai dzīvei.

Taču, ja idejas paliek neizteiktas un kursu nosaka vēlētāju minimums, tad virsroku ņem populistu, aģitatori, kam labāka pieeja medijiem, pseidoharismātiskas personas. Latvijas kurss šūpojas, negūst sabiedrības atsaucību, un aiza starp valdību un tautu padziļinās. Tad Latvijas valstiskuma apdraudētājiem ir visas iespējas ārdīt un graut sasniegto.

2022. gada oktobrī gaidāmās 14. Saeimas vēlēšanas ir paredzamas kā riskants brīdis valsts ideoloģiskā kursa veidošanā, jo iedzīvotājos būs protesta izjūtas par inflāciju, enerģijas resursu dārdzību, cenu celšanos, nabadzīgā slāņa, skolotāju, mediķu interešu vērā neņemšanu. Savu lomu spēlēs Krievijas ideoloģijas aktivitāšu pastiprināšanās, jo Ukrainas karā abām pusēm būs dažādi pārbaudījumi. Nenoliedzami būs “nogurums” no Ukrainas atbalstīšanas.

Ja Ukraina stabili uzvarēs karā, Latvijas iedzīvotāju daļa, būdama saistīta ar Krieviju ar radnieciskām, ģimeniskām, kultūras u. c. saitēm, saņems kara beigu psihotraumas triecienu, ka Krievija nav izrādījusies tik mesianiski varena, kā ticis domāts. Daļa Krievijas lielpilsētu iedzīvotāju meklēs ceļus, kā “eiropēizēties”, arī Latvijā. Kā mēdz teikt filosofi: *viss, kas būs, jau ir* (Nīčes vārdiem runājot, viss nāk uz dūju spārniem, tik nemanāmi un klusi, ka tas jādzird saprast gribošai ausij!).

Vēlams, lai 14. Saeimas vēlēšanās nešaubīgi tiktu noturēts proeiropais kurss, palīdzība Ukrainai un bēgļiem no Ukrainas, spēja iestāties pret ekonomiskajiem bēgļiem (kādi bija 2015. gadā no Ziemeļāfrikas), jo Latvijai nav jāuzņem tūkstoši ekonomisko labumu meklētāju, kuriem nav vēlēšanās strādāt, runāt latviski un piedalīties tautsaimniecībā. Vēlams, lai valsts vadību nepārņemtu populistu, no jauna uzplaukušie “vecie politiķi”, bet valsts kurss saskanētu ar labākajām Eiropas Savienības tendencēm.

Ieteikums: Satversmes aizsardzības biroja un tiesībsargājošo struktūru valstisko ietekmi pastiprināt ar teorētiski filosofisku zināšanu apguvi par pasaules vēstures procesiem, ideju nozīmi, jaunu ideoloģiju tapšanu un to tuvošanos Latvijai.

4. Ideoloģijas un vērtības.

Nācijvalstu tapšana,
Eiropas savienība

Vērtības ir cieši saistītas ar ideoloģijām, taču tās nav identas. Vērtības izpaužas kā abstrakti ideāli (piemēram, brīvība, dzimtā valoda, tiesiskums, labais u. c.), kas funkcionē kā svarīgi vadmotīvi pasaules ainā un motivē cilvēku rīcību, piemēram, cīnīties par brīvību. Vērtības ir atkarīgas no vērtējuma, savukārt tas ir ieausts kultūrvēsturiskajās dzīves formās.

Latvijā kopš 1990. gadiem nav tikusi mērķtiecīgi veidota noteikta ideoloģiska sistēma, jeb citiem vārdiem, valstiskuma vērtību sistēma.

Tas netiek konstatēts kā pārmetums vai kādu varas subjektu vaina. Notika liela politiski, ekonomiski, kulturāli orientēta dzīves formas, ideoloģijas un tautsaimniecības principu maiņa. Citādi sakot, revolūcija, lielā mērā bez asinsizliešanas, jo 1991. gada decembrī PSRS beidza savu pastāvēšanu un jau kopš Augusta puča izgāšanās (1991. gada 19.–21. augusts) PSRS ietilpstošās republikas sāka saņemt starptautisku piekrišanu to atzīšanai par suverēnām valstīm.

Tas visā sociālistiskajā pasaulē, kur valdīja komunistiskās ideoloģijas iespaids un sociālistiskā plānveida tautsaimniecība, nozīmēja radikālu vērtību izmaiņu. Sabiedrība tam nebija gatava. Pastāv uz partiju programmām vērsta, mainīga orientācija, kas lielākoties ir atkarīga no vēlēšanās uzvarējušo politisko spēku nostādnēm. Jāņem vērā, ka praktiski ne vienmēr partiju programmas izsaka reālos mērķus un atspoguļo iespējas. To atzīst Latvijas eiroparlamentārietis profesors Ivars Ijabs, rakstot par Centrāleiropas un Austrumeiropas jaunajām demokrātijām pēc Aukstā kara beigām:

“Jaunajām valstīm [...] ideoloģisku un simbolisku motīvu ietekme to politiskajā dzīvē bija visai ierobežota. Salīdzinājumā ar vecākajām Eiropas demokrātijām tās jau sākotnēji tapa kā ideoloģiski “atdzisušas”. Cita starpā pie vainas droši vien bija arī agrāko komunistisko režīmu apnicīgā ideoloģizācija, kad katras avīzes pirmo lappusi rotāja tukša propaganda un katru

brandmūri — klišejski lozungi un kārtējā līdera lielgimis. Tādēļ jaunās demokrātijas veidojās bez masu ideoloģiskas mobilizācijas un diženiem stāstiem par kopīgu nākotni. To vietā stingri nostājās ekonomiski un birokrātiski apsvērumi, kas joprojām nosaka politiskās dzīves pamattoni”.¹

Teorētiskais balsts akadēmiskajās aprindās ideoloģiju veidošanai nav bijis, jo termins “ideoloģija” sabiedrības acīs ir saturējis marksistisku, padomju laika jēdziena saturu, tāpēc daudz lielāka vēlme ir bijusi atbrīvoties no ideoloģijām vispār.

Socioloģe I. Mieriņa grāmatā situāciju Latvijā no vērtību viedokļa un anomijas raksturojumu sniedz ietvarā “postmodernais stāvoklis”.² Tādā nenotiek stingru ideoloģiju veidošana.

M. Kūles grāmatā “Eirodzīve: formas, principi, izjūtas” parādīts, ka diezin vai Latvija kopumā 2000. gados būtu sasniegusi postmodernisma stāvokli, izņemot dažas mākslas un literatūras nozares, kā arī iekļaušanos ātrlaika ritmā, kas pārņēmis attīstītās Rietumvalstis.³ Tomēr reakciju PRET visaptverošas ideoloģijas veidošanu noteikti ietekmē padomju mantojums, kurā tik daudziem līdz mielēm bija noriebusies ideoloģizācija, kas tika identificēta ar marksisma-ļeņinisma utopijām.

No filosofijas viedokļa no ideoloģijas — kā no ideju izpratnes — atbrīvoties nevar, ja pastāv valsts un tajā — sociālas, etniskas, kultūras kopienas.

Ja ideoloģija netiek veidota, tad tā atrodas “zemdeģās”, tradīciju, dzīves formu, semiotisku parādību ietvarā. Runas saka neformālie un formālie līderi, tās atbalsojās cilvēku prātos. Tā, piemēram, ilgi netika aizmirsta prof. Vairas ViķesFreibergas runa Latviešu Biedrības namā ap 1996. gadu (tad viņa vēl nebija

valsts prezidente) — “rosies, ieskrūvē kāpņu telpā spuldzīti pats, ja tā izdegusi. Ko gaidi, ka to izdarīs namu pārvalde, kāds cits!” Šāda runa bija skaidra liberālisma vērtību paudēja — cilvēka individuālo aktivitāti rosinoša, un tas notika tad, kad tikai nesen bija beigusies padomju laika pelēcība un neuzdrīkstēšanās uz individuālu rīcību.

Taču valsts mērķtiecīgai attīstībai un, visupirms, valstiskuma — konstitucionālo vērtību — stiprināšanai ir vajadzīgs pārdomāts, kultūrā balstīts ideoloģisks karkass, ko māca, popularizē, kura pamatpremisas neapšaubā, tāpat kā ir nepieļaujami vērsties pret Satversmi kā valsts pamatlikumu.

Kopš 2022. gada 24. februāra, kad aizsākās Krievijas uzbrukums Ukrainai, īpaši iezīmējas divu, ļoti svarīgu vērtīborientāciju pretstāve: **demokrātiskās vērtības un atdzimušās totalitārās diktatūras Krievijā sludinātās vērtības, t. i., divu lielu garīgās dzīves tendenču sadursme.** 2022. gada martā Levada centrs pauž socioloģiskā pētījuma secinājumu, ka aptaujā 83 %⁴ Krievijas iedzīvotāju atbalsta V. Putinu (tāpat pastarpināti arī viņa darbības, ieskaitot karu). Ja Krievijai ir gadu desmitos izstrādāta ideoloģija (kas sakņojas ne tikai šodienas propagandā, bet arī

⁴ Jāpiebilst, ka socioloģijas sniegtie procenti kara laikā ir apšaubāmi, jo respondenti neatbild pēc būtības. Pat ja 83 % Krievijas tautas vēlas karu un patvaldnieka Putina režīmu, tam var būt daudzi cēloņi: patiešām vēlas, patiešām nevēlas, bet tā runā savas drošības dēļ, neiedziļinās notiekošajā, baidās, nav pārliecības, kā būtu labāk, ir fašistiski impēriskā pārliecība, ir naidis pret visu amerikānisko un rietumniecisko, jo tā tiek skandēts un mācīts.

Taču apmēram puse Krievijas sabiedrības patiešām var būt fašistiski orientēti, jo to pasniedz kā tautas pašapziņai glaimojošu ideju. (skat. 3. nodaļu). Svarīgs ir vērtību pasniegšanas veids Krievijas oficiālajos medijos — ja Rietumu sabiedrība tiek izķengāta, rāda geju izvirtības, kailus cilvēkus uz ielām, transpersonas, klasisko ģimeņu, kurās ir tēvs un māte, nonicināšanu utt., tad balsojumam par Putina režīmu, kas augstāk minēto nosoda, ir saprotama jēga. Rietumos patiešām ir ne tikai pozitīvās puses, bet arī pārspīlējumi un amorāla visatļautība. Taču pie tās nosodīšanas Rietumu morāles filosofija nestrādā, un, pat ja to dara, tad Krievijas publikai tas nav dzirdams.

¹ Ivars Ijabs. *Atgūtā demokrātija*. Rīga; Zinātne, 2012, 38. lpp.

² Inta Mieriņa. Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā. Grāmatā *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*, Rīga: LU, 2018, 56.-76. lpp.

³ Maija Kūle. *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga: FSI, 2006.

tālā impēriskā pagātnē, skat. 3. nodaļu), tad Rietumu pasaulei nav gudri tai pretstāvēt, par galveno ideju sludinot dažādību (sk. 2.2.1. nodaļu), ideju plurālismu un viedokļu burzmu (lai tik būtu panākta kādas vienas idejas pretstāvēšana citai), kurā tiek apšaubītas pašas Eiropas pamatvērtības.

Ir pienācis laiks vienoties par būtiskāko, proti, par brīvību kā augstāko vērtību, demokrātisku

pārvaldes formu, nacionālo valstu nozīmīgumu un konstitucionālu valstiskumu. **Nebūtu jāvairo antagonisms starp liberālo hiperkultūru un komunitāro kultūras esenciālismu, jo kad karš jau ir uz Eiropas zemes (Ukrainā), tad eiropesiski komunikācijai, esenciālismam, cilvēku individuālai pašpietiekamībai un brīvībām ir jāiet roku rokā.**

4.1. Valsts ārējais apdraudējums

Jēdziens “apdraudējums” ir neatņemama drošības politikas studiju daļa. Drošības jēdziena teorētiskās robežas ir paplašinātas gan vertikāli (globālā, reģionālā, valsts un indivīda drošība), gan horizontāli (draudu iedalījums sektoros — militārie, politiskie, ekonomiskie, sociālie jeb sabiedriskie¹ draudi). Horizontālajā paplašināšanā lieli nopelni ir tā sauktās Kopenhāgenas skolas autoriem un īpaši Barijam Buzanam, kurš rakstīja, ka

“drošība politiskajā jomā ir attiecināma uz valsts organizatorisko stabilitāti, pārvaldes sistēmu un ideoloģiju, kas šo sistēmu leģitīmē”.²

Atbilstoši Buzanam uzbrukums minētajiem principiem ir uzbrukums Latvijas valstij. Jau Aukstā kara beigās Buzans rakstīja, ka “drošību uzskata par valsts un sabiedrības spēju saglabāt savu *neatkarīgu identitāti* un funkcionālo integritāti”.³

Arī Latvijas drošības eksperti ir akcentējuši, ka

mūsdienu nacionālas drošības izpratne nav iedomājama bez identitātes faktora iekļaušanas tajā.

Ž. Ozoliņa, analizējot drošības koncepcijas izmaiņas pēdējo desmitgažu laikā, norādīja, ka “pēc Aukstā kara lielāka loma drošības jēdziena definēšanā ir pievērsta tādiem drošības aspektiem kā individuālā drošība, *vērtības* un *identitāte*, kas saskaras ar dažādiem apdraudējuma veidiem, kuri izaicina drošību globalizācijas apstākļos.”⁴

Latvijas kontekstā ir **būtiski pievērst uzmanību Buzana izceltajiem politiskajiem draudiem, kas ir vērsti pret valsts organizācijas stabilitāti. To mērķi var būt dažādi — no spiediena uz valdību, lai tā īstenotu noteiktu politiku, līdz valdības gāšanai un valsts iekārtas graušanai.**

Politisko draudu kontekstā ir jāņem vērā, ka to novēršana notiek civilajā, nevis militārajā sfērā. Ja valstī ir partijas, kuras ir saistītas ar citu valstu varu, tad tas var atstāt iespaidu uz sabiedriski politiskajiem procesiem valstī.

Savukārt *sabiedrisko drošību* B. Buzans attiecināja uz “tradicionālu valodas, kultūras, reliģisko, nacionālās identitātes un paražu modeļu ilgtspējas

¹ Lai arī grāmatas latviskajā versijā B. Buzana “social” ir tulkots kā “sociālie”, atbilstošāk B. Buzana saturam ir lietot “sabiedriskie” vai “sabiedrības”, lai nejauktu ar jēdzieniem “sociālā drošība”, “sociālā apdrošināšana” u. tml.

² Barijs Buzans *Cilvēki, valstis un bailes*. Rīga: Izdevniecība AGB, 2000, 37. lpp.

³ Turpat, 36. lpp.

⁴ Ozoliņa Ž. Re-considering the Concept of Security in Ozoliņa Ž. (ed.) *Rethinking Security*. Rīga: Zinātne, 2010, 17.

garantēšanu”.¹ Starptautiski atzītā drošības eksperta Buzana minētie jēdzieni mūs atved pie konservatīvo aktīvistu un politiķu sargātām vērtībām Latvijā un citās nācijvalstīs. Buzana minētie jēdzieni: “valoda”, “relīģija”, “nacionālā identitāte”, “paražas” ir kopums, kas vislabāk iekļaujas tieši konservatīvisma mūsdienu politiskajā ideoloģijā. Buzans skaidro, ka valoda, reliģija un arī vietējās kultūras tradīcijas ir daļa no valsts idejas un var rasties nepieciešamība tās aizstāvēt un aizsargāt pret vilinošu un valdonīgu citas kultūras ietekmi.² Buzans turpina:

“Ja vietējā kultūra ir vāja vai apjoma ziņā maza, tad pat iepriekš neparedzētu, nejaušu kontaktu blakusefekts var izrādīties graujošs un politiski nozīmīgs.”³

¹ Barijs Buzans. *Cilvēki, valstis un bailes*. Rīga, Izdevniecība AGB, 2000.

² Turpat, 126. lpp.

³ Turpat.

Aukstā kara izskaņas laikā radītās Buzana idejas ir izturējušas laika pārbaudi, tās joprojām ir izmantojamas mūsdienu Latvijas aktuālo notikumu un procesu analizē. To nozīme ir vēl vairāk pieaugusi, kopš Krievija nelikumīgi anektēja Krimu un uzsāka hibrīdkaru, bet vēlāk arī plašu konvencionālo karu pret Ukrainu. Runa nav tikai par Krievijas ietekmi, bet arī par radikāli liberālajiem un kreisajiem strāvojumiem Rietumvalstīs, kuri iebilst pret stingru imigrācijas kontroli un dabiskās ģimenes aizsardzību.

Psiholoģiskajā nacionālās identitātes dimensijā Krievijas varas kontrolēti un atbalstīti mediji daudzu gadu laikā ir aktīvi strādājuši, izplatot vēstījumu par Latviju kā “*failed state*” (caurkritušu valsti). Latvijas valdību var un vajag kritizēt, ja tā nestrādā labi, bet Krievijas asās varas vēstījumi bieži vien ir mērķēti pret Latvijas valstiskuma ideju. **Ir svarīgi Latvijas sabiedrības iekšējā komunikācijā nelikt vienmēr vienādības zīmi starp “valsti” un “valdību”,** citādi tiek liets ūdens uz Krievijas propagandas dzirnavām.

4.2. ES daudzveidības utopija. Romantiskais nacionālisms; globalizācija kā popkultūra, kā patērniecība, kā politiska ideja

Nācijvalstu izveidošanās

Nācija sākotnēji tiek saprasta kā kopiena. Viduslaiku Eiropā, nodibinoties universitātēm kā skolotāju ģilžu turpinājumam, studenti veidoja savstarpējā atbalsta kopienas — “nācijas” jeb *nationes* pēc valodas un izcelsmes principa (no vārda *natus*, t. i. dzimšana(-s) (vieta)). Tā, piemēram, Boloņas Universitātē bija trīs itāļu “nācijas” — lombardieši, toskāņi un romieši — un ceturtā — Aizalpu nācija, kas apvienoja franču,

vācu un angļu studentus. Parīzes Universitātē 1200. gadā studenti bija sadalīti četrās lielās — franču, normandiešu, pikardiešu un angļu — nācijās, lai gan pēdējai pievienojās arī studenti no Vācijas, Skandināvijas un Austrumeiropas. Lai nodrošinātu pilnīgi visu studentu “nacionālo” pārstāvniecību universitātes konstitucionālajā pārvaldē, parasti skaita četrus lielos “nāciju” iekšienē veidojās daudz sadrumstalotākas grupas

jeb *provinces*, kas apvienoja studentus pēc to dzimšanas šaurākā areāla. Ja viduslaikos būtu bijusi Rīgas Universitāte, tad varbūt tajā nodibinātu Vidzemnieku, Kurzemnieku un Latgaliešu nācijas un Aizdaugavas nāciju lietuviešiem, krieviem un baltkrieviem, bet arī latviešu provinces pārstāvētu tādas "provinces" kā ventiņi, sēļi, malēnieši, suiti, bārkavieši utt. Taču, nopietni raugoties, ieskats universitātes *nāciju* izpratnē ir svarīgs tāpēc, ka izskaidro *nāciju jeb nacionālās valsts* veidošanos no radniecīgām nācijām, kā, piemēram, jau pieminētie lombardieši, pikardieši un normandieši, bet arī bretaņieši, gaskoņi un brabantieši u. c. veido Francijas nacionālo valsti. Mūsdienās "nacionālās valsts" jēdziens sakņojas 18. gadsimta franču apgaismības politiskās filosofijas nostādnēs. Šajā kontekstā, pirmkārt, tiek nošķirta "valsts" un "valdība": "valsts" apzīmē pastāvīgu institūciju tiklojumu, ar kuru starpniecību tiek īstenota vara un kas to legalizē gan finansiāli, nodarbojoties ar nodokļu iekasēšanu, gan politiski; savukārt "valdība" ir cilvēku grupa, kas ieņem vietas valsts institūcijās, kuras rada likumus un rīkojumus, kas ir cilvēkiem saistoši. Te pamatā ir ideja par to, ka "valsts var vienādi parūpēties par lielu cilvēku skaitu, valsts birokrātiskajai mašīnērijai efektīvi pielietojot likumus".¹ Runājot par iekšējām indivīdu saiknēm valsts sabiedrībā, galvenokārt tiek izmantota *konvencionālisma* teorija — sekulāri pārstrādāta ideja par Dieva derību ar savu tautu. Proti, gan franču un nēderlandiešu 17. gadsimta tiesību skolas pārstāvju, gan angļu filosofa Tomasa Hobsa, gan franču Apgaismības domātāja Žana Žaka Ruso darbos dažādās variācijās ir runa par *sabiedrisko līgumu*. Proti, pilsoņi labprātīgi atsakās no daļas savu tiesību, tās deleģējot valdniekam vai valdībai, kas savukārt nodrošina pilsoņu aizsardzību no ārējā uzbrukuma, uztur mieru un kārtību, un taisnīgumu sabiedrībā. Arī valstis, atsakoties no

daļas suverēnām tiesībām, var izveidot starptautisku institūciju, kas regulē to attiecības, kā, piemēram, ANO.

Mūsdienās kultūrantropologi gan norāda, ka cilvēku saiknes ārpus institūcijām ir daudz nozīmīgākas valsts veidošanās procesā nekā attiecības, ko regulē institucionāli.² Nacionālās valstīs arī pastāv nošķirums starp *pilsonisko nāciju* (Latvijas Republikas Satversmē — Latvijas tauta) un *etnisko nāciju* (Latvijā — latvieši kā valsts nācija jeb valsti veidojošā nācija)³. Entonijs Smits uzsver etniskās kultūras simbolu lomu un izjūtas (taču ne dzimto valodu), kas ir tuvāka nacionālisma izpratne latviskajām tradīcijām, nekā Ernesta Gellnera un Ērika Hobsbauma izprastais nacionālisms kā industriālās sabiedrības produkts.

Latviešu nācijas izveide aizsākās 19. gadsimtā. Par to ir sarakstīti tik daudzi vēsturnieku darbi, ka nav vērts tos te atstātīt.⁴

Nācija ir noteikts cilvēku kopums, kam ir sava teritorija kopš vēsturiskiem laikiem (var būt arī izņēmumi), kopīgi mīti vai attīstītā valstī arī skaidras ideoloģiskas nostādnēs, sociālā un kultūras atmiņa un piemiņas prakse, vienota tautas masu kultūra, savas zīmes, etniskā simbolika, kas tiek attīstīta⁵, kopīga tautsaimniecība, kopīgas tiesības un pienākumi. Nācijas veidošanos pavada pašidentifikācija (esmu latvietis!), prasība pēc brīvības, (ja tauta atrodas apspiestības jūgā) un parādās mērķis iegūt savu valsti. Nācijas tapšanu par Latvijas valsti

¹ Gordon L. Anderson. The Idea of the Nation-State is an obstacle to Peace. *International Journal on World Peace*. Paragon House. Vol. 23, No. 1 (MARCH 2006): pp. 75-85

² Sk. Barens, Ingo; Caspari, Volker; Schefold, Bertram. Economic theory as political philosophy: the example of the French Enlightenment. In: Ingo Barens & Volker Caspari and Bertram Schefold (eds). *Political events and economic ideas*. Edward Elgar Publishing, 2004 –pp. 206–07.

³ Entonijs Smits. Nacionālā identitāte (A.D. Smith. *National Identity*. Lnd., 1991, pp.143-144).

⁴ Skat. Latvijas Nacionālās enciklopēdijas šķirklus "ideoloģija", "nācija", "nacionālisms".

⁵ Sk. piemēram, Guntis Zemītis. Latviešu etniskās simbolikas pamati. Grām.: *Latvieši un Latvija*, 4. sēj., LZA, 2013, 294.–301. lpp.

izsmeljoši apraksta Egils Levits LZA akadēmisko rakstu sējumā “Latvieši un Latvija”.¹ Uz attīstību vērsta nacionālisma ideoloģija veido konkrēto nāciju, ietverot etniskās, valodas, reliģiskās, pilsoniskās, ētiskās un estētiskās dimensijas. Filosofi, valsts darbinieki, teoretizējoši politiķi u. c. tās ieliek vārdos, tekstos, dokumentos, zīmēs, kultūras izpausmēs (skat. 4.–6. nodaļu). Zinātnieku vidū ir bijušas diskusijas, kā saprast nacionālismu un tā izpausmi Latvijā, un vai tas jāuztver tikai negatīvi. Eiropas Parlamenta deputāts, asoc. prof. Ivars Ijabs to skaidro šādi:

“Nacionālisms kā politiska ideoloģija jānošķir no nacionālisma gan kā sociālpsiholoģiskas dispozīcijas (“nacionālās identitātes”), gan kā pieejas starptautiskajām attiecībām, kas akcentē valstu jeb nāciju prioritāti starptautiskajā politikā. Nacionālisms kā ideoloģija postulē nācijas pašnoteikšanos kā jebkuras taisnīgas politikas priekšnoteikumu un vēršas pret situācijām, kurās pār attiecīgo nāciju valda “sveša” vara vai arī tās pašnoteikšanos kavē sašķeltība dažādās politiskās vienībās”.²

Viņaprāt, **nacionālisms ir ideoloģija, kuras centrā ir nācijas tiesības pārvaldīt sevi, visbiežāk — noteiktā teritorijā.** To var uzskatīt par pozitīvi vērstu, labu definīciju. Tāpēc ģeogrāfijas filosofija, vides mācība, uzskati par robežu jēgu, ainavu estētika, ekofenomenoloģija ir nozares, kas mūsdienās gūst lielu piekrišanu, jo savieno divu veidu vērtības: varu (kā suverēnu pārvaldi) un telpu (kā teritoriju, vidi). Šajā definīcijā ir arī ētiskā dimensija, uzsverot taisnīgu politiku, pašnoteikšanos kā valstsgribu un vēršanos pret svešas varas uzkundzēšanos. Latvijas vēsturē saistībā ar ilgstošo vācu

kultūras un filosofijas iespaidu tuva ir Johana Gotfrīda Herdera mācība³ par tautu kā dabisku veidojumu, kuru apvieno “tautas gars” kā unikāla parādība, kopumā veidojot visas pasaules tautu kultūru bagātības. “Pilsoniskās nācijas” ideja (Ernests Renāns) Latvijā veidojas pēdējās demitgadēs. Daudzi Eiropas Savienības vadošie politiķi cenšas iegālgvot, ka Latvijai jāklūst “politiskajai nācijai”, iekļaujot tajā visus PSRS laikā iebrakušos iedzīvotājus un likvidējot nepilsoņa statusu. Tiek veidoti jauni jēdzieni, piemēram, “latvijieši”, kas pieder nācijai, bet nav etniskie latvieši. Vaira VīķeFreiberģa, būdama prezidente, mēģināja ieviest “latvijieši”, krieviski “латвийцы”, taču tam bija maz atsaucības. Šie centieni līdz šim neiedzīvojas. Daļa latviešu tos uztver sev kā draudus, ka tiks noniecināta etniski veidotā kultūras identitāte, kas varētu būt taisnība, jo to apdraud globalizācija, noslaukot etniskumu kā vērtību un veidojot masu kultūru.

Līdz šim pārāk maz ir tikusi izprasta estētiskā racionalitāte (kuru ietver Kanta-Herdera-Baumgartena līnija filosofijā), kas latviešos ir dzīva caur panteismu, dabas mīlestību, tautasdziesmām, piederības sajūtu utt.

Etniski vērsta, estētiskais kultūras nacionālisms raksturo ne tikai Latviju, bet arī Viduseiropu, Austrumeiropu kopumā. Tāpēc nav saprātīgi to dzīt prom ar varu, reizē nīdējot arī estētisko, latviskuma kopības izjūtu, ko var saukt par herderisko tautas garu jeb **estētisko racionalitāti**. Ja to dara ar spēku un politiskām prasībām (Latvijā ir šādas tendences un ne jau bez Rietumu politiķu uzstājības), tad priekšplānā iznāk instrumentālā racionalitāte, kā to nosaucis Jirģens Hābermāss. Tā ir valsts politbūve (lielākoties ekonomisku interešu labad). Taču Hābermāsa komunikatīvo racionalitāti,

¹ Egils Levits. Latviešu nācija, Latvijas tauta, Latvijas valsts. Grām.: *Latvieši un Latvija*, 3. sējums, LZA, 2013, 11.–33. lpp.

² Ivars Ijabs. Šķirkliis “nacionālisms, ideoloģija”, Nacionālā enciklopēdija.

³ Skat. *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filosofija*. Sast. R. Bičevskis. Rīga: FSI, 2017.

kurā būtu arī cilvēciskā saprašanās, kopīgās vērtības nevar sasniegt bez estētiskās līnijas.¹

Ja ar 21. gadsimta divdesmitajiem gadiem filosofijā ir sācies post-postmodernisma laiks, kas nevis pretstata gara dzīves tendences, bet gan saliedē (kā, piemēram, Harari dara ar liberālismu un nacionālismu).

Tāpēc ieteicams nevis asi pretstatīt kultūretnisku, herderisku nacionālismu pilsoniskajai vai politiskajai nācijai, kā ir ticis darīts līdz šim, bet gan atrast tajās savstarpēji papildinošos efektus. No kultūretniskās puses nozīmīga ir estētiskā racionalitāte, dabas un vietas piederības līnija, kas Latvijas vēsturē ir dziļi iesakņota.

Piederības izjūta ir viens no valsts aizsardzības spējas motīviem. Bet no pilsoniskās, politiskās puses nozīmīga ir cilvēktiesību, solidaritātes līnija, lojalitātes kopšana attiecībā pret valsti.

Eiropas konservatīvie iestājas par nācijvalstu pastāvēšanu un nekontrolējamas globalizācijas un Eiropas federalizācijas nepieļaušanu. Mūsdienu liberālisms un kreisās idejas seko pārliecībai, ka atsevišķas valsts izveidošanās ir vēsturiska nejaušība un tās pamatuzdevumi ir divi — ekonomiskā labklājība un drošība. Tas padara valsts pastāvēšanas ideju visai nabadzīgu, jo kultūras attīstība un nacionālās identitātes saglabāšana tādā pieejā ir otršķirīga vai vispār nepastāv. Minētā tendence nav labvēlīga Eiropas valstu nacionālajai drošībai, jo ne visas valstis ārpus Eiropas ir tādi paši džentelmeņu kluba biedri, kuri respektē citu nospraustās robežas. Krievijas agresija pret Ukrainu ir parādījusi,

ka feminisma aktualizētās runas par “toksisku maskulinitāti” uz sagrautu pilsētu un nogalinātu civiliedzīvotāju fona neizskatās visai nopietni.

Vai eiropieši ir gatavi sargāt savas zemes? Jau iepriekš minētā “miers par katru cenu” pieeja ir tuvredzīga, jo vēsture rāda, ka diktatori apstājas tikai tad, kad viņus apstādina ar spēku. Ja valsts galvenais pastāvēšanas mērķis ir ekonomisks, tad kāpēc tās pilsoņiem būtu jākaro par to ar ieročiem rokās? Pastāv taču iespēja doties uz citu valsti, kur ir līdzīgas ekonomiskās iespējas.

“Vērtīgais sākas tur, kur beidzas aprēķins, jo to, kas mums vissvarīgākais, mēs neesam gatavi apmainīt pret ko citu. [...] Tāpēc ekonomikā, kas ir instrumentālas spriešanas zinātne, par mums vērtīgo nav nekā sakāma, un, ja tā izliekas, ka par to spriež, tad vienīgi noliekot Homo oeconomicus tajā vietā, kas būtu jāieņem īstiem cilvēkiem. Vērtīgais rodas tāpēc, ka mēs, cilvēki, to radām, un mēs to darām caur tradīcijām, paražām un institūcijām, kas balsta un veicina mūsu savstarpējo atbildību.”²

Pēc Otrā pasaules kara sakauto nāciju politiskā elite kļuva skeptiska pret nācijvalsti kā tādu, jo daudzi Eiropā sprieda, ka nacionālisms noteikti noved pie konflikta, tāpēc jānolīdzina atšķirības un konflikta nebūs.

Līdzīga *nolīdzināšanas* pieeja ir vērojama karojoša feminisma idejās, ja vīrišķais ir kareivīgs, tad no tā ir jāatsakās, vīriešiem jāklūst sievišķīgākiem un sievietēm — vīrišķīgākām. Šādas idejas bija sastopamas arī komunistu un lielnieku ideoloģijā. Ļeņinam nerūpēja Krievijas impērijas uzvara Pirmajā pasaules karā, jo viņam nerūpēja valsts kā tāda. Sociālisma un komunisma idejas ved pie vēl lielākas nolīdzināšanas, proti, privātīpašums ir jālikvidē, tad neviens nevarēsot uzkundzēties. Konservatīvisms šajā ziņā ir tuvāks cilvēka patiesās dabas izpratnei un tāpēc neveido nekādu utopiju par *jauno cilvēku*, ko loloja komunisti un nacisti. Konservatīvie

¹ Filosofiskā rakursā estētiskās līnijas nozīmīgumu lieliski izanalizējusi prof. Māra Rubene rakstā “Skārums spēks: Herders un estētika”. Grām.: *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrda Herdera filozofija*. Rīga: FSI, 2017, 61.–102. lpp. Šo estetizācijas spēku nācīgas garā būtu vēlams ieaust lielākā stāstā par latvisko orientāciju uz pasaules izjūtām un mākslu. Nepietiek ar lozungiem Latvija ir: “Zeme, kura dzied”, jo Rietumu filosofija piedāvā daudz izsmalcinātu tautu pašsaprātnes mehānismu, ar kura palīdzību latviskais skatījums taptu saprotamāks cittautiešiem.

² Rodžers Skrūtons, *Kā būt konservatīvam*. Rīga: KODOKA, 2021, 199. lpp.

aicina palikt pie nācijvalstīm un nevirzīties uz nāciju atšķirību nolīdzināšanu, bet meklēt nāciju mierīgas līdzāspastāvēšanas iespēju uz līgumu un tiesību principu pamata. Savukārt, ja ejam internacionālisma virzienā, tad tas noved drīzāk pie *beznacionālisma*, kas noved pie loģiska jautājuma — kāpēc vispār ir jāpastāv neatkarīgai Latvijai? Ekonomiski izdevīgāk, piemēram, būtu, ja Baltijas valstis veidotu vienu valsti, nevis trīs. Te atgriežamies pie jautājuma par valsts izveides un pastāvēšanas ideju jeb mērķi — noteiktas kultūras saglabāšanu.

Nācijvalsts ideja ir saistīta ar patriotismu, kas ir vitāli svarīgs valsts aizsardzībai, kā to spilgti ir parādījuši Ukrainas aizstāvji 2022. gadā.

“Lielā krīzē sabiedrības var izdzīvot tikai tad, ja tās var smelties no patriotisko lojalitātes jūtu uzkrājumiem. Kur to trūkst, sabiedriskā kārtība sabrūk pēc pirmā trieciena, tā ka cilvēki izmisīgi tiecas pasargāt sevi un neliekas ne zinīs par kaimiņiem. [...] Balstoties šajā atziņā, konservatīvie vienmēr uzsvēruši saikni starp nāciju un tās bruņotajiem spēkiem. Īsts pilsonis ir gatavs izšķirīgā stundā aizstāvēt savu valsti, un tās militārajās institūcijās viņš saskata tās dziļās pieķeršanās izpausmi, kas lietas notur īstajā vietā.”¹

Šāda nostāja noteikti iziet ārpus *Homo oeconomicus* rāmja.

Katrai uz attīstību vērstai valstij ir vajadzīga ideoloģija, lai saturētu to kopā kā mērķtiecīgu kopienu. Ja jēdziens “ideoloģija” šķiet novecojis, tā vietā var teikt “ideju kopa” (IK). Citiem vārdiem, aizvietot ar “vērtību sistēma”, lai gan vērtības modernitātes laikā, pēc lielo naratīvu zuduma, daudz retāk veido sistēmu, tās mēdz būt izklaidētas un pretrunīgas. Tomēr cilvēku dzīve gan kā racionālām, gan sabiedriskām, gan emocionālām būtņēm pastāv noteiktu vērtību satvarā. Pat ja starp cilvēkiem nav saprašanās par lielajām vērtībām, kā, piemēram,

kādai jābūt valstij, tad par dzīves vērtībām katram (katrai) ir kāds priekšstats: kas ir ģimene, vai man tā vajadzīga, vai es gribu turpināties bērnos utt.

Vērtības ir iekšējā doma, ideja, izjūtas, bet ideoloģija ir kā šīs domas balss. Idejai ne vienmēr ir jāskan skaļi — tā var gulēt zemdegās (kā brīvas Latvijas ideja padomju laikos) vai izpausties pretošanās kustībā vai kara laikā — attaisnojuma piedalīties cīņās, nogalinot citus. Ideoloģijām ir daudz variantu, taču, jo mūsdienīgāka sabiedrība, jo vairāk izteiksmes līdzekļu, jo straujākas pārmaiņas.

Ja nav organizētas, skaidrotas ideoloģijas, tad uzskatu veidošanās lomu pilda literatūra, māksla, vēstures interpretācijas, sadzīviskā morāle, t. i., dažādu ideju kopums, ko pauž gan pie varas esošie, gan bezvarīgie (V. Havela termins).

Interesantu formulējumu par indivīda un valsts attiecībām sniedz ASV senators Dž. Maklūrs, kurš bija uzņēmies atbildību par ASV nacionālo aizsardzību ap 1983. gadu. Viņš saka, ka esot izdomājis drausmīgu nosaukumu “Nacionālās aizsardzības izglītības likums” (jo ASV iesaistījās militārās norisēs daudzās pasaules valstīs un armijai vajadzētu būt izglītotai gan valodu, gan kultūrvēsturisko apstākļu ziņā). Senators saka: “.. mums nav jāaizstāv valsts, mums jāaizstāv prāti un jāattīsta cilvēka gars, nevis jāražo lielgabali un karakuģi”.² Senatora doma koncentrējas uz to, ka tieši cilvēks, garīgā pasaule ir galvenais un to nevajag sajaukt ar valsts kā politiskas sistēmas aizstāvēšanu. Saturs un vērtība ir nevis pati valsts, bet gan cilvēki tajā.

Kādi (un kuri) cilvēki ir piederīgi valstij, tautai? Etnosam? Vai politiskajai nācijai? Tie ir būtiski jautājumi, kas mūsdienās saistās ar migrācijas tēmu, kas šajā problēmu lokā ieved jaunus izaicinājumus. Sociologi runā par fluīdo migrāciju, kas nozīmē migrāciju kā kustību³, no mītnes zemes uz jaunu piederības vietu, tad atpakaļ, atkal mainot darba un

¹ Turpat, 193. lpp.

² Bernards Spolskis. *Valodas pārvaldība*. Tulk. I. Druvieta. Rīga: Zinātne, 2011, 169. lpp.

³ LU Filozofijas un socioloģijas institūta sociologu portāls <https://migracija.lv/> plaši atspoguļo pētījumus par migrāciju kā kustību un daudzbalso identitātēm.

dzīvesvietu. Piederība kļūst par plūstošu, daudzu identitāšu raksturojumu.

ASV un Eiropas Savienības konservatīvos vieno vēlme stingrāk kontrolēt imigrācijas plūsmu savā valstī. Atstājot šo sfēru pašplūsmā, tiek apdraudēta nacionālās identitātes pastāvēšana un nacionālā drošība. Skrūtons, spriežot par migrācijas problēmām, norāda: "Daudzi imigranti ierodas Rietumu valstīs — un it īpaši angļiski runājošajās valstīs —, meklējot liberālas juridiskijas sniegtās priekšrocības, taču nesaprotot un nepieņemot tās cenu."¹

Amerikā pastāv kreisi-liberālo interešu grupu neatslābstošs spiediens amnestēt nelegālos imigrantus, proti, pieņemt kā pilsoņus tos, kuri izrādījuši nicinājumu pret likumu. Līdzīgas aktivistu grupas darbojas arī Eiropā. Lielbritānijas Leiboristu partija ir iedrošinājusi masu imigrāciju, neskatoties uz ar to saistītajiem riskiem. Rietumeiropas valstīs dzimstības rādītāji ir zemi, tie nesasniedz minimālo sliekšni, lai notiktu tautas ataudze. Tomēr uzņēmējdarbības vide pieprasa darba spēka pieaugumu, kas liberālās nostājas dēļ ir ticis risināts ar imigrācijas palīdzību. Diemžēl liela daļa ieceļotāju un viņu pēcnācēju neizrāda vēlmi integrēties un sekot vietējiem kultūras un uzvedības kodiem. Konservatīvie piedāvā demogrāfijas problēmu risināt, veicinot dzimstību, nevis palielinot imigrāciju. Skrūtons norāda, ka

"pilsoniskās sabiedrības integritātes aizsargāšanā pret būtībā nekontrolētu imigrāciju — jau ilgu laiku konservatīvā balss, ja vien nevēlas piesaistīt cenzora uzmanību, drīkst runāt tikai čukstus. Līdzīgi jebkurā citā jautājumā, kas varētu novest pie karojošajam islāmam raksturīgu paradumu kritikas, mēs saskaramies ar iebiedēšanu, kādu Lielbritānija nav pazinusi kopš 17. gadsimta."²

Eiropas 2015. gada migrācijas krīze parādīja, ka atvērto durvju politika ir bīstams īstermiņa risinājums, kas ilgtermiņā var radīt aizvien jaunus

izaicinājumus. Jaunpienācējiem ir jāmaksā kultūru un valodu apgūšanas cena, kas praksē nozīmē pakļaušanos Eiropā pastāvošajiem noteikumiem un uzvedības kultūrai: "Ja imigranti ierodas, tad tāpēc, ka viņi no šīs zemes iegūst. Tāpēc ir pamatoti viņiem atgādināt, ka ieguvumiem ir arī sava cena. Tomēr tikai tagad mūsu valdošā kārta ir gatava to atzīt un uzstāt, ka šī cena ir jāmaksā."³ Tāpat ir jāpakļaujas darba ētikai, kas īpaši ir bijusi attīstīta protestantismā un nozīmē, ka sabiedrības locekļi cenšas atrast sev piemērotu nodarbošanos, nevis iztikt no pabalstiem, kuru iegūšana ir bijusi migranta (patvēruma meklētāja) mērķis.

Kreisi un radikāli liberāli noskaņotie eiropieši ir gatavi plašai imigrācijai no radikāli atšķirīgu kultūru pārstāvjiem, jo nav savas kultūras lieli cienītāji. Vērojama *sevis noliegšanas kultūra*, kas dominē kreisi domājošo amerikāņu un eiropiešu intelektuālajā vidē. *Sevis noliegšanas kultūra izpaužas kā pašiznīcināšanās pieeja, kā atvērtība jebkam, kā maksimizēta tolerance, kaut pielāvumi iznīcina pastāvošo sabiedrisko kārtību.* Daļa latviešu ir sekojuši šādai pieejai no 1991. gada līdz mūsdienām, piekāpjoties krievu valodas domināncei sadzīvē dažādās situācijās, tās pieprasījumam, lai iegūtu darba vietu utt.

"Nesenie uzbrukumi nacionālajai valstij un nacionālajai idejai mums jāsaista tieši ar šo "noraidīšanas kultūru", kā es to saucu. Taču konservātīvisms ir apliecināšanas kultūra. Tā pamatā ir lietas, kuras mēs novērtējam, un lietas, kuras vēlamies aizstāvēt."⁴

Arī Latvijas kreisi noskaņoti intelektuāļi runā par Eiropas "karmu", mūsdienu sodu par agrāko koloniālisma laikmetu. Tādējādi tā vietā, lai pašaisargātos no nevēlamas ietekmes (arī radikālā islāmismā), daļa eiropiešu piekrīt brīvprātīgi nepaturēt spēkā vēsturiski veidojošās kultūras, demokrātijas izpausmes formas, priekšplānā izvirzot Citādo kā progresīvo, nevis glabājot Identu kā noturības un stabilitātes zīmi.

¹ Rodžers Skrūtons, *Kā būt konservatīvām*. Rīga: KODOKA, 2021, 122. lpp.

² Turpat, 244. lpp.

³ Turpat, 137. lpp.

⁴ Turpat, 63. lpp.

4.3. Eiropas vērtības Latvijā

- Pamattēze: Latvija vienmēr ir piederējusi pie Eiropas, eiropeskā orientācija nav jāuztver kā kaut kas jauns. 21. gadsimta valsts vērtības pilnībā ir orientētas uz Eiropas tipa tiesiskumā un taisnīgumā nostiprinātu dzīvi. Taču tas ir domāts kā ideālais modelis, kas īstenojas tikai daļēji.

Apjomīgākais darbs, kur analizētas Eiropas vērtības Latvijā, ir prof. Maijas Kūles raksti četrus sējumu akadēmiskajā izdevumā "Latvieši un Latvija"¹ (Rīga: LZA, 2013), kā arī divu sējumu rakstos "Latvija un latvieši" (2017).² **Eiropas mūsdienu vērtības ir**

brīvība, demokrātija, cilvēktiesības, dzimumu līdztiesība, tolerance, tiesiskums, zinātne un racionalitāte, kā arī vērtības, ko sabiedrības

¹ *Latvieši un Latvija*, Jāņa Stradiņa zinātniskajā redakcijā, Rīga: LZA, 2013.

² *Latvija un latvieši*. Divu sējumu akadēmiskie raksti, zinātniskais redaktors Jānis Stradiņš. Latvija un Latvieši: Rīga: LZA, 2017, pieejams elektroniski trijās valodās: <https://dom.lndb.lv/data/obj/771497.html>; Latvia and Latvians: <https://dom.lndb.lv/data/obj/771775.html>

Латвия и латыши: <https://dom.lndb.lv/data/obj/771777.html> Pieejams LNB, elektroniskā versijā. M. Kūles rakstā "Vērtības Latvijā (eiropesko un vispārcilvēcisko vērtību horizontā)" aplūkoti jautājumi par brīvību kā individuālu, sociālu un politisku vērtību, attieksme pret dabu kā vērtību, kristīgās vērtības un pagānisma tradīcijas, nacionālās un eiropeskās vērtības, valsts konstitucionālās vērtības un Latvijas Republikas Satversmes preambulā minētās vērtību nostādnes.

attīstībā ir ienesusi modernizācija, tirgus ekonomika un kultūru plurālisms. Konkrēti tā tika aprakstīta Eiropas Konstitūcijā:

ES ir dibināta, pamatojoties uz vērtībām, kas respektē cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, tiesiskumu un cilvēktiesības, tostarp minoritāšu tiesības. Šīs vērtības dalībvalstīm ir kopīgas sabiedrībā, kur valda plurālisms, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un kur nav diskriminācijas, kā arī valda sieviešu un vīriešu līdztiesība.¹

Pie brīvībām pieder arī reliģiskās ticības brīvība (Latvija ir daudzkonfesionāla valsts) un sekulārs pasaules uzskats. Pēdējās desmitgadēs Rietumu sabiedrībās vērtību orientācija vairāk sliecas prom no materiālās labklājības vērtībām (jo ir jau sasniegts atzīstams labklājības līmenis) uz dzīves kvalitāti apliecinošām vērtībām un individuālo pašrealizāciju.²

Taču militāro konfliktu un terorisma izplatības dēļ situācija 21. gadsimta otrajā desmitgadē liecina par to, ka priekšplānā kā pamatvērtība izvirzās drošība. Tas šajā laikā vērojams arī Latvijā — pirms trīsdesmit gadiem centrā esošo vērtību “brīvība” valstiskās neatkarības atjaunošanas laikā nomainīja jautājums par Eiropas Savienības, Latvijas valsts (*security*) un individuālo drošību (*safety*).

Postmodernā Eiropas daļa, sekojot vērtību relativismam, nonāk pie principa — miers par katru cenu! Šāda nostāja nav labvēlīga Ukrainai, jo ukraiņu dzīvības ir “tā cena”. Kristīgikonservatīvie paliek pie pārliecības, ka pastāv viena objektīva

patiesība, kas ir nemainīga (neatkarīgi no mūsu domām par to), un tā ir noskaidrojama. ASV šajā ziņā ir konservatīvāka, jo tur publiskajā diskursā bieži izskan vārds *justice* — taisnīgums, tiesiskums. Konservatīvo lozungs “Likums un kārtība” šajā gaismā parādās kā sabiedrības locekļu pienākums panākt taisnīgumu visās jomās. Sociāldemokrāti gan taisnīguma jēdzienu skata atšķirīgi un pieprasa no valsts tās atbildības pieaugumu, samazinot to, ko E. Bērks sauca par *labdarības tikumu*. Ja solidaritāte ir uzspiesta no augšas un labais darbs, rūpējoties par vājākajiem, notiek bez indivīda personīga lēmuma, tad *labais* nav noticis, ir notikusi piespiedu pārdale. Konservatīvie ir nevis pret solidaritāti, bet gan pret valsts lomas un atbildības nerimstošu pieaugumu.

21. gadsimtā ideoloģijas veidojas kā attiecības starp globālo un lokālo, pasaules telpu un vietējo ciemu. Pirms Otrā pasaules kara tas nebija tik aktuāli kā tagad. Zigmunds Baumanis brīdina: “Lokālais, ko atdala distance, zaudē savas nozīmes.”³ Tie, kas ir lokāli un dzīvo tikai vietēju dzīvi, pamazām kļūst sociāli atstumti. Ja lokālajam nav izejas uz pasaules telpu, tas sarūk. Taču arī mazais, neievērojamais var kļūt pasaulīgs, ja zina kanālus, kā iziet ārā no šaurās piesaistes savai vietai. Vietējās vērtības var saglabāt, ja tās nenorobežo no citiem, bet tieši otrādi, ieinteresē tos. Tāds ir bijis ES valstu sadarbības modelis pēdējās desmitgadēs, ko tagad ir sabojājis Krievijas uzsāktais karš Ukrainā.

Līdz ar uzbrukumu, ko 2022. gada 24. februārī Krievija sāka pret Ukrainu, vērtība “drošība” iznāk priekšplānā, jo Krievijas prezidenta runās izskan vēlmes atjaunot bijušo PSRS (kas nozīmētu arī Baltijas valstu iekļaušanu Krievijas iecerētajā impērijā), gan veikt uzbrukumu NATO un visai Transatlantiskajai savienībai, ieskaitot Eiropas valstis, ASV, Kanādu.

Daiļrunīgi šo Krievijas izraisīto karu raksturo krievu opozicionāre, rakstniece Jūlija Latiņina: *tas ir pēdējais Kijevas Krievzemes karš ar mongolisko ordu*

¹ Līgums par Eiropas Savienību: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12008M/TX>

² Interesanti no šodienas skatupunkta, ka vēl nesen, 2021. gada beigās, fokusgrupu dalībnieki pētījumā *Eiropas nākotne — Latvijas skatījums* par attiecībām ar Krieviju, vienprātīgi min domu: Latvijai jāveido pragmatiskas attiecības ar Krieviju, bet šaubās par Ķīnu. Nepaiet daži mēneši, kad kļūst redzams, cik maldinoši tas ir bijis. http://eppi.lza.lv/wp-content/uploads/2021/12/Eiropas-nakotne_raksts-A4_08.12.21..pdf 17.lpp

³ Zygmunt Bauman. *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity press, 1998, p. 18.

(kura ir iesakņojusies Krievijas militāriskā, parādās tā brutalitātē, ekspansijas tieksmēs, tādā Krievijā, kas nespēj dzīvot un attīstīties pati par sevi, bet allaž vēlas pakļaut citus).

Mūsdienu ES lideru uzrunās tagad izskan izpratne, ka uzsāktais karš ir vērstš ne tikai pret Ukrainu, bet gan pret visu rietumniecisko civilizāciju (par Krievijas ideoloģijas specifiku un atšķirību no Rietumiem skat. nodaļā "Ideoloģija, karš un Rietumu pasaule").

Ja putiniskajā ideoloģijā Ukrainas kara sākumā valdīja divi pamatjēdzieni: Ukrainas denacifikācija un demilitarizācija, tad pēc trim mēnešiem tie kļuva mazāk aktuāli (Krievijai šajā ziņā nav stabils valsts ideoloģijas). Tiek stāstīts par Krievijas īpašo civilizāciju, kas aplaimos nepareizu ceļu ejošās valstis ar pareizām dzīves vērtībām. Vēl savdabīgāku skaidrojumu jeb pienesumu putiniskajai ideoloģijai, būvējot viņu valstsvērtības, ir izdomājis Ermitāžas direktors Mihails Piotrovskis.

Ja ideja par Krievijas īpašo civilizāciju (vienu brīdī tā bija Eirāzijas ideja) nošķir krievu kultūru no Eiropas, jo karš prasa pretstāvi, tad Piotrovskis lietas pavērš taisni otrādi: pati Eiropa vairs nav eiropiska. Krievija ir saglabājusi īsteni eiropieisku garu un klasiskās vērtības. Krievija ir tāda pati daļa no Eiropas kā Francija un Itālija, tikai īstenāka, labāka, pareizāka ar visu savu pareizticību, kuras netrūkst arī Eiropā. Netiks pieļauta nekāda krievu kultūras cancelēšana (cancel jeb izslēgšanas kultūra). Krievija saglabās tieši eiropieisku, jo Rietumi ir pārvērtušies par PSRS mantinieci, kur valda cenzūra, izslēgšana, nesaprašana, dubultmorāle. Tā, piemēram, Čehovs neko nebūtu uzrakstījis, ja savā radošākajā periodā nebūtu bijis Itālijā, jo tieši krieviskā dvēsele saprata pasauli un eiropieisku garu. Ermitāža teju vai 300 gadu ir izstādījusi Rembrantu, un kurš to ir saglabājis? Tas ir krieviskais Rembrants, tieši tāpat kā krieviskais Pols Gogēns, Vinsents van Gogs, Klods Monē, Pablo Pikaso. Pati Eiropa tā nemaz viņus nenovērtēja, vajadzēja nākt vecticībniekiem Morozovam un Šukinam, kuri izprata šīs Rietumu mākslas vērtību, un tā glabājas Krievijā.

Piotrovskis apgalvo: mūsu kultūras eksports ir svarīgāks nekā imports. Tā ir mūsu īpašā specoperācija. Neko no lielajām vērtībām nevajag noraidīt. Vēl varenāk skan viņa paziņojums par kara pamatojumu: katram vajag pašapliecināšanos, tādu vajag krievu cilvēkiem, karavīriem, kā arī visai Krievijai. Tāpēc šim karam ir jēga! Mēs, krievi, esam tā Eiropa, bet vai Eiropa ir tā Eiropas Savienība? Jāšaubās!

Par uzklausišanas vērtu nostādni, kā uzskaitīt Rietumu vērtības, var uzskatīt teologa, filosofa, Luterā akadēmijas mācībspēka Gunta Kalme runu saistībā ar Raivja Zeltīta grāmatas "Pauls Jurevičs un latviešu tautas misija" atvēršanas pasākumu Kara muzejā, kur viņš, nostādamies Latvijas nacionālā valstiskuma attīstības pozīcijās, aplūko Eiropas vērtību nozīmi.¹ Viņš tās pareizi uzskaita (dažiem liksies pārspīlēts militāro un reliģisko vērtību uzskaitījums, taču no 2022. gada pavasara perspektīvas patlaban tas ir vietā):

"Mēs piederam pie Rietumu civilizācijas, tās vērtību komplekss ir veidojies vairāk nekā 2500 gadu garumā. Tās avoti ir grieķu filozofija, literatūra, estētika, māksla, arhitektūra; romiešu taisnības izpratne un tiesības, valsts pārvalde, inženierprasmē, militārā kultūra un karotprasmē; kristietības humānisms, aksiomātiska cieņa pret cilvēku, dzīvības svētums, īpašais sievietes statuss, žēlsirdība, diakonija, dievbijība u. tml."

Šis skatījums principā sakrīt ar tā saucamās ES Konstitūcijas 2.§ galvenajām vērtībām [netika pieņemta, jo pret, iespējams, ka iekšpolitisku problēmu dēļ, nobalsoja Francija un Nīderlande, Latvijā Saeima nobalsoja par)².

¹ Guntis Kalme. Filozofa un tautas misija. Par Raivja Zeltīta grāmatu dr. Pauls Jurevičs un latviešu tautas misija. <http://spektrs.com/visas-zinas/guntis-kalme-par-raivja-zeltita-gramatu-dr-pauls-jurevics-un-latviesu-tautas-misija/>

² Maija Kūle. Vērtību izpratnes atainojums ES izveidē un Konstitucionālajā līgumā. Grām.: *Latvija un ES: Problēmjautājumi ekonomikā, politikā, tiesībās, filozofijā un lingvistikā*. Zin. redaktore R. Karnīte. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 2004. 83.–92. lpp.

Jautājums par Eiropas vērtībām Latvijā ir saistīts ar:

- Latvijas dabu, ģeogrāfisko piederību, no kuras izriet ģeopolitiskās ievirzes;
- kristietību Latvijā un kristīgajām vērtībām kā Eiropas civilizācijas pamatu;
- apgaismības un humānisma vērtību iemiestošanos Latvijā un latviešu dzīves praksēs;
- 19. gadsimta nacionālo kultūru, valodu attīstību, kas nozīmēja nevis latviešu tautas savrupināšanos, bet gan iekļaušanos tālaika Eiropas garīgajā nacionāloromantiskajā pacēlumā;
- Latvijas valsts kā nācijas politiskās vērtības radīšanu 20. gadsimta sākumā un atjaunošanu 20. gadsimta beigās;
- pretestību Latvijas okupācijas režīmiem 20. gadsimtā, apliecinot tautas pašnoteikšanās tiesības un individuālo brīvību kā vērtības;
- racionālisma, zinātnes un tiesiskuma vērtību izkopšanu;
- miera, solidaritātes un tolerances vērtību apliecinājumu Latvijā 21. gadsimtā.

Vērtību izpausmes un apliecinājumi saskatāmi vēsturiskos dokumentos, literāros darbos, politiskos manifestos, programmās, likumdošanā, filosofiskos traktātos, mākslas darbos, dzīvesstāstos, rīcību modeļos u. c. Valstiskās vērtības uzrāda Satversme un tās preambula.

Laikā, kad nepastāvēja Latvijas valsts, t. i., pirms 1918. gada, metodoloģiski grūti atdalīt latviešu tiešanos uz politiskajām un atsevišķi sociālajām vērtībām, jo tautas izaugsme par nāciju nozīmēja kopīgu vērtību skatījumu: brīvība, izglītība, valoda, valstiskums, nacionālā pašapziņa, labklājība, drošība. Līdz pat valsts dibināšanai vērtības, kas virzīja latviešu tautas attīstību, plašā mērogā var raksturot kā kultūras vērtības, pie kurām pieder gan sociālās — taisnīgums, tiesiskums, sociālā brīvība, gan vēlāk — politiskās vērtības, kas visupirms nozīmēja nacionālās pašnoteikšanās tiesības — dibināt savu valsti kā politisku un starptautiski atzītu vērtību.

Eiropas civilizācijas attīstības virziens iet pa līniju: no kopienas ideāliem uz personības liberālajām vērtībām, kuras politiski nosaka ANO Universālā Cilvēktiesību deklarācija un kuras iespējams realizēt tikai brīvā, tiesiskā un demokrātiskā kopienā. Aplūkojot Latvijas (kamēr nebija Latvijas valsts, šo vārdu lieto ģeopolitiskā un teritoriālā nozīmē) un latviešu attīstības vektoru, jāpievienojas nosacījumam vērtību izpratnē — progress, sākot no kopienas vērtību apjaušanas — “tautas gara” izteiksmes iet uz brīvas un atbildīgas individualitātes vērtībām, kas savukārt rada jaunas kvalitātes kopienas — nāciju savā suverēnā, modernā, labklājīgā valstī.

Filosofo Elga Freiberga spriež, kāpēc Rietumeiropas vērtības uzreiz nekļuva par mūsējām:

“Latvijas sociālās dzīves heterogēniskums, sociālā atsvešinātība kavē mūs lai runātu par izolotām kopīgām vērtībām Latvijas sabiedrībā. Cēloņi un apstākļi atsvešinātībai ir skaidri — tie ir vēsturiskas dabas. Tie nāk no sociālisma laika pagātnes, kad vērtības, kas balsta cilvēka dzīvi un pašnovērtējumu, sistemātiski tika iznīcinātas, sākot no reliģiskajām vērtībām un beidzot ar politiskajām un individuālajām vērtībām.

Var teikt, ka Latvija un Rietumeiropa pēdējos piecdesmit gadus (1945–1990) gāja pretējos virzienos. Ja Rietumeiropā individuālā pašvērtība un brīvība kļuva par arvien dziļāku un dziļāku dominējošo vērtību pamatu, Latvijā individuālisma dominēšanu ilgstoši pārmāca nošķirtība, norobežošanās un vienaldzība”.¹

Tomēr Latvijas līdzdalība Eiropas Savienībā un gadsimtu ilgā tiešanās uz eiropisko dimensiju dod iespēju meklēt šīs eiropiskās vērtību sistēmas klātesamību Latvijā.

¹ Freiberga E. European Values and Latvian Identity // National Identity and Vision of Europe // Annals of the European Academy of Sciences and Arts, vol. 28, Nr. IX, MM, p. 37.

Kritisks skats uz Eiropas vērtībām atbilst eiropiskajam garam. Tāpēc ir vērts aplūkot dažus apsvērumus, pat ja tie šķistu *ķecerīgi*.

Latvijas un Eiropas intelektuālajā telpā nerimstas visdažādākās runas par vērtībām, ko galvenokārt uzlūko kā ļoti atbalstāmas, progresīvas, mūsdienīgas. Tās ir vērtības, kuras raksturo eiropisko kultūru visā tās dažādībā un pretrunīgumā. Tiek meklēti ceļi, kā atrast vienojošo un samierinošo. Turklāt par filosofijas uzdevumu nereti uzskata šo vērtību apliecināšanu un pamatošanu. Tomēr meklētajām un atrastajām vērtībām piemīt vēl kāda dimensija.

Visupirms, kas tad tās ir par vērtībām, kuras ir nozīmīgas mūsdienu eiropiešiem? Priekšplānā ir tādas vērtības kā demokrātija, vienlīdzība, cilvēktiesības, tolerance, saticība, līdztiesība, miers. Piemēram, Eiropas Savienības Berlīnes deklarācijā (2007. g.) runā par “mieru un labklājību”, par “tiesiskumu”, par tādu vēsturiski aizdomīgu lietu kā “nedabiskā Eiropas sašķeltība”, par “savstarpēju respektu un atbildību, labklājību un drošību, iecietību un iesaisti, taisnīgumu un solidaritāti”. Protams, tās nav vienīgās vērtības, ko eiropieši atzīst par savām un nozīmīgām.¹

Pēc diviem gadiem Lisabonas līgumā (2009. g.) tiek paskaidrotas Eiropas Savienības pamatvērtības:

“Savienība ir dibināta, pamatojoties uz vērtībām, kas respektē cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, tiesiskumu un cilvēktiesības, tostarp minoritāšu tiesības. Šīs vērtības dalībvalstīm ir kopīgas sabiedrībā, kur valda plurālisms, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un kur nav diskriminācijas, kā arī valda sieviešu un vīriešu līdztiesība.”²

Eurobarometer ziņojumā (2012. g.) ir sniegts eiropiešu vērtību uzskaitījums. Te no izplatītākās uz leju: cilvēktiesības, cieņa pret cilvēka dzīvību,

miers, demokrātija, individuālā brīvība, likuma vara, kā arī vienlīdzība, solidaritāte, tolerance, pašrealizācija, cieņa pret citām kultūrām un pats pēdējais — reliģija.³ Kas kopīgs visām šīm labajām vērtībām? Māris Kūlis LU konferences sekcijā “Letonika — vērtību pētījumi: filozofiskās idejas un personības” (2017. g.) izsaka tēzi, ka vienojošais elements ir vājums.

Tātad tieši vājums ir tas, kas vieno lielu daļu eiropisko vērtību — “būt vājam” ir viens no mūsdienu Eiropas vadmotīviem.

Šāda situācija ir iespējama, ja lietošanā tiek pieņemta orveliskā jaunruna. Kas tad ir orveliskā valoda? Orvels romānā “1984” lieto jēdzienus *newspeak*, *oldspeak* un *doublethink*, kas latviski attiecīgi ir “jaunruna”, “vecruna” un “dubultdoma”. Totalitārās varas iedibinātās jaunrunas ir vārdu krājums, kas tika veidots tā, lai panāktu dubultdomāšanu, kas ir morāla, intelektuāla divdomība. Viens ir otrs, un otrs ir pirmais. Jaunruna tātad ir politiska valoda, kas tiecas radīt noteiktu attieksmi pret lietām. Jaunrunas mērķis ir nepieļaut iespēju paust domas, kas neatbilst oficiālajiem paziņojumiem, tādējādi likvidējot arī iespēju šādas konfliktējošas idejas pat iedomāties.

Tematu “vājums kā vērtība” ilustrē apvērsumi. Tas, kas izskatās “vīrišķīgs”, tomēr esot “sievišķīgs”. Kas parādās spēcīgs, tas tomēr esot vājš. Ja kāds ir bravūrīgs, rādās spēka pilns, apliecina savu varēšanu, tad “patiesībā” (sic!) šis cilvēks nav tāds kā izrādīja sevi, bet “patiesībā” šīs personības iezīmes pavisam noteikti ir kādas traumas paliekas. Tātad viss esot otrādi. Redzamais ir neredzamais, un neredzamais ir redzamais, jeb redzamais ir aplamais, un neredzamais ir patiesais.

Atgriežoties pie Eiropas vērtībām, paskatīsimies uz dažiem eiropisko vērtību piemēriem. Viena no visaugstāk vērtētajām vērtībām ir miers pretstatā karam, kas ir kaut kas jauns. Neapšaubot šo vērtējumu, tomēr redzams, ka tieši karā izpaužas sasprindzinājums un spēks un vara. Karš ir vara,

¹ Berlīnes deklarācija, https://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_lv.pdf

² Lisabonas līgums, C 306/11, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN>

³ Standard Eurobarometer 77 Spring 2012. The values of Europeans.

un vara ir spēks. Kā Hēgelis reiz "Tiesību filosofijā" rakstījis, karš "nav absolūts ļaunums" (§ 324) un ir nepieciešams sabiedrības morālajai veselībai.

Atskatoties uz mūsdienu situāciju Eiropā, par piemēru var izmantot situāciju, kurā Vācijas sociāldemokrātu līderi noraidīja NATO izvirzīto mērķi atvēlēt aizsardzībai vismaz 2 % no iekšzemes kopprodukta, argumentējot, ka nevienam nav vajadzīga spēcīga armija Eiropas vidū. Citiem vārdiem, acīmredzot labāk ir būt vājiem.¹ Tas ir mainījies tikai kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā, kas radīja reālus, fiziskus draudus arī Vācijai. Tiesa, par reālām pārmaiņām — tādām, kas patiešām tiek īstenotas, nevis tikai iepļānotas — varēs spriest vienīgi nākotnē.

Nākamā apspriežamā tēma: kompromiss. Ar šo jēdzienu saprot vienošanos, izlīgumu starp pusēm ar pretējiem, atšķirīgiem uzskatiem, kas panākts, savstarpēji piekāpjoties. Tātad tā ir nevis abu pušu uzvara vai abu pušu zaudējums, bet gan — viduvējība. Kaut kas mazāk nekā kārotais. No vienas puses, tas ir slavējami, jo atceļ konfliktu, taču, no otras puses, tas apliecina vājumu. Kompromiss ir vajadzīgs tikai tad, ja pietrūkst spēka. Kompromisā strīdnieki pieņem savu vājumu jeb spēka trūkumu. (Teikt, ka piekāpjas spēcīgie, ir vienkārši smieklīgas vājlaužu fantāzijas.)

Tolerance — citiem vārdiem, izturība vai iecietība jeb paciešana. Taču tas arī būtībā nozīmē paciešanu, kas citādi būtu neciešams, nepatīkams. Tāds, no kā gribas atsvabināties. Savukārt pieņemot neciešamo jau nenozīmē kļūt par citādu cilvēku, kam dotais pēkšņi kļūst paciešams. Drīzāk paciešana ir piekāpšanās iz vājuma. Tātad tolerance ir piespiedu stāvoklis, kurā jāpacieš tas, kas citādi būtu nepaciešams. Tas ir vājums. Savukārt, runājot par tabu jēdzienu — demokrātija — kārojas teikt, ka tā ir masu tolerance.

Vēl cita vērtība ir marginālību padarīšana par centrālo, ko politikas tekstos pazīst arī kā "minoritāšu

aizstāvēšanu". Šī vērtība, protams, ir ļoti slavējama. Taču arī tajā izpaužas vājums kā vērtība. Proti, ja vairākums ir spēks, tad šajā gadījumā jārūnā par spēka ierobežošanu vājāko labā. Citiem vārdiem, tā ir līdztiesība — vēl viena atzīta vērtība. Kūlis uzsver, ka te nav runa par šo vērtību politisko vai morālo vērtējumu. Citādi sakot, līdztiesība ir normalizācija, kurā spēks tiek apslāpēts, lai to savukārt piedēvētu vājumam. Domājams, tā ir spilgtākā vājuma izpausme. Kūlis sava referāta noslēgumā konstatē, ka **to pat varētu saukt par birokratizētu vājuma kultu.**

Šāda Eiropas vērtību analīze ir nestandarta, ļoti netipiska mūsdienās, tomēr tāda pieeja nav sveša Eiropas kultūrai.

Par šo tematu ir runājis Frīdrihs Niče. Darbā "Par morāles ciltsrakstiem" viņš raksta, ka pastāv divas morāles, kas savā starpā cīnās. Viena ir dižājo ļaužu, varoņu un spēcīgo morāle, bet tai pretī ir vergu morāle. Vergu morāle ceļas, kā raksta Niče, iz judeokristīgās tradīcijas, kura caurcaurēm ir verdziska. Viņš nepaguris klāsta, ka kristietība ir vergu apvērsums, kas morāli ir padarījusi par tādu, kādu to pazīstam mūsdienās. Viņaprāt mēs dzīvojam ar vergu morāli. Tā slavina vājo un apkāro spēcīgo. Tā tiecas izlīdzināt diženumu, lai tas neapspiestu vājos.

Niče teiktais ir arī mūsdienīgs. Protams, eiropiskās vērtības, kas atbalsojas gan Eiropas, gan Latvijas intelektuālajā telpā, visdažādākajos veidos ir slavējamas. Kūlis referātā secina, ka tomēr nepamanīts paliek aspekts, ka tajās ieskanas vājuma dimensija: nevis uzvarēt, bet samierināties; nevis tiekties uz sevi un savu spēku, bet to atcelt par labu visam citādam.

Ir publicētas vairākas nozīmīgas monogrāfijas par vērtību tematiku, tajā skaitā Maijas Kūles monogrāfija "Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā"² un Igors Šuvajeva eseju krājums "Laika raksturojums"³

¹ "Vācijas sociāldemokrātu līderi noraida mērķi aizsardzībai atvēlēt 2 % no IKP" *Tvnet*, <https://www.tvnet.lv/4562763/vacijas-socialdemokratu-lideri-noraida-merki-aizsardzibai-atvelet-2-no-ikp>

² Maija Kūle. *Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā*. Rīga: FSI, 2016.

³ Igors Šuvajevs. *Laika raksturojums*. Rīga: FSI, 2013.

Lielisku Eiropas šābrīža raksturojumu sniedz Vita Matīsa:

“Eiropas nākotne nav atrodama lauksaimniecības subsīdijās vai eirozonas paplašināšanā, šie faktori nav Eiropas vīzijas motori, un, ja tie tādi ir, tad, piedodiet, tie eiropiešus īpaši neiedvesmo. Eiropas būtība, manuprāt, ir tā, ka eiropietis nav tikai kaut kāds ekonomikas patērētājs, bet kultūras cilvēks, domājoša būtne, tādās civilizācijas sastāvdaļa, kura mēģina tiekties uz kaut ko augstāku.”¹

Viņa turpina:

“ES kļūda no pašiem tās pirmsākumiem bija likt uz labklājību pārāk lielu akcentu. Sākotnēji Eiropa bija principu un vērtību kopums, kura meklēja savu institucionālo ietvaru, bet tagad ir pretēji — ir institucionālais ietvars, kurš meklē principus. [...] Eiropas vērtības balstās uz vairākiem vaļiem, no kuriem viens, jā, ir kristietība, Jeruzaleme, bet otrs tikpat spēcīgs — Senās Atēnas, kas pārstāv sekulāro humānismu un kritisko domāšanu. Vēl klāt nāk Romiešu tiesiskums un apgaismības periods. Eiropa ir šo strāvojumu mijiedarbības rezultāts, un lielākoties tos ir izdevies veiksmīgi apvienot.

Dažās valstīs, piemēram, Zviedrijā, uzskatot, ka uz kristietību likts pārāk liels akcents, vairāk uzsver sekulāro humānismu.

Eiropas attīstība jau gadsimtiem virzījusies uz to, lai visu vairs nenosaka viens cilvēks no augšas — priesteris, pāvests vai kāds cits, kuram jāizrāda dažādi reveransi un indulgence. Visa protestantisma kustība un apgaismība bija vērsta pret diktātu no augšas, iestājoties par viedokļu dažādību, indivīda vērtību un brīvību no jebkādas pakļautības. Sevišķi šis nošķirums starp sekulāro valsti un baznīcu bijis izteikts Francijā, kur par to iestājās Lielās franču

revolūcijas principi. Uzsverot savu atbalstu tā saucamajām tradicionālajām vērtībām, tādi politiķi kā Marina Lepēna un citi, ieskaitot Vladimiru Putinu, patiesībā liek akcentu tikai uz kādu vienu ierobežotu Eiropas vērtību strāvojumu, to interpretējot pēc savām vajadzībām. [...] Ir slavena anekdote: Krievija atrod atbalstu Eiropas kreisajos, jo tie ir antiamerikāniski. Krievija atrod atbalstu Eiropas labējos, jo Krievija pārstāv tradicionālās vērtības. Un visus, kas ir pa vidu, Krievija ir nopirkusi.”²

Daudzas monogrāfijas veltītas tam, ka eiropieši negrib cīnīties, bet par visu visvairāk vēlas dzīvot labklājībā, neatsakoties no sasniegtajiem labumiem. Tas rada situāciju, ka eiropieši ir kļuvuši laiski, pasīvi savā labklājībā. Ja 2022. gada pavasarī par piedāvājumu samazināt par 1 grādu siltuma savos centralizēti apkurināmajos dzīvokļos, lai ietaupītu enerģiju, ar kuras iepirkumu no Krievijas enerģijas avotiem (ogles, nafta, gāze) būtībā tiek finansēts karš Ukrainā, sākas diskusijas, tas nozīmē, ka tieksme pēc labklājības baudas simtkārt pārsniedz cilvēcisko solidaritāti un atbalstu karā cietušajiem.

Daļu eiropiešu fascinē dekadence, melanholija, mākslas dīvainības kā izaicinājums īstenu izaicinājumu priekšā.³ Eiropa noveco (cik daudz ir radītas pētnieciskās programmas par *ageing!*), vairs nav bērnu, kas “atražotu” šīs paaudzes. Eiropieši ir zaudējuši savu kristīgo aicinājumu un vairs neuzskata savu dzīvi par jēgpilnu (tik daudz traktātu ar pašnāvību apsēstiem varoņiem!). Draudi savai civilizācijai tiek novērtēti ļoti lēnām. I. Šteinbuka un Ž. Ozoliņa analizē vērtību rādītājus attiecībā pret Eiropas Savienību 2021. gada nogalē. Viņas min faktu, ka rodas kritiska situācija, kā atbild respondenti:

¹ <https://lvportals.lv/viedokli/280050-vita-matisa-vissliktakais-eiropai-butu-turpinat-ka-lidz-sim-2016>

² Turpat. <https://lvportals.lv/viedokli/280050-vita-matisa-vissliktakais-eiropai-butu-turpinat-ka-lidz-sim-2016>

³ Maija Kūle. *Eirodzīve. Formas, principi, izjūtas*. Rīga: FSI, 2006.

“[...] veidojas demokrātijas uztveres šķēres — uzticība Eiropas demokrātijai ir ievērojami augstāka nekā demokrātijai nacionālajā līmenī. Šāda situācija ir uzskatāma par kritisku, jo var pieaugt cerības, ka krīžu risinājumi un svarīgi politiski lēmumi ir sagaidāmi Briselē, kas var neattaisnoties, bet nacionālajā līmenī uzticēšanās var sarukt vēl vairāk”.¹

Jānis Stradiņš **latviešu mentalitāti** raksturo kā divējādību pilnu:

“Latviešu sabiedrība pārsvarā ir noskaņota konservatīvi, iestājas par aprobētām, stabilām vērtībām. 20. gs. sākumā sakāpinātais revolucionārais romantisms, kad ilgi apspiestā tauta “šurmēja debesis”, ir pagājis, mazākā vērtē ir opozicionāras, arī revolucionāras pieejas. Vērtējot latviešu mentalitātes raksturīgākās īpatnības, tiek minēta darba mīlestība, izturība (sīkstums), lepnums par savu tautu un

patmīlība, nosvērtība, cieņa pret dabu, mīlestība uz lauku dzīvi, taču līdztekus tiek akcentēta skaudība, skopums, [...], zems pašvērtējums, iesaiste konfliktsituācijās. Kāds ārzemju žurnālists atzinis, ka latvieši esot emocionālāki nekā igauņi, bet piesardzīgāki nekā lietuvieši. Latviešiem piemītot arī spēja vienlaikus ticēt gluži pretējām lietām, neesot nostiprinājusies konkrētu vērtību sistēma”.²

Latvijas kultūras vēsturē atkārtojas formulējums par individuālistu. Pēteris Zālīte raksta: “Arī latvietis ir ārkārtēji liels individuālists. Arī latviešu tautas dvēsele ir pilnīgi autonoma”.³ Tas ir fenomenoloģisks fakts, par ko daudz rūpju ir mūsdienās — kā šo vēsturisko individuālistu un dvēseļu autonomiju pārveidot par pilsonisko kopienu, politisko nāciju.

¹ Žaneta Ozoliņa, Inna Šteinbuka. Eiropas nākotne — Latvijas skatījums. http://eppi.lza.lv/wp-content/uploads/2021/12/Eiropas-nakotne_raksts-A4_08.12.21..pdf, 22. lpp.

² Jānis Stradiņš. Skatījums uz Latviju: vēsture, tagadne, tuvākā nākotne. *Latvija un latvieši*, 1. sēj. Rīga: LZA, 2018, 19. lpp.

³ Pēteris Zālīte. Latviešu tautas dvēsele. Grām.: *Akadēmiskā humanitārā tradīcija Latvijā un demokrātiskās kultūras tapšana. Raksti un avoti. 1920-1940*, sast. E. Buceniece. Rīga: LU Apgāds, 2022, 155. lpp.

5. Latvija un latvieši.
Vērtību nostādnes.
Posmi — no pagātnes
uz nākotni

5.1. Latvijas attīstības posmi un vērtības

Latvijas Tautas frontes darbības pirmajā posmā 1988.–1990. gadā centrā bija divas galvenās vērtības:

- **brīvība** (kā atbrīvošanās no padomju varas un komunistiskās ideoloģijas) un
- **Rietumu tipa labklājība** (pilnā spektrā kā dzīve pārtikušā sabiedrībā).

To var nosaukt par **romantiski nacionālā pacēluma (atmodas) ideoloģiju, kurā valdība mitoloģiski vērsta emocionalitāte (dziedošā revolūcija, Lāčplēša spēks!) un LTF politiku un juristu sagatavotā Latvijas valstiskuma atjaunošanas ideja un procedūra**. Tautas frontes laikā jau tapa ideoloģiskas kontūras. Tās galvenais mērķis bija atgūt savu valsti, likumdošanu, atgriezties pie Satversmes.

Otrs mērķis bija brīvība — gan valstiskā, gan individuālā. Tolaik bija ārkārtīgi daudz radošuma gan labā, gan sliktā nozīmē. Sliktais bija saistīts ar “prihvatizāciju” un situācijas izmantošanu savtīgos nolūkos, taču bija arī labas izpausmes mākslā, dažādu mācību iestāžu un organizāciju dibināšana un tā tālāk. Kā liecina viens no partijas “Latvijas ceļš” radītājiem, ideja par liberālisma ceļu nav bijusi izstrādāta pamatos, vienkārši šķitis, ka šis jēdziens visvairāk atbilst Rietumu progresā izpausmēm.

Nacionālai atmodai bija masu raksturs, liela paļāvība uz līderu saprātu un taktu, ticība veiksmei (kas vēsturē tika apliecināta) un kolektīvās pretestības spēja. Ne velti LTF biedri un simpatizētāji to laiku atceras kā vēstures skaistākos brīžus. Maija Kūle raksta:

“Robežšķirtne šeit neveidojās starp nācijām un tautībām, bet gan starp orientāciju uz Rietumu pasaules vērtībām un orientāciju uz komunistisko ideoloģiju”.¹

Raugoties no pasaules vēstures skatpunkta, jāatzīst, ka šāda — tik skaidra — vērtību pretstāve pastāv.

Pēc LTF uzvaras, 1990. gadā iegūstot politisko un ekonomisko varu valstī ar lielisku pārstāvniecību LPSR Augstākajā padomē, sākās periods, ko var dēvēt par padomju plānveida sistēmas likvidāciju un **kapitālistiskās sistēmas ieviešanu**. Citiem vārdiem, **par liberāli demokrātiskās sistēmas veidošanu**. Vērtību ziņā te bija svarīgas vairākas nostādnes:

- privātīpašums,
- brīvais tirgus,
- individuālais risks,
- brīvas vēlēšanas,

¹ Maija Kūle. Baltijas tautu pašapziņa, brīvības ideja un nevardarbīgā pretestība. Grām.: *Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgas cīņas pieredze pasaules kontekstā*. Sast. Jānis Škapars. Rīga: Zelta grauds, 2005, 56.–57. lpp.

- daudzpartiju sistēma,
- politiskās varas mainīgums, ko paredz demokrātija.

Attīstītās rietumvalstīs jau ir pierādījušas šīs vērtību kopas efektivitāti valstu attīstībā, taču labās lietas allaž pavada kas slikts — Latvijā sāka pieaugt neizglītota individuālisma sekmēts egoisms, mantkāre, konflikti, vardarbīgas attiecības (rekets), privatizācijas negodīgums utt.

Morāle no LTF laikiem, kad to sabiedrībā varēja raksturot kā teju absolūta vairākuma atzītu vērtību, radikāli samazinājās,

jo tika pamodināts pirmējā kapitāla uzkrāšanas plēsonīgais gars, kam morāle sveša. Daži to laiku dēvē par “džungļu kapitālismu”.

Nekāda valstiskuma ideoloģija, ko skaidrotu plašai sabiedrībai, netika radīta, izņemot juristu darbu pie tēmas par Latvijas valstiskuma atjaunošanu, nevis jaunas valsts radīšanu. Jaunā liberāli demokrātiskā kapitālisma vērtību izpratni nesekmēja ne IZM, ne KM, ne kādas citas ministrijas, ne partijas. Ierēdņi tolaik vēl jutās brīvi, bet ne jau tik ļoti, lai uzņemtos pašiniciatīvu mācīt par sistēmas maiņu skarošajām vērtībām. Liberāli ievirzītā partija “Latvijas ceļš” un ar to saistītie mediji bija galvenie rupori gan vērtību, gan ideju ziņā. Kad tika nodibināta ietekmīgā avīze “Diena” (galv. redaktore — Sarmīte Ēlerte), sākās mediju varas pirmais posms, jo redakcija stingri noteica, kam būt, kam ne.

Mediji nodarbojās ar skaļajām lietām (slepka-vībām, bandītismu, partiju intrigām), nevis ar izglītošanu par to, kas ir kapitālisms un kas tajā uzvar, kādās jaunās dzīves formās jāprot iekļauties, lai nonāktu pārtībā, nevis atpalcībā. Daudzi nesaprata sertifikātu ideju un izkaisīja tos pa vējam, pārdodot uzturcējiem. Augstskolas tikpat kā nereaģēja uz vajadzību skaidrot tautai, kas ir tirgus, īpašums, individuālā uzņēmējdarbība. Tāpēc par šo laiku daudzi jūtas apkrāpti.¹ Liberālā

izpratnē valstij nav pienākuma apmācīt tautu, kā dzīvot, katram pašam ir jāmanās. Tomēr tik strauja pāreja no laika, kad padomju vara valdīja pār visu un cilvēkiem nepienācās izrādīt iniciatīvu, uz laiku, kad ļoti daudz kas ir atkarīgs no katra paša (un no iespējas ieguldīt visur kur iegūto naudu, lai sāktu uzņēmējdarbību), radīja apmulsumu un atsvešinātību no valsts.

Jau kopš 1990. gadiem radās plaša starp varu un tautu, kas ir konstatējama arī šobaltdien un rada raizes: kas tad uzbrukuma gadījumā dosies aizsargāt šo valsti, jo “es mīlu šo zemi, bet nīstu šo valsti”? Pietrūka atjaunotās valsts pārstāvju, inteliģences vēlmes skaidrot sociāli-ekonomiskās izmaiņas, jo zem tirgus liberālisma karoga katrs “aizskrēja pats pie sevis”, no kapitālisma dzīves stila piesavinoties konfrontācijas māku, bet daudz mazāk — sadarbību.

Artis Pabriks 1998. gadā publicēja rakstu “Komunitārisma un individuālisma vērtību ietekme uz politiskās nācijas veidošanos Latvijā”. Par pamatu viņš izraugās liberālā demokrātisma idejas un personiskās brīvības, individuālisma, tiesiskuma vērtības. Raksts ir apgaismojošs, stāstot, kādas ir komunitārisma un individuālisma vērtības. Izvērtējot Latvijas 1990. gadu situāciju, Pabriks saskata divas tendences — pēc kolektīvām tiesībām un brīvībām un pēc individuālām brīvībām un tiesībām. Viņš norāda: “Politiskās nācijas izveidošana mūsu valstī ir Latvijas izdzīvošanas noteikums [...]”.² Pabriks atzīst, ka 1918. gadā Latvijas valsts dibināšana notikusi uz komunitārisma vērtību pamata, taču šīs vērtības nav nesušas labumu 1934. gadā, kad sabruka Latvijas demokrātiskā valsts (105. lpp.). Viņaprāt, etnisko kolektīvo vērtību pārsvars sabiedrībā bremzēja individuālo vērtību attīstību un tādējādi arī politiskās nācijas veidošanos Latvijā. Grūti gan iedomāties 1930. gadus Baltijas valstīs, kad tur būtu veidojusies tā saucamā politiskā nācija (skat. 10. nodaļu).

¹ Eglitis, Daina S., and Taņa Lāce. “Stratification and the Poverty of Progress in Post-Communist Latvian Capitalism.” *Acta Sociologica* 52, no. 4 (2009): 329–49. <http://www.jstor.org/stable/25652143>

² Artis Pabriks. Komunitārisma un individuālisma vērtību ietekme uz politiskās nācijas veidošanos Latvijā. Grām.: *Pilsoniskā apziņa*. Rīga: FSI, 1998, 98. lpp.

Viena no būtiskām vērtībām, kas netika pietiekami nostiprināta, ir kopība — tauta kā kopība, pilsoņu kopums, nācijas kopizjūta, kopdarbības rezultativitāte. Notika Hēgeļa aprakstītais filosofiskais apvērsums — cik Latvijas iedzīvotāji, pamatā gan latvieši, spēcīgi apvienojās ap Tautas fronti, tikpat strauji 1990. gadu otrajā pusē vienotības izjūta pajuka. Tautas frontes bijušo publicitāti, kad publiski tiek spriests par valsts kursu un vērtībām, centās noturēt spēkā Latvijas Intelīģences apvienība¹ (1995–2012, valdes priekšsēdētājs Jānis Škapars, prezidente Maija Kūle, aktivisti politologs Atis Lejiņš, ārste Gunta Ancāne, skolu vadītāju biedrības LIVA prezidente Laima Grebska, tehnoloģijas speciālists Jānis Stabulnieks, LZA prezidents Tālis Millers, akademiķe, ekonomiste Raita Karnīte u. c.). Taču šī asociācija ne tuvu nebija tik ietekmīga kā Tautas fronte. Latvijas Radio 1 daudzus gadus uzticīgi piekrita translēt stundām ilgās Intelīģences apvienības konferences, taču pamazām pierima, jo klausītāju skaits mazinājās — modē nāca citi komunikācijas veidi. Latvijas Intelīģences apvienība izdeva aptuveni 20 brošūru, lielākoties konferenču runu krājumus, kas tagad ir vēsturisks dokuments par to gadu izjūtām, vērtībām un idejām, kā panākt valstiskuma nostiprināšanu.

Vēsture rāda, ka kopības vērtības priekšplānā allaž liek konservatīvisms. Tomēr, spēkojoties ar tirgus un privātīpašumā sakņoto liberālismu, konservatīvisms, lāga neiedibinoties, ātri zaudēja. Latvijas Tautas frontes tik efektīgi un “mīļi” saorganizētā Latvijas tauta, kas 1988.–1991. gadā vienojās padomju varas padziņā, strauji sadrupa gabaliņos. Neko nelīdzēja dzejnieka Imanta Ziedoņa stāsts, ka, līdzīgi kā sērkokļu kastītē, būsim stipri, ja visi tur guļošie sērkokļi atradīsies cieši līdzās.² Tā nenotika.

¹ LIA dibināšanas idejas 1995. gadā, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/36932>

² Dzejniekam Imantam Ziedonim 1990. gados Kultūras ministrija pasūtīja uzrakstīt eseju par latviešu identitāti, ko izmantot ārvalstu vajadzībām. Tā tika iekļauta Kultūrpolitikas nostādnēs kā pielikums. Šajā darbā parādās lieliskā ideja par tautu sērkokļu kastītes veidolā.

Labi domātā privatizācijas (sertifikātu) ideja (tādā formā, kā to prezentēja LZA), lai sadalītu sociālistisko īpašumu, tika realizēta mērķveidā, iedarbinot sertifikātu tirgu un dodot iespēju lielajiem uzpircējiem vēlāk negodīgi privatizēt nozīmīgus īpašumus. Tas ir tikai viens piemērs, ko daudzi neaizmirst, atgādinot par neuzticību valsts sludinātajām vērtībām.

A. Pabriks gan 1998. gada rakstā domā citādi, ka sabiedrībā pār individuālajām vērtībām valdot komunitārisma un autoritārisma ideju pārsvars. Esot jāuzrāda pasēs etniskā piederība, nav atcelts dzīvesvietas pieraksts, diskusijās tiek runāts par kolektīvo vainu utt. (111. lpp.). Dominējot vācu intelektuāļu uzskats, ka nācija ir etnokulturāls, nevis tiesisks veidojums (it kā tas būtu nesavienojami). Latviešu tautas apspiestība PSRS laikā to atsvešināja no citām etniskajām grupām un valsts. Tomēr te jāpiebilst, ka no padomju valsts iekārtas bija atsvešināti brīvību alkstošie indivīdi, nevis etnosi, kas tomēr iekļāvās padomju sociāli ekonomiskajā režīmā.

Jāatzīst, ka jau pasen šī etniskā piederība dokumentos ir likvidēta un par vainu vispār neviens nerunā, jo valda pragmatisms, nevis ētikas dimensija. Pabriks vēl pārmet no padomju laikiem mantoto birokrātismu, kad iedzīvotāji eksistē valsts labad, nevis otrādi. Tur viņam taisnība, kaut tagad jāpiebilst, ka 24 gadu laikā Latvijas ierēdniecības seja ir mainījusies, kļūstot pieejamāka un izpalīdzīgāka.

Aicinājumos uz politisko nāciju Pabriks vēlas panākt stāvokli, **kad Latvijas iedzīvotāju intereses būs kļuvušas par valsts interesēm**. Diemžēl tāds stāvoklis nav ticis sasniegts visa ceturtdaļgadsimta laikā, jo notika valsts novešana gandrīz defolta stāvoklī pasaules finanšu krīzes laikā 2008. gadā, tam sekojošā budžeta redukcija (daudzās nozarēs finanses tika samazinātas uz pusi), nabadzīgā iedzīvotāju slāņa pieaugums, pensijas, kas nesasniedz iztikas minimumu, demogrāfiskā krīze utt.

Vērtība, kas kopš 1990. gadiem tika degradēta, ir taisnīgums. Taisnīguma trūkums vērojams līdz pat šim brīdim. Ja tādas vērtības kā “politiskās brīvības”, atjaunots valstiskums, tika iegūtas un pat

kļuvušas par pašsaprotamām (par neaktuālām, kas nav tā labākā attieksme), tad taisnīguma deficīts visskaudrāk jūtams gan milzīgajā trūcīgi dzīvojošo iedzīvotāju skaitā, gan skolotāju, mediķu, zinātnieku, policistu u. c. sabiedrības grupu neadekvātajā atalgojumā un tam atbilstošajā pazeminātajā “lūdzēju” statusā.

Diemžēl tika atmesta vīzija, ka Latvija varētu būt rūpnieciskās ražošanas valsts — visa ražošana tika izputināta, nemēģinot to pārveidot, pielāgot jaunajiem apstākļiem. Šo apsvērumu var vērtēt no ekonomiskā viedokļa, tomēr tam ir būtiska nozīme ideoloģiskās situācijas tapšanā. Tad tika sludināts, ka Latvija būs “tranzīta tilts starp Rietumiem un Austrumiem”. Daļa inteligences pret to izturējās kritiski — tā ir tāda jocīga situācija, jo uz tilta parasti neviens nedzīvo, bet zem tilta parasti notiek ne tās labākās lietas.¹

Nākamā ideja bija par finanšu kapitāla importu un eksportu — Latvija būs vieta, kur tiks glabāta liela nauda un Latvijas budžetam no tā kaut kas atlēks. Līdz krīzei, tas ir, apmēram 2007.–2008. gadam, šī ideja plauka un ziedēja, bet tad arī tai pienāca grūtas dienas un budžeta izdevumu daļas radikāla samazināšana.

2000. gadus var raksturot ar nostiprinātām Latvijas konstitucionālā valstiskuma oficiālām vērtībām: Latviju uzņēma ES, NATO, partiju spektrs ieņēma pozīcijas no labējā līdz kreisajam flangam, kā arī sadaloties pēc etniskā principa (kas pastāv arī patlaban), atbilstoši partiju programām tiek sludinātas vai nu nacionālas, vai globālas vērtības, individuālistisks vai kopienas dzīves stils (vienlaikus partiju vērtību sistēmas izpratne nereti šķiet ļoti virspusēja, dažkārt pat iekšēji pretrunīga, bez pamatojuma un saiknes ar praktiski redzamiem darbiem; citiem vārdiem varētu izteikt minējumu, ka partiju idejiskā nostāja ir tikai kā izkārtne, kuru partiju iekšienē ne īsti atbalsta, ne vispār līdz galam saprot). Priekšplānā iznāca

Eiropas Savienības noteiktās vērtības², turklāt lielas diskusijas par nacionālo vērtību apdraudēšanu neradās, jo Eiropas Savienība tolaik atstāja iespaidu kā nozīmīgs ģeopolitisks, finansiāls, birokrātiski stabils virzītājspēks.

Nacionālo vērtību aprūpi ir uzņēmušās “Nacionālās apvienības” partijas, kas sev allaž sakopo ap 8–10 % vēlētāju, tādējādi kļūstot pašapmierinātas un necenšoties piestrādāt pie valsts mēroga ideoloģijas nacionālā spārna, pie konservatīvismā balstīto vērtību apjēgšanas. Nacionālo vērtību liela mēroga paudēju jeb līderu patiešām trūkst, un tos aizstāj ar pasākumiem — Dziesmusvētkiem, Jāņiem, ikgadēju lāpu gājienu 18. novembrī, lielākoties izmantojot ideoloģijas estetizēti emocionālās formas.

Valsts mēroga ideoloģijas veidošanā no

1999. līdz 2007. gadam (un arī vēlāk) lielu lomu spēlēja nu jau bijusī valsts **prezidente prof. Vaira Vīķe-Freiberga**, būdama harismātiska, starptautiski atzīta personība.³ Tas ir laiks Latvijas vēsturē, kad atkārtojas prezidenta īpašā loma vērtību veidošanā (līdzīgi kā bija pirmskara Latvijā), kad *top valstiskuma, nevis tikai varas dēļ bīdītās partiju vērtības*. Vīķe-Freiberga ir Kanādas liberāli demokrātiskajā sabiedrībā augusi personība, un šo gaisotni viņa ir nesusi uz Latviju. Liberālā demokrātija viņai nav tirgus pārņemta, bet visupirms *kultūras demokrātija* ar milzīgu cieņu pret valstiskumu un starptautiskajiem sakariem (pat kara sākšana Irākā tiek atbalstīta Latvijas vārdā).

Laikposmu izvērtējumā par Latvijas attīstību pēc 1990. gada daži filosofi ir ļoti kritiski. Tā, piemēram, prof. Igors Šuvajevs skarbi raksturo Latvijas sabiedrību:

“.. iezīmējas sabiedrības receklīgums, sabiedrība ir tendēta kļūt par masificētu

¹ Maija Kūle. Intervija. <https://www.la.lv/ideologija-ka-ideju-kopums%E2%80%A9-saruna-ar-maiju-kuli>

² Maija Kūle. *Jābūtības vārdi*. Rīga: Zinātne, 2016; *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga: FSI, 2006.

³ Maija Kūle, u. c. par Vīķi-Freibergu grāmatā *Scientiae et Patriae: veltījums akadēmiķei profesorei Vairai VīķeiFreibergai 75. dzimšanas dienā*, Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 448 lpp.

indivīdu sabiedrību, kuri tiek deindividuālizēti un ilgojas pēc totalitarizējošām praksēm (vismaz virtuālām).¹

Šāds formulējums rāda, ka ideju kopa, kas vērsta uz Latvijas pilsonisko attīstību, īsti nav nostiprinājusies.

2000. gadi sāk uzrādīt plaisu starp 1990. gados radīto “Latvijas ceļa” doktrīnu par brīvo tirgu un pašpietiekamo, liberālisma vērtībās sakņoto individuālismu un vēlāk apjausto Skandināvijas tipa sociālās labklājības valsti, kurā ļoti būtisks pienākums ir rūpēties par mazāk spējīgajiem, nabagajiem un atstumtajiem.² Sociālās labklājības modelis sāk parādīties partiju idejās, taču nerealizējas dzīvē, kaut gan atsevišķus panākumus sociālajā aprūpē partijas mēdz uzrādīt.

Latvijā nav spēcīgas sociāldemokrātiskas partijas, kas nestu šīs idejas, jo sociāldemokrāti nespēja atjaunoties pēc 1990. gada gan subjektīvu, gan objektīvu apstākļu dēļ. Partijas “Saskaņa” nosaukšana par sociāldemokrātisku partiju drīzāk izskatās pēc izkārtnes (vai viņu nākotnes mērķa), nekā sociāldemokrātiskos principus realizētājas partijas.³ Tāpēc var uzskatīt, ka ne Latvijas valsts, ne partiju līmenī nav sociālās labklājības valsts vērtību nozīmīgu veicinātāju (sociālā reformisma idejas pēdējā laikā pauž ekonomikas antropologs Andris Šuvajevs), kaut gan, izvērtējot augsto nabadzības līmeni Latvijā, šādām idejām, spriežot pēc politiskās loģikas, būtu jāiznāk priekšplānā.

¹ Igors Šuvajevs. *Rūpēs par dvēseli. Vērtību likteņi*. Rīga: Zinātne, 2019, 241. lpp.

² Maija Kūle. Intervija. <https://lvportals.lv/viedokli/318503-maija-kule-ciena-ir-dzive-atzisanas-rezima-2020>

³ Piemēram, partijas “Saskaņa” tā laika biedrs un premjera amata kandidāts Vačeslavs Dombrovskis debatēs atzīst, ka viņa “īdevesmojošākā” grāmata ir Ainas Rendeas apcerējumi (tie ir krasā, radikālā pretrunā sociāldemokrātijas iejām).

2010.–2020. gados *tirgus un kultūras liberālismu* pamazām **pārņēma asākas, prasīgākas neoliberālisma pozīcijas**, kuru ietekme nāk no ārvalstīm (skat. 2. nodaļu par *woke* un *based* ideoloģijām). Nacionālās identitātes meklējumi ir diezgan kusli — valsts vārdā kopš 2006. gada tiek sludinātas izpētes programmas, tiek sarakstīti aptuveni 200 grāmatu, notiek 7 Letonikas kongresi, taču nepamet sajūta, ka nacionāli valstiskās vērtības negūst atbalstu valdību rīcībā. Latviskuma ideja lielākoties ir margināla, nacionālais tiek uzskatīts par bīstami tuvu esošu nacionālistiskajam skatpunktam, no kura atturas ES. ES bija vērojama tendence mazināt nacionālo valstu suverenitātes nozīmi un vairot ES ciešākas apvienošanas ideju.

Interesanti spriež viens no Krievijas–Ukrainas kara laika populārākajiem komentētājiem — jurists, advokāts Marks Feigins. Viņam ir jau 1,5 miljoni sekotāju, tāpēc tas sāk veidoties par plaši atbalstītu viedokli. Feigins atzīst (bez zinātniskiem, socioloģiskiem pierādījumiem), ka jebkura tauta pasaulē, ir nacionālistiska. Jo jebkura tauta iestājas par savām interesēm. Tādas tautas, kas nebūtu ieinteresēta sevī, nav. Pat ebreji, neraugoties uz viņu iekšējo pretrunīgumu Izraēlas valstī, spriež par savām interesēm iepretim citām tautām. Tāpēc nacionālisms jāuzskata nevis par grēku, bet par vispār izplatītu, parastu parādību.⁴ Šādā izpratnē nacionālisms tiek saprasts kā nācijas interešu aizstāvība.

“Nacionālās apvienības” politika, kā allaž, orientējas uz tās aptuveni 10 % atbalstītāju, vērtību izpausmes saskatot pirmām kārtām performatīvos pasākumos, kuros sapulcē lielāku tautas daļu nekā ir tās ikdienas atbalstītāji. Konservatīvi labējās vērtības centās sludināt “Tautas partija” (1998–2011), kas bija ievēlēta 4. Saeimas sasaukumā, līdz galu galā likvidējās. Šī partija, savulaik būdama Kultūras ministrijas vadībā, centās radīt stratēģiskus dokumentus, kuros pārsteidza ar diezgan modernu nacionālu

⁴ Feigin.

ievirzi, kā arī ar vēršanos pret multikulturālismu, kas tolaik bija uzplaucis kā ES pieņemta vērtība. Sāka iedibināties princips, ka katrai valstij, it īpaši mazai, ir vajadzīgs *kultūras nacionālisms*, kas apliecina nacionālo identitāti, kurā nav vardarbības, agresijas vai šovinisma ideju. Starp citu, Valsts kultūrpolitikas pamatnostādņēs līdz 2027. gadam ir minēts kultūras īpašais nozīmīgums: “veicināt izpratni par kultūru kā valsts pastāvēšanas priekšnoteikumu un sabiedrības attīstības resursu”. Formulējums par *valsts pastāvēšanas priekšnoteikumu* gan būtu pārdomājams, jo, ja nav valsts (tā tiek okupēta, pakļauta, anektēta), tad Latvijas kultūra diez vai realizēsies bijušajā latviskā un modernitātes guļnē.

Tomēr nevar noliegt, ka latviskuma iemiesošanās kultūrā, it īpaši mūzikā un mūziķos, pasaulē ir tikusi pieņemta kā viena no šālaika Latvijas raksturiezīmēm. Pasaulē visaugstāko atzinību ir sasnieguši tieši mūziķi, turklāt viņi uzsver saikni ar Latviju (diriģents Mariss Jansons, diriģents Andris Nelsons, operdziedātāja Elīna Garanča, Kristīne Opolais, Maija Kovaļevska, arī Aleksandrs Antoņenko u. c.). Latviskās piederības saikne ir daļa no šā kultūras nacionālisma, kas ar pozitīvu pienesumu iziet pasaulē.

Jānorāda, ka Kultūras ministrija 2021. gadā izsludināja konkursu par sabiedrības izglītošanu par Latvijas valstiskuma veidošanos. Tajā paredzēti vairāki emocionāli ievirzīti darbi par pretošanās kustību, vides objektu izveide, muzikālu lekciju cikls u. c. Kā labs piemērs jāpiemin Elīnas Kalniņas ekspozīcijas projekts “Sirdsapziņas ugunsurs”, sadarbībā ar mūsdienīgiem māksliniekiem Kristu un Reini Dzudzilo, kas nav mazsvarīgi, lai stāsts iegūtu atraktīvu vizuālo formu. E. Kalniņa formulē atziņu, kurai var piekrist: “Nav publiskas vēstures izpausmes kultūras jomā”.¹ Precīzāk sakot, par maz. Viņa min kino “Melānijas hronika”, seriālu “Sarkanais mežs”, taču tas ir daudz par maz.

Nacionālā kino attīstības stratēģija būtu jābalsta ne tikai uz mākslas radošuma izvērsumu, bet arī uz Latvijas valsts vērtību apliecinājumu. Taču ļoti vajadzētu rūpēties par to, lai abstraktās demokrātijas un valsts vērtības netiktu padarītas trafaretas, atsvešinātas un gala rezultātā nepatīkamas. Ļoti talantīgi mākslinieki, režisori ir galvenais nosacījums, lai, viņiem dodot vaļu, vērtības kļūtu atraktīvas un emocionāli piesātinātas. Guntis Zemītis intervijā min interesantu faktu par ASV kinematogrāfijas spēku.

“Filma par Rembo. ASV faktiski karu Vjetnamā zaudēja, taču parādās amerikāņu supervaronis, kurš pārspēlē šo karu un iziet no tā kā uzvarētājs, tādā veidā dzēsdams šo nacionālo traumu. Arī Krievija aktīvi izmanto šo metodi, uzņemot filmas par aktuāliem vēstures notikumiem.”²

Latvijā ar kino ir tā, ka mākslinieki nedrīkstētu ignorēt vēsturniekus un otrādi — ir svarīgi izmantot iedarbīgus mākslas līdzekļus, pat pieļaujot zināmas atkāpes no vēsturiskās realitātes, taču nenonākot līdz tās profanācijai, kas ir vēl bīstamāk. Taču kino iedarbīgums vērtību apliecināšanā ir jāizmanto daudz plašāk.

Valstī pastāv arī *politiskais nacionālisms*. Latvijā to pauž “Nacionālā apvienība”. Ja tās ir idejas, kas aizstāv nācijas augšupeju un attīstību un nenodara pāri nekam citam, tad tas nav nekas peļams. Jautājums — cik tajā visā ir iekšā cita noliegums un cik tas ir agresīvs? Nacionālisma ideju radikālajā galā ir sastopamas pārspīlētas idejas (kas nekādi nesaskan ar reālpolitikā iespējamajām darbībām), taču no latviešu tautas interešu un vērtību stiprināšanas viedokļa Nacionālās apvienības darbība ir vajadzīga. Īpaši tās nozīmei vajadzētu pieaugt valsts visaptverošās aizsardzības doktrīnas īstenošanā, zemessardzes spēku stiprināšanā un moderna patriotisma veidošanā.

¹ Nav liekas vēstures. IR, nr. 2 (610), 28. lpp.

² Guntis Zemītis. Lvportals.lv, 2018, 15.06.
<https://lvportals.lv/viedokli/296575-guntis-zemitis-ja-pasi-nevertesim-savu-vesturi-to-izdaris-kads-cits-2018>

Radikālisma klātbūtne Latvijā — tas ir jautājums par mēru.¹ Latviešu kā tautas pašapziņai ir vajadzīga refleksija, vēsturiskas studijas, okupāciju atmaskojums (darbs, ko Saeimā un kultūrā dara, piemēram, deputāts Edvīns Šnore u. c.).

Taču no ideoloģisko ideju veidošanas viedokļa nav piedodams, ka šīs apvienības teorētiķi (izņemot Raivi Zeltīti ar viņa grāmatām) tik maz uzmanības pievērš nacionālkonservatīvām nostādnēm kā vērtību sistēmai, filosofijai, teorijai un ētikai. Viņi drīzāk veido politiskos procesus, piedalās interešu “politbiznesā”, mēģina organizēt performances, bet ne strādā ar pārdomātu ideoloģisko karkasu nacionālajām idejām, kas būtu moderns, valstisks un sabiedrībai par labu nākošs. Liekas, ka allaž paredzamā līdz 10 % vēlētāju uzticība iemidzina interesi par nacionālkonservatīvo ideju apspriešanu un svaigu ideju radīšanu.

Marksistisko revolūcijas teoriju un graužošo praksi emancipācijas sasniegšanai mūsdienu eiropeiskā pasaule vairs neatbalsta. Tās vietā stājas personas izvēles tiesības pārvarēt savu piesaisti, piederību (un reizēm pat veselo saprātu kā vakcinācijas pretestības gadījumos). Demokrātija kā iztēlota agora (sabiedriskāšanās laukums) tagad ļauj atbrīvoties no šīs agoras, individualizējoties un cenšoties apmierināt savas brīvībā izsprukušās vēlmes, definēt savu lepnumu, rādīt savu mainīgo identitāti. Agora gan patiesībā nozīmē kopā būšanu, kopā sanākšanu un kopīgu līdzatbildību. Bet, ja

tā izšķīst mikroagorās jeb indivīdos, tad nenotiek nekāda kopā sanākšana un nav nekādas īstas demokrātiskas agoras. Latvija nupat ir sašķēlusies kā nekad, attiecību kārtošanā zaudējusi mēru, un tas nāks par sliktu visiem,² kaut Krievijas kara Ukrainā un draudu Baltijas valstīm dēļ būtu jāsaprot, ka ir pienācis laiks, kad nācijai jāsaliedējas.

Diemžēl pietrūkst sabiedriskās vienošanās par ideoloģijas (pozitīvā nozīmē) pamatprincipiem. **Šādu valsts idejisko kopnostādņu veidošana ietilptu tieši valsts prezidenta funkcijās — būtu jāsauc kopā nevis varas subjekti (deputāti un ministri), bet plašākā mērogā valstī aktīvā inteliģence/intelektuāļi, juristi, mākslinieki, vēsturnieki un filosofi, lai veidotu sabiedrisko consensus, kas mums patlaban — ģeopolitisko pārviržu un turbulencu laikā — vērtību ziņā ir vissvarīgākais.**

Krievijas ideoloģija pašlaik uzrāda visaugstākā mēroga vardarbīgu politisko nacionālismu, kas tiek raksturots kā fašisms (skat. 3.3. nodaļu) un kas izjauc pēc Otrā pasaules kara pastāvošo ģeopolitisko kārtību. Krievu kā izredzētās, pareizticībā balstītās nācijas, pašsapratne, lai atbalstītu kara ideju, ir ļaunu vērtību spilēs nonācis nacionālisms, kas ar bagātīgi finansētu mediju (īpaši Krievijas TV Pirmā kanāla) palīdzību ir pakļāvis daļu sabiedrības fašistiskiem uzskatiem. Taču it kā “fašisms” un “nacisms”, ko Krievijas ideoloģija piedēvē Eiropas tautām, īpaši Ukrainai, un arī Baltijas valstīm, ir tikai viņu pašu fašisma inversā forma, kas tiek lietota ideoloģiskajā karā, lai aizmiglotu jēdziena īsteno dabu.

¹ Sengrieķu domātāja Aristoteļa mācība par mēru ir izrādījusies ārkārtīgi svarīga, vērtējot mūsdienu politiskos un kultūras procesus. Tikums ir mērs. Skat. vairāk Maijas Kūles rakstā portālā “Telos”, “Par mēru”, Maija Kūle 2021-08-16 Izklāsti “Šobrīd Latvijā zem varavīksnes karoga skaļāk kliedz aizvainotie, bet ievainotie — nabadzībā grimstošie, veselību zaudējušie, politiski apjukušie, izglītību nedabūjušie — tiek pārkliegti. Par viņiem nav nekāda lepnuma (pride), jo viņi visi pieder pie mūžīgo rūpju sfēras, kas nav ne atraktīva, ne spēlēm pakļaujama, ne teatrāla.”

² Turpat, Maija Kūle. *Par mēru*. Telos, <https://telos.lv/par-meru/>

5.2. Kļūdas, kuras var nosaukt šodien

Kopš 1991. gada 30 gadu laikā ir tikušas veidotas nepareizas vērtību nostādnes, un to aplamības īpaši spilgti parādās 2022. gadā, kad Krievija sāka karu Ukrainā.

1. kļūda. 1990. gadu stratēģija: *Latvijai jābūt tiltam starp Rietumiem un Austrumiem*, attīstību bāzējot uz visa veida sakariem visupirms ar Krieviju, neņemot vērā diktatūras veidošanos Krievijā. Vita Matīsa stingri atgādina: "Izvēles priekšā — Eiropa vai Krievijas impērija — Latvijas valsts pamatlicēji nesvārstījās".¹ Bet mūsdienā Latvijā ir ļoti daudz cilvēku, kuru valdošais princips ir konjunktūrisms. Vara un nauda atrodas autoritārā virzienā? Labi, dosimies tur.²
2. kļūda. Tēze, ka Latvija tiek attīstīta nevis kā rūpnieciskās ražošanas un ar to saistīto inovāciju valsts, bet kā *pakalpojumu sfēras valsts*, it īpaši finanšu pakalpojumu sfērā.³ 2000. gados tika rekomendēta attīstība uzņēmumu formā, tādējādi arī universitātes kļuva par pakalpojumu sniedzējām, pārdodot studijas kā maksas preci. Pakalpojumu nozīmes pārspīlēšana ievilka Latviju arvien dziļākos patērētājsabiedrības tīklos, kas negatīvi atsaucās uz valsts pamatvērtību izpratni.
3. kļūda. Sabiedrisko mediju ignorancē attieksme pret valsts varu, neapjēdzot, ka viens no mediju uzdevumiem ir iestāties par valstiskuma vērtībām. Tāpat kļūda ir pārāk ilgstoši pieļautā sašaurinātā demokrātijas

izpratne, medijiem uzskatot, ka tie var īstenot savu žurnālistisko iegribu brīvību jebkuros apmēros un visos gadījumos. Mediju kā "ceturtās varas" alkas ieņemt "pirmās varas" lomu ir bīstamas Latvijai un ir ļoti liela kļūda no to puses, kuri to pieļauj.

4. kļūda. Nepareizi akcentētas Eiropas vērtības, priekšplānā un pāri visām citām ES vērtībām izvirzīts marginālais, it īpaši seksuālo minoritāšu kā mazākuma tiesības, kā arī robežu pilnīgas atvērtības ideja (attiecībā pret ekonomiskajiem migrantiem). Šāda uzvaru salikšana, priekšplānā izvirzot konkrētas, taču nebūt ne vienīgās ES vērtības, rada situāciju, par kuru Vita Matīsa saka, ka šīs "abas [vērtības] tikušas izmantotas kā sarkanās lupatiņas, lai sakaitinātu cilvēkus"⁴, un rezultātā, neņemot vērā plašas sabiedrības noskaņojumu, tā no eiropiskajām vērtībām tikusi grūsta putiniska režīma pseidotradicionālisma impēriskajās skavās.
5. kļūda. Netika pietiekami novērtēta Latgales reģiona situācija, tās vērtību orientācija, lielā Krievijas mediju ietekme un plaša iedzīvotāju identifikācija uz krievu valodas bāzes, kas 2022. gadā rada drošības riskus.⁵

⁴ Turpat, 15. lpp.

⁵ Ilgas Šuplinskas redakcijā izdotajā *Latgales lingvoteritoriālajā vārdnīcā* (Rēzekne, 2012) minēta šīs vārdnīcas funkcija: "mazināt represivitāti, ko latgalieši izjutuši vēsturiskās attīstības gaitā. *Apziņa, ka pārnovada latvieši izšķirīgos posmos nav atbalstījuši, kavējuši, vai vienkārši neiesaistījušies (kā tas notiek arī mūsdienās) Latgalei svarīgu jautājumu risināšanā, joprojām nostiprina svešā, citādā, bieži vien atsvešinātā latgalieša pozīciju.*" (11. lpp.). Jādomā, kas tas gan ir pārspīlējums, akcentēt latgalieša kā svešā lomu, neparādot, cik lielā mērā valstī tikusi atbalstīta Latgale, pat minētā projekta piešķirums īpaši Latgalei ir viens no nedaudzajiem atbalsta piemēriem.

¹ Vita Matīsa. Kad jēdziens "Eiropas vērtības" ir sašķobījies. *Mājas viesis*, Nr.11 (645), 7.-20.06.2018, 14. lpp.

² Turpat, 14.-15. lpp.

³ Lorencs, Juris. "Rīgas elitei" ir vienalga, kas notiek ar pārējo Latviju, laukos un mazpilsētās dzīvojošajiem. Saruna ar Andri Šuvajevu." *LA.lv*, 05.08.2019., <https://www.la.lv/rigas-elitei-ir-vienalga-par-parejo-latviju>

6. kļūda. Lieli finanšu resursi tiek ieguldīti tā dēvētajā sabiedrības integrācijā, taču tās panākumi ir apšaubāmi un nav godprātīgi izanalizēti.¹ Integrācijas reālais līmenis ir svarīgs faktors Latvijas drošībai 2022. gadā un turpmāk.

Trāpīgi kļūdas un atbildības kavēkļus redz sociologs, profesors Tālis Tisenkopfs:

“Pārlietu liels individuālisms un nerēķināšanās ar sabiedrības kopīgajām interesēm; peļņas privatizācija un zaudējumu nacionalizācija (kas izraisa netaisnīguma izjūtu); kolektīvo atbildības mehānismu vājums; cilvēku klusēšana un vienaldzība.”²

Jāatzīst, ka pa desmit gadiem, kopš profesors izdarīja secinājumu, nekas daudz nav mainījies. Cilvēki klusē, jo neredz jēgu protestēt. Ja protestē, tad skaļi, šauri politiski, bez valstiska vēriena. Individuālisms ir pārvērties egoismā, ko pārtrauc līdzjūtība un atbalsts Ukrainas cilvēku ciešanām. Peļņas privatizācija norit kā parasti, tikai uzteicami, ka Latvijas lielāko bagātību nevienam nav izdevies privatizēt (piemēram, “Latvijas valsts meži”). Vienaldzība pret politiskās varas vēlēšanām pieaug. Pašvaldību vēlēšanās 2021. gadā piedalījās ļoti mazs vēlētāju skaits. Pilsoniskā sabiedrība veidojas, īpaši jāatzīmē ziedošanas kustības. Politiskā nācija neveidojas, jo nav pārvarētas latviešu un lielākās mazākumtautības — krievu — politisko pārstāvju domstarpības par vēsturi, okupāciju, padomju varas nodarījumiem, valsts pamatvērtībām. No Latvijas valsts un sabiedrības vērtību skatpunkta ir bijušas šādas kļūdas.

- **Nav tikusi mērķtiecīgi veidota pamatvērtību hierarhija,** par to nav

¹ LU Filozofijas un socioloģijas institūts publicēja analītisku darbu *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: FSI, ĪUMSILS, sast. Leo Dribins, 2007. Tomēr politikas veidotājus secinājumi maz interesēja.

² Tālis Tisenkopfs. Individuāla atbildība: krīzes izaicinājums šodienas Latvijā. Grām.: *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU apgāds, 2012, 363.–365. lpp.

rūpējusies neviena ministrija, neviena struktūra (toties ir radīti neskaitāmi stratēģiskie dokumenti, kuros tiek minētas vērtības, bet dokumenti bieži ir deklaratīvi vai to radīšanu iniciējusi Eiropas Komisija, piešķirot finansējumu).

- **Valsts simtgade. 2018. gads. Vērtību revīzija.** Aplūkojot situāciju Latvijā saistībā ar valsts simtgades tuvošanos (2018. g.) akadēmiķis Jānis Stradiņš ievadā raksta:

“Daži lietpratēji uzskata, ka dzīves līmenis Latvijā pašreiz esot augstāks nekā jebkad agrāk sasniegtais, taču Latvijā joprojām ir sociāli ļoti noslāņojusies sabiedrība ar visai dziļu ienākumu plaisu starp turīgajiem un trūcīgajiem cilvēkiem. Skaudras ir pretrunas arī zināšanās balstītajos sektoros. No vienas puses, Latvijā kļuvies ievērojami vairāk cilvēku ar augstāko izglītību un angļu valodas zināšanām, pēc atkopšanās no 2009. g. krīzes ātros tempos aug eksports, galvenokārt uz attīstītajām Rietumvalstīm. Taču Latvijas uzņēmumi mazāk nekā 2004. g. pelna ar inovācijām, zinātnē tiek investēts maz, un tālākizglītībai mūža garumā pievēršas mazāk pieaugušo nekā 2004. gadā. Nemainīgi palikuši ļoti zemie uzticēšanās rādītāji dažādām valsts institūcijām, sākot ar parlamentu (Saeimu) un valdību, beidzot ar Eiropas Parlamentu, kas ir raksturīga šo valstu iezīme un īpaši spilgti vērojama Latvijā”.

Šīs uzskaitītās problēmas (likstas) lielā mērā turpinās (ar tendenci nebeigties) jau kopš 1990. gadiem — sociāli noslāņojusies sabiedrība, nabadzīgo slāņa pieaugums, ieskaitot trūcīgos pensionārus, vidusšķiras nestabilitāte, netiek attīstīta zināšanu sabiedrība, netiek pietiekami investēts augstskolās un universitātēs³.

³ Ivars Kalviņš. Intervija. “..ar badināšanu nevar panākt izaugsmi”. <https://www.lza.lv/aktualitates/jaunumi/920-lza-prezidents-ivars-kalvins-ar-badinasanu-nevar-panakt-izaugsmi>; Zinātnes Vēstnesis, 1 (617), 2022. gada 31. janvāris.

Tagad, pēc divām desmitgadēm, var secināt, ka zināšanu sabiedrība un zināšanu ekonomika bija ES ideoloģiskajā virtuvē 2000. gados radītas klišejas, ko ar degsmi atkārtoja arī Latvijas valdības un kam pieslējās zinātnieki¹, jo tolaik nospraustajiem mērķiem Latvijā valdības nesekoja. Raita Karnīte, analizējot zināšanu sabiedrības jēdzienu un tā iekļaušanu Latvijas nacionālā attīstības plāna 2007.–2013. gadam tekstā, secina, ka definīciju nav bijis, rādītāju, pēc kuriem secināt par izaugsmi, nav, termini ir diskutabli un tiek lietoti formāli, reizēm zināšanu sabiedrību identificē ar informācijas sabiedrību.² Taču tās ir runas, nevis darbība. Tas parāda, ka Latvijas ideoloģiskā seja un arī vērtības (zināšanas kā vērtība, īpaši ekonomikā) tika veidota kā fluīda forma (“šķidra”, Z. Baumaņa ieviests apzīmējums modernitātes sabiedrības parādībām), kas vairāk demonstrē lojalitāti Briseles diskursam, nekā Latvijas mērķracionalitāti.

Tā ir noticis ne reizi vien. Latvijas vērtību sistēmas veidošana notiek saspēlē ar ES jeb Briseles mainīgo diskursu, taču mazāk pēc būtības. Valstiskumu balstošā ideoloģija jeb tās

elementi, šķiet, ir ieauguši partiju šaura skata politizācijas un pārvaldes birokratizācijas “krūmos”. Uz āru tā, iespējams, izskatās pietiekami skaisti noformēta, taču nereti nav sabiedrībai “pārdodama”, jo negūst uzticību un, kas vēl svarīgāk, netiek uzskatīta par nopietnu lietu un ieviešamu reālpolitikā. Vārdi paliek kā “lidojoši putni”, daudzkreiz vēlmju izteiksmē, kas nekad “nenolaižas uz zemes”. Jāņa Stradiņa “Latvija un latvieši” 1. sējuma ievadā minētā liksta, ka netiek attīstītas inovācijas (LZA prezidenta Ivara Kalviņa mūžīgais atgādinājums valdībām!), netiek finansēta zinātne (procentuāli no IKP Latvija ir vienā no pēdējām vietām Eiropā, netiek izpildīts NAP par 1,5 % no IKP 2020. gadā utt.) ir gadu desmitiem ilga realitāte Latvijā. Mūžizglītības modelis, kad tam tika deleģēta ES fondu nauda, sāka attīstīties, taču, tiklīdz tā beidzās, ideja, kas Latvijas sabiedrībai ir ļoti vajadzīga vērtību nostiprināšanai, atkal apsīka. Profesors Igors Šuvajevs norāda uz tādu fenomenu kā bēgšana no izglītības. Augstākā izglītība un zinātne Latvijā neoliberalisma iespaidā tiek sistemātiski grautas, kaut arī neoliberalisma postošā, graužošā iedarbība nav nekas nezināms. **Neokomunisms labi sadzīvo ar neoliberalismu, kuru pārstāvji sevi izliela par vairākumu.**³ Arī šī tēma ir apspriešanas vērtā.

¹ Rakstu krājums. *Kas ir zināšanu sabiedrība?* Zin. redaktore Raita Karnīte. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 2007. 183 lpp.

² Raita Karnīte. Zināšanu sabiedrības jēdziens un saturs Eiropas Savienībā un Latvijā. Grām.: *Kas ir zināšanu sabiedrība?* Zin. redaktore Raita Karnīte. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 2007, 46.–62. lpp. Var atzīmēt, ka termina “zināšanu sabiedrība” izcelsme sakņojas Pītera Drakera (*Peter Drucker*) 1960. gadu mācībā par speciālajām zināšanu strādnieka profesijām kā ārsti, juristi, inženieri utt, mūsdienās arī par IT speciālistiem. Lai šādu darbinieku grupu piesaistītu kādai valstiskuma ideoloģijai, jāņem vērā tās īpašības — mobilitāte, piesaistes mainīgums, internacionalizācija, prasības pēc augsta izglītības līmeņa un prasmēm nozarē. 1970. gados tika uzskatīts, ka zināšanu darbinieki 21. gadsimtā kļūs par dominējošo šķiru, kuras interesēm pakļausies valdošo ideju un vērtību vēji. Taču tā nav noticis, jo vēl aizvien dominē plašāka veida politiskie spēki.

³ Igors Šuvajevs. Brīvības slogs un destruktivitāte. Monogrāfijā *Rūpēs par dvēseli. Vērtību likteņi*. Rīga: Zinātne, 2019, 240.–241. lpp.

5.3. Konceptuālie dokumenti — kas tajos sakāms par vērtībām?

Par valstiskuma vērtības attīstošu dokumentu vajadzēja kļūt 2005. gadā Saeimā apstiprinātajai stratēģijai “Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā”¹, jo uzstādījums ir pilnīgi pareizs: kas gan cits, ja ne **CILVĒKS** pirmajā vietā?!

Taču kā ar šo filosofisko frāzi klājas? Cik tā ir solījums, skaists apgalvojums, cik — tukša atruna? Vai tai ir iemiesojamas idejas svars? Hēgelis filosofijā jēdzienus aplūkoja kā vēsturiskā procesā esošus — vispirms ir abstrakts jēdziens, ideja, to bīda filosofi. Tad nāk jēdziena konkretizācija, tas ir ticis saprasts varas struktūrās un cilvēku prātos. Un trešā fāze jēdziena attīstībā ir *iemiesots jēdziens* (*Verwirklichung*), jo tas ir kļuvis par saprotamu, īstenotu, dzīvē realizētu. Tā, piemēram, var būt Latvijas valsts ideja kā jēdziens (ka tāda vispār var būt), tad nāk plašāka sapratne, Jaunā strāva, Kārļa Ulmaņa, J. Čakstes un domubiedru konkretizācija rīcībā, un pēc 1918. gada jēdziens ir īstenots, valsts ir ieguvusi īstenības statusu.

Mūsdienās diemžēl slikti zina Hēgeļa trīspakāpju mācību un iemiesošanas prasību, jo *ne jau viss, kas pastāv, ir īstens*. Konceptuālo dokumentu radīšanas procesā jājauc: vai patiešām īstenosim?

Formulējumā par “cilvēku pirmajā vietā” jāņem vērā, ka tā ir liberālisma filosofijas doktrīna, jo pirmajā vietā nav ne valsts, nācija, tās saliedēšana, kopiena, tautas pašizpratne

utt. Tomēr tur tas ir tikai abstraktas idejas formā, tā pirmā vieta ir jāīsteno. Un tas nenotiek. Nenotiek

pat tad, kad dokumentos ir sarakstīti datumi, minēta nauda, atbildīgie, jo no paša sākuma nav gribas īstenot, nav idejas un nav izjūtas, ka vērtību ziņā tam būtu jādod prioritāte.

Tieši tāpēc liela sabiedrības daļa konceptuālos dokumentus uzskata par “burbuliem”, “komunisma tipa” solījumiem, kas ministriju ierēdņiem ir jāsacer, grib vai negrib. Kā var notikt tā, ka iepriekšējais Nacionālais attīstības plāns pat ne pusi netika izpildīts, respektēts?

Cilvēks pirmajā vietā nozīmē kaut vai tikai to minimumu, kā Maslova vajadzību piramīdas kaut pašu zemākā līmeņa vajadzību apmierināšanu. Taču, kā uzsver Latvijas tiesībsargs, pat šo materiālo, izdzīvošanas vajadzību apmierināšana ir apdraudēta, jo minimālā vecuma pensija neatbilst Satversmei (Tiesībsarga aktivitātes 2019.–2020. gadā, panākot tās paaugstināšanu).

Kā izaugsmes modeļa vērtības parādās *iekļaušana, līdzsvarotība, sasaiste, robežu paplašināšana. Iekļaujošā sabiedrība* joprojām 2022. gadā atbilst ideoloģiskajām vadlīnijām.

Taču rodas jautājums: ko iekļaut? Cittautiešus, kuri trīsdesmit gadu laikā nav vēlējušies tikt vaļā no nepilsoņa statusa un būt par pilsoni? Laikam vairs nesanāks. Iekļaut tos, kas pašlaik nostājušies Krievijas pusē karā ar Ukrainu, kad Latvijas valdība ir Ukrainas pusē? Iekļaut tikai dažādības principa dēļ, nerūpējoties par valsts kopumā izdzīvošanu?

Līdzsvarotība (balanss, mērs) ir klasiska vērtība Rietumu civilizācijā kopš antikās filosofijas laikiem, pareiza un vajadzīga. Ja ar *sasaisti* saprot darbošanos vienoti, atbalstoši, tiklveidā ar atgriezenisko saiti, tā allaž ir bijusi attīstību sekmējoša virzība.

Par *robežu paplašināšanu* 2022. gadā rodas būtisks jautājums, jo stabilas robežas ir vērtība drošības un aizsardzības nozīmē. Krievijas iebrukums Ukrainā kopš 2022. gada 24. februāra un Krievijas ideologu draudi Baltijas valstīm, Polijai u. c. liek pārskatīt

¹ Ilgtermiņa konceptuālais dokuments “Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā. 2005-2025”, LR Saeima, 2005. gada 26. oktobris, <https://likumi.lv/ta/id/217923-par-konceptuala-dokumenta-apstiprinasanu>. Izstrādāja Juris Ekmanis, Ojārs Kalniņš, Edvīns Karnītis, Uldis Osis, Žaneta Ozoliņa, Baiba Rivža, Dzintars Zaķis.

attieksmi pret robežu kā vērtību, to nostiprinot, labāk apsargājot, uzbūvējot nepieciešamās būves, sienas, sētas, novērošanas punktus u. tml. Nacionālās valstis ne tikai ceļ savu pašapziņu, bet arī norobežojas, jo ir izplatījušies iekarošanas draudi. Taču, kas jāsaprot ar mūsu robežu paplašināšanu? Liekas, ka ierēdņiem ir viegli paņemt abstraktus jēdzienus un savīknēt, lai skaisti izklausās, taču aiz tiem stāv lieli filosofiski, arī politiski jautājumi.

Palūkojieties praktiski, maz saskatāma Latvijas attīstības vadība minētajā virzienā uz Cilvēku kā pamatvērtību valsti. Ja *cilvēks ir pirmajā vietā*, tad nedrīkstētu būt tik milzīgas atšķirības starp iedzīvotāju nabadzīgākajiem slāņiem un pārtikušo sabiedrības daļu, tik augsts džini koeficients ar tendenci tam pieaugt. Džini koeficients (2020) bija 35,7 %, kas ir par 1,2 procentpunktiem vairāk nekā 2019. gadā.¹

Dokumentā "Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā" var nolasīt spēcīgu liberālisma ideoloģijas noti, ka sabiedrības labklājību un drošību nākotnē noteiks (līdzās informētbai, izglītībai utt.) arī līdzdalība procesos, sava es nozīmība. Nenoliedzot klasiskās liberālisma filosofijas ideju par individuālas pašpietiekamības progresīvo jēgu, tomēr jāatzīmē, ka šis — "savu es nozīmību" apziņošais — subjekts patērētājsabiedrībā izaug par patērējošu egoistu, nereti arī ciniķi un pašlabuma meklētāju, kuru neinteresē ne kopējā labklājība, ne valsts attīstība. Dokumenta vizuālajā prezentācijā minēts tādu vērtību trūkums, kas izpaužas kā mazvērtība, vai sevis, vai valsts noliegums².

Konceptuālais dokuments "Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā" ir arī kritisks. To redzēt ir svarīgi tādā nozīmē, ka vēl pēc 15 gadiem (2005.–2020. g.) nekas daudz nav mainījies.

¹ Centrālā statistikas pārvalde, 24.03.2022, 35. slaidis <https://www.csp.gov.lv/lv/jaunums/csp-turpinas-aptaujat-iedzivotajus-par-ienakumiem-un-dzives-apstakliem>

² Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā, vizuālā prezentācija, 2005, 30. augusts, RPIVA, B. Rivža. <https://dokumen.tips/documents/latvijas-izaugsmes-modelis-cilveks-pirmaja-vieta-2005-2025-baiba-rivza.html>

Ielūkosimies dokumenta kritiskajā rindkopā, kas veltīta 1990.–2005. gadu posma apzināšanai kopš valstiskuma atjaunošanas:

"Kopumā valsts attīstība ir bijusi nepietiekami konsekventa un koordinēta. Valdības biežās maiņas ir kavējušas stratēģisku ilgtermiņa mērķu izvirzīšanu, to pārmantojamību un īstenošanu. Dažādu nozaru programmās un koncepcijās paredzētie pasākumi nav savstarpēji saistīti, sabalansēti un koordinēti, tāpēc īstenojot tie nav izrādījušies pietiekami efektīvi. Latvija virknē ES valstu klasificējumā ierindojas vienā no pēdējām vietām."

Dokuments paredz Latvijas izaugsmes modeli uz nākamajiem 20–30 gadiem, tāpat tas attiecas arī uz šodien.

Būtu vēlams, lai valdības un Saeima atgrieztos pie šādiem dokumentiem un godīgi atzītu, kas ir panākts, bet kur ir bijušas kļūdas, tukšvārdība, nepareizs virziens — tas sekmētu valstiskuma vērtību apzināšanos un uzticību valsts pārvaldei. Nupat jau no Latvijas izaugsmes modeļa pieņemšanas brīža 2005. gadā ir pagājuši 17 gadi, būtu laiks izvērtēt, jo dokuments paredzēts līdz 2025. gadam. Tajā gan nebija likts uzsvars uz drošību un valsts ārējā apdraudējuma samazināšanu, veidojot saliedētāku un savu zemi aizsargāt spējīgāku sabiedrību.

Šā projekta zinātnieku **ieteikums Latvijas vērtību apzināšanas un veicināšanas labā — atgriezties pie lielajiem stratēģiskajiem uzstādījumiem ar kritisku skatu** (varētu novēlēt kritisko skatījumu neizmantojot politiskas izrēķināšanās labad).

2009. gadā, pārdomājot iepriekšējo gadu finanšu krīzi pasaules mērogā, Eiropas lielāko valstu vadītāji Angela Merkele un Nikolā Sarkozy atzina: "Brīvā tirgus libeālisms bez noteikumiem ir izgāzies. Šī izgāšanās noved pie smagas krīzes, kurā mēs atrodamies tagad."³ Taču brīvā tirgus liberālisma vainas un regulācijas mehānismu apspriešana nebūt nesākās tik strauji, kā ES bija iecerējusi, krīzei

³ Skat.: "Lonely at the top." *The Economist*, <https://www.economist.com/europe/2009/06/04/lonely-at-the-top>

aizejot. Latvijā par brīvā tirgus liberālisma vērtību riskiem nekāda būtiska saruna nenotika.

Kritiskās domāšanas ideoloģisku un vērtību dokumentu veidošanā nav vai ir ļoti maz, darbojas mehānisms, ko metaforiski var dēvēt par “lidojošu papīru producēšanu” — dokumenti mēdz būt tik

“viegli”, tik pareizā diskursā, ka to piezemēšana jeb izpilde reālpolitikā netiek paredzēta. Tāpēc valsts vērtību nostiprināšana valsts stratēģiskos dokumentos netiek respektēta ne sabiedrībā, ne politisko procesu virzītāju vidū. Tas ir viens no apstākļiem, kas veido plaisu starp varu un sabiedrību.

5.4. Intelektuāļu un intelīģences loma valsts vērtību spēkā uzturēšanā

Lietuviešu filsofs Tomass Kačerauskas (pielikumā) neuzskata, ka būtu īpaši jāizdala intelektuāļu loma vērtību veidošanā, jo tas bremzētu plašu demokrātisku iesaisti.

Taču viedokļi ir dažādi. Ļeņina laikā bija spēkā viņa aforisms: *ņemt inteliģenci ciet ar eža cimdiem!* Totalitārās varas vairās no radošās intelīģences, to apspiež, iznīcina. Kādas šausmas notika Ķīnā, “kultūras revolūcijas laikā”! Tātad intelīģencei ir loma vērtību veidošanā, un no tās baidās autoritārās varas. Intelīģenci var apklusināt un iznīcināt ar sodiem, cietumiem, nāvi, bet var arī likt tai pieglaimoties, turēt atkarībā, neļaut iegūt līdzekļus brīvi izvēlētu projektu īstenošanai.

Latvijas nesenajā vēsturē radošo mākslinieku, rakstnieku, sabiedrisko darbinieku, vēsturnieku spēks parādījās 1988. gada jūnijā Radošo savienību plēnumā, kur Mavriks Vulfsons pirmoreiz skaļi izteicās par Molotova-Ribentropa pakta esamību.

“Šis plēnums bija aizsākums tai kustībai, kas izvērtās kā Tautas fronte, kura bija visietekmīgākais politiskais spēks pēdējā pusgadsimtā. [...] Vulfsons atminējās, ka plēnuma pārtraukumā pie viņa piestieidzies Latvijas kompartijas vadītājs Boriss Pugo un, aiz dusmām piesarcis, nošņācis: “Zini, ko tu nupat izdarīji? Tu nogalināji padomju Latviju.””¹

Šāda veida simboliskas runas ir tas, ko filosofijā sauc par Notikumu. Tādi veido vēsturi. Tādu izteikšanai vajadzīgas personības, īstais laiks (ja par ātru, ir sods, nav efekta, ja nokavēts — nav jēgas intensitātes).

Pēc Latvijas Tautas frontes frakcijas uzvaras Latvijas Augstākās padomes vēlēšanās 1991. gadā radošo savienību loma noplaka, jo aktivistiem bija jāiet valsts darbā. Sākās varas dalīšana, personiskās un grupu attiecības (Sandra Kalniete nepelnīti netika ievēlēta Augstākajā padomē utt.).

Anda Līce raksta dzeju, esejas un rakstus medijos, tajā skaitā “Latvijas avīzē”. Viņasprāt: “Intelīģences lokanā mugura ir mūsu nācijas traģēdija.”²

Mācītājs, filsofs un teologs Guntis Kalme jautā savā grāmatā: pa kuru ceļu iesim?

“Vaimanātāju, pašapsūdzētāju, sevis noliedzēju vai cīnītāju un varoņu ceļu? Pirmā vēsts: absurda, slimīga un kaitīga. Mēs esam upuri, aizvien apspiesti, vēstures pabērni, bāreņu tauta, kas smakusi septiņus simtus gadu verdzības jūgā. Stukaču un nodevēju tauta. 13.–20. gs. nepārtraukts ciešanu laikmets. Otrā vēsts: esam gribējuši un cīnījušies par pamatvērtībām, ieguvuši un atjaunojuši valstiskumu. Tautas vēsture ir stāsts par tautas nemītīgo brīvības cīņu, par lieliem

¹ <https://www.la.lv/pamodinaja-sevi-un-citus>

² Anda Līce. 2020. Vēlēšanas un “Regulax”. *Latvijas avīze*, 2010, 25. septembris, 3. lpp.

upuriem un slaveniem varoņdarbiem. Mēs svinam savas tautas valstsgribu. Jau veselu gs. mums ir griba un spēks par to iestāties. **Mūsu vērtības: tauta, zeme, valoda, kultūra, suverenitāte, vēsture, varoņgars.**¹

Latvijas sociālie zinātnieki, rakstot grāmatas un disertācijas, lielākoties izmanto jau pusgadsimtu valdošo sociālo zinātņu nostādni, ka ideoloģija ir ideju kopums, kas apvieno (arī nereflektētā līmenī) kādas sociālas, etniskas kopienas, pie tam valda konstruktīvisma metodoloģija. LU FSI vadošā pētniece Inese Šūpule atzīst, ka ne par ko nepieņem marksistu nostādni, bet tiecas uz interpretatīvo un valodisko skaidrojumu. Lūk, viņas skatpunkts:

“Ideoloģijas jēdziens ir viens no vispretrunīgāk interpretētajiem jēdzieniem sociālajās zinātnēs, un to viennozīmīgi neuztver arī ikdienas apziņā. Nereti tas tiek uztverts emocionāli saasināti un asociēts ar kādu noteiktu politisko režīmu vai noteiktu interpretāciju, un līdz ar to rada pārpratumus. Jautājumā par ideoloģijas jēdziena izmantošanu socioloģijā autore [Šūpule] pievienojas S. Maleševiča un viņa kolēģu viedoklim, ka tas var būt teorētiski un empīriski nozīmīgs un palīdz izprast sociālo realitāti, šo jēdzienu interpretējot atbilstoši teorētiskajām pieejām un sociālajiem procesiem 21. gadsimta sākumā un norobežojoties no tās ideoloģijas jēdziena izpratnes, kas ir ietverta klasiskajā marksismā.

Pilnīgi piekrītot poststrukturālisma teorētiķiem, piemēram, M. Fuko, kas kritizē marksistu ideoloģijas jēdzienu kā neizmantojamu, jo nav iespējams pretnostatīt ideoloģiju zinātnei, patiesību meliem, un ideoloģiju nevar aplūkot kā viltus apziņu, autore norobežojas no ideoloģijas izpratnes patiesības/melu kategorijās, kā arī no ideoloģijas izpratnes, kas saistīta ar dalījumu šķirās un ražošanas attiecībām, bet **aplūko ideoloģijas jēdzienu plašāk, attiecinot**

to uz piederību dažādām sabiedrības grupām (pēc dzimuma, vecuma, etniskās, nacionālās piederības utt.).²

Šūpule uzskata, ka ideoloģija netiek aplūkota tikai kā vienas grupas pārstāvju apzināta manipulācija ar citiem, bet, ietekmējoties no M. Biliga un S. Hola, tiek atzīts, ka **ideoloģija var būt arī neapzināta prakse, ikdienas rutina, kur noteiktas prakses tiek uztvertas kā pašsaprotamas un “dabiskas”.** Šūpule citē :

““Noteiktas ideoloģijas sabiedrības vairākums pieņem, jo tās veiksmīgi spēj sevi prezentēt kā tādas, kas piedāvā konkrētu materiālo labumu, spēj apelēt pie noteiktām interesēm un emocijām, piedāvā simboliskas balvas vai arī ir tradicionālās habitus darbības daļa” (Maleševič 2002, 103).

Ideoloģijas galvenais indikators ir sociālās realitātes interpretācija vienas grupas interesēs, noliedzot un deleģitimējot citas realitātes interpretācijas. Autore neuzskata, ka tikai sabiedrībā dominējošo grupu pasaulē izpratne būtu uzskatāma par ideoloģiju, jo ideoloģijai nav jābūt noteikti dominējošai ideoloģijai, un ideoloģisku diskursu var reprezentēt arī neliela grupa.”³

Šūpules promocijas darbā galvenā uzmanība ir veltīta ideoloģijas izpausmēm valodā jeb ideoloģiskajiem diskursiem un to saistībai ar identitātes veidošanās procesiem ikdienas apziņas līmenī. Šūpules darbā minētie autori, piemēram, Maleševičs (*Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism*, 2006; *Ideology After Poststructuralism*, 2002), ir pietiekami zināmi, lai tos respektētu arī Latvijā.

Cilvēku sociālajos priekšstatos ir nostiprinājusies etniskā hierarhija ar vairāk vai mazāk vēlamām

¹ Guntis Kalme. Būtiski jautājumi, pirms svinam. *Latvijas avīze*. 2018, 16. novembris, 3. lpp.

² Šūpule, Inese. *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā: Latvijas gadījuma izpēte*. Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte, 2012. — 32. lpp.

³ Turpat.

imigrantu grupām. Vienlaikus Latvijas sabiedriskajā domā atsaucību izpelnās **pragmatiski un meritokrātiskajās vērtībās** balstīti argumenti, kas runā par labu imigrācijai.¹ Latvijas sabiedrisko domu arī raksturo imigrācijas vienādošana ar eksistenciālu apdraudējumu nacionālajai identitātei un noturīga mēreni negatīva attieksme pret imigrantiem.²

¹ Mārtiņš Kaprāns, Andris Saulītis, Inta Mieriņa. *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrāciju un imigrantiem*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2021, 52 lpp.

² Kaprāns, M., Mieriņa, I. 2019, 58–59. lpp.

Vēstījumam ir nozīmīga loma Latvijas valsts piederības izjūtas veidošanā. Kā liecina pētījuma centra “SKDS” veiktās Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultāti, piederības izjūta valstij ir novērtēta augstu — 2021. gadā aptuveni 72 % Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka ir Latvijas patrioti.³

³ Latvijas valsts simtgades programmas īstenošanas ietekmes izvērtējums par periodu no 2019. gada 1. janvāra līdz 2021. gada 1. decembrim. Izvērtējuma ziņojums. <https://www.km.gov.lv/lv/media/21713>

5.5. Vērtības Latvijas sabiedrībā un atsvešinātība. Indivīda un sociālo institūciju attiecības. Anomijas analīze

Zinātnieki pauž secinājumus⁴ par atsvešinātību un neticību vērtībām:

“[...] ārkārtīgi izteikta politiskā atsvešinātība. Anomiju Latvijā veido vairākas dimensijas, kas nedaudz atšķiras un tomēr ir cieši saistītas ar literatūrā (Markss, Dirkems u. c.) minētajām: bezspēcība, atsvešinātība no sevis, normu trūkums, kultūras atsvešinātība un izolētība, skaidras pārlicības trūkums, ilgtermiņa mērķu un vīzijas trūkums, atsvešinātība no ģimenes, atbildības. Bezspēcība un atsvešinātība no sevis ir izteiktākās anomijas dimensijas, kam seko normu un skaidras pārlicības trūkums.

Tieši normu, skaidras pārlicības, kā arī ilgtermiņa mērķu un vīzijas trūkumu var uzskatīt par visproblemātiskākajiem Latvijas

sabiedrību raksturojošiem aspektiem. Tie īpaši raksturīgi trūcīgākajiem sabiedrības slāņiem. Līdztekus nelatviešiem trūcīgākie iedzīvotāji biežāk izjūt arī bezspēcību un atsvešinātību no sevis. Politiskā un sociālā atsvešinātība, lai gan tās ir saistītas ar anomiju, īpaši ar skaidras pārlicības trūkumu, veido atšķirīgus kognitīvos konceptus (tātad politisko neiesaistīšanos un sociālo saišu vājumu, sabiedrības sociālo fragmentētību nevar uzskatīt par tiešu anomijas pazīmi). Interesanti, ka jaunieši jūtas sociāli un kulturāli atsvešinātāki, turpretī vecāki cilvēki — politiski atsvešinātāki.”⁵

V. Valtenbergs (vērtību pētījums *SUSTINO*, LU SZF, 2014.– 2018. g.) atzīst, ka pētījuma secinājumi, kas tapuši, pamatojoties uz Starptautiskās sociālās aptaujas programmas (*ISSp*) un valsts pētījumu programmas *SUSTINO* projekta “Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās” satvarā

⁴ Kolektīvā monogrāfija *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā* (zinātniskā redaktore Aija Zobena), sērijā “Inovācijas un ilgtspējīga attīstība Latvijā”, Rīga: LU Apgāds, 2018, analizēts laikposma aptvērumā no 2014. līdz 2018. gadam.

⁵ *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*, Rīga: LU Apgāds, 2018, 9. lpp.

veikto aptauju rezultātiem, liecina, ka vērtības un attieksme ir diezgan vāji subjektīvās globālās orientācijas skaidrotājfaktori (ISSP Research Group, 1998, 2012, 2015; SUSTINO, 2015).¹ Pētnieki secina, ka attieksmē pret globalizāciju Latvijas respondentu vidū neparādās būtiskas subjektīvas noteiksmes (10. lpp.), iespējams, tāpēc, ka globalizācija ir pārāk daudzšķautņains fenomens, jo tajā ir divējādas vilkmes — iekšā ietīklojot un grūžot ārā. Atšķiras globalizācija kā pasaules mēroga norise no *globalizēšanas* kā noteiktu grupu interešu īstenošanas utt. Globalizāciju mēdz saukt par identitāšu paniku, jo tai ir tendence novienādot.

Demogrāfiskie faktori, jo īpaši ienākumi un izglītība, vairāk ietekmē respondentu intereses izjūtu un identifikāciju ar pasaules daļām ārpus nacionālās valsts robežām. Iedzīvotāju vērtībām un attieksmei ir lielāka nozīme, skaidrojot iedzīvotāju interesi par notikumiem konkrētos reģionos.

Pētījums apliecina, ka respondenti ar izteiktākām tradicionālām vērtībām izrāda lielāku interesi par notikumiem tieši savā reģionā.

Taču respondenti ar izteiktām universālisma vērtībām izrāda lielāku interesi par notikumiem ne tikai savā pilsētā, pilsētas rajonā, Krievijā, bet arī citos pasaules reģionos.² Arī citos pētījumos parādījās šis faktors: tradicionālisms sakņojas piederības izjūtā savai tuvākajai videi, vērtībām, apkārtnē, bet universālais tvērums attālinās no piederības tuvākajam.

Lai saskaņotu vērtības, pasaules filosofiskajā domā ir ne mazums ideju un priekšlikumu. Viena no tādām ir Džona Roulza **taisnīguma ideja**. Būdam liberalisma gaisotnē vērsts politiskais filozofs, Roulzs cer padarīt pasauli labāku ar taisnīguma kā vērtības pacelšanu augstā statusā. Kas taisnīguma idejas dēļ būtu jādara?

Mērķis var būt **kopīga racionāla labuma ideja** — pietiekami abstrakta, vērtībās sakņota ideja par labumu visiem, pamatojoties uz noteiktām

premisām. Lai to sasniegtu, cilvēkiem jābūt pēc iespējas vienādiem priekšstatiem par to, ko nozīmē būt brīviem un vienlīdzīgiem. Kaut priekšstati par labumu mēdz būt dažādi, tomēr to sasniegšanai jābalstās uz vienādu izpratni par sākotnējiem labumiem (*goodness*), proti, svarīga ir labuma ideja racionalitātes veidā (t. i., Roulzs tic cilvēkiem kā racionālām būtnēm.). Nākamais nosacījums — svarīgas ir pamata brīvības un tiesības; profesijas izvēles un pārvietošanās brīvība; pilnvaras un priekšrocības amatos un atbildīgos posteņos, atrodoties politiskajās un ekonomiskajās pamatstruktūrās; svarīgi ir ienākumi un labklājība; pašcieņas sociālie pamati.³

Ja uz Roulza iecerēto modeli paraugās ar Latvijas acīm, nebūt ne viss izskatās tik pārliecinoši. Daļa Rietumu filosofijas virzienu jautājumā par cilvēku racionalitāti nav vienisprātis. Cilvēki nav tik racionālas būtnes, kā tiek gaidīts, jo pastāv ideoloģiska angažētība, nespēja atteikties no aizspriedumiem, ticība, emocionalitāte, brīvības noliegums (E. Fromms. Bēgšana no brīvības), amorāla pilnvaru izmantošana, pašcieņas konstruēšana, izmantojot cieņas trūkumu pret citiem utt.

Ideja par kopīgo racionālo labumu nav zemē metama, bet praksē tai ir daudz šķēršļu. LU un citu augstskolu studenti jau 30 gadu raksta labus akadēmiskos darbus par Roulza filosofiju, pasaulē viņam ir ļoti augsts reitings, taču taisnīguma ieviešanas frontē nav tik daudz panākumu, kā būtu vēlams. Roulzaprāt, **konstitucionāli demokrātiskais režīms ir saprātīgi taisnīgs un aizstāvības vērts. Tā Latvijā ir viena no pamata premisām vērtību izpratnē.**

Kāds cits vērtību pētījums publicēts akadēmiskajos rakstos "Latvieši un Latvija", 4. sējumā. Sandra Sebre aplūko latviešu dzīvesspēku (*resilience*) kā neatlaidību un pašizpaušmi. Raksts ir ļoti pozitīvi

¹ SUSTINO, projekts "Sabiedrības vērtīborientācijas un sabiedrības atjaunošanās", LU SZF, <http://www.sustinno.lv/userfiles/sustinno-gramata-D.pdf>

² Visvaldis Valtenbergs, turpat, 10. lpp.

³ Rawls J. *The Priority of Right and Ideas of the Good. Philosophy and Public Affairs*, Vol. 17, No. 4. 1988. P. 257. Powers and prerogatives of offices and positions of responsibility in the political and economical institutions of the basic structures.

motivēts.¹ Uz kopējā negāciju fona par latviešiem kā vaidētājtautu tas ir cerīgs un vajadzīgs uz izaugsmi vērstas vērtību sistēmas attīstībai. Rakstā ir interesantas domas par latviešu un kaimiņtautu priekšstatiem par savām personības iezīmēm (688. lpp.), tā, piemēram, neirotisma un atvērtības līmenis ir kopīgs latviešiem, igauņiem, lietuviešiem, somiem, bet lietuviešiem dominē ekstraversija (atvērtība), savukārt Somijā — labvēlīgums. Latvijā tas ir uz pusi mazāks.

¹ Sandra Sebre. Latviešu dzīvesspēks — neatlaidība un pašizpauze. Latvieši un Latvija, 4. sēj., LZA, 2013, 679.–705. lpp.

Rakstā aplūkots dzīvesspēks saistībā ar vērtībām. Autore secina, ka latviešu sociokulturālā vide ir vairāk vēsta uz individuālismu, nekā uz kolektīvisma tendencēm (696. lpp.). Tāpēc latvieša portretā augstu tiek vērtēta **pašizpauze** (703. lpp.). **Sasniegumi** ir vērtība (704. lpp.). Sebre min vēl ekstraversiju un apzinīgumu, ticību sev. Viņa rekomendē valsts varai vairāk sekmēt šīs pozitīvās īpašības, lai attīstītu tautas spējas zinātnē, mākslā, inovācijās.

Latvieša sociālpсихолоģiskā portreta zīmējumi turpinās, un lielā mērā vērtību secinājumi ir atkarīgi no tā, kādas ir autoru sākotnējās premisas.

Ģimene kā kultūras, dabas, sociāls fenomens. Ģimenes erozija

Veselīga, noturīga laulība vēsturiski ir tikusi skatīta kā saikne starp vīrieti un sievieti — saikne, kurā ir ieinteresēta visa sabiedrība, jo ģimeni veidojoša laulība ir veids, kā partneri uzņemas tādas saistības, kas tālu pārsniedz jebkuru līgumu starp viņiem, jo iekļauj vēl nedzimušus cilvēkus, kas būs atkarīgi no vecāku būtiskās saiknes.² Ja liberāļi saka: “Ģimenes jēdziena paplašināšana”, tad konservatīvie dzird: “Ģimenes jēdziena kompromitēšana”. R. Skrūtons ar nožēlu konstatē:

“Ģimeni visi, no Senžista līdz Ļeņinam, ir uzskatījuši par revolucionāru ieceru ie-naidnieku. Markss un Engelss veltīja veselu grāmatu “svētās ģimenes” sagraušanai, jo to viņi uzskatīja par īpašuma un eksploatācijas ideoloģisko atvasi. Uzbrukumi “buržuāziskajai ģimenei” bija sešdesmito gadu radikālu nodarbe. Nesenākos laikos šos uzbrukumus ir uzņēmušas feministes un citi. Atvērtā dzīvesveida piekritēji ir noraidījuši pašu ideju par seksuālām un reproduktīvām normām kā aizskarošu.”³

² Rodžers Skrūtons, *Kā būt konservatīvam*. Rīga: KODOKA, 2021, 209. lpp.

³ Turpat, 206.–207. lpp.

Skrūtons cita starpā konstatē, ka ģeju laulības aizstāvība ir kļuvusi par “pareizo viedokli”, kuram piesienas tik daudzi politiskie līderi, ko lielā mērā ir ietekmējusi iebiedēšana:

“Izsakiet kaut vismazākās šaubas šajā lietā, un kāds jūs apsūdzēs “homofobijā”, bet citi apvienosies, lai nodrošinātu, ka, pat ja par jūsu uzskatiem nekas cits nav zināms, vismaz šī viena nostāja kļūst bēdīgi slavena.”⁴

Dabiskās ģimenes jēdziena nonivelēšanas process pēdējos 20 gados ir uzņēmis milzīgus apgriezienus, un arvien jaunas Eiropas valstis un ASV pavalstis pieņem likumus, kas nodrošina homoseksuāliem pāriem iespēju tikt laulātiem un adoptēt bērnus. Transpersonu lobījs meklē iespējas, kā viņiem ļaut piedalīties pretējā dzimuma (dzimšanas nozīmē) sporta sacensībās un apmeklēt pretējā dzimuma ģērbtuves un tualetes. **Konservatīvie norāda, ka LGBT kopiena izvairās publiski runāt par to, kas ir viņu mērķu B, C, D, nevis tikai A sasniegums.** Tāpat konservatīvie aicina LGBT kopienai būt atklātiem par lielo skaitu transpersonu, kuras vēlas atgriezties savā pirmsdzimundmaiņas stāvoklī.

⁴ Turpat, 208.–209. lpp.

6. Ideoloģijas valoda: mehānismi un manipulācijas. Padomju ideoloģijas efekti

Vērtību nostiprināšana sabiedrībā ir cieši saistīta ar valodu. Tas attiecas uz jebkuru valsti, uz jebkuru reģionu, kam raksturīgs savs lingvistiskās izteiksmes līdzeklis, kā arī uz jebkuru civilizāciju, lai kādu valodu (indoeiropisko, hieroglifu u. c. no pasaules valodu koka) tā izmantotu. Kaut vērtībām mēs atzīstam ontoloģisku statusu (esamības statusu, jo tās nav valodisks konstrukts, kā gribētu paust sociālie konstruktīvistu), tomēr to iemiesošana, vērtēšana, spēkā uzturēšana mēdz būt valodiski tērpta. Arī vērtības pieminēšana klusēšanā ir valoda (piemēram, kritušo karavīru godināšana). Latviešu valodas attīstība kopš 18. gadsimta, to atdalot no vāciskās ietekmes, veidojot gramatiku, paplašinot leksiku, nostiprinot politiskās (1988. gada Valsts valodas likums un tā vēlākie papildinājumi!) un sociāli lingvistiskās funkcijas,¹ ir bijusi vairāk vērsta

¹ *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse.* Zin. redaktore Ina Druviete. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 18.–29.; 29.–40.; 93.–108. lpp. Tā kā es (Maija Kūle) biju viena no šīs grāmatas zinātniskajām recenzentēm, varu atzīt, ka tas ir lielisks, Latvijas vērtību sistēmu izprotošs un attīstību stimulējošs darbs.

uz literārās valodas kopšanu, neizslēdzot dialektu izpēti, valodas transformācijas tēmas. Kā atzīmē I. Druviete:

“Latviešu rakstus līdz pat 19. gadsimtam pārsvarā veido nelatvieši, baltvācu mācītāji [...] Rakstītā vārda hipnozes spēks ir liels; no barbarismiem un vāciskām konstrukcijām nav brīvi pat jaunlatviešu sacerējumi”.²

Valoda rāda gan savējo pasaules ainu, gan svešos barbarismus.

Latviešu valodas kopšana vārda plašā nozīmē ir svarīga valsts ideoloģijas daļa, atbalstāma, finansējama, iekļaujot ilgtspējīgu speciālistu izglītošanu un viņu darba atspoguļošanu medijos, zinātnē, institūciju darbībā, jo tas nav tikai valodnieku pašmērķis, bet gan **valsts vērtību nodrošinājums.**

Ļoti interesanti valodas attīstību un preskriptīvisma vēsturi lingvistikā analizē Dace

² Ina Druviete. *Kārlis Milēnbahs.* Rīga: Zinātne, 1990–98. lpp.

Strelēvica-Ošiņa grāmatā “Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza?”¹ Valodnieku jautājumam ir ideoloģiska slodze: tiekšanās pēc pareizības, preskriptīvisms (kas, kā mēdz uzskatīt, nākot no valodnieku puses), ir ticis izprasts kā “iedzimts tikums”. Taču pārlietu liels normatīvisms, diktāts, “komandējoša attieksme” (piemēram, šis nelaimīgais vārds “sāls”, par kuru sabiedrībai nav skaidrs, vai tas/tā ir jālieto sieviešu vai vīriešu dzimtē) ved pie valodas kā dzīva sociāla procesa nivilēšanas.

Padomju ideoloģiskās propagandas iedarbīgums nebija tik maģiski liels, kā cerēts. Mihails Hellers apcerējumā par padomju cilvēka veidošanas mehānismiem nodaļā par valodu min Andreja Siņavska romānā “Vadonis” attēloto vadoni, kam piemīt maģiska spēja ar vārdu mainīt matēriju — tas ir ideāls! — šajā gadījumā upes ūdeni viņš pasludina par spirtu. Bet tie, kas to dzer, sūkstās, ka pēc garšas tā kā būtu spirts, bet reibums neiestājas.²

Hellers tālāk raksta, ka padomju masu informācijas un propagandas līdzekļu (MIPL) sistēma atspoguļo šo maģisko ideālu:

“Padomju valsts, kam ir totāla vara pār vārdu un tā pārraides līdzekļiem, izplata “etalonisku uzskatu kopumu”, rīkojoties organizēti, metodiski un plānveidīgi. Valsts nosaka vārda jēgu, tā izmantošanas apstākļus, izveido maģisku apli, kurā ir jāieiet ikvienam, kas vēlas saprast un tikt saprasts padomju sistēmā”.³ Iznākumā cilvēki dzīvoja paralēlās pasaulēs — starp ārējo pielāgošanos un iekšējām patiesajām

interesēm: “Publiskajā telpā daudzi cilvēki turējās pie oficiāli noteiktajiem valodas un uzvedības noteikumiem, bet būtībā dzīvoja savā privātajā pasaulē, ikdienības valodā. Nācās slēpt viedokļus, uzskatus un dzīves apstākļus, kas atšķīrās no oficiālajām normām un vērtībām. Noklusēšana un čukstēšana kļuva par ļoti svarīgām komunikatīvām praksēm [...] Mobilizētā, militarizētā un represētā sabiedrībā cilvēkiem, apgūstot padomju žargonu, bija jāmacās valoda, kuras centrā bija darba entuziasms un ticība partijiskās valsts mainīgajam kursam.”⁴

Zīmīgs pavērsiens ideoloģijā saistībā ar valodu, un tieši rupjās, lamu valodas izmantošanā ir sācies kopš 2022. gada 24. februāra, kad Krievija sāka uzbrukumu Ukrainai. Atskaņas no kara ienāk arī Latvijā. Sabiedrības liela daļa vai katru brīdi skatās ziņas, klausās analītiskos raidījumus, izsakās komentāros, diskutē medijos utt. Vulgārismu jeb lamu vārdu (visupirms krievu valodas, kā arī dažu populārāko, kino iepazīto angļu lamuvārdu) izmantošana pieaug lavīnveidīgi, un tos lieto arī tādi runātāji, kas nekad mūžā agrāk tos netika lietojuši. Vērojama nenormatīvās leksikas strauja izplatība (nenoliegsim, ka tā Latvijā pastāvēja arī agrāk, var minēt celtniecības nozari u. c.). Ir bijis vērojams arī postmodernās mākslas priekš rupjības uznest uz skatuves, kino, dzejā, romānos, vizuālajā mākslā, lai it kā proponētu brīvību bez robežām un uzdrīkstēšanos pārkāpt robežas kā “drosmi”.

Lamu vārdu jeb nenormatīvās leksikas masveida iesaiste sarunvalodā atspoguļo situāciju ar ideoloģijas (vērtību sistēmas) veidošanu un veidošanos — tā kļūst vienkāršotāka, emocionālā spriedze netiek diferencēta, bet sadalās nosacītās krāsās: melns/balts; es/mans

¹ Dace Strelēvica-Ošiņa. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga: LU LVI, 2011 (arī atkārtoti izdevumi).

² Михаил Геллер. *Машина и винтики. История формирования советского человека*. МИК, 1994, с. 59. [https://www.litmir.me/br/?b=101491,Hellers uzskata, ka padomju totalitārisms ir eksportējams, ir universāla parādība, nevis lokāla](https://www.litmir.me/br/?b=101491,Hellers%20uzskata,%20ka%20padomju%20totalitarisms%20ir%20eksportejams,%20ir%20universala%20paradiba,%20nevis%20lokala). <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-05-22-bk-5109-story.html>

³ *Ibid.*

⁴ Клаус Гества. Советский человек. История одного собирательного понятия. *Вестник общественного мнения*. Российский социологический научный журнал. Издаётся Левада-Центром. № 1-2 (126), январь-июнь 2018, сс. 58-75, сс. 60-61, с. 65

ienaidnieks. Ienaidnieka nopulgošana netiek vērtēta no tikumu principiem — tie visi tiek atcelti, lai tā vietā ienestu rupjības un cilvēka cieņas pazemošanu. Sadzīves kultūras brutalizācija nav tikusi pietiekamā veidā apspriesta ne medijos, ne akadēmiskajās aprindās, ne arī politikas ekspertu vidū. Liekas, ka šis brutālītātes fenomens tiek pieņemts kā neizbēgams, kas ir slikta zīme, īpaši vērojot to lielo aizū, kas veidojas, kad dažas aprindas smalki izsakās par “zināšanu sabiedrības” tapšanu Latvijā, bet daudz plašākas aprindas uz ielas un darbā lamājas kā cietumnieki, jaucot latviešu un krievu valodu (jaunā paaudze no kino un datorspēlēm veikli apguva angļu valodas vulgārismus).

Nopulgošana pieder pie *spēka valodas* repertuāra. Ja ilgstoši Latvijā tika uzskatīts, ka jāveic latviešu literārās valodas kopšana, tad patlaban lingvisti atzīst, ka nenormatīvās leksikas izplatība ir pieļaujama (nav apkarojama) plašā mērogā, sadzīvē, pat kultūras pasākumos, un nenoliedzami tāda var notikt informatīvā kara apstākļos. Lamu vārdu jeb vulgārismu izmantošana ļoti ātri kļūst par ideoloģisku ruporu, tā, piemēram, ukraiņu karavīru sauciens “*Russkij korablj, idi nahui!*” 2022. gada februāra beigās, kad no Krievijas armijas kuģa tika uzbrukts Ukrainai piederošās Čūsku salas aizstāvjiem, ir folklorizējies, aplidojis pasaules medijus, ienācis semiotiskajā telpā nevis kā rupjība, bet kā spēka un nepakļāvības zīme. Tas tiek drukāts uz Tkrekliem, tirgots un apspēlēts mākslasdarbos.

Tomēr jāņem vērā, ka tas ir krievu valodas semantiskā zīme un latvisko vidi nebūt netuvina eiropēiskajiem standartiem, kur literāri kopta, ētiska valoda tiek uzskatīta par labu vērtību, bet cietumnieku, rupju militāristu žargons par izņēmumu, kam nebūtu jādominē publiskajā telpā. *Barbarisma kā kultūrformas tuvošanos* nemanāmi atspoguļo valodas vulgārismu pieaugums sabiedriskajā lietojumā Latvijā.

Raksturīgi, ka krievu valodas (arī cietumnieku žargona) lamuvārdu ienākšana latviešu valodā ir strauja un gandrīz neatvairāma. Krieviskas

rupjības vairāk ir saistītas ar seksualitāti, ko izmanto pazemošanai, vardarbībai, vistuvākā — kā māte — apdraudējumam, t. i., spēcīgi iedarbīgām, dzīvību, nāvi skarošām lietām. Latviešu lamuvārdi, kurus krāj entuziasti¹ un fiksē valodnieki, jāatzīst, ir mazāk iedarbīgi, jo daudzos no tiem izmanto dzīvnieku apzīmējumus, vārdus darinot ar — kaķis, teļš, cūka, kuce, gailis, muša utt., t. i., pielīdzinot nopulgojamo būtni zemākam radījumam. Daļa vārdu kā “diegpakaļa”, “bībelbiksis” u. c. ir smieklīgi un maz aizvainojoši. Latviski pārveidotie krievu vulgārismi ir maigi un maz aizskaroši, piemēram, blāviens, blōda, ej cirst!, bitīt, matos! Šķiet, ka latviešu romantiskais gars, saikne ar dabu, kā arī dzimumorgānu apzīmējumu izmantošana bez īpaša vardarbības piejaukuma ir tendēta uz tāda aizskāruma radišanu, ko nes *atļaušanās tikai nosaukt vārdā*, nevis uzbrukumu, aizskārumu, vēlmi iznīcināt ar seksuālu perversiju palīdzību. Ja vulgārismi un šādas leksikas plašums raksturo kāda etnosa enerģētiku (par krievu valodu to var teikt nebūt ne labā nozīmē), tad latviešu vulgārismi salīdzinoši pauž tautas daudz maigāku, padevīgāku raksturojumu. Taču šāda etnosa enerģētikas mērīšana nebūtu jāuzskata par akadēmiski pieņemamu nodarbi.

Par Latvijas kultūras vērtību sistēmas ievainojamību jāuzskata divu skolotāju (2022. gada piemērs medijos) mēģinājums ieviest vulgārismu (tajā skaitā ar krievu val. izcelsmi) 10. klases skolēnu latviešu valodas mācību grāmatā. Lai cik postmoderni būtu bijuši skolotāju nodomi, tomēr no vērtību viedokļa tas jāuzskata par latviešu kultūras un lingvistiskās vides degradāciju un pakļaušanu plebejiski slāviskām ietekmēm.

Grūti par pamatotu atzīt Latviešu valodas aģentūras 2022. gada atzinumu, ka vulgārismi ir pieļaujami izglītības sistēmā.

¹ Latviešu lamuvārdu kolekcija, bez lingvistikas speciālistu komentāriem <https://www.fenikssfun.com/bildes/xxx-1264>

6.1. Sajūšanas efekts. Emocionalitāte un vērtības

Ideoloģija sāk īstenoties, kad ir “pietiekami daudz un dažādos veidos iekārtojusies cilvēku ikdienas dzīvē.”¹ Šajā nolūkā vispirms

ideoloģija ir jāpadara redzama, t. i., sajūtām tverama,

tāpēc jāiesaista māksla, kam ir jābūt vienkāršai, saprotamai, kādi ir, piemēram, lozungi un plakāti; “saprotams un emocionāls kino”, kam domātas sajūtu radīšanas metodes padomju filmās utt.² Tātad padomju ideologam svarīgi ir veidot pareizu *sajūšanu*: ir jārada sajūtas, kas veicinātu “ideoloģijas iekārtošanos ikdienībā”. Tāpēc padomju

ideoloģijā noskaņojums nebija mērījums, lai diagnosticētu masu attieksmi, bet gan *afektējošas gaisotnes izplatīšana*, kādā būtu jādzīvo un jājūt padomju jaunajam cilvēkam — tātad padomju jaunā cilvēka veidošanas rīks.³

Jutekliski-emocionālā sfēra, arī bezapzinātā līmeņa iekļaušana ir ideoloģijas veidošanas tehnoloģiskais mehānisms.

Emocionalitāte padomju ideoloģijā bija nozīmīgi klātesoša, jau sākot ar Pilsoņu kara laiku, atceroties Ļeņina norādi, ka “propaganda ir izglītošana, bet aģitācija — mobilizācija, izmantojot emocijas”. Valsts pārvalde ne tikai sekmē ideju nostiprināšanu, bet uz tām balstītu vērtību kopu, un tās sekmē

¹ Л.А. Мясникова. Трансформация ценностных ориентиров человека XX-XXI вв. Ярославский Педагогический Вестник. 2016, № 5, сс. 378-384, с. 382

² Emma Widdis. *Socialist Senses: Film, Feeling, and the Soviet Subject, 1917–1940*. Indiana University Press, 2017

³ Peter Holquist. “‘Information Is the Alpha and Omega of Our Work’: Bolshevik Surveillance in Its PanEuropean Context,” *The Journal of Modern History* (1997), pp. 415-450.

valsts ideoloģiskā aparāta funkcionēšanu.¹ To ļoti skaidri var redzēt totalitārās iekārtās.

Spilgtu ideoloģijas tapšanas daudzveidību var attiecināt uz Hitlera un nacistu runām, kas ir skaļas, uzrunā masu, ir teatrālas, krāšņumu piešķir nacistu režīmam uzticīgie mākslinieki. Hitleram palīdzēja tehnoloģija — radio. Viņa naratīvu veido no marksistiem atšķirīga pieeja — caur savu dzīvesstāstu “Mein Kampf”, kas uzrakstīts atraktīvā žanrā, uzrunā topošos nacistus personīgi, un ideoloģijas pamatprincipus ieaugz konkrēti atraktīvās ainās.² Dzīvesstāsts ir tam laikam jauna ideoloģijas veidošanas forma, kurā tiek izmantotas *sekotāju vēlmes identificēties* — t. i., identifikācijas stratēģiju būvēšana —, jo saturs tiek pasniegts privātā, emocionāli piesātinātā formā. *Es arī varu tapt tāds pats kā viņš!*

Šo ideoloģijas principu — tikt “iesūktai” individuālā prātā lieliski raksturo čehu filozofs, disidents Jans Patočka:

“.. ideoloģiskais gūst nozīmi un svaru nevis kā abstraktas idejas, bet tikai tikumiskā izskata veidolā cilvēka ceļā uz sevi pašu.”

Patočkas sniegtais raksturojums gan virza uz pozitīvi saprastu ideoloģiju, taču nereti notiek tieši

otrādi — kā nacisma, putinisma gadījumos — liela sabiedības daļa sludināto ideoloģiju uzsūc tik stipri, ka tā kļūst par viņiem pašiem, izslēdzot domāšanu. Mīts apvelk cilvēku kā zirnekļa tīkls, kā migla, kā bailpilna āda, kas sev pašam izskatās kā drosmes bruņas.

Ideoloģiju tapšanā, apgāšanā, izplatības traucēšanā (vai to pastiprināšanā) liela nozīme ir baumām, sazvērestības, konspirācijas teorijām, grafiskajai (īpaši ielu) mākslai, anekdotēm, dziesmām utt. Reizēm viena vienīga dziesmas rindiņa paver visu ideoloģisko nostādņu spektru (*Mirdzot šķēpiem zeltsaules staros...*). Reizēm dziesmas aiziet pagātnē (*Ar kaujas saucieniem uz lūpām..*). Lai būtu stipra ideoloģija, tai vajadzīga iemiesošanās dziesmās — to tauta labi saprata Atmodas laikā (*Daugav' abās malās*).

Latvijā 2020. gados nav tādas eiropiskas, valstiskumu stiprinošas dziesmas, kas tagad jāatzīst par kolektīvās izjūtas vājumu, kaut gan tas ir diskutējami. 2022. gada 20. maija pasākumā, kas bija veltīts atbrīvošanai no padomju laika pieminekļiem (to vadīja Intars Rešetins un Ralfs Eilands) kā noslēguma dziesmu dalībnieki dziedāja Mārtiņa Brauna “Saulē, pērkon, Daugava”. Šīs dziesmas dinamiskais efekts ir ļoti piemērots svētku pacilātības radīšanai un moderna latviskuma apliecinājumam.

Mūsdienās ideoloģijas bieži vien nestrādā tiešā un racionalizētā veidā, jo tekstuālās uztveres spēks ir mazinājies, bet vizuālās — pastiprinājies. Tās vairāk strādā caur kultūru simboliem, zīmēm, vērtībām, svētku un ikdienas rituāliem un pieredzēm, kuru pamatā ir gan grupu un kopienu, gan personas cieņa un emocionālā piesaiste.

Eiropas Savienības tautu mazā interese par kopējām vērtībām daļēji sakņojas tajā, ka tās ir nepietiekami vizualizētas, nav iekļautas ģeniālos mākslas darbos — zils karogs ar 12 dzeltenām zvaigznītēm, Bēthovena mūzikas fragments ES himnai ir daudz par maz, lai emocionāli piesaistītu Eiropas vērtībām. Tā vietā pilsētu ielās iziet karnevāliski praidi, kas, apliecinot tiesību vienlīdzību kā ES vērtību, tomēr vairāk šķēļ, nekā

¹ Louis Althusser. Ideology and Ideological State Apparatuses. In: *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press, 1971, pp. 127-186. <http://www.csun.edu/~snk1966/Lous%20Althusser%20Ideology%20and%20Ideological%20State%20Apparatuses.pdf>. Altrusers (būdam viens no vērtīgākajiem teorētiķiem ideoloģijas jautājumos) pauž viedokli, ka svarīgi ir ne tikai saprast strādnieku šķiras atražošanu ekonomiskā aspektā, bet arī to, lai tiktu atražota nepieciešamā ideoloģija. Virsbūvi, pēc marksistu domām, nodrošina bāzes efektivitāte. Bet virsbūvei [ideoloģijai] ir relatīva patstāvība attiecībā pret bāzi (8. lpp.), tāpēc pastiprināti jāraugās uz ideoloģiju. Mājas metafora — māja kā bāze, un jumts kā virsbūve, ir jāpārdomā labāk nekā to darīja klasiskie marksisti. Likums, valsts un ideoloģija jāskata reprodukcijas — spēkā uzturēšanas un atjaunošanas ietvarā.

² Jans Patočka. Eiropa un pēc-Eiropa. Grām.: *Bezvarīgo vara: Masariks, Patočka, Haveli*. Rīga: FSI, 2018, 233. lpp.

apvieno sabiedrību vai personificē ES. Eiropas Savienībai kā vēl nekad ir nepieciešams stiprināt eiropēiskumu uz kopējas ideju un vērtību bāzes, kas nebūtu tikai formālas un būtu kultūrvēsturiski piepildītas.

Demokrātiskās sabiedrībās ideoloģiskais aparāts funkcionē izklaidēti, vēlēšanās uzvarējušo partiju koalīcija “uzdod toni”, kā jādomā par vērtībām. Toņkārt neskan ļoti ilgi, jo nākamās vēlēšanas izmaina varas pozīcijas. **Varas mainīgums ir demokrātijas spēks.**

Varas maiņas principam ir pat lielāka nozīme nekā iespēja katram tautas pārstāvim vēlēšanās izvēlēties valsts kursu (jo zināms, ka arvien mazāk pilsoņu iet uz vēlēšanām). **Ja vara sastingst (kā tas 20 gadu laikā notika Krievijā), tiek radīta ideoloģija, apkalpojot nevis sabiedrības vajadzības, bet diktatoriskā slāņa (kliķes) intereses.**

Turpretī demokrātiskā vidē ideoloģija ir kā šūpoles, meklējot balansu un atbilstību nācīgas izjūtām (kuras, diemžēl, arvien vairāk var virzīt ar mākslīgā intelekta līdzdalību). Latvijā nav nostiprināta noteikta ideoloģija, izņemot rietumniecisko kursu, papildinātu ar pretkomunistiskām nostādnēm un padomju iekārtas noliegumu. Negatīvo aspektu ir vairāk nekā nākotnes zīmējumu. Demokrātijā esošo tektonisko svārstību dēļ tā tas ir noticis — *stingra ideoloģija nav piemērota.*

Interesantu domu pauž Latvijas krievu kultūras pārstāve Anna Stroja par politiskās nostādes maiņu, ko viņai ietekmējusi māksla. *Vērtībām ir emocionāls raksturs* (154.–168. lpp.)¹ Viņa stāsta, ka viņas vecāki, pēc kara iebraucot Latvijā, redzēja, ka te ir skaisti, tīri, garšīgi. Un prata to novērtēt. Šādas prasmes dod iespēju uzsūkt to vērtību slāni, kas nāk ar sajūtām. Jura Podnieka filmas, muzikālā grupa *Mašina vremeņi* u. c. atvēra citu vērtību sistēmu, nekā tā bija PSRS. Pārmaiņas galvā nāca galvenokārt ar mākslu, saka žurnāliste. Viņas padoms: nenoniecini svešas vērtības, vairāk stāstiet pozitīvo par savām, tad arī tās kādā brīdī kļūs otram tuvākas (167. lpp.).

A. Strojai ir taisnība, jo viņa pieder pie humāni ievirzītajiem Latvijas krieviem, kas gatavi pieņemt latvisko. Taču diemžēl karš Ukrainā kopš 24.02.2022. ir mainījis pieņemšanas situāciju — karš daļa tautas ienaidniekos.

Krievijas–Ukrainas kara situācijā, ko plašāk interpretē kā vērtību karu: *Krievija pret Rietumiem*, nākas apsvērt to, ka **Latvijas valsts ideoloģiskā stingrība un valsts vērtību noturība ir jāpastiprina ar tieši uz sabiedrību vērstiem ideoloģiskiem pasākumiem, ieskaitot mākslu.**

¹ Anna Stroja. *Vērtībām ir emocionāls raksturs*. Grām.: *Visi esam sava laikmeta bērni. Krievu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga: LU FSI, Latvijas mutvārdu pētniecības asociācija Dzīvesstāsts. 2016.

6.2. Valsts tēls, vērtības un zīmes

Kā teicis Platons: valsts ir cilvēks lielumā. Latvijā daudz līdzekļu ir izdots **valsts tēla radīšanai**, lai tas būtu ar emocionālu piepildījumu un semantisku vēsti. Ne vienu reizi vien ir piedāvāts reklāmu firmām, arī ārzemniekiem, nostiprināt Latvijas valsts tēlu. Bet nekas paliekošs nav radīts. Iespējams, ka tas ir bijis specifisks naudas līdzekļu apgūšanas veids, jo idejiski vizuālais tēls tagad

tiek izcenots ļoti augstu. Tikai lietošanā tas nokrīt ļoti zemu.

Varbūt valsts tēls nav radīts tāpēc, ka nav bijis skaidrības par Latvijas pamatvērtībām un tajā ir ticis ekspluatēts tikai emocionālais, estētiskais tēls — *zeme, kas dzied!, radošā Latvija, simtgades zīme* (to atzīst par vislabāko bezgalības zīmes iekļāvuma dēļ).

Tagad top "*Born in Latvia*", kas paudīšot radošumu, spēju ātri reaģēt un rast izeju no vissarežģītākajām situācijām. Ar ironiju var piebilst, ka īpaši varam gaidīt šo "*Born in Latvia*" tagad, Krievijas–Ukrainas kara laikā, kad priekšplānā iznāk aizsardzības jautājums un *dzimšanas vieta* var rādīt vērtību (kurā pusē esam) pozicionējuma vietu. Kad 2020. gadā tika pasūtīts valsts zīmes jaunais veidols, par aizsardzību netika padomāts. Tagad svarīgi, vai šī *dzimšanas vietas zīme* dos pienesumu vai traucēs. Izcila gan neliekas.

Tik veiksmīgas vērtību zīmes kā Latvijas Tautas frontes laikos bija sešstūrainais *auseklītis*, nevienas citas nav. Nav vairs tādas tautas saliedētības pakāpes, kas deva leģitīmu spēku šim auseklīša zīmolam. Tā vērtību cēla humanitāro zinātņu, akademiķu iesaiste auseklīša idejas izskaidrošanā.

21. gadsimtā kā vizuālās kultūras laikmetā vērojama pastiprināta dažādu sabiedrības grupu pievēršanās grupu reprezentācijas tieši simboliskajam limenim, ieskaitot zīmju, simbolu, aksesuāru nēsāšanu, piespraužot tās pie apģērba, automašīnām un lietojot citos veidos, tajā skaitā izmantojot dizainā, reklāmās, medijos utt.

Kopš 2000. gadiem Latvijā mēdz izmantot sarkanbaltsarkano karodziņu, piespraužot pie tērpa vai automašīnas, taču karogus kā zīmes lieto daudzās valstīs un galveno lomu spēlē krāsu atpazīšana. Latvijas karogs ir ieguvis dažādus veidolus, tiek tirgots kā suvenīrs, taču tā mākslinieciskās izpausmes varētu būt vēl daudzveidīgākas.

Iespaidīgi izskatās savrupmāju pagalmā mastā iestiprināts Latvijas karogs, kas plīvo pāri jumtiem. Likuma par valsts karogu prasība to izkārt pie mācību iestādēm bija pareiza un savlaicīga. Satversmes tiesas spriedums par to, ka likumā paredzētajās dienās karogus neizkārušās privātpersonas nedrīkst sodīt, gan atvēsināja Latvijas ideoloģisko telpu, taču aizsargāja privāto dzīvi no publiski-politiskās, kas nav peļama lieta. Tomēr liberālisma brīvības pamatotā norma, ka privātīpašumā valsts svētku dienās karogu var arī neizkārt, mazināja tā piesaisti nacionālās identitātes semiotiskajām izpausmēm. Izvēles brīvība

pieauga, sodi tika atcelti, taču tā vietā nenāca nekas saistošs, nekādas cita veida rekomendācijas, kā emocionāli izteikt savu piederību Latvijas valstij.

Varētu pašvaldībām ieteikt uzrunāt savus iedzīvotājus, vērsties ar ieteikumiem par karoga izkāršanu, t. i., uzturēt sarunu par Latvijas simbolu respektēšanu.

Vienlīdz uzrādītos tas iedzīvotāju slānis, kas nevēlas respektēt pienākumu izkārt karogu, un orientējas uz atšķirīgām vērtībām. Stiprinot valsts aizsardzību, pašvaldībām būtu svarīgi zināt, kam pievērt uzmanību tuvojošās ārzemju agresijas gadījumā, jo spītīga vērsšanās pret valstiskuma zīmēm ir signāls, ka te sakņojas iespējama valstiska nodevība militāra uzbrukuma gadījumā.

Valstiskos simbolus var nodrošināt tiesiskā un normatīvā veidā¹, bet tieši kultūras simboli un zīmes ir tās, kas nodrošina pilsoniskās sabiedrības stabilitāti, uzticību vērtībām un ilgtspēju. Tāpēc kolizijas, kas rodas par simbolu uztveri, jāuztver kā svarīgs rādītājs sabiedrības grupu attiecībās, kā arī konfliktu avots. Latvijā simbolu konflikti ir pazīstami kā Georga lentītes epopeja, šobrīd — Krievijas armijas militārās zīmes uz civiliedzīvotāju īpašuma (skat. 7.3. nodaļu par Krievijas ideoloģizētajām zīmēm Z, V un Georga lentīti).

Tas rada situāciju, kad ar noteikta veida propagandas ieinteresētību, sociālo tīklu palīdzību un mediju atbalstu agrāk neitrālas, pat daļēji aizmirstas vēsturiskas zīmes, simboli vai vizuāli fakti kļūst par dekonstruētiem masu ideoloģiskās izpausmes izteicējiem.

Simboliskas zīmes, kas piepildītas ar ideoloģizētu saturu, kā jau teikts, mēdz būt mainīgas, kontekstuālas, vēsturiski dažādas un to lietojums modernajā sabiedrībā nav viennozīmīgs — var lietot simbolu, bet var arī pret to izturēties ironiski. Piemēram, plakāts, kā varavīksne pārtop

¹ Latvijas valstiskuma simbolus — ģerboņus, karogu, himnu, apbalvojumus un nacionālo valūtu analizē Kristīne Ducmane savā rakstā grāmatā "*Latvieši un Latvija*", 3. sējumā, LZA, 2013, 266.–308. lpp.

Georga lentītes simbolikā¹, parāda šādas iespējamās neviennozīmības. 1985. gadā radītais ideoloģiski “pareizs” plakāts, kurā attēlots, kā Georga lentīte pārtop varavīksnē, atspoguļo ideju par mieru pēc Otrā pasaules kara beigām, tomēr šodien plakāta interpretācija vairs nav tik viennozīmīga. Varavīksnes simbolu sev paņēmuši praida kustības dalībnieki, un tā saikne ar pāraugšanu Georga lentītē rada dīvainu izjūtu. Zīmju transformācijas pieder pie ideoloģijas veidošanas un kādu ideju atcelšanas, bremzēšanas vai pastiprināšanas.²

Latvijā kopš 2005. gada 9. maija pasākumos lielā vairumā tiek lietots simbols — identifikācijas līdzeklis jeb aksesuārs — pie individuālā apģērba piesprausta Sv. Jura jeb Georga lentīte. Georga lentītes lietošana publiskajā telpā tiek daudzveidīgi motivēta, tai pievienojies kara simbols Z un V, kas rada vēl lielāku spriedzi. Ideoloģisko zīmju Latvijā ir salīdzinoši daudz, tās ieviešas ātri, ir populāras krievvalodīgo vidē un demonstrē personu pozīcijas vērtību ziņā.

¹ LU FSI Nadja Pazuhina veica pētījumu par Georga lentītes vēsturisko izcelsmi. Tā ir interesanta tādā ziņā, ka mūsdienu krievu militāristu simbolam ir dziļas vēsturiskas saknes, bet tās nespēlē būtisku lomu šodienas militāri politiskajās norisēs. Georga lentišu simbolika ir mainīga zīme ar to saturu, kādu tajā ieliek Krievijas pašreizējā režīma politiķi. Aizvien lielākā mērā lentīte simbolizē kara un nāves kultu. 18. gadsimtā cariene Katrīna II, iedibinot Sv. Georga ordeni kā izcilības zīmi virsniekiem, melni-zeltainās svītras uz lentes “aizņēmas” no savās dzimtas Ballenštates grāfistes ģerboņa. Krāsas, kas imperatores uzskatā apliecināja viņas senās vācu Askānijas dinastijas triumfa atjaunošanos, labi saskanēja ar impērijas ģerboņa krāsām un veiksmīgi iekļāvās Krievijas kultūras kontekstā. Vēlāk ar šo ordeni saistījās “uguns un pulvera” jeb kara kulta mitoloģija. Tās atjaunošanas nepārprotams apliecinājums ir Piemaskavas Odincovā atklātais Krievijas Federācijas bruņoto spēku dievnams, kas ir pārsātināts ar kara simboliku, nevis veidots saskaņā ar kristīgās (pareizticīgās) baznīcas tradīcijām.

² Plakāta autors ir A. Iskins, attēls ir atrodamas ar nr. 19 — <http://www.lookatme.ru/flow/posts/art-radar/64431-iskusstvo-plakata-v-rossii-18841991-1985g-chast-6-aya>

Georga lentītes nēsāšana ir saistīta ar ideoloģiskās piederības Krievijai demonstrēšanu. Vairumam sabiedrībā lietotu zīmju ir mākslīga, proti, konvencionāla izcelsme. Daļa no tām regulē sabiedrības norises, piemēram, satiksmes zīmes, bet citas — spēlē ideoloģiska kairinātāja un apzīmētāja lomu. Valsts drošības dienests (agrāk: Valsts drošības policija) konsekventi pauž nostādni, ka Georga lentišu un zīmju Z, V publiska izmantošana sabiedrībā tiek uztverta kā atbalsts Krievijas militārā spēka izmantošanai tās politisko mērķu sasniegšanai citās valstīs, ieskaitot Latviju. Tikko Krievijas–Ukrainas kara laikā parādījās Z zīme, lai vienkārši apzīmētu Krievijas armijas automašīnas, tankus, ieročus utt. Sākotnēji apzīmējumi bijuši, iespējams, armijas daļu piederība (Z — *zapadnij*, V — *vostočnij*), taču zīme pāris nedēļās pārvērtās par Krievijas iebrukuma apzīmējumu Ukrainā un Krievijas spēka zīmi. Z burtam nav radīta vēsturiska leģenda, jo šī zīme, līdzās ar V, ko atpazīst arī kā uzvaras apzīmējumu, ieviešas tik ātri, ka pat leģenda nebija vajadzīga (min Z izcelsmi no rūnu rakstiem, taču tam nebūtu vairs nekādas nozīmes). Kad Z sāka lietot uz opozīcijas pārstāvju dzīvesvietu durvīm, uz viņu auto, šī zīme kļuva par uzbrukuma draudu.

Zīmīgi, ka vēl 2015.–2016. gados valdošie politiķi, apspriežot Georga lentītes valkāšanas aizliegumu, baidījās no Krievijas pretreakcijas un no it kā iespējamajiem Satversmes pārkāpumiem, ja tiktu neļauts personām — Latvijas pretiniekiem — brīvi izvēlēties militāri naidīgo zīmju nēsāšanu publiskajos pasākumos Latvijā. Pat pirms pieciem gadiem politiskā vara Latvijā bija vāja savu konstitucionālo vērtību aizstāvībā, nenovēršot agresīvās Krievijas ideoloģijas uzbrukumus un dodot tai neleģitīmu iespēju līdzāsstāvēt pārprastas vienlīdzības vārdā, lai cilvēki paši izvēlas, kam viņi sekos.

Šī politiskā baiļu gaisotne, kas tolaik valdīja, patlaban — 2022. gada skatījumā — izrādās

valsts amatpersonu vājums un naivums, nepareizi traktējot Satversmes lomu Latvijas valstisko vērtību aizsardzībā, neļaujot Satversmei izpausties pilnā spēkā, aizsargājot valsts vērtības.

Tikai pamazām politiķi nonāca pie slēdziena, ka Georga lentīšu aizliegums jāiekļauj likumdošanā, kaut ierēdņi un politiķi īsti neprot izskaidrot, kas tas — tiesības uz brīvu pašizpaušanos — ir un kad tās tiek ierobežotas, jo šādi visai pasaulei un Latvijas iedzīvotājiem tiek dots skaidrs signāls par Latvijas attieksmi pret Krievijas agresiju un tās propagandu.

Saeima gan tika pieņēmusi pareizu lēmumu par Georga lentīšu nēsāšanas aizliegumu. Tam jāattiecas arī uz nākamajām Krievijas agresīvās ideoloģijas aprītē ieviestajām zīmēm, tekstiem, pārraidēm, ietekmēšanas līdzekļiem. Noteikti daudz spēcīgāk ir jāvēršas pret jaunajiem krievu militārajiem simboliem “Z”, “V” un citiem, kas tikai vēl tiks radīti, jo tā nav tikai semiotiska spēle, bet gan līdzdalība karā, noliedzot Latvijas valstiskuma vērtību. Tiesas nav radinājušas izskatīt semiotiskus pārkāpumus ar ideoloģisku saturu, tāpēc to pirmie mēģinājumi (piemēram sodīt kādu personu par uzbrukumu citai personai, saplosot viņa nesto Ukrainas karogu un nodarot personai miesas bojājumus) bija neiedomājami mīksti un aizvainoja daudzu Latvijas iedzīvotāju sapratni par sodu, kādam vajadzētu būt par kara laika noziedzīgo semiotisko uzvedību. Vēršanās pret citas valsts simboliem nav vienkāršs huligānisms, tā ir viena no svarīgām hibrīdkara sastāvdaļām. Ja pret to nevēršas ar visu likuma bardzību, rodas priekšstats, ka valsts vara ir neiedomājami vāja vai korumpēta.

Krievijas ideologi, jāatzīst, ar savām zīmēm publiskajā telpā manipulē samērā efektīgi. Tā kā pastāv diametrāli pretējas vēstures interpretācijas par Latvijas okupāciju, Georga lentīšu nēsātāju viedokļi atšķiras no Latvijas valstiskās nostājas par okupāciju, kas izteikta Satversmes preambulā un Saeimas lēmumā par Latvijas okupācijas 80. gadskārtu un Otrā pasaules kara vēstures sagrozīšanas nepieņemamību (16.01.2020.). Vēstures patiesības atzīšanas nepieciešamību apliecina arī Eiropas Parlamenta 2019. gada rezolūcija.¹

¹ European Parliament resolution on the 80th anniversary of the start of the Second World War and the importance of European remembrance for the future of Europe https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2019-0098_EN.html

Krievijas ideoloģisko zīmju nēsāšana Latvijā jāuzskata par tiešu draudu Latvijas neatkarībai. Saeimas deputāte prof. Janīna Kursīte-Pakule atzīst:

“... kopš pāris gadiem tā [Georga lentīte] kļuvusi par Krievijas impērisku centienu zīmi. Valkāt to nozīmē atbalstīt Krievijas varas agresīvos sapņus, kas tik tieši izteikti kādā 9. maija plakātā Krievijā, Kalugas pilsētā: “Aizgājām līdz Krimai, aiziesim arī līdz Romai”. Ierindoju Georga lentīti tieši tajā pašā rindā kā svastiku un pentagrammu. Šo zīmju demonstrēšana publiskā veidā — gājienos, mītiņos, noteiktos datumos, kā 9. maijā, uzlūkoju kā piekrišanas zīmi un atbalstu Krievijas revanšisma politikai, savā ziņā — atbalstu karam”.²

Georga lentīte, simboli Z, V reprezentē “impērisku krieviskumu”, izpaustu kā krieviskās nācijas pašslavināšanos par uzvaru Otrajā pasaules karā, ar mērķi pakļaut sev “izvirtušos Rietumus” un veidot kaut kādu 21. gadsimta mesianisku pareizticīgo civilizāciju. Līdz ar to jebkuri Krievijas propagandas stimulētie simboli satur daudz lielāku ideoloģisku slodzi, nekā tas būtu tikai svētku rotājums, nacionālas piederības aksesuārs vai kara uzvaras jutekliska prieka izpausme.³

Motivācija var būt vēlēšanās piederēt Krievijas (bet vēl vairāk PSRS) varenajai pagātnei un precīzāk, identificēšanās ar spēcīgu valsti,

² Janīna Kursīte-Pakule. <https://jauns.lv/raksts/zinas/52016-kam-latvija-ir-izdevigi-atlaut-georga-lentisu-nesasanu>

³ Kā Krievijas impērijas ideoloģiskais mantojums (saprotot ar to galvenokārt priekšstatu par valsti) tika pārstrādāts padomju ideoloģijā, skat. grāmatu: Майкл Дэвид-Фокс. Пересекая границы. Модерность, идеология и культура в России и в Советском Союзе (М.: НЛО, 2020) https://www.nlobooks.ru/books/biblioteka_zhurnala_neprikosnovenny_zapas/22122/ Michael David-Fox. Crossing borders: Modernity, ideology, and culture in Russia and the Soviet Union (2015), Publisher: University of Pittsburgh Press

valsti-uzvarētāju, kas šajā gadījumā vairāk tiek asociēta ar PSRS, un uztverot mūsdienu Krieviju kā tās turpinājumu, mantinieci. Motīvs var būt identifikācija ar iztēlotu Lielvalsti, arī impēriskums kā varas ideāls, bet ne etniska piederība.¹

Georga lentītes jāuzskata par Krievijas neoimperiālisma simbolu, Krievijas šovinisma pārņemtu impēriskuma slavinājumu, par vienojošu atpazīšanās zīmi cilvēkiem, kas dzīvo Krievijas propagandas telpā un vēlas Krievijas teritoriālu izplešanos sabrukušās PSRS robežās.

Georga lentītēm pirms 2005. gada jau bija izveidojies diezgan plašs nozīmes lauks, līdz arī to ļoti vienkārši akcentēt tās netiešās nozīmes jeb konotācijas, kuras ir vajadzīgas šobrīd Krievijas ideoloģijai — vai nu “veterānu” piemiņa, vai “zaldāta varonība”, vai “Tēvzemes vienotība” — arī šim akcentam ir liela loma. No 2022. gada skatpunkta, kad norit karš Ukrainas teritorijā, liekas nepiedodami, cik vieglprātīgi un ilgi Latvijā tika pieļauta naidīgas kaimiņzemes simbolu izplatīšana.

Georga lentišu slavinājums, Krievijas politisko simbolu izmantošana Latvijas sabiedrības šķelšanai ir ļoti nevēlams pasākumu kopums, un ir nepieciešams strādāt pie vēsturiskās izziņas, sabiedrības ideoloģiskās audzināšanas, parādot arī simbolos ieslēpto ideoloģizāciju.

B. Buzans no Kopenhāgenas sociālo pētījumu skolas atzīst, ka drošība politiskajā jomā ir attiecināma uz valsts organizatorisko stabilitāti, pārvaldes sistēmu un ideoloģiju, kas šo sistēmu leģitimē.

Savukārt sabiedrisko drošību var attiecināt uz valodas, kultūras, reliģisko, nacionālās identitātes un paražu modeļu ilgtspējas garantēšanu.

Parasti politiskie draudi ir vērsti pret valsts ideju, sevišķi pret tās nacionālo identitāti un organizējošo ideoloģiju, kā arī pret institūcijām, kas šo ideju realizē.

Vēlīnā sociālisma laikmetā, 1960.–1970. gados, “padomju dzīvesveids” kļuva *pirmām kārtām* par

*sajūtu veidu*², jo “sociālistiskais dzīves veids” bija jāparāda kā apveltīts ar lielākām priekšrocībām nekā patērētārsabiedrība kapitālisma valstīs. Tā 1960. gadu sākumā televīzija VDR, kam līdzās bija VFR, sāka kultivēt **īpašu emocionālismu**; pēc 1968. gada notikumiem — arī Čehoslovākijas TV. Padomju TV tika noteikti divi ceļi emocionalitātes veidošanai:

1. laba noskaņojuma radīšana;
2. dažādu iedvesmojošu cilvēku TV portretu producēšana, kas pieder pie ideoloģiskajiem tēliem.

1972. gadā PSRS Centrālās televīzijas partijas aktīvā sanāksmē tika noteikts, ka “jebkura žanra raidījumam ir jāstiprina pozitīvā darba un morāles atmosfēra, kas ir attīstījusies mūsu valstī”. Par etalonu sajūtu vadīšanā kļuva krievu val. raidījums *Ot vsei duši*. Šova vadītājai Valentīnai Ļeontjevai mēdza pārņemt “asaru izspiešanu” no skatītājiem, jo asaru daudzums, kas lija pa TV auditorijas dalībnieku vaigiem kameru priekšā, tiešām varēja šķist pārmērīgs.

Mūsdienu mediji to turpina, kaut emocionālās formas tiek dažādotas — nevis vairs tikai dvēsele raud, bet ar vulgaritāti tracina, aizvaino, cilvēki nonāk izmisumā, ko bezkaislīgi nofilmē un demonstrē visiem.

Krievijas–Ukrainas kara situācijā virtuālā telpa ir pārpildīta ar kliegdošu emocionalitāti, sāpēm un to noliegumu (no karojošās otrās puses nosaucot par viltojumu). Filosofijas doktore Elvīra Šimfa par vērtībām karā raksta: “Karā lielākoties piedalās ar pacilātu noskaņu, ideālu un vērtību vārdā”.³ Diezin

¹ <https://fom.ru/proshloe/10421> (2012) — par Krievijas iedzīvotāju attieksmi pret akciju “Georga lentīte”.

² Christine Evans. the “Soviet way of life” as a way of feeling. emotion and influence on Soviet central television in the Brezhnev era. *Cahiers du monde russe. communications and media in the USSR and Eastern Europe technologies, politics, cultures, social practices.* éditions de l’ehess avec le concours du Centre national de la recherche scientifique et du Centre national du livre. 56/2-3, 2015, pp. 543-569, p. 544 [HTTPS://DOI.ORG/10.4000/MONDERUSSE.8201](https://doi.org/10.4000/MONDERUSSE.8201), 8.

³ Elvīra Šimfa. Лишь бы не было войны. <https://satori.lv/article/lish-ne-bylo-vojny>

vai. Miljoniem ļaužu karā piedalās sistēmas spiesti, bez pacilājuma, zaudējot mierīgās dzīves ideālus. Izdzīvošana kļūst par vērtību — sava un pulkabiedru dzīvība un ienaidnieka nāve. Pacilātu noskaņu rada ienaidnieka sakaušana, varonības izrādīšana, kas kara ideoloģijā (katrai pusei) ir maksimāli svarīga.

Šimfa apgalvo, ka pēdējā laikā var runāt par subjektivizāciju un emocionalizāciju kā dominējošo tendenci. Emocijas publiskajā komunikācijā viņa pieļauj tikai nelielās devās. Taču pareizi saka: “ja kādam pastāvīgi par visu (vai vismaz ļoti bieži) “sāp sirds” un “gribas raudāt”, tad vērtību zaudē kā pašas emocijas, tā arī kārtējā problēma, kura šīs emocijas raisa.” Ietinot emocionālajos apvalkos vērtības, nevajag zaudēt mēru.

Tomēr jāiebilst, jo

cilvēks nav tik racionāla būtne, kādu to iztēlo filosofijas traktātos par prātu.

Hēgelis: *pat prāts ir dziļi ievīts kaislībās!* Tad vērtības — jo vairāk.

Vardarbības attēlojuma līmenis sociālajā telpā ir pieaudzis, jo interneta laikmetā daļa mediju darbojas bez redakcionālā ierobežojuma. Kā jau atzīmēts par vērtību izteiksmi valodā, emocionālāti pastiprina ar vulgārismiem.

Emocionalitātes radīšana ir būtiska ideoloģijas sastāvdaļa. Bez tās vērtības nedzīvo. To rada/nodrošina gan vienkāršākās un pazīstamākās izjūtas kā pārsteigums, bailes, trauksme, prieks, dusmas utt., gan augstāka līmeņa izjūtas, saistītas ar tikumiem, personības stāju, pasauluzskatiem, ticību. Jo traģiskāka ir krīzes, kara situācija, jo dabiski — lielāka emocionalitāte.

Tā, piemēram, 2022. gada 25. martā raidījumā Krievijas portālā “*Skaži Gordejevoi*”, kas ir opozīcijā Putina ideoloģijai, psiholoģe Ludmilla Petranovskaja¹ analizēja Krievijas iedzīvotāju emocionālos stāvokļus, sākoties sankcijām, ko Rietumi

noteica, reaģējot uz karu Ukrainā. Viņasprāt, **krievu sabiedrība nereaģē uz ideju par “vainu”**, nemaz un nekad. Tā ir īpaša, gadsimtos izveidojusies mentālā struktūra, kas raksturīga krievu etnosam, vai mūsdienās var teikt plašāk — lielai daļai Krievijā dzīvojošo un šai ideoloģijai pakļauto cilvēku. Vienmēr vainīgs ir kāds cits. Vainas sajūta cilvēkos netiek apzināta, tā lielā mērā cilvēkiem nepiemīt kā mentalitātes sastāvdaļa, — tas nav tikai morālās audzināšanas trūkums, bet dziļāk sakņota etnosa īpatnība, kas nostiprināta ar sociāli politiskajiem režīmiem, ieskaitot padomju varu attiecībā uz krievu nāciju (nekrievu tautām tika atzītas visādas vainas).

Cits modelis, kā emocionāli attiecas pret vērtībām, ir kauna un nožēlas kultūras.

Vērtību sistēmas veidošanā svarīgs ir skatpunkts laika modu ziņā: pagātne, tagadne, nākotne. Tipiskas ir vērtību sistēmas, kas stāsta par “zelta laikiem” pagātnē. Eiropas vēsturē daudzkārt ir tikusi slavēta atgriešanās pie antīkās kultūras un filosofijas. Latvijā, piemēram, nozīmīgas vērtības pagātnē redz Zenta Mauriņa. To pašu saka Pēteris Zālīte, kurš stāvēja pie Latvijas valsts dibināšanas pirmsākumiem: “Latviešu tautas dvēsele ir tīra kā grieķu tautas dvēseles moderns iemiesojums”². Latvijā bija arī Ž. Ž. Ruso sekotāji, kas zelta laikus redzēja dabas nesabojātajā pasaulē. Atgriešanās pie dabiskuma tāpat ir redzama mūsdienu Latvijas vērtību spektrā — dzīve nesamaitātajos laukos (Ģirta Laubes kustība), ekokustības. Līdz ar padomju varas beigām 1990. gados vēstures mēslainē aizgāja marksistiskā komunisma idejas, kurās bija pseidonākotne, kurai neticēja liela daļa iedzīvotāju. Nākotnes modeļa arhetips ir kristietības mācībā par pēcnāves dzīvi — paradīze vai elle. Tagadne ir jāizcieš nākotnes vārdā, un vajag dzīvot pareizi, negrēkojot. Tā kā sekulārajā mūsdienu sabiedrībā

¹ Людмила Петрановская. Это история про отрезание обратных связей // Скажи Гордеевой, 25.03.2022, YouTube. 1,3 miljoni skatījumu divās dienās.

² Pēteris Zālīte. Latviešu tautas dvēsele. Grām.: *Akadēmiskā humanitārā tradīcija Latvijā un demokrātiskās kultūras tapšana. Raksti un avoti. 1920–1940*, sast. E. Buceniece. Rīga: LU Apgāds, 2022, 154. lpp.

šiem tēliem maz kas tic, nākotnes vērtību ir maz. Lielākoties tās ir politizētas dokumentos, kurus sabiedrība neuztver par vērtīgiem (NAP, nozaru politikas), jo tie netiek pildīti.

Dace Dzenovska ir atradusi interesantu autoru — Ozrenu Pupovacu, kurš pauž šādu domu: *postsociālistiskajās sabiedrībās valda tagadnes ignorēšana, jo tiek uzsvērta pagātne, kas jāpārvar, un nākotne, kas visu laiku tiek atlikta. Valda tagadnes apziņas trūkums.*¹ Veseli reģioni kā Austrumeiropa un Latīņamerika esot iestiguši pagātnē. Ja esot kāda nākotne, tad tikai kā ideāls – Rietumi, kas nemaz neatbilst šiem sapņiem.

Pilnībā piekrist negribas. Kopš 1980. gadiem — Atmodas laikā — valdīja divu strāvu kustība — uz pagātņi (gan uz pirmskara Latviju, gan atsaucot seno vēsturi — cilšu laikmetu pirms krustnešiem) un uz Rietumiem kā nākotni (*kaut ar pastalām!*). Taču kopš 2000. gadiem Latvija vērtību ziņā ir modernizējusies, Rietumu vērtību īstais gars — atmaskots, ideāli zuduši, un skats koncentrējas tagadnē. Arvien vairāk vērtību ziņā šeit iesakņojas modernitātes dzīves stils — dzīvoju šodienai un pārdzīvoju uzspiesto tagadnību (*enforced presentism*), jo neuzticos ne varai, ne valdībām. Ja nabadzība un nevienlīdzība palielinās, politikā sāk būvēt ideoloģijas uz iluzorisku nākotni. Latvijā valda tāds īpašs vērtību fenomens, kad dzīve koncentrējas tagadnībā un sabiedrībā nav pieprasījuma pēc nākotnes ideoloģijas. Acīmredzot ideālisma intensitāte 1987.–1991. gadā ir darījusi savu un novedusi pie ideālisma trūkuma Iespējams, kara situācija Ukrainā sāk atmodināt Latvijas sabiedrības ideālismu ar vērtībām — ticēt nākotnei kā uzvarai (nevis birokrātiskam plānam), mazināt rūpes par savu dzīvi tagadnē, pievērsties kopienas vērtībām, palīdzībai, kopjot empātiju. Dzenovska tiecas piekrist tēzei, ka

“dzīvošana tagadnē, bez skaidras vīzijas par nākotni, nav tikai konkrētu cilvēku dzīves

īpatnība, bet gan plašāka sociāla parādība, kas raksturo izmaiņas vēlā kapitālisma temporalitātē”.²

Kas nāk pēc vēlā kapitālisma, tas ir atsevišķs jautājums.

Jautājums par vērtībām ir cieši saistīts ar izjūtām par laiku. Vērtības ir laika intensīvs piepildījums, ejot kādā virzienā.

Iespējams, ka Latvija (Austrumeiropa) nonāks pie jaunas saprašanas, cik svarīgi ir domāt par nākotni, kad esi sliktā tagadnē, kad Krievijas agresija jau klauvē pie durvīm, t. i., būt mērķracionalitātes virzītiem. Pagaidām gan politiku aprindas vairāk runā par to, lai atrastu attīstībai mērķi, kurš nedodas rokā (tādi bija iestāties ES un NATO, bet tagad?).

Toties Ukrainai, kas cīnās karā, tādu lielu mērķu ir daudz. Paradoksāla situācija, kad zināmas labklājības sasniegšana nesekmē atbrīvošanos no tagadnības un nedod mērķi.

Vērtības Krievijas Federācijā patlaban —

Krievijā notiek spēcīga **atskatīšanās uz pagātņi** kā *jaunās ideoloģijas* — krieviskā misija pasaulē, pareizticība, kas to balsta — sastāvdaļu. V. Putins 2022. gada sākumā prasīja NATO atgriezties 1997. gada robežās (izslēdzot no NATO Baltijas valstis). Citā versijā ideoloģija **virzībā uz pagātņi** ir atgriešanās pie PSRS (pirms tās sabrukuma 1991. gada decembrī). Vēl citā — cariskās Krievijas laiks, nosodot Ļeņina pieļāvumu 1918. gadā dibināt Baltijas valstis, Miera līguma parakstīšana. (par to skat. sadaļā par Krievijas ideoloģiju). Daudz mazāk ir izstrādāta nākotnes vīzija, izņemot krievu civilizācijas izredzētību. Komunistiskā ideoloģija salīdzinājumā ar putinismu bija maksimāli **vērsta uz nākotni**. Tā tika apdziedāta turpat vai reliģiskā sajūsmā, ieskaitot N. Hruščova laikā pieņemto 1961. gada PSKP programmu, kurā definēja komunisma iestāšanos pēc 20 gadiem.

¹ Dace Dzenovska. Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm. Rīga: Turība, 2012, 148. lpp.

² Dace Dzenovska, Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm. Rīga: Turība, 2012, 150. lpp.

6.3. Valstiskums, tradīcijas un vēsturiskās atmiņas kari

Plaši saprastas valsts aizsardzības nolūkos mūsdienā Latvijā būtu nepieciešams valsts līmenī atbalstīt valstiskuma vērtības izplatīšanu sabiedrībā, tās skaidrošanu, vēstures populāra stāsta komunikāciju sabiedrībā, parādot Latvijas valstiskumu un tā atjaunošanu kā tautas būtiskāko sasniegumu,

kas nodrošina tās un katra tās piederīgā pastāvēšanu. Citādi sakot, nacionālā identitāte ir nevis izgudrojums, bet gan katras cilvēiskas personas būtiska dimensija līdzās savam "Es", dzimumidentitātei u. c. identitātes dimensijām, kas ļauj cilvēkam būt nevis abstrakcijai, bet konkrētajam dzīvajam cilvēkam.

Filosofiskie pētījumi parāda, ka **vēsturiskums** ir cilvēka personas apriora struktūra jeb cilvēkam dota eksistenciālā īpašība domāt un saprast sevi

ne tikai savas individuālās vēstures perspektīvā, bet arī savas ģimenes, dzimtas, vietējās kopības, tautas, galu galā cilvēces vēstures kontekstā. Hermeneitiskā filosofija šo fenomenu, kad cilvēks saprot sevi un tagadni tradīcijas, vēstures kontekstā, spējot tālāk orientēties dzīvesdarbībā, kas vērsta uz savu un valsts ilgtspēju, sauc par iedarbīgo vēsturi. Taču par tādu apriorais vēsturiskums aktualizējas tad, ja tiek ikdienā "barots" publiskajā, kultūras sfērā. Citiem vārdiem sakot, ir runa nevis tikai par vēstures mācīšanu skolā un vēstures faktu zināšanu, bet par dziļi interiorizētu t. i. cilvēka subjektivitātē iegūlušos *vēsturisko atmiņu*. Par spīti tam, ka Latvijā tik ilgi ir ticis runāts par "vēsturiskās atmiņas kariem", **valsts un akadēmiskās sabiedrības uzdevums ir izstrādāt skaidru vēsturiskās atmiņas politiku — tās vadlīnijas. Jāizmanto Satversmes preambulā sniegtie formulējumi par vēsturiskajām vērtībām.**

Pagaidām vēsturiskā atmiņa sabiedrībā izpaužas virspusējā līmenī — memoriālu plāksņu, piemi- nekļu, svinamo un sēru dienu tradīcijas kopšanā. Datumu kari: strīds par 16. marta un 9. maija atzīmēšanu, par Otrā pasaules kara beigu atzīmē- šanu 8. maijā iepretim krievu tautības iedzīvotāju centieniem sekot Kremļa politikai svinēt 9. maiju kā kara uzvaras dienu.

Vēsturiskās atmiņas valsts politikas konceptuālā līmenī nav, ir tikai dažu vēstures aktivistu centieni skaidrot pagātņi un tās simbolisko iedabu.¹ Tas traucē valststiskuma vērtību izpratnei. Te nav ko baidīties no viedokļu demokrātijas un plurālisma trūkuma — valsts pašizpratnes līnijai ir jābūt skaidrai un sevi apliecinošai kā primārai vērtībai. Par sociālās atmiņas svarīgumu runā daudzi², tomēr rīcībspējai vajadzētu būt lielākai un skaidrākai.

Parasti ar tradīcijām saprot mantotu ieražu ko- pumu, kas pāriet no paaudzes uz paaudzi. Vārds “tradīcija” ir cēlies no latīņu valodas vārda “*tradere*” un nozīmē “nodot tālāk”. Taču pašas tradīcijas, lai cik tās šķistu stabilas, mūsdienās kļūst arvien īslai- cīgākas, mainīgākas un nenoturīgākas. Tomēr tām izzust nav lemts, jo tieši vērtību pārmantošana, kas veido kultūras laikmetus, balstās uz tradīcijām.

Mūsdienās vārds “tradīcija” nav vairs *topā*. Modē ienāk jauni termini, piemēram, *ilgtspējīgs*. Latvijas presē savulaik bija publicēta šā modes vārda kritika, uzsverot tā ideoloģizēto saturu un tukšu- mu. Modē ir indivīda brīva pašnoteikšanās līdz pat tiesībām noliegt visu esošo. Taču jāatzīst, ka tik

dziļu nihilisma strāvojumu, kādi bija Rietumeiropā pagājušā gadsimta sešdesmito gadu beigās, Latvijā, par laimi, nav un, domājams, arī nebūs. Taču ir vērojama opozīcija tradicionālajam, klasis- kajam, vēlme ar skubu iesaistīties Rietumu sabied- rības postmodernajos strāvos.

Var runāt gan par pozitīvām, gan negatīvām — cilvēkus graužošām tradīcijām. Viens no negatī- vākajiem pieradumiem Latvijā ir iedzeršana un piedzeršanās, kas pavada svētkus un daudziem arī ikdienu. Latvijas mūsdienų kultūra šajā ziņā atšķiras, piemēram, no mūsdienų Ķīnas. Pekinas klasiskajā operā zālē sēdošie jaunie ķīnieši apsmej uz skatuves uznākušo dzērāju, jo šajā kultūrā tads tēls nes kauna zīmi. Ir liels negods Āzijas sabiedrī- bā parādīties grīļīgā izskatā.

Vidzemē, vasaras festivālā, uz skatuves notiek tieši pretējais: ir liels gods būt iedzērušam, jo vakara vadītājs tieši tādus tipāžus atrod zālē un sumina.

Var apspriest valstiskuma vērtību svarīgumu un apelēt pie tikumiem, taču, ja valsts patriots nespēs atteikties no sev tik iecienītā alkohola, tad no viņa(-iem) valsts aizsardzībā ir vairāk posta, nekā labuma. Alkoholisma un narkomāni- jas bīstamībai valstī ir jāpievērš liela uzmanība, jo tā padara sabiedrību slimu un par tādu, kurā nav lielas jēgas spriest par vērtībām un valsts ideju, bet ir jāvelta līdzekļi ārstēšanai. Latvijā ir lielākais alkoholisma patēriņš uz vienu iedzīvotāju Eiropā.³ Statistika ir tāda, ka būtu jāklieš, taču valsts līmenī šī problēma pat netiek iznesta priekšplānā.

Bīstami ir tas, ka tieši tradīcijas ar pozitīvu saturu zūd un mainās ātrāk nekā negatīvās, kas balstās uz negatīviem ieradumiem un pieradumiem, jo tieši negatīvajās izpausmēs ieradumi parāda savu sīkstumu un noturību.

Rietumeiropa dzīvo ātrlaika kultūrformā, tāpēc pret tradīcijām izturas kā pret tūrisma objektiem. Ja latvisko identitāti cenšas meklēt galvenokārt

¹ Savlaicīgi noreagēja LU Sociālo zinātņu fakultāte, izstrādājot rakstu krājumu *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*, Rīga: LU, 2011.

² Memory and theory in Eastern Europe, edited by Uilleam Blacker, Alexander Etkind, and Julie Fedor. New York : Palgrave Macmillan, 2013. Chapter 6. Kevin M. F. Platt. Occupation versus Colonization: Post-Soviet Latvia and the Provincialization of Europe. Raidījumā “Sarunas ar Veidemani” dzejniece Liāna Langa 2022. gada 1. jūnijā paskaidro, ka, viņasprāt, atmiņu politika notiek postmodernā vēstures pieejā. Jāveido plašākas diskusijas, salīdzinot ar ebreju veidoto atmiņu politiku, kas ir stingra un taisnīga.

³ Alcohol consumption among adults. <https://doi.org/10.1787/ae3016b9-en>, 4.3. grafiks rāda, ka alkoholisma problēma Latvijā ir ārkārtīgi nopietna un var traucēt valsts aizsardzības spējas.

pagātnē, piesaucot kultūras tradīcijas, tad var nonākt situācijā, ka šie meklējumi vairs neatbilst modernitātes laikmeta garam. Pati nostādne, ka aiz *jauna jānāk vēl jaunākam*, ir Eiropas jaunlaiku filosofijas iedibināta dzīves forma, kas ir iefiltrējusies Eiropas kultūrā ārkārtīgi dziļi. Vārds “jauns” ir “svēts” profānā nozīmē.

Tradīcijas nākotne ir cerība, taču mūsdienu izjūtās nākotnes forma ir vairāk saistīta ar vārdu “attīstība”. Mūsdienās “tradīcijas” figurē ne tik daudz pašas par sevi, bet gan kā fenomens, kas *līdzsvaro* mainīgumu, nestabilitāti, nenoturību. Tradīcijas sargā noteiktu izpratni par kārtību un vēšas pret radikāliem izaicinājumiem, revolūcijām, nihilismu un kritiku. Sociālajās zinātnēs ir parādījušies termini “detradicionalizācija”, posttradicionālais laikmets, postklasiskā paradigma utt. Tradīcija šajā nostādnē tiek izprasta kā pagātnes palieka, kas traucē sabiedrības attīstību. Raksturīgi, ka idejas par detradicionalizāciju pieņemšanas spēkā arī mūsdienu Latvijā un tās nereti šurp atnes intelektuāļi, kas studējuši Rietumeiropas universitātēs. Postmodernā garā kritizētas tiek arī nostādnēs par klasiskajām ētikas normām, spēju redzēt atšķirību starp labu un ļaunu, atzīstot, ka morāle ir situatīva un mainīga, nevis stabila normu kopums.

Nacionālās identitātes dimensijas *kultūra* (valoda, vērtības, tradīcijas) nosargāšana ir pilnā mērā pašu Latvijas pilsoņu rokās. Ārējā ietekme atvērtā valstī ir visnotaļ liela, tomēr, vienojoties par to, kas ir aizsargājams, identitātes saglabāšana ir iespējama. Te priekšplānā iznāk izaicinājums — nonākt pie daudz maz iespējamās vienotības jautājumā par tādu svarīgu kultūras un tradīciju elementu kā **ģimene**.

No konservatīvo perspektīvas uzbrukums dabiskās ģimenes jēdzienam ir uzbrukums latviskajai identitātei un *kultūras dimensijai* tajā. Konservatīvie uzskata, ka nekritiska ār pasaules strāvojumu pārņemšana var destruktīvi ietekmēt nācijas pastāvēšanu ilgtermiņā. Nesenais Satversmes tiesas spriedums, kas izaicināja līdzšinējo izpratni par ģimeni un laulību Latvijā, ir līcis daudziem Latvijas pilsoņiem no jauna apzināt savas vērtības

un to hierarhiju. Satversmes tiesa steidzās pabeigt diskusiju par dabisko ģimeni, vēl to neuzsākot. Visdrošākā pieeja būtu tautas nobalsošana, kas līdzīgi kā valodas referendumā 2012. gadā, varētu samazināt spriedzi tēmā, kur viedokļi strikti atšķiras.

Būtu vērts aicināt abas puses uz cieņpilnu diskusiju, jo tad, kad liberāļi sauc dabiskās ģimenes aizstāvjus par tumsoņām un Kremļa palīgiem, miers nevairojas. Eiropas Savienībā Kremlis izmantoja konservatīvo aktīvistu marginalizāciju un piedāvāja “palīdzīgu roku” tradicionālo vērtību aizstāvjiem, praksē vēl vairāk pasliktinot viņu situāciju.

Latvijas un Polijas konservatīvie ir parauga vērti, jo aizstāv savu pozīciju ģimenes jautājumā, vienlaikus noraidot jebkādas sadarbības iespējas ar Kremli. Ungārija šajā ziņā raisa konservatīvo nopūtas, jo V. Orbāna koķetērija ar V. Putinu apgrūtināja konservatīvo vērtību aizstāvību citās valstīs.

Liela daļa Latvijas pilsoņu ir konservatīvi noskaņoti, viņu ignorēšana un marginalizēšana novedīs pie vēl lielākas spriedzes sabiedrībā un necik nevairo nacionālo drošību. Latvijas sabiedriskajiem medijiem ir jākalpo ne tikai liberāli un sociāldemokrātiski domājošajai sabiedrības daļai, bet arī lielajam konservatīvo pulkam, citādi notiks lielas sabiedrības daļas atsvešināšanās no valsts institūcijām un vairošies neuzticēšanās sabiedriskajiem medijiem.

Somijas bijušās iekšlietu ministres kriminālvajāšana par aicinājumu sekot Bībelei ir satraucošs notikums, kas konservatīvos un īpaši kristīgi-konservatīvos dara bažīgus par vārda un ticības brīvības ierobežojumiem, kas ir solis tuvāk jaunajam autoritārisma, kura priekšposteni ieņem pārspīlēts politkorektums, kas Eiropā apgrūtināja godīgu diskusiju par imigrācijas kontroli. Pārlielu liels kreisi-liberāls spiediens uz ES dalībvalstīm var virzīt Eiropas Savienību uz vēl lielāku fragmentāciju un pat dalībvalstu zaudēšanu. Ir jāņem vērā, ka

plaisa padziļinās ne jau tāpēc, ka konservatīvie paliek konservatīvāki, bet tāpēc, ka liberāļi nezina savas brīvības robežas, slid ideoloģiskajā spektrā pa kreisi un sper soļus nezināmajā.

Tas apliecina vajadzību vairāk strādāt pie tiesībsargājošo struktūru un pašvaldību izglītošanas par ideoloģijām, vērtībām un

cilvēku emocionālajām attieksmēm, pievēršot uzmanību šajā ziņojumā iekļautajām tēmām.

6.4. Dzīvesstāstu nozīme

Kopš 1990. gadiem Latvijā ir aizsākta nacionālās mutvārdu vēstures pētniecība un dzīvesstāstu krātuves veidošana. Tās sākotne bija Latvijas Kultūras fondā, Imanta Ziedoņa ietekmē. Viņa — kā talantīga dzejnieka — izjūta parādīja pareizu ceļu, kā vēsturi uztvert un saprast caur dažādu cilvēku personīgiem dzīvesstāstiem, atmiņām, pieredzes apkopojumiem.

Šo nacionālās mutvārdu vēstures ideju tālāk izvērsa Māra Zirnīte un LU profesors Augusts Milts. 1991. gadā LZA Filozofijas un socioloģijas institūtā (LU FSI) tika dibināta Nacionālās mutvārdu vēstures grupa, tika iegūts Zinātnes padomes finansējums un sākts veidot kolekciju, kas šobrīd veido 4500 audio un video ierakstu. Daļa no dzīvesstāstiem atrodas LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta izveidotajā krātuvē “Garamantas” kā autobiogrāfiju krājums¹ (kopš 2018. gada), arī LU FSI krātuvē LU pārziņā², kā arī dzīvesstāstu vākums ir atspoguļots publikācijās³. Dzīvesstāstu krāšanu un apkopošanu veic arī Daugavpils Universitāte un citu augstskolu darba grupas. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē izveidots Sociālo un politisko pētījumu institūta

Sociālās atmiņas pētniecības centrs (SAPC), kas veic sociālās atmiņas un vēstures politikas, identitātes pētījumus.⁴ Dzīvesstāsts nozīmē sociālo un kultūras vērtību personifikāciju, tam nav jābūt faktoloģiski precīzam vai pilnīgi objektīvam (un atmiņas funkcionēšanas specifika dēļ tas tāds nevar būt), jo tieši caur eksistenciāli vēsturisko pieredzi vērtības iemiesojas dzīvē. Kā atzīst ASV filozofs A. Makintairs, dzīvesstāsts vienmēr ir iesakņots tās kopienas stāstā, no kuras veidojas sava identitāte. Kultūras atmiņa veidojas kā piederības zīme un dzīvesstāsts, tam ir naratīva perspektīva, no vērtību viedokļa — jēgpilns horizonts, ko stāstnieks veido kā vērtību virknējumu, situāciju interpretāciju.

Svarīgas ir:

- a) atmiņu vietas;
- b) aizmiršanas process, kas var saistīties ar izslēgšanu, psihoanalītisku neirozi, centieniem aizmirst;
- c) identitātes atrautība, mainīgums, nepastāvība.

Modernitātes laikmets (arī uz Latviju pēc 1990. gada) atnes vēsmas, kad atmiņu pārnese tradīcijas no paaudzes uz paaudzi pamazām zūd. Atmiņu vietas (*lieux*) aizvieto ar atmiņu vidi (*milieux*). Latvija, kā šķiet, joprojām vairāk turas *pie vietām*, piemēram, joprojām stipra ir Brāļu kapu nozīme valsts politikas simbolizācijā, tur ir mūžīgā uguns, notiek ziedu un vainagu nolikšana utt., kas kopumā funkcionē kā vērtību apliecinājums brīvības un valstiskuma cīnītājiem. Tāpat kā Lestenes

¹ <http://www.garamantas.lv/lv/repository/1115628/Autobiografiju-krajums>

² <https://mutvarduvestore.lv/#welcome;>

³ <https://mutvarduvestore.lv/publication/#5>
Krājums *Dzīvesstāsts un pašapziņa. Mutvārdu vēsture Latvijā*. FSI, 2012. Autori labi parāda gan metodoloģijas, ar kuru palīdzību cilvēkus rosina stāstīt savas atmiņas, gan apkopo to saturu. Grāmatā secināts, ka dzīvesstāsti veido kopīgu politiskās vēstures un nacionālās identitātes mantojumu, 87.–88. lpp.

⁴ LU Sociālās atmiņas pētniecības centrs, <https://www.facebook.com/SocialasAtminasPetniecibasCentrs>

piemiņas ansamblis¹, brāļu kapi Lestenē, piemiņas istaba un atceres sarīkojumi ir atmiņu kultūras sastāvdaļa, taču ar neviennozīmīgu politisku atbalstu un ik pa laikam politiskās nostādnes maiņu. LU FSI jaunākajā grāmatā "Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu perspektīva"² (zinātniskā redaktore prof. Vieda Skultāne) ir analizēta daļa no minētajiem jautājumiem.

LU Vēstures un filozofijas fakultātes docētājs Mārtiņš Mintaurš pareizi atzīmē:

"Latvijas politiķu manipulācijas ar šīs dienas (16. marta) oficiālā statusa noteikšanu un pēc tam atcelšanu galvenokārt ārpolitisku apsvērumu dēļ radīja saprotamu apjukumu un neapmierinātību sabiedrībā. Tā atbalsojās arī pretrunīgā nostājā pret valsts amatpersonu tiesībām šajā dienā apmeklēt Lestenes Brāļu kapus, nekonsekventā pārapbedīšanas rituālu norisē, te atļaujot, te

aizliedzot leģionāru mirstīgo atlieku apglabāšanu ar militāru godu."³

Mintaurs secinājums apliecina to, cik ļoti svarīga vērtību apliecinājumā ir politiska konsekvence, tālredzība, vēsturiski akadēmiskā izpēte un sociālpсихолоģiska sabiedriskās domas izpēte, pirms valstiskā līmenī noteikt atmiņu vietas kā simboliskas, vērtību vietas un vēl jo vairāk, piešķirt tām valsts nozīmes aizsargājama pieminekļa statusu. Mintaurs citē politiķi Arti Pabriku, kurš teicis: "Nedrīkstam šķirot kritušos, cieņa jāizrāda viņiem visiem." Šāda nostādne filosofiski balstās uz humāno filosofisko antropoloģiju, ka nāve cilvēku atbrīvo no šīspasaules sociālās, politiskās, arī militārās determinācijas. Miris cilvēks vairs nekar, liķu apgānīšana nav pieņemama civilizētajā pasaulē. Miris cilvēks eksistē aizpasaulē, tāpēc nav nepieciešama politizēta attieksme, tomēr zināms, ka kapus, kara varoņu pieminekļus iekļauj ideoloģiskās sistēmās. Un nereti tas rada vērtību diskusijas šīspasaules iedzīvotājiem.

No filozofijas un ētikas viedokļa tā ir pilnīgi pareiza nostādne.

¹ Mārtiņš Mintaurš. Lestenes brāļu kapu ansamblis. Spriedze starp laiku un mūžību. <https://okupacijasmuzejs.lv/lv/latvijas-okupācijas-vesture/neatkariga-latvija/lestenes-bralu-kapu-ansamblis-spriedze-starp-laiku-un-muzibu>; N. Muižnieks un V. Zelče (red.), Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs, Rīga, Zinātne, 2011.

² Vieda Skultāne (red.). *Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu perspektīva*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, grāmata sarakstīta LU FSI.

³ Mārtiņš Mintaurš. Lestenes brāļu kapu ansamblis. Spriedze starp laiku un mūžību. <https://okupacijasmuzejs.lv/lv/latvijas-okupācijas-vesture/neatkariga-latvija/lestenes-bralu-kapu-ansamblis-spriedze-starp-laiku-un-muzibu>;

6.5. Vēsture kā vērtību augsne un tās izmantošana politiskiem mērķiem

Civilizētajās sabiedrībās pastāv nostādne, ka cilvēkam ir tiesības un pienākums zināt patiesību (*Right to the Truth*). Tas attiecas arī uz tiesībām un pienākumu censties zināt vēsturisko patiesību, tajā skaitā par Otrā Pasaules karu, tā izraisītājiem, Latvijas okupāciju, padomju varas totalitāro raksturu.

Otrā pasaules kara notikumi ir tie, kas joprojām šķir atmiņu kopienas Latvijā. Pašlaik tās šķir arī attieksme pret Krievijas izraisīto karu Ukrainā un ukraiņu nācīgas tiesībām uz savu valsti un kultūras, valodas identitāti.

Krievijas oficiālā varas politika ir balstīta uz Otrā pasaules kara uzvaras simbolisko cildinājumu un

ideoloģiski saveidotu, putinismā balstītu krievu mesiānisma ideju radīt pasaules vēsturei nozīmīgu pavērsienu ar savu īpašo civilizāciju, apspiežot un militāri uzbrūkot citām valstīm. Krievijas ideoloģiskās nostādnes nav tipiski konservatīvas, kā to mēģina sludināt viņu pārstāvji, bet gan saistītas ar postmodernisma tēzēm.¹

No Krievijas vēsturiskās apziņas tiek iznīdēti priekšstatī par padomju režīma agresīvo dabu, represijām, valsts atbildību kara izraisīšanā, sadarbību ar nacistisko Vāciju, kā arī kara sekām, kas pusi Eiropas uz pusgadsimtu ievilkā padomju totalitārisma eksperimentā.² Kā pierādījums — ar pakļāvīgas tiesas palīdzību — tiek likvidēta sabiedriskās organizācijas “Memoriāls” darbība.

PSRS uzvara pār nacistisko Vāciju kļuvusi par nozīmīgu Krievijas vēstures politikas sastāvdaļu, Krievija iztēlo sevi par galveno spēku, piemirstot par sabiedrotajiem.

Uzvaras dienu Latvijas krievvalodīgo kopiena līdz šim bija pieņēmusi par lielākajiem svētkiem, identitātes demonstrāciju publiskajā telpā, kam jāsimbolizē šīs kopienas iekšējā solidaritāte un vienotība ar Krieviju.³

Beidzot ir sākti risināt jautājumu par tā saucamās Uzvaras dienas svinībām 8. vai 9. maijā. Ja Eiropas Savienības diena ir 8. maijs, tad Latvijā būtu jādominē šim datumam. Kā zināms, 9. maiju izvēlējās Staļins, slēdzot no jauna kapitulācijas aktu īsi pēc pusnakts, lai Antifašistiskās koalīcijas akts 8. maijā nebūtu primārs. 8. maija svinēšanas tradīcijai teju vai 30 gadu bija jānotikt Latvijā zem latviskās tolerances zīmes, kur pēdējā desmitgadē īpaši

uzplauka krieviskuma (pat šovinisma izpausmēs) identifikācijai veltītās svinības Uzvaras parkā pie tā dēvētā “Atbrīvotāju pieminekļa”.

2022. gadā saistībā ar karadarbību Ukrainā šīs “Okupācijas” (“Atbrīvotāju”) piemineklis un ikgadējās 9. maija svinības tā pakājē atkal ir kļuvušas par diskusiju objektu. Pamazām veidojas aizliegumi — ar svinībām tam netuvoties tuvāk par 200 m, ziedus nolikt drīkst, promilitāristiskas dziesmas dziedāt nedrīkst, gaidīt Krievijas uzbrukumu Baltijas valstīm nedrīkst.

Rīgas Domes pieņemtais aizliegums 2022. gada 9. maijā rīkot svinības pieminekļa tuvumā un atļauja nolikt tikai ziedus izraisīja veselu politisko attiecību vētru. Nerēķinoties ar to, ka ziediem ir simboliska nozīme un tos likt bija atļauts, tika dota pavēle tos otrās dienas rītā aizvēkt ar traktoru. Šis žests izsauca daudzu krievu tautības cilvēku pretestību, kas rezultējās ar jaunu ziedu nolikšanu vēlreiz 10. maijā un naidīgām publikācijām krievu valodā rakstošajos medijos, kā arī Krievijas Federācijas medijos.

Šis precedents parāda politiskās varas slikto spēju orientēties simbolu nozīmē. Ir nepieciešams stiprināt izglītību par kultūru, simboliem un ideoloģijām, kuras, kā tagad pierādās, trūkst.

Valstī ir izteikti dažādi ierosinājumi, ko iesākt ar pieminekli, nonākot pie tādām galējībām, kā ideja par tā postmodernu uzlabošanu (postmodernismam raksturīgs izraisīt ironiju, smieklus, kritiku) vai apraksta iekļaušanu pieminekļa vidē. Tēlnieku vidū ir pārstāvji, kas mēģina atdalīt pieminekli kā mākslas veidolu no tā padomiskā satura, aizstāvēt kaut kādas mākslinieciskas padomju laika (1985. gads!) vērtības. Tāpat nav skaidrs (tas turpinās pārāk ilgi), ko darīt ar Uzvaras laukuma iekārtošanu pēc pieminekļa kompleksa nojaukšanas.

Te parādās nesapratne, kā funkcionē ideoloģiski pieminekļi, zīmes, simboli — tie ir kā veselumi, emocionāli iedarbīgi, jo nes spēcīgi iestrādātu ideju, ko var atņemt tikai ar pretējas ideoloģijas spēku un leģitīmu pārliecību par citu vērtību pārkāpumu. Saeima ir pieņēmusi likumdošanas aktus, kas ļauj, skaidrojot šo pasākumu starptautisko tiesību kontekstā, pieminekli nojaukt.

¹ Craik P. B. *The Weaponization of Postmodernism: Russia's New War with Europe*. London School of Economics and Political Science, LEQSPaper 146/2019. July 2019. 40 p.

² Levadas centra pētījums <https://www.levada.ru/2020/06/22/istoricheskaya-pamyat/> (2020) — par priekšstatiem par padomju laiku.

³ Kaspars Zellis (2017). Kolektīvā atmiņa un pagātne Latvijas krievu dzīvesstāstos. Grām.: V. Skultāne (zin. red.). *Piederēt un atšķirties: romu, krievu un latviešu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga: LU FSI, 64.–65. lpp.

Jāņem vērā, ka laipošana ideoloģijā, nogaidīšana vienmēr ved pie situācijas pasliktināšanās.

Cilvēku ziedojumi pieminēja kompleksa nojaukšanai (2022. gada 20. maijā ir saziņoti 260 000 eiro) liecina, ka sabiedrībā pastāv prasība to tūlīt nojaukt.

Diemžēl sākas atrunas par iepirkumiem, tehnoloģijām, kas un ko darīs... Tas liecina, ka **politiskā vara Latvijā joprojām ir vāja, bez nacionāliem principiem, ar vāju pašsapratni** par to, kas tai ir jāaizsargā un no kā principā ir jāatbrīvojas, nepieļaujot kompromisus.

Padomju varas radīto simbolisko zīmju (un domāšanas) laikam ir pienākušas beigas.

2017. gadā veiktais sociālās atmiņas monitorings izgaismo, ka vēl 46 % krievvalodīgo Latvijā uzskata, ka 1940. gadā Latvija ir pievienojusies PSRS labprātīgi, bet padomju laiku Latvijā kā pozitīvu vērtē 70,6 % Latvijas krievvalodīgo. PSRS uzvaru pār nacistisko Vāciju 9. maijā atzīmē 61,2 % krievvalodīgo, bet 72,9 % uzskata, ka šī diena būtu Latvijā jāatzīmē oficiāli.¹

Britu pētnieks Amons Českins uzsver — izpratne, ka fašisms ir sliktāks nekā komunisms, kļuvusi par svarīgu mezglpunktu krievvalodīgajiem Latvijā, jo ļauj distancēties no mīta par Latvijas “atbrīvošanu” 1944./1945. gadā. Saistot sevi ar ģimenes atmiņām, kā arī Krievijas vēstures politikas diskursiem, atmiņas saskaņā ar Jana Asmana teoriju iegūst kontraprezentisma funkciju, kas ir tiešā pretrunā latviešu vēstures izpratnei.²

Georga krāsu simbola izmantošana Latvijā netieši norāda uz cilvēka atrašanos Krievijas vēstures skaidrojuma ietekmē, kas izslēdz no skatpunkta gan okupāciju, gan cilvēku masveida deportācijas, gan

padomju īstenoto koloniālisma politiku okupētajā Latvijā. Demokrātiskā valstī nav nepieciešamības piekrist politiskajiem un sabiedrības vairākuma naratīviem, tomēr jāatceras, ka pretrunīgu simbolu vai naratīvu lietošana var izsaukt dažādas reakcijas un kļūt par valsts drošības jautājumu.

Lai arī Krievijā nemitīgi tiek uzsvērtas tās simbolu vēsturiskā puse, ir jāatceras, ka vēsture tiek izmantota tikai kā simbola nozīmi pastiprinošs elements, nevis kā patiesības stāsts. Šādi tiek nodrošināta eksistences un politikas tehnoloģija, ko var dēvēt par izrādīšanos, kas ietver arī atmaskošanu.³

Gan vēsture, gan simboli ir kopienas veidojošā saistviela. Atzīstot citas valsts simbolus un pagātnes naratīvus, kas ir pretrunā mītnes zemē pieņemtajiem, kopiena apliecina lojalitāti un piederības sajūtu ne tikai savai etniskajai dzimtenei — Krievijai, bet arī tās politiskajam režīmam un tā īstenotajai politikai. Tāpēc no kultūrvēsturiskās, ētiskās, sociālās puses raugoties, Krievijas ideoloģijas tēmu aplūkošana kaut kāda dialoga sakarā Latvijā nav atbalstāma, jo impēriskās tieksmes un kara sākšana Ukrainā ir radījusi tādu saspīlējumu, ka dialogs šobrīd nav piemērota attiecību forma.

Svarīgs ir vēl kāds aspekts — Krievijas vēsturiskajiem simboliem un militārisma jaunradītajām zīmēm Z, V nav tieša sakara ar reliģiskajām praksēm, kaut Krievijas pašreizējā kara ideoloģija savā pusē ir dabūjusi Krievijas pareizticību (vadošo slāni).

Ir taisnība, ka 8. un 9. maijā gan Krievijā, gan Latvijā, gan arī citās valstīs pareizticīgie piemin karā kritušos, aizlūdzoties par tiem. Lentīte, tāpat kā fotogrāfijas “uz kociņa”, noteikti nav pareizticīgo simbolika. Tā drīzāk ir padomju/ateistisko prakšu, kas savukārt izspieda vai aizvietoja reliģiskās, atpakaļdevums baznīcas dzīvē. Baznīcu veido cilvēki, tie paši, kuri izauga ar padomju lozungiem un plakātiem 1. un 9. maija demonstrācijās. Ar “horugvi” tiem maz sakara. Tāpēc aplam rīkojas tie politiķi, kuri novilcina atbrīvošanos no pēdējām padomju okupācijas laika paliekām.

¹ Mārtiņš Kaprāns, Andris Saulītis (2017). *Latvijas sociālās atmiņas monitorings. Ziņojums Nr. 2*. Rīga, 21.–30., 51.–54. lpp.

² Ammon Cheskin (2016). *Russian Speakers in Post-Soviet Latvia: Discursive Identity Strategies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, p. 109 – 114. ; Jan Assmann, J. (2013). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck, S. 78-82.

³ Igors Šuvajevs. *Filosofija kā dzīvesmāksla*. R., 2007. 94.–107. lpp.

6.6. Identitāšu meklējumi: metodes, Latvijas prakses

Kā atzīst prof. Vieda Skultāne: "Latvija joprojām ir valsts, kur tradicionālās radniecības struktūras ietekmē dzīvi, kas tiek dzīvota, un dzīvi, ko atce-
ras".¹ Mēdz būt attālinātas pieķeršanās vietām un pagātnei un reizē ar to jaunu identitāšu tapšana. Tas spilgti izpaužas trimdas dzīvesstāstos. Latvieši raduši savu kultūras identitāti paust priekšnesu-
mos.² Par to liecina dziesmusvētku tradīcija un aizrautība ar visu, kas ar tiem saistās, teātra māksla gan amatieriskā, gan profesionālā veidolā, deju ko-
lektīvi, orķestri, folkloras kopas utt. Te parādās izpil-
dītājmākslas nozīmīgums un prasmes to izkopt. Šī
vērtību veidošana kultūras procesos jāuzskata par

pamatu latvisko kultūras vērtību nostiprināšanā un
valstiskuma vērtību apliecinājumā.

**Kultūra Latvijā ir valstiskuma pamats līdzās
demokrātiskās pārvaldes principiem, saliedēti-
bai un ekonomiskam veiksmes stāstam.**

Sociālantropoloģe Elīna Kursīte gan atzīst, ka mēs
dzīvojam paviršības laikmetā. Viņa ir pārliecināta,
ka **iedzīvotāji zaudē savu latvisko identitāti**.
Jaunās pētnieces secinājumiem ir vērts pievērst
uzmanību arī valsts visaptverošas aizsardzības
sistēmas kontekstā.

Kāpēc tiek zaudēta identitāte?

1. Globalizācijas vējos nacionālo identitāti
aizēno pārnacionālā, kurai piedēvē dažādus
labumus (arī ES kontekstā);
2. spēcīga kritika tiek vērsta pret nacionālo
vērtību kopu, kas tiek iztēlota kā

¹ Vieda Skultāne. Atmiņu ceļš no paaudzes uz paaudzi.
Grāmatā *Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu
perspektīva*. Rīga: LU Akad. apgāds, 2022, 15. lpp.

² Turpat, 17. lpp.

nacionālistiska, tātad draudi citām tautām, šī kritika netiek pietiekami pārliecinoši un argumentēti noraidīta; pasaulē valda jēdziena "nacionālistisks" negatīva semantika saistībā ar vācu nacionālsociālistiskās partijas ideoloģiju un Otro pasaules karu;

3. latviskās identitātes izpratnē tiek piedāvāti novecojuši šabloni (mēs pastalās, skābputra ar maizes gabaliņiem iekšā utt.), kas atgrūž jaunāko paaudzi, kura tā vietā labāk aizraujas ar datorspēlēm;
4. pārāk maz modernizētas latviskās identitātes piemēru (folkroks, P. Vaska u. c. komponistu universālā mūzika ar iekļautiem tautiskiem motīviem);
5. trūkst valsts atbalsta humanitāriem pētījumiem, programmas pasūta uz trim gadiem, tad tās slēdz, it kā nacionālā identitāte būtu izsmelta.

Būdam saistīti ar gastropoētikas pētījumiem, E. Kursīte pievērš uzmanību interesantām pamatvērtībām latviešu dzīvē — ēšanai un virtuālajai komunikācijai tīklos:

"[...] mēs pēdējā laikā ļoti maz, vismaz es tā esmu novērojusi, veltām laiku savai izglītībai. Ieslīgštam sociālajos tīklos, filmās un seriālos. Maz lasām un maz interesējamies, un daudz ēdam — es to, protams, saku arī par sevi. Es pēdējā laikā esmu saskārusies ar diezgan daudz jauniešiem, kuri nezina, kas ir brāļi Kaudzītes, Akuraters — kaut kādas pamatlietas, uz kā veidota latvieša identitāte."¹

Līdzīgu situāciju par latviešu literatūras klasikas nepārzināšanu novērojām LU prof. Ausmas Cimdiņas EEZ/NOR finanšu instrumenta projekta pētījumā 2016.-2017. gados². Aptaujātie skolēni neatpazīna

sieviešu literāros tēlus kā Liene ("Mērnieku laiki", Aija (Jaunsudrabiņa "Aija"), Kristīne ("Ugunī"/"Purva bridējs"), Vaidelote ("Vaidelote"), Spīdola ("Uguns un nakts"), Laimdota ("Uguns un nakts"), nerunājot par Rietumu klasisko literatūru.

Antropoloģe E. Kursīte par nacionālās identitātes apzināšanos saka:

"Es neredzu jaunos Raiņus. Latvija izteikti dalās divās daļās — Rīga un lauki. Ja man būtu jārunā par Latviju kā Rīgu, tad es teiktu, ka Latvija diemžēl garšo pēc burgeriem, pēc kaut kāda pasūtīta ēdiena. [...] Lielākoties cilvēki ēd kartupeļus. Ēd diezgan vienkārši un lēnām vai vispār neļaujas pārmaiņām. [...] Ir mandarīni, ir suši uz mūsu Ziemassvētku galdiem. Nav pelēko zirņu ar speķi vai cūkas šņukura."³

Protams, ka ēdiens, mājas, apģērbs u. c. ir identitātes zīmes, taču nav jābrīnās par to izmaiņām, jo kultūrvēsturiskā situācija visā pasaulē mainās (tradicionālais sevī iekļauj neparasto). Nacionālās identitātes vērtībām nav jābūt vecmodīgām, un nav par katru cenu jāatdarina 19. gadsimts, vai "pirmskara laiki". Jo ne jau priekšmeti, lietas, dziesmas, mode vai arhitektūra būtu jāatkārto, bet gan jānotur spēkā un jāpieaudzē tas, kas ir daudz svarīgāk —

nacionālā identitāte pauž nācijas pašapziņu, varoņtēlus, uzdrošināšanos, cerību un pašpārliecinātību.

Postmodernie vingrinājumi (ar dekonstrukcijām) noteikti to nevairo, lai gan tad, kad ir miers un relatīvi maz konfliktu, tie var kalpot kā stimulē "neaizmigšanai".

Nacionālās identitātes veidošanai Latvijā nav pietiekami pievērsta uzmanība, kaut tās stiprums ir pamats valsts aizsardzības spējai (kā to redzam Ukrainas armijas pārliecinošajā spējā cīnīties par savu identitāti un valstisko

¹ Elina Kursīte. Intervija. <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/socialantropologe-elina-kursite-mes-dzivojam-pavirsibas-laikmeta.a448590/>

² Projekts Nr. NFI/R/2014/061. Gender, Culture and Power: Diversity and Interactions in Latvia and Norway / Dzimumsocialitāte kultūras un varas mijattiecībās: Latvijas un Norvēģijas diversitātes.

³ Elina Kursīte. Intervija. <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/socialantropologe-elina-kursite-mes-dzivojam-pavirsibas-laikmeta.a448590/>

suverenitāti). Nacionālās identitātes (kurā ietilpst Satversmē nosauktā *Latvijas tauta* bez ievirzes tikai uz etniski latvisko kopību) stiprināšanai ir vajadzīgi līderi. Tos nevar mākslīgi radīt, taču valsts vadībai jāsaprot, ka bez atbalsta līderība nenostiprinās. Diemžēl tad līderu lomu aizņem *Instagram* influenceri, kas ir vērsti nevis uz valstiskuma idejas stiprināšanu, bet gan uz patēriņa, modes vērtībām.

Lietuviešu filosofs Tomas Kačerauskas nosauc savā valstī priekšgalā esošos līderus (skat. viņa eseju pielikumā). Daļa no viņiem nāk no Lietuvas Tautas frontes laikiem, filosofiem, māksliniekiem, mazāk no politiķiem.

Latvijā pašlaik veidojas pilsonisko līderu laiks. Kultūrā kopš 1990. gadiem dominē Māras Zālītes daiļdarbi, īpaši viņas "Lācplēsis", kas muzikālā iestudējumā kļuva par latviski heroisko varoņeposu. 2000. gados literatūrā ienāca Nora Ikstena, kas patlaban ar citās valodās tulkoto romānu "Mātes piens" ir izvirzījusies priekšgalā kā metafiziski intīmo sajūtu paudēja, iesaistot stāstu par paaudžu attiecībām.

No jaunākās trīsdesmitgadnieku paaudzes arvien sadzirdamāks kļūst Ralfs Eilands, kas ir uzņēmies politiski aktīvas notis, nesaistoties ar partijām. Tieši tādi līderi ir vajadzīgi, un cerams, ka tālredzīgi Latvijas politiķi nebremzēs viņu aktivitātes visas Latvijas valstiskuma idejas labā. Vai līderi nāk no nacionālās kultūras aprindām? Iespējams, taču kultūras pasākumiem jābūt laikmetīgiem un rezonansē ar tautas izjūtām šodienā.

Interesants ir mūziķes Ilgas Reiznieces salīdzinājums ar lietuviešiem: "Es arī bieži ar Lietuvu kontaktējos. Viņiem ir pašapziņa lielāka. Es tur aizbraucu, tur stāvgrūdām pilni tie koncerti"¹ Iespējams, ka viņai ir taisnība, lietuviešu nacionālās identitātes stiprināšana norit daudzpusīgāk, ieskaitot arī valsts lielas iedzīvotāju daļas

piederību katolicismam un atmiņu kultivēšanu par Lietuvas lielvalsti senatnē.

Etnisko īpašību salīdzinājumiem ir veltīti dažādi pētījumi. Par krievu tautas raksturu viens no labākajiem ir Nikolaja Loska "Harakter russkogo naroda"² (filosofs pieder Krievijas "sudraba laikmeta" domātājiem), kurā parādītas krieviskuma pretrunas, no vienas puses, viesmīlība un sirsnīgums, bet, no otras puses, ekspansijas tieksmes un agresivitāte. Latviešu teātra režisors Alvis Hermanis, vadoties no savas ilgstošās sadarbības pieredzes ar Krievijas māksliniekiem, ir izveidojis tipisko raksturlielumu sarakstu par krieviem.

Tā kā tie ir izklāstīti A. Hermaņa ierakstā sociālajā tīklā *Facebook* (21.05.2022.), nocitēsim daļu no tiem:

Rietumiem joprojām ir grūti apjēgt, ka krievi ir pilnīgi cita civilizācija. [...] Viņi tikai ārēji izskatās pēc eiropiešiem. Viņu uzvedībai ir maz kā kopēja ar Rietumu civilizāciju.

Krievijas gadījumā nav iespējams runāt par sabiedrības subjektu. [...] Tur vienmēr ir bijis tikai bars jeb biomasa, kura pakļaujas vienam cilvēkam. Un cerības uz pretējo ir laika tērēšana.

Kļūdainas pieņēmums, ka krievu tauta nenes atbildību par impērisma agresīvo uzvedību. Jo ir tieši otrādi — tiekot valā no visādiem Staļiniem un Brežņeviem, nekas nemainās un viss atsākas no jauna. Jo impērisma ideja nāk no pašas tautas.

Krievijas opozicionāri tikai retos gadījumos ir krievu tautības cilvēki. [...] Tie pārsvarā ir ebreji, vai gruzīni, tatāri un citi.

Krievu psiholoģiskais kokteilis (vairākuma gadījumos) sastāv no diviem pamata elementiem — mazvērtības kompleksa un lieluma mānijas. Jeb mūžīgais upura

¹ Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu perspektīva. Rīga: LU Apgāds, 2022, 218. lpp.

² https://vtoraya-literatura.com/pdf/lossky_kharakter_russkogo_naroda_1957__ocr.pdf

sindroms plus mistiska izredzētības apziņa. Masveidīgs darbs psihoterapeitiem.

[..] ir iegalvots, ka tieši krievi ir apveltīti ar īpašu garīgumu (“duhovnostj”), kurš citām tautām tomēr gluži nepiemīt un līdz ar to ir pārāka par tām. Frāze “veļika-ja ruskaja kuļtura”, ko turpina lietot daudzi, tajā skaitā opozicionāri, arī norāda uz impēriskiem kompleksiem. [...] Kultūras šovinisma un augstprātības izpausmes, diemžēl, piemīt pat vissakarīgākajiem.¹

¹ Alvis Hermanis, iemarksts vietnē Facebook, 2022. gada 21. maijs.

Lai nostiprinātu Valsts visaptverošas aizsardzības mācības pilnu spektru, ieteicams pasūtīt zinātniski filosofiskus pētījumus par jēdzieniem “krievu pasaule” (russkij mir), par krievu kultūras dominanti, paužot izredzētības ideju, tās atspulgiem sociālpsiholoģijā, par to, cik lielā mērā visa Krievijas kultūra ir atbildīga par Krievijas mūsdienu militāro ideoloģiju.

Bez dziļākas analīzes tieši humanitārajā jomā nav iespējama precīza Latvijas aizsardzības spēju veidošana,

jo militāri draudi Baltijas valstīm sakņojas vērtību draudos un Krievijas kā īpašas civilizācijas (Putina ideoloģijas apzīmējums) izpratnē.

6.7. Emocionalitāte un attieksme pret rituāliem

Vērtības pavada [rada, stimulē, iekļauj] emocionalitāte, kas ir neatraujama cilvēka dzīves un eksistences sastāvdaļa. Psiholoģijas, sociālo procesu vadības zinātnē un filosofijā² ir izstrādātas teorijas par emocionalitātes īpašo lomu un nesaraucamo klātbūtni sabiedrības un indivīdu dzīvē.

Pēc 2022. gada 24. februāra, kad Krievija sāka iebrukumu Ukrainā, palielinās cilvēku emocionālās reakcijas, vērtējot un pārdzīvojot notikumus, ieskaitot baiļu pieaugumu, pamatnostādņu apšaubīšanu drošības jomā, šaubas par valstiskuma saglabāšanu utt., visas emocionālās reakciju formas, kas raksturīgas, uztverot kara situāciju un

uz sevi attiecinot tās iespējamību nākotnē. Tomēr, kā atzīst Kārlis Apalups, viens no NVO “Drošības profesionāļu asociācija” organizētājiem³, politiskā emocionalitāte 2022. gada marta vidū Latvijā “ir tikai vēl viens iemesls vardarbīgai rīcībai, bet tas nav nekas īpašāks par to, ka, piemēram, cilvēki sakaujas naktsklubā”⁴.

Agita Misāne, studējot Mērtona darbus, raksta, ka rituālisms ir stratēģija, ko biežāk izvēlas vidusšķiras pārstāvji, bet inovācija ir zemāko šķiru izvēle.⁵ Tas ir interesants novērojums, kas var paredzēt norises Latvijas nākotnes attīstībā, kaut gan zemākās šķiras pie mums ir neapskaužamā nabadzības līmenī, apveltītas ar milzu pacietību izturēt.

Inovācija ir visdeviantākā stratēģija, ar visaugstāko likuma pārkāpšanas iespēju, kamēr rituālisms ir

² Jāmin Maksa Šēlera (Max Scheler) fenomenoloģiskā antropoloģija, mācība par “sirds loģiku”, Latvijā Šēlera filosofiju savulaik pētīja Larisa Čuhina, Igors Šuvajevs tulkojis nelielu darbu “Cilvēka novietojums kosmosā”, Rīga: Zvaigzne ABC, 2008. Šēlera domu pārzināšana var būt labs rīks cilvēka fundamentālo emocionālo, apriori struktūru izpratnei, tajā skaitā par simpātijām, naidu, mīlestību, u.c. Tā nodēvēta eksistenciālo stāvokļu izpēti, tajā skaitā kara, traģiskās situācijās.

³ Intervija “Jābūt modriem, bet baidīties nevajag”, ziņas. tv3.lv, 07.03.2022., intervē Kristīne Jurcika.

⁴ Turpat.

⁵ Merton. *Social Theory And Social Structure*. Simon and Schuster, 1968 — pp. 203–209

“pārspīlēta saskaņa” (*overconformity*), vismazāk anomiskā stratēģija.¹

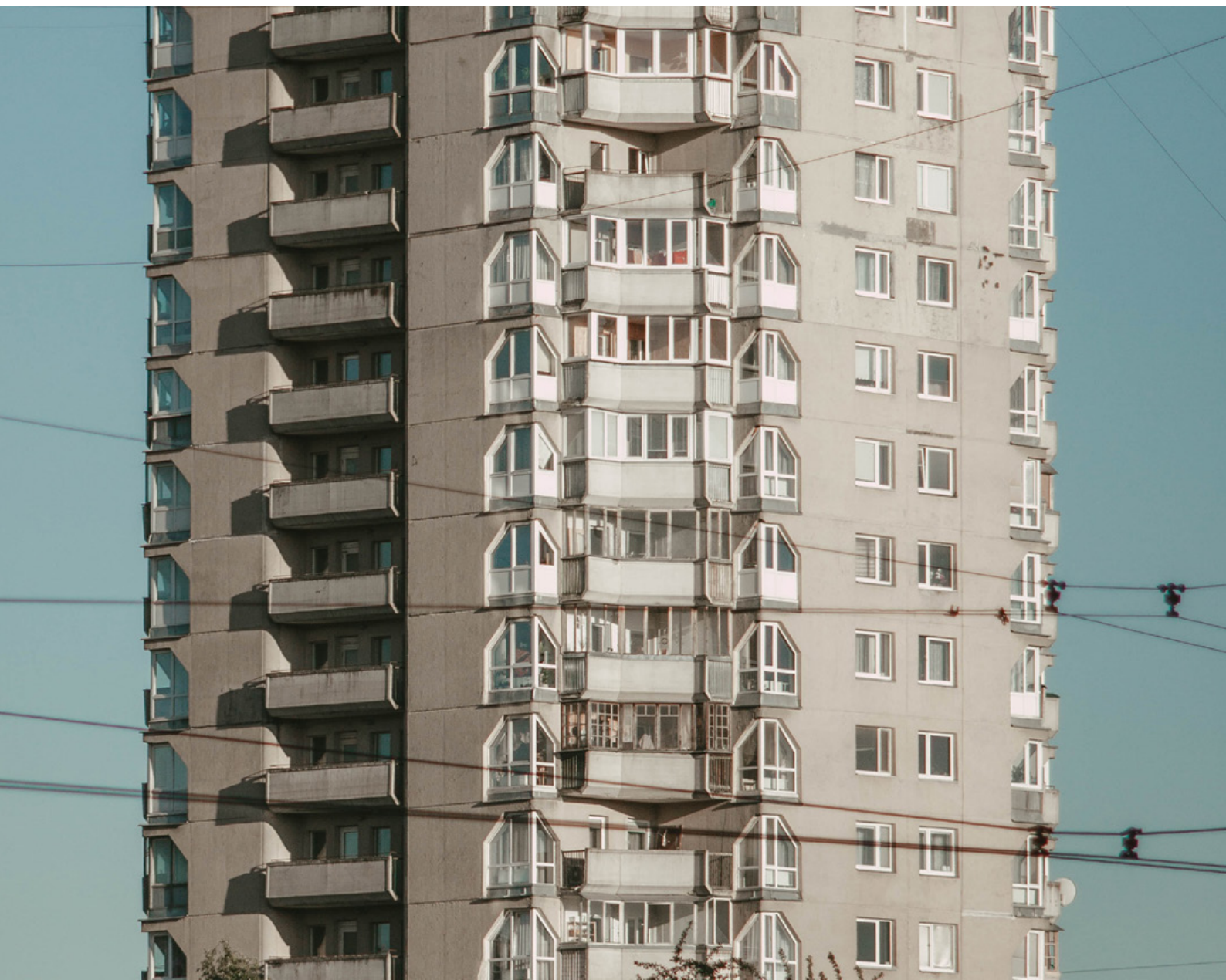
Vai par šo snaudošo harmoniju būtu jāpriecājas, tas ir cits jautājums. M. Sīmans ir attīstījis Mērtona agrīnās idejas tālāk. Viņa interpretācijā anomija ir identificējama ar “beznormību” (*normlessness*), kad sociāli nepieņemama uzvedība ir vienīgais veids, kā sasniegt mērķi, bet to pavada bezspēcība, bezjēdzība, sociālā izolācija, kultūras atsvešinātība un pašatsvešinātība.²

Jautājums par Latvijas sabiedrības struktūrām, **cik tajās parādās sociāli nepieņemama uzvedība kā protests (pret ko protests?) ir aktuāli pētāma tēma.** Būtu vēlams ar monitoringu sekot izmaiņām, kas ir svarīgas arī Latvijas aizsardzības spēkiem situācijas novērtēšanai. Zīmīgi, ka LU jauno filosofu uzmanību pievērta normalitāte un ārkārtējība pandēmijas apstākļos, tēmu iezīmējot plašāk — par biopolitiku, nekropolitiku, rasismu, u. c. , kas ir vērtību attieksmi un ideoloģiju veidojošas tēmas.³

¹ *Ibid.* — pp. 238–241

² Agita Misāne. Anomijas tēma un teorijas sociālajās zinātnēs. Grāmatā *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*. LU, 2018, 22.–23. lpp. Skat.: <http://www.sustinno.lv/userfiles/sustinno-gramata-D.pdf>

³ *Normalitāte un ārkārtējība filosofiskā skatījumā*. Rakstu krājums. LU, 2022, <https://doi.org/10.22364/nafs>

6.8. Padomju laika pieredze emocionālas ideoloģijas veidošanā

Sajūtisma izmantošanu spilgti atklāja jauno padomju tradīciju ieviešana baznīcas tradīciju vietā, jo:

1. padomju ideologi saprata, ka "Baznīcas rituāliem ir tūkstošgadīga tradīcija, kas ar milzīgu spēku ietekmē cilvēka apziņu"¹ un jautājums bija — ko varētu likt pretim sajūtu līmenī;
2. protams, ka tolaik uzskatīja — sociālistisko rituālu pamatā jābūt zinātniski materiālistiskajam pasauluzskatam, taču rituāli ir ļoti svarīgi, jo saistās ar sajūtu jeb juteklisko uztveri, kas ir daudz iedarbīgāks veids nekā teorētiski jēdzieni, veidojas emocionāli psiholoģiska gaisotne, kurā notiek zināšanu un pārliecības transformācija no paaudzes paaudzē;
3. rituālu sajūtisms veicina noteiktu ideju rašanos "galvās" (saskaņā ar Loka-De Trasi mācību): "Padomju rituāli to dalībniekos uzmodina tādas domas, noskaņojumus un darbības motīvus, kas spēj sagatavot un aktīvi uzturēt zinātniski materiālistiskā pasaules uzskata principu apguvei."²

Tā, piemēram, tika uzskatīts, ka Uzvaras dienas rituāli "mudina katru padomju cilvēku dziļi pārdomāt par savu personisko līdzdalību cīņā par mieru, par padomju valsts saglabāšanu. Šīs dienas svinēšana veicina tādu mūsu sabiedrības garīgo vērtību nostiprināšanos, kā padomju patriotisms, tautas revolucionāro, kaujas un darba tradīciju pārmantojamība".³

Piemērošana videi un kultūras līmenim.

Latvijas PSR situācijā bija nepieciešami vietējo paražu un mentalitātes zinātāju padomi. Tie ir vajadzīgi jebkuras varas īstenošanas gadījumā. Ir skaidrs, ka Latvijā cilvēki nebija pieraduši pie "tukšas muldēšanas", tāpēc ideoloģiskā darba vadītāji atļāvās kritizēt no padomju Krievijas pārņemtās propagandas formas: "Daudzu pilsonisko svētku un rituālu raksturīgs trūkums ir arī tas, ka tie ir pārpildīti ar runām un apsveikumiem, kas līdzīgi cits citam, te tās ir sausas šabloniskas, te, tieši pretēji, piestrāvētas ar viltus patosu."⁴

Latvijas iedzīvotājiem ar izkopto estētisko izjūtu nepatiku izraisīja arī bezgaumīgais un neglītāis varas svinību telpu standartveida iekārtojums:

"Viena no pilsonisko rituālu vāļajām vietām ir nepietiekami nopietni pārdomāts to telpu dekoratīvais noformējums, kurās tiek veikts rituāls. Bieži var novērot nemākulīgu dekoratīvo elementu savietojumu, bet reizēm vienkārši bezgaumību: logus un durvis nosedz smagi samta vai plīša aizkari vai portjeras, uz galdiem, kas apkārti ar daudzkrāsainiem galdautiem tiek novietotas milzīgas vāzes ar mākslīgiem ziediem."⁵

Vienlaikus ir jāievēro, cik nozīmīgi vienmēr ir bijuši un joprojām ir **rituāli**, kas iezīmē cilvēka dzīves ciklu un kopīgajai atmiņai

¹ Романова, Н.С. *Мировоззренческая функция социалистической обрядности*. Киев, Наукова Думка, 1987, с. 18

² *Ibid.*, с. 26

³ *Ibid.*, с. 27

⁴ Кампарс, П. «Некоторые проблемы гражданской обрядности (на материалах Латвийской ССР).» АН Латвийской ССР. *Атеизм и религия*. Некоторые проблемы атеистического воспитания в Латвийской ССР. Изд. «Зинатне», Рига, 1969, сс. 15–37, с. 26

⁵ Turpat, 27. lpp.

svarīgus notikumus.¹ Arī mūsdienu sabiedrībā ir iespējams veidot pievilcīgus rituālus ar bagātīgām emocijām un cilvēka iesaisti kopībā, lai veicinātu savstarpējo uzticēšanos, vienību un dalīšanos vērtībās (*value-sharing*).

Rituālu aizvietošanas metode ir tāda, ka patur dažus elementus no baznīcas rituāliem, piemēram, gredzenu mīšanu laulībās, trīs sauļas zemes bērēs, paziņojot, ka tās ir tautas tradīcijas, kam nav sakara ar reliģiju. Arī latviešu padomju ideologs bija instruēts par sajūtu, noskaņojuma kā idejiskās vadības rīka nozīmi, tāpēc apmierināti konstatēja:

“Rituāla norise, tā pasauluzskatiskā virzība un emocionālā noskaņa pamazām vada uz domu, ka svētajā “mirušo piemiņēšanas lietā” dievs izrādās esam pavisam lieka figūra. Mirušo piemiņas diena bez šaubām ir visietekmīgākais reliģiskā rituālā izspiešanas līdzeklis.”²

¹ Mūsdienu hermeneitika parāda, ka rituāli un tradīcijas tik tiešām ir ne vien emocionāli pasākumi, bet arī sapratnes formu veidošanas rīks. Skat.: Grondin, Jean. “Play, Festival, and Ritual in Gadamer: On the theme of the immemorial in his later works”. Translated by Lawrence K. Schmidt (paru dans L. K. Schmidt (Dir.), *Language and Linguisticality in Gadamer's Hermeneutics*. Lanham (Maryland): Lexington Books, 2001. Accessed from: http://www.lauragonzalez.com/TC/GRONDIN_gadamer_play.pdf; Jong de, Peter. “Philosophical perspectives of Rituals.” Workshop on Ritual in early Judaism and early Christianity, 26-29 August, 2009, Helsinki, Finland: www.helsinki.fi/collegium/.../Ritualworkshop_dejong; Palmer, Richard “Gadamer's recent work on language and philosophy: on “Zur Phänomenologie von Ritual und Sprache”” *Continental Philosophy Review*. 33., 2000, Kluwer Academic Publishers: 381–393; Schilbrack, Kevin. (2009) “Introduction: on the use of philosophy in the study of rituals *Thinking Through Rituals*. Philosophical perspectives. Ed. by Kevin Schilbrack. Routledge, NY and Lnd, pp. 1-3.

² Turpat, 33. lpp.

Ideologa uzdevums, kā saprotams no teksta, ir noteikt, kuras tautas tradīcijas un to elementi derēja padomju paražu veidošanā, kuras ne — un te bija svarīga nevis to izcelsme, bet gan tas, kādu priekšstatu tie radīja cilvēka apziņā.

Padomju ideoloģija Latvijā kļūst efektīva tieši 1960.–1970. gados, kad sāk izmantot sajūtu aktualizāciju, īpaši attīstot jaunos sociālistiskos rituālus, no kuriem tik daudzi joprojām ir saglabājušies mūsdienu Latvijā.

Jauno padomju tradīciju ieviešana tiešām padarīja padomju ideoloģiju daudz efektīvāku, jo tagad no “kailas” propagandas, kas ir ikdienas cilvēkam nesaprotamu marksisma-ļeņinisma dogmatu savārstījums, notika pāreja uz cilvēka kā garīgi miesiskas būtnes iesaisti rituālos, kas radīja sajūtas, kuru uzdevums savukārt bija producēt noteiktas idejas.

Ir jāsecina, ka: vēsturiskā pieredze rāda, ka ideoloģija kā propaganda jeb tukšu saukļu skandēšana **nav iedarbīga** — tai ir jāspēj aptvert “viss cilvēks” jeb, citiem vārdiem sakot, zināšanu, vērtību, vides, izglītības u. c. piesātināts subjekts.

Tāpēc tā kļūst efektīva, ja iesaista visu cilvēku — ar prātu un sajūtām; savukārt noskaņojuma vadība ir nozīmīgs rīks, kas ietekmē cilvēku uzvedību un paradumus. Taču ideoloģija nav perspektīva, jo tās dogmatu kopums nav sakņots cilvēka esamībā, kurā būtiska dimensija ir garīgā dzīve.

Ideoloģiju vietā īpaši kopš 2000. gadiem ir nākušas vērtības. Sabiedrībā jēdziens “vērtības” tiek uztverts daudz progresīvāk, jo tam nepiemīt jēdzienisks “nogurums” un “netirība”.

6.9. Ideoloģijas un patērnieciskuma saikne

V. Havels esejā “Bezvarīgo vara” (1978) apraksta ideoloģijas iekārtošanos ikdienas dzīvē, izmantojot jēdzienu “ikdienības panorāma” posttotalitārās diktatūras varas īstenotajai ikdienas dzīves piesātināšanai ar ideoloģiju.¹ Havels runā par *ikdienības panorāmu*, kas veido fonu, kuru cilvēki ņem vērā ikdienas dzīvē, kas ir *dzīve*

melos.² Kāpēc dārzeņu veikala skatlogā direktors ir izlicis lozungu: “Visu zemju proletārieši, savienojieties!”? Kāpēc tas tur atrodas, un ko tas vēstī? Havela analīze koncentrējas uz ideoloģijas atražošanas cēloni — patērnieciskuma vajadzībām. Havela esejā varam izšķirt vairākas tēzes ideoloģijas ikdienības panorāmas atražošanas izpratnē saistībā ar patērnieciskumu (skat. 1. tabulu).

¹ Sk. Václav Havel. Moc bezmocných (turpmāk tekstā – MB), VI.

² MB, VII.

1. tabula

Nr.	Ideoloģijas iezīme	Raksturojums	Cēloņi	Sekas
1.	Ideoloģija ir komunistiskās diktatūras spilgtākā iezīme	Loģiski izveidota, vispārsaprotama un ļoti elastīga, iegūstot sekularizētas reliģijas raksturu, jo piedāvā cilvēkam gatavu atbildi uz jebkuru jautājumu, pieprasa pilnīgu paklausību, dziļi iesūcoties cilvēka eksistencē.	Tai piemīt hipnotiski suģestējoša pievilcība laikmetā, kam raksturīga metafizisku un eksistenciālu vērtību krīze, cilvēka degradācija, atsvešinātība un esamības jēgas izgaišana, jo tā cilvēkam piedāvā viegli pieejamu “patvērumu”, kurā viss atkal kļūst skaidrs, atkāpjas nemiers un vientulība.	Taču par lēto “patvērumu” nākas dārgi maksāt ar atteikšanos no domāšanas, sirdsapziņas un atbildības.
2.	Ideoloģija iekļūst cilvēku ikdienībā tāpēc, ka cilvēku intereses saistās ar patērnieciskām vajadzībām.	Padomiskajā sabiedrībā faktiski valda tā pati dzīves vērtību hierarhija, kas arī attīstītajās Rietumu valstīs. Havels uzsver, “runa <i>de facto</i> ir tikai par citādu industriālās patērētājsabiedrības formu”.	Vēlme mierīgi dzīvot un netraucēti patērēt; un patērnieciskuma interešu dēļ cilvēks ir gan sistēmas objekts, gan arī tās subjekts, veidotājs.	Cilvēks ik dienas pats rada un uztur sistēmu, kas tam liedz cilvēcisko būtību. Jo posttotalitārā sistēma ir diktatūras un paterētājsabiedrības “vēsturiskās” tikšanās iznākums: cilvēkspatērētājs nevēlas upurēt itin neko no materiālajām vērtībām garīgā un morālā labuma dēļ.

...

1. tabula (turpinājums)

4	Ideoloģija ir atrauta no realitātes, taču pati kļūst par īpatnēju realitāti, kas turas uz panorāmiskās <i>rituālās</i> uzvedības.	Cilvēks rīkojas, lai apliecinātu savu atbilstību sistēmas prasībām, pat ja netic tās piedāvātajām mistifikācijām, kas runā par kultūras attīstību, brīvību, demokrātiju un brālīgu palīdzību, lai gan patiesībā notiek kultūras apspiešana, drošības orgānu patvaļā un okupācija.	Darbību un parādību jēga nav tajās pašās, bet gan ir saprotama tikai ideoloģijas kā mākslīgas realitātes kontekstā.	Ideoloģija ir nebūtības forma, jo tā ir tikai forma, bet melos dzīvojošais cilvēks ar savu izvēli un tai sekojošo rīcību to "iemieso", substancializē diktatūras varā. Un tādā ziņā posttotalitārā sistēma var tikt nosaukta par autostratēģiju, jo cilvēki paši to atražo, dzīvojot melos.
5	Ikdienības ideoloģizētā panorāma ir raksturojama kā zīmju sistēma.	Zīmei — vārdam, žestam, rīcībai — vajadzētu būt redzamai cilvēka iekšējās pasaules izteiksmei komunikācijā. Taču zīme var arī norādīt uz ārējas uzvedības un iekšējās pārliecības nesaskaņu jeb dzīvi melos. Dārzeņu tīgotājs skatlogā ir izlicis proletārisko lozungu jeb zīmi, kas norāda, ka viņš ir saskaņā ar sabiedrības prasībām — tā ir jādara, ja vēlies "normāli" dzīvot, un nepatīkšanas gaidītu, ja tā nedarītu.	Lozungs ir zīme, kas slēpj cilvēka zemiskumu, it kā norādot uz kādu citu, augstāku un cēlāku motivāciju nekā savtīgumu, jo "kāpēc gan visu zemju proletārieši gan nevarētu savienoties"? Lozungs ir <i>alibiska</i> zīme, un tādas izmanto gan dārzeņu tīgotājs, gan augsti stāvošs funkcionārs, lai attaisnotu vēlmi netraucēti iekārtoties dzīvē.	Ideoloģijas alibiskās funkcijas dēļ cilvēks — posttotalitārās sistēmas upuris un tās balsts — var ļauties ilūzijai, ka dzīvo cilvēciski cieņpilni un atbilstīgi universa kārtībai.
6	Ideoloģija ir mākslīga attiecību ar pasauli forma.	Cilvēkam iedveš ilūziju, ka tas ir vesela, cienījama un tikumīga persona, tai pat laikā tam sniedzot iespēju realitātē tādām nebūt.	Cilvēkam ļauj apmānīt sirdsapziņu un noslēpt no pasaules un no sevis paša savu patieso stāvokli un savu nožēlojamo <i>modus vivendi</i> .	Nav nekā tāda, par ko runā lozungi, bet to lietojums bez jēgas un skaita veido stratēģisko panorāmu jeb, Havela vārdiem sakot, <i>ikdienības panorāmu</i> , kurā patiesība par cilvēka esamību un dzīvi paliek zem redzamības sliekšņa.

...

1. tabula (turpinājums)

7	Ideoloģija ir kompleksa un aptver visu dzīvi, tāpēc jebkura patiesa dzīves izpausme ir jau politiska opozīcija: dzejolis, dziesma, sporta sacensības, jebkas.	<i>Prāgas pavasaris</i> būtu drīzāk jāsaka nevis kā Čehoslovākijas kompartijas reformatoru un konservatoru sadursme, bet gan jau kā iznākums nesaskaitāmajām reizēm un veidiem, kad cilvēki ir rīkojušies patiesi un saskaņā ar sirdsapziņu. Tas radīja politiskās pārmaiņas.	<i>Dzīve patiesībā</i> ir cilvēka protesta forma pret tam uzspiesto bara civilizācijas anonimitāti un līdz ar to tiecas atgriezt cilvēkam tā paša atbildību, kas neapšaubāmi ir tikumisks, morāls, ētisks akts. Un posttotalitārā sistēmā jebkāda tikumiska, morāla, ētiska rīcība ir politiska	Havels raksta par to, ka grupa "Harta 77" ir tikai intelektuāļu saujiņa, kas pastāvošajā sistēmā pat nevar izveidot partiju un piedāvāt politisku alternatīvu diktatūrai. Bet hartu parakstījušo cilvēku rīcība ir saskaņā ar patiesību un sirdsapziņu, tāpēc tā ietekmē sistēmu un virza uz politiskajām pārmaiņām Čehoslovākijā, par kurām nav zināms, kādas tās būs un kad notiks.
8	Ideoloģiju var salauzt dzīve patiesībā, kas no dzīves melos nolieguma kļūst par sabiedrības neatkarīgu, garīgu, sociālu un politisku dzīvi.	Tā ir paralēlo struktūru (V. Bendas jēdziens) jeb otras — citas, citādas — kultūras radīšana.	Dzīves intence, kas kļūst par cilvēka tiesību aizstāvību, un pilnbriedā — par "paralēlo struktūru" īstenojumu. Jo neatkarīga dzīve sāk pati sevi strukturēt, veidoties par kultūru.	Esamības, dzīves un patiesības vara tik tiešām pieveica padomisko diktatūru. Vēlāk Havels teiks: "Komunismu sakāva nevis militārais spēks, bet gan dzīve, cilvēka gars, sirdsapziņa, Esamības un cilvēka pretestība manipulācijām." ¹

¹ Vaclav Havel. "The End of the Modern Era." *The New York Times*, March 1, 1992. <https://www.nytimes.com/1992/03/01/opinion/the-end-of-the-modern-era.html>

Patērētāja uzvedības modelis paredz priekšrokas došanu materiālajiem labumiem, maz vērtējot garīgos, morālos labumus, kas ir būtiski sabiedrības un valsts ilgtspējībai.

Tātad **V. Havela analīze** parāda, ka padomiskā sabiedrība faktiski bija paterētājsabiedrība, kaut arī citādā veidā nekā Rietumu sabiedrības, taču pastāvīgais materiālo labumu iztrūkums jeb deficīts kā

sociāla parādība ļāva izveidoties sevišķi agresīvam padomju patērētāja uzvedības modelim.

Materiālo labumu dēļ, kā raksta Havela domu-biedrs monsiņjors T. Haliks, padomju cilvēks bija ideāls padomju valsts noklusētās vienošanās partneris — valsts cilvēkam atļāva veģetēt, ja vien tas neiejaucās “valsts lietās”. Bet, atteikdamies no sirdsapziņas balss, viņš to bez šaubām atdeva par labu materiālajai labklājībai, turpina Haliks:

“Homo Sovieticus, vidēji ņemot, bija daudzkārt nabadzīgāks par Rietumu cilvēku, taču ne mazākā mērā orientēts uz patēriņu. [..] Un likumsakarīgi sistēma saskārās ar opozīciju, ko veidoja nedaudzi morāli motivēti kritiķi, kas atteicās no sirdsapziņas balss apspiešanas, un tad arī masas, kuru patērētājtiesības sistēma nespēja apmierināt.”

Nav šaubu, ka mūsdienās patērnieciskums ir kļuvis par vadošu uzvedības modeli; neizglītība garīgās drošības jautājumos veicina tādas izvēles, kad priekšroku dod tūlītēji sasniedzamam materiālam labumam, piemēram, viegli iegūstamai naudai korupcijā, nedomājot par sabiedrības, valsts un tautas interesēm, drošību un pastāvēšanu. Patērētājsabiedrība veido uzvarošu ideoloģiju, kas *pārdošanas aktu* izteic kā augstāko kapitālistisko domu, kā preces *cogito*.¹ Preces *cogito* izsaka to, ka mūsdienu dzīves formās nevis pats cilvēks domā un lem, bet gan pirmām kārtām prece aicina sevi nopirkt². Tirgus tīkls liek cilvēkam darboties, pat neapjēdzot darbības tālākos mērķus. Cilvēki vairāk pakļaujas norisēm, nekā paši izvēlas savu dzīvi. Lietās, precēs, notikumos, nevis pašā cilvēkā, tagad

¹ Preces *cogito* ir parafrāze par 17. gadsimta filosofa Dekarta tēzi: *cogito, ergo sum* — domāju, tātad esmu. Šajā gadījumā domāšana nesaistās vairs ar cilvēku, bet gan to nosaka prece. Iesaistos preču pirkšanā, tātad esmu.

² Par to liecina, piemēram finanšu apmēra salīdzinājums, cik tiek ieguldīts augstākajā izglītībā un cik liela finanšu plūsma saskatāma reklāmas, sabiedrisko attiecību un mārketinga nozarē. Augstākā izglītība, kurai vajadzētu nodrošināt cilvēka domas un rīcības patstāvību, ieguldījumu un ietekmes ziņā būtiski atpaliek.

ir saskatāms aktivitātes avots un enerģijas spēks.

Patiesībā būtu jāatzīst, ka valda nevis dzīves forma “pirkt” (to darītu cilvēks, ja ar savu brīvo gribu veidotu šā laikmeta dzīves formas), bet gan “pārdoties” (šo ideoloģiju satur prece). Tas jau bija zināms agrāk, ka eksistenciālās robežsituācijas (K. Jaspers) atradina no pieķeršanās mantai. Arī kara sākums Ukrainā cilvēkiem ir licis padomāt, kas ir vērtība — manta vai dzīvība?

Jāsecina, ka: gan politiskajos Rietumos, gan arī Austrumu attīstītajās valstīs valda patērnieciskums kā industriālās civilizācijas sekas, un tā dēļ cilvēku uzvedība ir mainījusies, bieži vien dodot priekšroku materiāliem labumiem un nenovērtējot garīgo un morālo jēgu nozīmi sabiedrības ilgtspējībā. Attāpties liek eksistenciālā traģika, dzīve “uz izdzīvošanas asmens”.

Patērētājsabiedrību un Rietumvalstu labklājībā dzīvojošo tautu bailes par jebkuru nopietnāku savas labklājības apdraudējumu, nespēja sev ko upurēt (piemēram, padzīvot bez pierastās apkures) ir kļuvušas par briesmām visas pasaules kārtībai un rezultātā rada militāru draudu pieaugumu attiecībā pret Rietumiem. **Materiālais patēriņš, pēc kura alkst, daudzkārt pārsniedzot Maslova vajadzību piramīdā uzrādītās pamatvajadzības, ir vājuma rādītājs, nevis spēks.** Draudu gadījumā tas kļūst par sabiedrības ievainojamāko vietu, ko raksturo nespēja uzpurēties, atteikties no labumiem, un materiālā patēriņa iespēju sarukums kļūst par milzīgu stresa faktoru, kas vājina rīcībspēju un iedragā spēju saprast, kas ir augstākās vērtības.

Turpretī stoicisma vērtību ietekmē dzīvojošas sabiedrības vai sociālās, kultūras, reliģiskās grupas (piemēram, agrīnie kristieši, kas tika vajāti) ir daudz spēcīgākas pretošanās un savu vērtību saglabāšanas nozīmē. Tāpēc par atbalstāmu pieeju ir jāuzskata LU doktorantes Gitas Leitlandes aizsāktā iniciatīva pētīt un rekomendēt neostoicisma filosofiju un ētiku Latvijas armijas izglītībā, kā arī Visaptverošajā aizsardzības mācībā, sabiedrības izglītošanā.

Latvijas kultūrā ir zudusi izpratne par garīgo realitāti, par morālo labumu nozīmi personas un sabiedrības attīstībā, par kopīgo labumu.

Visu jautājumu reducēšana uz materiālo jomu liek jautāt attiecībā uz aizsardzības jomu: **kur tad ir tas dzīves limenis, kura dēļ mēs būtu gatavi aizstāvēt šo valsti?** Lai gan lietu kārtība ir pilnīgi otrāda, proti, noteikta garīgā un morālā realitāte ir cēlonis visa veida labklājībai fiziskajā pasaulē.

Tā, piemēram, kā norāda svētais Akvīnas Toms, sabiedrība nevar pastāvēt, ja tajā nav patiesības. **Hroniskā melošanas prakse** kā politikā, tā ikdienas dzīvē¹ mūsdienu Latvijā izraisa neuzticību un skepsi par valsts un sabiedrības nākotni.

Šā pētījuma kontekstā ir skaidrs, kāpēc kaila, kaut vai patriotiska ideoloģija nevar palīdzēt situācijas risinājumā: patērniecisku motīvu dēļ tiks runātas pareizas frāzes, morāliskajai samaitātībai (jeb korupcijai un sociālajai netaisnībai) arvien pieaugot. Tieši tie ir iemesli, kas cilvēkiem liek novērsties no valstsgribas īstenošanas.

¹ Māris Kūlis. *Finis veritatis?* Par patiesību un meliem. LU Apgāds, 2021.

7. Teorētiskā daļa:
Vērtības, idejas, ideoloģijas

Struktūra, filosofiskie
skatpunkti. Aizsardzības jēga

7.1. Vērtību filosofiskā mācība

Vērtības pēta filosofijas nozare — aksioloģija. Tā ir cieši saistīta ar filosofiju un humanitārajām zinātnēm. Vārds “aksioloģija” ir saliktenis, kas radies no sengrieķu valodas: *axios* un *logos*. Tā ir mācība (*logos*) par labo, vērtīgo (*axios*). Aksioloģijā ir filosofisks domas līmenis — tie ir pārspriedumi par vērtību pastāvēšanu (vērtību ontoloģija), novērtējumu, vērtību hierarhijām vai to neesamību.¹

Vērtību pētījumi izpaužas arī praktiskā līmenī, proti, nostādnēs par to, kādas vērtības ir atzīstamas, kādas – noraidāmas, kā kopt, sargāt, ranžēt un salīdzināt vērtības, kas vada praktisko dzīvi un ir pakļautas izvēlei. Filosofiskā aksioloģija ir saistīta ar ētiku, jo tikumi ir tuvi augstākajām vērtībām, tie pat pārklājas. Tā, piemēram, skaistais ir augsta vērtība, bet tiekšanās uz harmoniju, skaistumu ir tikums (sengrieķu mācībā par kalokagatiju tiek atzīts, ka vērtības ir jāsaka kopā: tikumiskais un skaistais).

¹ Maija Kūle. Vērtības Latvijā (eiropesko un vispārcilvēcisko vērtību horizontā). Grām.: *Latvija un latvieši*, 1. sēj. LZA, 2018.

Mūsdienu ideoloģiju būvniecībā ir notikusi jēdzienu nomainīšana — vairs tik daudz nerunā par idejām (kas veido ideoloģiju), bet gan par vērtībām, kuras veido pasaules ainu un darbības mērķus.

Patiesībā nav nemaz liela atšķirība — runāt par idejām vai runāt par vērtībām, jo ideju pamatā ir vērtības.

Taču **mūsdienu zinātniskais, arī politiskais skatījums arvien vairāk respektē izplūdušu, relatīvu vērtību aprakstu, nekā pieprasa ideoloģisku skaidrību**. Ne velti filosofiskais sociologs Zigmunds Baumanis mūslaikus Eiropā nosauc par fluīdu (šķīdru) sabiedrību, un tādas ir arī attieksmes pret vērtībām un idejām. Var pamēģināt visu, var riskēt, atkāpties, padoties un sākt no jauna. Tikai kara apstākļos, kad pretinieks izvirza skaidrākus vērtību kritērijus, tas nav vēlami. Tas ir pat bīstami! Tomēr ES un Transatlantiskā savienība vērtību ziņā tuvojas šai “šķīdrajai” situācijai. Pat UNESCO vadība savā leksikā ieviesa apzīmējumu — *fluidā sabiedrība*, neuztraucoties, kādas sekas tas nes sev līdzī.

Jāatceras, ka kara jeb asas ideoloģiskas konfrontācijas gadījumā strikta vērtību nostādne ir pamats gan aizsardzībai, gan uzvarai. Jāmeklē vienkārša atbilde uz jautājumu: *par ko tu esi gatavs mirt?* Par brīvību? Labi, bet kādu? Par brīvību izteikties mazākumtautībām, seksuālajām minoritātēm, transpersonu tiesībām utt.? Diezin vai? Tās ir humanitāras sabiedrības atzītas tiesības, bet vai tās var kļūt par lielu armiju kaujas vadmotīvu?

ES vērtību konstruktori nav spējuši atbildēt uz šādiem jautājumiem — gatavību mirt par ko? Un tas ir ES vājums? Tiek vienkārši piesauktas Eiropas četras (arī vairāk) pamatvērtības, bet, vai kareivis ir gatavs iet mirt par *demokrātiju kā tādu*, kas pārvaldē ir pieļāvusi korupciju, *prihvatizāciju*, oligarhu dominēšanu par politisko, leģitīmi ievēlēto varu utt.?

Latvijas gadījumā mēdz atbildēt: *vai man jāmirst par Šķēles īpašumiem? Nez vai, jo neredzu viņa paša gatavību par to mirt.* Vai jāmirst par Latviju kā tādu, respektējot 1918. gada studentu rotu pašizliedzīgo cīņu pret Bermonta karaspēku? Mūsdienu jaunietis atbild, kas tas filmās izskatās labi (filmā “Rīgas sargi”, kas gan no militārās vēstures viedokļa ir pilnīgi aplama), taču diezin vai tas ir mūsdienu pamudinājums mirt, jo “tas Bermonta laiks ir tik tāls...”. Tā paaudze, kas nekad nav pieredzējusi padomju laikus Latvijā, mēdz raudzīties uz sociālismu kā zināmu vienlīdzību un taisnīgumu (kas bija ļoti relatīvs), neko nezinot par pārtikas trūkumu, valūtas neesamību, kompartijas idiotiskajām pavēlēm, to laiku “blata” sistēmu, militarizāciju utt. Paaudze, kurai nav īstas, emocionālas pieredzes, mēdz iztēloties pagātni idealizētā veidā, līdz ar to traucējot mūsdienu vērtību nostiprināšanos.

Te jāsecina, ka Latvijā ir nepietiekami bijusi attīstīta emocionālā, iztēles, empātiskā pieeja vēsturei —

ir fakti, bet nav saprašanas un līdzpārdzīvojuma.

Vēsturi nemīl, tā šķiet garlaicīga, 1990. gadus jaunākās paaudzes uztver kā īstās dzīves sākumu (kapitālismu, labklājību, robežu atvērtību utt.), par kuru nav jāiestājas, nav jākaro, jo tas šķiet kā “dabiskais produkts”, kaut tie ir vieni no nežēlīgākajiem

maldiem, par ko var nākties smagi samaksāt, neprotot aizstāvēt sasniegto. Šai paaudzei nav bijis filosofa Mamardašvili domas treniņa — *par visu labo ir jācīnās, lai tas pastāvētu, jo cilvēciskajā pasaulē nekas tāpat vien nepastāv!* Ik brīdi jāiestājas par personas brīvību un demokrātiju, kas nodrošina, ka tirāni šeit nekad neradīsies!

Ja raugāmies no formālā viedokļa, Krievijas Federācijai iekšzemes lietojumam Ukrainas kara gadījumā ir stingri izstrādāti idejiskie principi (impērisms, rašizms, ekspansijas idejas kā citzemju kultūru iznīcināšana un pakļaušana utt.). Savukārt Eiropas Savienībai tādu — tik stingru, spēcīgu, nediskutējamu — ideju nav. Princips “mēs par demokrātiju” ir cēls, taču pārāk maz tiek izvērst. Jēdziens “demokrātija” funkcionē kā lietussargs, zem kura var palikt nezin ko, jo mūsdienās demokrātija ir sapīta ar plurālismu un minoritāšu prioritāti pār mažoritāti.

ES tieksme pēc labklājības ir plaši izplatīta, taču tā ir dažādā veidā sasniedzama cilvēciska vēlme, kas ir raksturīga ne tikai Eiropai. Demokrātija nepieļauj ekspansiju, kaut tās idejas reizēm tiek uzspiestas nepiemērotās situācijās, piemēram, Irākas demokratizācija ar militārisma palīdzību. Tiesiskums, ko prasa ES nostādnes, ir svarīga vērtība, taču diskutējama dažādos kontekstos.

Salīdzinoši Krievijai šobrīd ir spēcīgāka ideoloģija, varenākas un pārdomātākas mediju tehnoloģijas ar agresivitātes un šoka elementiem un milzīgs iespaids uz publiku, lielāka prasme veidot masu manipulācijas. Līdz ar to Eiropas Savienības, un Latvijas (Baltijas) valstīm ir apjomīgāk un skaidrāk jāsaņem ar ideoloģisko (vērtību) pretstāvi, nacionālās un eiropēiskās identitātes apzināšanos un to translēšanu sabiedrībā.

21. gadsimta aksioloģiskā filosofija atzīst, ka vērtību ziņā pastāv gan to vertikālais sakārtojums (Latvijā no sabiedrības attīstības viedokļa par augstāko vērtību atzīstams demokrātisks, **suverēns valstiskums**, kurā valda indivīdu brīvības un tiesības, kā arī morālē sakņota kultūra), gan horizontālais vērtību sakārtojums, pie kura pieder **latviešu valoda, kultūras sasniegumi** (uzteicams

ir Kultūras kanons, kuru derētu izvērst), zeme (vārda plašā nozīmē kā resursu kopums), vide, tauta. Šīs vērtības var dēvēt dažādos vārdos, kā to dara vēsturnieki, ģeogrāfi, politikas zinātnieki, ekonomisti, reģionu pētnieki u. c.), taču kopumā tās aptver visu Latvijas valstiskumam piederīgo sfēru (par vērtībām Latvijā vairāk skat. Maijas Kūles akadēmiskajā rakstā "Eiropas vērtības Latvijā"¹).

Latvijā kopš valsts atjaunošanas 1990. gadā nav viennozīmīga, valdoša uzskata par to, uz kādām vērtībām orientēties satura ziņā. Atbildes svārstās no tradicionālām, ilgmūžīgām, klasiskām vērtībām līdz sekošanai postmodernajai nostādnei, ka vērtības ir acumirkļīgas, efemēras, atkarīgas no subjekta, interesēm, vajadzībām. Šāds plurālismā sakņots pragmatisms ir ikdienas stila domāšana, taču neder valsts attīstībai tālākā perspektīvā.

Cilvēku attieksme pret lietām un notikumiem parāda vērtības, tās izpaužas gan domās, gan idejās, darbos un saskarsmē. Individīdi var izvēlēties ļoti dažādas vērtības, piemēram, vienam patīk brīvība, citam — ierobežojoša kārtība; viens dod priekšroku saldumiem, cits — skābām vielām (protams, gan asais, rūgtais, gan citas lietu sekundārās īpašības nav vērtības filosofiskā nozīmē, tikai ar garšas izjūtām saistīta gaume). Pragmatiski utilitāra stila izpratne — tas, kam izvēles situācijās cilvēks dod priekšroku, viņam(-ai) ir vērtības. Tām nav pārpasaulīgas, transcendentas dabas.

Brīvību un kārtību var raksturot kā filosofiski aplūkojamās vērtības. **Brīvības izpratne** ap 1990. gadiem bija dominējošais diskurss Latvijā par vērtībām. 2020. gados tas ir zaudējis savu emocionālo ietekmi kā kopīgas rīcības stimuls. Sākoties karam Ukrainā, brīvības vērtība tika atjaunota publiskajā diskursā, taču ciešākā savienībā ar bailēm — *mūs var iekarot, tāpēc jāsargā Latvijas brīvība! Covid-19 pandēmijas apstākļos priekšplānā iznāca individuālās tiesības (nevakcinēties, nepildīt MK rīkojumus utt.), kas liecina par sabiedrības daļas*

dezorientāciju attiecībā uz brīvību kā vērtību, jo tās izpratnē dominē individuālā pašpietiekamība un pārāk maz tiek respektētas kopības vajadzības. Kopš 1990. gadiem kultivētais tirgus liberālisms ir sācis pāraugt egoistiskā neoliberalismā, kas atstumj valsts/sabiedrības kopējās vērtības.

Savdabīgs novērojums ir vērtību "**brīvība**" un "**valsts suverenitāte**" atgriešanās priekšplānā pēc-covid laikā. To var uzskatīt par laiku kopš 2022. gada 15. maija, kad izdots MK rīkojums, ar ko atļauts publiskās vietās vairs nenēsāt maskas, un sabiedrības interese par pandēmiju ir norimusi, jo priekšplānā ir iznācis Krievijas uzbrūkošais karš Ukrainai, kas tiek saistīts ar iespējamu iebrukumu arī Baltijas valstīs.

2022. gada 20. maijā pilsonisko aktivistu rīkotais pasākums "sakuru parkā" Pārdaugavā, kurā piedalījās tūkstošiem cilvēku, galvenokārt latvieši, atspoguļoja vērtības "valstiskums" (daudzi ieradās ar Latvijas karogiem), "suverenitāte" un "brīvība" (koncertā atskaņotās dziesmas "Atmosties, Baltija!" u. c., kas saistās ar atmiņām par Latvijas Tautas frontes pasākumiem 1988.–1991. gadā. Viens no šā pasākuma vadmotīviem bija "kopības stiprināšana" (bez piesaistes politisko partiju interesēm un valsts varas pārstāvju līdzdalības), kas uzskatāms par vērtīgu pasākumu valstiskās identitātes nostiprināšanai. Jāatzīmē, ka pasākums nebija politiski vērst "pret" kaut ko, tas neietvēra starpetnisko strīdu tematiku, bet gan prasīja valsts publisko telpu atbrīvot no padomju laika okupācijas zīmēm, pieminekļiem, padomju laikā kultivētajiem uzskatiem un lielkrievu šovinisma. Šo pasākumu var iekļaut vajadzīgo pilsonisko aktivitāšu sfērā. Tomēr zīmīga bija jau vairākas desmitgades pastāvošā parādība — vērsšanās pret politiskajām partijām, baidoties no pasākuma izmantošanas elektorāta pievilināšanā. Apolitiskums Latvijā tiek vērtēts kā pozitīva parādība.

Publiskās aktivitātes, kurām vērtību ziņā ir plašs spektrs, ieskaitot aicinājumus stāties zemessardzē, aizstāvēt valsti, tās suverenitāti, demokrātiju, ir jāatbalsta arī ar valsts līdzekļiem, dodot iespēju aktīvistiem veidot programmu, izvirzīt līderus, lai stiprinātu kopības izjūtu un valstiskuma ideju. Uzskatām

¹ Maija Kūle. Eiropas vērtības Latvijā. Grām.: Akadēmiskie raksti 4 sējums. Latvieši un Latvija. 4. sējums. Rīga: LZA, 2013. 65.–90. lpp.

par pareizu, ka šādos pasākumos nepiedalās valsts pirmās personas, Saeimas deputāti, ļaujot pilsoņiem meklēt autentiskas izteiksmes formas, kas nereti gūst lielāku uzticību nekā politiskās varas pārstāvju reprezentācijas.

Īpašas vērtības ir reliģijā, tāpēc ticību mēdz uzskatīt par civilizāciju raksturojošu lielumu. Zīmīgi, ka Putina ideoloģiju veidojošās vērtības tiek savītas kopā ar politizētu pareizticību (skat. 3. nodaļu).

Eiropa pieder pie kristīgās civilizācijas, kur galvenās ir katolicisma un protestantisma vērtības. Kristīgās kultūras ietvaros pamatvērtības (teologālie tikumi) ir **ticība, cerība, milestība**. Reliģiozām cilvēkam tās nozīmē dzīves piepildījumu, gūstot šīs vērtības kā Dieva dāvanu. Ja šīs vērtības interpretē laicīgā garā, tad jāatzīst, ka tās pārstāv universālas, cilvēka dzīvei bezgala svarīgas ievirzes. Ticība ir stabilitātes garants, identitātes noturīguma pamats (identitāte ir īpašs vārds, kurā koncentrējas mūsdienu ideoloģiskais slengs). Ticība nav tikai emocionāli dziļš pārdzīvojums, vēršanās pie transcendentā, bet plašākā mērogā saistās arī ar uzticību, ticību prāta varēšanai, gribasspēkam un drošību. Cilvēciskās dzīves norises nevar tikt veicinātas, ja to pamatā nav ticības par izdošanos. Mēs ticam medicīnisko zāļu efektivitātei, studiju lietderīgumam, izvēlētais uzņēmējdarbības sekmīgumam, labo darbu vērtīgumam, jo citādi mēs neārstētos, nemācītos, nestrādātu, nerunātu un nepalīdzētu. Ticība nes izjūtu par cilvēka dzīves jēgu kopumā, ticība palīdz izturēt un pārdzīvot neprāta un vardarbības laikmetus.

Cerība ir laika piepildījuma zīme. Tā ir universāla formula, kurā laiks iegūst vērtīborientējošo skatījumu: būs citādi! Cerība ir nākotnes pozitīvs tvērums, pretstats bezcerībai, palikšanai nemainīgā tagadnē. Ar cerību cilvēciskās būtnes nepakļaujas fizikālā un bioloģiskā laika vienaldzīgajam tecējumam (no bioloģiskās piedzimšanas līdz bioloģiskajai nāvei) un ienes tajā eksistenciālo skatījumu. Ukrainas aizstāvēšanās kara laikā militārie psihologi priekšplānā liek tieši cerību. To dara arī Eiropas un ASV politiskie līderi, pirms reālas Ukrainas uzvaras definējot tās uzvaru kā nākotnes mērķi.

Ja Krievijas ideoloģijā proponētās vērtības ir pavērstas galvenokārt uz *pagātni* (Putins būs cars Pēteris Otrais; lozungs: *pārņemsim atpakaļ Krievijai iepriekšējos gadsimtos piederējušās zemes un resursus*), tad Eiropas Savienības, ASV, Kanādas, NATO ievirze ir uz *nākotnes vērtībām*, jau iztēlojoties Ukrainas demokratizāciju, iekļaušanu Eiropas Savienībā un tautsaimniecības atjaunošanu. Katrā ziņā, no vērtību skatpunkta **nākotnes forma ir pārāka par pagātnes formu, jo vēsture nenotiek kā atgriešanās pagātnē**. Turklāt Krievijai ir tik vāji izstrādāti nākotnes meti, ka tai no civilizācijas viedokļa nav, ko piedāvāt pasaulei, izņemot tirāniska režīma radītas bailes par pasaules mēroga katastrofu.

Bailes nav vērtība, bet tās apvij vērtību meklējumus. Viens no lieliskiem arhetipiem, kā absurda priekšā pārvarēt bailes un neziņu, ir dāņu filosofa Serēna Kirkegora traktāts par bailēm un trīsām. Proti, tas ir filosofisks stāsts par Bībeles leģendas, ka Dievs vēlējis Ābrahamam vest savu dēlu uz Sīnaja kalnu un tur viņu nogalināt, un Ābrahams trīsot viņu tur vedis, kamēr sapratis, ka tas ir Dieva pārbaudījums par absolūto ticību. Šo leģendu ir analizējis arī sekulārais franču filosofs Žans Pols Sarts (esejā "Eksistenciālisms ir humānisms"), atzīstot, ka pastāv izvēles absurda priekšā, bet cilvēkam pašam ir jātiek ar tām galā, apliecinot ticību un brīvību.

Vērtības tātad nav tikai abstrakti jēdzieni (kā tos piedāvā skolu grāmatas), bet emocionāli piesātināti fenomeni, kas skar individuālo un arī kolektīvo dzīves piepildījumu.

Kara laikā tas sajūtams īpaši spilgti, jo tad ir dilemma: *par ko tu esi gatavs mirt?* Totalitārā iekārtā, kā Krievijas Federācija, nav praktiskas iespējas iesaucamajam atteikties iet karot (pacifisma pierādīšana prasa lielus tiesas izdevumus un nav reāla), taču vairākums no Krievijas armijas patlaban Ukrainā ir apmaksātie karotāji. Ja paraudzīties uz šo faktu no vērtību viedokļa, **tad galvenā vērtība ir Nauda, nevis Ideja**. Idejisko karotāju no Krievijas puses ir mazākums, kaut aptaujās tas netiek uzrādīts, jo pēc pavēles tai jābūt nacistu (domāti par savu valsti

karojošie ukraiņi) iznīcināšanas idejai (Ukrainas kara ideoloģijas pamats no Krievijas viedokļa). Krievijas ideoloģiskā būve ir sapinusies pretrunās, jo nauda valda visur — gan milzu korupcijā un resursu izzagšanā, kad vajadzēja atjaunot Krievijas armiju, gan specdienestu aprindās, kad vajadzēja uzpirkt Ukrainas iedzīvotājus Krievijas iebrukuma atbalstīšanai. Lai cik cēli filosofija censtos nošķirt garīgās vērtības no materiālajām, priekšplānā ir Nauda kā maiņas mērs, ieguvums, labklājības (labas personiskās dzīves) vairotāja. Eiropas klasiskā kultūra ilgstoši balstās uz **trīsvienības principu, kas sabalansē gan attiecības starp materiālo, materiāli/garīgo un garīgo, gan starp pagātni, tagadni un nākotni, gan, kā teiktu Hēgelis, starp atsevišķo, sevišķo un vispārīgo**. Zīmīgi, ka Eiropas kultūrā redzams arī cits triju sfēru savijums: lietas-nauda-vara, kas mūsdienu postkapitālismā ir visu acu priekšā. Lietas-nauda-vara demonstrē attiecības starp materiālo — materiāli/spirituālo jeb funkcionālo un tīri funkcionālo. Katram pieder atsevišķas materiālas lietas (sākot no personīgajām mantām līdz pat nekustamajiem īpašumiem), jautājums tikai, cik tās visas ir vajadzīgas? Materiālo ar funkcionālo savieno nauda, kas reizē ir lietu tirgus vērtības vispārīgs ekvivalents un pati ir funkcionāla lieta (monētas makā). Tas raksturo vērtību izšķīšanu patērētājsabiedrības diktāta priekšā.

Kapitālistiskais gars ir iemiesojies arī Krievijā, tāpēc kara ideoloģija pastarpināti ir arī naudas pārdales ideoloģija. Vērtības, kad tās tiek iesaistītas ideoloģiskās un politiskās spēkošanās norisēs, reti kad paliek tīras. Nauda, kas būtībā ir tikai vērtību starpnieks, pati kļūst par dominējošu lietu. Kāds trūcīgs burjats, kam piedāvā pakarot Ukrainā un iestāsta, ka tas notiek, darot labu darbu — iznīcinot tos *ukraiņu nacistu mežonius*, ar labu prātu piekrist to darīt, jo finansiālais ieguvums, viņaprāt, ir milzīgs. Protams, ja paliks dzīvs. Taču pat dzīvības risks nav tas, kas liktu atteikties no iesaistes karā, jo pastāv naiva cerība — no kara izešu kā uzvarētājs, ar veļasmašīnu, TV un žūksnīti rubļu, lai tiktu galā ar to sasodīto kredītu. Sadzīviski saprotama situācija. Tāpēc Krievijā ir iespējams karot bez filosofiski

dzilām idejām, bet ar virspusēju spekulāciju uz tieksmi, ka ierindas cilvēkam ir grūts materiālais stāvoklis.

Latvijas un citu Baltijas valstu iedzīvotāju situācija ir citāda. Te dzīvības (ēju karot par naudu!) cena ir augstāka, jo augstāks ir arī materiālais dzīves līmenis. Ap 650 000 iedzīvotāju ir devušies emigrācijā uz citām valstīm, un ļoti daudzi tur iesakņojušies. Tas nozīmē, ka karš nepiesaista naudu kā privātu interesi. Emigrantu līdzdalība Latvijas valsts militārā stiprināšanā ir pastarpināta: līdzī jūtam, nevēlamies, ka mūsu radnieki, kas tur palikuši dzīvot, zaudētu Latviju, taču ideja atgriezties valstī iespējamā kara dēļ nav dominējoša. Vērtību emocionālā piesaiste ir dabai, dzimtajai vietai, piederībai, atmiņām. Daudz mazāk — sociāli politiskajai realitātei.

Mīlestība ir pati unikālākā vērtība, jo tā rāda iespējamo pilnību attiecībās ar citiem cilvēkiem un sevi pašu. Reliģiskā skatījumā tās visupirms ir attiecības ar Dievu, bet cilvēciskā — ideāla savstarpējo attiecību forma.

Mīlestība jeb, kā Rainis teica, mīla, ir latviešiem pārāk cēls vārds, lai to izvazātu pa pragmatisku vērtību plauktiņiem. Taču māksla, kas spēj paust mīlestību pret savu dzimto zemi, savu valsti, savu latviskumu, ir viena no spēcīgākajiem vērtību emocionālajiem raksturojumiem. Mīlēt Latviju un par to atdot savu dzīvību (atceramies karā ar Bermonta armiju gājušo puiku izjūtas!) ir tas līmenis, kas valsts vērtībai piešķir neapšaubāmu vērtīgumu.

21. gadsimta Latvijas valsts, intuitīvi spriežot, tādu vērtību diemžēl vēl nav sasniegusi. Taču nevar noliegt, ka, apzinoties valstiskuma vērtību un saasinoties militāri politiskajai situācijai, uz šādu vērtības intensitāti — mīlu šo valsti un atdošu tai savu dzīvību — ir iespējams virzīties. Tomēr tad ir nepieciešama virkne pozitīvu attieksmju — ticība valsts politikai, līderu nešaubīgums, tautas vienotība, sava egoisma pārvarēšana, naudas kāres mazināšana utt. Pozitīvi orientēti mediji uz to var virzīt sabiedrību, taču patlaban priekšā ir daudz šķēršļu un vislielākais no tiem — neuzticēšanās politiskajām aprindām, kas arī nav pelnījušas uzticību, ja neparādīsies labākā gaismā.

7.2. Vērtību autentiskums kā vērtību pamatojums

- **Abildes uz jautājumiem:** kā uzspiestais kļūst par pieņemto? Kad kļūst, kad ne? Vai Latvijas valsts ideju/vērtības var veidot ar idejisku spēku, ar likumiem, prasībām?

Globalizācijas procesa normalizācija jeb cilvēciskošana — visupirms jau valstiska veidojuma robežās — ir iespējama, pamatojoties uz atklātām, pārbaudītām vērtībām. Tāpēc tradīcijā no paaudzes paaudzē tālāknodotas vērtības ļauj cilvēkam dzīvot patiesi labu dzīvi, jo “vērtību pieredze pēc savas dabas ir saskanīga ar laimes izjūtu.”¹ Un to aizsargā valsts autoritāte.

Un pretēji — ir jāizvairās no sakonstruētām mākslīgām ētikām un parareliģijām, no kārtējiem ideoloģiski antropoloģiskajiem eksperimentiem, ko producē ierobežotais prāts, kas it kā varētu izrēķināt visiem saistošu kārtību, kuras dēļ atkal miljoniem cilvēku būtu nelaimīgi. Tiesa gan, Romas pāvests Benedikts XVI izteicies, ka pieaugoši sekulārā, dekristianizētā pasaulē esam pazaudējuši mākslu dzīvot jeb *Ars Vivendi*, vairs nezinām, kas ir laba dzīve, ko nozīmē “labi dzīvot”.

¹ Peschke, H.F. *Christian Ethics*. Moral theology in the Light of Vatican II. Vol.I: General Moral Theology - C. Goodliff Neale, Alcester, 1997, P. 37.

Mūsdienu Latvijas dzīves stilam ir raksturīgi, ka vērtības tiek aktualizētas un aizstāvētas to apdraudējuma situācijā, piemēram, daudzi aktivizējās 2008. gada finanšu krīzes situācijā, pandēmijas apstākļos. Diemžēl tas apliecina, ka mūsu valstī, sabiedrībā trūkst vispārnozīmīga ilgtspējīga vērtīborientācijas modeļa. Sabiedrības līmenī nav notikusi vērtību lustrācija, diskusija par tām, un nav apzināts, kas ir *mūsu vērtības*², kas ir jāizkopj, tāpat kā mūsu kopības telpā nav pat skaidrs

² Šādas analītikas piemērs ir nopietnie pētījumi, kas pēc to publikācijas no valsts puses bija virzāmi — taču tas netika darīts — publiskām diskusijām, ētiska un vērtību diskursa izstrādei, acīmredzot tos uzskatot par “nenozīmīgiem”, salīdzinot ar risināmajiem saimnieciskajiem un varas jautājumiem. Maija Kūle. *Jābūtības vārdi*. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā. Rīga: Zinātne, 2016. Interesantu skatījumu uz latviešu vērtībām sniedzis lietuviešu filozofs Arvīds Jozaitis grāmatā *Rīga — cita civilizācija*. Zvaigzne ABC, 2014.

valsts un sabiedrības pastāvēšanas un attīstības mērķis.

Valsts sabalansētas ideoloģijas trūkums un vērtību audzināšanas atstāšana pašplūsmā ir devusi rezultātus, kuri var radīt riskus visaptverošai valsts aizsardzībai.

Nereti vienas personas vērtībpasauli veido ļoti dažādu vērtībmodeļu atlūzu sajaukums. Publiskajā telpā klejojošās vērtības pēc savas izcelsmes ir kādu stabilu ideoloģiju, pasauluzskatu un dzīvesstilu integrālās sastāvdaļas, kas ir fragmentāri komunicētas un tad arī veido it kā vērtību tirgu, kurā uz leņes ir atsevišķās vērtības, kaut arī bieži vien nav skaidrs, kādas kvalitātes tās ir.¹ Faktiskā vērtību publiskās neesamības/nihilisma situācija atspoguļojas arī izglītības sistēmā, kas ir gan raksturota kā vērtīborientējošā izglītība, taču pieredze rāda, ka nedz izglītības stratēģi, ierēdņi, nedz izglītotāji nespēj paskaidrot, kādas vērtības ir sabiedrībai tik nozīmīgas, lai katrā ziņā tiktu aktualizētas izglītībā.

Programmā "Skola 2030" ir skaidri redzama modernizācijas tieksme padarīt izglītību par komunikatīvas sabiedrības modeli ar pragmatismu ievirzi (mācos, kas man noder), taču karš Ukrainā ir iedevis citu pasaules redzējumu — vērtīgais nav tas, kas ir komunicējams (kompetenču izglītība), bet kas ir eksistenciāli svarīgs. Tā nav komunikācija vienmēr un visur, drāmas spēles, prasmīgums, bet gan spēja atšķirt labu no ļauna, uzpurēties, paciest, pieņemt upura lomu augstākas idejas vārdā utt. — vērtības, ar kādām kristīgā sabiedrība veidoja attīstību.

Izglītības politikas pamatā ir idejas par cilvēka dabu, tiesībām un izglītības mērķiem — izglītības sistēmai vienmēr ir noteikti mērķi, pat ja tie ir noklusēti.² Speciālisti, kas 20. gadsimta

deviņdesmitajos gados izstrādāja Latvijas izglītības metus, atzīst, ka paraugus ir aizguvuši no Lielbritānijas, bet mūsu izglītības sistēmas pamatos ir apzināti likuši divas vērtības, ko izsaka Karla Popera *atvērtās sabiedrības* un *liberālisma* jēdzieni, un pāri visam — par izglītības uzdevumu uzskatījuši patstāvīgas spriestspējas attīstību. Tolaik, 1990. gadu sākumā, liberālisma vērtība likās saskanīga ar tautas Atmodas ilgām pēc brīvībām, taču trīsdesmit gadu laikā ir kļuvis skaidrs, ka vienkārši "brīvība", ja netiek pareizi izprasta un saistīta ar atbildību, ved uz tādu kā mietpilsonisku mežonību. Skolēnu nekulturālās visatļautības brīvība skolās un skolotāju noniecināšana jau ir ieguvusi katastrofālus apmērus. Skola vāji dod vērtību izpratni, bet, trenējot komunikabilitāti, aicina uzvarēt par katru cenu. Pazemība ir negods, un izpalīdzība ir vājums. Jauno kapitālistu paaudzes lielākā daļa ir gatava aizstāvēt sevi, bet kā būs ar valsti?

Uz eiropēiskās filosofiskās antropoloģiskās tradīcijas pamata, kas skata cilvēku kā personu un cilvēka dabu tās universālismā, ir veidojušās tā saucamās universālās, svētās un neaizskaramās cilvēka tiesības, attiecībā uz kurām ikviena cilvēka dvēselē raisās taisnīguma pārdzīvojums, kas izpaužas tiesiskuma apziņā par to cilvēciski nozīmīgo, kas man pienākas no citiem un citiem — no manis tāpēc, ka cilvēks eksistē kopībā ar citiem.

Arī Vispārējā cilvēktiesību deklarācija pieder šo *svēto tiesību* kategorijai, kas ir dziļi iesakņotas cilvēka dabā, piemītošas cilvēkam tāpēc, ka tas ir cilvēks. Pat raisoties juridiski filosofiskām diskusijām par to, vai cilvēktiesības, kas ir jūdaisma un kristietības tradīcijas iznākums³, Rietumu standarti, var darboties globāli arī neeiropēiskas kultūras valstīs, spēkā ir jautājums par cilvēka universālo dabu un no tās izrietošo dabisko likumu – "vai var atšķirties tādas

¹ Минаков Михаил. *Диалектика современности в восточной Европе*. Киев: плаурис, 2020.

² Winch C., Gingell J. *Philosophy and Educational Policy*. A Critical introduction – Routledge-Falmer, Lnd., NY, 2004, p.8.

³ Sk. piem.: M. Villey *Le droit et les droits de l'homme* – Quadrige/PUF, [1983], p. 105

pamatvērtības kā dzīvība, brīvība, vardarbības aizliegums, vienlīdzība likuma priekšā?”¹

Tādas *svētās tiesības* ir arī bērnu tiesības uz skaidri un tradicionāli vērtīborientētu izglītību. Tāpēc, ka cilvēka sapratne līdztekus izziņai darbojas kā realitātes mērinstruments, orientējoties pasaulē, izmērot, t. i. novērtējot, izspriežot un izvēloties labumu. Sapratne ir pasaules mērītāja vērtību aspektā, jo latīņu vārds *mens*, prāts nāk no *mensurare*, mērīt. Un, protams, ka cilvēkam ir tiesības iegūt vislabākos un stabilākos mēretalonus, uzzināt, kas ir Augstākais Labums, kas ir kopējais labums, kas ir patiesais labums personas dzīvē. Plašas sabiedriskas diskusijas par vispārnozīmīgām un izglītības standartā iekļaujamām vērtībām Latvijā nav bijis. Izglītības filosofijas un politikas speciālisti uzskata, ka tādās situācijās *noslēpumainība* var būt arī tāpēc, ka ir grupas, kas atstāj pietiekami lielu iespaidu uz izglītības saturu, taču nelabprāt atklāj šo iespēju iedarboties uz izglītības saturu savu interešu labā.

Bieži vien speciālisti cenšas atrast un nosaukt nedaudzas, nozīmīgas vērtības, pie kuru izkopšanas rosina praktiski strādāt. IZM ierēdņi, strādājot pie tikumu idejas, lai to ienestu Izglītības likumā, organizēja skolotāju aptauju — kas tad būs tie svarīgākie 10 tikumi? Sanāca empīrija, un nekāda filosofija nebija vajadzīga! Tomēr racionāli drošāks ceļš ir izvēlēties, ja tā varētu teikt, metafizisku kategoriju, kas aptver visu cilvēka dzīvespasauli un piešķir dinamiku vērtīborientācijas procesam; kas ierosina cilvēka dzīves spēku atrašanās un pieaugumu. Pāvesta Jāņa Pāvila II enciklikā “Dzīvības evaņģēlijs” ir aplūkota mūsu laikmeta globālā paradigma — cīņa starp dzīvības un nāves kultūrām.

Par **dzīvības kultūras** nozīmīgumu vislabāk pārliecina tās pretinieku teiktais. Tā, piemēram,

libertāniskās jeb brīvības kultūras, kā viņš pats to nosauc, ideologs Dž. Epls izsaka vēlmi, lai nākotnes cilvēce uzlūkotu dzīvības kultūru par kļūdainu. Viņa vīzija ir, lai atrastos uzņēmīgi ļaudis, kas zem viena jumta, t. s. “brīvības centros” sniegtu visus pakalpojumus, kas saistās ar cilvēka reprodukciju, seksualitāti un nāvi. Viņš raksta, ka mūsu nācija ir sekulāri labāk izglītota un veidojas paaudze, kas par jebko droši jautā: “Kāpēc ne?”, un kas paši sev un citiem ļaus brīvību — tiem būs pieņemami komerciālie “brīvības centri”, kur kā skolas ekskursijā ieradīsies, piemēram, pusaudzju grupiņas, lai pārtrauktu grūtniecību, bet gados vecāku cilvēku pāri šeit savstarpējā saskaņā beigs dzīvi eitanāzijā.²

Tomēr cilvēka universālajā dabā ir ierakstītas alkas pēc esamības un dzīvības labuma, ar to saprotot arī pilnvērtīgu dzīvi visās tās dimensijās, tāpēc Dzīvības kultūra ir cilvēka labai atbilstīga kultūra. Tās uzstādījums katram cilvēkam “būt sava brāļa sargam”, brīvi attīstīties visādā ziņā labvēlīgā vidē, pieaugt sapratnē un mīlestībā, novērsties no ļaunā un postošā un vienmēr izvēlēties to, kas dod un uztur, un izstaro dzīvību, ir saprotama jebkuras kultūras un reliģijas pārstāvim. Dzīvību nevar izdomāt, to var tikai pieņemt kā dāvanu un dot tālāk visās cilvēka dzīves kopības un darbības formās un izpausmēs. Protams, ka dzīvības kultūras jēdziens skaidri iezīmē robežas, kādas vērtības ir jāiekļauj vērtīborientācijā un no kā noteikti ir jāatsakās.

No Universālās cilvēktiesību deklarācijas skatpunkta tieši dzīvība ir viena no pamatvērtībām. Ja to attiecina uz Latviju patlaban, tad jāatgādina, ka **valsts Demogrāfijas programma būtu atkal jāceļ cieņā** (nevis jāveido politiskas kaislības, kura partija to pārvaldīs).

¹ Liga Biksiniece-Martinova. “Apgūt cilvēktiesību domāšanu”, 09.12.2003. <http://old.providus.lv/article/apgut-cilvektiesibu-domasanu>

² Jacob M. Apples. “A Culture of Liberty”. *Huffington Post*, July 21, 2009.

7.3. Vērtību jēdziens ekonomikā jāatšķir no vērtības valstiskā nozīmē

Tā kā vārdu “vērtība” sadzīvē lieto vienkāršoti, par vērtībām saucot gan idejas kā mīlestību vai drošību, gan vienkāršas lietas kā galdaugu vai ogas, ir radusies situācija, ka šis jēdziens kļūst mulsinošs.

Ekonomikā runā par preces vērtību, pievienotās vērtības nodokli utt. Tā ir no filosofijas atšķirīga nostādne, jo vērtību saista ar materiālo pasauli, cenu, lietošanu, tirgu. Ikdienā itin bieži vērtību saista ar naudas izteiksmi — jautājums, kāda ir cena? Ekonomikā lieto jēdzienu cena kā lietas vai pakalpojuma “vērtības” izteicējs. Tam nav tieša sakara ar filosofiski izprastu vērtību un to saturu, kas vajadzīgs, lai ieaudzinātu domu par valsts ideju/vērtībām. Vērtības jēdziens ir tuvs “cenai”, ar ko apzīmē maiņas vērtību tirgus attiecībās.

Cenu definē kā preces vai pakalpojuma vērtību, kas izteikta naudas vienībā. Cena izsaka vērtības attiecību starp dažādām precēm vai pakalpojumiem. Latviski ir atšķirīgas nozīmes: “vērtība” filosofiskā nozīmē un kādas lietas tirgus vērtība jeb cena. Vācu valodā tas tiek izteikts ar diviem vārdiem “Wert” un “Preis”, krieviski “ценность” un “стоимость”, angļiski “value” un “price”.

Ekonomiskās domāšanas pārsvars politiskajās, lēmumus pieņemošajās aprindās ir traucēklis valsts idejas/vērtības diskursam. Vērtības, par ko runā valsts idejas/vērtību sakarā, nav ekonomiski mērāmas, finansiāli izcenojamas vai materiāli aptaustāmas.

Tā nevar runāt par tādām idejām kā dzimtene, patiesais, labais, skaistais, Dievs, pieminekļi, zināšanas, mīlestība utt. Garīgās vērtības un tikumus nevar izvērtēt naudā. Tās pastāv gara sfērā — cilvēciskajā pasaulē, netaustāmā un matemātiski neizmēramā veidā (attieksmju skalu pret vērtībām gan mēra socioloģija). Būdamas nemateriālas, tās mēdz radīt milzīgus vēsturiskus efektus, kas sekmē cilvēku aizrautību vai uzurda pretestību notiekošajam.

Ukrainas aizstāvju cīņas spars, sākot no 2022. gada 24. februāra karā ar Krievijas Federācijas armiju, to spilgti parāda — **nemateriālās jeb garīgās vērtības, pie kurām pieder sava valstiskuma ideja, ukraiņu valoda, pašnoteikšanās, suverenitāte, ir dominējošas**. Kara laikā Ukrainas un pat starptautiskie mediji reti pauž domu (neesam tādu dzirdējuši), ka Ukraina jāaizstāv tāpēc, ka tajā ir īpaša nācija, UNESCO pasaules nozīmes pieminekļi, ka ukraiņu valoda ir pasaules valodu bagātība, ka ukraiņu vērtības ir kas sevišķs utt.,

kaut iebrucēju draudi ir vērsti tieši pret šīm nacionālajām vērtībām).

Vērtību vērtējums: pret ekonomisko determinismu. (Atzinums Agnese Cimdiņa, Akadēmiskā dzīve, nr. 48)

“.. saimniekošanas racionalitāte ir definējama plašāk par tirgus ekonomikas veidu. Analīzes pamatā būtu jābūt kultūrkonstruēto vērtību, sociālo saišu un tajās ietvertu nozīmju aktualizācijai”.¹

Tas, ko Cimdiņa vēlas pavēstīt, ir vienkārši saprotams: nevajag laukos dzīvojošo cilvēku pilna apjoma dzīves vērtības reducēt uz ekonomiku. Taču tā bieži notiek. Ekonomiskais determinisms ir pēcpadomju laika palieka. Taču tas turpina pastāvēt.

¹ Cimdiņa, A. Lauku dzīves racionalitāte un kultūrsociālā iesakņotība// Akadēmiskā dzīve, Nr. 48, 2011–2012, 35.–46. lpp. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/2867>

7.4. Vērtību lietojums dažādās stratēģijās

Švarcs un Bilskijs 1980. gados radīja psiholoģiski orientētu vērtību teoriju, iekļaujot arī cilvēku pamata vajadzību aplūkojumu, kas balstījās uz piecu sabiedrību — Austrālijas, Somijas, Honkongas, Spānijas, ASV — analīzi. To sauc par *Universālo vērtību stratēģiju*. Salīdzinot cilvēku izpratni par vērtībām dažādās zemēs, ar dažādām reliģijām, vēsturi, nākas secināt, ka tā ir ļoti atšķirīga, taču ne tik daudz, lai nevarētu veidot grafikus, kur tiek salīdzinātas dažādas valstis.

Viena no pirmajām politiķu grupām, kas Latvijā sāka piedāvāt vērtību stratēģiju, bija Aigars Štokenberga, Žanetas Jaunzemes-Grendes, Tāļa Tisenkopfa un dažu citu apvienība, kura izstrādāja pāris lapiņu aprakstu, kur cita starpā nekas nebija peļams — radošums, bērni utt. Taču šai domubiedru kopai nebija tādas politiskas

ietekmes, lai savu darbību pārvērstu par “vērtību ideoloģiju visā valstī”.

Vērtību jēdziens sāka nostiprināties līdz ar Eiropas Komisijas diskursu un tam sekojošā finansējuma ieplūšanu Latvijā. Tēriņus vajadzēja pamatot ar pareizajām vērtībām. Katrs pūlējās, kā nu māk, minot labklājību, demokrātiju, toleranci, retāk — latviskumu, vēl retāk — trauksmi par Krievijā briestošo vardarbības un impērisma kultu kā draudu eiropiskajām vērtībām.

Kopš modē ir nākušas vērtību stratēģijas, gandrīz vai katram uzņēmumam, iestādei tādas nākas rakstīt (kā 2000. gados masveidā tika rakstīti uzņēmumu ētikas kodeksi). Arī LU ir ar to pārņemta. Uz to raudzīties ir interesanti — vai lielākajā valsts universitātē ir kāds radošums? Tikko pieņemts dokuments:

LU Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes stratēģija, 2022–2027 (LU dokumenti). *Latvija un pasaule: zeme, daba, tauta*. Redzams, ka akadēmiskās aprindas definē vērtību skatījumu — **zeme, daba, tauta**. Atpazīstams vecais, labais nacionālromantisms, Annas Brigaderes triloģijas iedibinātais veidols, ka vērtībām jāveido trijotne: “**Dievs, daba, darbs**”¹, tikai dievs izpalicis — Teoloģijas fakultāte nogulējusi vērtību spriedumu!

Pandēmijas laiks, kurā, ievērojot valdības rīkojumus, nācās pakļauties daudziem ierobežojumiem, parādīja, ka **liberālās demokrātijas vērtības — ar brīvību centrā — cilvēku apziņā iesakņojušās daudz seklāk, nekā daudziem likās**. Brīvība nereti tika izprasta kā egoistisko vēlmju izpilde, nerēķināšanās ar līdzcilvēkiem. Taču tika novērots arī tas, ka paklausības un pakļaušanās likme, ja vērtības tiek izskaidrotas, Latvijā salīdzinoši ir augsta (vakcinēšanās piemēri).

Pandēmijas gadījumā tas bija svarīgi, lai ierobežotu Covid-19 izplatību un nepārslogotu slimnīcas, un tā rīkojās visā pasaulē. Neraugoties uz “antivakceru” pretošanos un dažādām nepakļaušanās formām, lielākais vairākums cilvēku medicīniskos un epidemioloģiskos rīkojumus pieņēma par labiem, ja tika pietiekami izskaidrota to nozīme katra cilvēka un visas sabiedrības dzīvē. Savu nozīmi gan pandēmijas laikā spēlēja bailes, neziņa, apmulsums. Individuālos lēmumus ietekmēja “sava burbuļa” (šis apzīmējums ātri ieviesās) jeb savas mikrogrupas valdošā nostāja, kā arī informācijas ieguvei izmantoto mediju attieksme pret konkrētām vērtībām.

Taču, vērojot Krievijas ideoloģiskos panākumus savas tautas mulsināšanā, izmantojot informatīvo pakļaušanu, sodus, preventīvas

bailes no tiem, psiholoģisko pārliecināšanu ar efektīgiem mediju līdzekļiem, rodas jautājums: *cik lielā mērā individuāls cilvēks, kam nav attīstīta kritiskā domāšana, ir pakļaujams kādai noteiktai ideoloģijai, kas realizē vērtību pārbīdi, piemēram, brīvības kā individuālās izvēles samazināšanu?*

Režisors Pēteris Krilovs Latvijas radio raidījumā “Brīvības bulvāris” uzsver:

“Es domāju, ka Latvijai nav valsts ideoloģijas. Valsts ideoloģija — tā būtu ļoti plašā nozīmē izprasta bauslība — mēs dzīvosim tam vai darīsim tā... Tas, kas šobrīd ir ukraiņiem, kas gan noticis stihiski, ļaunuma rezultātā, bet ukraiņiem tagad ir bauslība”.²

Krilovs radio raidījumā jautā: cik kritiska ir kultūra pret varu un cik apkalpojoša? Cilvēces vēsturē ir divi periodi: cilvēki saprot notiekošo, tas ir klasikas laiks, un otrs — ka nesaprot, sākas subjektīvisms, romantisms, prostrācija. Tajā vajag pārsaukt lietas citos vārdos, pa jaunam, lai likvidētu nesapratni un sāktu apjēgt posta apmēru un saskatīt cēloņsakarības. Krievijā, viņaprāt, ir “nulles stadija”, tur vajadzētu tapt izpratnes stadijai, kas nenāk. Pie mums nāk apgaismības laiks, jo sākam saprast notiekošo. Satversme mums ir diskutabla vieta, pat preambula nav stingri saprotama, to interpretē visādi, sāk izmantot savām vajadzībām.

Režisoram Krilovam ir taisnība — vērtības ir jāsāk saprast, tikai tad var būt runa par to iemiesošanu.

¹ Publicēts LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētījums “Vērtības: Latvija un Eiropa” 1. un 2. sējums, kolektīva monogrāfija, zinātniskā redaktore un sastādītāja Maija Kūle, Rīga, 2016.

² Kas ir šā laikmeta tēma? Saruna ar režisoru Pēteri Krilovu. LV Radio, Ir1.ism.lv, 21.06.2022.

8. Teorija par valsti kā vērtību
un ideālu sistēmu un valsti kā
vērtību iedzīvinātāju un sargu

- **Abildes uz jautājumiem:** indivīda un valsts kopējie saskarsmes punkti no vērtību viedokļa, nāciju valstu izveidošanās, neatkarības un suverenitātes nozīme, Rietumu pasaule.

Kas ir valsts? Vai nākotnē ir jēga nacionālām valstīm? Tauta/nācija: “konstrukts” vai realitāte?

Vispirms ir jānoskaidro, uz kādiem teorētiskajiem pamatiem balstīties, apskatot jautājumu par to, kas ir nācija/tauta? Paralēli no atbildes uz šo jautājumu izriet skatījums uz valsti — vai **valsts ir tikai funkcija vai valsts ir pašvērtība?**

Pastāvošo akadēmisko paradigmu vidū pretstāv sociālajās zinātnēs plaši izplatītā “sociālā konstrukta” koncepcija un filosofiski ontoloģiskā koncepcija. Pirmā apraksta nāciju kā sociālo konstruktu, t. i. kā modernismam raksturīgas domāšanas produktu, kas eksistē nevis realitātē, bet gan tāpēc, ka cilvēki vienojas par tā pastāvēšanu. Tā, piemēram, dažas mūsdienu pētniecības tendences apraksta nāciju kā cilvēku grupu, kas sevi domā kā politisku kopību, kas ir atšķirīga no pārējās cilvēces, un uzskata, ka ir apveltīta ar kopīgām iezīmēm, saknēm, vērtībām, vēsturisko pieredzi, valodu, teritoriju vai jebkādiem citiem elementiem, kas — kā

likums — paredz kontroli pār savu teritoriju, “dzimteni” un savas valsts veidošanu.”

Tālākais secinājums ir, ka nācijas nav dabiski veidojumi, bet ir radušās kā elišu intelektuālās un politiskās darbības iznākums, iedomātās kopienas (*imagined communities*), jo tās pastāv vēstījumos, kuros tās konstruējas kā subjekts, kas iet cauri laikiem, pamazām nonākot pie savas pašapziņas”.¹ Tātad Rietumu akadēmiskajā pasaulē nacionālās identitātes pētījumu pamatā nostiprinājās konstruktīvisma metodoloģiskā pieeja, kas nācijas, sevišķi jau t. s. politiskās nācijas, vairs neuzlūkoja

¹ Sk. Рональд Григор Сунни. Империя как таковая: Имперская Россия, «национальная» идентичность и теория империи. *A State of Nation. Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin* – Oxford UP, 2001. [Государство наций: империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина – Фонд Президентский центр Б. Н. Ельцина, РОССПЭН, М., 2011], сс. 31-87, с. 37

kā cilvēces dabiskas struktūras, bet gan kā sabiedriskas un kultūras konstrukcijas, kas izdomātas sarežģīta sabiedriski politiska procesa iznākumā, kurā dzinējspēks ir intelektuāli un dažādi sabiedrības aktivisti, kas sadarbojas ar daudz plašākiem sabiedriski ekonomiskiem spēkiem.¹

Pēcpadomju valstu ideoloģiju analizē arī šo valstu pārstāvji, balstoties uz nostādņām grāmatā “Inventing Majorities”: Pirmajā daļā analizēta postpadomju valsts veidotāju pievēršanās noteiktiem konstruētiem vairākumiem, kā arī šo iedomāto kopienu simboliskajām pašidentifikācijām, iekšējai vai ārējai citādībai un nacionālajām valodām. Otrajā daļā īpaši aplūkotas pēcpadomju suverenitātes idejas un veids, kā tās definē vairākumus, kā arī nozīmē izmaiņas iekšpolitikā un ārpolitikā un tiesību sistēmās.

Šīs idejas dziļākas saknes ir atrodamas, sākot ar 17. gadsimtu, kad notiek pastiprināta kultūras sekularizācija, Rietumu kultūra vienkāršoti aizvieto metafizisko cilvēka dabas jeb esamības jēdzienu ar fiziskās pasaules jēdzienu, tādējādi atsakoties atzīt arī tautas, nācijas kā dabiskus jeb cilvēku kopdzīves raksturīgus veidojumus.

Savukārt filosofiski ontoloģiskā koncepcija apraksta reāli eksistējošo un atklāj tā jēgu un nozīmi cilvēka dzīvē. Tā runā arī par cilvēka dzīves substancālām formām, kā, piemēram, laulību un ģimeni, par eksistencāliem jeb cilvēka dzīves būtiskām noteiksmēm, kā, piemēram, dzimšanu, nāvi, sāpēm, sērām utt., un arī par nāciju kā dabisku t. i. cilvēka dabai atbilstīgu un patstāvīgu realitāti.

Tālis Tisenkopfs, būdams sociologs, pauž pozitīvu attieksmi pret valstiskumu, neredzot lielus riskus valstiskuma vērtību iemiesošanā. Tomēr jāatzīst, ka valsts ir sarežģīts pārvaldes mehānisms, kurā var būt arī kļūdas. Tisenkopfs pareizi saka:

“Valsts ir modernizācijas gadsimtu izgudrojums, vienojošs organisms, kas apvieno cilvēku dzīvi. Valsts piedāvā indivīdam lielāku

kopību — tautu, vēsturi, atmiņu, kultūru, teritoriju, dabu, kurai piederēt. Cilvēks, kurš novērtē valsti, var teikt — valsts ir lielāks ietvars un pamats manai dzīvei. Taču vērtības veidojas abpusēji. Ikvienam būtu jāvaicā — ko es valstij piedāvāju, kādas vērtības un rīcību tai došu.”²

Diemžēl **Latvijā dzīves vērtību ziņā ir izaudzis pārāk liels individuālisms**, daļa cilvēku ir kā *latvāņi* (kodīgs augs), kas jūtas pašpārliecināti savā stājā un panākumos, bet kuriem “nevar pieskarties”, nevar prasīt, ko darīt valsts/sabiedrības labā, jo tie nemaksā nodokļus (minimālus), apiet likumus, korumpējas utt. *Es filosofija* šobrīd tiecas būt pārāka par *mēs-filosofiju*.

Daži pētnieki uzrāda veselu rindu negatīvu sociālpsiholoģisku iezīmju. Tā, piemēram, pētījumu par latviešu pašraksturojumiem valodā veikusi Dite Liepa (2010.–2011. g.). Valodas lietojumos atklājas tautas mentālā savdabība un pašsapratne. Ja šos raksturojumus prezentē sociālajā telpā, uztver citi lietotāji, tie var iegūt konkrētu vērtību raksturotāju vārdu statusu. Lūk, daži no tipiskiem un spilgtiem izteicieniem saistībā ar etnosa un valsts uztveri: mums raksturīga savrupība, vienpatība; naivums, glēvulība, sulainiskums, nodevība, *stučīšana*, intrigas, nicināšana, sašķeltība, čīkstēšana.³ **Iesakām valsts aizsardzības uzlabošanas nolūkā pasūtīt plašākus zinātniskus pētījumus par tautas(-u) mentalitāti, raksturierēm, vērtību orientācijām, kas aptvertu tēmu “ētoss” (filosofiskā nozīmē)**, nevis tikai etniski politisko dimensiju. Etnopolitikas pētījumu ir samērā daudz, skat., piemēram, LU FSI izdoto žurnālu angļiski “*Ethnicity*” (atbildīgais redaktors V. Volkovs), taču tajos dominē etniski politiskais, socioloģiskais skatījums.

¹ Mikhail Minakov (ed.) *Inventing Majorities. Ideological Creativity in Post-Soviet Societies*. IBIDEM Verlag, 2022.

² Tālis Tisenkopfs. <https://nra.lv/latvija/229148-talis-tisenkopfs-valsts-pastavesanas-jega-cilveku-pasapzinas-un-lepnuma-avots.htm>

³ Ina Druviete, Dite Liepa. Latviešu etnosa un valodas pašraksturojums: pieņēmumi, mīti un stereotipi. Grāmatā *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Apgāds, 2021, 115. lpp.

Vai valstiskuma nozīme Latvijā tiešām zūd? Process ir divpusējs: globalizācija ved pāri valstu robežām — izglītību var iegūt citās zemēs, dzīvesbiedru, darbu, ienākumus var atrast ārpus Latvijas, var ceļot, pametot valsti uz gadiem, iegūt divas pilsonības utt. Tie ir 21. gadsimtam raksturīgie migrācijas procesi, kas sajauc bijušās vērtības — piesaisti vietai, valodai, valstij.¹ Individīdi kļūst brīvāki, Eiropas Savienība ir pasludinājusi četras brīvības, ieskaitot brīvu pārvietošanos.

Valsts funkcijas vislabāk tiek novērtētas krīžu brīžos, kad atgadās kāda nelaime — ekoloģiska katastrofa, militārs apdraudējums, utt. Tad valdībām ir jāregulē situācija, parlamentiem jāpieņem ātri un stingri lēmumi, jo kam gan pienākas uzņemties vadības lomu, ja ne valdībām (totalitārās sistēmās to dara varu sagrābušais valdnieks ar savu kliķi)?

Pasaule bez katastrofām diemžēl nav iedomājama. COVID19 pandēmijas ietekmē pasaulē atgriezās saratne par nacionālo valstu būtisko lomu. Valdības iegādājās vakcīnas, organizēja epidemioloģiskos pasākumus, reformēja veselības aprūpes sistēmu, pat ierobežoja tiesības šķērsot valstu robežas bailēs par vīrusa izplatību. Viens sīks vīruss pēkšņi **pavērsa pasaules politiku atpakaļ — pie nacionālo valstu nozīmīguma atzīšanas likumdošanas, robežu, epidemioloģiskās rīcības sfērās.**

¹ Inta Mieriņa, Rita Kaša (ed.) *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics* (IMISCOE Research Series) 1st ed. 2019 Edition, Springer Open.

Nākamais notikums, īpaši attiecībā uz Austrumeiropu — t. i., Krievijas īstenotā kara sākums Ukrainā, vēl vairāk cilvēku piesaistīja katru savai valstij. Neraugoties uz miljoniem lielām bēgļu plūsmām kopš 2022. gada 24. februāra no Ukrainas, tie nav neitrāli, bet ir *ukraiņu bēgļi no nacionālas Ukrainas valsts*, kuras pastāvēšana tagad tiek apdraudēta, kaut daļa no bēgļiem pieder citām tautībām, viņu pilsonība ir svarīga visas Eiropas kontekstā.

Tāpēc tēze, ka nacionālo valstu nozīme 21. gadsimtā zūd, ir aplama. Nozīme gan pieaug, gan citu brīdī, mazinās, taču tās kopējā tendence ir palielināties. Arī Eiropas Savienības federalizācijas un ciešākas savienības ideja tik viegli nerealizēsies. Izņēmums var būt tikai vēl lielāki militāri draudi ES, nekā tie ir šobrīd. Tādu filosofu kā Jirgens Hābermāss, kuru uzskatīja par 20. gadsimta otrās puses dižāko domātāju Vācijā un Eiropā kopumā, nozīme ir sarukusi, jo nekāds postnacionālo valstu konstelācijas laiks neiestājas. Viņa prognozes apgāž karš Eiropas vidienē, Krievijas vardarbīgās mentalitātes uzplaukums, totalitārisms un fašistiskā ideoloģija. Par fašistisku to nosauc ievērojamais domātājs Timotijs Snajders izdevumā *The New York Times*, 2022. gada 19. maija rakstā *"We Should Say It. Russia Is Fascist"*.² (Šī tēma izvēsta 3.3. nodaļā.)

² Timoty Snyder. We Should Say It. Russia Is Fascist. <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>

8.1. Latvijā Valsts ideja/vērtības koncentrētā veidā rodamas LR Satversmes preambulā

Latvijā nav oficiāli definētas un visas tautas apstiprinātas valsts ideoloģijas, ar to domājot kādu no mūsdienās populārākajām politiskajām ideoloģijām — liberālismu, sociāldemokrātiju, konservatīvismu, feminismu, zaļo kustību

(vides aizstāvību). Taču pastāv valsts politisko sistēmu leģitimējoši un balstoši vērtību un tiesiskie principi, kuri iekļauti Satversmē, tās preambulā un iedzīvināti dažādos rīcībpolitikas virzienos.

Pamatprincipu saraksts ir visai garš; kā svarīgāko tajā var izcelt *demokrātiju, tiesiskumu, labklājības valsts un nacionālas valsts* idejas.

Eiropas Savienībā dominē uzskats, ka valstij nav jāiedzīvina kāda viena, noteikta politiska ideoloģija. Vienlaikus jāatzīmē, ka Eiropas publiskajā telpā tiek izcelta liberālā demokrātija, kā augstākais cilvēces sasniegums politikā un valsts pārvaldes sistēmā, kas paredz sevišķu uzmanību dažādām mazākuma grupām. Vārds “liberālā” norāda uz zināmu problēmu, jo tādējādi tiek tomēr dota priekšrocība vienai ideoloģijai. ASV domnīcas *Freedom House* ikgadējā vērtējumā “*Nations in transit*” 29 bijušo padomju valstu un okupēto zemju pulkā Latvija stabili ieņem augsto trešo vietu kā valsts, kuras tranzīts no padomju sistēmas un liberālo demokrātiju ir bijis sevišķi veiksmīgs. Labāku rezultātu uzrāda tikai Slovēnija un Igaunija. Lielākā daļa *Freedom House* vērtēšanas kritēriju (vēlēšanas, mediju brīvība u. c.) ir labi, un varam lepoties ar panākumiem.

Tomēr, raugoties no kopējās perspektīvas, pastāv pārāk liels uzsvars uz liberālismu. Vai Latvijā ir noticis referendums, kur visi kopā būtu lēmuši, ka mums ir nevis “parlamentārā demokrātija” (kā to paredz Satversme), bet “liberālā demokrātija”? Atbilde ir noliedzoša. Parlamentārā demokrātija izceļ pārstāvniecības principu un politisko partiju konkurenci, kuras rezultātā valdību var veidot konservatīvi spēki, kas īstenos savai ideoloģijai atbilstošu politiku. 2013. gadā Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas priekšsēdētājs Egils Levits nāca klajā ar Latvijas Republikas Satversmes preambulas projektu ar mērķi uzsvērt, ka Latvija nav vis nejausis vēstures blakusprodukts, bet gan mērķtiecīgi radīta valsts un latviešu identitātei ir divas saknes — latviešu tautas dzīvesziņa un kristīgās vērtības. Šāda nostāja ir konservatīva un ir pretrunā ar mūsdienu kreisi-liberālajām idejām. 2014. gada 19. jūnijā par projektu nobalsoja 69 Saeimas deputāti, bet pret bija 28 deputāti no “Saskaņas centra”.

Satversmes preambula ietver politisko un kultūras vērtību koncentrētus kodus,

katrs no kuriem ir izprotams tikai plašākā skaidrojumā, jau ārpus Satversmes teksta. Satversmes Preambulas jēdzieni norāda gan uz liberālu, gan konservatīvu vērtību klātbūtni Latvijas valsts dibināšanas un turpināšanas idejā. Klasiskais liberālisms, kas iestājās par nāciju pašnoteikšanās ideju, parādās Preambulas vārdos:

“1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas valsts ir izveidota, apvienojot latviešu vēsturiskās zemes un balstoties uz latviešu nācijas negrozāmo valstsgribu un tai neatņemamām pašnoteikšanās tiesībām, lai garantētu latviešu nācijas, tās valodas un kultūras pastāvēšanu un attīstību cauri gadsimtiem, nodrošinātu Latvijas tautas un ikviena brīvību un sekmētu labklājību.”¹

Vārdi: “valodas un kultūras pastāvēšanu un attīstību cauri gadsimtiem” ir mūsdienu Latvijas konservatīvisma aizstāvētas vērtības. Preambulā ir minēti arī jēdzieni “nacionāla valsts”, “Latvijas identitāte”, “latviskā dzīvesziņa” un “kristīgās vērtības.” Tas ir konservatīvisma “vērtību komplekts”.

Vienlaikus ir jāatzīmē, ka preambulā ir atrodami arī jēdzieni un vērtības, par kurām iestājas liberāli un sociāldemokrāti: “brīvība”, “vienlīdzība”, “solidaritāte”, “taisnīgums”, “vienota Eiropa”. Preambula noslēdzas ar Latvijas Republikas himnas vārdiem: “Dievs, svētī Latviju!”²

Lai arī Latvijas valsts nav pieņēmusi kādu noteiktu politisko ideoloģiju par valsti definējošu, tomēr Satversmes pamatteksts un sevišķi tās preambula dod iespēju īstenot sekošanu sabalansētām vērtībām dažādos valsts rīcībpolitikas virzienos. Šāдай nostājai ir nepieciešams sabiedrības vairākuma atbalsts, jo vērtībām nav jābūt uzspiestām no augšas.

¹ Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gada 15. februāra kopsēdē pieņemtā Latvijas Republikas Satversme, <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>

² Turpat.

Demokrātijas teorētiķis R. Dāls ir norādījis, ka *demokrātija ir plurālistiska, citādi tā nav demokrātija*. Pašreizējais konstitucionālais ietvars un Eiropas tradīcijas paredz, ka partiju pārstāvētajām ideoloģijām ir jāsacenšas savā starpā par auditorijas uzmanību, un tad vairākuma atbalstītajai ir jādominē politiskajos lēmumos.

Runājot par nacionālu valsti, ir jānodala *nacionālā identitāte*, kas ļauj konkrēto valsti atšķirt no visām pārējām. Kā norāda pētnieces Brigita Zepa un Evija Kļave: "Nacionālā identitāte ir viena no indivīda identitātēm, tā ir indivīda piederības sajūta nacionālajai, valstiskajai kopienai."¹ Lai arī parasti etniskā identitāte tiek nošķirta no nacionālās, tomēr, kā raksta minētās zinātnieces:

"Parasti etniskā identitāte veido nacionālās identitātes kodolu, Latvijā nacionālās identitātes kodols ir latviskā identitāte."²

Līdzīgu nostāju ir paudis arī Latvijas valsts prezidents Egils Levits, runājot par *valstsnāciju*. Identitāte nav iekalta akmenī uz visiem laikiem, tā drīzāk ir skatāma kā process, kurā diskursīvais darbs notiek nepārtraukti.³ Ir identitātes elementi, kuri paliek relatīvi nemainīgi, piemēram, valoda.

Mums vienlaikus piemīt vairākas identitātes (piemēram, latgalietis, latvietis, eiropietis utt.), tās veido hierarhiju. Jaunu piederību veidošanās var radīt identitāšu konkurenci. Te ir svarīgi, lai šādi procesi notiktu bez nesankcionētas un mērķtiecīgas citu valstu iejaukšanās. Nacionālās identitātes saturu labāk var izprast, sadalot to atsevišķās dimensijās: *psiholoģiskā dimensija* (lepnums, piederības saites); *kultūra* (valoda, vērtības, tradīcijas); *teritoriālās piederības apzināšanās*; *vēsturiskās*

atmiņas; *politiskā dimensija* (pilsoniskās saites ar valsti un sabiedrību); *kopīga ekonomika*.⁴ Visi minētie nacionālās identitātes elementi var tikt apdraudēti no ārpuses.

Satversmes preambulā ir teikts:

"Latvijas tauta neatzina okupācijas režīmus, pretojās tiem un atguva brīvību, 1990. gada 4. maijā, atjaunojot valstisko neatkarību uz valsts nepārtrauktības pamata. Tā godina savus brīvības cīnītājus, piemin svešo varu upurus, nosoda komunistisko un nacistisko totalitāro režīmu un to noziegumus."⁵

Šis formulējums ir aksioloģisks, jo sakārto vērtību attiecības. Ja jāveido valsts aizsardzībai nepieciešamais vērtību pamatojums, tad vislabāk, mūsaprāt, to atrast Satversmes preambulas iztirzājumā un tur minēto ideju izstrādē. Kādēļ tieši tur?

Preambula ir pilnīgi leģitīms vērtību izpratnes avots, jo pieder Pamatlikumam, par to ir nobalsots Saeimā, un tā veido valstiskos pamatus. Jebkura cita atskaites sistēma radītu politiskas, droši vien garas partejiskas debates, nenonākot pie kopēja rezultāta.

Šīs Preambulas galvenais autors ir pašreizējais valsts prezidents Egils Levits, kurš ir arī Armijas virspavēlnieks.

Preambulā uzskaitītās vērtības aptver visas sfēras: valstiskuma vērtības, kultūru, valodu, vēsturi un Latvijas nākotni. Tajā minētas tiesības un pienākumi, brīvība un cieņa, taisnīgums un solidaritāte, tātad vispārcilvēciskie, kopīgie principi un Latvijai specifiskas parādības kā dzīvesziņas līdzāspastāvēšana kristietībai, harmoniskas attiecības ar dabu, piesaiste vietai un latviešu valodas nozīmes atzišana.

¹ Zepa B., Kļave E. (galv. red.). Latvija. *Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. LU SPPI, 11. lpp.

² Turpat, 12. lpp.

³ Kaprāns M., Zelče V. *Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma*. Valsts pētījumu programma "Nacionālā identitāte". Rīga, LU SZF SPPI, 2010, 12. lpp.

⁴ Zepa B., Kļave E. (galv. red.). B. Zepa, E. Kļave (galv. red.). Latvija. *Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga, LU SPPI, 2011, 12. lpp.

⁵ LV Satversme, <http://likumi.lv/doc.php?id=57980>

Preambula vērtības sašķiro labajās un negatīvajās, minot to, ka visvērtīgākais Latvijas tautai ir brīvība, valsts neatkarība, tās turpināšanās spēja, upuru godināšana. Negatīvas ir okupācijas režīmu — komunistiskā un nacistiskā totalitāro režīmu — piedāvātās vērtības. Lai arī kādi un cik būtu bijuši nacistu līdzskrēji Latvijā, kā arī sirdsšķīsti komunisti vai aprobežoti padomju iekārtas sludinātāji, viņu darbībām — noziegumiem — tiek uzlikta negatīvo vērtību skala.

Diemžēl Preambulas nozīme nav tikusi pienācīgi iedzīvināta jaunajā kompetenču izglītībā, tā pat tiek “apsmieta” medijos, zaudējot cieņu pret Pamatlikumu, kas nebūtu pieļaujami.

Latvijā demokrātijas apstākļos pastāv paradokss — nesodīti var tikt apsmiets Valsts pamatlikums, ignorēts, pa savam interpretēts. Kaut ap 2014. gadu šīs Preambulas pieņemšana bija saistīta ar politiskām kolīzijām, pat vērā ņemamas Latvijas inteliģences un mākslinieku daļas pretestību kā vērtību plurālisma draudu un postmodernisma tendenču ierobežojumu, **Preambula** ir kļuvusi par **Latvijas nacionālo un starptautisko valsts vērtību vadmotīvu**. Tāpēc vajadzētu maksimālu valstisku atbalstu tās iedzīvināšanai, KATRAI tajā minētajai vērtībai, formulējumam, nostādnei veltīt gan tekstuālu, publiski noderīgu materiālu, mācību tekstus, gan vizuālu ietērpu, sākot no video, filmām, grafikām, glezniecības, mūzikas un beidzot kaut vai ar jauniešus aizraujošām datorspēlēm.

Ja Latvijas simtgades svinībām tika veltīti līdzekļi aptuveni 60 miljonu eiro apmērā (audits par to izlietojumu ir ticis sagaidīts!), tad nevajag gaidīt līdz Latvijas divsimtgadei, lai atkal pievērstos pamatvērtībām.

Iesakām veidot valsts atbalsta programmu Satversmes vērtību iedzīvināšanai kā valstiskas ideoloģijas pamatu, kurā piesaistīt gan zinātniekus, gan māksliniekus.

Šāda programma varētu darboties valsts prezidenta vadībā, papildinot un vairojot jau padarīto.

Preambulas vērtību tēmas:

- apvienojot latviešu vēsturiskās zemes (kad, kā, ar kādām vērtībām);
- latviešu nācijas negrozāmā valstsgriba — fakti, tēli, personības;
- pašnoteikšanās tiesības Latvijas valsts teritorijā, tās vienotība un demokrātiskā valsts iekārta (uz mūsdienu apdraudējumu fona);
- kā garantēt pastāvēšanu cauri gadsimtiem (piemēri, kad citu valstu pastāvēšana tiek grauta, kā šeit tiek iedzīvināts patriotisms);
- cieņa, vai var būt cieņa arī pret Jaunumu? Brīvība kā vērtība, brīvības filosofija;
- labklājības izpratne — bagāta/gudra/morāla sabiedrība;
- Brīvības cīņas (var uzskatīt, ka filma “Dvēseļu putenis” šajā nišā ir parauga darbs);
- Satversmes sapulce (tikko bija Satversmes pieņemšanas simtgades svinības, taču bez ideoloģiska patosa — konference to nevar sniegt! Nepieciešama, piemēram, kinofilma vai seriāls par Latvijas konstitucionālo sākotni);
- okupācijas režīma neatzīšana (LU FSI un NVO “Dzīvesstāsts” ir sākuši grāmatu/atmiņu sēriju “Bez bailīgie”. Sērija guva lielu atsaucību, taču kopš 2022 gada tai ir pārtraukts LZP finansējums. Vai tā notiek valstiskuma vērtību atbalstīšana?);
- 1990. gada 4. maijs (ir viena kolektīvā monogrāfija, bet kā ar filmām, iespaidīgiem vizuālajiem materiāliem? Tā vietā dzirdams par Tautas frontes muzeja apdraudējumu);
- valsts nepārtrauktības ideja (ir monogrāfijas, nav publiski efektīva skaidrojuma, var radīt kinodarbības par Latvijas politisko pārstāvēniecību trimdā);
- komunistiskā un nacistiskā režīma nosodījums (ir E. Šnores filma, bet ko tikpat efektīgu radīt turpmāk?);

- cilvēka pamattiesības (konflikti pasaulē, lai uz to fona varētu redzēt Latvijas prioritāti tiesiskuma ziņā — LTV raidījumi, grāmatas, datorspēles, skolu olimpiādes utt.);
- cienīt mazākumtautības (viņu dzīve Latvijā, vēsture, kultūra. 1990., 2000. gados LU FSI izdeva grāmatu sēriju par mazākumtautībām Latvijā, taču atbalsta trūkuma dēļ tas tika pārtraukts! SIF atbalsta funkcijas ir vajadzīgas);
- lībiešu tradīcijas (šobrīd tiek atbalstīti pētījumi VPP, KKF satvarā);
- latviskā dzīvesziņa, reliģiskais sinkrētisms, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības (tas nebūtu jāidentificē ar baznīcu un NVO darbībām, bet jāsniedz valstisko vērtību kontekstā, Eiropa kā kristīgā civilizācija);
- latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda (darbojas LVC, LVA, LU Latviešu valodas institūts, bija trīs gadus ilga VPP par latviešu valodu, bet vizuālo materiālu, kas pieejami plašai publikai ir maz, apsveicams ir *Gada vārda*, *nevārda* pasākums, īpašvārdu, senvārdu vākšanas kampaņas, dialektu izpēte, latgaļu rakstu valodas izpēte u. c.);
- vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene kā saliedētas sabiedrības pamats (ārkārtīgi svarīgas vērtības, par ko publiskajā sfērā valda vairāk strīdu, nekā vienotības);
- ikviens rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu;
- atbildība pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu;
- Latvijas līdzvērtība starptautiskajā demokrātiskajā kopienā.

Iesakām veidot valsts pasūtījumu medijiem, grāmatizdevniecībām, atbalstīt TV raidījumus, kino filmu, TV seriālu uzņemšanu, izstādes, padziļinātus zinātniskos pētījumus, darot to ar mērķi iedzīvināt Satversmes vērtības un valstsgribu.

Kāpēc tas jā dara? Sociālie zinātnieki konstatē, ka Latvijā ir vāja piesaiste valstsvērtībām, kuras būtu centrētas uz konstitucionālajām vērtībām, tas attiecas arī uz Eiropā atzītajām vērtībām — tiesiskumu, taisnīgumu, valsts/nācijas prestižu, valsti kā vērtību (tautās palaists žurnālistu lozungs: “Es mīlu šo zemi, bet nemīlu šo valsti!”). D. Beitnere secina:

“.. piederības izjūta savai valstij latviešiem ir vājāka nekā Rietumeiropas valstu valstsnāciju piederīgajiem, pie tam cittautiešiem tā ir vēl vājāka nekā latviešiem”.¹

Atstāt visu kā ir, neko nedarot, nav cienījami.

Piederības izjūtas nostiprināšana ir cieši saistīta ar valsts visaptverošo aizsardzību, kurai ir jāiegūst plašāka humanitārā dimensija.

Ja putiniskajā ideoloģijā Ukrainas kara sākumā valdīja divi pamatjēdzieni: Ukrainas denacifikācija un demilitarizācija, tad pēc trim mēnešiem tie kļuva mazāk aktuāli (Krievijai šajā ziņā nav stabilas valsts ideoloģijas). Tiek stāstīts par Krievijas īpašo civilizāciju, kas aplaimos nepareizu ceļu ejošas valstis ar pareizām dzīves vērtībām. Vēl savdabīgāku skaidrojumu jeb pienesumu putiniskajai ideoloģijai, būvējot viņu valstsvērtības, ir izdomājis Ermitāžas direktors Mihails Piotrovskis.²

Ja ideja par Krievijas īpašo civilizāciju (vienu brīdi tā bija Eirāzijas ideja) nošķir krievu kultūru no Eiropas, jo karš prasa pretstāvi, tad Piotrovskis lietas pavērš taisni otrādi: pati Eiropa vairs nav eiropiska. Krievija ir saglabājusi īsteni eiropieisko garu un klasiskās vērtības. Krievija ir tāda pati daļa no Eiropas kā Francija un Itālija, tikai īstenāka, labāka, pareizāka ar visu savu pareizticību, kuras netrūkst arī Eiropā. Netiks pieļauta nekāda krievu kultūras

¹ Dagmāra Beitnere. *Saprast un piederēt. Dažas refleksijas par pašizpratni un tāstū vērtējumiem*. Madris, 2017. 49. lpp.

² Михаил Пиотровский. <https://hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/what-s-on/director-blog/blog-post/22jun22/?lng=ru>

kancelēšana (*cancel* jeb izslēgšanas kultūra). Krievija saglabās tieši eiropēisko, jo Rietumi ir pārvērtušies par PSRS mantinieci, kur valda cenzūra, izslēgšana, nesaprašana, dubultmorāle. Tā, piemēram, Čehovs neko nebūtu uzrakstījis, ja savā radošākajā periodā nebūtu bijis Itālijā, jo tieši krieviskā dvēsele saprata pasauli un eiropēisko garu. Ermitāža teju vai 300 gadu ir izstādījusi Rembrantu, un kurš to ir saglabājis? Tas ir krieviskais Rembrants, tieši tāpat kā krieviskais Pols Gogēns, Vinsents van Gogs, Klods Monē, Pablo Pikaso. Pati Eiropa tā nemaz viņus nenovērtēja,

vajadzēja nākt vecticībniekiem Morozovam un Šukinam, kuri izprata šīs Rietumu mākslas vērtību, un tā glabājas Krievijā.

Piotrovskis apgalvo: mūsu kultūras eksports ir svarīgāks nekā imports. Tā ir mūsu īpašā specoperācija. Neko no lielajām vērtībām nevajag noraidīt. Vēl varenāk skan viņa paziņojums par kara pamatojumu: katram vajag pašapliecināšanos, tādu vajag krievu cilvēkiem, karavīriem, kā arī visai Krievijai. Tāpēc šim karam ir jēga! Mēs, krievi, esam tā Eiropa, bet vai Eiropa ir tā Eiropas Savienība? Jāšaubās!

8.2. Primāra vērtība: latviešu valoda. Valoda kā vara

Latvijā kopš valsts atjaunošanas par pirmšķirīgu vērtību tiek uzskatīta latviešu valoda. To saprot kā kultūras veidotāju, nacionālās identitātes pamatu, ontoloģisku (esamības līmeņa) noteiksmi, kas ir pārāka par valodu kā saziņas līdzekli — proti, valoda ir pasaules aina, latviskuma pamats.

1930. gadu laiks iedibināja līdz šim pastāvošo pārlicību, ka valoda un tās sargāšana no nevēlamām ietekmēm ir neatņemama nacionālās identitātes daļa.¹ Jāņem vērā, ka **starp nacionālām, kultūras, sociālām, vēsturiskām vērtībām latviešu valoda atrodas visaugstākajā rangā**. Brīdinājumi zaudēt iespēju runāt, domāt, rakstīt latviski visās jomās, nozarēs, pildot valsts un pašvaldību funkcijas, tiek uzskatīti par ārkārtīgi svarīgiem (piemēram, valstiskuma zaudēšanas gadījumā, okupācijas situācijā, pakļaujoties neapvaldītiem globalizācijas vējiem, veidojot valsts vērtību sistēmu u. c.) Valoda ir tautas eksistences forma, kultūras pamats, pasaules ainas simbolizācija, saskarsmes nodrošinātāja, cilvēka identitātes veidošanas pamats.

Valoda ir jēgu veidotāja. Valodai ir vara noteikt šo pasaules ainu — kā runājam, tā saprotam sevi un

pasauli. Latvija un latviešu nācija nepastāvētu un neturpinātos, ja daudzu gadsimtu gaitā kultūras dziļākās saknes neveidotu vērtības. Politiski un ekonomiski daudz grūtākā situācijā nekā patlaban jaunlatvieši — Auseklis, J. Alunāns u. c. — ieraudzīja vienu no nācijas pamatvērtībām — dzimto valodu. Mūsdienu kontekstā — kas par trāpīgu izjūtu, tolaik spēt uzrakstīt “valoda ir brīnišķīga lieta” (1858. g.).

Valodas kā varas izpausmes un iedarbības spēks ir viens no iemesliem, kādēļ padomju laikā Latvijā iebrāukušie cittautieši, vairums krievu valodas lietotāju, nevēlas runāt latviski, jo viņi nevis vienkārši to negrib mācīties, bet — ja raugāmies filosofiski — **nevēlas pakļauties valsts valodas varai sociālā, kultūras, arī politiskā nozīmē**.

Nācijas dzimtā valoda ir viens no nacionālās identitātes pamatiem. Bez Latvijas valstiskuma nostiprināšanas un attiecīgiem valsts valodas likumiem, normatīvajiem aktiem, priekšrakstiem u. c. latviešu valoda pati par sevi nespētu izpausties kā augsta vērtība, kuru apgūt tiek aicināti cittautieši. Tas nenozīmē, ka starptautiskā sadarbībā nevarētu tikt lietotas citas valodas, piemēram, militārajā sadarbībā NATO tā ir angļu valoda. Tomēr nacionālā identitāte Latvijā tiek izteikta latviski, kultūras

¹ Dace Strelēvica-Ošiņa. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza?* LU Latviešu valodas institūts, 2011, 255. lpp.

procesi notiek latviski, un tas būtu jārespektē visiem, kas ir lojāli pret Latvijas valsti.

Latvijas lingvistika ir viena no spēcīgākajām humanitārajām nozarēm valstī. Pēdējās desmitgadēs ir labi attīstīta sociolingvistika (vad. Ina Druviete). Tomēr no valodas kā varas pozīcijām joprojām notiek konflikti starp latviešu un krievu valodas lietotāju, tiek pieprasīta izglītība krievu valodā gan bērnudārzos, gan skolās, šādas intereses aizstāv uz krievu mazākumtautību orientētās politiskās partijas. Latvieši bieži vien sarunvalodā pāriet uz krievu valodu, jo tad sarunbiedram būšot vieglāk.

Ja paraugās no sociāllingvistiskā aspekta, tas ir pakalpošanas simptoms nebūt ne labā nozīmē. Nez kāpēc lielās nācijas nemēdz pakalpot, bet uzskata, ka mazākajām nācijām būtu jāapgūst viņu valoda (angļu, spāņu, ķīniešu, krievu utt.). Diemžēl visā 30 gadu valsts periodā politiskā vara netika uzdrošinājusies panākt reālu latviešu valodas prioritāti. Kopīgs secinājums: vara bija vāja un pārpilna ar bailēm, ko par to teiks kaimiņzemes Krievijas politiskie spēki, kuri atbalsta nelojālo krievu esamību Latvijā, kūdot uz nepakļaušanos, skaidrojot nevajadzību apgūt ekonomiski maznozīmīgāku valodu, tādējādi saliedējot "piekto kolonu" Latvijā.

Valodu attiecības patiesībā ir varas attiecības. Rezumējot, kādas sabiedrības grupas, sociālie slāņi, grupējumi, skolēni ir mācījušies latviešu valodu, bet to nelieto (tīšuprāt). Var secināt, ka ar šāda apmēra pretdarbību būs jārēķinās, domājot par Latvijas valstiskuma aizsardzību. Ja mācoties latviešu valodu, ir bijusi iekšēja pretestība (nevis lingvistiska talanta trūkuma dēļ, kad mācās, taču nepadodas, bet gan tāpēc, ka cilvēks nevēlas pieņemt citas — latviešu — valodas varu), tad Latvijas militārajiem spēkiem nav ko gaidīt, ka šādas grupas un indivīdi dosies aizsargāt valsti. Tā ir skaidra ideoloģiska zīme — *nerunāšu latviski, arī šo valsti nevēlos, bet dzīvošu tajā, izmantojot resursus un pakalpojumus.*

Iespējams, ka *Konservatīvo* partijas rosinājums no 2025. gada mācības īstenot tikai latviski, ir novēlots, taču tas ir absolūti nepieciešams solis. Valodas politikas vājums izglītības sistēmā (situāciju

mainīt nedaudz uzdrošinājās IZM ministrs Kārlis Šadurskis) parāda vērtību nostiprināšanas vājumu arī politikā.

Izņemot 1990. gadus, mūsu valsts politiskā stratēģija vērtību jautājumā ir bijusi bailīga, nevis drosmīga. Tas ir iedrošinājis krievu mazākumtautības daļu būt nelojālākai, nekā tas būtu bijis stingras politikas apstākļos. Latvijā spēkā ir Valsts valodas likums, valodas inspekcijas, un tas viss apliecina valodas vērtību no spēka pozīcijām. Tomēr, pat ja Valsts valodas likums tiek stingri noturēts spēkā, daudzi segmenti ir padevušies vai vispār nav bijuši prasīgi (tirdzniecība, tūrisms, privātās augstskolas utt.). Vara ir iegūta, bet nav tikusi "paņemta rokās". Latviešu nācija joprojām ir raidījusi signālus sabiedrībā par zemu pašapziņas līmeni, pašpārliecinātības trūkumu un lielu toleranci pret citādību. Tas gan būtu jāsauc par pakļaušanās sindromu, nevis toleranci (kas ir morāli atzīstama). Latvijas rakstnieki to mēdz dēvēt par "bārenītes sindromu" (Māra Zālīte). Bijusi valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga pievērsa īpašu uzmanību vajadzībai paaugstināt tautas pašapziņu (tas daudzkārt atkārtots viņas prezidentūras runās un slavenajā aicinājumā kopkorim un klausītājiem dziesmusvētkos "Mēs esam stipri!..."). Tomēr šāda veida rosinājumi nav pārņēmuši sabiedrisko apziņu pilnā mērā, pat jaunākajā literatūrā un kino bieži redzami nelaimju, neveiksminieku, dīvainīšu gadījumi, nevis spēcīgie varoņi.

Jāatzīst, ka pie situācijas ir "vainīga" arī modernā filosofija (piem. E. Levins), kas, izveidojot Citādības ētiku, aicina atvērties Citādajam, dodot tam priekšroku pār Es jeb sevi. Politiskā nozīmē tas ir ceļš uz atšķirīgā tolerēšanu, draudot ar atzinumiem, ka identitātes ir totalitāras, tāpēc tās nedrīkst būt centrā.

Taču arī Citādaiss var nākt kā totalitārs, pakļaujot un uzbrūkot (piemērs ir karš Ukrainā, kurā no Krievijas ideoloģijas puses netiek pieļauta Ukrainas pašidentifikācija). Klasiskās filosofijas identitātes teorijas tagad tiek pārvērstas par *identitātes politikām*, kas ir daudzveidīgas un izvēlas jeb konstruē savus varas virzienus. **Cīņa par varu pasaulē ir**

un būs mūžīga, taču nav vēlams jau iepriekš izvēlēties zaudētāja pozīciju. Arī “mazais” spēj būt varens.

Par latviešu valodu kā nācijas pamatvērtību un identitātes pamatu ir sarakstīti daudzi akadēmiski, kultūras procesiem, valodas politikai veltīti darbi. Pirmskara Latvijā 1935. gadā tika pieņemts Likums par valsts valodu (ne bez diskusijām), LPSR Likums latviešu kā valsts valodu LTF laikā 1989. gadā, bet atjaunotajā Latvijā — Valsts valodas likums 1999. gadā.

Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2027 virsmērķis ir nodrošināt latviešu valodas ilgtspēju, tās lietojumu visās sabiedrības darbības jomās, sekmēt valodas izpēti un valodas resursu attīstību un digitalizāciju, stiprināt sabiedrības līdzdalību un individuālo atbildību valsts valodas politikas īstenošanā, un atbalstīt latgaliešu rakstu valodas attīstību un lībiešu valodas saglabāšanu.

Šis mērķis ir stingri iezīmēts, un kopš 1988. gada tas ir viens no skaidrākajiem, kura īstenošanai atjaunotajā Latvijā ir radīti gan likumi, gan institucionālas struktūras, kontroles mehānismi, notiek profesionāļu sagatavošana utt.

Valsts valodas likums paredz tiesības brīvi lietot latviešu valodu jebkurā dzīves jomā visā Latvijas teritorijā. Tiesības gan pastāv, taču **pēdējās desmitgades zinātnes politika nepārprotami virzās uz to, lai latviešu valodu izspiestu no akadēmiskās zinātnes** (projektu iesniegumi jā sagatavo angļu valodā; tos, protams, atļauj dublēt latviski, taču pētnieki to nedara, uzskatot ar nevajadzīgu darbu, recenzenti darbus lasa angļiski, ieskaitot valsts pasūtīto (!) programmu Latvijas tēmu pētījumos).

Kaut nelielās tirāžās, bet jāļauj valodniekiem apcerēt novadu dialektus, literatūras kritiķiem un filosofiem — dzīvā vārda izmaiņas tekstos, valodisko jūtīgumu, kurā izpaužas ne tikai refleksijas par politiskajām ziņām, bet daudz dziļāka limeņa — kā mūsdienu eksistenciālie pārdzīvojumi. Lai valoda dzīvotu, tai jāļauj izpausties literatūrā, zinātnē, valodniecībā, sarežģītu tekstu tulkojumos. Viena no pēdējā laika svarīgām tēmām — **no**

valodas ir jādīdē ārā kara situācijas ienestā vulgaritāte, viltus, jēdzienu nomaiņa un izteiksmes neskaidrības.

Kā atzīst Ludvigs Vitgenšteins, skaidra valoda ir spēks. Taču hibrīdkaros mūsdienās praktizē pēc iespējas neskaidrāku valodu, eifēmismus, metaforas, kas nozīmē varas viltību intensitāti. Diemžēl viltību atmaskojumi iepaliek, tāpat kā ir maz medijpratības tehnoloģiju, kritiskās domāšanas, filosofiskās saprašanas.

Ja zinātne internacionalizējas visā pasaulē, pret to nav jāiebilst, jo tas rada zināšanu lauka paplašināšanu, inovatīvu konkurenci un progresu. Taču latviskās tematikas piespiedu angliskošana (nenotiek pat vāciskošana, neraugoties uz gadsimtiem ilgo Latvijas teritorijas pastāvēšanu krieviski-vāciskajā areālā!), kas notiek visplašākajā frontē, uzskatāma par konstitucionālo vērtību nodevību un augsta riska faktoru, kas pazemina sabiedrības latviskās daļas pašapziņu.¹

Valodai ir īpaša loma stingras ideoloģizācijas apstākļos. Kā paraugs jāmin Viktora Klemperera pētījums “LTI. Trešā reihe valoda. Filologa piezīmes”, ko savulaik latviskoja Helēna Demakova (AGB, 2004). Šo paraugdarbu šodien var izmantot Krievijas agresīvās valodas izvērtēšanai kara laikā pret Ukrainu, kā arī speciālas politiskas terminoloģijas funkcionēšanai, atklājot tās slēptos mehānismus.

Valoda var būt kā vērtība opozīcijas paušanai un negatīvo jūtu sublimēšanas veids. Dace Strelēvica-Ošiņa izsaka vērā ņemamu domu par rūpēm par valodu un valdošo ideoloģiju okupācijas apstākļos: apspiestās tautas sapratnē dzimtā valoda ir vērtība, un tauta to ideoloģizē par nacionālisma un pretestības simbolu. Padomju varas gados valodas preskriptivisms (normu veidošana, kādai jābūt “tīrai”, nepiesārņotai valodai) bija slepens pretestības ierocis pret rusifikāciju un tautas pašapziņas uzturētājs.²

¹ Par humanitāro zinātņu vērtību laba gramata: Nučo Ordine. *Nelietderīgā lietderīgums*. Tulk. Dace Meijere, Jāņa Rozes apgāds, 2016.

² Turpat, 254.–267. lpp.

Pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas 1990. un 1991. gadā valodcentrējums nepazuda, tas saasinājās 2012. gadā, kad notika referendums par krievu valodu kā iespējamo otro valsts valodu. Dažādu ārvalstu ekspertu ieteikumi (tos kritiski savās monogrāfijās komentē Dace Strelēvica-Ošiņa, Ina Druviete u. c.) mazināt latviešu valodas kā identitātes veidotājas, tautas simbola, “dvēseles”, latviskās pasaules ainas utt. lomu, to reducējot uz valodu kā komunikācijas līdzekli (sarunāšanās iespēju), tika radījusi rūgtumu un aizvainojumu par nepareizu vērtību izpratni, latviešu valodas lomas nenovērtēšanu nācijas pastāvēšanā.

2022. gadā, kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā saasinās jautājums par krievu valodas lietošanu, veicot to pašu pārnese uz identitāti, piederību, vērtībām: *runāt krieviski — būt okupantu (krievu armijas) pusē*. Paredzams, ka šī tendence vērtējumos: krieviskais = kara šausmu Ukrainā izraisītājfaktors, tikai pieaugs Eiropas valstīs, kas stāv Ukrainas pusē.

Sociālajos tīklos parādās atzinumi, ka, dzirdot vien krievu valodu, pārņem šausmas. Īpaši pēc pasaulē plaši izgaismotajiem Krievijas armijas noziegumiem Bučā, Irpiņā un citās vietās, kuras pameta Krievijas armija un ukraiņu spēki atklāja šaušalīgās civiliedzīvotāju, arī bērnu, slepkavības. Krievu valoda sāk uz sevi pārņemt eksistenciālo šausmu simbola funkciju, nevis komunikācijas līdzekļa funkciju, kā tas ir normālas dzīves apstākļos. Valodas lietojums nerāda etnisko piederību, bet slepkavniecisko statusu pat tādām būtnēm, kas bijušas tālas no reālās karadarbības.

Vēsturiskās liecības ir arī par vācu valodas šausmu pilno eksistenciālo funkciju Otrā pasaules kara laikā, kad valoda ir tapusi kas vairāk par valodu. Paredzams, ka spēcīgāka kļūs arī pretējā ideoloģiskā tendence, ka piederēt *krieviskajam* nozīmē jaunas, Rietumu “sapuvušās vērtības” likvidējošas civilizācijas zaram pasaules vēsturē (skat. sadaļu par mūsdienu Krievijas impērismu, militarismu un civilizācijas mācību). Kara situācija, kaut Krievijā to sauc, izmantojot eifēmismu — militāra operācija

(ideoloģisks paņēmieni slēpt jēgu!) —, iebrucēja valodu pārvērš par negatīvu vērtību.

Ar krievu valodu ir tāds paradokss, ka tajā Ukrainā runā gan okupantu armija, gan daļa no Ukrainas armijas un iedzīvotājiem. Rets gadījums pasaules vēsturē (izņemot pilsoņu karus), jo visbiežāk militārās sadursmes notiek starp pretēju kultūru, ideoloģiju, valodu lietotāju grupām.

Valodas politika karu laikmetā ir ārkārtīgi nozīmīga. Kā jau minēts, tā kalpo par vērtību nostādņu simbolu, pat par vienkāršu zīmi — *kas tu esi, kurā pusē tu esi*, kādas ir tavas vērtības? Nenoliedzot, ka Krievijas Federācijā ir pietiekami daudz putinisma ideoloģijas pretinieku (ieskaitot arī klusējošos), tomēr eiropeskajā sabiedrībā *krieviskais* (kas patlaban notiek zem totalitāra diktāta spaidiem) tiek uztverts kā agresīvais, impēriskais, sašutumu izraisošais, piemēram, krieviskais kara stils mirušos karavīrus pamest neapbedītus.

Lai diferencētu krieviskuma identifikāciju, publicajā telpā tiek mēģināts izmantot dažādus vārdus — *русский; российский; путинский; русскость* u. c. *Русский* tiek saprasts kā piederība pie tautas, kultūras, pie tam sāk valdīt noskaņa, ka ar šo vārdu apzīmēto tautu, tās radītās kultūras parādības nevajadzētu uztvert kā negatīvas, bet kā etnosam (līdzās citiem etnosiem pasaulē) specifiskas parādības.

Ideoloģisku saturu nes Krievijas politikā un propagandā ieviestais apzīmējums “*русский мур*” ar pretenzijām izplatīt Krievijas ietekmes sfēru ārpus valsts robežām. Ar Krievijas savulaik viena no galvenajiem ideologiem — Vladislava Surkova — iniciatīvu “*русский мур*” kļuva par ārpolitikas ideju, vēršoties ne tikai pie tautiešiem ārzemēs, bet gatavojot augsni kļūt par noteiktas pasaules daļas pārvaldītājiem. “Mēs, līdz galam neapdzīvojot kādu teritoriju, gribam vēl kaut ko sev paņemt”, vēsta Surkovs, definējot “krievu pasauli”. Latvijā tās lielā krievu tautības iedzīvotāju skaita dēļ “*русский мур*” ideja un Krievijas finansētais pasākumu kopums skar vistiešākajā veidā, apdraudot Latvijas valstiskumu, drošību un suverenitāti. Tas, ka “*русский мур*” idejas

izplatībai pievērš uzmanību Latvijas Valsts drošības dienests, ir pilnīgi pareiza nostādne, kuru vajadzētu padarīt vēl kompetentāku Krievijas vēstures un filosofijas izpratnes ziņā. Tāpat uzmanību “*русский мир*” pievērš Satversmes aizsardzības birojs, kas savā 2021. gada Pārskata ziņojumā min Krievijas īstenotās propagandas un diskreditācijas kampaņas un pasākumus, pro-krievisku vēstījumu izplatīšanai medijos, “krievu pasaules” un tās vērtību popularizēšanu.¹

¹ 2021. gada pārskats: SAB – https://www.sab.gov.lv/files/2021_parskats.pdf; VDD – <https://vdd.gov.lv/uploads/materials/29/lv/vdd-2021-gada-parskats.pdf>

Российский — apzīmē piederību un identifikāciju ar Krieviju valstiskuma nozīmē. Mūsdienās līdz ar iebrukumu Ukrainā tam ir ļoti negatīva nozīme, iekļaujot vēršanos pat pret sporta, mākslas darbiniekiem. Ja vēl vairāk uzsver krieviskumu vardarbības un ekspansioniskuma nozīmē, tad lieto vārdus saistībā ar KF prezidentu — *путинский режим*, tā nozīgumi utt. Apzīmējums “*русскость*” tiek darināts pēc formālas līdzības ar citu etnosu iezīmju raksturojumu (piemēram, latviskums, vāciskums, ebrejība utt.). Kinorežisors Andrejs Končalovskis, sekojot krievu “sudraba laikmeta” filosofiem, lieto “*русскость*”. Lai runātu par vērtībām Krievijā un noliegtu tās kultūras nozīmību (vai tieši otrādi, iestātos par krievu kultūras diženumu), jāatrod pareizā terminoloģija.

8.3. Valsts funkcijas un to izpratne mūsdienās un Latvijā. Valsts vērtība. Valstiskums kā kultūras emocionāli un simboliski piesātināts fenomens

Valsts ir augstākā sabiedrības organizācijas forma, kas raksturo politiski un pilsoniski nobriedušas tautas vēlmi kļūt par nāciju, kas veidotu savu valsti. Globalizācija un savstarpējā ekonomiskā, politiskā atkarība pasaulē mazina nācijvalsts suverenitāti, kas 21. gadsimtā kļūva par ļoti izteiktu parādību.

Tomēr daudz ko ir mainījis Krievijas uzsāktais karš ar Ukrainu. Ukrainas nepieredzētā sava valstiskuma aizstāvība, armijas drosme, dažādu tautību karavīru, tostarp Ukrainas krievu, vēlme noturēt spēkā savu valsti, liek domāt citās kategorijās.

Valstiskuma pastāvēšana, suverenitāte, sava valoda, kultūras vērtības ir pamata vērtības un globalizācija ir papildus faktors attīstībai, kas raksturo 21. gadsimtu.

21. gadsimtā nenoliedzami notiek kapitāla koncentrācija daudznacionālās korporācijās, ar kuru bagātību, ietekmi un spēku nevar konkurēt mazākas, nacionālas valstis. Agrāk tās bija kapitāla, piesaistes un sabiedrības drošības garantētājas. Globālajā ekonomikā tas ir kļuvis daudz grūtāk, toties nācijvalstij (kāda ir arī Ukraina) pastiprinās pilsoņu aizsardzības un identitātes veidošanas funkcija. Ja nācijvalstis vairs īsti nevar īstenot nacionālo protekcionismu (un to uzmana Eiropas Savienības iestādes), tad *valsts funkciju vidū rodas jaunas* — nodrošināt uzņēmējdarbībai modernizētu visas valsts infrastruktūru un tās savienojumus ar citiem tīkliem, pilsoņus ar nacionālās bagātības (Latvijā, piemēram, mežu, saldūdeņu, citu dabas resursu) saglabāšanu un vairošanu. Kopš ES pasludinājusi “zaļo kursu”, pie valsts funkcijām klāt nāk tā regulēšana, izpildes veicināšana. Pie nacionālās valsts uzdevumiem

pieder pilsoņu izglītošana, kultūras attīstība, sabiedrības integrācija utt. 2005. gada idejās par valsts attīstību teikts, ka nozīmīgākās vēlmes koncentrējas tieksmē pēc cilvēkam vitāli nozīmīgiem faktoriem — **labklājības, drošības, ilgtspējas**. Labklājība ātri jāpieaudzē līdz vidējam ES valstu līmenim (kas 2022. gadā nav noticis). COVID19 pandēmijas ietekmē Latvijas valsts parāds ir sasniedzis 15,175 miljardus eiro 2021. gada decembra beigās. 2022. gadā valsts

parāds var sasniegt 52 % no IKP.¹ Kara Ukrainā dēļ Latvijas ekonomikai būs zaudējumi, jo jāpārtrauc uzņēmējdarbības un politiskās saites ar Krievijas Federāciju, pievienojoties ES, ASV un citu valstu sankcijām pret Krieviju, taču tas ir uzdevums gan pašu, gan ES drošības stiprināšanas nolūkā.

¹ LETA dati, <https://www.leta.lv/es/item/D90C2C4E-EF9F-4E0B-AD85-3FC43D37A06D/jaunumi:feature/>

8.4. Brīvības ierobežošanas tehnoloģijas un to nozīme Latvijā specifiskās situācijās

Brīvības kā vērtības ierobežošanas (reducēšanas) līdzekļi, efektivitāte, sabiedrības reakcija utml., cik zināms, Latvijā nav speciāli pētīti

Lai gan pastāv pētījumi, piemēram, par “laimes indeksu”, “agresivitātes indeksu”, tomēr nav zināms, piemēram, sabiedrības, atsevišķu sociālu grupu, individualitāšu “pakļaušanās indekss”, ko būtu svarīgi zināt Aizsardzības ministrijai, prognozējot sabiedrības reakciju uz ideoloģiskā kursa maiņu, vērtību pārvirzēm, iespējams, valsts okupāciju, kara situāciju utt.

Salīdzinājumam par līmeni, kādā tiek pieļauta atteikšanās no brīvībām (saglabājot galveno politisko brīvību — Latvijas valstiskumu, demokrātiju), var izmantot pandēmijas laika pētījumus, taču vērtību situācija nav identa, jo ierobežojumi pandēmijas laikā pieļāva izvēli tos neievērot. Uz kārts bija tādas vērtības kā veselība, dzīvība, ekonomiskā attīstība, bet ne valstiskums, politiskās vērtības. Kultūras norises tika ierobežotas, taču nekur pret kultūras vērtībām kā tādām nevērsās.

Taču valstī netiek pietiekami ātri, efektīgi un zinoši strādāts pie semiotisko procesu izpratnes saistībā ar citvalstu ideoloģijas iespiešanos Latvijā. Tā tas ir noticis ar Krievijas ideoloģijas stimulēto procesu, kas balstās koncepcijā par “*ruskij mir*” izplatību ārpus Krievijas robežām, tajā skaitā Baltijas valstīs un jo īpaši Latvijā. “*Ruskij mir*” 2000. gados tika uzskatīts par samērā nekaitīgu starpkultūru apmaiņas procesu. Taču tas izrādījās militāras agresijas ideoloģiskais rīks. Politiskā kļūdīšanās un kavēšanās ar secinājumiem maksā dārgi.

Zīmes par Krievijas iespējamo agresivitāti pret kaimiņvalstīm skaidri parādījās jau 2021. gada vasarā. Ne tikai V. Putina rakstā par Ukrainas un Krievijas vēsturi un šodien, bet arī tādās smalkākās detaļās, kā 2022. gadā un turpmākajos gados ieplānotā Krievijas zinātnes norobežošanās no iepirkumiem ārzemēs. Daļa domāja, ka tas varbūt tāpēc, ka tēvzemes

produkcija (ja tāda būtu) ir lētāka. Taču atbilde nebija pareiza: jau 2021. gada vasarā Krievijas prezidents domāja par iespējamu iebrukumu un iespējām, ka zinātnei būs jāstāv pašai uz savām kājām — bez ārvalstu partneriem!¹

Salīdzinājumam par pakļaušanos: sabiedriskās domas aptaujas, kas pandēmijas laikā ik mēnesi notika Latvijā, parādīja, ka COVID19 situācijā **tiek pieļauta atteikšanās no brīvas rīcības un tiek pieļauti ierobežojumi**. Piemēram, 2021. gada decembrī respondenti, jautāti, kādai vajadzētu būt valdības rīcībai, ja saslimstība ar COVID-19 pieaugs, 39 % uzskatīja, ka būtu jāievieš vēl stingrāki ierobežojumi, 25 % — ka būtu jā saglabā esošie, bet 19 % — ka ierobežojumi būtu jāatceļ.² Tātad COVID19 apstākļos

¹ Krievijas zinātnes ierobežošana: Ja birokrātijas sausajā valodā pārveidotu saprotamā krievu valodā, tad valdībai uzdots līdz 1. jūlijam 2021. g. izstrādāt programmu, kā nomainīt visu importa aprīkojumu ar vietējo (отечественным). Patlaban 80% konkursos, kas paredz augstskolām un zinātniskajiem institūtiem piegādāt tehniku, uzvar importa kompānijas. Николай Воронин. Изоляция России сильно ударит по российской науке и затронет мировую. 10 марта 2022 <https://www.bbc.com/russian/features-60682102>

² Pētījums par sabiedrības attieksmi pret COVID19, SKDS pētījumu centrs, 2021, decembris. VPP projektā, ko izsludināja zinātnē “Dzīve ar COVID-19: Novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē”, atskaitē (<https://lzp.gov.lv/vpp/dzive-ar-covid-19-novertejums-par-koronavirusa-izraisitas-krizes-parvaresanu-latvija-un-priekslukumi-sabiedrības-noturībai-nakotnē/#toggle-id-8>) dominē ierobežota spektra raksti ārvalstīs par attālināto izglītību, uzņēmējdarbību, darba dzīvi, sociālajiem pakalpojumiem, taču nav pieejami atzinumi par sabiedrības noturības perspektīvām nākotnē, kas varētu būt bijuši vērtīgi arī visaptverošai valsts aizsardzības sistēmai un Aizsardzības ministrijai. Viens secinājums tiek pausts: “*liels izaicinājums būs esošās vērtību sistēmas saglabāšana*” — bet kur, kad, kāpēc?

64 % respondentu atbalstīja stingras, brīvību ierobežojošas, prasības, kuras tika pamatotas. Svarīgi bija arī dažādu sabiedrības grupu mediju patēriņa paradumi, kas ietekmēja iedzīvotāju nostāju. Jāņem

vērā, ka 21. gadsimta mediji ne vienmēr ir "ceturkā vara", nereti tie iegūst "pirmās, visietekmējošākās" varas spēku, ietekmējot cilvēku uztveri, saprašanu un pasaules ainu.

8.5. Nacionālisms un autoritārā ideoloģija

Autoritārisma ideologi uzsvēra, ka viens no dominējošajiem spēkiem Eiropā ir nacionālā ideja un nacionālisms, uzskatot, ka paraugzeme šajā ziņā ir Itālija. Gluži apreibis no Itālijas piemēra šķita L. Breikšs:

"Itālija — šī jaunā gara šūpuļa zeme no samērā maznozīmīgas un vājas valsts piepeši izvirzās Eiropas valstu pirmajās rindās, rādīdama visai pasaulei seno romiešu gara augšāmcelšanos jaunā gaismā un jaunā spožumā. Kāds vīrs dažos gados bija atradis svētu vārdu, kas tautiešu dvēselēs pamodināja neticamus spēkus. Tas ir vārds — dzimtene."¹

L. Breikšs runāja par jaunu ticību, kas aptver visas tautas. Šīs ticības kredo ir — visu par savu tautu, par savu zemi, par savu valsti. "Sava tauta — šis ir jaunais altāris, uz kura Eiropas tautas ir gatavas nest un jau nes savus sviedrus, savas asinis un savas dzīvības."²

15. maijs formulēja divus saukļus: pirmkārt, Latvija pieder latviešu tautai, un, otrkārt, jaunās autoritārās valsts uzdevums ir nodrošināt latviešu pārticību un uzplaukumu, realizējot "nacionālo taisnīgumu". Ar nacionālo taisnīgumu saprata latviešu vadošās pozīcijas politikā, saimniecībā un kultūrā. Nacionālā taisnīguma prasības parasti tika ietvertas divos lozungos: "Latviska Latvija" un "Latvija latviešiem!"³

Šāda 15. maija režīma oficiāli pausta nostādne valstī, kur ceturto daļu iedzīvotāju veidoja mazākumtautības, bija gan netaisna, gan bīstama. Vēl jo vairāk tāpēc, ka režīma galvenie ideologi mazākumtautību tiesību nevienlīdzību Latvijā pavisam noteikti apsveica un atzina par pareizu esam. Tā A. Bērziņš norādīja, ka nacionālais taisnīgums nozīmē "utopisku cilvēku vienlīdzību", un E. Brastiņš triumfējoši konstatēja, ka vara tagad valstī pieder ne Latvijas tautai, bet latviešu tautai".⁴ E. Virza te izrādījās viskonsekventākais, uzstājoties ar šādu brīdinājumu: "Mēs nedrīkstam būt pielaidīgi un pierunājami. Mēs esam atļāvuši visiem sildīties pie mūsu tautas pavarda, bet šie viesi vēlāk kļuva par mūsu kungiem. Šo kļūdu mēs atkārtojām mūsu valsts sākumā, un mums jācīnās visiem spēkiem, lai tā neatkārtotos tagad."⁵

Tajā pašā laikā citi režīma ideologi, piemēram, Jūlijs Auškāps, vērsa uzmanību, ka latviešu nacionālisms nav agresīvi ekspansionistisks, ka tas ir apgarots, mierīgs nacionālisms.⁶ Analizējot ekstrēmos, pret cittautiešiem vērstos lozungus, rodas zināmas grūtības saskaņot tos ar citiem autoritārās ideoloģijas postulātiem. Kā rāda arhīvu materiāli, tad to saprata arī režīma politiķi. A. Bērziņš savā instrukcijā ideoloģiskajiem aktīvistiem vairākkārt

¹ Breikšs L. "Jaunais laiks" Aizsargs, 1934, Nr.9, 564. lpp.

² Turpat.

³ Brīvības pieminēkļa gadagrāmata. Rīga, 1936, 67. lpp.

⁴ Sējējs, 1936, Nr.4, 357. lpp.; Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad. Rīga, 1935, 254. lpp.

⁵ Virza E. "Radi un radniecība." Brīvības pieminēkļa gadagrāmata. Rīga, 1936, 96. lpp.

⁶ Brīvības pieminēkļa gadagrāmata, 197. lpp.

atkārtoja: "Mūsu nacionālā politika balstās uz divām dialektiski saistītām idejām "Latvijas saule spīd pār visiem" un "latviska Latvija""¹. Runājot par nacionālajām mazākumtautībām, K. Ulmanis, A. Bērziņš un citi nozīmīgākie režīma politiķi vienmēr uzsvēra, ka režīms nevēlas apspiest cittautiešus, padarot viņu dzīvi rūgtu un neiespējamu, ka neviens netiks izraidīts no Latvijas viņa tautības dēļ. Katram neatkarīgi no tautības ir ļauts Latvijā pelnīt maizi, kopt savas tradīcijas un kultūru. Viņiem tikai jāciens Latvijas valsts un jāatzīst latviešu tautas noteicošā loma tajā.² Dažos rakstos ieskanējās rasu, asins, nācijas tīrības motīvi, tomēr tiem bija pakārtota nozīme un būtisku ietekmi uz režīma ideoloģiju un propagandu tie neatstāja.

Ulmaņa režīma oficiālajā politikā un ideoloģijā varēja saskatīt šādas galvenās tendences:

- nostiprināt latviešu pozīcijas visās jomās;
- radīt iespaidu, ka nacionālo mazākumtautību problēmas jau ir atrisinātas, ka, dominējot vienotai latviešu tautai, tās ir margināla izzūdoša parādība;
- mazināt nacionālo mazākumtautību reālās pozīcijas un iespaidu.

Šādu pieeju viena ceturtdaļa Latvijas iedzīvotāju nevarēja pieņemt. **Nacionālās lietas bija autoritārās ideoloģijas viens no vājākajiem punktiem, un, vēlākais, Otrā pasaules kara sākumā, sākās oficiālās pārmaiņas līdzšinējā kursā.** Lozungs "Latvijas saule spīd pār visiem" vairs neeksistēja. Tā vietā nāca asa kampaņa pret vācbaltiem, kuri saistībā ar repatriāciju tagad tika daudzīnāti par latviešu tautas mūžsenajiem ienaidniekiem. Pat viens no režīma galvenajiem ideologiem, žurnāla "Sējējs" galvenais redaktors J. Lapiņš, par izteiktajiem līdzjūtības un izpratnes vārdiem

vācbaltu repatriantiem krita nežēlastībā un samaksāja ar savu amatu. Arī lozungs "Latvisku Latviju" tika noņemts no dienaskārtības PSRS pieaugošā spiediena dēļ. 1939. gada novembrī Sabiedrisko lietu ministrijā tika izveidota speciāla komisija, kam vajadzēja "būtiski uzlabot attiecības starp latviešiem un Latvijā dzīvojošajiem krieviem"³.

Nacionālisms nenoliedzami veidoja autoritārās ideoloģijas kodolu. Režīma propagandisti saistīja nacionālismu ar vairākiem mērķiem.

Pirmais mērķis bija veidot jaunu latviešu civilizāciju, lai nākamās paaudzes kļūtu latviskākas.

Otrais mērķis bija formulēts kā no Dieva uzlikta misija iepazīstināt pasauli ar latviešu kultūras augstvērtīgiem sasniegumiem.

Trešais mērķis paredzēja **latviešu pāraudzināšanu jeb, precīzāk sakot, "jaunā latvieša" audzināšanu.** Režīms vadījās no **stereotipiem, ka latvietis ir tolerants, pacietīgs, mīkstsirdīgs, flegmatisks, smagnējs, neuzņēmīgs, individuālistisks, pārāk kritisks pret savu tautu un ka latvieti ļoti ietekmē citu tautu ideoloģija un kultūra.** Autoritārajai valstij vajadzēja audzināt gluži citu latvieti — "neuzvaramo latvieti", kurš karā, praktiskajā dzīvē un ideoloģijā patiešām būtu neuzvarams.

"Jauno latvieti" raksturotu "jauna, latviska" izturēšanās: veselīgs nacionālais egoisms, nekādas mazvērtības, aktīva iestāšanās par Latviju un latvisko. Viņa pārliecībai jābūt: "Mēs neesam maza tauta, un, kaut arī ne liela skaitliski, mēs esam lieliska tauta! Mēs esam ārieši, sena kultūras tauta. Latvietis — tas ir goda apzīmējums. Latvietis — tas skan lepni!"⁴

Nacionālā ideoloģija aicināja uzlabot demogrāfisko situāciju Latvijā, "nācijas dzīvības spēku stiprināšanu". Tika plānots no izmeklētas elites veidot latviešu aristokrātiju. Kā šīs izlases bāze,

¹ LNA LVVA, 3758.f., 1.apr., 1517.l., 10. lpp.

² Pirmais gads, 113., 124. lpp.; Degsme, 108., 169. lpp.; Strādnieks atjaunotajā Latvijā. Rīga, 1937, 38. lpp.

³ LNA LVVA, 1307.f., 1.apr., 315.l., 250. lpp.

⁴ Latvijas atdzimšana. Rīga, 1935, 135. lpp.; LNA LVVA, 3758.f., 1.apr., 127.l., 136. lpp.

kas veidotos par nacionālo eliti, tika minēta Latvijas Aizsargu organizācija.¹

Praktiski pasākumi, uz kuriem aicināja nacionālie ideologi un autoritārā propaganda, rezultējās trīs galvenos virzienos:

- saimniecības latviskošana, kam moto deva pats Ulmanis, norādot, ka mēs negribam svešu, bet to, kas mums agrāk atņemts un mums pienākas²;
- pilsētu latviskošana, saprotot ar to galvenokārt pašvaldību un tiesu iestāžu latviskošanu;
- radikāla latviešu valodas kā valsts

¹ Sējējs, 1936, Nr.5, 500. lpp.; Aizsargs, 1937, Nr. 1, 45. lpp.

² Degsme, 168. lpp.

valodas pozīciju stiprināšana, vājinot vācu un krievu valodas pozīcijas.³

Neraugoties uz visiem pārspilējumiem, nevar noliegt, ka gan Ulmanis kā līderis, gan autoritārā ideoloģija un propaganda paveica ārkārtīgi daudz, lai stiprinātu latviešu tautas nacionālo pašapziņu. Jāpiekrīt vācbaltu vēsturniekam Jirgenam fon Hēnam, kas 1969. gadā atzina, ka "ši pārspilētā nacionālisma politika un ideoloģija veicināja to, ka latviešu tauta izrādījās ārkārtīgi pretoties spējīga padomju nacionālajai politikai".⁴

³ Lapiņš J. Atdzimšana. 134. lpp.; Pirmais gads, 133. lpp.; Aizsargs, 1935, Nr. 3, 158. lpp.; Raksti par jauno valsti. Rīga, 1935, 49., 93. lpp.

⁴ Hehn J. Von. *Grundzüge des autoritären Regimes in Lettland 1934*. In: Jahrbuch des Baltischen Deutschtums. Lüneburg, 1969, S. 66.

8.6. Valstsvērtību kultūras izveide

Kā 2012. gadā intervijā teica valsts prezidents Egils Levits: "Valsts pamatvērtības tomēr "jā-uzliek uz papīra"". ⁵ To var uzskatīt par tādu kā pamudinājumu skaidrāk apjēgt valsts pamatus un valstsvērtības, kas pastāv, bet nav tikušas reflektētas.

Vērtību pieredzes apgušana atjaunotajā Latvijā ļoti lielā mērā ir līdzinājusies nevarīgiem svešvalodas apguves mēģinājumiem, kad ir jāiemācas jauni vārdi un jāsaprot, kā to apzīmētais izpaužas praksē. Tajā pašā laikā nereti **nav skaidra priekšstata par realitāti, kas tiek apzīmēta ar vērtībuzlādētajiem jaunvārdiem**, piemēram, politkorektumu; vai pat ir neuzticība pret šādiem vēl nekad nebijušu vērtību iedibināšanas mēģinājumiem. Vērtību jautājums mūsdienā

Latvijā ir viens no pašiem aktuālākajiem jautājumiem publiskajā telpā, kaut gan vislielākās grūtības sagādā tik vienkāršs jautājums — kas ir vērtības?

Vērtības jēdziena liktenis tā vēsturiskajā attīstībā ir teorētiski sarežģīts un joprojām nestabils. Ludvigs Vitgenšteins ir teicis, ka jautājums par to, kas ir vērtība, izraisa stostīšanos.⁶

Refleksijas par vērtību pamats ir jautājums: "Kas ir labs?"⁷ Interese par to, kas ir labs, ietekmē vērtībpasauli, ko veido tās dzīves reālijas, kuras cilvēks uzskata par labumu. Ko pats tiecas uzturēt spēkā, ko vēlas iemācīt bērniem, ko grib redzēt apstiprināties apkārtējā pasaulē.

⁵ Egils Levits. Valsts pamatvērtības tomēr "jāuzliek uz papīra". Dienas rīta viesis E. Levits. Grām: E. Levits *Valstsgriba*, Latvijas vēstnesis, 2018, 595.–597. lpp.

⁶ Angl.: "The question of what is value leads one to stammering".

⁷ "Wert". Neues Lexikon der Christlichen Moral. Hrsg. von H. Rotter und G. Virt, Tyrolia-Verlag: Innsbruck-Wien, 1990, S. 857–860, S. 858.

Taču mūsu sabiedrībā nereti **viena un tā paša cilvēka uzskatos līdzās pastāv vērtību sajaukums, pat pretrunīgas vērtības**, jo tās nav tikušas pakļautas eksistenciālai atsijāšanai. Citādi sakot, vienas personas vērtībpasauli nereti veido ļoti dažādu vērtībmodeļu atlūzu sajaukums. Publiskajā telpā klejojošās vērtības pēc savas izcelsmes ir kādu stabilu ideoloģiju, pasauluzskatu un dzīves stilu integrālās sastāvdaļas, kas ir fragmentāri komunicētas un veido it kā vērtību tirgu, kurā uz letes ir atsevišķās vērtības, kaut arī bieži vien nav skaidrs, kādas izcelsmes ražojums tās ir.

Taču paliek nozīmīgs jautājums: *kā sabiedrība var būt kopība, nevis tikai atsevišķu cilvēku kopiena?*

Filosofo Edīte Šteina¹ parāda, kā sabiedrību veidojošās sociālās saiknes konstituējas no atsevišķo personu intencionalitāšu kopvijuma. E. Šteinas uzskatā cilvēku asociācija pārtop par kopību, ja intencionalitāte jeb cilvēka būtnes iekšējā vērstība uz āru ir vismaz empātiska, kas ir tik atbilstīgi cilvēka dabai.² Šādas pētnieciskās tendences parāda, ka sociālās realitātes pamats ir atklājams cilvēka iekšējā pasaulē. Tādējādi arī vērtību jautājuma risinājuma perspektīva nozīmētu to, ka orientāciju sociālajā realitātē un tās pārveidošanas uz labāku iespējas balstās cilvēka iekšējā vērtību pasaulē.

Labbūtības (well-being) vērtības. Sociālajās zinātnēs Latvijā ir pētītas labbūtības vērtības, par metodoloģisko pieeju izmantojot Amartija Sena pieeju par rīcībspēju (*capabilities*).³ To konkrētāk izvērš ASV filosofe Marta Nūsbauma, aprakstot labas dzīves morālo koncepciju filosofiski

antropoloģiskā skatījumā. Viņa darbā *Women and human development: the capabilities approach* (2000) aplūko desmit būtiskākās cilvēka funkcionālās spējas (*central human functional capabilities*)⁴:

1. dzīve/dzīvība — *life* (latviski te ir divi vārdi — dzīvības un dzīves), kas nozīmē dzīvības nodrošināšanu un dzīves norišu iespējamību;
2. veselību, ieskaitot iztiku, pajumti u. c. Maslova vajadzību piramīdā esošās primārās vajadzības;
3. ķermeniskā patstāvība un neaizskaramība (brīva kustība, aizsargātība pret vardarbību, iespējas gūt seksuālu apmierinājumu un izdarīt reproduktīvas izvēles);
4. sajūtas, iztēle un domas (spēja iztēloties, domāt, rast dzīves jēgu un pašizpausties, lietojot gūto izglītību);
5. jūtas (spēja just saikni ar citiem cilvēkiem un apkārtējo pasauli, neciešot no bailēm, nemiera, ļaunprātīgas izmantošanas vai nolieguma);
6. praktiskā prāta lietojums (spēja nonākt pie labā izpratnes un kritiski domāt par savas dzīves veidošanu);
7. piederība gan kā spēja iesaistīties dažāda veida sociālā saskarsmē, dzīvot kopā ar citiem cilvēkiem, jūtot viņiem līdzīgu un iedziļinoties viņu dzīves situācijās, gan sociālo attiecību pieejamība, kas nodrošina pašcieņu un novērš pazemojumu, sniedzot katram iespēju būt līdzvērtīgam ar citiem bez rasistiskas, uz dzimumu balstītas, reliģiskas, etniskas vai cita veida diskriminācijas;
8. cieņa pret visa cita veida dzīvo radību (*living beings*) un dabu kopumā;
9. spēle (spēja smieties, spēlēties, baudīt dažāda veida atpūtu);
10. spēja pārvaldīt un ietekmēt savu dzīves vidi: a) politiski — nodrošinot politisko līdzdalību;

¹ Maija Kūle. Edītes Šteinas mācība par empātiju kā kopības meklējumi. *Reliģiski-filozofiski raksti*, 23. sējums, 2021, LU: FSI, 64.-103. lpp.

² Angela Ales Bello. "Intersubjectivity and Social Life", referāts: Starptautiska konference "Vērotājs un sabiedrība. Sociālā dimensija Baltijas jūras reģiona valstu fenomenoloģiskajā domā", 2005. gada 29. septembris– 1. oktobris, Rīga, Latvijas Universitāte.

³ Ieva Raubiško. Kas ir "labbūtība", un kāpēc "labbūtība"? Ieskats labas dzīves izpratnē Latvijas laukos // *Akadēmiskā dzīve*, nr. 48, 2011–2012,

⁴ Atreferējums I. Raubiško. *Akadēmiskā dzīve*, nr. 48, 2011–2012, 27. lpp.

b) materiāli — nodrošinot vienlīdzīgas īpašuma tiesības un darba iespējas, kā arī aizsardzību pret nepamatotu īpašuma sagrābšanu, krāpniecību, zagšanu.

Svarīga ir demokrātijas izpratne, tās vērtības un realizācija¹. Šeit neizklāstīsim dažādās de-

¹ Ivars Ijabs. *Atgūtā demokrātija. Politiskā publicistika 2005-2015*. Rīga: Zinātne, 2012.

mokrātijas interpretācijas politiskajā filosofijā, bet uzsvēsim vienu: vardarbības apvaidīšanu. Demokrātija kā valsts (kopienų) pārvaldes un kopdzīvošanas forma, kas nodrošina varas maiņu bez vardarbīga konflikta. Vara ir visur, ja sekojam Mišela Fuko filosofijai, tas ir plaši atzīts 20. un 21. gadsimta Rietumu filosofijā. Tāpēc jautājums par varas realizāciju ir tikpat svarīgs kā jautājums par laimi, apmierinātību ar dzīvi, kolektīvo kopeksistenci.

8.7. Klasiskās, ilgtspējīgās vērtības. Skatījums pirms gadsimta uz latviskajām vērtībām

Latviešu filosofi, teologi, mākslas un literatūras kritiķi un daudzi citi inteliģences pārstāvji savās monogrāfijās, rakstu krājumos un publiskās lekcijās 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados veidoja kultūras vērtību sistēmu. Tā ir vērtā, lai mūsdienās pievērstu uzmanību tradicionālajam, vispārcilvēciskajam skatam uz to, kas ir nozīmīgs. Kā trāpīgi atzīmējusi bijusī Latvijas prezidente V. Viķe-Freiberga:

“Latviešiem ir gaŗa tautiskās eksistences vēsture, bet ļoti īss tautiskās apziņas posms”.²

Līdz ar to arī reflektēti skaidrs vērtību pozicionēšanas laiks nav garš — 19.– 21. gadsimts.

Kopš valsts dibināšanas 1918. gadā tiek aprakstītas sekojošas **vērtības**:

izglītība, darbs, cieņa, indivīda personība, patriotisms u. c. Tās tika uzskatītas par cilvēka cienīgas un labklājīgas sabiedrības pamatu.

Par latviskuma tēmām 1920. un 1930. gados raksta daudzi autori, tajā skaitā rakstniece Zenta Mauriņa un filsofs Pauls Jurevičs.

² Viķe-Freiberga V. *Pret straumi*. Montreal: Helios, 1993, 56. lpp.

Zentai Mauriņai tās ir esejā “Baltās drānas” aprakstītās latviskuma raksturīgākās īpašības, tajā skaitā, daiļuma izjūta, darbs, pievēršanās zemei, spīts u. c. Jurevičs skaidro latviskumu mazliet atšķirīgi, uzsverot to, ka latviskais cilvēks mainās modernisma laikmetā. Viņu abu minētajos aprakstos netiek minēta stipra ģimene; uzmanība tiek vairāk pievērsta tieši indivīda izaugsmei, viņa(-as) saprātīgumam un gribasspēkam. Rakstnieces un filsofa redzeslokā ir individualitāte un tās attiecības ar tautu kā kopumu. Šāds romantisma filosofiskajā nostādņē iesaistīts skatījums raksturīgs daudziem to laiku domātājiem un nedaudz tiek reflektēts arī šodien.³

Indivīds kā maza, taču pilnvērtīga monāde tiek parādīts attiecībās ar visaptverošo vērtību kopumu, ko izsaka tautas gars. Vēl cita tēma, kas parādās filsofu darbos ir: indivīds un sabiedrība, indivīda saplūšana ar pūli, masu cilvēka fenomēns. Sociālās vai vecuma grupas kā analīzes priekšmets uzmanības centrā nonāk mazāk. Raksturīgi, ka citām vecuma un sociālajām grupām — veciem cilvēkiem, maziem bērniem, invalīdiem — pirmskara filsofi pievērs mazāk uzmanības. Tieši jaunatne

³ Maija Kūle. *Jābūtības vārdi*. Rīga: FSI, 2016.

saistās ar nākotnes ideju, jo tā ir grupa, kas var radīt pārmaiņas, ja būs spējīga izprast kultūras draudošo traģismu.

Salīdzinot 1920.–1930. gadu analīzi ar šodienas Latviju, jāatzīmē, ka joprojām trūkst pētījumu par jauniešu dzīvesorientācijām un vērtībām. Tā grupa, kas darbojās LU FSI 2000. gados, pētot tādu vecuma grupu kā jaunatne¹, ir zaudējusi pētniecības pasūtījumus. Diemžēl starp IZM pasūtītajām izstrādēm ir maz mūsdienu jaunatnes vērtības raksturojošu grāmatu, kas būtu derīgas valsts visaptverošas aizsardzības izvērsumam, jauno zemessargu un jaunsargu orientācijai uz valstiskuma un eiropisko vērtību padziļinātu izpratni.

Tā, piemēram, pirms kara filosofam Teodoram Celmam ir publicēts izsmelošs pētījums “Tagadnes jaunatnes situācija” (1932. g.). Tas ir kritisks skatījums uz kultūras situāciju: jaunatnes vidū pazeminās morāles līmenis, tiek lietots alkohols, pat narkotikas, jaunatnes daļa zaudē centību mācībās, bet tiecas uz tukšu ārēju spožumu. Kopumā to var raksturot kā garīgu pagrimumu.

Filosofs Teodors Celms saka, ka jaunatne it kā dejo virs haosa, iestūrējot nožēlojamā seklumā. Garīgās dzīves apstākļi nav teicami, ir bijis karš, revolūcijas, vardarbība, valda nežēlīga izturēšanās pret līdzcilvēkiem, līdzjūtības trūkums un citas negatīvas īpašības.

Šīs nostādnes var salīdzināt ar mūsdienu pētījumiem LU FSI par jaunatni (piemēram, Ilzes Koroļevas autoru kolektīva pētījums). Tagad daudzkārt jauniešu identitāte tiek konstruēta ar globālās kultūras tēliem, kas saistīti ar starptautisko sabiedrību (Vieda Skultans, 14. lpp.). Taču līdzīgi pirmskara laikiem, jaunatne 21. gadsimtā vēl vairāk tiecas uz ārišķībām, ko stimulē patērētājsabiedrība.

Kas ir šādu publisku ārišķības tieksmju cēlonis? Filosofi cēloņsakarības meklē veidā, kas vairs nav raksturīgs mūsdienu sociālajiem analītiķiem.

LU profesors Celms 20. gadsimta trīsdesmitajos gados ietekmējas no vācu filosofa Maksa Šēlera uzskatiem par resublimāciju. Tā nozīmē, ka notiek pretošanās sublimācijas pārmērībām. Par sublimāciju uzskata tādu dzīvesveidu, kad cilvēka dabiskie spēki tiek likti kultūras mērķu kalpībā. Vairāk prāta, dabiskās dziņas vajag pakļaut garīgajiem mērķiem, nonākt pie askēzes — tāda, lūk, pēc Šēlera domām, esot bijusi Rietumu racionālistiskās kultūras virzība.

Bet pēc Pirmā pasaules kara, tā dabū pretsitienu: resublimāciju. **Dziņas vairs negrib kalpot kultūras garam, tās pašas vēlas valdīt pār cilvēka dzīvi. Sublimācija tiek pavērsta uz pretējo pusi: sākas dabisko dziņu uzvara.** 21. gadsimts attīstītajās valstīs kā piemērs patērēja sabiedrības baudu kultam.

Celms piekrist, ka dzīve tiek pārāk iekļauta normās, pieaug birokrātija, parādās tehnikas nospiedošais spēks, masu procesos tiek ierauti cilvēki, kas zaudē savas individuālās dzīves īpatnības, kļūstot tādi paši kā citi pūļa cilvēki. Tas nozīmē, ka “daba cilvēkā ir pilnīgi nostumta pie malas. Un rezultātā: dabas revolūcija pret kultūras vienpusību pārmērībām, t. i. taisni tas, ko Šēlers sauc par resublimāciju.”⁴

Tāpēc latviešu filosofs jaunatnes garīgās degradācijas cēloņus meklē ne tik daudz viņos pašos, ne arī sociāli politiskajā, ekonomiskajā vai izglītības situācijā, cik ļoti sliktos apstākļos. Kultūras forma rada šos apstākļus, un jaunatne tajos ir iemesta. Mazāk jaunatnei var palīdzēt gudras pamācības, vairāk, pēc Celma domām, pieaugušo dzīvais piemērs, kas balstīts uz labajām vērtībām. Taču īstas saskaņas starp paaudzēm neesot, atzīst Celms.

Filosofiskā nostādne šajā gadījumā ir cieši savīta ar **sociālo pedagogiju**, kurā nav paredzēta klaja didaktika, bet gan paaudžu līdzās dzīvošana, kopīga kultūras veidošana, lai pazustu bezizredžu nākotne.

¹ *Latvijas jaunatnes portrets. Integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski.* LU Akadēmiskais apgāds, 2009, LU FSI pētījums.

⁴ Celms P. Tagadnes jaunatnes situācija // Celms P. Tagadnes problēmas. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1934, 71. lpp.

Savdabīgi, ka par ģimenes audzinošo lomu Celms savā rakstā nerunā, viņa pozīcijā galvenie akcenti ir: individualitāte, vecuma grupa, sabiedrība. Latviešu profesors, būdams Rietumeiropas intelektuāļu aprindās populārā Osvalda Špenglera un viņa darba "Vakarzenes noriets" (publicēts vāciski 1918. g. "*Das Untergang des Abendlandes*"), latviski nav tulkots) iespaidā, atzīst, ka kultūras formām ir savs attīstības ritms un iekšēja loģika. Šēlera domas par resublimāciju kā garīgo pretestību noteiktai kultūras formai, kas rauj sev līdzīgu tautas un indivīdus, arī pieder šai noskaņai: vainīgi nav atsevišķi cilvēki, ne sabiedrības, ne arī ekonomika vai politika. Vainīgas ir **garīgās dzīves formas**, kurās dažādām tautām un cilvēkiem iznāk nokļūt. Kara situācija ir radījusi pārliecību, ka Rietumu kultūrā ir daudz traģisku nošu, kas šai civilizācijai var radīt beigu akordu. Tāpēc jautājums par kultūras vērtībām un noturīgām identitātēm tajā laikā allaž ir intelektuāļu redzeslokā.

Savdabīgi, ka pašlaik, Krievijas–Ukrainas kara sakarā, pētot Krievijas jaunatnes vērtību noskaņas, atkal tiek atgādināts par sublimāciju. Krievijas karavīru neģēlīgās izdarības Kijevas priekšpilsētā Bučā 2022. gada pavasarī ir kļuvušas par simbolu sublimācijai, kad valda nevis karavīram mācīta karošanas morāle (jo jācīnās ar kara pretinieku, nevis civilajiem), bet nogalināšanas instinkti pret civiliedzīvotājiem, viņu spīdzināšana, izvarošana, visdažādākā veida pazemošana.

Grūti tomēr piekrist T. Celmam, ka tikai garīgās dzīves formas rada tīksmi par vardarbību un pati persona nebūtu vainojama. Mūsdienu modernitātes laika ētika prasa personas atbildību par rīcību, arī nežēlīga kara apstākļos. To pašlaik pieredzam, ka ir sākti tiesas procesi Ukrainā pret konkrētiem Krievijas karavīriem, kas nodarbojušies ar civiliedzīvotāju slepkavošanu.

Līdzīgi darbojas arī Krievijas varas pārstāvji, sākot rosināt tiesas procesus pret vienības "Azov" karavīriem, nodēvējot viņus par teroristisku organizāciju, nevis Ukrainas karaspēka sastāvdaļu. Kā redzams, jautājums par kara morāli pāraug politizētos procesos.

Latviešu filosofu nostādnēs, meklējot pozitīvās vērtības, iezīmējas vairākas raksturīgas pozīcijas:

- orientācija uz organisko pretstatā mehāniskajam;
- orientācija uz individuālo;
- orientācija uz dabu un dabisko;
- modernā cilvēka vērtību kritika.

Vērtību meklējumi tiek saistīti ar šīm pozīcijām. Filozofs Pauls Jurevičs ir pārliecināts, ka organiskais ir garīgās pasaules izpausmes vieta. Romantisma filosofijas garā viņš raksta, ka katram ir jāveido organiskais veselums ar tautu. Raksturīgi, ka filosofa uzmanības centrā nav ģimenes tēma. Tiek turpināta tā pati līnija: cilvēks–tauta. Kultūras norises ir jāskaidro saistībā ar organistisko sabiedrības filosofiju. Tās pirmsākumus Latvijā veidoja vācu domātājs Herders, kurš ikvienu tautu uzlūkoja par pilnvērtīgu radošās aktivitātes veidojumu un priedējās par to kā par vienu no dabas bagātības izpausmēm. Bet tas, kā saka Jurevičs, nav elementārs naturālisms. Organiskā pieeja nozīmē cieņu pret visu dzīvo un tā attīstības iespējām. Viņa skatījumā var pamanīt Rietumu 19./20. gadsimta mijas noskaņas, kas iezīmējās kā procesa filosofijas cīņa ar pozitīvismu un naturālismu, dzīves filosofijas konceptuālās nostādnēs. Dzīvais, radošais un brīvais ir individualitāti raksturojošais spēks. Taču, kā raksta Jurevičs: "Modernais cilvēks nemīl dzīvi".¹ Cilvēks ir kļuvis izolēts, ierāvis savā čaulā. No vienas puses,

nenoliedzami ir pieaugusi labklājība, bet, no otras puses, cilvēks sevi neatzīst par laimīgu.²

Pēc Jureviča domām, laimes trūkums saistās ar to, ka lietām, notikumiem ir pazudis to individuālais gars, viss ir noslīcis masu procesos. Viņaprāt, kas nav individualizēts, tas nav mīļš. Kā redzams,

¹ Turpat, 97. lpp.

² Šī izjūta, ka labklājības pieaugums nesniedz laimes pieaugumu, ir konstatēta arī latviešu sociologu pētījumos 20. gadsimtā.

individualizācijas procesiem latviešu filosofi piešķir ļoti svarīgu vietu, līdz pat iespējai būt par vērtību pamatu.

Ja salīdzina vērtību ziņā Latviju un Igauniju, tad var Lauristinas grāmatā lasīt: "Atsevišķās detaļās saskatāmas atšķirības starp Latviju un Igauniju, bet kopīgās līnijās tendences ir ļoti līdzīgas." Un interesanti, ka lietuviešu vērtības ir iekšēji konfliktējošas, bet latviešu un igauņu vērtības uzreiz pēc neatkarības atgūšanas virzījās **pragmatisma, hedonisma un individuālisma** virzienā. Lietuvā,

no vienas puses, it kā parādās kas līdzīgs, bet, no otras puses, izteiktāka ir reliģisko, garīgo vērtību akcentēšana, kas izraisa iekšējus konfliktus. Tā nav pat pati reliģija, drīzāk reliģija kā kultūras sastāvdaļa. Samērā izteikts garīgums un samērā ekstremāls materiālisms: "Mēs ar jums (igauņi un latvieši) esam vairāk pragmatiski."¹

¹ Lauristina M. Igaunijas vesternizācijas biogrāfija // Intervija. *Diena*, 1998, 16. janvāris, 8.–9. lpp.

20. gadsimta pirmās puses analīze par vērtībām — pārsteidzoša līdzība ar 2020.–2022. gadu

Jurevičs daudz vairāk nodarbojas ar modernā cilvēka vērtību kritiku nekā viņa kolēģi. Tās kultūras formas, kas saskatāmas mūsdienu Eiropas sabiedrībā, slēptā un atklātā veidā grauj cilvēka garīgumu.² Šim laikmetam, raksta filosofs, vairs nepietiek ar bijušo morāles līmeni, būtu vajadzīgs augstāks, taču, kā to rast? Atbilde netiek atrasta, jo, ja tā nav kristietība, tad kas tad?

Būdam modernisma kritiķis, Jurevičs negatīvajās kultūras tendencēs vairo **industrializāciju un urbanizāciju**. Tas vairs nav mūsdienīgs viedoklis, ko varētu paust 2020. gados, taču 20. gadsimta pirmajā pusē šī tēze valdīja plašās Eiropas aprindās.

Viņš nav tik romantiski noskaņots latviešu pagātnes un zemniecības aizstāvis³ kā daži viņa

kolēģi, taču ar urbanizāciju saistīto pamatvērtību zudumu viņš ierauga spilgti un kaismīgi apraksta savos darbos.

"Tā lielpilsēta paradoksālā kārtā, tieši lielā ļaužu sablīvējuma dēļ, kļūst par cilvēku atsvešinātāju, par tautas iekšējā saauguma iznīcinātāju un tā par lielu tās vājinātāju.⁴ Modernā cilvēka pirmā un līdz ar to fundamentālā iezīme būs tā, ka tas ir izolētais cilvēks, bez iekšējā saauguma ar citiem cilvēkiem: nedz viņam daļa gar tiem, nedz tiem gar viņu."⁵

Zināms, ka latviešu filosofi ietekmējās no Rietumu intelektuālajā vidē risinātajām tēmām līdz pat šim laikam, 21. gadsimtam.

Vācu sociologs Zimmels bija viens autoriem, kuru darbus labprāt lasīja LU profesori. Zimmela

² Vērtīgs, ideoloģiski analizējošs darbs par Igauniju ir Lauristin M. Context to Transition. In: *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Tradition*. Tartu: Tartu University Press, 1997. Latvijā tāda nav.

³ Zemniecība kā idealizētas dzīves forma un ideoloģija aplūkota Dagmāras Beitneres grāmatā "Mēs, Zemnieku tauta? Pašreference latviešu kultūras paradigmā". Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 2012. Tas ir vienīgais darbs valstī ar kvalitatīvās socioloģijas

metožu un literatūras analīzes klātbūtni, kas latviski tik asi aplūko šo ideoloģisko nostādni — mēs kā zemnieku tauta. Neskatoties uz jautājuma zīmi virsrakstā, grāmata saņēma kritiku par it kā patriarhālā laikmeta idealizāciju, kas nebija atbilstoša kritika.

⁴ Skat.: Rubene Māra. Abient Urbanism. *Analecta Husserliana*, vol. 124, Springer, 2022.

⁵ Jurevičs P. Variācijas par moderno cilvēku. Daugava, 1956, 87. lpp.

trāpīgie darbi¹ par pilsētas socioloģiju, masu procesiem, naudas fenomenu un citi aizrāva latviešu domātājus, taču ja Zimmelam vairāk ir pārmaiņu analīze, tad Jurevičam — nožēla par pārmaiņām.

Jurevičs skaidri definē Rietumu kultūras pamatvērtības, saskatot tās nevis empīriski realizējamā veidā, bet gan kā ideālus. Viņš raksta: "Rietumu cilvēkiem ir izkristalizējušies ideāli: cilvēkmīlestība, līdzcietība, ticība cilvēka vērtībai un indivīda personībai."² Apbrīnojami trāpīgi viņš ir uzrādījis tās vērtības, kuras Eiropas Savienība pusgadsimtu pēc Jureviča rakstītā ir likusi savas daudzveidīgās kultūras pamatā: *cilvēka vērtību un cieņu*.³ Mūsdienās šīs vērtības saistās ar cilvēktiesību filosofiju un ētiku.

Jurevičs ir izstrādājis mācību par cieņas daudzveidīgiem aspektiem, pievēršot uzmanību arī tādām neparastam raksturojumam kā **brīvības cieņa**. Viņš pauž neapstrīdamu tēzi, ka cilvēka cieņas atzīšanu veicina izglītība. Taču nepietiek ar dabaszinātņu apgušanu vai inženiertehniskajām mācībām. Te vajag "dvēseles glītošanu".⁴ Tas nozīmē personības stājas, morāles veidošanu, skaidru pašapziņu un atbildību. Iekšējā brīvība Jureviča filosofiskajās nostādnēs tiek saistīta ar pilsonisko un nacionālo brīvību.

Lai arī būdams saistīts ar dzīves filosofiju un ietekmējies no franču filosofa Anrī Bergsona, Jurevičs nedod attaisnojumu dabiskajiem resublimācijas spēkiem. Dabiskais ir nepieciešams, tas veido cilvēka dzīves lielāko daļu, taču tas nedrīkst valdīt par garīgo pusi. Taču modernais cilvēks, raksta

Jurevičs: "... ir kļuvis savu iekāru un kaislību vergs."⁵ Viņš piemin neapvaldītās seksuālās tieksmes kā ģimenes graužošu faktoru.

"Tumšās dziņas..., anarhistisku kaislību un iekāru radīti dzīves postījumi ... Erotisko tieksmju izpausmes, kas izjauc ģimenes dzīvi."⁶

Taču vairāk Jureviču interesē individualitātes dzīve un ar to saistītās vērtības nekā ģimeniskās attiecības.

Jureviča idejiskās nostādnēs nācījas aplūkojumā aprakstījis Raivis Zeltīts.⁷ LU FSI ir sagatavota grāmata par Jureviča ideju analīzi, iekļaujot viņa darbu "Nacionālās dzīves problēmas" (1936), kur parādās ideoloģijas būvniecības taktika 1930. gados.

Luterāņu teologs Kārlis Kundziņš par vērtībām mūžības statusā, līdzīgi kā filosofi, analizē sabiedrības un indivīda problēmas: kas notiks ar Rietumeiropu, kādas ir pozitīvās vērtības un kāpēc to trūkst, kāda sociālā palīdzība jāsniedz trūkcietējiem un bāreņiem un tamlīdzīgi. Viņš atzīst:

"Mēs dzīvojam laikmetā, kad, samērā ar iepriekšējām paaudzēm, ģimene kā kopdzīves forma stipri satricināta."⁸

Liela daļa mūsdienu Latvijas politiķu un literārās intelligences ir modernizācijas pārstāvji, kas iestājas pret jēdzienu "mūžīga", "absolūts", ar universālo saprotot globālo. Taču, piemēram, filosofe Elga Freiberga (pāragri aizgājusi mūžībā) rakstīja: "Praktiskie ideāli ir dzīves robežas, kurās mēs esam spiesti būt. Mūžīgo vērtību klātbūtne pasaulē ir savveida bezgalīgs horizonts, uz kuru tiekties,

¹ Georgs Zimmels ir lielisks avots mūsdienu ideoloģisko nostādņu veidošanai, jo ir viens no pirmajiem izpratis modernisma laikmeta iemiesošanos sociālajā, urbānajā telpā, naudas attiecībās, arhitektūrā, vidē, zīmēs utt.

² Jurevičs P. Variācijas par moderno cilvēku. 130. lpp.

³ Par cieņu tuvāk Ivara Ijaba publikācijās, E. Levita "Valstsgriba", M. Kūles darbos par cilvēktiesībām.

⁴ K. Karuļa "Etimoloģijas vārdnīca" apraksta vārda "glītots" izcelsmi. Ir bijis priekšlikums, apzīmējumu "skolotājs" (ko lieto mūsdienās) izteikt kā "glītotājs", saistot ar estētisko — glītuma aspektu.

⁵ Jurevičs P. Variācijas par moderno cilvēku. 61. lpp.

⁶ Jurevičs P. 60. lpp.

⁷ Zeltīts, Raivis. *Dr. Pauls Jurevičs un latviešu tautas mīcija*, Rīga: 2019. Grāmata vērtīga ar nacionālisma argumentu un ideoloģijas analīzi. Filosofisko atziņu tur maz.

⁸ Kundziņš K. Sarežģījumi un katastrofas jaunatnes dzīvē// Kundziņš K. *Ap lielo dzīves mīklu*. Auseklis, 1955, 59. lpp.

nevis lamatas, kurās cilvēks tiek sagūstīts. Mūžīgās vērtības atklājas pastarpināti, caur cilvēka ikdienas izpausmes aktiem, un šis pastarpinājums drīzāk ir saprotams, nevis iedomājams.”¹ Mūžīgās vērtības sāk apdomāt tad, kad nonāk robežsituācijās (K. Jaspersa termins).

Būdams mācītājs, Kārlis Kundziņš nepauz tik lielā mērā uz individu vērstu ideju/vērtību nostādni kā LU filosofijas profesori 1930. gados. Par vienu no galvenajām vērtībām viņa darbos tiek uzskatīta monogāmā ģimene kā mūžīga vērtība. “Vienlaulībai un stiprām ģimenes un mājas dzīves saistībām izcila loma piekrīt cilvēces kultūras attīstībā,” raksta teologs Kārlis Kundziņš.² Ģimenes traktējumā viņš pirmām kārtām saskata **orientāciju uz dabu**. Dabiskās tieksmes nav ne seksuālās dziņas, ne arī resublimācijas centieni. Tās ir ļoti vienkāršas un fundamentālas — **dzīvot un dzīvību turpināt**. LU mācībspēki vairums balstījās uz klasiskajām vērtībām. Modernizācija Latvijā vēl bija iedīgli. Viena no augstākajām vērtībām tolaik bija dzīvība. Vēl nepastāvēja ANO Universālā cilvēktiesību doktrīna (radīta 1948. g.), bet filosofi, teologi, rakstnieki bez visa tiesiskā ietvara aizstāvēja dzīvības un tikumu vērtību.

Cilvēkam pastāv dzīvības instinkts un ticība dzīvības procesa vērtībai un jēgai. Dzīvības pašiznīcināšanās ir slimīga tieksme. Kundziņš nepievēršas tik dziļiem secinājumiem, ka to būtu radījušas dzīves formu pārvērtības, civilizācijas bojā eja. Viņš uzskata, ka pārvērtībām ir pakļautas visdažādākās kultūras sfēras, zinātne, māksla, izglītība, politika, saimnieciskā dzīve. Taču pastāv **viena sadzīves forma, kas savā dziļākajā būtībā ir mūžīga**, jo tā balstās dabas atjaunošanās procesā — **ģimene**. Viņš atzīst, ka zemkopju tautām vēlēšanās darba rezultātus atstāt saviem pēcnācējiem, kļūva par varenu dzinuli neatlaidīgam darbam un stiprināja ģimeni. Augstākā kultūras vērtība — monogāmijā

dibināta mājas un ģimenes dzīve, saistībā ar darba uzņēmību, visos laikos ir tautu dzīves stūrakmens un kultūras uzplaukuma priekšnoteikums.

Ģimenes izpratne mūsdienās ir viena no Latvijā strīdīgām tēmām, kas ataino pavērsienu vai nu uz ES valdošo modernitāti, paplašinot ģimenes formas, vai noturīgu skatījumu uz ģimeni, kāda tā ir LR Satversmē.

Ja Celms, Jurevičs, Mauriņa un citi allaž kā kultūras virsotnes iezīmēja augstākos mākslas, zinātnes sasniegumus, tad Kundziņš aizrāda, ka tie ir tikai “kultūras koka ziedi”. Bet **kultūras sakne slēpjas trijotnē: tēvs–māte–bērns**. Ja kara šausmas sagrauj visu, iznīcina civilizācijas sasniegumus, it kā pāri nepaliek nekas. Tomēr tā nedrīkst domāt, jo pāri paliek cerība: jaunas dzīves sākums — ģimene. Salīdzinot ar filosofu teikto, ka jaunas dzīves sākums ir jaunatne.

Kundziņa izpratnē redzam citu tēmu — jaunatne pati par sevi vai arī paaudžu sadarbībā nespēj atnest nākotni. To dzīves vienkāršībā nes cita struktūra — ģimene, kurā turpinās dzīvība. Kundziņš apraksta jaunatnes psiholoģisko stāvokli, kurā parāda, ka pat pilnīgas un attīstītas individualitātes sasniegšana vēl nav nekas, ja trūkst stabilitātes starp “es” un “tu”, starp personu un personu, starp dzimumu un dzimumu. Liberālisma notis, kas saskatāmas Celma un Jureviča uzskatos, te aizēno mācība par saskarsmi un saprašanos kā personības kodolu. Taču mācība par organisko vienību tiek turpināta. Kundziņš raksta: “Ilgotā dzīves pilnības un harmonijas izjūta un līdz ar to iekšējā stabilitāte negrib iestāties, kamēr indivīds ar savu “es” nav ciešāk iekļāvies organiskās dzīves pamatvienībā, kur lielākie dzīves pretstati gūst izlīdzinājumu bipolārā, sintētiskā vienībā.”³ Par tikumiskās dzīves pamatu Kundziņš uzskata ģimenes vidi. Kas bērnībā to nav sajutis, tas izaug par cilvēku, kas aiziet neceļos. Ģimenes aizsardzībā augot, cilvēkbērns rod drošību un pašvērtību visai dzīvei. Kundziņš daudz mazāk nekā filosofi tic teorētiski izstrādātajām priekšrakstu sistēmām vai izglītībai vēlākajā

¹ Freiberga E. Metafora un vientulība: cilvēks saprašanas laukā // *Mūžīgais un laicīgais*. / Atb. red. M. Kūle. Lielvārde: Lielvārds, 1995, 104. lpp.

² Turpat, 77. lpp.

³ Kundziņš K. *Ap lielo dzīves miklu*. Auseklis, 1955, 79. lpp.

dzīves posmā. Ģimene ir vieta, kurā, Gētes vārdiem runājot, realizējas **trīs lielās godbijības**:

- pret to, kas par mums lielāks,
- pret to, kas mums līdzīgs,
- pret to, kas nespēcīgāks un mazāks.

Vērtību veidošanās jāsaieta ar *izjūtu kopšanu* — tas ir būtisks pavērsiens teologa skaidrojumā, kā nostiprināt pozitīvās vērtības. Pēc Kundziņa domām, normāli nostādītā mājas un ģimenes dzīvē, vislabāk lauku sētā (tam laikam raksturīgs patriarhālisms), bet arī pilsētā, kur vēl saglabāties pašu pavards, bērns nemanot pieskaņojas valdošajam dzīves ritmam un nemanot ieaug darbā. Kundziņš uzsver, ka process ir *nemanāms* un atzīst, ka **ētiskās normas nav teorētiski iemācāmas.**

Refleksija ir tikai sekundāra un pamatojas uz to, kas jau ieaudzināts. Bērns ieaug ētiski normētā dzīvē, ja tādu pamana savā apkārtnē. Tieši vide, garīgā atmosfēra, saskare ar ētisko vidi pat visdažādākajos sīkumos, veido cilvēka iekšējo morālo balsi. Tēze, kurai var piekrist, neraugoties uz audzināšanas teoriju modernizāciju šodienā, kas lielu akcentu liek uz pašattīstību un neierobežošanu.

Latvijā 2005. gadā tika izdarītas izmaiņas Satversmē, kas noteica, ka laulība ir savienība starp vīrieti un sievieti. Jau pirms 2005. gada vairāku Latvijas politisko partiju programmās nozīmīga vieta tika ierādīta konservatīvajām vērtībām. "Tautas partija", apvienība "Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK un "Pirmā partija" — visas izmantoja konservatīvisma principus savā programmā, tomēr katrai no tām konservatīvisma "spilgtums" bija atšķirīgs. Apvienība "Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK partijas statūtos tika definēta kā "nacionāli konservatīva politiska organizācija". "Tautas partijas" programmā 2005. gadā tās autori ierakstījuši šādi: "Tautas partija ir labēja, konservatīva partija." 2002. gadā tika dibināta "Pirmā partija", kas par savu ideoloģisko pamatu pasludināja kristīgās vērtības. Savā programmā "Pirmā partija" tika nosaukta kā "centriskā, konservatīva partija". Ieskaits populāru politisko partiju programmās līdz 2005. gadam, ir svarīgs ar to, ka tas atgādina par sabiedrības daļas pieprasījumu pēc konservatīvas politikas, citādi programmās

minētie jautājumi neparādītos. "Nacionālās apvienības" (NA) un "Jaunās konservatīvās partijas" (JKP) izveide bagātināja politisko diskusiju par konservatīvisma vērtībām politikā. Ja JKP sevi pieteica, ka antikorupecijas un tiesiskuma partiju, tad NA ir vairāk uzmanības veltījusi valodas, migrācijas un ģimenes jautājumiem.

Konservatīvie atgādina to, kas lielai sabiedrības daļai un, iespējams, arī politiķu uzmanībai ir pagājis secen, proti, Satversmes 116. pantu:

"Personas tiesības, kas noteiktas Satversmes deviņdesmit sestajā, deviņdesmit septītajā, deviņdesmit astotajā, simtajā, simt otrajā, simt trešajā, simt sestajā un simt astotajā pantā, var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Uz šajā pantā minēto nosacījumu pamata var ierobežot arī reliģiskās pārliecības paušanu."

Atbilstoši minētajam, Latvijā var tikt ierobežota vārda brīvība, ja tā apdraud tikumību. Vai šī norma ir ievērojama? Daļa konservatīvo noteikti atbildēs noliedzīgi, jo sevišķi kristīgi konservatīvie, kuriem tikumības jēdziens nav abstrakcija vai pagātnes relikts. Vienlaikus ir jāatzīmē, ka jēdziena "tikumība" nozīme dažādās sabiedrības grupās tiek skatīta atšķirīgi.

2015. gada pavasarī Saeimas deputāte J. Stepaņenko rosināja veikt grozījumus Izglītības likumā, kas paredzētu aizliegumu skolās izmantot mācību materiālus, kuri var negatīvi ietekmēt skolēna ētisko, estētisko un tikumisko attīstību.¹ Šāds rosinājums tika pamatots ar kāda vecāka sūdzību par vērtīborientācijas trūkumu mācību procesā pēc tam, kad Rīgas Juglas vidusskolā bioloģijas stundā kāda vidusskolas klase tika iepazīstināta

¹ Skolotāju skatījums uz izglītības likuma grozījumiem par tikumības mācīšanas ieviešanu skolās, LU, 2016, https://www.antropologija.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/antropologija/Petijums_Tikumiba.pdf

ar organizācijas “Papardes Zieds” veidoto bukletu, kurā, aprakstot romantisku un seksuālu attiecību veidošanos, tiek norādīts, ka romantisku un seksuālu pievilcību cilvēks var izjust gan pret pretējā, gan sava dzimuma personu.¹ Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisija atbalstīja Izglītības likuma grozījumus. Likumprojekts tika apstiprināts un pieņemts 2015. gada 18. jūnijā, ieviešot Izglītības likumā 10.1 pantu: “Izglītība un tikumība: (1) Izglītības sistēma nodrošina

¹ Turpat.

izglītojamā tikumisko audzināšanu, kas atbilst Latvijas Republikas Satversmē ietvertajām un aizsargātajām vērtībām, īpaši tādām kā laulība un ģimene. (2) Izglītības iestāde, izņemot augstskolas, aizsargā izglītojamo no tādas informācijas un metodēm izglītības un audzināšanas procesā, kas neatbilst šā likuma mērķi ietvertajai izglītojamā tikumiskās attīstības nodrošināšanai.” Tikumības jēdziens daļai sabiedrības ir kļuvis par izsmiešanas uz zobgalības vārdu, runājot par to kā par novecojušu un neaktuālu fenomenu. Un tomēr tas ir nostiprināts Satversmes tekstā.

Satversmes tiesas spriedums par paternitātes pabalstu

Pamatīga viedokļu pretstāve notika pēc Satversmes Tiesas 2020. gada 12. novembra sprieduma (lieta Nr. 2019-33-01) par paternitātes pabalsta piešķiršanu mātes partnerei-sievietei. ST tiesnesis Aldis Laviņš nepiekrīta spriedumam un publicēja atsevišķās domas par to. Laviņš cita starpā norādīja uz būtisku sprieduma problēmu, proti, jaunais Satversmes Tiesas ģimenes paplašinātais traktējums ir pretrunā Latvijas Republikas Civillikumam. Tiesnesis rakstīja:

“Atbilstoši Civillikuma Ģimenes tiesību daļas 214. panta jēgai par ģimeni ir atzīstami tikai laulātie un viņu bērni, kamēr tie dzīvo vienā saimniecībā ar vecākiem. Tātad normatīvais akts, kura uzdevums ir citstarp definēt ģimenes jēdzienu, precīzi noteic, ka ģimene ir balstīta uz laulību.”²

Zīmīgs ir arī Alda Laviņa atsevišķo domu noslēgums:

“Neapšaubāmi, reālajai dzīvei mainoties un sabiedrībai attīstoties, attiecīgi mainās

arī vērtību izpratne. Tomēr par to, kāds ir atbilstošākais ģimenes tiesisko attiecību noregulējums mūsdienu Latvijā, balstoties uz sabiedrībā vispārpieņemtajām morāles normām un ētikas vērtībām, kā arī vispārējiem tiesību principiem un citām Satversmes normām, ir tiesīgs lemt vienīgi pats Latvijas suverēns — nepastarpināti vai ar demokrātiskās vēlēšanās ievēlētu valsts orgānu — parlamenta — starpniecību.”³

Ar to tiesnesis akcentēja būtisku tiesisku un politisku problēmu — **Satversmes Tiesa ar minēto spriedumu izgāja ārpus savas atbildības jomas, iekāpjot likumdevēja laukā.** Šādam traktējumam nepiekrīt liberāli noskaņoti tiesību eksperti un politiķi. ASV prakse rāda, ka politiķi, pirms lemj par atbalstu vienai vai otrai tiesneša kandidatūrai, vispirms pārliecinās par viņa(s) politiskajiem un ideoloģiskajiem uzskatiem, rēķinoties, ka tie var ietekmēt tiesneša lēmumus par tādiem jautājumiem kā aborti, eitanāzija, homoseksuālu pāru laulāšana u.tml. Jājautā, kāda turpmāk būs Latvijas realitāte attiecībā uz Satversmes Tiesas locekļu ievēlēšanu?

Daudzi konservatīvi domājošie bija negatīvi pārsteigti par tieslietu ministra J. Bordāna (“Konservatīvie”) lēmumu politiski nepretoties

² Satversmes tiesas tiesneša Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. 2019-33-01 “Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam”, Laidiens: 12.01.2021., Nr. 7; Oficiālās publikācijas Nr.: 2021/7.9, <https://www.vestnesis.lv/op/2021/7.9>

³ Turpat.

Satversmes Tiesas spriedumam, no kā it kā izriet Saeimas pienākums iedibināt viendzimuma pāru reģistrācijas institūtu ar Civilās savienības likuma (CSL) virzīšanu Saeimā. Liberāļi to sauc par “cilvēktiesību uzvaru” Latvijā, taču konservatīvie norāda, ka tas ignorē bērna tiesības izaugt ar abiem vecākiem — tēvu un māti. CSL ievieš jaunu, laulībai paralēlu pāru reģistrācijas institūtu.

Iebildumi ir nevis pret to, ka kopā dzīvojošie nelaulātie varētu atvieglotā režīmā kārtot savas mantiskās attiecības, bet tāpēc, ka tas sareģistrē cilvēkus kopā kā pāri — pa divi, kas simboliski veido alternatīvu laulībai un ar to saistītai dabiskajai ģimenei. Kad likuma virzītājiem jautā, kāpēc reģistrācija iespējama tikai divatā (nevis trijatā, četratā un tamlīdzīgi), nekāda skaidra atbilde netiek sniegta. Satversmes Tiesa un LGBT organizācijas prasību ieviest viendzimuma pāru reģistrāciju cita starpā pamato ar argumentu, ka šādas savienības pastāv sociālajā realitātē. Konservatīvie norāda — kā juridisks arguments šis apgalvojums nav derīgs — kas notiktu, ja to pēc analogijas attiecinātu uz citām tiesību jomām?

Demogrāfija ir viena no visproblemātiskākajām jomām mūsdienu Latvijā. Statistikas dati rāda, ka laulātiem vecākiem Latvijā ir salīdzinoši vairāk bērnu nekā nelaulātiem pāriem. Konservatīvie atgādina, ka demogrāfijas uzlabošana ir definēta kā viena no valsts prioritātēm, no tā vajadzētu izrietēt, ka valstij vajadzētu spēcīnāt laulības institūtu, nevis to atšķaidīt ar Civilās savienības likumu.

Latvijas kristīgo baznīcu vadītāji ar kopīgu aicinājumu saistībā ar Civilās savienības likumprojektu atgādināja, ka ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija nosaka, ka ģimene ir dabiska sabiedrības pamatšūniņa, un tai ir tiesības uz sabiedrības un valsts aizsardzību. Minētos argumentus izmanto arī citi konservatīvie aktivisti, kuru redzamība publiskajā telpā strauji pieauga uzreiz pēc Satversmes Tiesas sprieduma. Šādu pacēlumu ar nelielu pārspilējumu varētu nosaukt par *konservatīvo atmodu Latvijā*, kurā cita starpā sabiedrība uzzināja par tādām organizācijām kā asociācija “Ģimene”, “Latvijas Vīru biedrība”, portāls “Telos”, domnīca “Konservatīvisma studiju centrs” un grāmatu izdevniecība “Kodoka”.

9. Vērtību pētījumi Latvijā
akadēmiskajā vidē

Vērtību pētījumi Latvijā pēdējās desmitgadēs ir uzplaukuši, būdami gan pasūtījuma darbi, gan kā sekošana aktualitātēm, saistot tos ar modernitātes procesu interpretācijām, ar pārmaiņām izglītībā, nacionālās identitātes sapratni.

Jēdziens “vērtība” sāk kļūt par tik plaši izmantotu, ka zaudē satura noteiktību.

Pievienot jēdzienu “vērtības” kļūst par modes lietu, jo viss jau var būt vērtības — piemēram, mežu apsaimniekošanas vērtība tautsaimniecībā, PVN nodokļa pazemināšana kā vērtība utt. Šādi izteikumi nav aplami, bet rāda “vērtības” pārnese no cilvēkattiecībām uz lietām un procesiem.

Filosofijā ir zināms (S. Langeres mācība), ka jēdzieni zaudē savu enerģētiku, nolietojas kā veca manta un izsīkst, kad tos izmanto par daudz, visur bez mitas kā esošā mīta sastāvdaļu. Ir vēlme visu ko izteikt kā vērtību — šis kino ir slikts, tam nav vērtības; šis audums ir slikts, jo tas sviedrē; šim bruņojumam nav vērtības, jo tas bija pārāk lēts un vecmodīgs utt.

Jēdzienam “vērtības” (*values, cennosti, Wert*) pašlaik draud tāda nolietošana, izšķīšana.

Atšķirībā no 19. gadsimta beigām, kad to filosofiskajā diskursā ienesa kā “svaigu” apjēgumu par dzīves spriegumu (F. Nīče, neokantisms, M. Vēbers u. c.), 20. gadsimta 20.–30. gados Heidegers to uzskatīja par jau nolietotu jēdzienu (“neviens neiet nāvē tikai vērtības dēļ”¹). Tomēr daži 1930.–1970. gadu eksistences filosofi (Makss Šēlers) un eksistenciālisti (Albērs Kamī) saglabāja “vērtības” kā mācības par cilvēku, sabiedrību un pasauli sastāvdaļu. Kad jēdzienu “vērtība” pārņēma sociālās zinātnes, ekonomika u. c., tas vēl vairāk kļuva izpludināts kontekstos un determinēts ar novērtējumu. Citiem vārdiem sakot, runas par vērtībām ideoloģizējās, jo pašas vērtības tiek vērtētas, saruna par tām uzreiz ieiet novērtējuma, noteiktu sistēmu zīmē. Tāpēc

būtu ieteicams, pirms analizēt kādus vērtību pētījumus, noskaidrot, kādās novērtējuma pozīcijās tas ir ievirzīts, kādu filosofisku/ideoloģisku platformu tas pārstāv.

¹ Martins Heidegers. *Malkasceļi*. Tulkojis Rihards Kulis. Rīga: Intelekts, 1998, 75. lpp.

Kopš 2000. gadiem ir visnotaļ daudz vērtību pētījumu, kas veikti privātajās socioloģiskajās firmās, LU Filozofijas un socioloģijas institūtā, LU SZF, pēc ārvalstu pasūtījumiem kā *World Values Survey*, sākot kopš 1996. gada, kad piedalās Latvija, un ikgadējie *Eurobarometer*. Novērojams, ka vērtību socioloģija automātiski tiek balstīta neoliberālisma teorijās, konservatīvās vērtības sarindojot kā atpalikušākas un uzteicot modernismā sakņotos dzīves veidus.

Var novērot, ka bieži nav vērtību neitralitātes pašos pētījumos, valda, piemēram, neoliberālisms pēc *World Values Survey* parauga. Jau *a priori*, atverot kādu darbu, ir jūtams, kādā iepriekš dotā vērtību karkasā tas ir uzrakstīts jeb kādas vērtību sistēmas (ar pozitīvo gaisotni) tajā valda. Ja demokrātija paredz, ka viedokļu un pasaules ainu daudzveidībā vajadzētu būt dialogam (nevis tikai diskusijai¹), tad bieži vērojamas pretējas situācijas, kad, piemēram, sekulārajā pasaulē nēlaiž pie vārda kristiešus vai militarizētajā pasaulē — pacifistus.² Eiropas pētījums par vērtībām ir ļoti apjomīgs, tam seko Eiropas Komisija, vadošie politiķi, un tas ietekmē ES valstu attīstības vērtējumus.³

Ingleharta-Velcela karte,⁴ kas parāda dažādu valstu piederību noteiktām vērtību kopām. Aptaujās tiek ņemta vērā gan reliģiskā piederība, gan politiskie režīmi pagātnē, gan sabiedrības vērtīborientācijas tagadnē. Pastāv arī "vērtību audits" pēc *Cultural Transformation Tools (CTT)* metodoloģijas.

Latvija kartē nonākusi racionāli sekulāro un izdzīvošanas vērtību pusē. Protams, ka salīdzinoši pie mums izdzīvošanas vērtības nav dominējošas, kaut gan 60 % Latvijas tautas ienākumu līmenis skaitās nepietiekams. Igaunija salīdzinoši ir pārvirzījies augstāk uz racionāli sekulārajām vērtībām un gadu no gada

vēlas virzīties arvien tālāk uz pašizteiksmes vērtību apliecinājumu, lai līdzinātos Eiropas Ziemeļvalstīm.⁵ Ievērojams cēniņš ir vērtību un identitāšu pētījums "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes — Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas", izstrādāts LU sadarbībā ar DU. Šis projekts (2010. gada 1. janvāris — 2012. gada 31. decembris, zinātniskā vadītāja Aija Priedīte)⁶ ir īstenots pirms 10 gadiem, tomēr tā apmēra un aktualitātes dēļ tas ir ierindojams pie vērā ņemamiem. Pētījums ir daudzu speciālistu kopdarbs, kas sakņojas mūsdienās sociālajās zinātnēs pieņemtajās P. Burdjē, K. Polaņi, Granovetera u. c. metodoloģijās. Par būtisku uzskatāms jautājuma "Kas notiek ar Latvijas lauku iedzīvotāju vērtību uztveri?" risinājums.

Kādi ir secinājumi, kas vērā ņemami 2020. gados?

Visupirms tas, ka Latvijas lauki, tāpat kā visa valsts kopumā, iekļaujas modernitātes laikmetā ar tā dinamiku, tehnoloģizācijas vajadzībām, naturālo saimniecību jēgas zudumu (izņemot kara un pieaugošās nabadzības apstākļos). Laukos zūd patriarhālais gars. To sāka padzīt padomju laika 1970. gadu lauku industrializācijas politika, tas bija mērķis likvidēt viensētas, koncentrēt iedzīvotājus ciematos un pilsētās (*Dzīvokli būs vanna un siltais ūdens! Un pārtikas preces veikalā!* Skat. LU docētāja J. Poriēša u. c. to laiku realizētā ideoloģija PSKP vadībā). Taču agrārā dzīvesveida vērtības iznīdēt neizdevās, un tās pārveidojās, saglabājot romantiski panteistisko — piesaistes pie zemes — veidolu.

Kā raksta Agnese Cimdiņa, sapratnē svarīgs ir jēdziens "**iesakņotība**".

"...Mērķis ir izaicināt racionāli instrumentālo saimniekošanas izpratni, norādot, ka

¹ Maija Kūle. Jābūtības vārdi. Rīga: Zinātne, 2016. Par dialoga atšķirību no diskusijas.

² Sal.: EVS 2008. Variable report, GESIS Data archive for the social sciences. <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>

³ Atlas of European values / Loek Halman, Ruud Luijckx and Marga van Zundert. Brill, 2005.

⁴ Inglehart-Welzel *Cultural Map of the World*. Latvija atrodas līdzās Lietuvai, Slovākijai, Čehijai u. c. postkomunistiskām valstīm. www.worldvaluessurvey.com

⁵ José Alemán and Dwayne Woods. Value Orientations from the World Values Survey: How Comparable are They Cross-Nationally? of Comparative Political Studies, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0010414015600458>

⁶ Akadēmiskā dzīve, nr. 48, raksti, kas atspoguļo šā projekta rezultātus. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/2867/Akad%4%93misk%4%81-dzive_48.pdf?sequence=1&isAllowed=y <https://www.savskaktins.lv/>

ekonomikas attīstības vadlīnijām un programām, kas orientētas uz lauku modernizāciju, produktivitātes veicināšanu un vienotu saimniekošanas standartu ieviešanu, bieži vien jārisina kompleksas attiecības, kuras sakņojas vietējā kultūras kontekstā un sociālajā vidē”¹.

Lauksaimnieku praksēs valda kultūras nozīmes, pārlicības par savām un citu identitātēm un vērtībām. Pie tām pieder arī daba, harmoniska vide, pēctecība, sociālās stabilās attiecības utt. A. Cimdiņa pareizi norāda: mēs nevaram vērtēt saimniekošanas prakses pēc to konkurētspējas tirgū vien.² Vajadzīgas kultūras vērtības. **“Vērtība nav ekonomiskās, bet gan kultūrsociālās dzīves komponents un aspekts.”**³

¹ Cimdiņa, A. Lauku dzīves racionalitāte un kultūrsociālā iesakņotība // *Akadēmiskā dzīve*, 2011, Nr. 48, 36.–37. lpp.

² Turpat, 41. lpp.

³ Citē Cimdiņa A.: Koponen, T. M. (2002) *Commodities in Action: Measuring Embeddedness and Imposing Values. The Sociological Review*, 50 (4), 543–369; Kopytoff, I. (1986) *The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process*. Appaduari, A. (ed.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge : Cambridge University Press, 64–95

Jautājumu par patriarhālās kultūras dziļumu Latvijas mūsdienu sabiedrībā savā monogrāfijā uzdod Dagmāra Beitnere “Mēs, zemnieku tauta?”. Latvieši nav jāuzskata par zemniekiem (*peasant*) tādā nozīmē kā dzimtbūšanas laiku cietējiem, kas nav pārvarējuši sāpes par savām vēsturiskajām likstām. Modernizācijas vilnis ir atnācis arī uz laukiem. Turklāt jau 18., 19. gadsimtā šeit veidojās īpaša kultūra, kuras pamats ir latvisks ar ievērojamu Rietumu ietekmi, vācbaltiešu kultūras klātbūtni. Vadoties no Niklasa Lūmana filosofiskās mācības par pašreferencēm, Beitnere secina, ka:

“Attīstīt pašizpratni par latviešu kultūras vēsturiskām saitēm ar Eiropu nozīmē veidot augstāku pašapziņu. [...] *referenci, mēs, zemnieki, mūsdienās aizstāj sevis raksturojums — lauku uzņēmēji, moderna zemniece.*”⁴

Zemnieku kultūra nav tas pats, kas *farmer culture*, jo Latvijas lauku identifikācija vēl satur referenci uz dabas mīlestību, harmoniju ar to, piesaisti ainavai, “zaļo kursu”, ekoloģisko domāšanu. Zemnieks(-ce) kā māju saimnieks(-ce), nevis kalps vai vienkāršs ražotājspēks.

⁴ Dagmāra Beitnere. *Mēs, zemnieku tauta? Pašreference latviešu kultūras paradigmā*. Rīga: FSI, 2012, 242. lpp.

9.1. Vērtību socioloģijas projekti Latvijā

Filosofijā vērtības izprot kā nozīmīgus mērķus (*meaningful needs*), uz kuriem jātiecas. Socioloģijā vairāk uzmanības velta sakarību atrašanai starp vērtībām un cilvēku uzvedību (*actual behaviour*). Starptautiskajiem socioloģiskajiem vērtību pētījumiem, kuros piedalās arī Latvijas sociologi, ir sava teorētiskā bāze. Maikls Rokičs, Šaloms Švarcs, Žerārs Hendriks Hofstede un citi rosināja klasificēt un salīdzināt vērtības, intervēt un anketēt, aptverot plašus pasaules reģionus. Viņu ieteiktajām teorijām un metodoloģijām seko Latvijas sociologi. Šaloma

Švarca vērtību struktūras modelis tiek izmantots pētījumos, kuros piedalās arī Latvija, piemēram, “*European Social Survey*”.⁵ Latvijā ir veikts “vērtību audits”, kurā izmantota *Cultural Transformation Tools (CTT)* metodoloģija,⁶ arī šajā pētījumā piedalās Latvijas sociālie zinātnieki.

⁵ *European Social Survey*.
https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS_core_questionnaire_human_values.pdf

⁶ Par *Cultural Transformation Tools (CTT)* metodoloģiju

Mārtiņš Kaprāns un Inta Mieriņa ir publicējuši pētījumu **“Ideoloģiskā polarizācija baltijas valstu sabiedrībās”** (*Ideological Polarization in Baltic Societies*, Rīga: LU FSI, 2019). Pētījums aplūko četrus aspektus: socioloģiskā pētījuma datus par šādiem aspektiem — orientācija uz Rietumiem, izgāzusies valsts (*failed state*), imigrācija un protekcionisms, tas veido ideoloģisko polarizāciju Latvijā. Autori ir pievērsušies arī datiem par Baltijas valstīm.¹

Pētījums **“Vērtību maiņa nestabilos apstākļos”** (*Value (trans)formation in uncertain times: social cohesion and neoliberal ethos in Latvia*, LU FSI, vad. Inese Šūpule) cenšas sniegt izpratni par vērtību avotiem, dot svaigus salīdzinošus šķērsriezuma datus par vērtībām Latvijā, izgaismot atšķirības starp dažādām etniskajām grupām Latvijā, kā arī atrast kopīgās, visus Latvijas iedzīvotājus vienojošās tēmas. Pētījums testē makrokultūras teorijas,

kas līdz šim dominējušas vērtību izpētē, pārbauda pieņēmumus, ka daudzas postkomunistisko valstu problēmas, piemēram, atbalsts populistiski galēji labējai ideoloģijai, ekoloģisko vērtību neievērošana, paļaušanās uz valsti pretstatā personiskajai atbildībai, kā arī zema uzticēšanās līmenis ir saistīts ar socializāciju vecā komunistiskā režīma vērtībās, un ka modernizācija un demokratizācija ir veicinājusi radošumu, atvērtību un toleranci sabiedrībā.

Vai viss minētais būtu jāuzskata par padomju laiku palieku, mūsaprāt, ir atklāts jautājums. Kaut padomju palieku garīgajā sfērā intensitāti nevar izmērīt, paši konstatējumi ir ideoloģiski ievirzīti ar pieņēmumu — viss sliktais no pagātnes, viss labais — pēc 1990. gada.

Vēl jāmin Latvijas vēstures institūta Valsts pētījumu programmas projekts “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktus”. Vērā ņemams LU projekts “Vērtības darbībā: atbildīgas, drošas un izglītotas pilsoniskās sabiedrības attīstība ar pētniecību un rīcības modeļu izstrādes palīdzību”.

sīkāk skat. Bareta vērtību centra mājaslapā.

[http://www.valuescentre.com/products_services/?sec=cultural_transformation_tools_\(ctt\)](http://www.valuescentre.com/products_services/?sec=cultural_transformation_tools_(ctt))

- 1 Pētījumu skat. https://issuu.com/lufsi/docs/2019_ideological_polarization_report

Analīze par Latvijas iedzīvotāju vērtībām, identitātēm, piederības sajūtu Latvijai:

- Latvijā pastāvošos pētījumus, secinājumus apkopojošs skatpunkts. Jau publicēti LZA, LU, RSU darbi par nacionālo identitāti un piederības sajūtu, no tiem apjomīgākie un nozīmīgākie:
- LU starptautisks projekts “Mans kaktiņš, mans stūrītis zemes — Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” (vad. A. Priedīte, pētnieces R. Šilde- Kārklīņa, D. Dzenovska, A. Cimdiņa u. c.), monogrāfijas, ieteikumi;
- LZA VPP “Nacionālā identitāte” (vad. J. Stradiņš);
- LZA “Letonika” (vad. J. Stradiņš);
- ministriju pasūtītie līgumdarbi par vērtībām un identitātēm, meklējot inovatīvus skatījumus. Postdoktorantu, augstskolu projektu, studējošo darbi, to skaitā LU FSI vad. pētnieces I. Šūpules darbi;
- Kultūru, identitāšu, starpkultūru komunikācijas un cilvēksituācijas pētījumi humānisma, vērtību, konfliktu un karu kontekstā, LU SZF, Jurijs Ņikišins.
- Zelče, Vita (2020). Eiropas vērtības un Latvijas sabiedrības eiropizācija. Grām.: Auers, Daunis (red.).

- Latvijas iedzīvotāju identitātes un vienlīdzības vērtības, krājums, LU Akad. apgāds, 2014, turpat A. Tabuns par pilsoniskuma transformācijām Latvijā;
- Vērtības: Latvija un Eiropa, 1. Vērtību pētījumi — filosofiskie aspekti, Rīga, 2016;
- Latvieši un LZA, 2013, četri sējumi; 4. sējums — Eiropas vērtības Latvijā;
- Latvija un latvieši, arī krievu val. tulkojuma aspekti, LZA, 2017.

10. Kārļa Ulmaņa autoritārā
ideoloģija un propaganda
(1934.–1940. g.)

Ko saglabāt no vēsturiskā
mantojuma?

Šis pētījums nav veltīts dažādu pētniecības viedokļu un uzskatu analīzei, neordināras pieejas vai jaunu skaidrojumu meklēšanai. Izklāstot autoritārās ideoloģijas galvenās teorētiskās nostādnas un aplūkojot autoritārās propagandas pūliņus, te izvirzīts cits mērķis. Tas ir — akcentēt ne tikai negatīvos aspektus, negatīvo pieredzi, bet rast arī racionālus momentus un pozitīvu pieredzi. Pētījums neuztiep kādu konkrētu viedokli, drīzāk aicina domāt un salīdzināt. Jautājums par Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma vērtībām un ideoloģiju ir izstrādāts arī grāmatā “Latvija un latvieši” (424.–455. lpp., 2. sēj., Aivara Strangas rakstā “Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms (1934–1940): Politika, ideoloģija, saimniecība”.

LU vēsturnieks Mārtiņš Mintaurs atzīst, ka latviskās identitātes veidošanā ir svarīgs vērtību skatījums

attiecībā uz pagātņi. Intervijā LV portālam viņš saka:

“1990. gados netika domāts un nekas netika darīts, lai latviešu nacionālā identitāte veidotos moderna. Viegļāk bija atgriezties pie 1930. gadu paraugiem un tos mākslīgi pārcelt uz mūsdienām. Izrādījās, ka t. s. Ulmaņa laika modeli nav iespējams pārcelt mūsdienu Latvijas sabiedrībā. Taču atbilde uz jautājumu — ko likt vietā? — netika atrasta. Tāpēc radās seklums, kas ir jūtams šodien”.¹

¹ Mārtiņš Mintaurs: Runājot par latvisko identitāti, trūkst dziļuma. <https://lvportals.lv/viedokli/282419-vesturnieks-martins-mintaurs-runajot-par-latvisko-identitati-trukst-dziluma-2016>

Vispārīgs raksturojums un ārzemju ietekmes

Mēdz domāt, ka Kārlim Ulmanim 20. gadsimta trīsdesmitajos gados nebija skaidras ideoloģijas. Taču bez tās valsts attīstība nav iespējama. Tolaiku ideoloģijas viens no pamatprincipiem bija stiprināt neatkarīgo valsti (“bez valsts mēs

neesam nekas!”). Vārds “nacionālisms” tobrīd vēl nebija sabojāts, tāpēc cilvēki ar prieku uztvēra idejas par nacionālā taisnīguma atjaunošanu, latviskās pašapziņas paaugstināšanu un tautas nacionālā goda atjaunošanu. Ideoloģija tika

balstīta uz latviešu zemnieku patriarhālās ģimenes tradīcijām, senatni, folklorā rodamo ētiku, darba poētiku. Tolaiku ideologi, rakstnieki un mākslinieki (E. Virza, A. Grīns, K. Dišlers, E. Blanks, E. Brastiņš u. c.) orientēja tautu uz latviešu senatnīguma un unikalitātes izpratni. Daudzi saprata un atbalstīja Kārļa Ulmaņa politisko lozungu: *katrs savā darbā, visi valsts darbā!*

Ideoloģijas orientācija uz praktisku un saimniecisku darbību pirmās neatkarīgās Latvijas valsts laikā deva iespēju gūt nozīmīgus tautsaimnieciskus panākumus.¹ Kaut arī trīsdesmito gadu ideoloģija balstījās uz vadonības principu (valsts tēvs, saimnieks, vadonis...) — tolaik tas bija raksturīgi Rietumeiropai — nenoliedzami notika sabiedriskās un saimnieciskās dzīves modernizācija un racionalizācija. Latvija tuvojās tā laika eiropas augstākajiem standartiem studentu skaita ziņā uz 1000 iedzīvotāju, sasniedza augstāko līmeni Eiropā grāmatu izdošanas skaita ziņā un citos rādītājos.

Padomju laika ideoloģija Latvijā atnesa pavisam citas vēsmas: politisku diktātu, vardarbīgu kolektivizāciju, šķiru likvidāciju (latviešiem tas nozīmēja turīgākās tautas daļas izsūtīšanu uz Sibīriju, nolemjot bada nāvei), vienas partijas diktatūru, cenzūru, slepeno dienestu — čekas — aktivitātes un daudz ko vēl citu. Latviešu valodu nomāca krievu valoda kā oficiālā saziņas, birokrātijas, zinātnes valoda. Padomju laika ideoloģija — marksisms-lenīnisms — visspilgtāk apliecināja teorētisko nostādni par totalitārajām ideoloģijām, ka tās ir konservatīvas, dogmatiskas, pretojas pārmaiņām un aicina iznīcināt savus pretiniekus. Padomju laiks spilgti atklāja cilvēku spēju domāt divslāņaini. Oficiālajās aprindās izteikties, kā vajag, bet neformālā situācijā — kā patiešām uzskata. Ja ideoloģija saistās ar teroru (kā, piemēram, Staļina represiju laikā), brīvās izteiksmes sfēra strauji sarūk. Kad ideoloģija nonāk stagnācijas posmā (piemēram, Brežņeva posms), domāšanas divslāņainība uzplaukst.

¹ Latvija citu valstu saimē. Kulturali saimnieciskais apskats. 1939. Izdots no jauna. Rīga: Zinātne, 1990.

Autoritārās ideoloģijas attīstība Ulmaņa režīma laikā bija process, kurā var izšķirt trīs posmus.

- Pirmajā posmā no 1934. līdz 1937. gadam iezīmējās autoritārās ideoloģijas pamatnostādnes.
- Otrajā posmā no 1937. līdz 1939. gadam (bāzu līgums ar PSRS) veidojās ideoloģijas sistēma un notika ideoloģiskās audzināšanas centralizācija un kontrole.
- Trešajā posmā (1939. gada oktobris — 1940. gada jūnijs) jau iezīmējās režīma un reizē ar to arī autoritārās ideoloģijas krīze.

Vispārīgais ieskaits liecina, ka par izstrādātu, konsekvētu, nākotnē vērstu ideoloģiju Ulmaņa režīma laikā runāt nevar. Jau pats režīma šefideologs A. Bērziņš atzina, ka praktiskā darba ir bijis tik daudz, ka īpaši domāt par to, kādās formās ietērt jaunā laika saturu, vienkārši nav bijis laika.² Valsts kultūras padome 1939. gadā saņēma uzdevumu izstrādāt latviešu ideoloģiju un latviešu tautas tradīcijās balstītu pasaules uzskatu.³ Arī vispārējais uzskats zinātnē nerunā par labu izstrādātās ideoloģijas eksistencei autoritārajos režīmos. Šķiet, ka Latvijā arī tā ir, kaut gan otrajā autoritārās ideoloģijas attīstības posmā var runāt par autoritārās ideoloģijas uzmetumu un skicējumu.

Viens no režīma galvenajiem ideologiem Arturs Kroders puda uzskatu, ka šīs ideoloģijas pamatus ir definējis K. Ulmanis savā 1934. gada 18. maija radorunā, norādīdams: "15. maijā latviešu tauta ieguva pati sevi: bez valsts mēs neesam nekas. Mūsu skats ir vērsti nākotnē, uz nākotnes darbiem. Mēs esam tie, kas iet uz priekšu, kuru ceļš ved tikai uz priekšu."⁴

Laikabiedri un lielākā daļa vēlāko pētnieku bija vienprātīgi, ka režīma ideoloģija ir nacionālisms, kura izdevumos ietilpst "nacionālā taisnīguma

² *Die Wiedergeburt des lettischen Schöpfergeistes*. Rīga, 1936, S.26.

³ Aizsargs, 1939, Nr. 5, 373. lpp.

⁴ Kroders R. *Pa jaunās ideoloģijas ceļiem*. Rīga, 1937, 54. lpp.

atjaunošana, nacionālās apziņas un uzskatu uzvara, tautas nacionālā goda atjaunošana”¹. Šo nacionālismu definēja, kontrolēja un tā lietojumu regulēja valsts. Ārpus autoritārās valsts noteiktajām robežām nacionāli noskaņotajiem spēkiem nebija ļauts darboties.

Ulmaņa režīms un tā autoritārā ideoloģija balstījās uz trim pamatvērtībām: uz “atjaunoto latviešu valsti”, tātad — 15. maija valsti, uz vienoto latviešu tautu un uz tautas vadoni K. Ulmani. No šejienes izrietēja arī ideoloģiskās propagandas pamatuzdevumi:

1. pamatot 1934. gada 15. maija apvērsuma nepieciešamību un nenovēršamību;
2. audzināt iedzīvotājus nacionālisma un vienības garā;
3. pamatot un propagandēt autoritāro režīmu un vadonības principu;
4. mobilizēt un saliedēt visus valsts iedzīvotājus jaunās Latvijas celtniecībai.

Autoritārie ideologi un propagandisti daudzkārt norādīja uz savas ideoloģijas nozīmīgumu. Tika uzsvērts, ka “eksistē tikai viena patiesība, kuras atzinumi ir dogmas, kas necieš iebildumus”, ka “jaunā ideoloģija prasa pienākuma izpildi un pakļaušanos, aicina uz modrību, enerģisku aktivitāti un visu šķēršļu pārvarēšanu”².

Ulmaņa režīma autoritārajai ideoloģijai bija vairāki avoti. Vispirms — īpašā latviešu apziņa, latviešu zemnieku ģimenes patriarhālās tradīcijas un folkloras mantojums. Nozīmīgu avotu grupu veido 19. gadsimta nacionālās atmodas rakstnieku un publicistu, 20. gadsimta pirmo divu gadu desmitu valstsvīru, žurnālistu un dzejnieku paustās idejas. Trešā avotu grupa ir latviešu nacionālisma paudēju, zemniecības ideologu un autoritārisma teorētiķu Ernesta Blanka, Ernesta Brastiņa, Alfrēda Gobas, A. Krodera, Jāņa Lapiņa,

Kārļa Dišlera, Edvarta Virzas, Aleksandra Grīna u. c. darbi. Autoritārā režīma propagandisti klaji pārspīlēja Ulmaņa lomu autoritārās ideoloģijas izveidē, īpaši akcentējot vadoņa ģenialitāti. Taču nevar noliegt, ka Ulmanis un viņa uzskati bija autoritārās ideoloģijas kodols un dzinējspēks.

Runājot par 1934. gada 15. maija apvērsumu un tam sekojošām pārmaiņām Latvijā, režīmam uzticīgie ideologi to centās aprakstīt kā vienota procesa integrālu sastāvdaļu, norādot uz Eiropas procesu lielo ietekmi. Sabiedriski politiskās norises 20.–30. gadu Eiropā šie autori aplūkoja no ļoti nedemokrātiskām pozīcijām. Gan režīma galvenie politiķi, gan citi autoritārās ideoloģijas pārstāvji uzsvēra, ka “tie paši cēloņi, kas daudzās Vakareiropas zemēs izsauca lielas pārgrozības, darbojās arī pie mums un pie tam stipri sajūtamā veidā”³. E. Blanks pieminēja spēcīgas nacionālās un idejiskās strāvas, kas saviļņojušas ne vien latviešu tautu, bet arī visu Eiropu.⁴

Neraugoties uz daudzām norādēm, kas apliecināja ārzemju ietekmi, Ulmaņa režīma ideologi pastāvīgi uzsvēra, ka autoritārā ideoloģija Latvijā ir oriģināla, pat specifiski latviska. Ulmanis aicināja nemeklēt visam, kas tiek darīts, pamatu un apstiprinājumu ārzemēs, nosaucot par sliktu tradīciju mūžīgo atsaukšanos uz ārvalstu autoritātēm.⁵ Citviet viņš kategoriski iestājās pret “svešu mācību verdzisku pārņemšanu, kuras nav piemērotas mūsu zemes valstiskajam organismam un sabiedriskās dzīves formām.”⁶ Nacionālās identitātes ideja valdīja pilnā sparā, un nevar noliegt, ka tās iedarbojās gan uz tautas pašapziņu, gan sevis saprašanu zemnieciski kulturālās ideoloģijas garā, gan sekmēja saimniecisko rosību.⁷

¹ Turpat, 14., 27., 11.lpp.; Aizsargs, 1934, Nr. 6, 253.lpp.; 1936, Nr. 5, 319. lpp.

² Sējējs, 1936, Nr.12, 129. lpp.; Plensners A. *Latvijas preses biedrības gadagrāmata*. Rīga, 1938, 16. lpp.; Piektais gads. Rīga, 1939, 342. lpp.

³ Latvijas radošā gara atdzimšana. Rīga, 1936, 15. lpp.

⁴ Blanks E. *Vadonis un vadonības laiks*. Rīga, 1935, 37. lpp.

⁵ Ceturtais gads. Rīga, 1938, 323. lpp.

⁶ Die Wiedergeburt des lettischen. 9. lpp.

⁷ LU profesors Aivars Stranga attīsta nostādni, ka pirmskara Latvijas ekonomiskais uzplaukums notika nevis pateicoties latviskuma ideoloģijai un Kārļa Ulmaņa autoritativismam, bet par spīti tam.

Vienība un vienprātība

Jauno Eiropas garu autoritārā ideoloģija un propaganda saskatīja arī vienības idejas triumfā. Visi autori bija vienisprātis, ka saimnieciskās sistēmas un valsts iekārtas pārveidošanai Eiropa izmanto **vienības valsti**. L. Breikšs aicināja ņemt piemēru no mūsu tuvākiem un tālākiem kaimiņiem, kas lielu uzmanību un rūpību veltījuši tautas saliedēšanai, pratuši apvienot spēkus un paveikuši brīnumainus darbus.¹ Konstatējot, ka daudz kas jau ir nokavēts, viņš aicina: "Šis ceļš ir jāiet arī mums, ja mēs negribam palikt pavēnī, no kura iznācām 1918. un 1919. gadā".² A. Francis vienības principa realizācijā Latvijā saskata pat pozitīvas atšķirības no citiem autoritārajiem režīmiem. Gluži sajūsmināts A. Francis deklarē: "Latvijā nav valdības partijas kā visās citās autoritārās iekārtas valstīs. Valdības partija ir visa tauta. Cik ļoti šāda iekārta liekas būt līdzīga seno latviešu dzīves kārtībai viņas uzplaukuma laikos!"³ Vairāki autori pauda viedokli, ka vienības valsts ideju Ulmanis aizguva no Dž. Madzīni un B. Musolini, jo vienmēr uzsvēris, ka itāliešu tauta ir vienota un tāpēc Itālija ir spēcīga valsts.⁴ Savukārt A. Kroders un T. Celms sprieda, ka realizēt dzīvē šādu vienības valsti var tikai tad, ja attiecīgi sagatavota pārmaiņām ir sabiedrības domāšana.⁵ Gan K. Ulmanis, gan autoritārisma **ideologi nepārtrauca ik dienu aicināt uz vienību un vienprātību**. Vienības, vienprātības jēdziens bija daudznozīmīgs un ietvēra veselu virkni izpaušmju. Vispirms jau vienību saprata kā vienību ar visiem latviešiem pagātnē. Latviešu

tautas vēsture tika traktēta kā apzināta cīņa par tautas vienotību, kas vēlāk pārvērtās skaistās, bet miglainās atmiņās, līdz 1934. gadā K. Ulmanis un 15. maijs mums deva patiesi neatkarīgu valsti, tautas vienības valsti.⁶

Valstij vienības princips nozīmēja to, ka nebija partiju, nebija politiskā plurālisma, demokrātijas, toties bija varas koncentrācija vienas personas — tautas vadoņa — rokās. Autoritārisma ideologi uzskatīja, ka vienības principu valstī var realizēt tikai tad, ja ir vadonis un iedzīvotāji, kas disciplinēti un paklausīgi pilda viņa norādījumus. Šādu vienības un vienprātības izpaušmi demonstrēja Ulmanis, izsaukdamies: "Latviešu tauta! Vai tu jūti, ko nozīmē — būt vienotai? Gribētos vienu gribu, varēt ar vienu spēku, darīt un izdarīt ar vienu domu!"⁷

Runājot par latviešu tautu, vienības princips tika saprasts kā šķiru pretrunu pārvarēšana starp pilsonību un strādniekiem, starp dažādām paaudzēm un dažādiem Latvijas reģioniem. Visas atšķirības starp zemniekiem, strādniekiem, inteliģenci, tāpat nacionālās atšķirības vairs nebija no svara. Bija tikai vienota latviešu tauta ar kopīgu mērķi.⁸ Šis priekšstats par tautas vienotību bija pamatā kādai citai režīmam svarīgai idejai. Tā bija

ideja par Latviju kā sociālā taisnīguma un saimnieciskās pārticības valsti, kurā sociālām attiecībām un materiālo labumu sadalei jānovēd pie aizvien lielāka pārtikušu cilvēku skaita un spēcīgas vidusšķiras izveidošanās.⁹

¹ Breikšs L. *Jaunais laiks* // Aizsargs, 1939, Nr. 10, 650. lpp.

² Turpat.

³ Francis A. *Latviešu tautas vadoņa 60 gadi* // Aizsargs, 1937, Nr.9, 599. lpp.

⁴ Daģis J. *Prezidents Kārlis Ulmanis – latviešu tautas apvienotājs*. 3.sēj. Linkolna, 1986, 17. lpp.

⁵ Kroders A. *Cilvēks un tauta. Solidārisma ideja*. Rīga, 1940, 118. lpp.; Celms T. *Indivīda iesaistījums sabiedrībā*. 240. lpp.

⁶ Aizsargs, 1940, Nr.5, 309. lpp.

⁷ Degsme, 30. lpp.

⁸ Blanks E. *Vadonis un vadonības laiks*. 26. lpp.; Lapiņš J. *Atdzimšana*. 25., 65. lpp.

⁹ Daģis A. *Prezidents Kārlis Ulmanis*. 34. lpp.; Krastiņš O. *Latvijas Republikas saimniecības vēsturiskie mērķi* // Latvijas ZA Vēstis. Humanitārās zinātnes, 1993, Nr. 1, 41. lpp.

Šajā sakarā viens no galvenajiem režīma ideoloģiem A. Kroders runāja par “solidārismu” kā valsts politiku, kas nav dažādu interešu brīvās konkurences spēles vietā.¹

Ulmanis uz to skatījās diezgan pragmatiski: “Mēs esam maza tauta — divi miljoni — un

tāpēc nedrīkstam saskaldīties, bet vienoti un vienprātībā celt mūsu valsti.”² Vienotība un vienprātība tika uzskatītas par vienīgajām īstajām garantijām latviešu tautas pārticībai, brīvībai un gaišajai nākotnei, neatkarīgai, patstāvīgai Latvijas valstij.

¹ Kroders A. *Cilvēks un tauta*. 118. lpp.

² Degsme, 402. lpp.

Vadonības princips

Viena no režīma iecienītākajām tēzēm bija “ilgas pēc saimnieka”, ar saimnieku saprotot patriarhālās latviešu zemnieku saimniecības (saimes) galvu. Jau pirms 1934. gada tādi autori kā E. Virza un E. Brastiņš rakstīja, ka latvieši vadoņus mīl, vadoni gaida, ka tikai vadonis var izglābt tautu.³ 1933. gadā Zemnieku savienības kongresā A. Bērziņa saucieni pēc vadoņiem un stiprās rokas izpelnījās lielu piekrišanu. Veiklais glaimotājs Bērziņš, izteiksmīgi skatoties uz K. Ulmani deklarēja: “Mēs sakām — vadoņi —, bet domājam tikai par vienu vadoni, kurš ir mūsu vidū.”⁴

Šī “**saimnieka ideoloģija**” kļuva par oficiālās ideoloģijas un propagandas standarttēmu. Valsti salīdzināja **ar zemnieku sētu, kas var plaukt tikai tad, ja ir labs saimnieks**. Tāpēc ne tikai saimniecībā, bet arī politikā vajadzīgs saimnieks. Latviešu tauta tik ilgi ir gaidījusi saimnieku, kurš beidzot iemiesojies Ulmaņa tēlā. Tas gan nav vienkāršs saimnieks, drīzāk ģēnijs. Viņš nes atbildību par visu un ir galvenais lietu kārtotājs, visu vada un plāno, un, kur ir mūsu lielais saimnieks, tur valda kārtība.⁵

³ Brastiņš E. *Latviskās Latvijas*. 158., 160., 265. lpp.; Lapiņš J. *Atdzimšana*. 36. lpp.

⁴ Zemnieki nes Latvijas nākotni. Rīga, 1933, 30. lpp.

⁵ Sējējs, 1936, Nr. 1, 31. lpp.; 1936, Nr. 5, 470. lpp.; 1937, Nr. 5, 468. lpp.; Aizsargs, 1935, Nr. 5, 589. lpp.; 1937, Nr.

Skaidri iezīmējās Ulmaņa personības kulta, kas ieņēma aizvien lielāku vietu propagandā. Goda vārtiem, ziedu vijām, goda nosaukumiem un pārspīlētiem slavinājumiem nebija ne gala, ne malas. Speciāli Ulmanim tika radīts jauns ģerbonis — balts vanags vārpu vainagā. Sāka iesakņoties uzrunas “Majestātiskā providence”, “Zemes soģis”, “Lielais sējējs”, salīdzinājumi ar Jūliju Cēzaru un Oliveru Kromvelu.⁶ Propaganda šo kultu kvalificēja kā tautas normālas un spontānas mīlestības izpausmi pret vadoni, jo tauta taču allaž ilgojas pēc kaut kā majestātiska.⁷ Tā laika ideoloģijā ļoti daudz izmantoja emocionālo piesaisti (skat. 7.2., 7.7. nodaļu), tradīciju kultivēšanu (sk. 7.6. nodaļu); latviešu valodas metaforas, alegorijas, mītu valodu (skat. 7.1. nodaļu), nacionālisma idejas (skat. 9.7. nodaļu).

9, 602. lpp.; Lapiņš J. *Atdzimšana*. 50. lpp.

⁶ Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1937, Nr. 4, 716. lpp.

⁷ Raksti par jauno valsti. 90.–92. lpp.; Aizsargs, 1936. Nr. 1, 46. lpp.

Zemnieki, strādnieki, darbs

Ja jau Ulmanis bija "saimnieks", skaidrs, ka zemniekiem, zemnieku sētai un vispār laukiem ideoloģijā tika ierādīta īpaša vieta. A. Kroders uzsvēra, **ka lauksaimniecība ir jaunās Latvijas ideoloģijas pamats, bet Ulmanis nosauca zemniekus par "visas mūsu sabiedriskās un saimnieciskās celtnes cieto un stipro balstu"**.¹ Jau pirms 1934. gada dzejnieks un zemniecības ideologs E. Virza norādīja uz zemnieku valsti, kurā zemniekam ir galvenā loma, kā vienīgo glābiņu saimnieciskajos un politiskajos sarežģījumos.²

Vēsturnieks profesors A. Stranga saskata toreizējā Latvijā skaidru pretrunu starp zemniekiem un demokrātiju, kas 1934. gada 15. maijā tika atrisināta par labu zemniekiem.³ Autoritārā ideoloģija redzēja zemnieku kā saimnieciskās un politiskās dzīves galveno figūru, kā piemēru citām iedzīvotāju šķirām un grupām. Zemnieks tika idealizēts un mitoloģizēts, viņa loma bez mēra pārspīlēta.

Zemnieka nozīmība tika ietverta četros galvenajos atzinumos.

1. Zemnieki īstenoja 15. maija apvērsumu un tāpēc bija autoritārā režīma pamatbalsts.
2. Zemnieki kā visskaidrāk redzošā, izšķirties spējīgā sabiedrības grupa ir nacionālisma, nacionālas valsts un "mūžīgās Latvijas" garanti.
3. Zemnieki ir latviskuma, latviešu kultūras sargi, dažu ideologu skatījumā pat "latviešu aristokrātijas un rases tīrības" iemiesojums.
4. Zemnieku saimniecība ir **tautas dzīvības avots** un kā "mūžīgās Latvijas" pamats nedrīkst tikt aizskarts, pakļaujot kapitālistiskām spekulācijām.

A. Stranga šos uzskatus dēvē par **patriarhālo romantismu**, kurā dominē ētikas un estētikas kategorijas.⁴

Šīs zemnieku valsts ideoloģijas gultnē savus propagandas pasākumus rīkoja Lauksaimniecības kamera un Sabiedrisko lietu ministrija. Zemnieku politiskai mobilizācijai kalpoja zemnieku nedēļas un tradicionālo Pļaujas svētku pompozie inscenējumi. Tas viss gan gāja roku rokā ar daudzskaitlīgiem praktiskiem pasākumiem modernizācijā un racionalizācijā, ražības celšanā, darbaspēka problēmas risināšanā utt.⁵ Mēģināja saskaņot latviešu zemnieku tradīcijas, sadzīves formas, pasaules uzskatu ar modernās lauksaimniecības prasībām. Šķiet, **ka šajā jomā režīma politika bija visnotaļ veiksmīga — uzlabota saimniekošana, attīstīta mājsaimniecība, tīras, apzaļumotas zemnieku saimniecības, amatieru teātri un sporta sacensības ļāva lauku dzīves kvalitāti visnotaļ uzlabot.**

Atbilstīgi jaunajai vienības valstij autoritārajā ideoloģijā mainījās strādnieka tēls. Pateicoties 15. maijam, strādnieks tagad bija brīvs no sarkanā ienaida, šķiru cīņas idejām un sociāldemokrātijas ietekmes. Viņš vairs nebija proletārietis un revolucionārs. Izglītības ministrs J. Auškāps priecājās, ka pieticis viena nacionālisma grūdiens, lai nojauktu barjeru, ko internacionālisti bija uzcēlušī starp dažādām tautas organisma daļām.⁶ Arī Ulmanis un Bērziņš pastāvīgi uzsvēra, ka strādnieki vispirms ir latvieši, patrioti, Latvijai uzticīgi, nacionāli noskaņoti iedzīvotāji.⁷

Ar īpašu neatlaidību autoritārā propaganda gādāja par valsts attieksmes maiņu pret strādniekiem. **Strādnieks atkal tiek godināts**, viņš ir jaunās vienības valsts neatņemama sastāvdaļa. Gluži hrestomātiski toreiz tika locīts Ulmaņa izteikums, ka "pāri visām mašīnām, pāri visiem skursteņiem, pāri visām fabriku lielajām ēkām stāv tas cilvēks, kas tur apakšstāvā strādā pie šīm mašīnām. Tas ir

¹ Degsme, 81. lpp.

² Virza E. *Laikmeta dokumenti*. Rīga, 1930, 352., 354., 368. lpp.

³ Stranga A. *LSDSP un 1934. gada 15. maija apvērsums*. Rīga, 1994, 7. lpp.

⁴ Turpat, 19. lpp.

⁵ LNA LVVA, 3758.f., 1.apr., 199.l., 50. lp.; 1514.l., 11.lp.; Piektais gads. Rīga, 1939, 228. lpp.

⁶ Piektais gads.. 156. lpp.; Aizsargs, 1935, Nr. 7/8, 508. lpp.; Lapiņš J. *Atdzimšana*.. 142. lpp.

⁷ Strādnieku kalendārs. Rīga, 1940, 47. lpp.; Otrais gads. Rīga, 1936, 122. lpp.

tas galvenais, tas ir tas kapitāls, tā ir tā bagātība”¹. Valdība mēģināja iet pie strādniekiem, veidot dialogu, notika tikšanās, sarunas, ikgadējie strādnieku svētki. Turklāt visas strādnieku dzīves problēmas un jautājumus centralizēti risināja jaunās valdības arodbiedrības un 1936. gadā dibinātā, tieši K. Ulmanim pakļautā Darba kamera.

Tiri no gaisa grābti autoritārās propagandas apgalvojumi par strādnieku stāvokļa uzlabošanos nebija. Slimokases un pensijas, bezdarba izbeigšanās, harmoniskās attiecības starp darba devējiem un darba ņēmējiem, strādnieku kultūras dzīves aktivizācija liecināja, ka strādnieku dzīve tiešām uzlabojās. Autoritārisma ideologs J. Lapiņš apgalvoja, ka pēc nacionālo strādnieku kustību parauga Eiropā (domāts Itālijā un Vācijā) arī pie mums 1934. gadā izveidojās nacionāla strādnieku kustība.² Tas gan bija acīm redzami pārspīlēts, jo, neraugoties uz zināmiem autoritārās propagandas panākumiem strādnieku vidē, runāt par nacionālu strādnieku kustību Latvijā no 1934. līdz 1940. gadam nekādi nevar.

Tradicionālais pieņēmums, ka autoritārā ideoloģija Latvijā orientējās pārsvarā uz pagātni, ir vienpusīgs. Patiešām, Latvijas vēsturei režims pievērsa lielu uzmanību. Vēsture tika idealizēta un mitoloģizēta, lai sameklētu tajā latviešu tautas ziedu laikus, atrastu autoritārā režīma pirmsākumus un ar vēstures palīdzību pamatotu 15. maija nepieciešamību. Tomēr gan Ulmaņa runās, gan autoritāro ideologu rakstos, gan Sabiedrisko lietu ministrijas rakstos **smaguma punkts bija tagadne** ar tās konkrētajiem jautājumiem.

K. Ulmanis bija darba un darba mīlestības fanātiķis, kurš labi paveiktu darbu vērtēja augstāk par jebkuru teoriju. Arī autoritārā propaganda allaž atkārtoja: “Autoritārā valdība sagaida, ka katrs savu darbu veiks, cik labi vien iespējams”.³ Arī pašiem Ulmaņa ministriem nācās ievērot Ulmaņa

paradumus, un prese ar apmierinājumu konstatēja, ka “atšķirībā no agrākajiem laikiem valdība turpina strādāt arī vasarā”.⁴

Oficiālais ideoloģiskās mobilizācijas sauklis bija Ulmaņa vārdi: “Katrs savā darbā, un visi valsts darbā!”⁵ Šī Ulmaņa īpašība, viņa milzīgās darbaspējas, darba un darba rezultātu cildināšana bija latviešiem tuva un saprotama, saskanēja ar gadu simtos kopto tradīciju un darba tikumu. To var uzskatīt par pareizi trāpītu saukli, kas pārstāvēja gan protestantisma darba tikumu, gan valstiskuma idejas.

Autoritārā ideoloģija lielā mērā orientējās uz praktisku, saimniecisku, sociālu un politisku uzdevumu risināšanu un to ideoloģisku pamatošanu. Tāpēc **autoritārā režīma ideoloģiju šajā aspektā var vērtēt kā sabiedriskās un saimnieciskās dzīves racionalizācijas modernizācijas ideoloģiju.** Ne gluži bez pamata režīma ideologi autoritārisma laikmetu dēvēja par “panākumu laikmetu”, gan bez mēra pārspīlējot un glorificējot “laikmeta lielumu”. Režīms “airējās uz pavisam jauniem krastiem, citkārt tas “stāvus gāja gaisā”⁶

Kā atzīst vācu filosofs Hēgelis, visprecīzāk laikmeta garu ataino arhitektūra. Pirmskara Latvijā tā bija tipiska parādība, uzsverot gan tautiskumu, gan celtnu mērogus un pompozitāti. Visparastākie, uzskatāmākie un izplatītākie “panākumu laikmeta” piemēri autoritārajā propagandā bija **nacionālās celtnes**: Finanšu ministrija, Tiesu pils, Brīvības piemineklis, Armijas ekonomiskais veikals. Kāds no režīma apoloģētiem jūsmoja: “Senā Ēģipte, Senā Grieķija un Roma ar savām celtnēm ir iegājušas vēsturē, šīs celtnes vēl šodien liecina par seno varu. Atjaunotās Latvijas celtnēm ir jāiemieso un jāiemūžina latviešu tautas vienības un kultūras uzvaras.”⁷ Līdz šodienai šīs celtnes reprezentē Rīgas seju, tiek izmantotas gan valstiskām funkcijām, gan — kā Brīvības piemineklis — valsts galvenajam simbolam: Tēvzemei un brīvībai.

¹ Degsme, 95. lpp.

² Lapiņš J. Atdzimšana.. 147. lpp.

³ Lapiņš J. “Izdarības ideoloģija.” *Daugava*, 1934, Nr. 8, 723.–728. lpp.

⁴ Aizsargs, 1936, Nr. 7/8, 539. lpp.

⁵ Degsme, 442. lpp.

⁶ Sējējs, 1939, Nr. 7, 762. lpp.

⁷ Valsts kultūras padome. I. sesija. Rīga, 1939, 76. lpp.

II. Citas valstis,
reģioni un spēcīgu
ideoloģiju veidošanās

AFRICA

II.1. Radikālā ideoloģija — Islāmisms, džihādisms, radikālisms un ekstrēmisms

Islāma valsts Irākā un Sīrijā jeb vienkārši Islāma valsts pasaules sabiedrību un varas pārsteidza vairākos veidos. Bez šaubām, tās straujie un lielie militārie panākumi iepretim it kā daudz spēcīgākiem valstu bruņotajiem spēkiem bija galvenais pārsteigums, tomēr no vērtību pētījuma skatpunkta nozīmīgāki ir šīs kvazivalsts jeb teroristiskās organizācijas panākumi ne tikai savas ideoloģijas veidošanā (tas bija noticis jau ilgi un uz gataviem pamatiem), bet arī tās izvēšanas un noturēšanas ātruma un spēka ziņā. Stipri apšaubāms, vai Latvija var patapināt konkrētas prakses no šīs organizācijas, tomēr vērts ņemt vērā vairākus apsvērumus, šo ilustrējošo piemēru, kas parāda vērtību sistēmas tapšanas gadījumu nesenā vēsturē — laikos, kad vēsture it kā bija jau beigusies. Tas, kas šo piemēru padara īpaši interesantu, ir laiks un iespāids —

Islāma valsts radās ātri un noteiktās aprindās piesaistīja milzu atbalstu.

Tāpēc šo veidojumu ir vērts aplūkot sīkāk.

Islāma valsts ideoloģiju var raksturot šādi:

- spēcīga ideoloģija;
- šķietami radusies no nekurienes (aplams priekšstats);
- izveidoja ļoti saliedētu kopienu;

- saliedēta kopīgās cīņās, turklāt slepenās;
- kopīgs ienaidnieks, pat vairāki;
- kopīga nākotnes utopija.

No Rietumu, tostarp Latvijas, skatu punkta Islāma valsts ir deviance, novirze no normas. Šādai nostājai ir vairāki iemesli, no kuriem tikai viens ir apsvērums, ka Islāma valsts ar darbiem ir parādījusi ārkārtīgi lielu nežēlību, noslieci uz vardarbību. No Rietumu perspektīvas un vērtību sistēmas savdabīgs var šķist islāms, kas ir šīs organizācijas pamatā. Tomēr ne mazāk būtisks ir terorisma aplūkošanas veids, valdošais diskurss, kas ir pamatīgi iesakņojies Rietumu drošības un aizsardzības nozarē. To raksturo pieņēmums, ka teroristisko organizāciju idejiskā sistēma ir nevis kaut kāda alternatīva, *citādāka ideoloģija*, bet uzskats, ka tā vispār nav ideja — gluži otrādi, tie esot murgi un māņi. Terorisms tiek apskatīts kā militārs pasākums, bet teroristi — kā militāri *objekti*. Tam ir ļoti nopietnas sekas, jo tādējādi tiek diskreditēts jautājums par terorisma *izskaidrošanu*, bet centrā nostājas jautājums par terorisma veicēju *noskaidrošanu*, lai tos varētu neitralizēt. Šāda pieeja ir iespējama, taču no tās ir ļoti grūti kaut ko mācīties, kur nu vēl ko saprast par teroristu dabu.

Mitoloģija

Ne tikai Islāma valsts, bet arī Al Kāidas u. c. līdzīgu organizāciju ideoloģijas pamatā, bez šaubām, ir islāms, islāma reliģija visā tās kopumā. Islāmisko politisko, tostarp vardarbīgo, kustību pamatā tomēr ir arī citi apstākļi un motīvi. Viens no tiem ir panarābisma un panislāmisma tendences. Savdabīgā formā īstenojies, arābu pasauli pāršalca nacionālisma uzplūds, ko 20. gadsimta vidū panāca Nāsers, Ēģiptes valdnieks. Citā ceļā veda islāmisti, Musulmaņu brālība, Saijids Kutbs, kuri islāmticīgo vienotību saskatīja reliģijā, nevis etniskajā piederībā. Tomēr tieši nacionālisms pašā 20. gadsimta sākumā un jo īpaši Pirmā pasaules kara gaitā iekvēlināja Tuvo Austrumu noteiktas sabiedrības daļas entuziasmu iestāties par savām interesēm. Nepakavējoties pie vēstures detaļām, var teikt, ka viens no rezultātiem ir nācijvalstis Tuvajos Austrumos, bet cits, būtiski marginālāks, ir teroristiskās organizācijas. **Tās ir paņēmušas agrinās nacionālās pašnoteikšanās kustības inerci, ko ir stimulējušas un vienlaikus pagriezušas ar reliģiskās degsmes palīdzību.**

**Citi divi būtiski naratīvi
islāma teroristisko organizāciju
vērtību sistēmā ir varonības
un ciešanu temats**

— nebūt ne oriģināli. No vienas puses, arābu un islāmticīgie (šis dalījums tiek nemitīgi jaukts) ir cietuši no, piemēram, koloniālās Eiropas sekmīgajām avantūrām, no kultūras uzspiešanas, no pazemības. No otras puses, pastāv pārliecība, ka tomēr ir izdevies saglabāt stāju, taču pienācis laik atgūt zaudētās pozīcijas.

Viens no būtiskākajiem mūsdienu islāmiskā terorisma tapšanas pieturpunktiem ir karš Afganistānā, PSRS iebrukums. Arī te parādās abi naratīvi (ciešanas un varonība), kā arī fonā nacionālismam līdzīgās tieksmes pēc pašnoteikšanās.

Māris Kūlis pētījumā par Islāma valsti pievēršas Abdullāha Azzāma ieguldījumam islāmiskā terorisma tapšanā. Kūlis norāda, ka tieši harismātiskais palestīniešu izcelsmes garīdznieks, aktivists, skolotājs un sludinātājs Azzāms bija tas, kurš Afganistānas karā ieveda islāmisko elementu. Azzāms bija ne tikai autoritatīvs garīdznieks (islāma pasaules nozīmīgākās universitātes — Azhara universitātes — absolvents), bet arī drosmīgs un kaujiniecisks sabiedriskais darbonis.¹ Azzāma devums Afganistānas karā visupirms bija intelektuāls un zināmā mērā arī organizatorisks; mudžāhidu vārdiem, viņš bija Afganistānas džihāda smadzenes un sirds. Viens no būtiskākajiem viņa ieguldījumiem bija džihāda Afganistānā izsludināšana, pamatošana un aģitēšana. Viņš džihāda ideju padarīja par nozīmīgu islāma intelektuālo debašu priekšmetu un paplašināja tā izpratni. Viņš sludināja, ka džihāds ir individuāls pienākums ikvienam īstentīcīgajam un tā veikšana tiks bagātīgi atalgota aizsaulē. Piesaucot visas autoritātes, viņš nepagurstoši argumentēja, ka džihāds attiecas uz ikvienu musulmani individuāli un katram tas jāuzņemas kā savs svētākais pienākums. Turklāt, Azzāms argumentēja, ķermeniska cīņa ir augstāk vērtējama nekā “naudas džihāds” (ziedojumi) un džihāda veicējam nav jāprasa atļauja nevienam (ne garīdzniekam, ne skolotājam, ne vecākiem).² Kara laikā Azzāms varēja brīvi ceļot pa ASV un aģitēt, vākt finanšu līdzekļus. No ideoloģiju un propagandas skatu punkta ir interesanti, kā viņš veidoja varoņu stāstus. Acīmredzot tas ir temats, kas nebeidz uzrunāt — tā ir ppieredze, ko var ņemt vērā arī Latvijas kontekstā.

1 Kūlis, Māris. *Islāma valsts. Terorisma krustugunis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2018.

2 Skat.: Azzam, Abdullah. *Defence of the Muslim Lands: The First Obligation after Iman*. Translated by Brothers in Ribatt. 1979; Azzam, Abdullah. *Join the Caravan*. 2nd. 1991.

Azzāms saviem klausītājiem vēstīja brīnumainas lietas par afgāņu brīvības kaujiniekiem, kurus pasargā pats Dievs. Dažkārt putni esot pārķēruši komunistu raķetes, citkārt mudžāhidi pēc kaujas pamanījuši ložu caurumus apgērbā, bet neatraduši ievainojumus uz ķermeņa, savu kārt kritušo liķi nesadalījās, gluži otrādi, pat pēc gada tie saldi smaržoja.¹

Ciešanu un varonības naratīvs izpaužas arī Usāmas Bin Lādina dzīvē un idejās. Sekmīgi sakāvuši PSRS (šeit neizvērsīsim jautājumu, cik liels patiešām bija viņa ieguldījums), Afganistānas mudžāhidu veterāni sprieda, ko darīt tālāk, kur atrast nākamo mērķi.

Kūlis pētījumā par Islāma valsti apraksta Bin Lādina apsvērumus. Pēc kara Afganistānā viņš atgriezās dzimtenē kā varonis, kurš stājies pretī neuzvaramam un tomēr uzvarētam pretiniekam.² Redzot Irākas diktatora draudus reģionam, Bin Lādins nekavējās piedāvāt Saūda Arābijas varai savus un daudzu kaujās rūditu Afganistānas kara veterānu pakalpojumus, bet ar nosacījumu, ka Saūda Arābijai jāatsakās no amerikāņu palīdzības.³ Entuziasma pilnais

Bin Lādins esot ieradies pie Saūda Arābijas aizsardzības ministra, lai pārliecinātu, ka viņa mudžāhidi varētu uzņemties valsts aizstāvību. Uz ministra atgādinājumu, ka Irākas armijai ir 4000 tanku, Usāma esot atbildējis: "Mūsu ierocis būs ticība!"⁴ Lūk, neprātīgas ideoloģiskās un propagandas pašhipnozes piemērs. Saūda Arābija no amerikāņu palīdzības neatteicās, bet Bin Lādins vēlāk apgalvoja, ka tas esot bijis viens no nepatīkamākajiem pārsteigumiem viņa dzīvē, kas pārliecināja, ka ļaunums ir ne tikai Rietumu varas, bet arī vietējie līdzskrējēji.

Līča karš un karaļnama paustais noraidījums fundamentāli ietekmēja turpmāko islāmiskā terorisma veidošanās gaitu, jo pārliecināja par vairākiem apsvērumiem. Visupirms noraidījums par labu ASV bruņotajiem spēkiem bija drausmīgs pazemojums un apvainojums. Usāma Bin Lādins konstatēja, ka vietējās varas ir vien marionetes vislielākā ļaunuma — amerikāņu un cionistu — rokās. Tieši šajā laikā notika stratēģiska pārvirze no tuvā ienaidnieka (vietējās varas) uz tālo ienaidnieku (ASV un tās sabiedrotajām — Eiropas lielvarām, Izraēlu).

Šie nebūt nav vienīgie piemēri, kas parāda varonības un ciešanu dinamiku. Cita starpā varētu izvērst Abu Graibas cietuma epizodi, kurā ASV bruņoto spēku pārstāvji ļoti nežēlīgi un nepiedienīgi izturējās pret ieslodzītajiem — šis notikums guva plašu rezonansi. Varētu minēt arī alas metaforu. Bin Lādina slēpšanos alā bieži interpretē kā vājuma pazīmi, kā nabadzību u. tml. Taču islāma kultūrā ala ir vieta, kurā Muhammads saņēma Dieva vēsti. Tā ir simboliski piesātināta vieta, kas asociējas ar svētu pieticību, gara spēku un ticības tīrību.

- 1 Skat.: Azzam, Abdullah. *Signs of ar-Rahman in the Jihad of Afghan*. Edited by A. B. al-Mehri. Birmingham: Maktabah Booksellers and Publishers, n.d.
- 2 Piemēram, pat britu laikraksts *The Independent* 1993. gada 6. decembra numurā publicēja cildinošu rakstu par Usāmu Bin Lādinu — "Pretpadomju kaujinieks savu armiju nostata ceļā uz mieru". Rakstā glaimojošā valodā pastāstīts par Bin Lādina ceļubūves biznesu, kaujām Afganistānā, ticību džihādam utt. Skat.: Fisk, Robert. "Anti-Soviet warrior puts his army on the road to peace." *The Independent*.
- 3 Gan Bin Lādina, gan daudzu reliģisko autoritāšu iebilduma pamatā bija hadīts, kurā teikts, ka arābu zemēs (Arābijas pussalā vai vismaz Hidžāzas reģionā) nedrīkst būt divas reliģijas, proti, var būt tikai viena — islāms. Protams, to var interpretēt: vai tas nozīmē, ka citticībnieki nedrīkst Arābijā pat uzturēties, vai arī to, ka svešai ticībai nedrīkst būt tāds pats tiesiskais statuss kā islāmam utt.? Atbilde uz šo jautājumu nekad nav bijusi viennozīmīga. Mūsdienās Saūda Arābijā pieļauj citu ticību praktizēšanu tikai un vienīgi tad, ja tā noris prom no sabiedrības acīm.

- 4 Jehl, Douglas. "A Nation Challenged: Saudi Arabia; Holy War Lured Saudis as Rulers Looked Away." *The New York Times*. December 27, 2001. <http://www.nytimes.com/2001/12/27/world/a-nation-challenged-saudi-arabia-holy-war-lured-saudis-as-rulers-looked-away.html?mcubz=1>

Vēlme karot

Ticība spēcīgiem stāstiem rada vēlmi karot par ideāliem. Francijas Nacionālā zinātniskās pētniecības centra antropoloģijas pētījumu vadītājs un terorisma pētnieks Skots Atrans, atsaucoties uz saviem antropoloģiskajiem pētījumiem, secināja (un tas var šķist pārsteidzoši), ka

“Islāma valsts ir, iespējams, pati ietekmīgākā un politiski inovatīvākā kontrkultūra mūsdienu pasaulē.”¹

Atrans argumentē, ka dažādu ekstrēmi noskaņotu kustību dzīvīgumu nodrošina dažu idejai īpaši uzticīgu darboņu beznosacījumu nodošanās svētajiem tekstiem vai transcendentālajām vērtībām. Šie cilvēki ir gatavi nest lielus upurus, lai kalpotu savam mērķim. Viņus vada nevis racionāls vai materiāls aprēķins, bet palāvība uz kultūrā dziļi iesakņotām idejām. Atrans raksta:

“Politisko līderu un parasto iedzīvotāju uzvedības pētījums parāda, ka neatrisināmu konfliktu pamatā ir nevis politiskās vai ekonomiskās spēles, bet gan sakrālās vērtības.”²

Kūlis pētījumā raksta, ka Islāma valsts piedāvā vēsturi ar vēsturi. Viņš norāda, ka, tikai šķietami un pavirši raugoties, Islāma valsts izskatās kā anahroniska, ultrakonservatīva un antimoderna sabiedrība. Taču tā ir pilnīgs sava laikmeta produkts.

- 1 Atran, Scott. “The Devoted Actor: Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures.” *Current Anthropology* (The University of Chicago Press) 57, no. S13 (June 2016), p. 201. Skat. arī: Atran, Scott. “The Will to Fight.” *Aeon*, 11 July 2022, <https://aeon.co/essays/wars-are-won-by-people-willing-to-fight-for-comrade-and-cause>
- 2 Atran, Scott. “The Devoted Actor: Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures.” — p. S195.

Postmodernais stāvoklis nūdien ir “lielo stāstu” sairums, taču tas vienlaikus ir arī izaicinājums. Islāma valsts ar savu ekspresīvo retoriku un solījumiem par laika galu piedāvā tādu pasaules ainu, kurā “kaut kas notiek”.

Cilvēki grib vēsturi un tradīcijas, tās stāstus, tikumus un varoņus, “un Islāma valsts, lai cik tā mums un pat lielākajai daļai arābu musulmaņu šķistu brutāla un pretīga, piedāvā tieši to,” raksta antropologs Atrans.³ Divdesmitā gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados radikāli noskaņotie jaunieši kurināja seksuālās revolūcijas uguņus.⁴ Diemžēl Islāma valsts šo radikālisma enerģiju nereti spēj ievirzīt slepkavošanas, vardarbības un klajas noziedzības gultnē.

“Vardarbīgais ekstrēmisms reprezentē nevis tradicionālo kultūru uzplaukumu, bet gan to sabrukumu — jaunieši, kuri atsvešinājušies no tūkstošgades paaudzes tradīcijām, traucas tādas sociālās identitātes meklējumos, kas apliecinātu personības nozīmīgumu un dižumu. Tā ir globalizācijas ēnas puse,” raksta antropologs un terorisma pētnieks Skots Atrans.⁵

- 3 Atran, Scott. “Why ISIS has the potential to be a world-altering revolution.”
- 4 Hipiju kustības sociālo un politisko pārmaiņu ambīcijas bija ne mazākas kā *Islāma valstij*, tomēr tā neizmantoja klaju agresiju. Džesika Sterna un Dž. M. Bergers trāpīgi uztver šo idejisko kustību. “Patlaban radikāļi savu neapmierinātību ar pastāvošo situāciju pauž karojot, nevis mīlējoties. Viņus pavedina Tanatoss, nevis Eross. Izsakoties Usāmas Bin Lādina slavenajiem un bieži pārfrāzētajiem vārdiem, viņi “mīl nāvi tāpat kā jūs [Rietumos] mīlat dzīvību.” [...] IVIL ir izveidojusi jaunu paradigmu, kas ir daudz brutālāka, daudz sektantiskāka un daudz apokaliptiskāka.” (Stern, Jessica, and J. M. Berger. *ISIS: The State of Terror* — p. 236)
- 5 Atran, Scott. *The Devoted Actor: Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures*, p. 199.

Sievietes pret Rietumiem

Aprakstot idejas vilinājumus, Kūlis pētījumā pievēršas skatījuma virzienam, kas liek jautāt: kāpēc un kam šī vai tā ideoloģija šķiet interesanta? Savdabīgs veids, kā uz to palūkoties vairāku apsvērumu dēļ (jauno un veco Rietumu, kā arī islāma specifiskās attiecības ar sievietību) ir jautāt, ko par konkrētu vērtību sistēmu domā tieši sievietes. Kūlis norāda uz situāciju Lielbritānijā 2015. gada sākumā, kad lielu ažiotažu sacēla gadījums, kad trīs pusaudzes pameta mājas un aizlidoja uz Turciju, lai pievienotos Islāma valstij.¹ Šis notikums no jauna uzjundīja jautājumus par motivāciju pārcelties uz Islāma valsti. Vairums personu, kas uz to dodas, ir vīrieši. Tātad to varētu skaidrot ar tipiskiem aizspriedumiem, piemēram, atsaucoties uz “dabisku” vardarbīgumu u.tml. Taču, kā izskaidrot to, ka “vājš dzimums” no brīva prāta dodas uz Islāma valsti, piekrīt tās ideoloģijai, politiskajiem vardarbīgajiem mērķiem?

Kā secina pētījuma “Līdz mocekļība mūs šķirs: dzimte un IVIL fenomens” autores, radikalizējušos sieviešu psiholoģiskais, sociālais un materiālais profils ir tik ļoti dažāds, ka izveidot vienu arhētipisku tēlu ir gandrīz neiespējami. Pētījuma autores tūlī piebilst — uzskats, ka šīs migrantes ir tikai “džihādistu līgavas”, ir ne tikai aplams, bet arī traucē izprast šā procesa patieso dabu.² Gluži otrādi, ierosināto faktoru klāsts ir visai plašs. Pētījuma “Līdz mocekļība mūs šķirs” autores, analizējot konkrētus gadījumus, konstatēja vismaz trīs pievelkošus un trīs atgrūdošus faktorus.

- 1 Evans, Martin. “Three missing London schoolgirls ‘travelling to Syria to join Isis’” *The Telegraph*. 20 February 2015. <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/11424884/Three-missing-British-schoolgirls-travel-to-Syria.html>
- 2 Saltman, Erin Marie, and Melanie Smith. *‘Till Martyrdom Do Us Part’ Gender and the ISIS Phenomenon*. London: Institute for Strategic Dialogue, 2015 — pp. 69–70; skat. arī: Hoyle, Carolyn, Alexandra Bradford, and Ross Frenett. *Becoming Mulan? Female Western Migrants To Isis*. London: Institute for Strategic Dialogue, 2015.

Atgrūdošie faktori: vientulības izjūta, dzīvojot Rietumu sabiedrībā; izjūta, ka vispasaules musulmaņu kopiena tiek vardarbīgi apspiesta; dusmas par starptautiskās sabiedrības neizdarību šā stāvokļa risināšanā. Savukārt pievelkošie faktori ir šādi: ideālistiskie mērķi un reliģiskais pienākums; piederība “brālībai” jeb šajā gadījumā “māsībai”; avantūrisms un piedzīvojums — kara romantizēšana.³

Šāda aina jau atkal apliecina ideoloģijas pievilcību.⁴ Islāma valsts vilinājumu var skaidrot divējādi: gan ar “lielā stāsta” piedāvājumu tālīnē — apsolītajā zemē —, gan ar vilšanos mājās, kas nespēja un negrib piedāvāt savu “stāstu”. Tā ir jau pazīstama aina, kurā saduras, no vienas puses, Rietumu pasaules savdabība ar visiem tās plusiem un mīnusiem⁵ (tradicionālo vērtību degradācija, atsvešināšanās starp sociālajām un nacionālajām grupām, apsēstība ar patērniecību, vērtību plurālisms, vienaldzība, taču arī iecietība, labestība, tolerance, cieņa pret citādo u. tml.) un, no otras

- 3 Saltman, Erin Marie, and Melanie Smith. *‘Till Martyrdom Do Us Part’ Gender and the ISIS Phenomenon* — pp. 9–18.
- 4 “Vilinājums ir ne tikai praktisks, bet arī ideoloģisks. Tas ir šķietamā Rietumu kultūras sekluma, feminisma un dzimumu vienlīdzības klajš noraidījums. Tā ir atteikšanās no “skaistumkopšanas salonu” un modes preču veikalu kultūras. [Islāma valsts] ir zeme, kas sola dzīvi bez visiem tiem sarežģījumiem un apjukuma, kas piepilda britu pusaudžu ikdienu,” raksta Londonas Karaliskās koledžas pētniece Elizabete Pīrsone. (Pearson, Elizabeth. “What is luring Western women to Syria to join Isis?” *The Telegraph*)
- 5 “Vardarbīgais ekstrēmisms reprezentē nevis tradicionālo kultūru uzplaukumu, bet gan to sabrukumu — jaunieši, kuri atsvešinājušies no tūkstošgades paaudzes tradīcijām, traucas tādas sociālās identitātes meklējumos, kas apliecinātu personības nozīmīgumu un dižumu. Tā ir globalizācijas ēnas puse,” raksta antropologs un terorisma pētnieks Skots Atrans. (Atran, Scott. “The Devoted Actor: Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures.” — p. S199)

pusēs, potenciālo mudžāhidu alkas pēc stabilas vērtību sistēmas, dzīves vadlīnijām utt., ko papildina (diemžēl bieži vien pamatots) nicinājums pret mītnesvalsts divkosību, kā arī pārliecība par piederību starptautiskai (kosmopolitiskai) "visu zemju atstumto ļaužu" grupai.

Kūlis atsaucas uz vairākiem pētījumiem, tostarp uz Saimona Kotī publikāciju "Ko vēlas IVIL sievietes?", kurš raksta, ka Islāma valsts piekritējas savas vēlmes ir izteikušas ļoti skaidri:

"Daudzas rietumvalstu sievietes, kuras ne tuvu nevar uzskatīt par savu seksuālo dzīvi verdzenēm vai vīriešu plēsonīgo mahināciju upuriem, pievienojas vai tiecas pievienoties Islāma valstij tāpēc, ka to vēlas — tāpēc, ka pretstatā sekulārajām, liberālajām demokrātijām, kurās viņas dzīvo, Islāma valstī viņas saskata dzīves jēgu un tā atspoguļo viņu morālās un politiskās pārliecības pamatus."¹

Varētu iedomāties, ka šīs sievietes gluži vienkārši nav informētas par Rietumu pārākajām vērtībām, tomēr arī šāds priekšstats neatbilst realitātei. Gluži otrādi, **šīs sievietes ļoti labi zina gan to, kas ir feminisms, gan liberālisms, gan pārzina citas idejas, ko Rietumu sabiedrībā uzskata par pamatota lepnuma iemesliem. Taču viņas apzināti izvēlas iet pretējo ceļu, jo pārstāv noteiktu vērtību sistēmu ar visām tās blaknēm, tostarp stingro dzimumu segregāciju. "Tātad," Kotī uzsver,**

"viņas Islāma valsti atbalsta, nevis samierinoties ar tās agresīvo patriarhālo pasauleskatījumu, bet gan tieši tā dēļ."²

Šāda aina parāda, ka vērtības nevar vienkārši importēt — kas vienam šķiet augstvērtīgs, citam liekas bezvērtīgs. Vērtības ir cieši sajūgtas ar kultūru, taču jebkura kultūra (kā to parāda

hermeneitikas filosofija) ir visciešākajā veidā saistīta ar tradīciju.

Latvijā, teicoties iedzīvināt kādu vērtību sistēmu, jāņem vērā, kas patiešām ir aktuālās vērtības, taču vēl svarīgāk ir saprast, kuras vērtības pastāv zemdegās — jo tām ir lielākas izredzes izcelties un izdzīvot.

Filosofiskās idejas un kultūras pašizjūtas apjēgumi, kas rotā mūsdienu multikulturālās un atvērtās sabiedrības ēku un ko uzskata par "augstiem gara sasniegumiem", noteiktām aprindām ir iemesls nevis lepoties, bet gan pretīgumā novērsties.

"Viņas ir nogurušas no sabiedrības, kurā cilvēkiem nav ne skaidra dzimuma, ne kultūras piederības. Savukārt Islāma valsts un Al Kāida piedāvā konkrētas sarkanās līnijas: vīrieši ir vīrieši, un sievietes ir sievietes," skaidro antropologs Skots Atrans.³

Lai saprastu jauno mudžāhidu pasauleskatījumu, nav jāmeklē kādas sarežģītas psiholoģiskas mahinācijas vai politiskas sazvērestības, Islāma valsts ideoloģija — tās reliģiskais vēstījums, kā arī politiskā un nacionālistiskā orientācija — viņiem ir pietiekami skanīga un aicinoša.

Senās tradīcijās sakņota, taču arī mūsdienu aktualitātēs pamatota vērtību sistēma, kā redzam, spēj rasties un izdzīvot. Tomēr te jāpatur prātā, ka mūsdienīgais — šodien aktuālais — ir tikai viena daļa no lielāka stāsta, no plašas vērtību sistēmas. Islāmiskā terorisma mērķi ir mainīgi, situācijai atbilstoši, tomēr tie iekļaujas ilgstoši pastāvošos naratīvos (runa ir par gadiem 100, pat 1000).

1 Cottey, Simon. "What ISIS Women Want." *Foreign Policy*. May 17, 2016. <https://foreignpolicy.com/2016/05/17/what-isis-women-want-gendered-jihad/>

2 *Ibid.*

3 Atran, Scott, et Nafees Hamid. "Comment devient-on djihadiste? (1/2)." *Télérama*. April 7, 2016. <http://www.telerama.fr/monde/comment-devient-on-djihadiste-1-2-par-scott-atran-anthropologue,140496.php>

Propaganda

Visbeidzot, jāņem vērā propagandas apsvērumi. Islāma valsts izceļas citu starpā ar to, ka parādīja salīdzinoši izcilas spējas veikt propagandu. Pētījumā par Islāma valsti Kūlis īpašu uzmanību pievērš propagandas veidošanai, norādot uz tās mūsdienīgumu. Kā izrādās, Islāma valsts, pretēji daudzu gaidām, ārkārtīgi prasmīgi lietoja dažādas mūsdienu tehnoloģijas un jo īpaši sociālos tīklus.

Te savijas vairāki apsvērumi. Vispirms, tā ir tēze par **komunikāciju hiperkomunikācijas apstākļos**. Kūlis raksta, ka mediji tiecas ne tikai pēc dižnotikumiem, bet arī pēc arvien lielākiem un lielākiem notikumiem. Tādējādi izveidojas hipertrofēta realitāte vai, precīzāk sakot, bezjēdzīgi uzburbis realitātes attēlojums. Šī gigantomānija raksturo arī komunikācijas praksi — hiperkomunikāciju, kurā visam jābūt milzīgam — jo milzīgāks, jo labāk. Taču tādā gadījumā “dižens” kļūst arī terorisms.¹

Cits apstāklis ir propagandas komunikācijas virzieni. Propagandas izplatīšanas kontekstā īpašu ievērību izpelnās zemākais līmenis jeb t. s. vēsts izplatītāji. Masveidā izmantojot šo slāni, Islāma valsts izcēlās uz “konservatīvāku” teroristisko organizāciju fona. Proti, tā vēl tālāk atkāpās no arhaiskās militārā džihāda izpratnes un piedāvāja risinājumu: ja nespēj karot kaujaslaukā, dari to internetā! Islāma valsts mediju un propagandas doktrīnā “Ak, mediju darbiniek, tu arī esi mudžāhids” mediju darbs tiek pielīdzināts karadarbībai — vārdus izprot kā šāviņus, ziņas pielīdzina bultām un raķetēm, videokameru salīdzina ar ložmetēju utt.

Islāma valsts izmantoja sociālo tīklu niansi, ka tajos izlīdzinās atšķirība starp satura veidotājiem un patērētājiem. Tas ir bijis ļoti izdevīgi Islāma valstij, jo palīdz piesaistīt un iesaistīt

plašas masas, kā arī decentralizēt aģitācijas darbu. Tādējādi tiek izlīdzsvarota vertikālā un horizontālā propaganda.² Vertikālā propaganda funkcionē kā hierarhiska pārnese no augšas uz apakšu, no vadoņiem uz masām. Savukārt horizontālā propaganda veidojas no apakšas uz augšu, proti, tās veidotāji un izplatītāji paši izvēlas piemērotāko veidu, laiku un daudzumu, kādā izplatīt savu vēsti tā, lai sasniegtu maksimālu efektu un izvairītos no varasiestāžu vērīgās acs. Tādā ziņā Islāma valsts propaganda vienlaikus gan ir, gan nav haotiska. No šīs situācijas var mācīties to, ka ir jāatrod veidi, kā mudināt sabiedrību uzņemties pāradresēšanu. Valsts ar saviem resursiem nespēs uzvarēt sociālo tīklu cīņos, ja nespēs rast veidus, kā vēsti padarīt masveidīgu. Kā zināms, Krievija izmanto t. s. “troļļu fermas”. Islāma valsts atrada veidu, kā “troļļiem” nemaksāt, lai tie dara paši. Galu galā, jāuzsver Islāma valsts spēja diversificēt mediju kanālus. Tā izmantoja nevis vienu “oficiālo valsts kanālu”, bet uzreiz vairākus. Tas saskan ar Elula, izcila propagandas pētnieka, viedokli, ka

jebkurai propagandai ir jābūt visaptverošai (vai arī tā var nemaz necensties). Vēstij ir jābūt it visur un visiem.³

1 Kūlis, Māris. *Islāma valsts. Terorisma krustugunīs*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2018 — 351.–388. lpp.

2 Vertikālās un horizontālās propagandas jēdzienus ieviesa Žaks Eluls darbā “*Propagandes*” (1962). Skat.: Ellul, Jacques. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. Translated by Konrad Kellen and Jean Lerner. New York: Vintage Books, 1973 — pp. 79–84.

3 *Ibid* — pp. 162–163.

II.2. Lietuvas piemērs

Ideoloģija, karš un krievu pasaule

Tomas Kačerauskas (Tomas Kačerauskas)

Vilņas Ģedimina tehniskā universitāte,
Filozofijas un kultūras studiju fakultāte

Krievijas apmelotājiem

Aleksandrs Puškins

Ko, gudrie spriedēji, jūs tādu troksni ceļat,
Kam draudat Krievijai, to nolādat un peļat?
Kas jūs tā satraucis? Vai nemiers Lietuva?
Jel rimstieties! Jo tas ir strīds starp pašiem slāviem,
Sens iekšējs strīds, kas likts uz likteņsvariem
saviem;

Šai jautājumā jums gan neizlemt nekā.

*(Atdzejojusi Ārija Elksne, no Aleksandrs Puškins,
Otrais sējums. Lirika 1826-1830. Pasakas.
Dramatiskie sacerējumi)*

Iesāku šo rakstu ar krievu dzejnieka Aleksandra Puškina dzejoli "Krievijas apmelotājiem". Tas tika sarakstīts 1831. gadā, kad notika sacelšanās Polijā un Lietuvā, un raksturo Krievijas inteliģences (vai tās daļas) attieksmi pret varas iestāžu īstenoto represīvo politiku, proti, tas ir strīds starp slāvu tautām un jūs, rietumnieki, nedrīkstat tajā iejaukties, ja vien nevēlaties atrast mūža mājas kādā Krievijas kapsētā. Šāda viedokļa veidošanos ir nešaubīgi ietekmējusi oficiāla ideoloģija, kuras centrā ir viss krieviskais. Varam norādīt arī pretējo: dzejnieka vārdu emocionālais svars ir palīdzējis šo ideoloģiju stiprināt. Citiem vārdiem sakot, mēs saskaramies ar hermeneitisko loku. Nav nekāda sakritība, ka cits dzejnieks — Ādams Mickēvičs, kurš sevi uzskatīja par lietuvieti, bet rakstīja poļu valodā — to uztvēra kā (rietumniecisko) brīvības ideju nodevību, kas ne tik daudz uzrunā Krievijas paverdzinātās tautas, kā pašus krievus (viņa draugus), kuri nonāca ieslodzījumā pēc Dekabristu sacelšanās apspiešanas

(Mickēvičs, 1920). Es atgriezišos pie šīm idejām — emocionāliem izteikumiem, inteliģences lomas un gūstā nonākušās Krievijas. Kā pretoties lielvalsts ideoloģijai, ko atbalsta tās intelektuāļi? Vai par ideoloģijas pretindi var kalpot cita ideoloģija? Kādu solījumu sevī nes ideoloģiju sadursmes?

Pirms šo un citu jautājumu analīzes vēlos pievērsties Puškina "kļūdei". Tā parāda ne tikai tālaika izpratni par to, kas ir lietuvietis, agrākās Lietuvas Lielkņazistes iedzīvotājs. Krievu dzejnieks uzskata, ka lietuvieši ir slāvi, jo citādi uz tiem nevar attiecināt vārdu "mēs" ar to saprotot visus, kam jāievēro noteikumi, kurus diktē krievu nams t. i. uz krievisko centrētā ideoloģija. Vai Eiropa, ko baro Krievijas gāze un nafta, arī nav "mūsu"?

Vācijas hermeneitiskās filozofijas pārstāvis Hanss Georgs Gādamers norādīja, ka vislielākais aizspriedums ir pārliecība, ka mēs varam atbrīvoties no aizspriedumiem (Gādamers, 1975). Vai arī vislielākā ideoloģija nav tā, kas saka, ka mēs varam atbrīvoties no ideoloģijām? Šis pieņēmums tomēr nenozīmē, ka mēs cīnām pret ideoloģijām izmantojam jaunas ideoloģijas. Lietuvā pastāv neviennozīmīga situācija: no vienas puses tiek oficiāli paziņots, ka tiek pamestas ar padomisko pagātni saistītās ideoloģijas, bet no otras puses top jauna ideoloģija vēsturisku vēstījumu formā. Viens no tiem ir stāstījums par apkaunojošo nepretošanos 1940. gadā, cits stāstījums vēsta par varonīgo partizānu pretošanos no 1945. līdz 1953. gadam. Šajā sakarā īpaši svarīga loma ir vēsturei un tās interpretācijai (izpratnei). Puškina doma par "neiejaucieties, rietumnieki" balstās vēsturiskos notikumus. Viņš atsaucas uz notikumiem, kas norisinājās pirms vairākām desmitgadēm (karā ar Napoleona Franciju) un vairākiem gadsimtiem (karā ar Poliju un Lietuvu), kad tika nodedzināta Maskava.

“Ideoloģija”, ka jau jebkurš jēdziens, ir attīstījusies. Lai gan šī saliktā vārda abu elementu saknes ir meklējamas grieķu valodā, terminu “ideoloģija” 1796. gadā izveidoja franču filozofs Destuts de Trasi (Kennedijs, 1979), kurš līdztekus citiem Franču revolūcijas ideologiem centās rast augstāku, sociāli iesaistošu zināšanu veidu, kas būtu attīrīts no feodālisma aizspriedumiem. Līdz ar to šī jēdziena rašanos iezīmēja divi apsvērumi: (1) jaunā un tradicionālā pretnostatījumus, atvirzoties no aizspriedumiem; un (2) Apgaismībai raksturīgā sociālā iesaistišanās. No vienas puses ideoloģija sev piedēvē augstākas, vispārējas zināšanas. No otras puses ideoloģija nav atdalāma no konkrētas sabiedrības, jeb precīzāk — tās vadītāju, interesēm un vēlmēm. Tādējādi šis jēdziens jau savos pirmsākumos ir saistīts ar pretrunām: pasludinot sevi par vispārēju zināšanu karali, tas ir kļuvis par valdošo politiķu kalpu. Citiem vārdiem sakot, tā sociālā apņemšanās būt objektīvam to tikai padara par neobjektīvu. To skaidri parāda ideoloģiju pārmaiņas, kas maina ne tikai valdošo (šķiru vai partiju), bet arī sociālo vidi. Rodas šādi jautājumi. Kādas attiecības pastāv starp dažādām ideoloģijām politisko spēku mainīgos salikumos? Vai ideoloģija, kas mainās, rada demokrātisko apstākļos valdošo partiju ideoloģijas izmaiņas? Vai varbūt ideoloģija atrodas ārpus partiju neobjektivitātes? Ko satura un attieksmes ziņā piedāvā metaideoloģija, t. i. runāšana par ideoloģijām? Kādos gadījumos metaideoloģija nav tikai kārtējais ideoloģiskais apgalvojums iekļaut to, kas nav iekļauts, t. i. neizmērojamas politiskas runas?

Ideoloģijas jēdziena pārmaiņas un atšķirīgās (negatīvās un pozitīvās) saites ataino tā turpmākā attīstība. Posmā pēc Franču revolūcijas, ko piepilda Napoleona darbības, marši un kari, ideoloģija tiek stigmatizēta kā “sapņotāju un doktrināru” teorija, kas neiekļaujas politiskajā realitātē. Būtu jānorāda, ka šāds novērtējums jau ir sava veida ideoloģija, kas ir iepriekšpieņemta atšķirīgā politiskajā vidē. Karls Markss un Frīdrihs Engelss (Markss & Engelss, 2017), kuri atdzīvināja ideoloģijas jēdzienu, arī saskaras ar pretrunu. No vienas puses viņi apgalvo,

ka aiz dominējošās valdošās šķiras ideoloģijas slejas virsbūve, kas noteiktā sociālā un politiskā sistēmā ir balstīta uz ekonomiskas bāzes. No otras puses, aicinot strādnieku šķiru nojaukt šo būvi revolucionārā veidā, viņi iepriekšpieņem citu - komunistisku - ideoloģiju. Vēsture gaita ir parādījusi, ka šī ideoloģija bija daudz nenovīdīgāka un neiecietigāka pret citām idejām nekā iepriekšējā, ar spēku izveidojot jaunu politisku (totalitāru) vidi. Herberts Markūze (1991) ir izcēlis divas lietas. No vienas puses, dažādu sociālpolitisku sistēmu savstarpējo cīņņu laikā ideoloģijas sāk līdzināties viena otrai, un ļaudis abās dzelzs priekškara pusēs kļūst viendimensionāli. No otras puses, patērnieciskums un materiāla pašlabuma meklējumi likvidē ideoloģisko spriedzi starp tiem, kuri valda, un tiem, pār kuriem valda. Arī Antonio Gramši atsaucas uz pārsvaru guvušo hegemonistisko ideoloģisko perspektīvu. Kad radās performatīvais postmodernisms (Liotārs, 1984) un, it sevišķi, sabruka dzelzs priekškars (jau atkal mainot politisko realitāti), tika apgalvots, ka ideoloģija ir mirusi. Tās vietā esot stājušās dažādu skatījumu un pieeju dažādas perspektīvas. Līdz ar ideoloģijas nāvi paradoksālā kārtā ir iestāties pēcpatiesību laikmets, kad vienas patiesības uztiēpšana tiek saistīta ar reliktīvām ideoloģiskām ambīcijām.

Visubeidzot, Krievijas karš ar Ukrainu ir atkal visu savērsis ar kājām gaisā. Kara saknes ir meklējamas

Puškina uz krievisko centrētajā ideoloģijā: tā ir mūsu — slāvu — darišana, un katrs, kurš iejauksies mūsu iekšējā strīdā, to nožēlos. Karš ir “mūsu” gan tāpēc, ka mēs aizstāvam savus cilvēkus aiz mūsu robežām, gan tāpēc, ka Ukrainu radījām “mēs”, Padomijas cilvēki, un tagad drīkstam to anektēt, lai parūpētos par savu drošību.

Karam, starp citu, ir vēsturiska paralēle. Krievijas karš pret Poliju un Lietuvu no 1654. līdz 1667. gadam izcēlās, kad Maskavas Dome lēma pieņemt “savu” Ukrainu cara gādīgajās rokās. Bet šis karš piespieda valstis apvienoties (ne tikai Eiropā un ne tikai ES), pretnostatot Eiropas vērtības un uz krievisko centrēto ideoloģiju. Vai pirmo drīkst dēvēt

par (anti) ideoloģiju? Vai antiideoloģijai vajadzētu būt tikpat neapdomīgai kā ideoloģijai, lai spētu pār to gūt virsroku?

Starp citu, Eiropas vienotība veidojās pēc pandēmijas jukām, kad dažādās valstīs sadūrās atšķirīgas ideoloģijas par indivīda tiesībām sabiedriska apdraudējuma situācijā, un šķita, ka Rietumu sabiedrības ir tik sašķeltas kā nekad. Šis laika posms pierādīja, ka katru ideoloģiju (šajā gadījumā par vakcināciju un indivīda pakļaušanos sabiedrības priekšā) pavada antiideoloģija (ne tik ļoti pret vakcināciju kā par indivīda prioritāro stāvokli sabiedrībā). Šis spriedze izzuda līdz ar kara izcelšanos, kas vienoja Rietumus zem antiideoloģijas karoga. Lietuva nav slāvu zeme, Ukraina nav nepaklausīga Kremļa atvase, un Eiropa nav Krievijas gāzes ķīlniece.

Ideoloģiju stiprina dažādos veidos. Viens no tiem ir sabiedriski mākslas darbi — pieminekļi laukumos, kas vēsta kādu "patiesību". Tā tiek nošauti divi zaķi ar vienu šāvienu: mākslinieki (intelektuāļi) tiek padarīti par režīmam piederīgiem, un ideoloģija kļūst vieglāk piedāvājama. Tomēr šāda pieeja izraisa arī antiideoloģiju. Tā, piemēram, režīma gāšanu un ideoloģijas maiņu parasti pavada "tautas vadoņu" pieminekļu demontāža. Lietuva nav izņēmums — tur dziesmotās revolūcijas laikā no postamentiem tika novākti Ļeņina pieminekļi. Tas, ka ir nepieciešamas vairākas desmitgades, lai aizpildītu tukšās vietas, ir simptomātiska parādība. Rodas jautājums — vai līdzīgi ir arī ar ideoloģijām? Vai pēc kādas ideoloģijas noraidīšanas ir nepieciešamas vairākas desmitgades, lai tās vietā rastos jauna? Pie šī jautājuma vēl atgriezīšos.

Attiecībā uz pieminekļu demontāžu ir vērts pieminēt tādus "neitrālos" pieminekļus kā Kryžkalnis māte Lietuvā (demontēts 1990. gadā), simboliskie tēli uz Viļņas Zaļā tilta (demontēti 2015. gadā) vai rakstnieka Petrasa Cvirkas skulptūra (demontēta 2021. gadā). To var salīdzināt ar bombardēšanu, kas, tēmējot militāriem objektiem, trāpa civiliedzīvotāju mājokļiem.

Padomju laiku liecību vai zīmju izvākšana no sabiedriskām vietām, tādējādi izdzēšot okupācijas

vidi, ir saistīta ar antiideoloģijas vilni. Vai tas veicina antiideoloģisku izglītību? Vai arī tas ir tikai boļševiku iesākto tīrīšanu un postīšanas turpinājums? Vai antiideoloģija pati nav ideoloģija? Vai antiideoloģija veido pretestību uzspiestai ideoloģijai?

Tagad atgriezīsimies pie jautājuma par to, vai Lietuvā pēc 1990. gada tikai apzināti veidota ideoloģija? Pirmkārt nedrīkst aizmirst ideoloģijas negatīvās konotācijas, sasaistot to ar viedokļa uzspiešanu totalitārā valstī. Tas ir kavējis nacionālās ideoloģijas veidošanos un neļāva uzskatīt iecienītos nacionālos (vēsturiskos) stāstījumus par ideoloģiju. Otrkārt ideoloģijas veidošanos kavēja stāstījumu nenoteiktība pēc 1990. gadiem: nacionālajam stāstījumam nāca klāt Eiropas un transatlantiskais virziens, t. i. līdzāspastāvēšana jaunā savienībā. Treškārt ar simboliskiem pieminekļiem saistītie pārspīlējumi parāda, ka boļševiku iecienītā tradīciju iznīcināšanas ideoloģija joprojām ir dzīva, bet šoreiz ir pavērsta pret Padomju laiku artefaktiem.

Runājot par ideoloģiju, vajadzētu paturēt prātā ierobežota efekta teoriju. Pauls Lācarsfelds (1972) savos empīriskajos pētījumos 2. pasaules kara laikā ASV ir pierādījis, ka propagandai ir ļoti ierobežota vai pat pretēja iedarbība. Padomju ideoloģijas rezultāts ir neapmierinātība ar valdību, aizdomas par tās darbu un neticēšana oficiālajām ziņām. Tas rada neformālās komunikācijas (baumu) vidi ar kuru var viegli manipulēt. Šis mantojums ir izdzīvojis vairāk nekā trīsdesmit gadus.

2. Mēs redzam nesaskaņas starp politiskām, kultūras un ekonomiskām idejām. No vienas puses ekonomiskās vērtības šķiet izdzēš citas, iekļaujot tās savā aprītē. Tā rezultātā sarūk cilvēktiesību ievērošana, demokrātijas veicināšana, runas brīvības vērtība un ētiska izturēšanās. Piemēram, daudzi Rietumu zinātnieki strādā kā speciālisti dažādos režīmos — gan Krievijā, gan Ķīnā —, iesaistoties pat to militārajā nozarē. Viņi aizbildinās ar to, ka ir profesionāļi savā jomā, nejaucas politikā un veicina globālu zinātnes, mākslas vai kultūras attīstību. Līdz ar to šādi režīmi ir ieguvēji divos

veidos: tie samazina savu ekonomisko atpalicību, ko rada stingrā kontrole, un uzlabo režīma prestižu. Pat Rietumvalstīs, kurās ir brīvais tirgus un neliela kontrole, ekonomiskā pieeja bieži vien aizēno citas vērtības, kuras malā pastumj kārotā labklājības valsts. Par to liecina arī Lietuvas prezidenta, pēc izglītības ekonomista, vēlēšanu sauklis: "Vēidosim labklājības valsti". Brīvā tirgus loģika iepriekšpieņem ekonomisko vērtību attīstību, kas Imanuela Kanta morālo imperatīvu (2015) izmet kā lieku traucēkli un kopumā uzspiež piedāvājuma/pieprasījuma likumu arī mākslai un kultūrai. Tā vien izskatās, ka Lietuvas sabiedrība ir gājusi šajā virzienā.

No otras puses, reakciju pēc kara izcelšanās ir parādījusi, ka vērtību izkristalizēšanās noris līdz ar politisko grupēšanos (totalitāras valstis pievienojas Krievijai, bet demokrātijas atbalsta Ukrainu). Krievijas preču boikots un ekonomiskās sankcijas, kas rada grūtības arī Rietumos, norāda uz to, ka vērtības vairs nav "izliktas pārdošanai". Turklāt, pēcpatiesību laikmetā ir skaidri iezīmējusies patiesība, ko nepieciešams aizsargāt. Tādējādi tas iezīmē vēl vienu pēcpēcpatiesību laikmetu vismaz Rietumu pasaulē, kad, izsakoties Martina Heidegera vārdiem (1996), tiek atvērta patiesība.

Lai atgrieztos pie Eiropu un demokrātiskos Rietumus apvienojošajām vērtībām, ir nepieciešams dramatisks politisks satricinājums, piemēram, karš. Mērķis nav ekonomiska pārticība, kas tik ļoti pievilina migrantus no visas pasaules, bet gan demokrātijas principi, cilvēktiesību ievērošana, runas un rīcības brīvība, kas iet roku rokā ar pilsonisko atbildību, un indivīda laime. Pēdējo bieži pielīdzina materiālai labklājībai, t. i. patērnieciskumam, kas, savukārt, uzlabo ekonomiskos rādītājus. Tomēr šāda ekonomiskā centrifūga, kas sapludina ētiskas un kulturālas vērtības ar patērnieciskuma vidi, mūs nevis pietuvina, bet gan attālina no laimes, jo tai ir nepieciešama ne tikai būtisko vajadzību apmierināšana, bet arī saprātīga darbība un tikumīga uzvedība (Aristotelis, 2011). Šo Aristoteļa izpratni par laimi vai papildināt ar vismaz divām sastāvdaļām: radoša darbība un vērtības koplietošana,

kas sniedz kopienas izjūtu. Ne mazāk būtiska ir vēl viena laimes sastāvdaļa — empātija, kas kļūst īpaši nozīmīga politisku un ekonomisku krīžu laikā. Uzņemot bēgļus un daloties ar viņiem mēs zaudējam nenozīmīgo (materiālus labumus), bet iegūstam nozīmīgo — kļūstam laimīgāki.

Bezkompromisa sankcijas pret karu izraisījušo valsti parādīja, ka vērtības tiek atkārtoti pārvērtētas. Sankcijas izraisīs ekonomisko lejupslīdi visā Eiropā un it īpaši tādās kaimiņvalstīs kā Lietuva un Latvija. Tomēr šādā veidā mēs atvirzamies ne tikai no nedemokrātiska režīma, kas ir izraisījis karu, bet arī no ekonomiskām prioritātēm pašā Eiropā.

Rodas jautājums — par ko vēsta fakts, ka karu un apjukumu izraisīto režīma bērni labprāt ļaujas Rietumu patērnieciskumam un bauda Rietumos radītos labumus? Vai tā ir nosliece uz Rietumnieciskām vērtībām vai, gluži pretēji, norāde, ka šādas vērtības vairs nepastāv, prasta dzišanās pēc materiālas labklājības, kas nojauc robežas starp brīvu un nebrīvu valsti, demokrātisku un nedemokrātisku, tādu, kas ievēro cilvēktiesības un tādu, kas tās neņem vērā? Turklāt tā ir kļuvusi par zīmi, kas liecina par režīma apspiestas sabiedrības segregāciju. Piemēram, luksusa automobiļi, jahtas, villas, futbola klubi nodala Krievijas eliti no masām, kas ir kļuvušas par elites upuriem, ķīlniekiem un lielgabalu gaļu.

3. Vajadzētu sākt ar vārda "ideoloģija" negatīvajām konotācijām. Kā jau tika minēts, ideoloģija galvenokārt tiek saistīta ar totalitāras valsts veiktu indoktrināciju. Nospiedošās atmiņas par Padomju laiku realitāti noteikti veicināja negatīva ideoloģijas novērtējuma veidošanos. Jautājumus ir, kā cīnīties ar blakus esošu totalitāru valstu ideoloģiju? Vai vajadzētu runāt par pretideoloģiju (antiideoloģiju)? Vai varbūt ideoloģijas pretinde ir vārda brīvība un sabiedriskās diskusijas? Kopumā intelektuāļi pretojas jebkāda veida ideoloģijai. Tomēr vārda un preses brīvība jau iepriekšpieņem, ka pastāv dažādi viedokļi un attieksmes, ieskaitot tādas, kas virzās uz ideoloģiju. Kā reaģēt uz propagandu, ko izplata agresīva valsts? Vai ideoloģija ir

viena oficiālā viedokļa uzspiešana? Kā to salāgot ar valdību un viedokļu maiņu demokrātiskā vidē? Vai ideoloģija iepriekšpieņem neiecietību, naidīgumu pret atšķirīgu viedokli (ideoloģiju) un tā apkarošanu?

Ar ideoloģiju saistās vairāki paradoksi. **Pirmais ir ideoloģijas galveno tēlu paradokss:**

uzstājīgi izplatot ideoloģiju, viņi veicina pret šo ideoloģiju vērsto naidīgumu, tādējādi palielinot tās noraidīšanas iespējamību.

Šis paradokss ilustrē iepriekš minēto ierobežota efekta teoriju. Tādējādi pretideoloģijas vai antiideoloģijas virzītāji saskarās ar tādiem pašiem riskiem kā ideoloģijas atbalstītāji. Lielākais risks ir demokrātijas kā tādas beigšanās. Piemēram, pēckara sarkanās raganu medības ASV ierobežoja vārda brīvību un izveidoja “viendimensionālu cilvēku” (Markūze). No otras puses, pārliecība, ka sabiedrība var pastāvēt bez jebkādas ideoloģijas ir ilūzija, aizspriedums vai pat ideoloģiska attieksme. Stāstījumi par pagātnes varoņiem vai nepretošanās precedentu negatīvs novērtējums jau iezīmē sava veida ideoloģiju. Būtu jāpievērš uzmanība sadursmēm starp vērtībām, starp ideoloģijām demokrātiskā valstī, kurā vārda brīvība iepriekšpieņem viedokļu un, iespējams, ideoloģiju daudzveidību.

Otrs ir ilgtspējības paradokss: viena dominējoša ideoloģija nevis palielina, bet gan samazina valsts politisko ilgtspējību. Viena ideoloģija norāda uz valdošo totalitārisma ambīcijām. Citiem vārdiem, apspiežot preses un vārda brīvību un izskaužot sabiedriskās diskusijas, valdības saspīestā sabiedrībā izraisa atsperes efektu, masveida demonstrācijas un nemierus, ko var pavadīt vardarbība. Turklāt ierobežota efekta teorija liecina, ka viena ideoloģija netiek ietekmēta. Tā nav sagādīšanās, ka vienas ideoloģijas apstākļos reliģija netiek pieciesta kā konkurents. Mūsdienu militarizētajā Krievijas sabiedrībā pareizticīgo reliģija ir saplūdusi ar ideoloģisko stāstījumu, kurā patriarhs dod svētību kara mašinām. Tas ir vēl viens neilgtspējības aspekts, jo Krievijas Pareizticīgo baznīca ir nolēmusi sevi izolācijai no Ukrainas, Grieķijas,

Rumānijas un citām pareizticīgo kopienām, kas ir no tās novērsušās. Līdzīgā veidā dominējošā uz krievisko centrētā ideoloģija nolemj ekonomiku pašizolācijai, bankrotam vai pat sabrukumam, jo sankciju dēļ zūd rubļa vērtība un tiek ietekmēts akciju kurss. Parasts līdzeklis cīņā ar ideoloģiju ir smiekli un politisko anekdošu izplatība. Satīra un ironija ir kultūras atbilde dominējošajai ideoloģijai — citiem vārdiem sakot, tā jau ir antiideoloģija.

Karš, savukārt, atklāj patiesību pēcpatiesību laikmetā: izņemot agresora valsts sabiedrību vai tās daļu, ko maldina militāristiska ideoloģija, demokrātisku valstu sabiedrībām pēkšņi kļūst pilnīgi skaidrs, kam ir taisnība. Tomēr šādā patiesības meklējumā “veicināšanā” slēpjas arī zināmi draudi. Piemēram, tā var iepriekšpieņemt uzbrukumus Krievijas valstspiederīgajiem un krievu kultūras pārstāvjiem. Un tieši pēdējie ir tie, kas var nodrošināt pretestību militāristiskai ideoloģijai. No otras puses, “patiesības” izgaismošana rada sabiedrisko diskusiju ideoloģizēšanas risku, kas iznīcina diskutēšanas iespēju un sāk līdzināties naidīgajai nometnei, kas pārkāpj vārda un preses brīvību. Markūzes aprakstītās viendimensionalitātes draudus rada ne tikai spoguļrakstā notikusi ideoloģiju asimilācija, bet galvenokārt patiesības toņkārtu zudums, ko izraisa sabiedrisko diskusiju un vārda brīvības ierobežojumi.

Pārvaldības jomā tiek izmantoti divi principi: “stingra” un “maiga” kontrole. Pirmā ir saistīta ar striktu darba laika uzskaiti un rezultātiem, bet otrā — ar rīkojumu bez precīzām norādēm attiecībā uz tā izpildi. Pirmā ir saistīta ar rūpnieciskas sabiedrības “verdžību”, bet otrā — ar radošas sabiedrības brīvību, lai gan tai ir savas nenoteiktības. Vai mums nevajadzētu apspriest arī “stingru” un “maigu” ideoloģiju? Pirmā ir saistīta ar militāristisku neiecietību, stingru un neilgtspējīgu sabiedrības kursu, bet otrā — ar diskusijām elastīgā un iecietīgā vidē. Kā jau tika norādīts, nav tādas sabiedrības, kurā nebūtu ideoloģijas. Vai mums nevajadzētu izvēlēties maigu ideoloģiju stingrāka varianta vietā? Tā ir saistīta ne tikai ar cienītiem vēsturiskiem stāstījumiem, bet arī ar svarīgu jautājumu sabiedrisku apspriešanu,

kurā iesaistās visi pilsoņi, kuriem ir tiesības brīvi izteikties. Lielāku satraukumu rada nevis stingrāka ideoloģija nedraudzīgā militarizētā sabiedrībā, bet gan mūsu pašu reakcija ieviešot ārkārtas stāvokli, ko pavada vārda brīvības ierobežojumi, kas maigu ideoloģiju padara stingrāku.

Neskatoties uz Ukrainas nosaukuma etimoloģiju, kas saistās ar malām un robežām, šī valsts šobrīd atrodas Eiropas pašā centrā, jo cīnās par Eiropas vērtībām. Pievēršoties vēsturiskajam stāstījumam, izmantosim analogiju starp Ukrainu un Grieķiju. Pēdējā no tām ir bijusi īpaši nozīmīga Eiropas veidošanā. Starp citu, senās Grieķijas attālākās daļas, gluži kā mūsdienu Eiropas valstis, bija ārkārtīgi atšķirīgas, lai gan tajās pastāvēja valodas, kultūras un dzīvesveida līdzības. Tomēr tās spēja apvienoties, lai stātos pretī apdraudējumiem, piemēram, persiešu uzbrukumiem. Šādu draudu pārvarēšana deva iespēju veidot Eiropu un tās vērtības. Ukrainas armija ir kā Leonids un viņa kareivji, kas cenšas apturēt persiešus pie Termopilu pārejas. Kad Persijas karalis Kserkss, kura padotībā bija 100 000 vīru liela armija, pieprasīja nolikt ieročus, Leonids viņam atbildēja: "Nāc un paņem". Leonidas nevarēja izturēt un arī neizturēja persiešu spēku spiedienu. Bet galvenais iemesls ir nodevība, jo persiešiem tika parādīta slepena pāreja, un Leonidas bija spiests cīnīties divās frontēs. Vai Baltkrievijas "batjka" nav nodevējs, kurš ļāva uzbrukt Ukrainai no aizmugures? Uzdosim jautājumu citādāk: vai tā nebūtu Eiropas nodevība, ja tiktu izvēlēta "stingra" ideoloģija, nevis "maiga", kurā iederas vārda un preses brīvība?

Ideoloģiskajā frontē pastāv ne tikai vārdu karš, bet arī vārdu izraisīts karš. Jau pats vārds "karš" liek ņemt vērā *ius belli*, ar karadarbību saistītās konvencijas un starptautiskās saistības.

Frāze "specoperācija", savukārt, leģitimizē civiliedzīvotāju nogalināšanu, vakuuma un kasešu bumbu izmantošanu un citas nāves mašīnas — spēli bez noteikumiem, lai pārbaudītu jaunāko iznīcināšanas aprīkojumu. Vai tas ir tehnoloģijas triumsfs pār cilvēci? Ir minēts, ka tehnoloģiskā pieeja speciālistu

apmācībā ir atrauta no morālas attieksmes. Vai to var nodēvēt par sadursmi starp morāli un tehnoloģiju? Kāda ir morāles loma pēcmorāles laikmetā, kas ir atkarīgs no varas samēra vai, precīzāk, attiecības? Mēs saskaramies ar vērtību sadursmi: no vienas puses ir demokrātija, runas un pārvietošanās brīvība, savstarpēja cieņa un maiga ideoloģija, bet no otras puses ir nacionālās drošības intereses, kas pārsniedz racionalitātes robežas un anektē Citādā reģionu, kopā ar "stingru" ideoloģiju.

4. Doma, ka demokrātiskā sabiedrībā īpašu lomu spēlē intelektuālā elite, ir strīdīga. Runājot par eliti, ar to tiek apzīmēta ļoti ierobežota kopiena. Ja tā ir, tās ietekme demokrātiskā vidē nav un nevar būt nozīmīga vai pat izšķiroša. Ja tā tomēr kaut ko nosaka, tas nenotiek demokrātiskā veidā, proti, par to nelemj vairākums, pret kuru ir nostājusies intelektuālā elite. Protams, reprezentatīvā demokrātijā reizēm kādam inteliģences pārstāvim tiek dota iespēja pārstāvēt vairākumu, un tad viņa (viņš) veido vērtības un pieņem lēmumus. Cits, mazāk nejaušs elites izaugsmes mehānisms ir ekspertu izveide. Tieši tehnoloģiju attīstība ir veicinājusi eksperta lomas uzplaukumu, padarot to par cilvēku, kurš ne tikai konsultē tehnisko jautājumu kontekstā, bet pat uzspiež lēmumus visai sabiedrībai svarīgos jautājumos, atstājot mazāk nozīmīgas lietas vairākuma ziņā. Karot ar kaimiņvalsti vai ne? Kāda ir kara izmaksu un ieguvumu attiecība? Šos jautājumus neizlemj vairākums, kas to darītu ar referendumu vai savu parlamenta pārstāvju starpniecību, bet gan šaurs ekspertu loks un dažī prezidenta padomnieki (ieskaitot biktstēvu), kuri ir attiecīgi "kompetenti", lai aplēstu, vai ieraut visu valsti "specoperācijā". Šāds mehānisms ir raksturīgs ne tikai totalitārām valstīm, bet arī demokrātijām, lai arī tas saistās ar tiešu demokrātiskas darbības pārtraukšanu. Līdz ar to runas par (intelektuālās) elites, eksperta izšķirošo ietekmi ir pielīdzināmas runām par demokrātijas darbības pārtraukšanu. Tas nesagādāja nekādas problēmas Platonam (1888), jo viņam par demokrātijām bija negatīvs viedoklis. Ja ideālā valsts ir aristokrātiska un elitāra,

joprojām saglabājas atlases un izglītības problēmas. Starp citu, izglītība šajā gadījumā ir divkārša: tiek izglītoti nākamie valdnieki, kuri vēlāk izglīto sabiedrību par savām idejām. Tādējādi Platona ideālajā valstī īpaša loma tiek atvēlēta filozofiem kā valdniekiem. Tas nenozīmē, ka šis modelis tiek īstenots un ka šī tiešām ir labākā valsts.

Apskatīsim Lietuvas piemēru. Būtu jāatzīmē, ka *Sajūdis* kustību 1988. gadā izveidoja Lietuvas Zinātņu akadēmijas intelektuāļi. Jau iepriekš bija darbojušās atklātas (piemēram, Lietuvas Helsinku grupa, kas bija aktīva no 1975. līdz 1983. gadam) un slepenas (piemēram, Katoliskā komiteja ticīgo tiesību aizstāvībai, kas izdeva Lietuvas Katoļu baznīcas hroniku laikā no 1972. līdz 1989. gadam) disidentu grupas. Tomēr masveidīgu pretošanās un atbrīvošanās garu sabiedrība ieguva tikai *Sajūdis* kustības — intelektuāļu, tai skaitā filozofu — ietekmē. Protams, tas notika labvēlīgā politiskajā situācijā, kad pēc ilgstošas stagnācijas un ekonomiskas lejupslīdes Mihails Gorbačovs piedāvāja perestroikas, glastnostj un ekonomiskās iniciatīvas idejas. Līdz ar to šajā pārmaiņu laikā intelektuālā elite kļuva par būtisku sabiedrības atjaunotnes faktoru, kas noraidīja dominējošo Padomju ideoloģiju. No intelektuālās elites ir nākuši vairāki ievērojami politiķi, piemēram, Vītauts Landsberģis, kurš nokļuva politisko pārmaiņu augstākajā punktā. Landsberģa paradokss ir tāds, ka viņš uznāca un nogāja no politiskās skatuves viena un tā paša iemesla dēļ. Viņa kategoriskā (ideoloģiskā) attieksme pret ienaidnieku (kara apstākļos) liedza viņam saglabāt vietu ievēlētā valdībā. Paradoksālā kārtā demokrātiskos labumus, par kuriem cīnījās Landsberģis un viņa līdzgaitnieki, baudīja viņa politiskais pretinieks no agrākās Lietuvas Komunistu partijas Aļģirds Brazausks. Līdz ar to intelektuāļu lomu atjaunotajā Lietuvas valstī var raksturot šādi — viņi iejāja politiskos zirkus ar kuriem vēlāk vizinājās citi, profesionāli politiskie darboņi. Tas neatbilst Platona iecerēm, bet gan iezīmē intelektuāļu, ieskaitot filozofus, attiecības ar politisko realitāti — tā nav politiska rīcība, bet politikas robežu apsvēršana, tā nav politisku

lēmumu piedāvāšana, bet to apspriešana, ne tik daudz, lai runātu publiskā veidā, kā lai atgādinātu par publicitātes nozīmīgumu. Citiem vārdiem sakot, viņu loma ir izstrādāt metapolitiku, bet ne politiku.

Šo tēzi ilustrē Lietuvas filozofu loma politiskajā vidē. Tomēr šajā ziņā pastāv šāds likums: jo vairāk filozofs(-e) sasniedz politikā, jo mazāki ir viņa(-s) sasniegumi filozofijā. Piemēram, viens no *Sajūdis* kustības izveidotājiem un Viļņas Universitātes filozofijas pasniedzējs Romualds Ozols (1939—2015) kļuva par vicepremjeru pirmajā Lietuvas valdībā. Bet viņa bibliogrāfijā dominē nevis filozofiski darbi, bet gan memuāri. Dr. Arvīds Jozaitis (dz. 1956. gadā) ir vēl viens *Sajūdis* kustības dalībnieks, diplomāts, filozofijas pasniedzējs un rakstnieks. 2019. gadā viņš kandidēja Lietuvas prezidenta vēlēšanās. Lai gan viņš ir daudzu apbalvojumu laureāts, tie visi ir iegūti nevis par filozofijas, bet gan par dailliteratūras darbiem. Prof. dr. Arvīds Šliogers (1944–2019) ir viens no zināmākajiem Lietuvas filozofiem, kurš sākotnēji strādāja ar fenomenoloģisko tradīciju, izdevis vairāk nekā desmit nozīmīgus filozofiskus darbus, kas ir tulkoti angļu un vācu valodā. Arī viņam bija politiskas ambīcijas, bet viņa veidotās partijas darbība bija neveiksmīga. Tomēr viņš bija ievērojams politiskās realitātes kritiķis, kura krasās piezīmes viesā apmulsumu tradicionālajās dogmās. Prof. dr. Gintauts Mažeikis (dz. 1964. gadā) un prof. Alvīds Jokubaitis (dz. 1959. gadā) ir politiskie filozofi, kuri plašsaziņas līdzekļos bieži komentē un kritizē politiskos fenomenus. Lai gan neviens no viņiem nav paudis vēlmi iesaistīties politikā, viņi ir pazīstami kā eksperti, t. i. kā cilvēki, kuri veiksmīgi veido sabiedrisko viedokli. Cits piemērs ir dr. Nida Vasiļauskaite (dz. 1975. gadā), kura kļuva slavena kā publiciste un politisko lēmumu kritiķe, bet jau ir paziņojusi, ka veidos savu partiju. Jāpiezīmē, ka viņa ir kļuvusi par nevēlamu personu oficiālajos ("sabiedriskajos") kanālos. Tādēļ viņa izmanto neatkarīgus kanālus (portālu Delfi vai *YouTube TV*). Šķiet, ka šī darbība aizņem visu viņas laiku, jo viņa ir izdevusi tikai vienu monogrāfiju. Vasiļauskaites

un daļēji arī Jokubauska gadījums liecina par valsts ideoloģijas koncentrēšanos “sabiedriskajos” kanālos. Šajos kanālos viņas ir kļuvušas par teju nevēlamām personām, jo pastāv bažas ne tik daudz par vakcinācijas politiku, kā par tai brālīgo autoritārismu. Starp citu, Lietuvā, gluži tāpat kā citviet pasaulē, pandēmijas laiks bija posms, kurā tika pārbaudīta indivīda brīvība pieprasošā sabiedrībā un veidojās pēcdemokrātiska ideoloģija. Šīs ideoloģijas aspekts ir paklausīgo cilvēku iedrošināšana un nepaklausīgo vērā neņemšana. Piemēram, Mažeikis tiek atalgots par valdības politikai pausto atbalstu un tiek pieaicināts kā komentētājs, bet par Vasiļauskaiti tik vien kā pasmejas humora šovā “Dviračio žinios” (Divriteņa ziņas). Tomēr filozofu dažādie viedokļi un diskusijas liecina par daudzveidīgu un kritisku sabiedrību, kas nepieņem “stingru” ideoloģiju. Kopumā dažādi filozofi neatbalsta vienu nostāju, bet iestājas par daudzveidību (antiideoloģiju).

Cits jautājums ir šāds: **par ko liecina fakts, ka Lietuvā divus no trim augstākajiem amatiem (prezidents un premjers) ieņem ekonomisti?**

No vienas puses, ekonomistus var pieskaitīt pie intelektuāļiem. No otras puses, tas ilustrē specializētu zināšanu triumfu demokrātiskā sabiedrībā. Tādējādi parādās ekonomikas mistifikācija (un ekonomists — burvis, kurš spēj pieburt laimi?) sabiedrībā, kur prioritāte ir patēriņš un labklājības valsts mīts. Vai tas neliecina par šauru pieeju valsts pārvaldei un politikai kopumā, ja akcents tiek likts uz ekonomisko izaugsmi, kas ļauj palielināt pensijas un pabalstus, izraisot inflācijas pieaugumu, kas uzreiz samazina palielināto pensiju un pabalstu vērtību? Vai ekonomiskā metode nav tā, kas visvairāk attālina no labklājības valsts idejas arī tāpēc, ka valsts kopējā attīstība ir neredzama (atceroties Platonu)? Vai šādā veidā nenotiek virzīšanas prom no mērķa būt laimīgiem, tā vietā, lai pietuvotos tam? Un pēdīgi tā rada neparedzamus križu un karu triecienus. Citiem vārdiem, izteikti ekonomiska attieksme galu galā norok pašu ekonomiku. Lietuvas vēsture liecina, ka ekonomiskā pieeja ar milzīgām iemaksām aizsardzības budžetā nespēj

nodrošināt paš aizsardzības vajadzības. Pie šīs domas vēl atgriezīšos.

5. Patiesībā laba saziņa un garas runas ir nesavietojamas lietas. Nekas tā neiedrošina kā apdraudējums. Šajā ziņā vērā ņemama ir Volodimira Zelenska priekšzīmīgā nostāja: būšana kopā ar cilvēkiem, personīgais piemērs, drosmes izrādīšana. Turklāt nācijai ir nepieciešami varoņi par kuriem veidot stāstus un sacerēt dziesmas. Tādējādi varoņi veido ideoloģijas plejādi: viņi sazinās ar aicinājumu cīnīties, un saziņa ar viņiem notiek caur apņemšanos pretoties. Šeit ir novērojams paradokss: tas, kas ir nepieciešams nav filozofiski sofismi par vērtību relativitāti, bet tiešas, pārlicecinošas runas, t. i. retorika stājas argumentācijas vietā. Un vēl viens paradokss: tādi diktatori kā Ādolfs Hitlers un Vladimirs Putins izmanto retoriku nevis argumentus.

Vajadzētu pievērst uzmanību ideoloģija iracionalitātei.

Putina secinājumam, ka Ukrainas nāciju radīja boļševiki, nav nekādas saistības ar vēsturiskiem datiem, bet tas atbilst uz krievisko centrētajai ideoloģijai. Nav svarīgi, ka Ukrainas nācija sāka veidoties to divu gadsimtu laikā, kad tā bija daļa no Lietuvas lielkņazistes un it īpaši Polijas un Lietuvas ūnijas, kad kazakiem bija zināmas brīvības, bet arī pienākums aizsargāt republikas nomali (no kā arī cēlies Ukrainas nosaukums). Starp citu, Lietuvas posms (литовська доба) (1320—1569), ar kuru saistās termins *Pax Lithuanica* (Rouels, 1994), bija raksturīgs ar “maigu” ideoloģiju, kad Lietuvas hercogi pieņēma vietējo reliģiju un nepostīja izveidotās sociālās saiknes. Tas, savukārt, ļāva Ukrainas aristokrātijas pārstāvjiem integrēties Lietuvas lielkņazistes sabiedrībā, kur viņi ieņēma augstus amatus (piemēram, Lietuvas lielhetmanis Konstantins Ostrožskis). Līdz ar to boļševiki nevis radīja, bet gan apspieda Ukrainas nobriedušo neatkarību.

Lai gan Putina iesāktais karš ir neracionāla atriebe, ir iespējams runāt arī par racionāliem aspektiem. Atceroties Hērakleita teikto: karš ir visu lietu tēvs. No vienas puses, modernitāte ar Apgaismības

racionalitāti rada tehnoloģisko progresu, tai skaitā bruņojuma jomā, un attiecīgu ideoloģiju. No otras puses, postmodernisms rada perspektīvismu ar vērtību relativitāti un viedokļu plurālismu, t. i. antii-deoloģiju. Tomēr karš, kura iegansts nav racionāls, satricina postmodernismu, spiežot to izvēlēties starp divām iespējām (sal. Kierkegaard 1975). Šajā ziņā darbojas arī kolektīva pretošanās atmiņa neatkarīgi no ideoloģijas vai pat pateicoties uzspiestai naidīgai ideoloģijai. Lācarsfelda ierobežota efekta teoriju var pārveidot par pretējā efekta teoriju, ja “stingra” ideoloģija rada pilnībā pretēju efektu. To vajadzētu paturēt prātā, runājot par pretestību naidīgai ideoloģijai.

6. Pirmkārt, vajadzētu ņemt vērā, ka

mūsdienu Lietuvā (tāpat kā Latvijā) ir vērojama divu pretrunīgu ideju (ideoloģiju) sāncensība: viena ir par nacionālu valsti un otra — par līdzāspastāvēšanu Eiropas Savienībā.

Pēdējā noraida pirmo, bet, paradoksālā veidā, to atbalsta. Galu galā, veiksmīga aizsardzība ir iespējama tikai esot kopā — ES dalībvalstu saimē vai zem NATO karoga. Citiem vārdiem sakot,

nacionālas valsts ideoloģija ir iespējama tikai tad, ja tiek izprasti tās ierobežojumi.

Tāds ir elastīgas ideoloģijas gadījums.

Pirms pievērsties socioloģiskajām aptaujām Lietuvā, salīdzināsim divas bēgļu krīzes: vairāki tūkstoši migrantu no Irākas un desmitiem tūkstošu Ukrainas bēgļu. Pēdējā apjoma ziņā jau ir gandrīz desmit reizes lielāka, bet tā neveidojas kā problēma, bet, gluži pretēji, kā iespēja. Pirmās krīzes risināšanai ir iztērēti simtiem miljonu eiro (robežas izbūve vien izmaksā aptuveni divsimt miljonus, un Irākas bēgļu izmitināšana — vairākus desmitus miljonu). Patvēruma sniegšana ukraiņiem, kuru drīz skaita ziņā būs desmit reizes vairāk, vispār netiek uzskatīta par krīzi, un valsts finansējums nav pat īsti nepieciešams, jo bēgļus labprāt uzņem brīvprātīgie. Kādēļ radusies šāda nesakritība izpratnē par to, kas ir “krīze”? Kas ir

mainījies? Vai attieksme pret “mūsējiem” ukraiņiem neatpoguļo kopējo Eiropas māju, kurā mēs kopīgi dzīvojam un kur mums ir kopīgas vērtības? To pašu nevar teikt par svešiniekiem — irākiešiem, kuri nav “mūsējie”. Jautāsim vēlreiz: kas notiek ar mūsu “nacionālajām” vērtībām, ja tās nav apgrozāmas, proti, ja ar tām nevar dalīties mūsu Eiropas mājās? Vai “nacionālās” vērtības nav visvairāk pakļautas inflācijas riskam krīžu laikā? Šo inflāciju skaidri parāda nepamatota irākiešu migrantu ieslodzīšana (daži no viņiem joprojām ir ievietoti agrāku cietumu telpās) bez tiesas rīkojuma. Vai mēs esam gatavi nodot Eiropas brīvības un taisnīguma idejas, sargājot savu nacionālo identitāti? Karš Ukrainā ir mainījis daudzas lietas, bet nav devis brīvību ieslodzītiem migrantiem, kuri nav “mūsējie”.

Atcerēsimies Kanta argumentu par labu Dieva eksistencei, kurš ir nepieciešams kā mūsu darbību regulētājs, kā morālajā imperatīvā balstīta vadlīnija “rīkoties tā, lai tava rīcībā kļūtu par vispārēju likumu”. Pieņemsim, ka pēcpatiesību laikmetā pastāv pēcideoloģija vai es-ideoloģija, kas ir analoga es-saziņai un es-žurnālistam. Vai šādas ideoloģijas fonā maksimas vairs nav universālas? Un kā ar divdesmit tūkstošiem brīvprātīgo no daudzām valstīm, kuri ir gatavi mirt Ukrainas, savas un Ukrainas demokrātijas, savu un Ukrainas brīvību vārdā? Vai Putins šādā veidā pārbauda Kanta imperatīvu?

Lietuvā ir veiktas vairākas aptaujas par aizsardzības tēmu. Piemēram, 2017. gadā Baltijas Attīstīto tehnoloģiju institūta (Baltic Institute of Advanced Technology - BPTI) pasūtījumā sabiedriskā viedokļa un tirgus izpētes centrs “Vilmorus” aptaujāja 1306 Lietuvas iedzīvotājus (Vilmorus, 2017). Saskaņā ar aptauju tikai 18 % saskatīja draudus, ka Lietuvā varētu iebrukt cita valsts. 71 % uzskatīja, ka NATO aizsargātu Baltijas valstis. 54 % atbalstītu Lietuvas armiju ar dažādiem civiliem līdzekļiem. 64 % norādīja, ka mums vajadzētu izrādīt bruņotu pretestību. 52 % ir pārliecināti, ka sabiedrība kara gadījumā būtu spējīga pretoties. Tomēr tikai 34 % uzskatīja sevi vai sev tuvus cilvēkus kā tādus, kas veicina pretošanās iespējas.

2018. gadā pēc Nacionālās aizsardzības ministrijas un Austrumeiropas Pētījumu centra pasūtījuma *Spinter Research* aptaujāja 1007 valsts iedzīvotājus (Spinter, 2018). Saskaņā ar šo pētījumu 44 % respondentu uzskata, ka Krievijas politika rada tiešu apdraudējumu Austrumeiropas valstu drošībai. Interesanti, ka pēc Krievijas un Baltkrievijas (23 %), trešajā vietā ierindojas ASV (14 %). Tas ir saistīts ar Donalda Trampa izteikumiem. 63 % norādīja, ka Krievija apdraud Lietuvu. Bet saskaņā ar šo aptauju, tikai 24 % būtu gatavi iesaistīties bruņotā pretestībā. Tikai 14 % bija pārliecināti, ka Lietuvas armija ir pienācīgi sagatavota valsts aizsardzībai, un tikai 24 % atbalstīja aizsardzības budžeta palielināšanu.

2020. gadā tas pats uzņēmums atkal veica Lietuvas iedzīvotāju aptauju (Spinter, 2020). Saskaņā ar šo aptauju Lietuvas armijai uzticas 73 %. 65 % atbalsta sev tuvu cilvēku lēmumu brīvprātīgi iestāties militārajā dienestā. 87 % apmierina Lietuvas dalība NATO, un 66 % atbalsta 2 % no IKP novirzīšanu nacionālās aizsardzības finansēšanai. Starp citu, salīdzinot šīs trīs aptaujas, vajadzētu pievērst uzmanību atšķirīgiem jautājumu formulējumiem ("Vai jūs uzskatāt, ka jūs vai jums tuvi cilvēki būtu gatavi pretoties?", "Vai jūs iesaistītos bruņotas pretošanās veidošanā?" un "Vai jūs atbalstītu jums tuvu cilvēku lēmumu brīvprātīgi iestāties militārajā dienestā?") un atšķirīgām atbilžu "institucionālajām" interpretācijām.

No šādu aptauju fona izriet jautājums — kāda ir nacionālās valsts idejas (ideoloģijas) nākotne?

Apvienošanās politiskās, ekonomiskās (kā ES) un aizsardzības (kā NATO) aliansēs, lai aizsargātos pret politiskiem apdraudējumiem, neizbēgami maina nacionālās valsts ideju. Vai nacionālās valsts ideja nerada vislielākos draudus pašai valstij? Šīs ideoloģijas, kas bija populāra starpkaru periodā un tika atdzīvināta 1990. gadu sākumā, vietā ir ideoloģija par līdzāspastāvēšanu, par atrašanos aliansē un savienībā, par sastrādāšanos. Līdz ar to saziņai un uzklaušanās ir nozīmīga loma, jo tādējādi tiek izkopta savstarpēja cieņa un palīdzība, atvērtība, iecietība, cilvēktiesības un vārda brīvība. Pēdējā

laikā šīs vērtības ir piedzīvojušas trīs pārbaudījumus: pandēmija, migrācijas krīze un karš Ukrainā. Pirmajos divos gadījumos pārbaudījums netika izturēts. Pirmajā gadījumā, aizbildinoties ar veselības aizsardzību, vairākuma uzskati tik uzspiesti mazākumam, un šīs sabiedrības daļas nonāca pretējās pusēs. Otrajā gadījumā, migrantu ieslodzīšana bez tiesas rīkojuma parādīja necieņu pret cilvēka tiesībām un brīvībām — ja tā bija totalitāra režīma provokācija, tad tā nostrādāja. Labā ziņa ir tāda, ka karš Ukrainā ir ļāvis Eiropai apvienoties ap šīm minētajām vērtībām, un bēgļi no Ukrainas (lai arī daudz lielākā skaitā) nekādā veidā netiek saistīti ar migrācijas krīzi.

7. Politisks veidojums (valsts) ir indivīdu sabiedriskuma iznākums. Indivīdi veido politisku formu, lai apmierinātu savas vajadzības pēc drošības, ekonomikas, saziņas, izglītības un, galu galā, brīvības. Paradokss ir tāds, ka indivīds iegūst brīvību tieši tādā politiskā kopienā, kuras vēsture un nākotne viņai (viņam) ir jācieņa. No otras puses, indivīds un viņai (viņam) un viņas (viņa) privātumam izrādītā cieņa ir būtiski elementi liberālas demokrātijas attieksmes veidošanā. Demokrātiska sistēma tiek pārbaudīta ar indivīdu viņas (viņa) brīvības robežās, un attieksme pret indivīdu apliecina šīs sistēmas ilgtspējību.

8. Partijas ir demokrātijas neatņemama sastāvdaļa? Divu vai vairāku partiju sistēma nodrošina pastāvīgu valdību nomaiņu, politisko daudzveidību vai pat spriedzi, opozīcijas kritiku, kas izteikta pie varas esošajiem, sabiedriskās diskusijas, kā arī vārda un preses brīvību. Un tomēr mēs redzam, ka partijas nav populāras. Partiju reitingi nespēj sacensties ar citām institūcijām (piemēram, armiju). Ideoloģija nonāvē partijas. Bet no otras puses, bez ideoloģijām un sadursmēm to starpā nebūtu arī partiju. Ideoloģija ir partijas karogs zem kura pulcējas politiķi un vēlētāji. Īpaši spēcīgi šo karogu vicina opozīcija. Citiem vārdiem, ideoloģija tiek pārbaudīta politisko kauju laukā. Ja šāda cīņa, ko nodrošina tikai demokrātija, nenotiek, ideoloģija

sāk pārakmeņoties un kļūst par stagnējošas sabiedrības pazīmi. Tāda bija ne tikai Padomju laiku sabiedrība, bet arī starpkaru Lietuvas sabiedrība pēc 1926. gada, kad tika aizliegtas visas partijas, izņemot pie varas esošo. Partiju ideoloģijā pastāv vēl viens aspekts: ideoloģija ir dzīva, kamēr vien to ir iespējams mainīt, tādējādi partija spēj reaģēt uz pastāvīgi mainīgu politisko situāciju.

9. Salīdzinot Lietuvas un Latvijas vēsturi no ideoloģijas skatu punkta, var saskatīt gan līdzības, gan atšķirības. 1940. gadā nedz Lietuvas, nedz Latvijas armija nepretojas Padomju Savienības iebrukumam. Pēc kara bruņota pretestība Padomju valdībai pastāvēja visās trīs Baltijas valstīs (visplašākā — Lietuvā). Viens no iemesliem, kāpēc pretestības nebija 1940. gadā, bija nepopulārais Lietuvas prezidents Antans Smetona, kurš bija aizliedzis partijas un izplatīja nacionālu ideoloģiju. No otras puses, pēdējā sanāksmē Smetona balsoja par pretošanos, bet viņu neatbalstīja kabineta vairākums. Tādēļ viņa autoritārisms ir apšaubāms. Nepretošanās, lai glābtu dzīvības, nepasargāja no represijām, nonāvēšanām, ieslodzījuma un deportācijas. Nepretošanās liedza izmantot izveidotās aizsardzības struktūras. Piemēram, 1938. gadā Lietuva 6,5 % no IKP/VKP atvēlēja aizsardzības jomai. Igaunijā šis rādītājs bija 3,2 %, Latvijā — 3,3 %, Somijā — 3,22 %, Polijā 4,4-4,7 % no IKP/VKP (Norkus, 2018). Tas, ko var mācīties no šīs statistikas ir, ka aizsardzības izdevumu apjoms nenodrošina nedz atturēšanu, nedz pretošanos. Somijas piemērs apliecina, ka veiksmīga aizsardzība un pretošanās agresoriem ir atkarīga ne tikai no aizsardzībā ieguldītajiem līdzekļiem.

Valstiska līmeņa pretestības neizrādīšanai 1940. gadā ir vēsturisks precedents — mēmais Sejms 1717. gadā, kas norisinājās Maskavas armijas “uzraudzībā”. Tiesa, šis Sejms neiznīcināja Polijas un Lietuvas valsti, bet tikai to novājināja, ierobežojot armiju izmērus (Polijā — līdz 18 000, Lietuvā — līdz 6200). Šo izmaiņu rezultātā Polijas un Lietuvas valsts vēlāk kļuva par vieglu mērķi kaimiņvalstīm, kas to sadalīja trīs daļās.

Lietuvā, savukārt, pēc kara izcēlās bruņota pretošanās, kurā iesaistījās 50 000 partizānu un 100 000 viņu atbalstītāju (bojā gāja vairāk nekā 20 000). Neskatoties uz represijām un nodevībām, šī pretošanās kopā ar sacelšanos 1794., 1831. un 1863. gadā iegūla kolektīvajā atmiņā kā precedents nācijas paš aizsardzībai un cīņai par brīvu un demokrātisku republiku. Vēsturnieki runā par pretošanās “pārmantošanu”, kad Tadeuša Kosciuško sacelšanās (1794) dalībnieku pēcteči iedvesa pretestības garu savos bērnos, kuri sacēlās 1871. gadā, savukārt, viņu bērni — 1863. gadā, un nākamā paaudze cīnījās par neatkarību 1918. gadā. Un galu galā 1918. gada brīvprātīgo bērni cīnījās kā mežabrāļi līdz pat 1953. gadam (pēdējais partizāns Antans Kraujelis tika nogalināts bunkurā 1965. gadā). Citiem vārdiem sakot, katra paaudze īstenoja savu pretošanās programmu. Vai tā ir pretošanās ideoloģija?

Starp Lietuvas un Latvijas vēsturi pastāv vairākas atšķirības. Ar to es nedomāju tikai iepriekš minētās sacelšanās Lietuvā, kurās cara apspiestie latvieši iesaistījās tikai nelielā apjomā. Starp citu, šo sacelšanos dēļ Lietuva veselu gadsimtu bija kara zona, kurā okupētājs iznīcināja izveidoto infrastruktūru (piemēram, pēc sacelšanās 1831. gadā tika slēgta Viļņas Universitāte) un kurā netika veikti ieguldījumi tautsaimniecībā un ražošanā. Latvijā šādas “problēmas” nebija, tās ražošana strauji attīstījās, pilsētas piesaistīja daudz latviešu valodā runājošus strādniekus, kas veicināja pakāpenisku nacionālās atmodas kustības izveidi pateicoties kultūras attīstībai (par ko liecina jūgendstila uzplaukums Rīgā). Tas, savukārt, radīja iedvesmu cīņai par neatkarību. Dzimtības atcelšana spēcīgi ietekmēja nacionālo atmodu. Lietuvas daļā (Suvalkijā), kas iekļāvās Varšavas hercogistē, Napoleons dzimtības atcēla 1807. gadā, bet pārējā Lietuvas teritorijā tā tika atcelta tikai 1863. gadā. Līdz ar to nacionālās atmodas kustība radās tieši Suvalkijā, kur izglītoti zemnieku bērni “atcerējās” Lietuvu, ko cars bija anektējis 1795. gadā. Starp citu, Lietuvas grāmatu nesēju kustība arī bija sava veida pretošanās, jo rakstīšana lietuviešu valodā ar latīņu burtiem tika

aizliegta (1864-1904) pēc sacelšanās 1863. gadā. Grāmatas un pirmās avīzes lietuviešu valodā ("Aušra un "Varpas") tika drukātas Austrumprūsijā un nogādātas Lietuvā. Vienlaikus notika krievu skolu sabotāža, nodrošinot patstāvīgu bērnu apmācību (ar ciemu skolotāju jeb "daraktoru" palīdzību). Iegūtais rezultāts bija divpusējs: 20. gs. sākumā tikai 40 % no Lietuvas iedzīvotājiem prata lasīt un rakstīt, un pieauga neapmierinātība ar cara valdību. Starp citu, 18. gs. otrajā pusē Polijas un Lietuvas valstī bija visaptveroša izglītības sistēma, kas tika iznīcināta cara valdīšanas laikā.

Latvijā (Krievijas impērijas Kurzemes guberņā) dzimtbūšana tika atcelta 1819. gadā. Turklāt, tur netika aizliegti preses izdevumi. Tādējādi, ar brīvlaisto zemnieku izglīto to bērnu atbalstu strauji attīstījās latviešu nacionālās atmodas kustība. To vēl vairāk veicināja industriālā revolūcija, kuras ietekmē daudzi Latvijas zemnieku bērni pārcēlās uz pilsētām, padarot tās latviskākās (un mazāk vāciskas vai krieviskas).

Turklāt, starpkaru Lietuvas sabiedrībā lielu traumu radīja tās vēsturiskās galvaspilsētas Viļņas zaudējums. Starpkaru ideoloģiju varētu izteikt ar saukli "Atdodiet mums Viļņu". Tas ne tikai sarīdīja Lietuvu un Poliju vienu pret otru, bet arī sagrāva Baltijas valstu vienotību (ieskaitot Poliju un Somiju) un centienus izveidot aizsardzības savienību. Visu starpkaru periodu Lietuva flirtēja ar Padomju Savienību, no kuras tā beigu beigās atguva Viļņu, kas valsts okupācijas laikā bija kļuvusi par Trojas zirgu. Vēl viena nianse ir tāda, ka Lietuvā bija aizliegtas visas partijas, izņemot valdošo nacionālistu partiju (kurai piederēja ideoloģiskais monopols). Lai gan situācija Latvijā bija līdzīga, autoritāra pārvaldība Lietuvā pastāvēja ilgāku laika posmu (no 1926. gada). Kad valsti okupēja Padomju spēki, ideoloģisko monopolu pārņēma līdz tam aizliegtā Komunistiskā partija, kas aizliedza Nacionālistu partijas darbību un neatļāva likumīgi darboties arī pārējām partijām. Ka jau tika minēts, bruņota pretošanās Lietuvā (kā arī Latvijā) izcēlās pēc kara līdz ar piespiedu kolektivizāciju. Attiecībā uz šo pretošanos ir saskatāma paralēle ar trīs Polijas un

Lietuvas valsts dalīšanas reizēm, kad valsts neizrādīja organizētu pretestību, bet izveidojās spontānas Polijas un Lietuvas sacelšanās 1794., 1831. un 1863. gadā, kā arī 1905. gada revolūcijas laikā. Tas viss veidoja arī nacionālo apziņu.

10. Runājot par "uzspiestām" vērtībām, mums jau ir uzkrāta pieredze cīņā ar tām. 2018. gadā Lietuvas Radio un televīzijas komisija (LRTK) uz gadu apturēja Krievijas televīzijas kanāla "RTR Planeta" retranslāciju, pamatojot to ar nacionālā naida kurināšanu un militarizētu saturu saistībā ar notikumiem Ukrainā, kas rada spriedzi starp krievu valodā un ukraiņu valodā runājošajiem un izplata naidu. LRTK jau iepriekš bija apturējusi šī Krievijas kanāla retranslāciju uz trim mēnešiem 2015. un 2016. gadā. Krievijas Valsts televīzijas un radio apraides uzņēmums savā atbildē norādīja, ka negrasās cenzēt savas pārraides, lai gan varot ieklausīties Lietuvas nostājā. Eiropas Komisija (EK) ir atzinusi, ka pasākumi, ko Lietuva ir piemērojusi attiecībā uz Krievijas valsts kanālu, ir nediskriminējoši un samērīgi. Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO), savukārt, ir izteikusi netiešu nosodījumu Lietuvas rīcībai, jo tie ierobežojot preses brīvību un noved pie cenzūras (OSCE 2015: 60–61).

Arī šobrīd ir vērojama līdzīga reakcija: Lietuva un citas Baltijas valstis slēdz Krievijas kanālus. Starp citu, Krievijas kanālu mērķauditorija ir tikai Lietuvas (vai Latvijas) krievvalodīgie iedzīvotāji. Tādā veidā tiek šķelta sabiedrība. Saglabājas neatbildēts jautājums: vai cīņā pret ideoloģiju vajadzētu izmantot aizliegumus un citas (pret)ideoloģijas? Vai varbūt iedarbīgāks rīks cīņā pret "uzspiestām" vērtībām ir informācija un diskusija, tai skaitā par naidīgu ideoloģiju?

Starp citu, Ukrainas veiksmīgā komunikācijā ir vēra ņemama: tiek skaitīti kritušie Krievijas, bet ne Ukrainas pusē; tiek rādīta mierīgo iedzīvotāju bombardēšana; Sarkanais krusts tiek aicināts savākt kritušos ienaidnieka karavīrus un nogādāt tos Krievijā, tādējādi parādot, ka Krievijai nerūp nedz tās dzīvie, nedz mirušie cilvēki. Šādai attieksmei

pret mirušo apbedīšanu pastāv vēsturiska paralēle. Peloponesas kara laikā, neskatoties uz gūto uzvaru, Atēnu stratēģi tika notiesāti par to, ka kritušo mirstīgās atliekas pēc kaujas un vētras tika pamesti jūrā. Krievijas aizsardzības ministrs ir izdevis rīkojumu iznīcināt kritušo Krievijas karavīru liķus. Kas Krievijā tiesās kara musinātājus un nogalināto kareivju ķermeņu apgānītājus?

Lai gan Krievija neatzīst kara esamību, tā tik un tā izmanto šo situāciju, lai iznīcinātu pēdējās runas un preses brīvības paliekas. Šādā veidā Krievijas karš ir galu galā vērst pret tās pašas iedzīvotājiem. Ideoloģiskā degsme tikai apliecina sakāvi komunikācijas jomā, kamēr Ukraina saņem vienbalsīgu Rietumu atbalstu. Vēl viena sakāves pazīme ir fakts, ka no Krievijas bēg ne tikai iespējamie iesaucamie, bet arī intelektuāļi (piemēram, teātra kritiķe Marina Davidova) No vienas puses, mēs redzam Krievijas nepārdomāto uzbrukumu citai valstij, un no otras puses — iekšēju aizsardzību (nostiprināšanos) ideoloģiskajā un ekonomiskajā frontē. Vai informācija un sabiedriskās diskusijas par šiem abiem aspektiem ir pārāk vāji rīki cīņā pret propagandu? Šeit varam pievienot vēl vienu spēcīgu rīku — izsmieklu, ko tik prasmīgi izmanto Zelenskis.

Starp citu, uzbrukumi krievvalodīgajiem un Krievijas kultūrai dod pilnīgi pretēju rezultātu. Piemēram, lietuviešu dziedātāja Aiste Smilgevičūte atbalsta Krievijas kultūras izņemšanu no kulturālā mantojuma. Bet kā tad ar Aleksandru Puškinu, Fjodoru Dostojevski, Dmitriju Šostakoviču? Viņi un daudzi citi var ļoti palīdzēt cīņā pret Krievijas militarizēto uz krievisko centrēto ideoloģiju. Lai gan Puškina gadījums ir atšķirīgs

(raksturots kā ideoloģiju ilustrējošs), Dostojevskis (Dostojevskis, 1998) rakstītais romānā “Brāļi Karamazovi” ir pieminēšanas vērts: “Visas pasaules laime nav vienas asaras vērtā uz nevainīga bērna vaiga” (Счастье всего мира не стоит одной слезы на щеке невинного ребёнка). Šos vārdus saka Ivans Karamazovs sarunā ar brāli Aļošu, kurš tika izglītots pareizticīgo klosterī (t. i. ar noteiktu ideoloģiju). Ivans apgalvo, ka mērķis neattaisno tā sasniegšanai nepieciešamos līdzekļus. Iztēlojieties Krievijas mērķi paplašināt krievu pasauli, kura sasniegšanas labad tiek bombardētas skolas, bērnu dārzi un slimnīcas.

Pamācoša ir arī Šostakoviča Ļeņingradas simfonija. Pirmkārt, Krievijas armija rīkojas tāpat kā nacisti, kuri bija okupējuši agrāko Ļeņingradu: krievu karavīri apšauj civiliedzīvotājus, kuri mēģina izbēgt no Mariupoles un citu pilsētu aplenkuma. Otrkārt, visā pasaulē ir notikuši simfonijas pirmatskaņojumi, atbalstot uzbrukumā cietušo valsti. Līdzīgā veidā arī Ukrainas atbalsta vilnis ir pāršalcis visu pasauli no Polijas līdz Japānai. Treškārt, simfonijas pirmatskaņojums 1942. gadā Ļeņingradā ar šāvienu troksni fonā iedvesa cilvēkus ticību uzvarai. Līdzīgi arī Ukrainas pretestība un Krievijas valdības un armijas nesaprātīgā rīcība ir iedvesusi ukraiņiem ticību uzvarai. Tie ir piemēri no Krievijas kultūras, kas vērsas pret ideoloģiju.

Visbeidzot, jautājums par Pax Rossica (Русский мир). Vai tā nav krievu valodas vārda “мир” divējādā nozīme — to tulko gan kā miers, gan kā pasaule —, kas mulsina visus Krievijas kaimiņus?

Vai uz krievisko centrētā ideoloģija neizraks pati savu kapu?

11.3. Igaunijas piemērs

Filosofiskas pārdomas par Igaunijas sabiedrības ideoloģisko un vērtību stāvokli 2022. gada jūnijā

Kadri Simma (Kadri Simm)

Praktiskās filozofijas katedras vadītāja un asociētā profesore Tartu Universitātē

Teksta ievadā esmu sniegusi atbildes uz virkni jautājumu, kas ir saistīti ar Latvijas Zinātņu akadēmijas projektu Z/21/1741 un palīdzēja sakopot domas par Igaunijas sabiedrības situāciju laikā, kad Krievija ir uzsākusi karu Ukrainā. Šis raksts ir tuvāks filosofisku pārdomu esejai nekā akadēmiskam darbam ar rūpīgi izvērtētu argumentāciju, un par tā pamatu kalpo mana filosofiskā izglītība, kā arī mana igauņietes identitāti.

J: Pēc jūsu domām, kas bija/ir galvenās valsti virzošās idejas, vai sociālās, ekonomiskās, politiskās, kulturālās idejas bija līdzīgas vai ļoti atšķirīgas? Kāds ir bijis to rezultāts?

Pēcpadomju Igaunija tradicionāli ir centusies pieskaņoties tās Ziemeļvalstu kaimiņiem, bet mūsu vēsturiskā pieredze un ģeopolitiskās bažas vienmēr ir likušas meklēt drošības garantijas arī tālākās vietās. Runājot tiešu valodu, lai kā mēs sagatavotu un apbruņotu 1 miljonu cilvēku, ar to nebūs pietiekami, lai uzvarētu karā ar agresīvu un daudzskārt lielāku kaimiņvalsti. Tāpat kā vairumā plurālistisko demokrātiju arī

Igaunijas politikā praktiski nepastāv neapspriežami jeb sakrāli jautājumi. Izņemot vienu — jautājumu par Igaunijas drošību.

Kopīgā, pat vienprātīgā, atziņa, ka drošas un neatkarīgas Igaunijas nepārtrauktu pastāvēšanu nevajadzētu uzskatīt par pašsaprotamu lietu, ir devusi būtisku dzinējspēku nemitīgiem politiskiem lēmumiem un sistemātiskai integrācijai starptautiskās organizācijās, kā arī dažādiem vairāk vai mazāk

oficiāliem sadarbības veidiem reģionālā, Eiropas un globālā līmenī. Notikumi Ukrainā diemžēl ir aplicinājuši to, cik nozīmīga ir šāda kopīga izpratne.

Tomēr jāatzīst, ka Igaunijas politisko partiju jājamzirdziņš ir vainot savu sāncenšu Krievijas interešu aizstāvībā. Tā, piemēram, Centra partijas salīdzinoši piezemēto reakciju uz kara sākumu Ukrainā var saistīt ar faktu, ka starp tās vēlētājiem ir daudz krievvalodīgo. Ir arī populistiski labējie spēki (EKRE), kas trūli atkārto Krievijas sociāli konservatīvo politiku izteikumus par tradicionālām ģimenes vērtībām un līdzīgām tēmām. Bieži ir izskanējis apzīmējums “noderīgie idioti”, proti, lielāka daļa iedzīvotāju uzskata, ka šie cilvēki nav Krievijas apmaksāti aģenti, bet gan ir izvēlējušies nepatīkami līdzīgus argumentus. Ja neņem vērā šīs nesaskaņas, tad pateicoties kopīgai izpratnei par nacionālās drošības nozīmīgumu Igaunijas politiķi galvenokārt sacenšas par to, kurš atvēlēs vairāk naudas armijai, tādēļ, manuprāt, šīs diskusijas neatspoguļo patiesu Krievijas ietekmes risku.

J: Vai jūsu valstī kopš 1990. gada ir notikusi mērķtiecīga valsts ideoloģijas attīstība?

Šeit varētu būt svarīgas divas termina *valsts ideoloģija* nozīmes. Vienā nozīmē ar ideoloģiju - ideju, vērtību, mērķu un to sasniegšanas ceļu kopumu - var apzīmēt jebkuru ideju kopumu par noteiktu sociālpolitisku tēmu.

Tādās demokrātiskās valstīs kā Igaunija un Latvija parasti pastāv sociālpolitisko ideoloģiju plurālisms, kas visvairāk tiek saistīts ar politiskajām partijām, bet konkrētām ideoloģijām var būt saikne arī ar citiem sociālajiem partneriem

(arodbiedrībām, pilsoniskās sabiedrības organizācijām utt.). Lai arī tās ir atšķirīgas, Igaunijā esošās politiskās partijas lielākoties iekļaujas plašā liberālā satvarā — ir labējie konservatīvie spēki un populistu, labējie liberāli un centriskie spēki, kā arī sociāldemokrāti politiskā spektra kreisajā flangā. Līdz ar to, šajā ziņā Igaunijas valstij nav vienas atsevišķas ideoloģijas, bet tās konkrētā politiskā darbība ir atkarīga no regulāriem demokrātiskiem balsojumiem. Tā ir atšķirība no, piemēram, Krievijas un aizvien redzamāk arī no Ungārijas, kur noteiktu politisko partiju ideoloģija ir pārņēmusi krietnu daļu valsts institūciju un mediju. Šajās valstīs valsts ideoloģija ir partijas ideoloģija.

Otra ideoloģijas nozīme nedaudz atkāptos no ikdienišķām sociālpolitiskām diskusijām, vienlaikus saglabājot saikni ar dažādām politiskām vērtībām. Šo *ideoloģijas* izpratni, iespējams, var vislabāk saistīt ar konstitūcijā ierakstītajām vērtībām — piemēram, ar likumpaklausību un principu par vienlīdzību likuma priekšā, bet arī ar centrālo mērķi nodrošināt Igaunijas nācijas, valodas un kultūras pastāvēšanu cauri laikiem. Šīs idejas un ideālus parasti uzskata par neapspriežamiem, par tādiem, kas īsti netiek ierauti ikdienas politiskajās cīņās un diskusijās. Ja šāda ir mūsu izpratne par valsts ideoloģiju, tad demokrātiskas un neatkarīgas Igaunijas izdzīvošanu noteikti var uzskatīt par valsts ideoloģiju (kā noteikts tās konstitūcijā). Tomēr ir visnotaļ ticams (un par to liecina arī 30 neatkarībā pavadītie gadi), ka šāda konstitūcijā balstīta ideoloģija nekādā veidā nenosaka konkrētas partiju politiskās ideoloģijas. Pastāv daudz dažādu un papildinošu politisku risinājumu ar kuriem nodrošināt Igaunijas kā neatkarīgas valsts pastāvēšanu un uzplaukumu. Šajā ziņā ir lietderīga paralēle no politiskās filozofijas, proti, nodalījums, ko savā taisnīguma teorijā piedāvāja Džons Rolzs (John Rawls)¹. Viņš norādīja uz atšķirību starp abstraktajiem terminiem *pareizais* un *labais*. Politiskajā filozofijā *pareizais* attiecas uz valsts centrālo institūciju darbību, kam

jānodrošina visiem vienlīdzīgas tiesības, brīvības un iespējas (tas ir konstitūcijas uzdevums, bet šeit būtiska loma ir, protams, arī politiskajiem lēmumiem). *Labais* saistās ar dažādām vispusīgām teorijām un redzējumiem par labu sabiedrību un labu dzīvi — piemēram, politiskās ideoloģijas, reliģiskie uzskati utt. Rolzs uzskatīja, ka liberālai taisnīgai valstij ir būtiski nodrošināt, lai valsts institūcijas ievērotu *pareizo*, bet saglabātu neitralitāti attiecībā uz *labo*.

Šobrīd ir skaidrs, ka Igaunijas valsts nav neitrāla attiecībā uz visām *labā* izpausmēm un pilnīgi noteikti nav neitrāla attiecībā uz dažām politiskajām vērtībām.

Tā nepārprotami uzskata, ka tās mērķis ir, piemēram, atbalstīt Igaunijas kultūras pastāvēšanu un attīstību. Līdz ar to šajā ziņā pastāv vērtības nacionālais elements, kas nav neitrāls (jāpiebilst, ka Rolza konstrukta mērķis ir sniegt teorētisku skaidrojumu; patiesībā šādas neitrālas valstis nepastāv). Pat *pareizā* principi ir ļoti līdzīgi liberālismam, un Igaunijas valsts un tās valdošo partiju politika pēdējo 30 gadu laikā lielā mērā ir bijusi tieši liberāla.

J: Attiecības starp indivīdiem un valsti. Kāda ir ietekme uz indivīdu situācijā, kad nav skaidras un saprotamas valsts ideoloģijas (ja ideoloģija nepastāv vispār) un valda sadrumstalota vērtību sistēma?

Domājot par atbildi uz šo jautājumu, ir vērts nedaudz pievērsties attiecībām starp liberālismu un nacionālām vērtībām. Tas, ka starp liberālismu un nacionālismu pastāv zināma spriedze, politiskajā filozofijā ir jau labi zināma problēma. Liberālisms pasniedz sevi ar priekšnoteikumiem, kas saistās ar autonomu, brīvu, līdzvērtīgu un racionālu pārstāvju esamību, kuri sadarbojas minimālā, bet godīgā likumu un institūciju ietvarā. *Labais* tiek atstāts katra indivīda izvēles un rīcības ziņā, ja vien centieni to panākt nemet izaicinājumu godīgajam ietvaram (līdz ar to parasti netiek ietverta arī nacionalitāte, jo visbiežāk cilvēks to nevar izvēlēties, un⁸ tā kā liberālisms augstu vērtē izvēles iespēju, tai nav būtiska loma valsts

¹ Īpaši viņa vēlākajā darbā *Justice as Fairness. A restatement* (2001), Belknap Press.

veidošanā). Tomēr, kā ir norādījuši neskaitāmi komunitārie filozofi¹, šādiem indivīdiem pietrūkst kas "tāds", kas savtīgu un racionālu indivīdu grupu pārveido par darboties spējīgu sabiedrību. Viņi argumentē, ka patiesībā ir nepieciešamas noteiktas labā saites, kas, pateicoties to integrācijai indivīdu identitātēs, spēj šos cilvēkus piesaistīt vienu otram. Šādā izpratnē, neitrāls institucionāls ietvars nespēj nodrošināt nedz sabiedrības pamatus, nedz nacionālas valsts atbalstu (tas nozīmē, ka nedaudz labā ir nepieciešams arī galvenajās valsts institūcijās, tās nevar paļauties tikai uz *pareizā* principiem).

Līdz ar to, ja varam piekrist, ka zināmas identitātes saites (nacionālas, reliģiskas, kulturālas, vēsturiskas utt.) ir izšķirīgi svarīgas, lai dzīvē varētu pastāvēt labi funkcionējoša sabiedrība, tad ir arī jāpiekrīt, ka noteiktu nacionālo vērtību klātbūtne valsts ideoloģijā (tās 2. nozīmē) ir nevis problēma, bet gan nepieciešamība. Protams, uzreiz seko nākamais jautājums — cik daudz vai cik spēcīgi ir pieņemams izmantot nacionālas vērtības valsts pārvaldē? Pasaulē ir novērojami dažnedažādākie varianti — no autokrātiska nacionālisma Krievijā līdz multikulturālismam Apvienotajā Karalistē un dubultajai tautībai tādās valstīs kā Beļģija. Kaut kur ir rodams veselīgs līdzsvars, kas nāk par labu konkrētajai sabiedrībai, kā arī visiem tajā dzīvojošajiem (ieskaitot tos, kas varbūt nepieder vairākumtautībai). Noteiktas tiesības un brīvības ir garantētas visiem — cilvēktiesības, citu dalībvalstu pilsoņu tiesības Eiropas Savienībā, dažas pastāvīgo iedzīvotāju tiesības vietējā līmenī utt. Atšķirībā no seno Atēnu demokrātijas mūsdienu liberālās demokrātijas ir izlēmušas aizsargāt dažas tiesības no vairākuma varas.

J: Vai jūsu valstī un sabiedrībā "ideoloģija" šobrīd ir vairāk nepieciešama valsts drošībai nekā agrāk? Kādām tagad vajadzētu būt galvenajām vērtībām, skatoties uz ilgtspējību un gatavību aizstāvēt valsti un zemi? Vai ir kādi priekšlikumi par nacionālās aizsardzības vēlmes un nacionālās pašcieņas veicināšanu? Kā veicināt cilvēkos vēlmi aizsargāt zemi, valsti, ģimeni, infrastruktūru, citus pilsoņus?

Tātad, vai un kā šajos smagajos laikos būtu nepieciešams īstenot īpašus valdības pasākumus, lai veicinātu vai stiprinātu atbalstu nacionālajai aizsardzībai un vērtībām? Ir pilnīgi skaidrs, ka Krievijas iebrukums Ukrainā ir jau teju automātiski stiprinājis apziņu, ka Lgaunijas neatkarība nav "dabas noteikts likums", un veicinājis vispārējo izpratni par tās vērtību. Aptauju dati norāda, ka uzticība valsts institūcijām laika posmā no 2022. gada martam līdz aprīlim nav mainījies². Tas varētu apstiprināt viedokli, ka pašlaik nav nepieciešami īpaši pasākumi.

Atmiņas par laiku, kad Lgaunija atradās Krievijas okupācijā, joprojām ir ļoti spilgtas — tās nav izbalējušas vienkārši vēsturisku vai teorētisku zināšanu formā, bet turpina dzīvot cilvēkos un vietās, kā arī ietekmēt ikdienas politiskās sarunas. Līdzīgi kā Latvijā arī mūsu vecvecāki un vecāki lielāko sava mūža daļu ir pavadījuši Padomju Savienībā, viņus vai viņiem pazīstamus cilvēkus izsūtīja uz Sibīriju, ieslodzīja gulagā, viņiem atņēma mājas un saimniecības, viņi zaudēja draugus un ģimenes locekļus. Savā ziņā brīnumu, ka Lgaunijai un Latvijai izdevās atgūt neatkarību, vislabāk spēj novērtēt tieši šīs paaudzes. Jaunieši, kuri kopš dzimšanas ir dzīvojuši neatkarīgā Lgaunijā, protams, pieņem šādu lietu stāvokli kā pašsaprotamu.

Lgaunijas krievvalodīgie iedzīvotāji neveido viendabīgu grupu, tādēļ arī viņu attieksme pret karu Ukrainā nepakļaujas vienkāršam apkopojumam.

¹ Piemēram, Čārlza Teilora (*Charles Taylor*) raksts „Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate” krājumā *Debates in Contemporary Political Philosophy* (2002); Maikla Sandela (*Michael Sandel*) „Procedural republic and the unencumbered self”, *Political Theory* 12,1,(1984); Alasdēra Makintaira (*Alasdair MacIntyre*) *After Virtue: A Study in Moral Theory* (1984).

² Valdības biroja aptauja, publicēta Lgaunijas nacionālās raidsabiedrības lapā: <https://www.err.ee/1608584941/muust-rahvusest-elanike-toetus-ukraina-sojapogenike-vastuvotmisele-kasvas> (skatīta 2022. gada 16. jūnijā).

Pastāv nacionālas domstarpības par attieksmi pret bēgļiem no Ukrainas, lai gan arī tās ir mazinājušās. Kamēr igauņu atbalsts Ukrainas bēgļiem kopš 2022. gada marta ir pastāvīgi bijis virs 75%, atbalsts starp iedzīvotājiem, kuri nav igauņi, ir pieaudzis no 48% februārī līdz 59% aprīļa vidū, un tā zemākais līmenis (54%) ir novērojams Igaunijas ziemeļaustrumos, kur lielākā daļa iedzīvotāju ir krievvalodīgie¹. Lai iegūtu ziņas par karu Ukrainā, igauņi uzticas savas valsts ziņu kanāliem (89%) un Rietumu kanāliem (72%), bet iedzīvotāji, kuri nav igauņi, uzticas Igaunijas ziņu kanāliem (32%), Krievijas kanāliem (28%), Rietumu kanāliem (25%). Svarīgi atzīmēt, ka kara sākumā tika pārtraukta Krievijas kanālu translēšana (lai gan tiem joprojām ir iespējams piekļūt, izmantojot īpašu aprīkojumu). Jaunākie dati par Igaunijas izveidotu ziņu kanālu krievu valodā ETV+ norāda uz ievērojamu auditorijas pieaugumu (skatīšanās laiks ir palielinājies par 55%, salīdzinot ar 2021. gada maiju)². Tomēr Krievijas valsts propagandas ietekmi uz krievvalodīgo Igaunijas sabiedrības daļu nevajadzētu novērtēt pārāk zemu. Lai gan Putina atbalstītāju procents Igaunijā pēdējo mēnešu laikā ir sarucis, to skaits joprojām ir vērā ņemams.

Igaunijas integrācijas programmas (galvenokārt veidotas krievvalodīgajiem, bet ar aizvien plašāku tvērumu) pēdējo 30 gadu laikā ir lielākoties balstījušās uz izpratni, ka pastāv saistība starp valodas zināšanām un lojalitāti Igaunijai. Tā kā valodai ir bijusi nozīmīga loma Igaunijas nacionālajā identitātē pastāv uzskats, ka jo vairāk un labāk cilvēki runās igauņiski, jo vairāk viņi līdzināsies igauņiem. Lai arī tas nav pilnībā aplams pieņēmums — cilvēki, kuri runā un saprot igauņu valodu, var iesaistīties

sabiedrības norisēs un tās labāk saprast —, šī saikne tomēr nav tik vienojošīga. Integrācijas pētījumi liecina, ka igauņu valodas zināšanas krievvalodīgo iedzīvotāju vidū turpina uzlaboties (no 33% 2008. gadā līdz 42% 2020. gadā)³. Bet šie skaitļi slēpj milzīgas paaudžu un ģeogrāfiskās atšķirības, un nodalīšanās ir acīmredzama arī, piemēram, laulību statistikā (šajā ziņā ir tikai 7% jaukta tipa laulību).

Attiecībā uz Ukrainas bēgļu krīzi ir īpaši skaidri iezīmējusies igauņu tendence identificēt nacionālo lojalitāti pēc valodas lietojuma. Daudziem ir bijis grūti aptvert, ka krieviski runājoši cilvēki no Ukrainas ir ukraiņi, nevis krievi. Tāpat joprojām tiek bieži paustas šaubas par to, kam tad "īsti" ir lojāli krievvalodīgie igauņi. Atkārtotši vēlreiz — tā kā igauņu identitāte ir tik cieši piesaistīta igauņu valodai, šķiet ir radusies pārlicība (lai cik tā būt netieša), ka valodas ietver un stiprina lojalitāti visnotaļ nepārprotamā veidā.

Es uzskatu, ka šāda attieksme rada problēmas abām pusēm un ka šī ir joma, kurā vajadzētu izmantot institucionālus līdzekļus. Igaunu pusē tā sēj neuzticību pret citiem valsts iedzīvotājiem (daudzi no kuriem ir šeit dzimuši). Krievvalodīgo pusē tā izraisa aizvainojumu (esmu te nodzīvojis visu dzīvi, kāpēc man katru dienu jāpierāda sava lojalitāte?). Viena koncepcija, ko sāka izmantot jau pirms kāda laika, koncentrējas uz terminu "mūsu krievi". Tā aicina igauņus atzīt, ka krievvalodīgie var būt lojāli Igaunijas pilsoņi (obligātais militārais dienests ir bijis noderīgs praktisks veids, kā savest kopā dažādas etniskās grupas) un ka šāda pieeja patiesībā nodrošina daudz noturīgāku un veselīgāku Igaunijas sabiedrību, jo mazina spriedzi, kas ir bijusi klātesoša valsts jaunākajā vēsturē un nemitīgi uzkurina strīdus par iekšējo drošību un politiskiem jautājumiem. Krievvalodīgajiem tā sniedz būtisku iespēju identificēties kā Igaunijas krieviem, tādējādi vienlaicīgi atbrīvojoties no eksistenciālas izvēles starp vienu vai otru un atzīstot to, kādu vērtību un nozīmi igauņi

¹ Valdības biroja aptauja, publicēta Igaunijas nacionālās raidsabiedrības lapā: <https://www.err.ee/1608584941/muust-rahvusest-elanike-toetus-ukraina-sojapogenike-vastuvotmisele-kasvas> (skatīta 2022. gada 16. jūnijā).

² 2022. gada maijs — ETV+ sasniedz labākos mēneša rezultātus. <https://menu.err.ee/1608631480/mai-olietv-jaoks-labi-aegade-edukaim-telekuu> (skatīta 2022. gada 16. jūnijā).

³ 2020. gada Igaunijas Integrācijas uzraudzības ziņojums. Pieejams: <https://www.kul.ee/eesti-integratsiooni-monitooring-2020> (skatīts 2022. gada 16. jūnijā).

piešķir savai valodai. Igaunijas intelektuāļi ir izteikuši arī citu piedāvājumu — likt nacionālās identitātes pamatā ne tikai etnisko piederību, bet arī pilsonību. Tādējādi pilsoņi izrādītu lojalitāti Igaunijas konstitūcijai, un viņu etniskajai izcelsmei vai dzimtajai valodai nebūtu tik liela nozīme. Nevar noliegt, ka nacionālās identitātes laika gaitā mainās, un sabiedriskajām un politiskajām diskusijām ir ļoti nozīmīga loma tajā, cik vājas vai stingras ir tās robežas.

**

Atgriežoties pie jautājumu par to, vai ir nepieciešami īpaši pasākumi, lai iemācītu “nacionālās vērtības” vai “stiprinātu nacionālās aizsardzības garu”, ir lietderīgi nodalīt patriotismu un nacionālismu. To ir iespējams izdarīt vairākos veidos¹. Piemēram, patriotismu varētu saistīt ar savas dzimtenes mīlestību, un nacionālismu — ar nācijas un kultūras mīlestību. Lai atbildētu uz šeit uzdoto jautājumu par “nacionālo vērtību” iespējamu aktīvu veicināšanu vai pat iemācīšanu, es vēlētos lietot citādāku nodalījumu.

Ar vērtībām piesātinātāka definīcija saista patriotismu ar savas zemes mīlestību. Lai gan nacionālisms arī identificējās ar savas zemes mīlestību, tas ietver arī kritisku nostāju pret citām nācijām (un nereti — pilnībā nekritisku attieksmi pret savējo).

Īsumā vēlos pieskarties uzticības jēdzienam, lai labāk paskaidrotu savu domu gājienu. Uzticības pētnieki jau labu laiku nodala patiesu uzticību un aklu uzticību². Pēdējā no tām ir uzticība, kas ir neapdomāta un nekritiska, savā ziņā tā ir akla, tā vienkārši pastāv un ja tiek pievilta, tad pazūd uz visiem laikiem. Patiesai uzticībai, savukārt, ir nepieciešamas pārdomas, esošo risku apjaušana un novērtēšana, un šādas uzticības pārkāpšanas gadījumā tomēr pastāv izlīguma iespēja. Lieki piebilst, ka mums būtu jātiecas

pēc patiesas uzticības — risku un iespējamo lamatu apzināšanās nodrošina arī uzticības dzīvotspēju ilgtermiņā.

Jebkādos mēģinājumos iemācīt nacionālas vērtības vai savas zemes mīlestību, it sevišķi, ja tos veic valsts/valdība, būtu jācenšas izveidot attiecības ar valsti/nāciju, kuru pamatā ir patiesa uzticība. Tas nozīmē, ka ir atklāti jārunā arī par vēsturē pieļautajām kļūdām un jāpalīdz attīstīt kritiski domājošs prāts. Tas nav viegls uzdevums, bet tas ir vienīgais veids, kā iegūt patiesu uzticību, kas spētu izdzīvot mūsdienu pasaulē, ko ir pārņēmuši mediju burbuļi, viltus ziņas un propaganda.

J: Vai mūsdienu Igaunijas sabiedrība ir apjukusi? Kā jūs raksturotu “morālo klimatu”, “politisko temperatūru”, “psiholoģisko baiļu līmeni” utt.?

Šobrīd vispārīgā sajūta ir tāda, ka igauņi ir labi pastrādājuši, miera laikos būvējot tiltus, sadarbojoties un integrējoties Rietumu pasaules politiskajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās un organizācijās. Mēs esam smagi strādājuši, bet arī veiksmē ir bijusi mūsu pusē. Milzīgā līdzjūtība, kas tiek izrādīta ukraiņiem, ir lielā mērā balstīta mūsu spējā identificēties ar viņiem tādā līmenī, kāds nebija iespējams, piemēram, Sīrijas un citu valstu bēgļu krīzes laikā. Gandrīz visi ir vienprātis, ka viņi izcīna arī mūsu karu.

Neesmu pārliecināta, ka Igaunijas sabiedrībā šobrīd būtu manāmas lielākas vai mazākās bailes vai apjukums par nacionālo identitāti un sabiedriskajām vērtībām. Protams, izmaiņas rada apziņa, ka pat karš Igaunijā vairs nav tikai teorētisks apdraudējums. Tomēr kopumā iedzīvotāji un valdība to ir apzinājusies ar vēsu prātu un ir ķērusies pie jautājuma risināšanas, palielinot finansējumu militārām vajadzībām vai organizējot bēgļu uzņemšanu. Šajā sakarā ir vērts pieminēt neatsveramo lomu, ko bēgļu krīzes loģistisko jautājumu kārtošā ir nospēlējušas pilsoniskās sabiedrības organizācijas. Lielā mērā pateicoties viņu izcili elastīgajam un dinamiskajam darbam bēgļi tika sagaidīti tik sistemātiskā veidā.

¹ Nenads Miščevičs (*Nenad Mišćević*) (2020) Nationalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Pieejama saitē: <https://plato.stanford.edu/entries/nationalism/> (skatīta 2022. gada 16. jūnijā).

² Piemēram Roberta Solomona un Fernando Floresa (*Robert C. Solomon & Fernando Flores*) darbs *Building trust*. (2003) Oxford University Press; Onora O'Neill *A Question of Trust: The BBC Reith Lectures*. (2002) Cambridge University Press.

Kopumā valda vispārēja vienprātība par Igaunijas neatkarības vērtību, un pat ja tā ir mazāk izteikta noteiktās iedzīvotāju grupās (it īpaši starp vecāka gadagājuma krievvalodīgajiem), nav novērojamas aktīvas/izplatītas runas vai darbības, kas būtu vērstas pret šo viedokli. Lai saglabātu veselīgu demokrātiju nelielā nācijvalstī, ir nepieciešams apgūt prasmi sadzīvot ar atšķirīgiem politiskajiem uzskatiem, ar kritiskiem un brīviem medijiem un spēcīgām pilsoniskās sabiedrības nozarēm kā būtiskiem balstiem, kas nodrošina un notur patiesas uzticības attiecības starp nācijvalsti un tās iemītniekiem.¹

¹ No sarunas ar K. Simm: "Nav vienkāršu un labu risinājumu šai spriedzei. Šķiet, ka praksē burkāns darbojas labāk nekā pātaga. Ir daži izņēmumi – piemēram, ASV viņi diezgan daudz nodarbojas ar mērķtiecīgu patriotisma audzināšanu, bet viņu mērķis ir šo milzīgo kultūru daudzveidību veidot zināmā vienotībā, izmantojot diezgan abstraktas konstitucionālās idejas un dažas atlasītas vēstures stundas. Neesmu pārliecināta, ka tas darbotos tādās

mazās nacionālās valstīs kā Igaunija vai Latvija.

Patlaban mēs Igaunijā drudzaini apspriežam izglītības reformu – segregēta izglītība turpina radīt segregētas kopienas, tāpēc tas ir ātri jārisina.

Pozitīvās tendences Ukrainas kara mēnešos ir tādas, ka atbalsts Ukrainas bēgļiem ir palielinājies krievvalodīgo iedzīvotāju vidū (no 48% februāra beigās līdz 59% aprīļa vidū). Pat tiem, kas nav igauņi, svarīgākie ziņu kanāli ir igauņu ziņu kanāli, bet 28% no viņiem uzticas Krievijas kanāliem, lai iegūtu informāciju par Krievijas un Ukrainas karu. Tātad tā acīmredzami ir problēma (kas, ierobežojot piekļuvi šiem kanāliem, ir nedaudz mazinājusies) – ja viņi uzticas šiem avotiem, acīmredzot var uzskatīt, ka viņi notic Krievijas naratīvam.

No otras puses, es nedomāju, ka šo iedzīvotāju daļu var automātiski uzskatīt par pret Igauniju noskaņotu (vismaz ne visus) vai ka viņi neatbalstītu Igaunijas neatkarību. Viņi tic Krievijas propagandas meliem, bet tas nenozīmē, ka viņi gribētu, lai Igaunija būtu Krievijas sastāvā, vai ko tamlīdzīgu. Acīmredzot ir arī daži tādi divainieki, bet to ir mazāk nekā 28 % (tas būtu aptuveni 100 00 cilvēku no 1,3 miljoniem)."

Filozofisks ziņojums no Igaunijas

Frančesko Orsi (Francesco Orsi),
praktiskās filozofijas asociētais profesors, Tartu
Universitāte

Ievads

Vēlos sākt ar trim ievadpiezīmēm. Pirmkārt, būdams filozofs, es vislabāk varu apskatīt Igaunijas pašreizējās ideoloģiskās situācijas filozofiskos vai jēdzieniskos aspektus. Nevaru sacensties ar vēsturnieku, kurš noteikti spētu vēsturiski precīzāk aprakstīt ideoloģiskās attīstības gaitu kopš 1990. gada. Otrkārt, domājot par jautājumu, kā vislabāk veicināt cilvēku apņēmību aizstāvēt savu valsti un būt tai uzticīgiem, droši vien būtu vēlams šim darbam pieaicināt sociālpсихologu. Treškārt, es dzīvoju Igaunijā kopš 2010. gada. Igaunija ir kļuvusi par manām mājām. Būtibā visas manas

eksistenciālās intereses atrodas Igaunijā. Esmu apguvis igauņu valodu un uzskatu, ka esmu pilnībā integrējies Igaunijas sabiedrībā. Tomēr mans klātbūtnes skatījums uz šo valsti neizbēgami aptver tikai pēdējos 12 gadus, un tas savā ziņā joprojām ir ārzemnieka, nevis valstspiederīgā skatījums. Šīs trīs ievadpiezīmes vajadzētu paturēt prātā, lasot tālāko tekstu.

Vispirms sniegšu īsu aprakstu par to, ko es uzskatu par pēdējo laiku nozīmīgākajiem sabiedriskajiem notikumiem Igaunijā. Otrkārt, nodalīšu trīs nacionālās piederības kategorijas. Treškārt, iztirzāšu lomu, kas ir bijusi un varētu būt sabiedriskiem spēlētājiem (valdība, izglītība, mediji) un intelektuāļiem nacionālās piederības veicināšanā. Noslēgumā piesardzīgi izteikšu dažus ierosinājumus.

Notikumi Igaunijas sabiedrībā

Pēdējo divpadsmit gadu laikā Igaunija ir piedzīvojusi lielisku ekonomisko izaugsmi un dažas sociālas pārmaiņas. Ir pieaugušas cenas, bet ir palielinājusies arī vidējā pilsoņa pirktspēja.¹ Ekonomiskā izaugsme neapšaubāmi ir bijis viens no valsts politikas akcentiem. Turklāt, līdz ar pievienošanos eirozonai 2011. gadā, var teikt, ka Igaunija ir pilnībā pievienojusies Eiropai. Izteikts igauņu vairākums sevi uzskata par eiropiešiem.² Arī lielākā daļa eiropiešu, un, jāsaka, cilvēku ārpus Eiropas, Igauniju politiskā un kultūras ziņā uztver kā pilnvērtīgu Eiropas daļu.

Situācija, saprotams, nav tik vienkārša. Pirmkārt, ja viņiem tiktu uzdots tāds jautājums,

lielākā daļa Igaunijas pilsoņu visticamāk sevi uzskatītu vispirms par igauņiem un tikai tad par eiropiešiem.

Tas gan nav nekas īpašs: visai ticams, ka lielāka daļa Eiropas tautu piederību savai valstij sajūt pirms piederības Eiropai. (Šos iespaidus nepieciešams apstiprināt ar socioloģiskām aptaujām.) Galvenais vēstījums ir par to, ka pēdējā desmitgadē ir novērojama izteikta tendence, ka cilvēki sevi identificē ne tikai kā igauņus, bet arī kā eiropiešus. Otrkārt, ir saglabājusies zināma tendence, it īpaši starp vecākām eiropiešu paaudzēm, skatīties uz Igauniju kā uz vienu no agrākajām padomju republikām, vienlaicīgi atzīstot Igaunijas vietu mūsdienu Eiropā. Igauņi to labi apzinās, un pastāv visnotaļ izplatīta nostāja, ka tas ir nepareizs skatījums uz Igauniju. Tā ir dabīga nostāja, kas liecina

par Igaunijas sabiedrības vēlmi pašai uzņemties vadību pār savu likteni. Un turpmākās paaudzēs šī nostāja kļūs tikai spēcīgāka. To var salīdzināt ar vāciešu vai itāļu paaudzēm, kas dzimušas pēc Otrā pasaules kara: tās pamatoti sevi uzskatīja par jaunās un demokrātiskās valsts pilsoņiem, nevis par agrāka nacistiska vai fašistiska režīma pilsoņiem.

Var ticēt apgalvojumam, ka Igaunijas integrācija Eiropā ir pasteidzinājusi krievvalodīgo integrācijas procesu Igaunijas sabiedrībā. Par to daļēji liecina arī dati par pilsonību ieguvušo cilvēku skaitu.³ Tas nenozīmē, ka lingvistiskā mazākumtautība Igauniju uzskata tikai par vārtiem uz Eiropu — lai gan es nevaru izslēgt iespēju, ka daži cilvēki uz to raugās tieši šādā veidā. Drīzāk tas norāda uz to, ka Igaunijas integrācija Eiropā ir kaut kādā mērā padarījusi Igauniju *jaunu*. Savukārt, iespēja redzēt sevi kā daļu no Eiropas realitātes ir veicinājusi lingvistiskās mazākumtautības apziņu, ka tā pieder *šai jaunajai valstij* par kādu ir kļuvusi Igaunija.

Turklāt, esmu pārliecināts, ka Igaunijas integrācija Eiropā ir kopumā stiprinājusi, nevis vājinājusi *etnisko igauņu* izjūtu par piederību Igaunijai. Lepnums būt igauņim, it īpaši jaunākajām paaudzēm, ir (un arvien ciešāk būs) saistīts ar Igaunijas stingro pozīciju Eiropā, nevis tikai ar valsts slavenajām neatkarības cīņām.

Pēdējie divi apsvērumi liek domāt, ka jebkura paš aizsardzības politika, kas pieprasītu kulturālu, politisku vai militāru izolāciju no Eiropas, radītu bīstamas sekas Igaunijas sabiedrībā: tā vājinātu *gan* lingvistiskās mazākumtautības piederību Igaunijai, *gan* pašu igauņu piederību viņu dzimtenei.

Trīs nacionālās piederības kategorijas

Tas kā igauņi (ieskaitot lingvistiskās mazākumtautības) šobrīd uztver savu piederību valstij ir sarežģītāks jautājums. Man kā filozofam nav pieejami

¹ Kopš 2011. gada vidējā alga ir pieaugusi par divām reizēm: <https://www.stat.ee/en/find-statistics/statistics-theme/work-life/wages-and-salaries-and-labour-costs/average-monthly-gross-wages-and-salaries>.

² Saskaņā ar jaunāko Eurobarometra aptauju 82% igauņu uzskata, ka ir "ES pilsoņi", un 90% atbalsta eiro kā vienoto valūtu. Sk. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2553>. Protams, piederības Eiropai apziņa var būt plašāka par sajūtu, ka esam Eiropas Savienība kā politiskas institūcijas "pilsoņi", un atbalstu eiro valūtai.

³ Laika posmā no 2010. līdz 2020. gadam "nepilsoņu" jeb cilvēku bez noteiktas pilsonības skaits saruka par gandrīz 30%: <https://www.err.ee/1109203/maaratlemata-kodakondsusega-elanike-arv-on-langenud-alla-70-000>.

socioloģisko pētījumu veikšanas rīki. Tomēr es varu iezīmēt **trīs dažādas piederības kategorijas jeb trīs veidus kā nacionālo piederību var izprast dažādi cilvēki.**

Pirmā kategorija ir “integrācija bez identifikācijas”. Tā savā ziņā ir instrumentāla piederība. Tā ir atkarīga no cilvēka funkcionēšanas Igaunijas sabiedrības ietvarā, ko nodrošina tās sniegtie materiālie un kultūras labumi. Šis cilvēks uzskata, ka Igaunija kopumā piedāvā izdevīgu darījumu, lai arī pats sevi neidentificē vai “nejūt” kā igauņi. Ne vienmēr tā ir peļama attieksme: patiesībā apziņa, ka ir šādi cilvēki, rada nepieciešamo spiedienu uz valdību — radīt jūtamus ieguvumus no dzīves Igaunijā, nevis pieņemt cilvēku piederības sajūtu valstij kā pašsaprotamu lietu. Šādi cilvēki varētu izjust dziļāku nacionālo piederību tikai tad, ja valdība uzskatāmi sniegtu atbalstu vai vismaz nepadarītu šādu cilvēku dzīvi Igaunijā neizdevīgāku. Šajā iedzīvotāju daļā, starp citu, var būt arī etniskie igauņi, nevis tikai neetniskie igauņi.

Otra kategorija ir “identifikācija bez apņēmbas”. Šajā gadījumā piederība nav tīri instrumentāla, jo cilvēks “jūtas” kā igauņi neatkarīgi no labumiem, ko viņš ir saņēmis no dzīves Igaunijā vai piederības tai. Tā ir daļa no viņu identitātes. Šajā kategorijā ietilpst cilvēki, kuri identificējas ar valsti kā etniskie igauņi, vai citas grupas, kas identificējas kā Igaunijas pilsoņi vai pat kā pastāvīgie iedzīvotāji. Šī attieksme ietver sava veida iestrādātu uzticību, jo (atšķirībā no pirmās kategorijas) cilvēki neapsver zaudējumus un ieguvumus, ko rada viņu uzticība valstij. Bet “bez apņēmbas” nozīmē, ka cilvēks nav gatavs nest lielus upurus valsts labā — cilvēki nejūtas savai valstij “pielaulāti”. Kā tas izpaudīsies praksē ir atkarīgs no katra atsevišķā cilvēka. Šī attieksme pietiekami labi darbojas miera laikos, bet kara (vai starptautiskas krīzes) gadījumā, protams, var izrādīties, ka tā nav pietiekami noturīga. Ar to es nedomāju tikai to, ka šādi cilvēki nav gatavi riskēt ar savu dzīvību. Tas attiecas arī uz gadījumiem, kad valdība nacionālās drošības vārdā paliecinā, piemēram, nodokļus vai energoresursu cenas, un šāds solis tiek uztverts kā nozīmīgs upuris, kas

izsauc protestus, tādējādi vājinot vispārējo valstij izrādīto atbalstu.

Trešā kategorija ir “pilnvērtīga apņēmba”. Šajā gadījumā cilvēks ne tikai jūtas kā igauņi, bet ir arī apņēmis valsts vārdā nest noteiktus nozīmīgus upurus. Tāpat kā otrajā kategorijā, cilvēks pret valsti var just “pilnvērtīgu apņēmbu” arī tad, ja viņš nav igauņi pēc etniskās piederības. Tik spēcīgai piederības sajūtai var būt dažādi cēloņi: dažiem pietiek ar etnisko izcelsmi; citiem par cēloni var kalpot pilsonība, ticība konstitūcijai, pateicības jūtas, apziņa, ka “šeit ir mani cilvēki” utt. Tieši tādēļ trešajā kategorijā var ietilpt cilvēki, kuri nav igauņi pēc etniskās izcelsmes, un tādu tiešām nav mazums. Arī šajā kategorijā ne katrs var būt gatavs aizstāvēt valsti, riskējot ar savu dzīvību, bet tās pārstāvji parasti būs gatavi pieciest (piemēram, personīgās brīvības) būtiskus ierobežojumus vai ekonomisko slogu, kas viņu uztverē ir daļa no igauņiskas dzīves. Kā pierādīja nesenā COVID-19 krīze, ievērojams vairākums igauņu izrāda “pilnvērtīgu apņēmbu” pret valsti, jo bija gatavi upurēt ļoti daudz, lai parūpētos par visas sabiedrības veselību.¹

Manā ieskatā (kā ārzemniekam, kurš Igaunijā ir nodzīvojis 12 gadus) ievērojama Igaunijas iedzīvotāju daļa būtu gatava izrādīt līdzību apņēmbas līmeni ārēja apdraudējuma gadījumā — apņēmbu nest upurus valsts teritoriālās integritātes vārdā. Par to liecina, piemēram, teju pilnīgs iebildumu trūkums attiecībā uz salīdzinoši lielajiem valsts izdevumiem aizsardzības spēkiem un iemaksām NATO aliansei (2022. gadā — 2,31% no IKP).² Tik plašs sabiedrības

¹ Trešais nacionālās piederības līmenis ir virspusēji līdzīgs “patriotisma” definīcijai, ko filozofs Stīvens Natason (Stephen Nathanson) piedāvāja savā darbā *Patriotism, Morality, and Peace*, 1993, Lanham: Rowman & Littlefield un kuru Igors Primoracs (Igor Primoratz) aprakstīja *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/patriotism/>>.

² Sk. <https://news.err.ee/1608471197/prime-minister-government-to-allocate-380-million-to-national-defense>.

atbalsts nodokļu naudas tērēšanai aizsardzības vajadzībām ir teju unikāls visā Eiropā. Faktiskais upuru apmērs un veids, ko cilvēki būtu gatavi pieņemt kara apstākļos, visticamāk atšķirsies dažādās iedzīvotāju grupās.

Būtiskie sabiedriskie spēlētāji

Tālāk apskatīšu jautājumu par to, *kurš* (sabiedriskais spēlētājs) var ko izdarīt, lai panāktu, ka lielākā iedzīvotāju daļa, it īpaši neetniskie pilsoņi vai pastāvīgie iedzīvotāji, ir pēc iespējas tuvāk trešajam nacionālās piederības līmenim, ko esmu nodēvējis par “pilnvērtīgu apņēmību”. Manuprāt, galvenie spēlētāji šajā ziņā ir valdība, izglītības sistēma un mediju sistēma.

Sāksim ar valdību — saskaņā ar maniem novērojumiem dažādas Igaunijas valdības pēdējo divpadsmit gadu laikā ir īstenojušas politiku, kuras mērķis ir veicināt ne tikai integrāciju, bet arī Igaunijas konstitūcijā ierakstīto valsts vērtību apzināšanos un pieņemšanu. Igaunijas konstitūcijas preambulā ir nepārprotami norādīts, ka viena no valsts pamatvērtībām ir aizsargāt un saglabāt igauņu valodu un kultūru. Vai šie politiskie mērķi ir veiksmīgi pildīti? Grūti sniegt viennozīmīgu atbildi, bet var droši teikt, ka kopumā šie politiskie mērķi *nav* nākuši par sliktu un nav vēl vairāk atsvešinājuši neetniskos pilsoņus. Šie politiskie mērķi ir galvenokārt saistīti ar igauņu valodu, piemēram, valodas zināšanu prasībām noteiktās profesijās, pakāpenisku igauņu valodas ieviešanu krieviski runājošo skolu programmās, kā arī ar valodas prasībām Igaunijas pilsonības iegūšanas procesā. Citu valstu novērotāji reizēm šīs prasības raksturo kā pārlietu stingras vai stīvas, bet šķiet, ka ilgajā laikā posmā kopš 1991. gada lielākā neetnisko iedzīvotāju daļa tās ir pieņēmusi bez īpašas pretestības.

Otrs faktors, kas ir saistības ar valdības lomu, ir neetnisko iedzīvotāju politiskā līdzdalība. Lai arī es neesmu politisko procesu analītiķis, var teikt, ka krievvalodīgo iedzīvotāju intereses ir pārstāvētas Igaunijas parlamentā līdzsvarotā un uzticamā veidā, proti, cieši iekļaujas vidusmēra politiskajā procesā. Nav novērota izteikta vēlme veidot ārpus parlamenta esošas, etniski iezīmētas

politiskās grupas (tās, kas tika radītas, nav guvušas panākumus). Lielas Igaunijas valdības partijas, it īpaši Keskerakond (Centra partija), ir spējušas iegūt gan etnisku, gan neetnisku pilsoņu uzticību un balsis, tādējādi ievērojami samazinot politiskās atsvešinātības un iespējamās etniskās šķelšanās riskus. Lai kā tiktu vērtēti atsevišķi Keskerakond un citu partiju politiskie lēmumi vai rīcība, tās noteikti ir veidojušas stabilitātes un integrācijas faktoru bez kura nebūt iespējams panākt augstākā līmeņa valsts piederības sajūtu (identifikācija un pilnvērtīga apņēmība). Protams, būtu vēlams, lai krievvalodīgajiem iedzīvotājiem būtu plašāka izvēle par ko balsot (vidēji 70 līdz 80% balso par Keskerakond), tomēr nedrīkst novērtēt par zemu vēsturiskos ieguvumus, ko rada šāda pulcēšanās ap vienu vidusmēra politisko partiju. Daļēji pateicoties šim apstāklim neetnisko igauņu aktivitāte vēlēšanās ir salīdzinoši augsta (72%), lai arī tā atpaliek no etnisko igauņu aktivitātes (80%).¹

Skatoties kopumā, tomēr būtu grūti novērtēt, kāda ir bijusi valdības un valsts politikas loma identifikācijas, apņēmības vai patriotisma veicināšanā. Jebkura valsts veikta darbība var nepatīkami atspēlēties, ja to uztver kā centienus piespiest cilvēkus būt patriotiskiem vai ievērot zināmas vērtības, pat ja tās ir vērtības, kas jau ir ierakstītas konstitūcijā. Kā norādīju teksta sākumā, ticamāks variants ir, ka tādi vispārīgi, ilgtermiņa pasākumi un procesi kā iestāšanās ES un NATO, kā arī veiksmīga ekonomiskā politika, ir bijuši un turpinās būt noderīgāki, ceļot nacionālās uzticības līmeni visās iedzīvotāju grupās.

Attiecībā uz otru sabiedrisko spēlētāju — izglītības sistēmu — viens no tā aspektiem jau ir pieminēts: aizvien plašākais igauņu valodas lietojums krievvalodīgo skolu mācību programmās. Neatkarīgi no tā, vai šī stratēģija ir spējusi uzlabot krievvalodīgo skolēnu valodas zināšanas, un par spīti tās ieviešanas grūtībām, kas bija īpaši izteiktas mazākās

¹ Sk. pilsonības sadaļu no <https://www.kul.ee/eesti-integratsiooni-monitooring-2020>. Šie ir dati par pēdējām vēlēšanām 2019. gadā.

pilsētās, šim politiskajam solim piemīt simboliska vērtība, kas ir kopumā uztverta pozitīvi: kā iekļaujoša un rūpīga politika, nevis “piespiedu pārigauņošanas” politika.

Dati par igauņu valodas zināšanām liecina, ka vispārējā situācija ir uzlabojusies. 2020. gadā 41% krievvalodīgo norādīja, ka viņiem ir “aktīvas” igauņu valodas prasmes, salīdzinot ar 32% rādītāju 2008. gadā. Cilvēku bez nekādām igauņu valodas zināšanām īpatsvars starp visiem iedzīvotājiem 2020. gadā samazinājās līdz 8% no 20%, kas bija 2008. gadā; ņemot vērā, ka aptuveni 30% no kopējā iedzīvotāju skaita veido cilvēki, kuru etniskā izcelsme nav Igaunija, tas ir vērā ņemams rezultāts. Nevar noliegt, ka Austrumviru apriņķī, kur iedzīvotāju vairākums ir krievvalodīgie, tikai viena piektdaļa norādīja, ka viņiem ir aktīvas valodas prasmes, bet tas visticamāk nozīmē, ka daudziem no viņiem ir maz iespēju ikdienā lietot igauņu valodu (tādēļ viņi sevi neuzskata par “aktīviem” valodas lietotājiem), pat ja viņu valodas zināšanas tik un tā varētu būt labā līmenī.¹

Vēl viens būtisks un ar izglītību saistīts fenomens ir augstākās izglītības iestāžu veiksmīgā darbība; piemēram, Tartu Universitātes Narvas Koledža, kas atrodas Narvas pilsētā un piedāvā vairākas akadēmisko grādu studiju programmas. Tādējādi vietējām (galvenokārt krievvalodīgām) jauniešu paaudzēm ir nodrošināta piekļuve pirmšķirīgai universitātes līmeņa izglītībai igauņu valodā un “savās mājās”. Tik nozīmīga nacionālā simbola kā Tartu Universitātes fiziska klātiene — līdz ar piedāvātajām studiju iespējām — noteikti ir veicinājusi jaunāko paaudžu nacionālo apziņu šajā valsts daļā.

Trešais sabiedriskais spēlētājs ir mediju sistēma. Viena no būtiskajām pārmaiņām pēdējo gadu laikā ir krievu valodas kanāla (ETV Plus) izveide, ko veica nacionālā raidsabiedrība ERR (2015). Tā izveides mērķis bija piedāvāt krievvalodīgajiem

iedzīvotājiem informācijas kanālu, kas varētu vismaz kaut kādā mērā cīnīties pret dezinformāciju un propagandu, ko izplata Krievijas valdības uzturētās televīzijas raidsabiedrības. Grūti spriest, cik efektīvi kanāls ir pildījis savu “aizsarga” lomu, jo mūsdienās televīzija veido tikai nelielu daļu no medijiem, ko cilvēki tiešām izmanto. Pavisam nesen, pirmajās nedēļās pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā, Igaunija (kā arī citas valstis) ir slēgusi vairākus Krievijas valdības atbalstītos TV kanālus. Arī šis lēmums bija simboliski nozīmīgs, bet ir grūti novērtēt tā iedarbīgumu laikā, kad cilvēkiem ir piekļuve dažādiem gan uzticamiem, gan neuzticamiem ziņu avotiem.

Oficiālie mediji ir nenoliedzami centušies saskaņotā veidā veicināt nacionālo piederību. Tomēr nenoliedzams ir fakts, ka jebkurai institūciju īstenotai darbībai šajā jomā būs grūti radīt ilgstošu ietekmi laikmetā, kad valda internets un pastāv stingra apņemšanās nodrošināt informācijas brīvību.

Vai papildus šādiem institucionāliem spēlētājiem ir iespējams saskatīt vēsturisku vai nākotnes lomu individuāliem spēlētājiem, piemēram, intelektuāļiem, kuri varētu iesaistīties iepriekš aprakstīto nacionālās uzticības līmeņu veidošanā? Radošās jomas intelektuāļi (rakstnieki, dzejnieki) ir vēsturē spēlējuši neapšaubāmi nozīmīgu lomu Igaunijas nacionālās apziņas veidošanā un turpina to darīt arī mūsdienās, lielā mērā pateicoties bērnu auditorijai paredzētiem darbiem, kas noteikti veido vienu no kolektīvās kultūras identitātes pamatiem. Akadēmiskie intelektuāļi, manuprāt, kopumā ir sliekušies atbalstīt nacionālās identifikācijas veicināšanu un valsts aizsardzības apņemību, nevis izteikušies kritiski par šiem jautājumiem.

Es neredzu Igaunijas kultūras pasaulē tik striktas intelektuālas robežšķirtnes starp “kreisajiem” un “labējiem” vai “progresīvajiem” un “konservatīvajiem” kādas ir novērojamas manā dzimtenē (Itālijā) vai citviet Rietumeiropā un ASV. Tā,

¹ Sk. valodas prasmju sadaļu no <https://www.kul.ee/eesti-integratsiooni-monitooring-2020>.

piemēram, Igaunijas iestāšanās NATO — un līdz ar to atteikšanās no militārās neitralitātes — nav īsti radījusi kulturālas nesaskaņas. Lai arī kādas “pacifistiskas” iebildes daži iepriekš varēja izteikt, tagad no tām nav palikusi pat vāra atblāzma. Ir izveidojusies vienotība ap kopīgo mērķi — aizsargāt igauņu valodu un kultūru. Vairums intelektuāļu nebaidās un nebaidītos iesaistīties valsts komiteju darbā vai kampaņās, kuru mērķis ir stiprināt nacionālo apziņu. Tādēļ šajā jautājumā var kopumā paļauties uz Igaunijas intelektuāļu eliti. Turklāt igauņu intelektuāļi (tai skaitā daži filozofi un humānistu) ir īstenojuši aktīvu politisko darbību valsts parlamentā. Manā skatījumā starp Igaunijas politikas un inteliģences pārstāvjiem nav īpašu šķēršļu, bet ir pastāvīgas attiecības, kas vērstas uz (esošu un iespējamu) sadarbību.

Daži piesardzīgi ierosinājumi

Noslēgumā piedāvāšu dažus piesardzīgus ierosinājumus, kas izriet no tekstā aprakstītajām pārdomām. Tos vajadzētu pieņemt kā ierosinājumus, kurus es izteiktu Igaunijas politikas veidotājiem. Jebkādu līdzību saskatīšanu ar Latvijas situāciju es atstāju lasītāja ziņā — man nav tam nepieciešamās kompetences.

Pirmkārt, valdībai vajadzētu konsultēties ar sociologiem ne tikai tāpēc, lai uzzinātu, kāda ir pašreizējā pilsoņu piederības izjūta valstij atbilstoši tekstā norādītajām trim kategorijām, bet arī tādēļ, lai **prognozētu iespējamās izmaiņas** (lielākas/padziļinātas vai mazākas/virspusīgas piederības virzienā) ārēja apdraudējuma gadījumā, un kādi faktori var ietekmēt šādas izmaiņas. Tas, protams, ir īpaši svarīgi attiecībā uz neetniskajām iedzīvotāju grupām. Bet arī etnisko valtpiederīgo identificēšanos vai apņēmiņu nevajadzētu uzskatīt par pašsaprotamu, neskatoties uz daudzsološo pieredzi COVID-19 krīzes laikā.

Otrkārt, **vajadzētu izvairīties no jebkurām izolacionisma politikas tendencēm ne tikai tāpēc, ka tās diez vai spēs nodrošināt labāku valsts aizsardzību, bet arī tāpēc, ka tās atsvešinās lielāko daļu iedzīvotāju.** Pašreizējā un

tuvākās nākotnes igauņu identitāte ir nesaraujami saistīta ar Eiropas identitāti un šis apgalvojums ir patiess gan etniskajā, gan vēl jo vairāk neetniskajā iedzīvotāju daļā.

Treškārt, augstāko piederības valstij līmeni (“pilnvērtīga apņēmiņa”) vajadzētu parādīt kā stāvokli, kas ir pieejams visiem Igaunijā dzīvojošajiem neatkarīgi no viņu etniskās piederības vai igauņu valodas zināšanu pakāpes. Vajadzētu izvairīties no retorikas ka “*viņi* nekad nebūs tikpat igauņiski kā *mēs*”.

Ceturtkārt, institucionālajiem spēlētājiem jānodrošina, lai uzticības vai nacionālās piederības veicināšanas pasākumi neradītu iespaidu, ka tie kādam ir uzspiesti vai obligāti. Pretējā gadījumā cilvēki var sajust aizvainojumu, atteikt sadarbību vai vienkārši pamest valsti brīdī, kad viņi valstij būs visvairāk nepieciešami. Arī šis apsvērums ir vienlīdz patiess gan starp neetniskiem igauņiem, gan starp etniskiem igauņiem, jo valsts īstenota indivīda piespiešana ir izteiktā pretrunā ar brīvības apziņu, kas ir Igaunijas dibināšanas stūrakmens un ir ierakstīta konstitūcijā.

Piektkārt, politiskajai sistēmai **jānodrošina, ka neetnisko pilsoņu intereses arī turpmāk uzticami pārstāv vidusmēra politiskās partijas**, kas nav veidotas tikai atsevišķām vietām vai etniskajām grupām. Jānovērš jebkādi vilinājumi veidot vietējas, valodā balstītas politiskās grupas (protams, izmantojot tikai tādus līdzekļus, kas atbilst iepriekšējam ierosinājumam).

Sestkārt, jāturpina stiprināt un paplašināt sabiedriskās izglītības un kultūras iestādes, lai tās uzrunātu visas iedzīvotāju grupas. Tam būs simboliska nozīme — valsts ir uzticama, jo tā rūpējas par visu savu pilsoņu vai iedzīvotāju attīstību —, kā arī tas zināmā mērā palīdzēs atspēkot iekšēju vai ārēju dezinformāciju un propagandu. Lai nodrošinātu sev labāko *kulturālo* aizsardzību, valstij visticamāk vajag vienkārši nodrošināt visiem tās iedzīvotājiem labāko iespējamo izglītību, nevis ieaudzināt konkrētu “nacionālo doktrīnu” vai “nacionālo vērtību” papildus tam, kas jau ir noteikts konstitūcijā.

12. Intervijas

12.1. Metodoloģija

Pētījumā ir paredzēts teorētiski analītiskais darbs, atbildot uz Aizsardzības ministrijas speciālistu jautājumiem par valsti, sabiedrību, ideoloģiju, vērtībām un to nozīmi sabiedrības attīstībā, drošumspējas un drošības veidošanā valstī un valstiskuma aizsardzībā.

Intervijas netiek izmantotas tiešai sabiedriskās domas analīzei, tās tika veidotas kā konsultācijas ar ekspertiem, iesaistišanās dialogā ar intervētājiem, lai rastu labākos, inovatīvākos risinājumus, priekšlikumus, kā veidot valsts ideoloģiju/ ideju mācību par vērtībām.

Intervijās izteiktās atziņas palīdzēja pārbaudīt pētnieku spriedumus, veidoja ceļu uz priekšlikumiem, rosināja savstarpējo līdzdalību nākotnē, turpinot darbu pie vērtību jautājumiem.

Starp intervētājiem ir trīs ārvalstu augstākās kvalifikācijas eksperti — profesors no Lietuvas Tomas Kačerauskas un no Igaunijas — Kadri Simmas un Frančesko Orsi, kas atbildēja uz uzdotajiem jautājumiem, tos variējot savas valsts problemātikas gaismā. Tādējādi tika iegūts salīdzinošais materiāls par vērtību un valsts ideju atzinumiem Igaunijā un Lietuvā, jo uzaicinātie

eksperti pieder pie šo valstu zinātniskās elites, kas strādā ar sociālās un politikas filosofijas jautājumiem un ir publicējuši starptautiskas nozīmes grāmatu par vērtībām (Fr. Orsi).

Profesori laipni piekrita, ka viņu atziņas publicē ar viņu vārdu, jo ir gatavi iesaistīties turpmākā diskusijā, ja tāda rastos, kā arī argumentēti vēlas pamatot savus spriedumus. Viņu sagatavotie teksti tika iesniegti angļiski, un pētījumam ir pievienots to tulkojums latviešu valodā.

Viņu darbs ir oriģināls, veikts tikai šā pētījuma vajadzībām, nekur nav un arī netiks publicēts, autortiesības tiek nodotas AM kā pasūtītājam. Tā kā ar uzaicinātajiem ārvalstu profesoriem izveidojās e-sarakste, viņu līdzdalība šajā pētījumā bija nevis kā tipiska intervija, bet gan kā dialogisks process ar papildinājumiem, precizējumiem.

Pielikumā ir veikts arī citu interviju apkopojums, vadoties pēc kvalitatīvā pētījuma noteikumiem, kodējot teikto, problēmtēmu izvēles posmā nosakot galvenos jēgu punktus: idejas, ideoloģijas, valstiskums, vērtības, aizsardzība u. c., notika līdzīgo ideju sagrupēšana, veidojot

interviju pārskatu un šifrējot to autorus. Kaut daudzi aptaujātie ir augsta līmeņa politiskā procesa dalībnieki Latvijā (un starptautiski), iegūt patiesākus atzinumus bija iespējams, vienojoties par uzvārdu šifrēšanu. Pētījuma autori vadās no socioloģiskā darba pieredzes, ka lielāka uzticība par sarežģītiem jautājumiem ir iegūstama, ja intervējamā persona publiski paliek anonīma, taču šīs intervijas ir pieejamas ar pasūtītāja un izpildītāja piekrišanu.

Tā kā pētījumā ir iesaistīti cilvēki kā interviju subjekti, pētnieki vadās no Eiropas Savienībā pieņemtajiem noteikumiem darbam ar cilvēcisko faktoru (*humans*) un personas datiem (*personal data*), tos šifrējot un minimizējot, cik tas ir vajadzīgs pētniecībai, identificējot apspriežamās problēmas. Tika ievērots Latvijas Zinātnieka Ētikas kodekss un *The ALLEA Code of Conduct for Research Integrity* (2017). *With regards to the rights to privacy and the protection of personal data*. Visiem intervētāmajiem tika paskaidrota pētniecības valstiskā vajadzība, mērķis, LZA iesaiste, pētnieku kapacitāte, pieredze vērtību jautājumu un ideju vēstures izpētē, ja bija jautājumi, tika parādītas pētnieku publicētās grāmatas. No intervējamo personas datiem tika fiksēta kontaktinformācija, epasta adrese, tālruna nr., valstiskā piederība, ja intervējamais vēlējās, tad nosauca arī savu darba vietu, izklāstīja savu ieinteresētību valsts vērtību noskaidrošanā. Lielākoties intervējamie labprāt paskaidroja plašāk savu ieinteresētību ideju, ideoloģiju un vērtību jautājumos.

ES pastāv normatīvie akti, kas jāievēro darbā ar personām, t. i., Vispārīgā datu aizsardzības regula ("GDPR", 2016/679).¹ Dalība sarunās, kā arī tematiskais loks bija pilnīgi brīvprātīgs,

intervējamais jebkurā brīdī varēja pārtraukt interviju vai atteikties atbildēt. Tādu gadījumu gan nebija, jo visi uzrunātie vēlējās sniegt savu ieguldījumu valstiskā pasākumā, lai ar saviem priekšstatiem piedalītos Latvijas vērtību situācijas uzlabošanā. Divas uzrunātās personas atteica interviju, jo bija aizņēmtas citos pasākumos ārpus valsts.

Intervēto personīgie dati tiek glabāti drošā vietā, lai tie netiktu iegūti no nepiederošu personu pusēs. Dati un intervijas tika ievietoti pētnieka personīgajā, LU lietošanā nodotajā datorā, kam ir atvēršanas parole. Intervijas var lietot tikai saistībā ar šā pētījuma mērķi, saskaņojot ar izpildītāju un pasūtītāju. Visi intervējamo dati — vārds, uzvārds, piederība, institūcija — ir šifrēti ar noteiktu burtu kopu, kas izvēlēta patvaļīgi un nesniedz nekādu informāciju par viņiem konkrēti. Aizšifrēšanas shēma atrodas atsevišķi no interviju failiem un nav pieejama nevienam, izņemot pētnieku Māri Kūli, kurš ir atbildīgs par datu glabāšanu. Tiks ievērota GDPR norma — tiesības "tikt aizmirstam", kas noteiktas regulas 17. panta 2. punktā —, izdzēšot visus datus, tostarp personas datus, kas pēc pētījuma pabeigšanas vairs nebūs nozīmīgi. Pētījumā tika ņemts vērā princips: "Personas datiem nav jābūt objektīviem. Personas dati var būt arī subjektīva informācija, piemēram, viedokļi, spriedumi vai aplēses. Tādējādi tie ietver arī personas kredīspējas novērtējumu"², taču šādu gadījumu nebija, jo personas labprāt iepazīstināja ar sevi, daļa bija intervētājiem pazīstamas, un izvēlētas to kompetences dēļ.

Intervijās aptaujāto personu lokā dominēja vīriešu dzimuma pārstāvji (ieņem svarīgākus amatus, vairāk līdzdarbojas politiskajos procesos) — 12 vīrieši un 2 sievietes; pēc nodarbošanās — zinātnieks, lektors, sabiedrisko attiecību vadošais speciālists, politiķi un to padomdevēji, ieskaitot valsts visaugstākā ranga politiskā procesa pārstāvjus, žurnālistus, mazā/vidējā biznesa

1 Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula) — <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-LV/TXT/?from=EN&uri=CELEX%3A32016R0679&qid=1657731295815>.

2 <https://gdpr-info.eu/issues/personal-data/>

pārstāvis, militārās un zemessardzes sfēras pārstāvis, jauniešu grupas aktīvis, kā arī Krievijas Tālo austrumu reģiona tipiska krievu ģimene, kas dzīvo nabadzīgos apstākļos, bet interesējas par Rietumu vērtībām. Intervējamie pārstāvēja Rīgu, Pierīgu, kā arī Ukrainu, Igauniju, Lietuvu, Krievijas Federācijas Tālo austrumu reģionu.

Pētniecības metode — daļēji strukturētas intervijas. Pēc vienošanās par intervijas vietu, laiku, ierakstu u. c. aspektiem intervējamie tika jau iepriekš iepazīstināti ar jautājumu struktūru, lai varētu sagatavoties. Ja šādas vēlmes nebija, jautājumi tika uzdoti sarunas gaitā, ļaujot iztaujājamajam uzdot pretjautājumus un nevairoties no paša intervētāja attieksmes noskaidrošanas. Intervijas mērķis bija nevis saņemt definitīvas atbildes uz uzdotajiem jautājumiem, bet ļaut ritēt sarunai kā pētniecībā iekļautajam mērķim, uzzināt arī nostādņu kontekstus, aprioras platformas (uz kuru bāzes norit domāšana) vai kādas citas aktualitātes par vērtību un ideoloģiju jautājumiem. Nestrukturētās intervijas tiek identificētas trijos veidos: pēc dziļuma — mutvārdu vēsture, radošās intervijas (nekonvencionāla intervija, kas neseko ciešiem uzstādījumiem) un postmodernās intervijas (*Fontana and Frey*).¹

Intervijas šajā pētījumā var kvalificēt kā radošās, bet dažās no tām, attiecībā uz valsts varas un valdības kritiku, var pieskaitīt pie postmodernām, ņemot vērā izklāsta situatīvātā, dogmatiku un argumentācijas trūkumu, respektējot tikai sevis paša viedokli.

Annas Ouklejas kvalitatīvo metožu vidū ir radīta īpaša pieeja jeb socioloģiski esejistiskā metode, iztaujājot intervējamo kā sarunas partneri, sniedzot savu skatījumu dialogiskās attiecībās, pieļaujot secinājumu personiskumu (intimitāti) kā savstarpējības (*reciprocity*) daļu. Esējistiskā metode tika piedāvāta Lietuvas un Igaunijas

zinātniekiem, lai novērstu politisku formālismu. Būtisks bija sarunas horizonts fenomenoloģiskā nozīmē, kad jau iepriekš zināmi katra sarunas līdzdalībnieka dziļākie priekšnosacījumi vērtību nozīmē, taču tie ir uztverami kā līdzvērtīgi, kaut saturiskā nozīmē varēja būt arī pretēji.

Interviju konstruējošie pamatjautājumi

- Kāda ir Latvijas valsts ideoloģija (vai arī valstiskā vērtību sistēma) un kāda tā nav, kā tajā trūkst?
- Kāpēc valstij un sabiedrībai ir vajadzīga ideoloģija, citiem vārdiem, noteikta un stabila vērtību sistēma? Vai Latvijā ir pamatdokumenti, teksti, nostādnes, kas to veido, vai arī tādu trūkst?
- Kāpēc sabiedrībai ir vajadzīgas vērtības, kādas ir visvairāk nepieciešamas mūsdienu Latvijai šodien?
- Kāpēc jābūt eksistējošai vērtību sistēmai, vai ir kādas noteiktas struktūras, iestādes, kam tas būtu jādara (ieskaitot kādu jaunu struktūru radīšanu, piemēram, Valsts padomes, Latvijas Nākotnes institūta, Kultūras atmiņas institūta (ar uzdevumu proponēt valstiskuma vērtības) izveidi) un kāpēc tā ir jāpieņem?
- Vai Latvijas valstī, pēc tās atjaunošanas 1990. un 1991. gadā ir tikusi izstrādāta noteikta attīstības ideoloģija? Ja "jā", tad kāda, ar kādām vērtību nostādnēm? Ja "nē", tad, kā ir virzījusies Latvijas valsts un sabiedrības attīstība?
- Vai Latvijai, īpaši pēc 24.02.2022., ir nepieciešama valsts kopējo aizsardzību nodrošinoša ideoloģija? Kādām vērtībām tajā vajadzētu būt priekšplānā? Vai arī ir pietiekami ar Saeimā ievēlēto partiju vienošanos vērtību ziņā?
- Vai valsts visaptverošas aizsardzības sistēmas labā ir darīts pietiekami? Kā trūkst?

1 Fontana, Andrea; Frey, James H. (1994). *The Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications. pp. 361–376.

12.2. Vērā ņemami ieteikumi no intervētajiem. Rezumējums

- Kas ir Latvija? Tā ir valsts, valdība, dzimtene vai kaut kas cits? Ko tieši jums nozīmē būt piederīgam Latvijai? Un ko tas nenozīmē? Kādas ir jūsu saistības pret Latviju?
- Vai Latvijā ir kaut kādas valsts pamatvērtības, valstiska vērtību sistēma, "ideoloģija"? Ja ir, kas tā ir? Kā to var raksturot?
- Vai un kāpēc sabiedrībai ir vajadzīgas vērtības? Kādas ir visvairāk vajadzīgas mūsdienu Latvijai šodien?
- Vai valstij un sabiedrībai ir vajadzīga noteikta un stabila vērtību sistēma, citiem vārdiem, ideoloģija? Vai Latvijā ir pamatdokumenti, teksti, nostādnes, kas to veido, vai arī tādu trūkst? Vai tādus vajag?
- Vai ir kādas noteiktas struktūras, iestādes, kam tas būtu jādara (ieskaitot kādu jaunu struktūru radīšanu, piemēram, Valsts padomes, Latvijas Nākotnes institūta, Kultūras atmiņas institūta (ar uzdevumu proponēt valstiskuma vērtības) izveidi)?
- Vai Latvijas valstī, pēc tās atjaunošanas 1990. un 1991. gadā, ir tikusi izstrādāta noteikta attīstības ideoloģija? Ja "jā", tad kāda, ar kādām vērtību nostādnēm? Ja "nē", tad, kā ir virzījusies Latvijas valsts un sabiedrības attīstība? Stiprās un vājās puses?
- Vai Latvijai, īpaši pēc 24.02.2022., ir nepieciešama valsts kopējo aizsardzību nodrošinoša ideoloģija? Kādām vērtībām tajā vajadzētu būt priekšplānā? Vai arī ir pietiekami ar Saeimā ievēlēto partiju vienošanos stratēģiskās attīstības un vērtību ziņā?

Tikpat kā visi intervētie uzsver, ka Latvijā nav skaidras, stingras vērtību sistēmas.

Kopš Latvijas valsts atjaunošanas nav veidota speciāla ideoloģija, bet valsts kurss atbilst LR Satversmei. Visupirms, tā ir nacionāla valsts, kur vara pieder tautai un tiek īstenotas nacionālās intereses, latviešu tautas intereses.

Vairākums intervēto atbild, ka mums nav valstiskā naratīva, nav vienotā mērķa. Arī partijām nav vienota mērķa. Latvijas valstī pat "nacionāļiem" nav nekādas ideoloģijas. Dažreiz runā par, piemēram, "Latvisko Latviju", bet nevienam nav skaidrs, ko tas vispār nozīmē. Valsts ideoloģija nav tikusi kopta.

Viens intervējamais salīdzina šodienas Latviju un Rietumu pasauli ar padomju laiku vērtībām. Ļaudis ļoti gribēja tikt prom no visa padomiskā, tāpēc *pa*

galvu, pa kaklu ņēma pretī visu rietumniecisko. Bet nesaprata, ka Rietumos vairs nav to Rietumu, kuri bija līdz 1940. gadam, tagad ir pavisam citi laiki. Bēgām no Marksa, tīri labi bēgām, bet pēkšņi — Rietumos šis priekšā.

Prevalē individuālie viedokļi un pārlicības, turklāt demokrātiskā sabiedrībā domu atšķirības var būt un ir leģitīmas. Tomēr inteliģence nav savu uzdevumu augstumos.

Latvijā vajadzīgs jauns, iedvesmojošs skatījums uz valstiskuma vērtībām. Tas var būt kā "mīts". To nevajag censties radīt politiķiem, jo tas var atbaidīt, bet dažādu nozaru profesionāļiem — filosofiem, vēsturniekiem, literātiem, sabiedrisko attiecību speciālistiem, reklāmistiem, pedagogiem, māksliniekiem u. c. Vajag uzsaukumu, aicinājumu to darīt. Ir jāierosina process, domāšana par šo vajadzību.

Priekšplānā vajadzētu būt nacionālām vērtībām, taču ir izveidojusies vērtību plurālismā sakņota, mainīgu interešu veidota situācija.

Viens no intervējamajiem jauniešiem papildina: noteikti ir vajadzīgs valsts mīts, tāds ir nepieciešams izglītības sistēmā. Izglītības sistēma ir centrālais posms jautājumā par vērtībām.

Rosinājums veidot komisiju, kas izstrādātu valsts ideoloģiju, piemēram, saistībā ar Saeimu, Valsts prezidenta vai kādu citu valsts struktūru paspārnē, negūst nekādu atbalstu pie intervējamajiem. Neviena intervējamais neuzskata, ka tāda veida darbība būtu pārlicinoša. Ir izveidojusies pārāk liela distance starp varu un tautu. Tāpēc saikni ar Saeimu, valdību kā vērtību nesēju nevar izmantot. Tam jānotiek kultūras, izglītības, mākslas sfērā. Vajag sākt ar rosinājumu apdomāt vērtības un valsts ideju, radošie cilvēki piedalīsies, un tad nonākt pie noslēdzoša secinājuma.

Jaunu vērtību komisiju, institūciju, dienestu nevajag, par tādu smiesies. Vai valstij šajā jomā kaut kas ir jādara? Jā, noteikti, taču intervējamie atzīst, ka grūti uzrādīt, kas tieši jādara.

Vairāk var izdarīt līderi, respektabli viedokļu paudēji, *influenceri*, ar cilvēku pašiniciatīvu.

No filosofiem tiek gaidītas pacilājošas, uz uzvaru tendētas domas.

Latvieši nav konservatīvi, ir jāsaka citādi: latvieši ir dabiski. Taču uzbāžas noteiktas šauras ideoloģijas — liberāļi. Konservatīvās idejas paudēji nerunā par to, kas viņiem šķiet “pašsaprotams”, neveido savu pozīciju pietiekami skaidri.

Vairāki intervējamie atzīst, ka nav tā, ka valsts vispār neko nav darījusi vērtību ziņā. Bet nepietiekami.

Aizsardzības interesēs ministrijām un nozaru resoriem ir jāpaceļas augstāk — valstisko kopējo interešu līmenī, lai nodrošinātu līdzsvarotu attīstību.

Kāds intervējamais, kas labi pārzina politisko procesu kopš 1990. gadiem, atzīst, ka deviņdesmitajos gados vērtību ideja bija liberālisma ieviešana, kapitālisms. To darīja partija “Latvijas ceļš”, un koncepciju radīja daudzi eksperti, šo pagātnes procesu vērts atcerēties. Tolaik daudzi bija *normāli konservatīvi*, tikai pārmaiņas vajadzēja realizēt. Ideoloģija speciāli netika radīta.

Intervijās tiek uzrādīta kritiska attieksme pret politisko procesu: pastāv problēma, ka politiķi grib runāt un nedarīt, lai problēmas paliek, jo problēmas ir viņu vienīgais stāsts, partijām nav stāstu par risinājumu, ir tikai stāsti par problēmām. Tāpēc tie negrib problēmas risināt un grib tās paturēt.

Viens no intervējamajiem ideoloģijas neesamību saskata tajā, ka valda tautas apolitiskums. Daudzi gaida (iespējamā kara gadījumā), kad kāds cits — valsts — pildīs savu funkciju — aizsargāt, bet visi pārējie ies uz darbu, viss funkcionēs kā patlaban.

Jaunais “mīts” var būt stāsts par Konstitūciju, ka esam parlamentāri, kā ir sakārtotas varas struktūras, kā pilsoņiem jāpiedalās to veidošanā un pozitīvi jāattiecas pret valstiskumu kā vērtību. Jāveicina saprašana, ka Eiropas vērtības, brīvība, runas brīvība utt. ir tieši tas, kas mums Latvijā ir devis lielu izaugsmi. Arī speciālists no Ukrainas/Itālijas uzsver, ka jāstrādā tieši pie konstitucionālo vērtību izpratnes veicināšanas Latvijā, taču tam jānotiek filosofiskā, literāri un mākslinieciski izkoptā garā, arī medijos. Tieši konstitucionālo vērtību stāsts esot apvienojis Ukrainu pretestībai kara laikā.

Latvijā galvenais pamatdokuments, kurā ir koncentrētas valsts vērtības, ir Satversme un īpaši tās Preambula. Tā ir ļoti svarīga pamatlikuma daļa, un Preambulas audzinošais efekts valstī nav pietiekami ieviests.

Skaidra ideoloģija kopš 1990. gadiem valstī nav bijusi. Jaunlatviešu idejas un mīts par verdzības gadiem ir totāli novecojis, tas ir steidzami jāmaina. To saka vairāki intervējamie. Dziesmusvētki nav pietiekami spēcīgs konsolidācijas pasākums. Jaunatne ar savām vērtībām apsteidz valsts

ideoloģijas veidotājus, kas atpaliek no mūsdienu situācijas izpratnes.

Ir vajadzīgas latviskumu, identitāti stiprinošas vērtības. Tādas, kā ir VPP "Letonika", diemžēl zinātnes ievirze pēdējā laikā nav vērsta uz latviskuma vērtību nodrošināšanu.

Varētu būt valstiskuma vērtības un nacionālās identitātes izpētes struktūra, ilgtspējīgs zinātnes prioritārais virziens, kas nebūtu saistīts ar islaicīgiem projektiem (1–3 gadi), bet būtu pasūtījums humanitārajām zinātnēm.

Cits intervējamais arī uzsver Dziesmusvētku nozīmi. Dziesmusvētki ir dižens notikums, liels pacēlums, bet šo pacēlumu valstī tālāk neizmanto. Pat otrādi, valsts vara to parasti nomierina, noklusina. Tāpēc nekas vērtību nostiprināšanas ziņā nenotiek. Bet to var saredzēt kā tautu vienojošu pasākumu.

Pastāv daudz deklaratīvu vērtību sistēmu. Skaidras ideoloģijas nav. Uzsvars uz pilsoniskumu, ar to saistītajām vērtībām, nav pietiekami izstrādāts.

Jāpievēršas pilsoniskās nācijas izpratnei. Labāk lietot jēdzienu "pilsoniskā nācija", nevis "politiskā nācija", jo vārds "politiskā" rada aizdomas, ka kaut kas tiek darīts noteiktas interešu politikas labā.

Intervētās personas atbild, ka vajag veidot pilsonisko nāciju, ko veido uz latviešu valodas prasmes bāzes.

Kādā atbildē tiek minēts, ka pilsoniskā (jeb politiskā nācija) jau pastāvēt, jo Satversmē minēta Latvijas tauta, nevis latviešu tauta.

Jāizmanto Satversmes preambula kā vērtību izpratnes bāze. To apgalvo vairāki intervējamie. Labāk lai priekšplānā ir Satversmes preambula, kurā jau viss pateikts, nekā jauni sacerējumi. To tad arī vajag attīstīt, aplūkot vērtību griezumā.

Jaunais mīts, kas vajadzīgs valsts un sabiedrības kopizjūtas nostiprināšanai, var būt dabas mīlestība. Latvija ir zaļa, skaista, plaša, viss vienos kokos, ziedos, daudz apstrādātu lauku, koptas ainavas.

To varētu apspēlēt kā latviskuma tematu, kopējo izjūtu. Nepolitiskās vērtības.

Vajag, lai no pašas sabiedrības nāktu ierosmes. Valstī valda skeptiska attieksme. Neticība valsts līmeņa spējām ko panākt sabiedrības vērtību stiprināšanas labā.

Viens no intervējamajiem ekspertiem pauž domu, ka pieminētos vēl vairāk nevajag radīt, jau pārāk daudz tādu. Filmas nevajag uzskatīt par ideoloģiju ražotni.

Te uzskati par mākslas lomu starp intervētajiem atšķiras: vajag radīt filmas, seriālus par armiju, par veciem ģenerāļiem, par pretošanās kustību, par panākumiem, par Latviju kopumā.

Kultūras nami ir labi, bet tas nav īsti efektīvi, kur stiprināt vērtības, valstiskumu. Mums vajag masīvu informatīvo kampaņu, kur visi vektori satiekas punktā "mums ir sava valsts!"

Vajadzīga nevis demokrātija bez robežām, kas reizēm pat vērsas pret sevi, sekmējot antidemokrātiskus pasākumus un viedokļus, bet gan sevi aizsargājošā demokrātija, *selfdefending democracy*, kas sekmē vērtību pašaizsardzību un neļauj tām tikt izklaidētām bezrobežu plurālismā. Par to iestājas dažādi aizrobežu autori, arī no Polijas, Izraēlas.

Vairāki intervējamie min dabu kā svarīgu vērtību, īpaši latvisko izjūtu, piesaisti. To nevajag pretstatīt pilsoniskajām vērtībām. Šo aspektu mazāk pamanām, bet tas ir ļoti svarīgs. Mēs, būdami pat pilsētnieki, atšķirībā no rietumniekiem, arī austrumniekiem protam uzvesties dabā, mums patīk tur atrasties, tā ir dziļāka piesaiste, nevis tikai atpūta vai darbs laukos.

Viens no ekspertiem noformulē vienkāršu jautājumu: ko iesākt ar Latvijas krieviem? Un atbild: patiešām nevar saprast, laikam jau neko. Bet skaidrs, ka pēc kara sākšanās esam tiesīgi pretvalstiskajiem iedzīvotājiem teikt: brauc prom!

Vairāki intervējamie, kuri pēc tautības nav latvieši, taču labi runā latviski, atzīmē pārāk lielu ievirzi uz

latviskuma vērtībām, ieskaitot “atkrieviskošanu”, nevis uz dialogu, savstarpēju respektu starp dažādu tautību cilvēkiem. Krievu tautības pārstāvjiem pastāvot atstumtības izjūta, pat zinot latviešu valodu. Ar etnisko diskursu tiek šķelta jau tā diezgan sašķeltā Latvijas sabiedrība. Te ir drošības riski, kas nav mazsvarīgi. Redzams, ka LNB piedāvā nodarboties ar vēstures falsifikāciju (min piemērus). Vērtību veidošanā vajadzīgs godīgums.

Viens no intervējamajiem skar tautas pašapziņas līmeni. Vietējiem krievi latvietība nav interesanta — visi cilvēki grib piederēt kaut kam spēcīgam, nevis vājam, bet latvieši sevi ilgstoši pasniedz kā vājus. Un tas nav simpātiski, pie vājiem neviens negrib pieslieties. Mums ir skaidri un stingri jāpasaka, kas ir kas, ar ko mēs identificējamies un ko prasām.

Ir jārada uzvaroša vairākuma spēka tēls!

Viens krievu tautības intervējamais vērtības reducē uz veiksmīgu biznesu Latvijā: mans business Latvijā ir labāks un pelnošāks, nekā kad te varu pārņemt Krievija. Nav kādu citu īpašu vērtību, bet es te vēlos dzīvot un strādāt. Un nepieņemu Krievijas ideoloģijas atbalstīšanu.

Vairākums intervējamo piekrīt, ka vajag spilgtākus līderus no sabiedrības puses. Jāveicina, jāļauj tādiem izvirzīties. Vērojams, ka valstī trūkst līderu, kuriem sabiedrība labprātīgi sekotu.

Intervējamie uzsver mediju atbildību valstiskuma un konsolidācijas vērtību priekšā. Atbildība ir vāji saskatāma, bieži latviskie mediji priekšplānā liek “sliktos krievus”. Tos, kas ir nelojāli, pat naidīgi. Tā nav patiesa aina. Mediju redakcijām jābūt daudz atbildīgākām par sabiedrisko klimatu, ko tās veido.

Viens intervējamais, kas labi pārzina politiskos procesus valstī, atzīst: medijiem piemīt paštaisnums, pat narcisms. Un piebilst, tajos ir pārāk daudz sieviešu. Medijiem sevi jāuzrauga, no malas to nevar izdarīt, bet ir sajūta, ka tas Latvijā nav uzdevuma augstums.

Slikti, ka medijos visur uzstājas vieni un tie paši eksperti (piemēram, M. Kaprāns visur rādās), jo daudzi ir aktīvajiem žurnālistiem draugi vai kursabiedri. Bet tas ir ļoti slikti, jo veidojas vienpusēja aina. Šo uzraudzīt būtu redaktoru uzdevums, bet viņi paši ir tādi, kas aicina paziņas, nevis rūpējas par valsts kopējo ainu.

Viens no intervējamajiem ir pavisam negatīvi noskaņots pret medijiem: mūsu mediji ir draņķīgs, korumpēts vārdu sargs. Sabiedriskajiem/valsts medijiem it īpaši būtu jārūpējas par valsti!

Citi intervējamie piebalso, sakot to pašu: valstij nepieciešamo pamatvērtību nostiprināšanu sargā sabiedriskie mediji, žurnālistu argumentēta un profesionāli objektīva attieksme, taču Latvijā ir problēma, ka mediju vairākums ir privātīpašums un mediji nepilda savu lomu pienācīgi.

Medijus kritizēt politiķiem ir kļuvis bīstami, jo tiek saņemti apmelojumi, uzbrukumi utt. Vērojams, ka mediju attieksme pret politiķiem ir kļuvusi aizdomu pilna, pat kroplīga, nemitīgi uzskatot, ka mediji tiks izmantoti šauri politiskiem, partiju mērķiem, nevis valsts kopīgās interesēs.

Tieši šī politiķu un mediju savstarpējo attiecību šķirtne, ka mediji neredz kopējo, augstāka līmeņa valstisko panorāmu, ir kļuvusi Latvijā bīstama. Tur nepieciešamas transformācijas, taču pret tām iebilst, atsaucoties uz politisko vērtību — runas brīvību, kas nereti nozīmē visatļautību. Visas valsts vērtībām jābūt priekšplānā.

Ukrainas un Latvijas salīdzinājums vērtību un ideoloģijas veidošanas jomās

Mihails (Mykhailo) Minakovs, Dr. Habil.
Senior Advisor, Kennan Institute, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Editor-in-chief of Kennan Focus Ukraine and of the Ideology and Politics Journal

MM. 1990. gadi ideoloģiju nozīmē bija ļoti raudošs laiks, tika ieviests brīvais tirgus. Inteligence

pārveidojās. Taču tautas atmiņā nebija privātā īpašuma ideju, atšķirībā no Latvijas. Noturīgas ideoloģijas nebija. Notika pārveide.

MM. Ukrainas politologi 1990. gados raksturoja Latviju negatīvi par aparteīdu, sliktu nacionālismu, un bija arī pozitīva attieksme — par ekonomikas augšanu, tiesību sistēmu. Divu veidu attieksme. Tagad vairs nepārmet nacionālismu. Uz Latviju skatās kā uz sekmīgu postsociālisma valsti. Un ir maz informācijas, tikai Baltijas, ES sakarā.

MM. Ukrainā valsts nozīme 1990. gadā bija ļoti liela, ap 50 % bija valsts rokās, taču valsts atbildība — maza. 1995. gadā IKP ļoti nokritās. Oligarhi radās procesu lēnuma dēļ, privatizācijas lēmums ietekmēja to, ka varēja nostiprināties oligarhi, pat vairāk nekā kā Krievijā. Neoliberālisms pārņēma kultūru. Valsts vara bija vāja, daudz stiprākas bija neformālās grupas.

MM. 73 % tagad Ukrainā tic prezidentam, uzvarai. Karš savienoja cilvēkus. Pašlaik valda liels nacionālpatriotisms. Bēgļiem palīdz, izmantojot krievu valodu, taču pret to ir protesti, īpaši Moldāvijā. 10 miljoni ukraiņu ir bēgļu gaitās. Bet cilvēki sāk atgriezties uz Ukrainas drošākām vietām. Karā ir “pata” situācija, neizšķirta situācija, taču Eiropas un ASV nostādnes ir par to, ka Ukrainai noteikti jāuzvar. Kāda būs uzvaras forma, to izšķirs pašu ukraiņu politiskā vadība. Dzīvokļu cenas ir pieaugušas četrkārtīgi, jo notiek atgriešanās, šoks ir beidzies. Cilvēki adaptējušies.

MM. Līdz 2015. gadam Ukrainas iedzīvotāji integrējās ar obligātā militārā dienesta starpniecību. Tas ir sociālais lifts, īpaši jauniešiem no laukiem. Un labi integrējās tieši *civil nationalism*, kas attiecās uz krievu tautiešiem. Pilsoniskais nacionālisms strādā ļoti labi.

MM. Ukrainā jau ir politiskā nācija, jo karu vada krievs ebrejs Zeļenskis, bet kara pirmajās trijās nedēļās sabiedrībā bija absolūta piekrišana šai varai. Tagad sākas opozīcijas ideoloģija. Taču valsts opozīcijas partijas nedodas uz fronti.

Vajag likt priekšā konstitucionālās vērtības. Tur atgriežas Kanta filosofija. Porošenko laikā bija ideoloģija “mazā Ukraina”, apvienot tautu ar valodu un kultūru. Taču daļa sabiedrības tiek izslēgta. Salīdzinājam situāciju ar krievisko slāni Donbasā un Latvijas Latgalē. Izrādījās daudz līdzību, arī valodas lietošanas jautājumos.

Karš šeit neatnāks, ne tāpēc, ka vājš patriotisms, bet tāpēc, ka ir NATO 5. pants par tūlītēju palīdzību.

II. Par Latvijas–Ukrainas salīdzinošām vērtībām

MM. Baltu, ziemeļu tautu attieksme pret notikumiem ir mierīga. Poļu, ukraiņu tauta ir ļoti emocionāla, strauji saceļas, tas iespaido idejas. Krievijas ideoloģijā svarīgi ir tas, ka taptu “*eiro-rossija*”, ir kādi cilvēki Rīgā, Berlīnē u. c., kas vēlas nevis “*ruskij mir*”, bet gan eirokrievus. Palēnām tas top. Taču, kas pārņems varu Kremli. Kadirovs? Nariškins? Šoigu ne, jo zaudē karu.

Svarīgs ir kas cits: līdera zaudējums sāks klanu cīņu. Un tur svārstīsies ideoloģijas.

Oleksijam Arestovičam Ukrainā neviens netic, jo viņš ir talantīgs provokators, ja rīt viņu pārpirks Putins, viņš pārdosies kā ciniķis. Jums Latvijā nevajag sliktus sabiedrotos.

Dmitrijs Gordons nav talantīgs, gribēja gāzt Zeļenski un grib to joprojām, ciniķis, mafioza figūra, arī biznesā. Ukrainā ir spēcīgi komentētāji, kāpēc tos nezinām Latvijā?

MM. Labajiem komentētājiem nav iesaistes lielajos kanālos, iespaidīgos medijos. Igaunijā ir nozīmīga Kadri Līka (Vika), komentētāja, politoloģe, arī bij. prezidents Ilvess, no Lietuvas bij. prezidente Gribauskaite, no Latvijas bij. prezidente Viķe Freiberga. Maz iespaidīgu personu medijos starptautiskā līmenī no Baltijas. [00:45- 00:40].

MM. Itālijā tik daudzi ir pret NATO, grūti tur aizstāvēt Ukrainas pozīciju. Alesandro Ferrara — labs filozofs. Prāgas dialogs — tur apspriež

Marksu, taču cik nozīmīgs ir šis kreisais pavērsiens mūsdienu ideoloģijās? To nevajag Latvijai?

MM. Lingvistiskais nacionālisms šķēļ. Nevajag to. Latvija ar to ies nepareizu ceļu. Krievvalodīgie atgriezās Ukrainas armijā, tiklīdz Zeļenskis samazināja lingvistisko nacionālismu, tautiska ukrainiskuma nostādnes un krievu tautības karavīri un virsnieki karo labi. Mugurā nešauj. 2014. gadā šāva mugurā, tagad ne. Tagad ir pilsoniskais nacionālisms, visi ir kopā. Katrs atrada savu vietu, ir Eiropas vērtības, bet galvenokārt sava ģimene, ko aizstāvēs. Hersona ir bijusi krieviska, bet tagad ne. Harkova cīnās, kaut krieviska.

MM. Jums Latvijā vajag atrast politiskos līderus. Porošenko aizbēga pirmajās dienās. Līderi jāgatavo. No 40 miljoniem rodas ap dažiem desmitiem, bet cik no 1,5 miljoniem kā Latvijā? Jāmeklē, jābalsta. Zeļenski neviens negatavoja.

MM. *Resistance and resilience*. Jābūt gataviem uz satricinājumiem. Ukrainā ir daudz horizontālo sakaru. Jaunā Ukrainas pareizticīgā baznīca, atņēma īpašumus vecajai, uzplauka strīdi, dalīšanās, tur ir vājums.

MM. Ukrainiem demokrātija bija pretstats bagātībai, un tas nebija pareizi. Baltijā demokrātija un bagātības tieksme sakrita. Ukraina divreiz tiecās uz 1991. gada līmeni, 2007. un 2012. gadā, bet nerasniedza, palika nabaga.

MK. Baltijā demokrātija pieļauj bagātības vairošanu. Tas ir atzīstami.

Paldies par tik garo (divās daļās) un atklāto interviju. Jūs esat starptautiskas klases eksperts, jo izdodat svarīgu žurnālu par postpadomju telpu. Problēmas par vērtībām ir līdzīgas. Paldies, ka savas domas izsakāt kā autors, bez pseidonīma.

**13. Ieteikumi
rīcībpolitikai un
teorētisko nostādņu
aktualizācijai par
valsts ideju/ideoloģiju
un vērtībām**

Situācija. Sakārtota, apzināta, kultūrā un politikā ieausta pozitīvu vērtību sistēma ir katra cilvēka, sabiedrības un valsts attīstības pamats, labbūtības nodrošinājums.

Vērtību apliecinājums nenotiek automātiski, pie tā ir jāstrādā tāpat kā pie valsts ekonomikas, tautsaimniecības, starptautisko sakaru un valsts kopējā prestiža nodrošināšanas.

Latvija kopš valsts atjaunošanas prasības 1990. gadā, starptautiski atzītās atjaunošanas 1991. gadā, un kopš Krievijas armijas izvešanas 1994. gadā ir kļuvusi par Eiropas Savienības un NATO locekli, starptautiski atzītu pasaules politisko, kultūras, ekoloģisko, ekonomisko un finansiālo procesu dalībnieci, kurā piedalās, pamatojoties uz demokrātiskām, konstitucionālām, cilvēktiesību vērtībām, kas raksturīgas Eiropas Savienības kopējām nostādnēm. Kaut Latvijas kopējā vērtību kursā pēc 1991. gada ir bijušas atsevišķas, pat stratēģiskas kļūdas (kas uzrādītas pētījumā), tomēr

tās pamatkurss ir bijis un turpina būt progresīvs, laikmetīgs, humānismā centrēts. Tas lielākoties atbilst Eiropas mūsdienu filosofijas vērstībai uz mieru, civilizāciju konfliktu ierobežošanu, labbūtības veicināšanu, tradīciju respektēšanu un zināšanu sabiedrības veidošanu.

Krievijas agresijas pret Ukrainu palielināšana līdz masīva konvencionālā kara sākšanai 2022. gada 24. februārī ir radījusi

jaunu ģeopolitisko realitāti, kas dod iespēju Latvijā īstenot to, kas dažādos rīcībpolitikas dokumentos ir ierakstīts, bet nav ticis pilnā mērā pildīts.

Latviskās identitātes stiprināšana nozīmē nevis automātiski atgrūst cittautiešus, bet gan aicināt pievienoties, mācoties un, kas vēl svarīgāk, lietojot latviešu valodu un darbojoties latviskajā kultūras un valsts aizsardzības telpā.

Kopš 1990. gadiem Latvijas valstī nav tikusi pievērsta pietiekama uzmanība jautājumiem par valsts ideju/ideoloģiju, valsts vērtībām, sabiedrības plurālistisko vērtību efektīvu saskaņošanu un vērtību sistēmas veidošanu, veltot tai speciālas pūles un rīcībpolitiku. Kaut valsts kultūrpolitikas, izglītības politikas, integrācijas politikas u. c. dokumentos mēdz uzrādīt saistošas vērtības,

tās lielā mērā paliek bez rīcībpolitikā sakņota mehānisma,

bez to ieaušanas valsts vispārējā attīstības vērtību tīklojumā. Latvijā valsts vara daudz strādā pie "hard" tipa (tautsaimniecības, eksporta u. c.) attīstības modeļiem, bet "soft" jeb ideoloģiskie modeļi ir palikuši pašplūsmā. Pētījumā atzīts, un tam piekrit visi intervētie eksperti, kā arī uzrunātie ārvalstu filosofijas profesori, ka *Valsts ideoloģija jeb vērtību kopa nav tikusi izstrādāta, kopta, bet lielā mērā atstāta pašplūsmā, paļaujoties uz partiju (arī valdības ikreizējās koalīcijas) priekšstatiem par sabiedrības interesēm, vajadzībām un politiskām aktualitātēm.*

Secinājums. Situācija ar valsts ideoloģiju (ideju kā apzinātu, reflektētu un iemiesotu vērtību kopu) ir jāmaina. Tai, jo īpaši Krievijas–Ukrainas kara situācijā,

jāklūst par valsts attīstības skaidru nostāju, idejisku a priori, jaunu sabiedrības līgumu ar valsts varu, valsts iedzīvotāju, visupirms, pilsoņu, pārliecību un ticību.

Tas stiprinās arī sabiedrības iesaisti valsts aizsardzībā, jo valsts — tā, pirmām kārtām, ir ideju un vērtību kopa, nacionālā identitāte, nevis tikai pragmatiski ekonomisku un drošības funkciju izpilde.

1. ieteikums. Metaforiski apzīmējot — UZSAUKUMS. Kopš 2022. gada vasaras esošajai valsts varai visās tās izpausmēs (valsts prezidenta institūcija, Saeimas deputāti, Saeimas komisijas, pašvaldību deputāti), kā arī kultūras iestādēs un struktūrās, augstskolās un universitātēs, muzejos u. c., būtu jāveic/jāsekmē publiska, emocionāli piesātināta, politiski valsti *vienojošā iniciatīva, kas priekšplānā liek izvirzīt valstiskuma vērtības*, to apzināšanos. To var savienot ar pasākumiem, kas patlaban sākas valsts aizsardzības obligātā militārā dienesta sakarā, taču tos nevajadzētu identificēt. (Publisko attiecību speciālisti spēj radīt atraktīvus lozungus, piemēram “Esmu Latvija” utt.) Šādu vērtību apspriešanas rosinājumu var uzsākt valsts prezidents, var Saeimas priekšsēdētāja, bet vienlīdz var arī aktīvisti, viedokļu līderi. Līdzīgi, kā Tautas frontes laikos līderi spēja aizraut masas, tā pašlaik nenoliedzami ir pienācis laiks aizraut cilvēkus ar vērtību apzināšanos, uz kurām nostiprināt valsts ideoloģiju un aizsardzību.

Līdzīgi kā tika svinēta valsts simtgade, ieteicama 2–3 gadu kampaņa — “Mana droša Latvija”, kurā apvienotu spēkus valsts ideoloģijas radīšanai, sabiedriskajam līgumam par tās pamatiem, zinātniskajām, tiesiskajām un filosofiskajām interpretācijām, mākslinieciskajiem pasākumiem, sabiedriskajām aktivitātēm un NVO darbībām.

Tas būs arīdzan nācijas saliedēšanas laiks, kuru arī pastiprinās ārējās bailes no iespējamā kara Ukrainā izplešanās līdz Baltijas valstīm un tālāk.

2. ieteikums. Vadoties no Ukrainas nācijas straujās konsolidācijas kara apstākļos un no pieredzes, par kuru pētniekus konsultēja Ukrainas/Itālijas prof., filosofs M. Minakovs, vēlama lingvistiska nacionālisma mazināšana (tas nenozīmē valsts valodas atcelšanu) un vienlīdz visu iedzīvotāju iesaistīšana karadarbībā savu pienākumu veikšanā, kā to pieredz Ukraina. Ukrainā dzīvojošie cittautieši jeb krievu tautības cilvēki, līdz ar iekļaušanos bruņotajos spēkos, masveidā un bez grūtībām pārvērtās par valsts konstitucionālo vērtību sargiem. “Mugurā nešauj”, kaut uz tādas ideoloģiskās bāzes, kāda bija iepriekš — ukraīniskuma dominance, valodas varas īstenošana, nacionālisms, iekļaušanās nenotika — varēja būt, ka “mugurā šautu”.

Panāktais mērķis ir *konstitucionālas vērtības*, un tas saliedē vairāk nekā nacionālais romantisms. Latvijas iedzīvotāju saliedēšanas mehānisms, ekspertaprāt, slēpjas konstitucionālo vērtību emocionāli pievilcīgā, skaidrojošā, filosofiski delikātā izpildījumā, kas tiek plaši traktēts medijos. Latviskuma vērtības netiek atceltas, bet liktas līdzās tai konstitucionālo vērtību sistēmai, kas parāda — visiem kopā ir valsts, kura dod individuālo brīvību, tiesības, sargā dzīvību, ļauj sniegties pēc panākumiem, un šajā ietvarā tad var realizēties arī nacionālo grupu vērtības. Ietvars viens — valstiskums, bet saturs kopīgs un daudzveidīgs, papildīts ar Eiropas vērtību iemiesojumu. Nav jāuzsver vienotība (tā nav reāla), bet gan kopība, mēs-apziņa.

3. ieteikums. Nedibināt vērtību jeb ideju/ideoloģijas izstrādes komisiju/komiteju/grupu pie valsts varas amatpersonām, to paspārnē, **jo valsts vara ir tik tālu atsvešināta no tautas, ka tas izraisīs pretēju, noliedzošu reakciju.** To nevar darīt arī tāpēc, ka tuvojas 14. Saeimas vēlēšanas 2022. gada oktobrī — vērtību jautājumu skatīšana sabiedriskajā domā tiks uztverta kā partiju pirmsvēlēšanu lozungi un ietekmes sfēras.

4. ieteikums. Valsts idejas/ideoloģijas un vērtību tālāku apspriešanu, tēmu aktualizāciju uzticēt

Latvijas Zinātņu akadēmijai kā politiski neitrālai zinātnieku apvienībai, kas iekļauj visu universitāšu un zinātnisko institūtu labākos pārstāvjus. Ieteicams veidot uzrunu, LZA aicinājuma vēstuli sabiedrībai par vajadzību būt valsts ideju reflektētājiem tādā līmenī, kas pārsniedz politisko partiju ievēlēšanas cīņu arēnu un spēj vienoties par valsts vērtību aprioro kodolu.

5. ieteikums. Jāveido jauna, detalizētāka izpratne par medijpratību un kritisko domāšanu. Ideoloģijās veidojas inversijas jeb cilvēku zemapziņās saknoti apvērsumi. Ne tikai patiesības vietā tīšuprāt tiek sniegti meli, bet patiesību pārvērš par meliem, nespējot patiesībai noticēt (piemēram, brīvo Rietumu mediju sniegtajai informācijai netic daļa Krievijas sabiedrības). Krievijas sabiedrības liela daļa ir atomāra, apolitiska un maskē savu sapratni, slēpjoties ideoloģizētajā identitātē un klusējot vai izsakot piekrišanu varai.

Cīņa nav tikai un vienīgi starp demokrātiskām un totalitārām vērtībām, starp individuālo brīvību, demokrātiju, no vienas puses, un pakļāvību totalitārajam režīmam, no otras.

Cīņa ir starp patērētāja baudu un impēriskas apziņas varas baudu.

Krievijas sabiedrība kā TV vērojoša sabiedrība saņem no medijiem impēriskās varas baudu, bet tai pretstāv Rietumu pasaulē dziļi iesakņojusies labumu bauda.

Iesakām filosofiem dziļāk analizēt kara situāciju un tajā pastāvošās vērtības kā baudas veidu konfrontāciju. Nostāšanās kādā no karojošajām pusēm indivīdu līmenī daudzkārt notiek bez analīzes, iekļaujot bezapzināto sfēru, kurā formējas vērtību pamati. Psihotraumatiska inversija regulē izpratni par labo un ļauno. Latvijas valsts drošības nostiprināšanas nolūkā jāņem vērā, ka analīzei jāpiesaista arī uz sociālo pētniecību orientētie psihoterapeiti un psihoanalīzes pārzinātāji (piemēram, RSU prof. Gunta Ancāne, doc. Artūrs Utināns, Latvijas ārstu psihiatru asociācijas vadītāja Gunta Andžāne u. c.).

6. ieteikums. LĪDERI. Valsts varas pārstāvjiem pieļaut un sekmēt tādu sabiedrības līderu izvirzīšanos, kas perspektīvi veicinātu jauna sabiedrības līguma ar varu veidošanos *par aprioro valstiskuma vērtību esamību*, nostiprinot latviešu nacionālo identitāti un sekmējot cittautiešu iekļaušanos Latvijas valstiskuma vērtību sekmēšanā (saprotot, kas tas viņiem var būt izdevīgi, ja ne emocionāli mīļi).

Latviešiem ik pa brīdīm izvirzās jauni neformālie līderi (piemēram, Ralfs Eilands 2022. gada 20. maija pasākumā par atbrīvošanos no padomju mantojuma, jo spēj saaicināt Latvijas patriotus, arī tos, kuru dzimtā valoda nav latviešu, bet kuri ciena latviskās vērtības). Konservatīvi jautājošo tendenci patlaban izsaka JRT galvenais režisors Alvis Hermanis, kas zaudējis daļu no savas neolibērālo cienītāju kopienas. Starp krievu mazākumtautības pārstāvjiem Latvijā patlaban nav spilgtu līderu. Šo funkciju ir zaudējis Eiropas Parlamenta deputāts Nils Ušakovs. Vērā ņemami, ar zināmu iesaisti uz teātra publiku, darbojas Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātra direktore Dana Bjorka, izsakot krievu identitātes meklējumus Latvijā. Latvijas valstsvērtību stabilizēšanas interesēs ir šādus cilvēkus atrast un sekmēt, neuzskatot par politiskiem konkurentiem. Tie var būt arī no Latvijas militāristu vides. Līderiem ir jāsadarbojas, jāpapildina vienu otru.

Paredzams, ka arvien lielāka nozīme vietējās krievu kopienas sevis izpratnē un attieksmē pret politiku būs no Krievijas emigrējušām personībām kā aktrisei Čulpanai Hamatovai, kino kritiķim A. Doļinam, portāla *Meduza* žurnālistiem u. c. Taču viņu ietekme uz postpadomju, stagnatīvo, karu Ukrainā atbalstošo iedzīvotāju daļu Latvijā būs minimāla. Krievu visaugstākā rango inteliģence iesaistos arī latvisko identitāti, jo būs tie, kas noteiks tēmas, uzdos toni, rādīs vērtību piepildījumus, iesaistot iedzīvotājus, kas zina krievu valodu. Iesakām pievērst uzmanību tam, lai latviešu radošā inteliģence uzturētu spēkā savu tematisko loku — “savas tautas aktualitātes”, un nenonāktu talantīgo no Krievijas emigrējušo kolēģu ēnā.

7. ieteikums. Sabiedriskajai televīzijai jāuzņemas lielāka atbildība par valsts vērtību veidošanu Latvijā, ņemot vērā kara notikumus un draudus drošībai. Mediju vadītāju politiska konfrontācija ar valsts varas pārstāvjiem, kas pāraug tiesu sistēmas iesaistīšanās, valstī pašreizējos apstākļos nav vēlama, jo mediji ir "ceturtā vara", un nav pieļaujams, ka tā pārņemtu "pirmās varas" funkcijas, jeb diktētu ievēlētiem Saeimas un valdības pārstāvjiem, ko darīt un kā vērtēt. Mediju funkciju, ētikas, atbildības sliekšnis Latvijā ir kļuvis neskaidrs. Tas ir jāizvirza kā problēma un jāatrisina.

8. ieteikums. Latvijā pēc valsts atjaunošanas trīsdesmit gados ir nostiprināta uz liberālisma jeb pašpietiekama indivīda vērtībām balstīta dzīves orientācija, kas vedina priekšplānā likt individuālās, privātās, nevis kopības vērtības. Te nav lielas atšķirības starp tautībām, dzimumiem, vecumiem. Sabiedrība ir gājusi pa attīstīta tirgus kapitālisma, individuālisma, pat egoisma ceļu, un tagad tai ir grūti pārorientēties uz kopīgām aizsardzības vērtībām.

Lai valsts vērtību nostiprināšana aizsardzības nolūkos noritētu sekmīgi, iesakām priekšplānā atsaukties uz cilvēkus saistošām *individuāli-privātām vērtībām, kādas ir ģimenes vērtības, personīgā dzīvība un brīvība*. Valstiskuma vērtības pamatot saistībā ar tām, nevis tikai kā prioritāti, tad atsaucība būs lielāka. Iesakām uzmanīties no paradoksa, kad socioloģiskās aptaujas augstākajā vietā rāda ģimeni kā vērtību, lai sargātu valsti, bet sociāli politiskajās aprindās, sakarā ar Likuma par civilo savienību virzīšanu Saeimā, tieši ģimenes jēdziens tiek aizskarts.

9. ieteikums. Aicināt Latvijas Zinātņu akadēmijas locekļus kā ekspertus, augstākās kvalifikācijas pētniekus savās sēdēs apspriest jautājumu par valsts vērtību attīstību, analizējot pasaules ģeopolitiskās pārmaiņas sakarā ar Krievijas uzsākto karu Ukrainā un Latvijas kā nacionālas valsts uzdevumiem, tajā skaitā iztīrējot Latvijas nākotnes scenārijus kara situācijas labvēlīgā vai mazāk labvēlīgā gadījumā.

Publicēt daudz vairāk vēsturisku, filosofisku, idejisku, māksliniecisku pētījumu par karu, aizstāvēšanos, morāli, vēsturisko patiesību, varonību. Īpaši trūkst darbu, kas ataino varonību kā vērtību. Prof. Harija Tumana monogrāfija par varonību senajā Grieķijā labi atklāj paradigmu, kā darbojas šī vērtība. Latviešu pašapziņas veicināšanai nepieciešami gan akadēmiski, gan mākslinieciski darbi par varoņiem, radošā un kvalitatīvā izpildījumā.

10. ieteikums. Noskaidrot Krievijas nacionālās identitātes saikni ar impērisma idejām kā noteicošo kara ideoloģijas faktoru. Veikt pētījumus par Krievijas impērisko ideju klātbūtni Latvijas vēsturē. Saistīt to ar Baltijas valstu apdraudējumu. Latvijas medijos koptās militārās un politiskās ziņas ir sapratni veicinošs pasākums, taču izpaliek filosofiski analītiskā, vērtību apjēguma sadaļa un vēsturiskā analīze.

Latvijā līdz 2022. gadam ir bijuši reti zinātnieki, kas pētījuši Krievijas un Latvijas idejiskās saiknes saistībā ar impērismu (I. Šuvajeva grāmata "*Krievijas homo imperii*" (2015), S. Kovaļčukas raksti, I. Apines un V. Volkova darbi par krievu etnopsiholoģiju, R. Kūļa raksts par Krievijas fašismu portālā "*Telos*", A. Kudora raksti u. c.). Krievija var tikt uzskatīta par Zelta ordas mantinieci, un Krievijas ekspansionistiskās politikas saknes ir meklējamas arī Zelta ordas vērtību orientācijās, t. i., būšana nemitīgā kustībā, citu etnosu teritoriju sagrābšana un pārvalde utt. Tas iezīmē Krievijas īpašo un traģisko situāciju mūsdienu pasaulē, kas universālā nozīmē izpaužas kā nespēja pievērsties sev, savas valsts celtniecībai, bet gan nemitīga gatavība izdarīt lēcieni uz ārpusi. Tieši impērisms kā augstākā vērtība ir faktors, kas Krievijā ļauj uzturēt agresīvu militarismu līdz pat šai dienai un nākotnē. Krievu fašismu raksturo čekas, partokrātijas un militāro aprindu diktatūra, iedzīvotāju pārvalde pēc vertikālās varas struktūras uzbūves principa un specifiski (mafiozi) organizēta ekonomika. Krievu fašisms kā specifisks sociāls fenomēns varēja veidoties un pastāvēt arī šodien tikai ilgstošā laika periodā radušos vērtīborientāciju un

kultūras pamatformu kontekstā. Izmantojot ārvalstu literatūru, jāpēta daudz dziļāk, kas iemieso un stimulē krievu fašismu — tauta ar tās specifiskajām eksistenciālajām un vērtību orientācijām, valsts pārvalde, čeka, partija, militārās struktūras, citas instances vai arī noteiktu instanču kopums?

Latvijā nepieciešami pasūtījuma darbi (projekti, studiju kursi, grāmatas, TV, radio raidījumi, sarunas portālos, universitāšu publiskajos semināros, aizsardzības sistēmā un mūžizglītības sistēmā) par Krievijas impēriskās ideoloģijas atklāto un slēpto iedabu. Tas nepieciešams valsts aizsardzības koncepcijas padziļināšanai, uzrādot kara idejiskos un strukturālos cēloņus.

11. ieteikums. Jābūt vienotībai bāzes jautājumos par nācijas identitāti un tiem kultūras kodiem, kas tiks sargāti. Minētais ir aktuāls gan Rietumeiropai imigrācijas un integrācijas politikas laukā, gan arī Latvijai krieviski runājošās sabiedrības daļas iesaistē. To var īstenot, veidojot, piemēram, *Vērtību kanonu*, līdzīgi kā pastāv Latvijas Kultūras kanons, kas tad viens otru papildinātu. Kultūras kanons tiek raksturots kā “brilles, caur kurām ieraudzīt Latviju un tās vērtības. Kā durvis, pa kurām ienākt Latvijas kultūras bagātību krātuvē. ... Kā jauna datora programmatūra, kas atver izziņai un pieslēdz mūs jaunai pasaulei un iespējām”. Raugoties uz vērtībām, tās var iedalīt morālās, sociālās, politiskās, piemēram, morālā vērtība *drosme* — Oskars Kalpaks, *pašaiizliedzība* — Bermonta uzbrukuma laikā ar dzīvību riskējusi medmāsa, *brīvība* kā vērtība totalitārā režīmā — Gunārs Astra utt., personificējot abstraktas vērtības caur personāžiem, notikumiem. Šādam pasākumam, tāpat kā Kultūras kanonam, būtu izglītojoša nozīme, pievēršot uzmanību vēstures saistībai ar cilvēciskajām vērtībām.

Taču, ja procesā nebūs plašas sabiedrības iesaistes, ja Vērtību kanons nesniegs jaunas atziņas, tas paliks formāls, nevajadzīgs un nesaistošs dokuments. Ja tas tiktu atraktīvi izveidots, tas varētu palīdzēt sekmīgāk iesaistīt krieviski runājošo sabiedrības daļu, jo vērtības, kas ir abstraktas, vairāk saista cilvēkus, nekā atšķirīgi vēsturiski notikumi.

12. ieteikums. Domājot par Latvijas drošību, jāņem vērā, ka karš mēdz būt ne tikai militārs (materiāls, fizisks), bet arī nemilitārs vai nemateriāls. Šī atziņa nav jauna, tā ir izskanējusi gan sabiedriskās diskusijās, gan fiksēta dokumentos, tomēr ne konstatējams, ka ir problēmas ar tās piemērošanu. Līdz ar to ir jautājums, kāpēc tā? Domājams, ka daļa no problēmas ir kompetenču sadalījums. Aizsardzības ministrijas kompetencē ir militārie draudi, taču nemilitārie ir ārpus tās. Tomēr, kā parāda faktiskā realitāte pēdējos gados, ārējā apdraudējuma avoti ir tādi, kas atbilst aizsardzības sektora kompetencei. Citiem vārdiem, tie nenāk no iekšienes, tie “nešķiet” iekšēji draudi vai kur nu vēl savas kultūras vai izglītības sistēmas radīti draudi. Tādējādi

veidojas situācija, kurā nemilitāro draudu radītās problēmas gluži kā izkrit ārpus visām atbildības zonām, tās nokļūst pašplūsmā.

Domājams, ka daļa no problēmas ir pārspīlēts optimisms tajās valsts pārvaldes daļās, kas tieši nesaskaras ar ārējiem draudiem un savā darbībā reproducē ierastas tēmas, kuras ir labi nostiprinājušās Rietumu liberāli filosofiskajā diskursā. To varētu dēvēt par savdabīgu eiroideālisma filosofiju, kas uzskata, ka mums šeit, Eiropas Savienībā, ideoloģiju un vērtību sistēmas aspektā viss ir skaidrs, reizi par reizēm noskaidrots. Tas ir, kultūra, zinātne, izglītība tiek organizēta, tās mērķi sprauti pēc “laimīgās utopijas” mēra, nevis pēc aizsardzības sektora “drūmo noskaņu” mēra. Līdz ar to, domājot visas valsts kā veseluma kontekstā, ir vēlams veicināt starpresoru sadarbību ar mērķi akcentēt valsts drošības risku apzināšanu un novēršanu. Vienkāršāk sakot,

valsts aizsardzības spējas var mazināt vai palielināt vienā vai otrā veidā ievirzīta izglītības, kultūras, zinātnes politika.

Vērojams, ka patlaban šie aspekti ir šķirti, tomēr tie būtu arvien vairāk jātuvinā.

13. ieteikums. Rosinām ieteikt Izglītības un zinātnes ministrijai, Aizsardzības ministrijai, Kultūras

ministrijai, Tieslietu ministrijai ar valsts pasūtījumu nodarbināt pētniekus pie tādām tēmām kā:

- valsts vērtību sistēmas nostiprināšana,
- konstitucionālā demokrātija vērtību rakursā;
- Satversmes un tās preambulas vērtības — to apzināšana, skaidrošana tekstuālās, vizuāli atraktīvās, mākslinieciskās formās (katram preambulas teikumam un jēdzienam — filosofiski interesantu, emocionāli uzrunājošu, visdažādākajās ekrānmediju formās realizētu interpretāciju), sabiedrisko mediju redakciju atbildība par to ieviešanu raidījumos;
- latviskums un eiropaiskums, jaunas sinerģijas iespējas, kara draudu izmainītā Eiropa, Eiropas spēks un vājums; civilizāciju jaunās teorijas un prakses;
- Latvijas ideoloģiskās nostādnes ES vērtību kontekstā Krievijas–Ukrainas kara laikā un pēc tam;
- simboliskās realitātes un sociālās atmiņas kritiska analīze un attīstība demokrātisko vērtību garā;
- tolerances robežu apzināšana; politkorektuma spēks un vājums, jauno ideoloģiju (*woke vs basic*) ierašanās Latvijā un iespējamās sekas;
- vēstures atšķirīgu interpretāciju izplatība Latvijā un to ietekme uz izglītību, kāpēc tās nespēj pārvarēt?
- Audzināšana un sabiedrības solidaritātes veidošana, iemiesojot Rietumu vērtības pretstatā Krievijas diktatoriskā režīma uzspiestajai “krievu pasaules” iecerei. Krievijas ideoloģiskais fašisms — kas to raksturo un kā to apturēt?
- Karš: kāpēc?
- Drošības, aizsardzības, pilsoniskās atbildības vērtības;
- visaptverošās valsts aizsardzības sistēmas kultūras, humānās, morālās, vispārcilvēciskās dimensijas nostiprināšana.

IZM un Latvijas Zinātnes padome līdz šim nav pievērsusi gana daudz uzmanību tam, ka valsts vērtību un nacionālās identitātes jautājumu zinātniskajā skatījumā jābūt daudz lielākam vērienam, visu humanitāri sociālo spēku piesaistei, arī sabiedrības zinātnes plašākai realizācijai. **Iesakām vērtību pētniecību plānot sistēmiski, kompleksi un apjomīgākā veidā.**

14. ieteikums. Priekšplānā izvirzīt **pašaizsargājošo demokrātiju**, to interpretēt un īstenot. Pārskatīt publiskajā telpā un arī politikas virzītāju apziņā

aplami iesakņojušās demokrātijas kā realizēta plurālisma (bez robežām) idejas.

Apvaldīt aplamo, Latvijas mediju vidē ieviesto tendenci izspēlēt vienlīdzību starp valsts vērtības apliecinošām nostādnēm un valsti noliedzošām, pamatvērtības apstrīdošām nostādnēm. Pārvarēt nesodāmības praksi par valsts vērtības noliedzošām un apdraudošām runām un darbībām, stingrāk darbināt Krimināllikuma X daļas “Noziegumi pret valsti” 80. un 81. pantu un to tiesiskos mehānismus, kas tika ieviesti 2016. gadā. Nepieļaut vērsties pret Latvijas Republikas valstisko neatkarību, suverenitāti, teritoriālo vienotību, valsts varu vai valsts iekārtu Satversmē neparedzētā veidā — tas nozīmē paplašināt juridisko izglītību par dažādiem hibrīdkara veidiem un jauna tipa noziegumiem. Iesakām valsts varai un tiesu sistēmai kļūt vēl principiālākai un spēcīgākai attiecībā pret Latvijas valstiskuma pretiniekiem, protot tos nošķirt no leģitīmiem valsts varas kritiķiem.

15. ieteikums. Paātrināt un padarīt kvalitatīvāku reglamentējošo valsts institūciju un likumdevēja darbu, lai savlaicīgi izprastu un vajadzības gadījumā noteiktu ideoloģizēto zīmju, simbolu lietošanas raksturu attiecībā pret valsts Satversmi, pamatvērtībām un demokrātijas principiem. Nebaidīties no ierobežojošiem noteikumiem pašaizsargājošās demokrātijas vārdā.

16. ieteikums. Jāveic ātrāka desovjetizācija, dziļāk analizējot padomju laika domāšanas, rīcības modeļu paliekas, izsvērti jālikvidē totalitārismu slavinošie pieminekļi. Jāveic PSRS slavinošo simbolu likvidēšana ātrākā tempā nekā tas notiek 2022. gada vasarā. Rīgas atbrīvotāju piemineklis bija jānovāc tad, kad šai idejai bija visaugstākā sabiedrības atbalsta pakāpe. Iesakām vairāk respektēt sabiedrības rezonansi attiecībā pret būtiskiem politiskiem lēmumiem, "sabiedrības temperatūru", nepazaudējot atbalstu lēmumu īstenošanai. Iepirkumu likuma piesaukšana, atrunas, ka ar to varētu nodarboties pēc Saeimas vēlēšanām, ir aplams ceļš, saiknes zaudēšana ar lielu sabiedrības daļu, varas vājums, kas arī ir drauds valstiskumam.

17. ieteikums. Nepieciešams valsts vērtību nostiprināšanai pievērst īpašu uzmanību Latvijā no globālajām tendencēm ienākošajiem galēji kreisās politikas precedentiem, to kļūšanai par aizgrābjošu alternatīvu ideoloģiju, ko kultivēs tā jaunatnes daļa, kas nav pieredzējusi padomju laikus un nespēj attiekties kritiski pret jauno kreiso radikālpolitiku. Atturēšanai nepieciešams publiskajā telpā vairot ideoloģijas tapšanas skaidrojumus un riskus.

Latvijas valsts attīstībai nav pieļaujami nekāda veida radikālisma ideoloģijas pavērsieni — ne kreisie, ne labējie, ne dekonstruktīvi postmodernie.

To pamanīšanai vēlams stiprināt Valsts drošības dienesta kompetences, piesaistot universitāšu ekspertus ideoloģiju izvērtējumos.

18. ieteikums. Satversmes aizsardzības biroja un tiesībsargājošo orgānu valstisko ietekmi pastiprināt ar teorētiski filosofisku zināšanu apguvi par pasaules vēstures procesiem, ideju nozīmi, jaunu ideoloģiju tapšanu un to tuvošanos Latvijai.

19. ieteikums. Pētījuma izstrādes laikā bija nobriedusi doma ieteikt pievērsties Latvijas Politisko partiju likuma labojumiem (pieņemts 2006. gadā), jo tajā ir detalizēti aprakstīta partijas veidošana,

funkcionēšana, biedru loma u. c., taču nebija noteikta atbildība par partijas nozīmi Latvijas valsts pamatvērtību spēkā uzturēšanā. 2022. gada 22. jūnijā tika pieņemti Likuma labojumi 7. pantā, to papildinot ar 4., 5. daļu, kas vērtību ziņā būtiski konkretizēja partiju darbību hibrīdkara apstākļos. Likumā būtu jāiestrādā katras pēc varas tiecošās partijas atbildība valstiskuma vērtību priekšā. Nav pieļaujamas partijas, kas tieši apdraud valsts pastāvēšanu. Saeima joprojām maz skāra partiju atbildību valsts vērtību priekšā.

20. ieteikums. Veikt Latvijas stratēģisko dokumentu revīziju, jo tajos ir tikuši veidoti ideoloģijas pamatmeti, taču sakarā ar dokumentu novecošanu, tukšvārdību, aktualitāšu maiņu utt. tie ir kļuvuši par nevajadzīgu bagāžu, kas rāda valsts ideju kursa nepilnvērtību. Tā, piemēram, 2005. gada "Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā" valsts vērtību ziņā ir progresīvs, taču tā realizācija nav notikusi kā iecerēts (lidz 2025. gadam). Tajā nebija paredzēts uzsvars uz drošību un valsts ārējā apdraudējuma samazināšanu, veidojot saliedētāku un savu zemi aizsargāspējīgāku sabiedrību. Latvijas vērtību apzināšanas un veicināšanas labā būtu vēlams atgriezties pie lielajiem stratēģiskajiem uzstādījumiem ar kritisku skatu (un kritisko skatījumu neizmantojot politiskas izrēķināšanās labad). Iesakām politikas procesu vērtēšanā vairāk izmantot kritisko domāšanu.

21. ieteikums. Valstiskos simbolus var nodrošināt tiesiskā un normatīvā veidā, bet

tieši kultūras simboli un zīmes ir tās, kas nodrošina pilsoniskās sabiedrības stabilitāti, uzticību vērtībām un ilgtspēju.

Tāpēc kolīzijas, kas rodas par simbolu uztveri, jāuztver kā svarīgs rādītājs sabiedrības grupu attiecībās, konfliktu avots un pat drošības apdraudējums. Iesakām bez kavēšanās ar ekspertu palīdzību vērtēt jaunu, ideoloģiski tendētu zīmju, simbolu, logo parādīšanos un ierobežot Latvijas valstiskumam un nacionālajai identitātei kaitīgu semiotisko parādību funkcionēšanu sociālajā telpā,

tajā skaitā mācību iestādēs un izklaides sfērā. Hibrīdkara apstākļos zīmes ir ierocis.

22. ieteikums. Valsts valoda ir latviešu valoda, un tās tiesiskais statuss un komunikatīvās norises normas ir labi nostiprinātas Latvijas likumdošanā. Atzīstami strādā sociolingvistikas nozare. Starp nacionālām, kultūras, sociālām, vēsturiskām vērtībām latviešu valoda atrodas visaugstākajā rangā. Brīdinājumi zaudēt iespēju runāt, domāt, rakstīt latviski visās jomās, nozarēs, pildot valsts un pašvaldību funkcijas tiek uzskatīti par ārkārtīgi svarīgiem (piemēram, valstiskuma zaudēšanas gadījumā, okupācijas situācijā, pakļaujoties neapvaldītai globalizācijai, veidojot valsts vērtību sistēmu u. c.). Tomēr no humanitārajām un sociālajām zinātnēm tiek izspiesta latviešu valoda, sekojot prasībai publicēt darbus angļiski, lai tie iekļūtu lielajās datu bāzēs. Zinātnes valodai ir pilnvērtīgi jāfunkcionē arī latviski, taču tendence ir vērsta uz tās būtisku samazināšanu. Tas apdraud nacionālās identitātes pamatvērtību.

Kara laika nenormatīvās leksikas (lielākoties tie ir krievu val. lamuvārdi) pieļāvums latviešu valodā izplatās milzīgā ātrumā, tas apdraud Latvijas nacionālās identitātes civilizēto seju. Iesakām Valsts valodas aģentūrai un citām institūcijām iebilst pret valodas rusifikāciju un piesātināšanu ar nenormatīvo leksiku.

23. ieteikums. Ideoloģisku saturu nes Krievijas politikā un propagandā ieviestais apzīmējums *“русский мур”* ar pretenzijām izplatīt Krievijas ietekmes sfēru ārpus valsts robežām. Iesakām veltīt speciālus pētījumus par *“русский мур”* klātesamību Latvijā, tā idejām, semiotiku, filosofiju un veikt kritisku analīzi, iesaistot medijus. Jautājumā par krievu kultūras klasikas vainu impērisma balstīšanā iesakām turpmāk izdevumos (Puškins, Dostojevskis, Tjutčevs u. c.) literatūrzinātniekiem un mākslas analītiķiem publicēt priekšvārdus, kuros parādīts ideoloģiskais satvars, tā bīstamība, kā arī atklāts klasiskā darba vērtīgums pēc žanra, estētikas u. c. kvalitātēm. Krievu literatūras un

mākslas klasiskie darbi nebūtu noliedzami, bet gan interpretējami. Tas pieder pie vērtību noskaidrošanas un iemiesošanas.

24. ieteikums. 2022. gadā, kopš kara sākuma Ukrainā, valstī ieraudzītās pretrunas par dažādu sabiedrības etnisko grupu (vispirms starp latviešiem un krieviem, kas iebrāukuši okupācijas rezultātā) saliedētības trūkumu uzrāda sabiedrības integrācijas programmu mazspēju un daļas no iztērētajiem līdzekļiem iespējamu iznīekošanu labticībā, ka integrācija notiek, kā valdības to ir plānojušas. Iesakām **veikt sabiedrības integrācijas (solidaritātes) programmu auditu ar mērķi veidot skaidrāku ainu par etnopolitiskajiem procesiem valstī**, mazākumtautību identitāšu veidošanos un valsts vērtību izpratni, iesaistot zinātniekus.

25. ieteikums. Vairāk izmantot pašvaldības, lai izvērtētu situāciju ar iedzīvotāju lojalitāti Latvijas nacionālajām vērtībām. Pašvaldībām ieteikt uzrunāt savus iedzīvotājus, piemēram, vērsties ar ieteikumiem par valsts karoga izkāršanu privātajos īpašumos svētku dienās un ne tikai, t. i., uzturēt sarunu par Latvijas simbolu respektēšanu. Vienlīdz uzrādītos tas iedzīvotāju slānis, kas nevēlas respektēt valstiskas vērtības un orientējas uz atšķirīgām vērtībām. Stiprinot valsts aizsardzību, pašvaldībām būtu svarīgi zināt, kam pievērst uzmanību Krievijas iespējamās agresijas gadījumā.

26. ieteikums. Latviskumam Latvijā ir jānodrošina ekskluzīvas tiesības uz valsts aizsardzību. Cita — Satversmei un tās preambulai atbilstoša — ceļa uz sabiedrības saliedēšanu nav. Ne klusa (neoficiāla, bet *de facto* pastāvoša), ne skaļa (nostiprināta politiskajā un institucionālajā līmenī) divkopienu valsts attīstīšana Latvijai nav pieņemams scenārijs. Pozitīvi ir tas, ka šajā jautājumā spēj vienoties gan konservatīvie, gan liela daļa liberāļu. Savukārt par to vērtību daļu (piemēram, dabiskās ģimenes aizsardzību), par kuru vienotības nav, **jāturpina cieņpilna diskusija.**

27. ieteikums. Jāorganizē ļoti plaša pasākumu kopa, lai paaugstinātu latviešu tautas pašapziņu — **mākslas, literatūras darbi, kino, filosofu traktāti, vēstures slaveno lappušu interpretācijas, varoņu tēma, uzvaru cildinājums.** Tautas zema pašapziņa atspoguļojas kā dzejnieces piesauktais “bārenītes sindroms”, Kārļa Ulmaņa režīma laikā ieviestā ideja par “700 verdzības gadiem” utt. Tie ir mīti, kas traucē attīstību un grauj valsts aizsardzības psiholoģiskās spējas. Latvieši ir ilgstoši šautījuši sevi, un tāds modelis nav pievilcīgs. Pašcieņa ir labs pamats citu cieņas iegūšanai. Daļa ekspertu augstu novērtē kino lomu un filmas, kas tika uzņemtas sakarā ar valsts simtgades programmu. Tomēr ir speciālisti, kas neatbalsta kino produkcijas stimulēšanu, jo tēli nereti nav piemēroti nācijas pašapziņas paaugstināšanai, bet dominē rezignācija un sociālā kritika.

28. ieteikums. Pievērsties **pilsoniskās nācijas** veidošanai, nedēvēt to par *politisko nāciju*, jo tas negūst atsaucību — saite ar politisko procesu allaž sabiedrībā tiek turēta aizdomās. Pilsonisko nāciju saistīt ar tādām vērtībām, kas ietilpst pienākumos. Romantiski emocionāla attieksme var būt kā papildinājums šādu vērtību iemiesošanai, taču ne centrālais uzstādījums. Tam nevajadzētu būt cieši saistītam ar tuviem politiskiem mērķiem, pragmatiskām vajadzībām un grupu interesēm.

29. ieteikums. Attīstīt tēmu par *pilsoņa tiesībām un pienākumiem*. Iespējams izveidot *Laba pilsoņa dzīves karti*, kurā uzskaitīti pienākumi pret valsti, izskaidrota nodokļu maksāšanas jēga, valsts pastāvēšanas jēga, pamatvērtības, valsts aizsardzības dienesta ideja pilsonisko pienākumu horizontā. Tas var darboties kā audzināšanas materiāls, sociālā reklāma, morāles mācība, sociālo vērtību sakārtošanas veids. Palielināt sarunu par pienākumiem īpatnību, ieskaitot arī skolēna pienākumus skolā (ne tikai tiesības). Veikt publiskas diskusijas ar filosofijas virzienu pārstāvjiem, kas proponē deontoloģiskās (pienākuma) ētikas noliegumu. Atjaunot prestižu jēdzienam “pienākums” valsts, darba, politikas, ģimenes, bērnu un vecāku attiecību, audzināšanas horizontā.

30. ieteikums. Atbalstīt skolu reformas turpināšanu un pāreju uz pilnīgi vienotu izglītības programmu latviešu valodā visiem Latvijas pilsoņiem, neskatoties uz viņu izcelsmi.

Nav vienas visaptverošas koncepcijas, kas ideāli apvienotu pilnīgi visas Latvijā dzīvojošās etniskās, sociālās, kultūras grupas, tomēr **nacionālās identitātes aizsargāšana** ir Satversmes preambulā minēta tēma, kurā var sasniegt salīdzinoši lielu vienotību starp liberālajām un konservatīvajām vērtību ievirzēm un sabiedrības grupām, vienlaikus saglabājot atšķirīgus viedokļus par daļu no identitātes elementiem.

Valsts valodas un citu ar nacionālo identitāti saistītu faktoru stiprināšana ir ne tikai kultūras pastāvēšanas un attīstības, bet arī Latvijas nacionālās drošības jautājums. Nācijvalsts stiprināšana vairo patriotismu un stiprinās valsts aizsardzības spējas.

31. ieteikums. Iesakām valsts visaptverošās aizsardzības nostādņu paplašināšanai vairāk piesaistīt vēsturniekus, kuri, būdami labi speciālisti un daļa no viņiem atraktīvi pasniedzēji, var gatavot raidījumus sabiedriskajā TV (arī privātajos kanālos) par Otrā pasaules kara īstenajiem uzvarētājiem, mācot, ka Krievijas militārie spēki (PSRS armija) ietilpa koalīcijā, nevis bija vienīgie uzvaras kaldinātāji. Atstājot bez vēsturiskas skaidrības šādus jautājumus, Latvijas sabiedrības apziņā sāk iesakņoties nevajadzīgs mīts par Krievijas milzīgo nozīmi, kas ir šis valsts vadības pašreizējās ideoloģijas stūrakmens, 9. maija svinību ideja Latvijā Uzvaras parkā, kas notiek Krievijas ideoloģisko vērtību ietvarā.

32. ieteikums. Saistībā ar Latvijas aizsardzības sistēmu un valstiskuma vērtību iemūžināšanu ir

jāpievērš lielāka uzmanība vizuālajiem tēliem, foto, video spēkam un dokumentācijas iespējām. Tam jābūt izpildītam vislabākajā kvalitātē, jo patlaban valda augstas prasības demonstrējošs vizuālās kultūras laikmets.

AM portāls "Sargs.lv" var iegūt plašāku atpazīstamību, koncentrējoties arī uz sabiedrības un ES vērtībām kultūras jomā, kas skar drošību, valsts idejas, Satversmes preambulā minētās vērtības, to iedzīvināšanu, jo aizsardzība ir humanitāri-militāra sistēma.

33. ieteikums. Pēc iespējas jāveido konsolidētāka ideju un vērtību izpratne starp Baltijas valstīm, jo aizsardzības jomā tās ir un būs ļoti tuvas. Igaunū (izcelsmes valsts — Itālija) profesors F. Orsi atzīst, ka pēdējā desmitgadē ir novērojama izteikta tendence, ka Igaunijas cilvēki sevi identificē ne tikai kā igauņus, bet arī kā eiropiešus. Apkarojama ir identifikācija ar postsociālistisku sabiedrību. Igaunija priekšplānā liek to, ka tai ir jaunas Ziemeļeiropas vērtības. Tiek uzsvērts, ka Igaunijas integrācija Eiropā ir padarījusi Igauniju *jaunu*.

Ieteicams šo vērtību risinājumu lietot arī Latvijā. Jāpieņem padoms, ka jebkura pašaizsardzības politika, kas pieprasītu kulturālu, politisku vai militāru izolāciju no Eiropas, radītu bīstamas sekas Igaunijas (visas Baltijas) sabiedrībā — tā vājinātu *gan* lingvistiskās mazākumtautības piederību Igaunijai, *gan* pašu igauņu piederību viņu dzimtenei.

Sabiedrības integrācijas grupas Orsi iesaka struktūrēt šādi — integrācija bez identifikācijas, identifikācija bez apņēmiņas un pilnvērtīga apņēmiņa. Šāds strukturējums daudz labāk palīdz atšifrēt vērtību pozīcijas.

34. ieteikums. Izprast atšķirību starp pareizo un labo.

Igauniete prof. Kadri Simm iesaka novērtēt kara situācijas bīstamību. Igaunijas politikā nepastāv sakrāli jautājumi, izņemot vienu — Igaunijas drošību. Tā tagad ir augstākā vērtība. Tas ir devis dzinējspēku politiskiem lēmumiem un sistemātiskai integrācijai starptautiskās organizācijās.

Jārespektē, ka demokrātiskās valstīs kā Igaunija, Lietuva un Latvija pastāv sociālpolitisko ideoloģiju plurālisms, kas saistīts ar politiskajām partijām.

Tam ir plašs liberāls satvars. Igaunijā svarīgas konstitūcijā ierakstītās vērtības — likumpaklausība un princips par vienlīdzību likuma priekšā, ar centrālo mērķi nodrošināt Igaunijas nācijas, valodas un kultūras pastāvēšanu cauri laikiem. To apdraud mūsdienu Krievijas kara ideoloģija, tāpēc konstitucionālās vērtības top vēl svarīgākas. Pastāvēja izpratne, ka Igaunijā (tāpat Latvijā) pastāv saistība starp valsts valodas zināšanām un lojalitāti Igaunijai. Tā nav pierādījies praksē, ko apliecina daļas sabiedrības nostāšanās Krievijas pusē 2022. gada kara laikā.

Prof. Simm iesaka izprast atšķirību starp pareizais un labais, skarot vērtības.

Igaunijas valsts nav neitrāla attiecībā uz visām labā izpausmēm un pilnīgi noteikti nav neitrāla attiecībā uz dažām politiskajām vērtībām.

Tā nepārprotami uzskata, ka tās mērķis ir, piemēram, atbalstīt Igaunijas kultūras pastāvēšanu un attīstību. Līdz ar to šajā ziņā pastāv vērtības nacionālais elements, kas nav neitrāls. *Pareizā* principu izpratne ir ļoti līdzīga liberālismam, un Igaunijas valsts un tās valdošo partiju politika pēdējo 30 gadu laikā lielā mērā ir bijusi tieši liberāla. Latvijas politikai vajag būt drošai, ka nacionālo vērtību klātbūtne valsts ideoloģijā (valstiskā nozīmē) ir nevis problēma, bet gan nepieciešamība.

35. ieteikums. Respektēt un atminēties ideoloģiju vēsturi un ideoloģiju likumsakarības. Lietuviešu prof. Tomas Kačerauskas aplūko 2022. gada kara saknes. Viņaprāt, tās ir meklējamas Puškina uz krievisko centrētajā ideoloģijā: "tā ir mūsu — slāvu — darišana, un katrs, kurš iejauksies mūsu iekšējā strīdā, to nožēlos. Karš ir "mūsu" gan tāpēc, ka mēs aizstāvam savus cilvēkus aiz mūsu robežām, gan tāpēc, ka Ukrainu radījām "mēs", Padomijas cilvēki, un tagad drīkstam to anektēt, lai parūpētos par savu drošību". Svarīgi ir ieraudzīt vēsturiskas atkārtotības.

Šodienas karam ir vēsturiska paralēle. Krievijas karš pret Poliju un Lietuvu no 1654. līdz 1667. gadam izcēlās, kad Maskavas Dome lēma pieņemt "savu"

Ukrainu cara gādīgajās rokās. Bet 2022. gada karš piespieda valstis apvienoties (ne tikai Eiropā un ne tikai ES), pretnostatot Eiropas vērtības un uz krievisko centrēto ideoloģiju. Katrai ideoloģijai ir anti-ideoloģija, tā jāpublisko. Lietuva nav slāvu zeme, Ukraina nav nepaklausīga Kremļa atvase, un Eiropa nav Krievijas gāzes ķīlniece.

Vērtību apliecinājumos pastāv *ierobežota efekta* teorija, stimulējot ekonomiskās vērtības tiek zaudētas humanitārās utt. Pastāv ideoloģijas *galveno tēlu paradokss*: uzstājīgi izplatot ideoloģiju, tiek veicināts pret šo ideoloģiju vērsts naidīgums, tādējādi palielinot tās noraidīšanas iespējamību. Notiek vērtību sadursme, demokrātiski maigā ideoloģija pret aizsardzības vajadzībām pakļauto stingro ideoloģiju. Ideoloģija pakļaujas iracionalitātei.

Iesaka veidot elastīgu vērtību sistēmu un to balstīšu ideoloģiju. Mūsdienā Lietuvā (tāpat kā Latvijā) ir vērojama divu pretrunīgu ideju (ideoloģiju) sāncensība: viena ir par nacionālu valsti un otra — par līdzāspastāvēšanu Eiropas Savienībā. Pēdējā noraida pirmo, bet, paradoksālā veidā, to atbalsta. Galu galā, veiksmīga aizsardzība ir iespējama, tikai esot kopā — ES dalībvalstu saimē vai zem NATO karoga. Citiem vārdiem sakot,

nacionālas valsts ideoloģija ir iespējama tikai tad, ja tiek izprasti tās ierobežojumi.

Tāds ir elastīgas ideoloģijas gadījums. Ideoloģija tiek pārbaudīta politisko kauju laukā. Ja šāda cīņa, ko nodrošina tikai demokrātija, nenotiek, ideoloģija sāk pārakmeņoties un kļūst par stagnējošas sabiedrības pazīmi. Tas Baltijā ir nevēlami.

